

A MAGYAR ARISZTOKRÁCIA TÁRSADALMI-KÖZÉLETI KAPCSOLATAI
ÉS SZEREPVÁLLALÁSA

SPECULUM HISTORIAE DEBRECENIENSE 26.
(A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai)

Sorozatszerkesztő:

PAPP KLÁRA

A magyar arisztokrácia társadalmi-közéleti kapcsolatai és szerepvállalása

SZERKESZTETTE:

PAPP KLÁRA, PÜSKI LEVENTE és NOVÁK ÁDÁM

DEBRECEN, 2019

KIADJA A DEBRECENI EGYETEM TÖRTÉNELMI INTÉZETE

A borítót tervezte:

GYARMATI IMRE
grafikus

A kötetet lektorálta:

BARTA JÁNOS
professor emeritus,

Technikai szerkesztő:

HERMÁN ZSUZSANNA

A kötet kiadását támogatta:

az NKFI K 120197 számú pályázata,
a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolája,
a DE Nemzetközi Inter-regionális Társadalomtörténeti
és Néprajzi Kutatási Központja

ISSN 2060-9213
ISBN 978-963-490-115-0

© Debreceni Egyetem Történelmi Intézete

Nyomta a Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
BÁRÁNY ATTILA: Zsigmond „utazó” kísérete Aachentől Rómaig (1414–1433)	9
NOVÁK ÁDÁM: Hatalmi reprezentáció és a vörös viasz kapcsolata a késő középkorban	51
GÁLFI EMŐKE: A követ, a komornyik és a katona, adalékok Báthory István fejedelem portréjához	63
BOGDÁNDI ZSOLT: Enyedí Pálfi István (1627–1667) avagy a kolozsmonostori konvent a fejedelmek és a nemesség szolgálatában	71
SZABADI ISTVÁN: Báthory Kristóf erdélyi vajda 1580-as oklevele és a szilágysági reformátusok	81
KÓNYA ANNAMÁRIA: Az arisztokrácia szerepe egyes zempléni mezővárosok vallási életében a kora újkorban	89
MOHÁCSI ENDRE: Főkapitányi kapcsolati háló Szatmárban a 17. század első harmadában	105
BALOGH JUDIT: Béldi Pál kapcsolatrendszere az erdélyi elitben	123
KÓNYA PÉTER: Megjegyzések az arisztokrácia szerepéhez a Rákóczi-szabadságharcban	143
POHILEC SZILVESZTER: A legnagyobb Rákóczi birtok a Schönbornok tulajdonában (1726–1746)	155
PAPP KLÁRA: Sajátosságok az erdélyi arisztokrata nők társadalmi-közéleti kapcsolataiban a 18–19. században	169
NAGY BETTINA: Kellemesi Melczer Lászlóné, gr. Mailáth Mária (1770–1833) özvegyi évei a hozzá írott levelek tükrében	193
EGYED EMESE: Fekete János gróf határátlépései	211
FAZEKAS RÓZSA: Károlyi György útja a lóversenyzés pártolásától a Magyar Gazdasági Egyesület elnökségéig	223

EGYED ÁKOS: Gróf Mikó Imre – az Erdélyi Gazdasági Egyesület újjászervezője	235
OROSZ ISTVÁN: Debrecen nagybirtokosai a 19. század utolsó és a 20. század első harmadában	249
SCHREK KATALIN: Gróf Vay Dániel és a civis polgárok megmozdulása az 1877–1878-as orosz–török háború idején	263
KERTÉSZ TÜNDE FRUzsINA: Az arisztokrácia szerepe az amerikai magyar emigráció életében a 20. században Kállay Miklós kapcsolati hálóján keresztül	279
ZSOLDOS ILDIKÓ: Károlyiak a tulipánmozgalomban	299
PŰSKI LEVENTE: Károlyi Gyula gróf: egy arisztokrata identitás összetevői	313
VISKOLCZ NOÉMI: A „legerősebb oszlop” – Esterházy Pál herceg mecenatúrája a két világháború közti Magyarországon	325
KUNT GERGELY: „a magyar culturának megmenteni” – Esterházy herceg felelősségvállalásának formái Burgenland elcsatolása idején	347
KEREPESZKI RÓBERT: „Fekete bárányok”. Arisztokraták és a magyar „alvilág” a két háború között	359
BARTA RÓBERT: Márffy-Mantuano Judit (Judith Listowel) angliai tevékenysége és kapcsolatrendszere	377
KEMÉNYFI RÓBERT: Arisztokraták, kispolgárok, parasztok és egyöntetű süteményeik (<i>Egy főúri család gyermekgondozója és hagyatéka</i>)	393
A KÖTET SZERZŐI	423

ELŐSZÓ

A Debreceni Egyetem Történelmi Intézetében 2009-ben indult útjára a Speculum Historiae Debreceniense könyvsorozat, amelynek 4. köteteként a társadalomtörténészek Papp Klára és Püski Levente szervezésében megtartott arisztokrácia konferenciájának anyagát rendeztük tanulmánykötetbe. (Arisztokrata életpályák és életviszonyok. Speculum Historiae Debreceniense 4. Szerk. Papp Klára, Püski Levente. Debrecen, 2009.) A konferencia és a kötet megvalósításáért nagy dicséretet kaptunk L Nagy Zsuzsa professzor emeritustól, aki a történelmi doktori iskola vezetőjeként is úgy értékelte, hogy Szabó István hagyományait folytatva jó ötlet éppen ezen az egyetemen hozzájárulni a magyar arisztokrácia múltjának kutatásához.

Az első kötet sikerét egy OTKA pályázat beadása koronázta, amely Orosz István professzor, az MTA levelező tagja vezetésével sikeresnek mutatkozott. (A pályázat kutató résztvevői: Egyed Ákos MTA külső tag, Barta János professzor emeritus, Papp Klára professzor, Pál Judit professzor, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Egyed Emese professzor, BBTE, Kónya Péter professzor, Eperjesi Egyetem, Papp Imre professzor, Püski Levente docens, Velkey Ferenc docens, Jeney-Tóth Annamária egyetemi adjunktus és Tóth Orsolya egyetemi adjunktus.) A munka eredményeként a számtalan tanulmány mellett két tanulmánykötet született, az első az értékekről és az arisztokrácia életviszonyairól (A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok. Speculum Historiae Debreceniense 12. Szerk. Papp Klára, Püski Levente, Debrecen, 2013.), a második pedig a koronként változó, de a 20. század közepéig mindig meghatározó társadalmi szerepekről készült (Műveltség és társadalmi szerepek: az arisztokrácia változó társadalmi szerepe. Speculum Historiae Debreceniense 18. Szerk.: Bárány Attila, Orosz István, Papp Klára, Vinkler Bálint, Debrecen, 2014.). Az utóbbi kötet már valóban igen komoly vállalkozás volt, hiszen a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának centenáriumi megemlékezéseihez kapcsolódó konferencián – ami a tanulmánykötet kiindulópontját adta – az előadók között nemzetközi történészgárdát felvonultatva vizsgáltuk az arisztokrácia európai és magyarországi szerepváltozásait az első ezredfordulótól a múlt évszázad közepéig.

Időközben, 2014-ben a debreceni történészek hosszú évek óta tartó szakmai kapcsolataira alapozva megalakult a **Nemzetközi Inter-regionális Társadalom-történeti és Néprajzi Kutatóközpont** (vezetője Papp Klára professzor, titkára Bárány Attila docens), amelynek a debreceni társadalomtörténettel foglalkozó történészekon kívül kolozsvári, beregszászi, eperjesi, csíkszeredai kutatók lettek a tagjai, s amely részt vett a további konferenciák szervezésében, s újabb kötetek megjelentetésében. Így került sor 2015. november 26-án, a Debreceni Egyetemen a „Menekültek, migránsok, új hazát keresők” című tudományos tanácskozás megszervezésére is, amely a konferencia témájával azonos címen, az intézeti könyvsorozat 25. kötetének megjelentetéséhez vezetett.

2016-ban Papp Klára professzorasszony vezetésével újabb nyertes pályázat (NKFI K 120197) támogatásával folytatódott az arisztokrácia kutatása. A kutatócsoport némileg megváltozott kutatói összetétel mellett (Orosz István akadémikus, Egyed Ákos MTA külső tag, Barta János professzor emeritus, Pál Judit MTA külső tag, BBTE professzor, Kónya Péter professzor, Eperjesi Egyetem, Egyed Emese BBTE professzor, Püski Levente professzor, Barta Róbert docens, Kerepeszki Róbert docens, Szabadi István docens, Schrek Katalin egyetemi adjunktus és Tóth Orsolya egyetemi adjunktus részvételével) folytatja az arisztokrácia kapcsolatok elemzését.

Jelen tanulmánykötetünket, amely a 2018 októberében tartott kétnapos konferencia előadásainak átdolgozott, jegyzetekkel ellátott változatait tartalmazza, az NKFI mellett a doktori iskola és a Kutatási Központ támogatásával jelentetjük meg.

A korábbi és a jelenlegi OTKA kutatócsoport két tagjának jeles jubileuma kapcsolódik a 2018. őszi konferencia, illetve a kötet megjelenésének évéhez. Papp Imre kollegánk az elmúlt ősszel lett volna 70 éves, ezért a konferencia résztvevői a kötetet az ő emlékének ajánlották. Ugyanakkor a könyv várhatóan 2019. szeptember végére jelenik meg, nem sokkal Egyed Ákos professzor úr 90. születésnapja előtt. Ezért mi, a kötet szerzői tanulmányainkkal és hozzá kapcsolódó jókívánságainkkal köszöntjük valamennyiünk Ákos bácsiját, az EME egykori elnökét, oktatótársunkat és a Debreceni Egyetem díszdoktorát. Reméljük, hogy az ő tanulmányát is tartalmazó könyvünket 2019. november végén, Kolozsváron is bemutathatjuk.

Debrecen, 2019 júliusában

A szerkesztők

ZSIGMOND „UTAZÓ” KÍSÉRETE AACHENTŐL RÓMÁIG (1414–1433)

Luxemburgi Zsigmond az 1410-es években hosszú utazásra indult Nyugat-Európában. Kísérete vele tartott Lombardiába, Aragóniába, Angliába, elkísérte őt tengerre szállva Flandriából Geldernbe, vele hajózott a Rajnán, megtekintette a Capetingek sírjait Saint-Denys-ben, és együtt tartott vele az Alpok hágóin vagy a La Manche-csatornán át.

A tanulmány elsődleges célja az, hogy képet adjon, s valamiképpen rekonstruálja Zsigmond király „utazó” kíséretét az aacheni római királlyá koronázástól a konstanzi zsinat végéig terjedő időszakban (1414–1418). Arra is választ keresünk, hogy megállapítható-e, hogy kik, az udvar mely tagjai töltötték együtt a királlyal a legtöbb időt, kik voltak vele a legtöbb helyen. Kik tekinthetők a királyi kíséret magjának és az udvar állandó „tartópilléreinek”. Az 1414 és 1418 közötti adatokat az 1432–33-as sienai utazáshoz, az 1433-as római császári koronázáshoz és két birodalmi gyűléshez (1422, 1430) bizonyítékokkal szeretnénk alátámasztani. Az is foglalkoztat bennünket, hogy a király társaságának legbelsőbb tagjai, bizalmasai, közvetlen hívei, a „belső kör” közül kik voltak azok, akik megbízatást kaptak diplomáciai feladatokra, vagy nyertek felhatalmazást akár önálló cselekvésre a külpolitikában.

Luxemburgi Zsigmond egyedülálló karakter volt, szinte az élete volt az utazás, jónéhány éven át szinte mozgó, *itineráns* udvart tartott fenn. A király útjai során több alkalommal töltött el egy, vagy több hónapot különböző helyeken, így gyakorta kellett felállítania egy utazó kancelláriát, s azt olyan, újabb és újabb helyekre telepítenie, mint például Lodi, Cremona, Piacenza, Koblenz, Narbonne, Perpignan, Lyon, Avignon, Párizs, Calais, London, Leeds vára, Köln, Regensburg, Passau és persze Konstanz, ahol majdnem két évet – 1417-ben például 16 egymást követő hónapot – töltött. A „nagy utazások” második szakaszában szintén egy vagy több hónapot töltött Nürnbergben, Bécsben, Feldkirchenben és Piacenzában; illetve 3 hónapon át maradt Parmában, Rómában és Baselben, 2 hónapig Luccában – nem beszélve Sienáról, ahol „tiszteletbeli” sienaivá vált az itt töltött 10 hónap alatt 1432–33-ban.

Ma már Zsigmond itineráriumáról, utazásai kronológiájáról igen precíz adatok állnak a rendelkezésünkre. A király holléte annyira részletekbe menően tárul elénk, hogy például világos képünk van arról, hogyan vonult az uralkodó a lon-

doni Southwark Katedrálistól St. Thomas a Wateryng felé, mintegy igaz zárándokként készülve az 1416-os, augusztus 10. és 13. között zajló zárándoklatra, Canterburybe, Becket Szent Tamás sírhelyéhez. E. Kovács Péter levéltári kutatásainak köszönhetően azt is tudjuk, az 1432–33-as sienai látogatás során a kíséret mely tagjait mely palazzóban szállásolták el.¹

A tanulmány elsősorban a király utazásainak első, 1412 és 1419 közé eső szakaszát fogja vizsgálni. Zsigmond 1412. október 19-én hagyta el Magyarországot és egészen 1419. február 5-ig nem is tért vissza. Utazásának második szakaszát, 1430. augusztus 10-től 1434. október 6-ig, e helyütt nem kívánjuk részletesen elemezni, viszont a király kíséretének 1412. és 1419. közötti összetételét össze kívánjuk hasonlítani az 1430-as évekbelivel. Kontroll-forrásként két másik forrást is fel kívánunk használni, 1422-ből Eberhard Windecke *Emlékiratainak* egy lajstromát; valamint egy nürnbergi városi számadást 1430-ból.

Zsigmond kísérete tagjainak azonosításához a felhasználható források igen sokrétűek. A magyar okleveles anyagban elsősorban azokat az okleveleket lehet segítségül hívni, amelyek konkrétan megemlítik valakinek a nyugat-európai szolgálatait, például a Konstanzban és Zsigmond útjai során máshol 1416-ot követően kiadott címer-, birtok-, valamint pallosjogadományozó diplomákat. Másrészt olyan okleveleket kerestem, amelyeket Zsigmond Angliában, Franciaországban, Konstanzban, adott ki, s amelyekből világosan kiderül, hogy a kedvezményezett, például egy adománymegerősítés esetén, vagy az oklevélben szereplő, például egy diplomáciai küldetéssel megbízott báró helyben, a királlyal tartózkodik. Néhány oklevélből kiderül, hogy a kérelmező, a királyhoz valamivel forduló személy jelenleg is („in praesentibus”) az uralkodóval együtt tartózkodik. Nyilván azoknak az oklevelek is szolgálhatnak közvetett evidenciával, amelyek nem közlik, hogy valaki hol tartózkodott: I. Ferdinánd aragón királynak a Heteyi família részére kiállított címeradományozó oklevele alapján nagy biztonsággal következtethetünk arra, hogy a megadományozott 1415 októberében Aragóniában, Perpignanban járt.²

Sokat segítenek azok az oklevelek is, amelyek egy adott személyt relatorként említene. Garai Miklós egészen biztos, hogy Aachen után a király társaságában

¹ E. Kovács Péter: *Zsigmond király Sienában*. Bp., 2014.; Uő: Zsigmond király itáliai itineráriuma (1412–1414 és 1431–1433). In: *Archivarium historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára*. Szerk. Kádár Zsófia – Lakatos Bálint – Zarnóczki Áron, Bp., 2013. 359–390. 362–368., 370–378.

² 1415. okt. 20.: Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltára (OL) Diplomatikai Fényképgyűjtemény (DF) 283 583.; *Zsigmondkori Oklevéltár*. I–XIII. (1387–1426). Szerk. Mályusz Elemér – Borsa Iván – C. Tóth Norbert – Neumann Tibor – Lakatos Bálint – Mikó Gábor, Bp., (a továbbiakban ZsO) V. 1143. sz (a továbbiakban számokat jelölők); *Monumenta Hungariae Heraldica. Magyar címeres emlékek*. I–III. Szerk. Fejérpataky László – Áldásy Antal, Bp., 1901–26. (továbbiakban: Monumenta Heraldica) II. 17.

volt, mivel rendelkezésünkre áll egy oklevél, melynek relatora volt Kölnben.³ Idősebb Rozgonyi István, László fia pedig a királlyal együtt tért vissza Angliából Németalföldre keresztül 1416 őszén, melyet egy aacheni, decemberi relatioja igazol.⁴ A relatorok esetében mindazonáltal megpróbáltam a legnagyobb óvatossággal eljárni, és ha lehetséges, kontroll-forrást szerezni. (Itt nem feladatom az, hogy állást foglaljak abban, a relatorként való közreműködés mennyiben jelentett politikai pozíciót vagy informális udvari tekintélyt, meg kell azonban jegyezni, a relatorok szűk köre indokolja, hogy valószínűsítsük, az adott személyek a királlyal közvetlen, szoros kapcsolatban állhattak.) Az ifjabb Stibor relatorként működött közre Konstanzban, 1415 áprilisában, s zsinati tartózkodásának újabb bizonyítékát adja egy, a pápához intézett supplicatio az év elején.⁵ Nánai Kompolt(i) Péterről például egy relatio alapján valószínűsíthetjük, hogy Konstanzban járt, több alkalommal is, vagy akár a király tartózkodásának a végéig is, de narratív forrásaink is ismerik („hern Kumpolten”).⁶ A relatiók értékelésében sokat segített Kondor Márta munkája.⁷ A valós tanácsosok száma természetesen meghaladta a kancelláriai jegyzetekből összegyűjthető relatorok számát. Ennek egyik oka, hogy – néhány kivételtől eltekintve – az okleveleken csak egy felelősségvállaló neve szerepel; a másik, hogy a kancelláriák az iratokat igen gyakran az uralkodó személyes parancsára („*commissio propria domini regis*”, „*ad mandatum domini regis*”) állították ki.

Közvetlen bizonyítékkal szolgálnak például az uralkodói levelek, amelyekben egyes személyeket meg is nevesít a király, például egy diplomáciai megbízás esetén; *salvus conductus*ok vagy uralkodói utasítások, pl. a konstanzi zsinatot az egyes, francia vagy angliai tárgyalásokról tudósító megbízottaknak, királyi hírvivőknek adott megbízatások).

Közvetett bizonyítékként használhatóak még azok oklevelek, amelyek arról tanúskodnak, hogy az adott személy nem tartózkodik Magyarországon – a legtöbb esetben perhalasztások (*prorogatio*). Közvetett bizonyítékkal szolgálnak a pápai supplicatiók, amelyek révén az adott személy a pápához folyamodott bú-

³ C. Tóth Norbert: A király helyettesítése a konstanzi zsinat idején. In: „*Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris*”. *Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából*. Szerk. Bárány Attila – Pószán László, Debrecen, 2014. 289–313. 305.; ZsO IV. 2712.

⁴ ZsO V. 2505.

⁵ 1415. ápr. 1.: ZsO V. 438.; Daniela Dvořáková: *A lovag és királya. Stiborici Stibor és Luxemburgi Zsigmond. Képek és történetek egy középkori magyar nemes életéből*. Pozsony, 2009. 346., 352., 492.

⁶ 1415: ZsO V. 278.; 571; 1417: ZsO VI. 1481.

⁷ Kondor Márta: Magyar király a német trónon: Luxemburgi Zsigmond birodalmi kancelláriája és a királyi tanács (1410–1419). In: „*Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris*”. *Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából*. Szerk. Bárány Attila – Pószán László, Debrecen, 2014. 83–100. 93.

csüengedélyért, vagy hordozható oltár felállításáért Konstanzban vagy Rómában. Ezek tanúsíthatják, hogy valaki a király kíséretében tartózkodott. Meg kell említeni még néhány magánlevelet (*missilis*), amelyek ugyancsak közvetlen evidenciával szolgálnak (pl. Rozgonyi Istvánéi vagy Várdai Miklóséi). A külföldi források terén több krónika is segítségül hívható (Enguerrand de Monstrelet, *Chronicles of London*, Ulrich von Richental).

Elsősorban a magyar udvari kísérettel foglalkozom. Igen sok külföldi tanácsadó kísérte Zsigmondot Angliába is, róluk e helyütt nem kívánok szót ejteni, kivéve azokat, akik a magyar aula tagjaiként voltak a király szolgálatában. Példaként megemlíteném viszont azokat, akiknek a szerepe az angliai tárgyalások során is hangsúlyozott volt. Brunoro della Scala, Bartoldo Orsini, Giancarlo Visconti Angliában járt Zsigmonddal, s részese volt a Párizsba induló tárgyalóküldöttségnek.⁸ Saty Fülöp vagy Filippo Satti firenzei kereskedő Zsigmond kíséretében tartózkodott Angliában. Eredeti nevét nem ismerjük, csak ahogyan az angol forrásokban fennmaradt. 1416 júniusában kap *salvus conductust* az angol királytól, hogy ékszereket vigyen a kontinensre, feltehetően a pénzhiánnyal küszködő Zsigmond bízta meg, hogy zálogosítson el valamennyit a talán éppen Angliában ajándékba kapott ékszerekből.⁹ Hasonló módon bízta meg Zsigmond Eberhard Windeckét Angliából visszatérőben, hogy Brüggeben zálogosítsa el az V. Henrik angol királytól kapott ajándékait.¹⁰

Az Aachenben és Konstanzban tartózkodó magyar urak listája ismert, több forrásunk is részletezi. Célszerű megoldás tehát abból a társaságból kiindulni, akik mindkét helyre, a német királyi koronázásra és a zsinatra is elkísérték a királyt. Mindazonáltal a listák és felsorolások, különösen a narratív források említései nem mindig szolgálnak teljes bizonyossággal. Ezért érdemes mindig kontroll-forrásokat, okleveles anyagot is vizsgálni. Több báró (pl. ifjabb Stibor; Garai János, Nevnai Treutel Miklós, Lévai Cseh Péter, Marcali Dénes stb.) esetében joggal feltételeznénk, hogy a királlyal tartózkodik, egy 1416. szeptember 4-i oklevél viszont, amely országnagyokat, királyi megbízottakat rendel az előző évi boszniai hadjáratban fogságba esett bárók kiváltása érdekében kivetett taxa behajtására, ellentmond annak, hogy az idő tájt – akkor a király éppen Calais-ban tartózkodott Angliából visszatérőben – Zsigmond kíséretében lettek volna.¹¹ Néhányuk esetében az is nehezíti a tisztánlátás, hogy helyettük képviselőik jártak el

⁸ ZsO V. 2204.

⁹ Westminster, 1416. jún. 27.: ZsO V. 2063.; *Calendar of the Close Rolls preserved in the Public Record Office* [1272–1509] I–XLII. London, 1892–1963. Henry V: I. 1413–16 (a továbbiakban CCR) 312.; Thomas Rymer: *Foedera, conventiones, literae, et cujuscunque generis acta publica inter reges Angliae*. I–XX. London, 1704–35.; I–X. Hága, 1739–45. [Londoni kiadás] IX. 365.

¹⁰ *Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról*. Szerk., ford. Skorka Renáta, Bp., 2008. (a továbbiakban Windecke) cap. 79–81.

¹¹ ZsO V. 2255.

a nevükben, ami arra is utalhat, hogy ők nem voltak akkor az országban. Elképzelhető, hogy egyes esetekben a leendő kiküldötteket előre kinevezték, annak ellenére, hogy még nem tartózkodtak otthon, de hazaérkezésükig helyetteseik, családtagjaik, alispánjaik látták el a feladataikat. Felsőlendvai Szécsi Herceg Péter nevében is unokaöccse, Szécsi István járt el. Herceg Péter fontos tagja volt a király kíséretének, 1413-tól az aula tagja, bírótárs, Konstanzban is jelen volt.¹² Más, konkrét bizonyítékunk azonban nincs arra nézve, hogy máshol is járt volna. Ugyanez a helyzet Kórógyi Fülöpessel is. Őt is helyettesíti Petri Ders Imre fia Balázs 1416 szeptemberében, ő is meghatározó tagja a királyi kíséretnek, Konstanzban is ismerik a nyugati források is.¹³ Más, konkrét bizonyítékunk azonban nincs arra nézve, hogy egyebütt is járt volna.

Közvetett bizonyítékkal szolgálhatnak azok az oklevelek is, amelyek konkrétan nem nevezik meg a különféle királyságokat, hanem igen homályosan csupán „aliis diversis partibus”-ban tett „fáradozásokról” szólnak. Több oklevélben például csak Aragónia vagy Németország („Almania”) szerepel, más forrásból, például egy familiárisának adott későbbi armális szövegéből következtethetünk arra, hogy az adott személy járt Angliában vagy Franciaországban, sőt, akár egy perhalasztó oklevélből is következtethetünk arra, hogy valaki az adott időben nem az országban volt, hanem ott tartózkodott, ahol a király. Így sok esetben arra következtethetünk, hogy – mivel például az aragóniai követségben részt vevők nagy része Angliába is követte Zsigmondot, mondhatni a magját képezve a kíséretnek – egyesek akkor is jártak angol vagy francia földön, ha erről nincs konkrét bizonyíték.

Elviekben a vizsgálat tárgyává kell tennünk az aula tagjait is, s hipotetikusan a kíséret tagjának tekinteni mindazokat, akik aulicusként, udvari lovagként vagy ifjúként szerepelnek forrásainkban az aacheni koronázástól a konstanzi zsinatról való távozásig.¹⁴ Ha nincs egyéb forrásunk arra nézve, az adott aula-tagok otthon voltak, akkor formailag az utazó udvar részeként kell őket is kezelnünk. Mi több, azokkal is számolnunk kell, akiket a király útra kelése előtt már az udvar tagjának neveztek, elméletileg ők is a királlyal tarthattak.¹⁵

¹² „Hertzog Peter v. Lindwach”: Ulrich von Richental: *Chronik der Constanzer Concils 1414 bis 1418*. Szerk. M. R. Buck, Tübingen, 1882. (a továbbiakban: Richental, Chronik) 192.; Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája, 1301–1457*. I–II. Bp., 1996. (a továbbiakban Archontológia) II. 223.

¹³ „grauf Philip Ingoro”: Richental, Chronik, 193.

¹⁴ Itt az aulae regiae miles/iuvenis/familiaris kifejezést használom mindenütt, annak ellenére, hogy sokféleképpen jelenik meg a tisztség (pl. aule nostre maiestatis miles, aule regie maiestatis miles stb.).

¹⁵ Archontológia I. 469–510.

KÖZVETLEN BIZONYÍTÉKOK

OKLEVELES ANYAG

Forrásaink nagy részét az adománylevelek adják. A közvetlen külföldi okleveles anyag ritka, bár Garai Miklós az angol Számvevőszék (*Exchequer*) számadásai között szerepel.¹⁶ Garai nádor szinte mindenhová elkíserte a királyt – Zsigmond maga is említi, hogy 1416 áprilisában vele volt Párizsban.¹⁷ A később Angliában tárgyaló Zsigmond azután V. Henrik angol királlyal közösen kinevezte „Magyarország nagy grófját” egy küldöttség élére – Vilmostal, Holland grófjával és Renaud de Chartres reimsi érsekkel együtt, akiket azzal bíztak meg, hogy béketárgyalásokat folytasson a francia királlyal.¹⁸ Ezért utalt ki számára pénzt a kincstár.

Hogy világos képet alkothassunk a rendelkezésre álló források köréről, nézzünk egy olyan példát, ahol a kísérettag szinte minden lépése dokumentálva van. Pálóci Imre minden útján elkíserte Zsigmondot, ahogy azt egy birtokadományozó oklevélből megtudhatjuk.¹⁹ Járt Isztriában, Lombardiában, Némethonban, Aragóniában, Franciaországban és Angliában, s szinte soha nem hagyta el a kíséretet, mondhatni, Zsigmond udvarának legbelső köréhez tartozott 1411 óta.²⁰ Nemsokára specialis aulicus lett.²¹ Zsigmonddal együtt érkezett Konstanzba,²² és ezután is folytatta útját a király oldalán.²³ Londonban udvari lovagként ismerjük, így ő és családja védeltséget kapott az alsóbb pereskedések ellen.²⁴ Akkor is az udvarban találjuk, amikor Zsigmond visszatér Konstanzba, sőt, megtaláljuk a király oldalán 1418-ban is Passauban, hazafelé.²⁵ 1419-ben nem remélt magasságokba jut, amikor bátyjával együtt titkos kancellárrá nevezik ki. Ugyancsak részt

¹⁶ The National Archives, Kew (a továbbiakban TNA), Exchequer: Exchequer of Receipt: Issue Rolls: E 403/624. m.6.; *Issues of the Exchequer Henry III-Henry VI.* Szerk. Fredrick Devon, London, 1837. 347.

¹⁷ ZsO V. 1728.

¹⁸ 1416. jún. 28.: Rymer, Foedera, IX. 365.; Windecke, cap. 72.; Árvai Tünde: „Magnus comes de Hungaria” – Garai Miklós nádor Nyugat-Európában. In: *Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris*. Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából. Szerk. Bárány Attila – Pósnán László, Debrecen, 2014. 316–327. 323.; Zsigmond a küldetésről: ZsO V. 2204.; 2280.

¹⁹ Konstanz, 1417. júl. 22. ZsO VI. 713.

²⁰ Archontológia II. 185.

²¹ 1414. júl. 31.: Archontológia I. 501.

²² 1418. jan. 23.: ZsO VI. 1409.

²³ Konstanz, 1415. márc. 26.: ZsO V. 417.

²⁴ London, 1416. jún. 21.: ZsO V. 2045.

²⁵ 1418. máj. 1.: ZsO VI. 1832.; 1418. jún. 26.: ZsO VI. 2093.

vett a király szinte összes útján 1412 és 1419 között idősebb Rozgonyi István: Isztriától Itálián és Aragónián át Burgundiáig.²⁶

A legtöbb esetben azonban nem vagyunk ilyen szerencsések, és nagyrészt közvetett bizonyítékokra is kell támaszkodnunk. Néhány oklevél konkrétan kimondja, hogy valaki éppen a helyszínen, a király társaságában kérelmezte például egy birtokadomány megerősítését. Mellétei Baróc János személyesen járult a király színe elé 1416 májusában, Angliában, hogy egy családi adománylevelet megerősíttessen.²⁷ Tudjuk, hogy részt vett a zsinaton, hiszen címeradományt kapott Konstanzban.²⁸ Miklósfalvi András specialis aulicus Zsigmond angliai útja alatt kapott birtokadományt. Mint procurator regis valószínűleg a diplomáciai tárgyalások során tett hasznos szolgálatot a királynak, hiszen az adománylevelét Leeds várában adták ki, éppen ugyanazon a napon, amikor Zsigmond és V. Henrik szövetséget kötöttek.²⁹ A brassói polgár Sander Antalról nem tudunk többet, mint hogy Németföldön járt, de mivel a birtokadományozó oklevele Calais-ban kelt, valószínűsíthetjük, hogy Angliába is elkísérte a királyt.³⁰ Egyes esetekben az oklevelek konkretizálják a helyet, például Konstanz városát, ahol a királyhoz folyamodó éppen, jelenleg („pr(a)esenter”) is tartózkodik („in hac presenti civitate Constanciensi”), vagy abból következtethetünk jelenlétére a király kíséretében, hogy az egyetemes zsinaton (presertim in generali concilio),³¹ az egyház egységéért munkálkodott („pro unione sacrosancte universalis ecclesie”), vagy „a birodalom reformjáért”.³² Több esetben az oklevelekből kiderül, hogy valaki jelen volt a német koronázáson Aachenben („circa adeptionem corone sacri imperii”).³³ Berencsi István adománylevele egyenesen elárulja azt is, hogy elkísérte Zsigmondot „in civitate Parisius” 1416-ban.³⁴ Az esetek többségében azonban nem tudunk mást, minthogy valaki „jelenleg” „fáradozik” („iugiter laborantibus ... Almaniam”).³⁵ A király egyes esetekben azt is kihangsúlyozza, hogy valaki meglátogatta utazásai alatt. Marcali Dénes tiszteletét tette Konstanzban.³⁶

²⁶ 1439: MNL OL Diplomatikai Levéltár (DL) 13 410.; 1453: DL 14 627.

²⁷ DL 84 838., ZsO V. 1912.

²⁸ 1415. márc. 24.: ZsO V. 412.

²⁹ Leeds vára, 1416. aug. 16.: ZsO V. 2209.; procurator regis, 1413: ZsO IV. 1110. Nem említik itthon 1419 júniusa előtt. ZsO VII. 619.

³⁰ 1416. szept. 14.: ZsO V. 2292.; *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. I–VII. Szerk. Franz Zimmermann – Carl Werner – Georg Müller – Gustav Gündisch – Konrad G. Gündisch – Genot Nussbächer, Hermannstadt, 1892–1991. IV. 1416–1437. Szerk. Gustav Gündisch, Hermannstadt, 1937. 20.

³¹ ZsO V. 450.

³² ZsO VI. 1553 (DF 228 320.); DL 10 330., ZsO V. 449.; 450.; 886.; 1782.; DL 38 655.

³³ ZsO V. 1.; 1424: ZsO XI. 869.

³⁴ ZsO VI. 481.

³⁵ ZsO V. 455.

³⁶ 1417: ZsO VI 955.

Perényi Péterről még pontosabb adatokat tudunk: a király Franciaországba rendelte 1416 szeptemberében, majd ezután Châlons-ból visszaküldte Németországba, valószínűleg a zsinatra.³⁷

A legtöbb esetben az oklevelek konkretizálják, hogy hol, mely királyságban szolgálták a királyt. Bizonyos esetekben azt is rekonstruálhatjuk, egy-egy kísérettag hol s merre utazott együtt a kísérettel. Benedek, fehérvári prépost, pápai protonotárius, Zsigmond specialis consiliarius a királlyal tartott Franciaországba és Angliába.³⁸ Az aragón király követeivel tárgyalt Narbonne-ban 1415-ben Zsigmonddal együtt,³⁹ majd tovább utazott vele Lyonba;⁴⁰ de a párizsi tárgyalásokon már nem vehetett részt, mert visszaküldték Konstanzba, hogy mint a király különleges megbízottja, tájékoztassa Zsigmond zsinati küldötteit az aragóniai tárgyalásokról. Ahogy azonban az adománylevél állítja, Angliában és *Franciaországban* is a királlyal volt, tehát mindenképp úgy kellett visszaérkeznie Konstanzból, hogy az uralkodót még Párizsban, vagy úton Calais-be találja.⁴¹ Garai Miklós a június-júliusi párizsi tárgyalások után nem tért vissza a királyhoz Angliába. Zsigmond visszaküldte a zsinatra.⁴² Tehát a nádor nem vett részt Zsigmond 1416. szeptemberi, októberi tárgyalásain V. Henrikkel és János burgundi herceggel.⁴³ Novemberben viszont csatlakozott a Németalföldön át visszatérő királyhoz, Aachenben várta rá, új híreket hozva Konstanzból.⁴⁴

Tudjuk, hogy egy kisebb kíséret tartott a királlyal Aragóniába. Több adománylevél is egyértelművé teszi az aragóniai szolgálatot,⁴⁵ illetve a „Kathalonia”-ban és „(H)Ispania”-ban való munkálkodást.⁴⁶ Az utóbbi Kasztíliára utal, ahová, valamint Navarrába Zsigmond szintén küldött követeket 1416-ban.⁴⁷ Azon adományok esetében, amelyek csak „Almanie”-i szolgálatokról beszélnek, közvetve arra következtethetünk, hogy a szolgálattelvő hátramaradt a zsinaton Zsigmond útjai alatt, azokhoz a magas rangú egyháziakhoz és főpapi familiári-

³⁷ ZsO V. 2271.; 2280.

³⁸ 1417. márc. 17.: ZsO VI. 227.

³⁹ 1415. november 27.: ZsO V. 1277.

⁴⁰ Lyon, 1416. febr. 1.: ZsO V. 1487., 1488.; febr. 2.: ZsO V. 1493.

⁴¹ Zsigmond 1416. ápr. 8-án hagyta el Párizst, 26-án ért Calais-be. Engel Pál†–C. Tóth Norbert: *Itineraria regum et reginarum (1382–1438)*. Bp., 2005. (a továbbiakban *Itineraria*) 100.

⁴² ZsO V. 2271.

⁴³ Konstanzban: 1416. okt. 9.: ZsO V. 2351.

⁴⁴ 1416. nov. 27.: ZsO V. 2491., *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigismund*. (Ältere Reihe, 1376–1486) VII–XIII. Szerk. Hermann Herre – Dietrich Keller – Gustav Beckmann – Julius Weizsäcker, Gotha, 1877–1925. (a továbbiakban *DRTA*) VII. 311.; nov. 28: *Regesta Imperii*. XI. *Die Urkunden Kaiser Sigmunds (1410–1437)*. Szerk. Wilhelm Altmann, Innsbruck, 1896–1900. (a továbbiakban *RI*) XI/II. 1997c.

⁴⁵ Rozgonyi: DL 38 655.; Mikolai: ZsO VI. 1182.

⁴⁶ ZsO VI. 294.; 2346.

⁴⁷ 1415: ZsO V. 1960.; Áldásy Antal: *Zsigmond király és Spanyolország*. Bp., 1928. 53–57.

sokhoz csatlakozva, akik Konstanzban maradtak. Baracscai Loránd, Késmárki György győri és szebeni prépost, titkos alkancellár familiárisa pallosjogot kapott Konstanzban 1418-ban.⁴⁸ Habár az oklevélből ismerjük a királynak tett szolgálatait francia, aragón, savoyai, lombard, s német földön, arra a következtethetünk, hogy Anglia azért maradt ki, mert a zsinaton maradt ura mellett. Másrészt az, hogy valakinek csak az „Almanie”-beli szolgálatairól szólnak a források, még nem jelenti automatikusan, hogy Magyarországra ment volna rögtön az aacheni koronázás vagy a Konstanzba érkezés után. Néhány báróról viszont valóban tudjuk, hogy a koronázást, vagy a zsinatra való bevonulást követően – néhányan azért, hogy vikáriusként igazgassák az országot – hazautaztak már 1415 tavaszán. (pl.: Ozorai Pipo temesi ispán, Maróti János volt macsói bán, Garai János ozorai vajda). Maga Pipo nem volt jelen Aachenben, de 1415. február 4-től július 13-ig a király társaságában volt a zsinaton.⁴⁹ Rozgonyi János kincstartó, Ilsvai/Jolsvai György királynéi asztalnokmester, vagy Pelsőci Bebek János 1415 augusztusára már „otthon” voltak. 1416 júliusában Lévai Cseh Péter volt lovászmester; Özdögei Besenyő Pál vikárius, volt horvát-szlavón bán; Pálóci Mátyus specialis aulicus; Pelsőci Bebek János tárnokmester; nyalábi Perényi Péter országbíró az országban tartózkodtak.⁵⁰ Az 1416-os év folyamán Csáki Miklós erdélyi vajda is Magyarországon volt, igaz, nincs hírünk arról, hogy hazaért volna 1415 januárjától szeptember végéig.⁵¹ A legtöbb esetben azonban az oklevelek általánosságban szólnak a megadományozottak szolgálatairól.⁵²

CÍMER VAGY PALLOSJOG ADOMÁNYOZÁS

Több címer- vagy pallosjog adományozó oklevelünk van, amelyet Zsigmond utazásainak különböző állomáshelyein adtak ki, többnyire Konstanzban, amelyek arra engednek következtetni, hogy a kedvezményezettek a király társaságában voltak, amikor a címerért folyamodtak. Zemlényi Dávid 1418-ban részesült címeradományban szolgálataiért „in Lumbardie, Francie, Angle et presentibus Almanie”, lehetséges tehát, hogy folyamatosan a király kíséretében állott, 1413 eleje óta.⁵³ Még jóval a király Konstanzból való hazatérte, 1419 után kiadott

⁴⁸ Konstanz, 1418. márc. 8.: ZsO VI. 1604.

⁴⁹ C. Tóth Norbert: Zsigmond király tisztségviselőinek itineráriuma I. (Uralkodásának elejétől az 1420-as évekig). = *Századok*, 2004. 2. sz. 465–494. 484.; *Ozorai Pipo emlékezete*. Szerk. Vadas Ferenc, Szekszárd 1987. 81.

⁵⁰ C. Tóth, 2014. 294–95.

⁵¹ C. Tóth, 2004. 473–74.

⁵² ZsO VI. 567.; 1889.

⁵³ 1418. júl. 5.: Radvánszky Béla: Zemlényi Dávid czímerlevele 1418-ik évből. = *Turul*, 1892. 1. sz. 12–14.; *Monumenta Heraldica* II. 27.

adományleveleket is érdemes megvizsgálnunk, hiszen azok korábbi szolgálato-
kat is felsorolnak, akár Isztriától, 1412-től kezdődően.

Az armálisokat nagyrészt familiárisok kapták, amelyek így sok esetben köz-
vetett bizonyítékként is szolgálnak arra nézve, hogy uraik is jelen voltak. Gyaló-
kai János, Sitkei Mihály sáfár familiárisa volt, s ténykedéséért „in Alemanie et
diversis mundi partibus” címerrel jutalmazták.⁵⁴ Az oklevél így segíthet abban,
hogy Sitkeinek a királyi kíséretben való tartózkodásáról pontosabb adataink le-
gyenek. Vajai Ábrahám, Miklós fia, 1418 februárjában, Konstanzban kapott cí-
mert és pallosjogot.⁵⁵ Az utóbbi oklevélből kiderül, hogy Pálóci Mátyus borsodi
ispán familiárisa volt, 1428-ban beregi alispán Pálóci Mátyus és Imre ispánok
mellett.⁵⁶ Mátyusról tudjuk, hogy 1415-ben Konstanzban tartózkodott. Mivel ar-
ról is van adatunk, hogy Vajai Ábrahám 1416 szeptemberében otthon tartózko-
dott,⁵⁷ a fenti oklevél arra is rávilágíthat, hogy ura, Pálóci a királlyal volt-e ez
előtt, vagy éppen ez után. A tény, hogy az adományt familiárisa 1418-ban kapta,
lehetőségessé teszi, hogy Pálóci ekkor Zsigmonddal volt. Somkeréki Erdélyi An-
tal igen nagylelkű adományban részesült Konstanzban, részben urának, Garai
Miklósnak tett szolgálatai miatt is. A birodalmi címeren és pallosjogon túl vásár-
tartási, sőt várépítési kiváltságot is kapott. Végig elkísérte a nádort útjai során.⁵⁸
Pelsőci Bebek Péter udvari lovag Konstanzban is a királlyal volt, majd onnan el-
kísérte Aragóniába, Franciaországba és Angliába is. El tudta érni, hogy a király
két familiárisának is földet adományozzon. 1417 augusztusában, Konstanzban
Egyházasnyéki Dávid,⁵⁹ Bacsikai János és Zsigmond,⁶⁰ aragóniai, francia és ang-
liai, valamint németföldi szolgálataikért részesültek adományban. 1417-ben Petri
Ders (Geszterédi Dersfi) Benedek címeradományban részesült Németországban,
Angliában és Franciaországban tett szolgálataiért.⁶¹ Benedek és fivére Pelsőci
Bebek Péter familiárisai voltak, és uruk vára, a kolozsi Almás várnagyaként tűn-
nek fel.⁶² Mivel Bebek Péter 1417. évi konstanzi jelenlétéről nem rendelkezünk
bizonyítékkal, a fenti források közvetett módon támaszthatják azt alá. A Csonto-

⁵⁴ Ulm, 1418. szept. 8.: ZsO VI. 2340.; Nagy Imre: A Gyalókay család címere 1418. évből. = *Turul*, 1893. 2. sz. 68–70. 69.; Monumenta Heraldica II. 29.

⁵⁵ Konstanz, 1418. feb. 2.: ZsO VI. 1566.; Csoma József: Vay Ábrahám címerlevele 1418-ból. = *Turul*, 1900. 1. sz. 49–52. 52.; Monumenta Heraldica I. 47.; pallosjog: ZsO VI. 1567.

⁵⁶ Archontológia I. 111.

⁵⁷ ZsO V. 2329.

⁵⁸ ZsO V. 135.; Monumenta Heraldica I. 37.; Décsényi Gyula: A Somkeréki Erdélyi család 1415. évi címeres levele és nemzedékrendje. = *Turul*, 1892. 2. sz. 105–112.; ZsO V. 343., 458. Garai familiáris. ZsO IV. 2738.; Árvai, 2014, 320.

⁵⁹ ZsO VI. 822.

⁶⁰ ZsO VI. 823.

⁶¹ Konstanz, 1417. nov. 19.: ZsO VI. 1127.; Kállay Ubul: A Petri Ders család címereslevele 1417-ből. = *Turul*, 1902. 3. sz. 139–141. 139.; Monumenta Heraldica III. 21.

⁶² aulicus: Archontológia II. 60.; I. 266.

sok a Perényiek terebesi ágának a familiárisai voltak. 1418-ban Csontos Péter, Legenyei Csontos Bertalannal együtt armálist kapott angliai, németországi és franciaországi szolgálataiért.⁶³ A Legenyeiek Perényi Péter zempléni ispán familiárisai voltak. A Csontos családból származó Bertalan Perényi Imre titkos kancellár várnagya volt Terebesen. A Csontosok közül a fenti jutalmazottak elkísérhették Imrét és fiait, Jánost és Istvánt Konstanzba.⁶⁴ Barry/Barri Simon, udvari familiáris és bátyja (Mátyás) armálist kapott Zsigmondtól 1417-ben, amely felsorolja külhoni szolgálatait.⁶⁵ Mátyás Perényi János familiárisa volt, 1431-ben máramarosi alispánként.⁶⁶

URALKODÓI LEVELEK, MEGBÍZÁSOK, MENLEVELEK

Mokcsa(i)/Musca Bertalan udvari lovagot követként küldték Angliába még Zsigmond érkezése előtt, ahogy azt egy V. Henrik által, 1416. április 26-án kibocsátott *salvus conductus* bizonyítja, amit Calais-ből Doverbe való utazásához kapott.⁶⁷ Valószínűleg a király angliai látogatásának előkészítésével bízták meg. A Close Rolls egy fondja szerint egy magyar követ járt V. Henriknél, Zsigmond érkezése előtt, aki lehetett akár Bertalan is.⁶⁸

Egy 1416 áprilisában, párizsi szálláshelyéről írt levelében Zsigmond arra kérte Kanizsai János esztergomi érseket, hogy csatlakozzon hozzá közelgő, a francia királlyal folytatandó tárgyalásaira („versus presentes Francie partes, precipue versus predictam villam Parisius”).⁶⁹ Az érsek minden bizonnyal már korábban felkészült zsinati útjára, mivel 1416 januárjában kölcsönt vett fel utazására.⁷⁰ Kanizsai 1416 májusában már Konstanzban volt,⁷¹ és elindult Calais-be, hogy találkozzon az Angliába készülő királlyal.⁷² Útközben azonban a király „átirányította”, hogy csatlakozzon a Garai nádor által vezetett, s késő júniusban Londonból küldött angol-magyar küldöttséghez és tárgyaljon VI. Károllyal. Ezek lezá-

⁶³ Basel, 1418. jún. 11.; Nagy Iván: A Chontos család címere 1418-ból és némi heraldikai észrevételek. = *Turul*, 1886. 3. sz. 162–166. 162.; ZsO VI. 2032.; Áldásy Antal: *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címereslevelei*. I–III. Bp., 1904–23. I. 9.

⁶⁴ Archontológia I. 242.; 443.; II. 144.; Bertalan várnagy Sztropkón. Uo. I. 437.

⁶⁵ Schönherr Gyula: Barry Simon címereslevele 1417-ből. = *Turul*, 1894. 2. sz. 119–120. 119.; Monumenta Heraldica I. 41.

⁶⁶ Archontológia I. 154.

⁶⁷ „pro familiari regis Romanorum (...) Bartholomeum Musca”: Rymer, Foedera, IX. 342.; ZsO V. 1812.

⁶⁸ CCR I. 108.

⁶⁹ Párizs, 1416. ápr. 5.: ZsO V. 1728.

⁷⁰ ZsO V. 1424.

⁷¹ ZsO V. 1904.

⁷² Basel, 1416. jún. 28.: ZsO V. 2064.

rulta után, a már a kontinensre tartó Zsigmond úgy kívánta, hogy az érsek ne jöj-
jön hozzá Calais-be, hanem majd Konstanzban csatlakozzon hozzá.⁷³ A fenti,
áprilisi levelében a király arra is utal, Cillei Hermannak is írt levelet, hasonló
céllal, mert rá is számított volna a tárgyalásokon.

MISSILISEK

Egyértelmű bizonyítékkal szolgálnak a magánlevelek. Rozgonyi István, László
fia (volt udvari lovag, a veszprémi püspökség kormányzója), egyes francia forrá-
sok szerint „Resguoy Estrewan” vagy „Resgony Estewan” jelen volt Aachenben
és a konstanzi zsinaton. Elkísérte Zsigmondot 1415-ös útján is az aragón király-
hoz. Levelei, amelyeket unokatestvérének, Istvánnak, Simon fiának; és bátyjá-
nak, Péter dömösi prépostnak küldött, egyedülálló művelődéstörténeti források
is. Először 1415. október 21-én, Perpignanból küldött levelet Rozgonyi István-
nak.⁷⁴ Igen járatos volt a nagypolitikában, otthon maradt unokafivérét részlete-
sen informálta az I. Ferdinánddal folytatott tárgyalásokról XIII. Benedek avig-
noni pápa lemondatása tárgyában. István igen közeli kapcsolatban állt a király-
lyal, hiszen tudatja, hogyan „büszkélkedett” az uralkodó előtt a családi birtokon
lévő halastóban hemzsegő halakkal, Zsigmond pedig köztudottan nagyon szeret-
te a halat, éppen ezért levelében arra kérte unokafivérét, hogy állítsák helyre a
tavat, ha esetleg egyszer magát a királyt láthatnák vendégül.⁷⁵ 1416 első hónap-
jaiban István részese volt az Aragóniából Párizsba tartó királyi kíséretnek, amely
Avignonon, Lyonon és Chambéry-n is áthaladt. Rozgonyi 1416. március 14-én,
Párizsba érkezése után Péter bátyjának is küldött egy levelet.⁷⁶ Ebben részletes
jelentést írt a király és a francia uralkodó tárgyalásáról, illetve tervezett angliai
útjáról.⁷⁷ Úgy tűnik, kimondottan jól informált volt diplomáciai ügyekben. Roz-

⁷³ Calais, 1416. szept. 8.: ZsO V. 2280.

⁷⁴ DL 43 305.; ZsO V. 1148.; Áldásy Antal: Rozgonyi István levele Perpignanból, 1415. október 21-ről. = *Történelmi Tár*, 1900. 449–452. Zsigmond szept. 26-tól nov. 2-ig Perpignanban. *Itineraria*, 99.

⁷⁵ „(...) habemus apud bonos pisces, quia mencio facta est coram domino nostro rege et de ea collendat ipsum multum, et sicut scitis quod nimis delectatur in illis.” Áldásy, 1900. 451.

⁷⁶ 1416. márc. 14.: DL 10 441.; Kumorovitz L. Bernát: *Budapest történetének okleveles emlékei*. III. (1382–1439). Bp., 1987. 672. sz.; Áldásy Antal: Rozgonyi István levele Párizsból 1416. márc. 14-ről. = *Történelmi Tár*, 1902. 575–577.; ZsO V. 1661. Zsigmond 1416. márc. 1-től ápr. 7-ig Párizsban. *Itineraria*, 100.; Csernus Sándor: Francia források Zsigmond párizsi tartózkodásáról. In: *Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére*. Szerk. Koszta László, Szeged, 1995. 103–140.

⁷⁷ „pacem et concordiam faceret inter regem Francie et (...) Anglie (...) rex laboraret iter suum arripere versus Angliam (...) pro eo ut consilarii (...) regis Anglie in medium ipsorum Francorum permittant venire” Áldásy, 1902. 577.

gonyi ahhoz a szűkebb körhöz tartozhatott, amelynek tagjait Zsigmond különleges feladatokkal bízta meg. Aragóniából visszatérve már új hivatalban találjuk – a veszprémi püspökség gubernatora – amelyet talán hűséges szolgálataiért nyert el, s amellyel, joggal dicsekedhetett bátyjának írott levelében. Rozgonyi külföldi tartózkodása további dokumentumokkal is alátámasztható. Már korábban a király kíséretében van, 1415-ben a király elhalaszt egy pert távolléte okán.⁷⁸ Rozgonyi István Párizs után Angliába is elkísérte az uralkodót, ahol relatorként működik közre;⁷⁹ majd ismét visszatér Konstanzba, ahogy azt további relatioi igazolják.⁸⁰ István szolgálatai végül elnyerték méltó jutalmukat: nem sokkal azután, hogy a királlyal együtt visszatért a zsinatra, Rozgonyi Péter dömösi prépostot veszprémi püspöknek nevezték ki néhány hónappal később.⁸¹

Néhány levél fennmaradt az 1430-as évekből is. Betleni Gergely, aki 1431-ben Milánóban volt a király kíséretében, egy nembéli atyafiának írt levelet.⁸² Várdai Miklós számos levelet intézett apjához, szinte az uralkodó összes állomásáról (1431: Konstanz, Milánó; 1433: Siena; 1436: Jihlava, Prága).⁸³ Várdai is tisztában van a nagypolitikai ügyekkel: Sienában arról is jelent, hogy IV. Jenő pápa és Zsigmond nemsokára találkozik Viterbóban, illetve tervben van egy találkozó Aragónia királyával is.⁸⁴

PÁPAI SUPPLICATIÓK

A pápai supplicatiók alapján szintén szerezhethetünk információkat arra vonatkozóan, hogy ki s mikor tartózkodott a király kíséretében. Zsigmond 1433-as, római koronázáson részt vevő kíséretét Csukovits Enikő rekonstruálta, főként Lukcsics Pál gyűjtését hívva segítségül.⁸⁵ Kevesebb supplicatióval rendelkezünk a konstanzi zsinat idejéről, érthető módon azért, mert XXIII. János pápához csupán egy bizonyos ideig fordulhattak, majd az új pápa, V. Márton megválasztása-

⁷⁸ 1415. szept. 2.: ZsO V. 999.

⁷⁹ London, 1416. máj. 22.: ZsO V. 1912.; Aachen, 1416. dec. 13.: ZsO V. 2505.

⁸⁰ Konstanzban van 1417. febr. 24-én: ZsO VI. 153–154.

⁸¹ 1417. aug. 15.: ZsO VI. 801.

⁸² DL 80 337.; *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő*. I–XII. Szerk. Nagy Iván – Véghely Dezső – Kammerer Ernő – Lukcsics Pál, Pest–Bp., 1871–1931. (a továbbiakban Zichy, számokat jelölők) VIII. 322.

⁸³ 1431: Konstanz: DL 80 303., Zichy XII. 112.; Milánó: DL 80 367., Zichy VIII. 328.; XII. 114.; 1433: Siena: DL 80 420., Zichy VIII. 117.; DL 80 421., Zichy VIII. 348; 1436: Jihlava: DL 80 570., Zichy VIII. 402.; Prága: DL 80 580., Zichy VIII. 407.

⁸⁴ DL 80 420.; Zichy XII. 117.

⁸⁵ Csukovits Enikő: Egy nagy utazás résztvevői. (Zsigmond király római kísérete). In. *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*. Szerk. Csukovits Enikő, Bp., 1998. 11–36. 33–34.

ig nem érkezhettek a Kúriához több kérvény. Egy-egy konstanzi supplicatio is a hasznunkra lehet azonban: 1415. január 17-én Ilsvai György, királynéi asztalnokmester és ajtónállómester kérte XXIII. János pápát, hogy búcsút engedélyezzen egy, a kegyurasága alatti templomban, melynek alapján adatolható, hogy Ilsvai a királlyal együtt utazhatott a zsinatra az aacheni koronázás után.⁸⁶ A zsinat alatt benyújtott supplicatiók sok esetben az egyedüli forrást jelentik arra, hogy az udvar egy-egy jelentős súlyú tagjának a jelenlétét igazoljuk a király mellett, mint például Pálóci Imre⁸⁷ és Kórógyi Fülöp⁸⁸ 1418-as konstanzi tartózkodása esetén. Vannak olyan esetek is, amikor az egyetlen forrás egy pápai supplicatio arra nézve, hogy a kérelmező egyáltalán a király kíséretében tartózkodott, s merre, hol járt együtt Zsigmonddal. Nyárádi Miklós királyi káplán például kérvényében részletes leírást adott arról, hogy a királlyal volt Aragóniában, Franciaországban és Angliában.⁸⁹ Van azonban olyan eset is, amikor egy-egy supplicatióval óvatosan kell bánnunk. Stibor erdélyi vajda 1415-ben nyert pápai hozzájárulást hordozható oltárához, ami önmagában viszont nem bizonyítja a vajda jelenlétét, hiszen egy 1414-es februári oklevél már néhaiként titulálja,⁹⁰ de sokkal inkább, igaz, közvetve bizonyítja fia, ifjabb Stibor zsinati jelenlétét, akit több narratív forrás is említ Aachenben („hern stybor”) és Konstanzban („Graff Stieber von Stiboricz”, „Scieborn von Scieborn”, vagy „Scieber graff zu Scieborcz Styber”).⁹¹ A pápai oklevél idősebb Stibor feleségét is címzettként jelöli meg, de lehetséges, hogy a supplicatióban eredetileg még idősebb Stibor járt el, s indította útnak fiát a kérvénnyel, aki azután eljárt helyette s „intézte” a család oltárának ügyét a zsinaton.⁹² Az új pápa 1417-es, november 11-i megválasztása után újra növekszik a supplicatiók száma, főként 1418-ban. Adott esetben a supplicatio kiváló kiegészítő evidenciaként szolgálhat. 1417 novemberében Mikolai Mihály, az aula tagja, országnagy birtokadományban részesült, s az oklevél ki is hangsúlyozza a zsinati jelenlétét és az egyházért, valamint Angliában és Franciaországban tett szolgálatait.⁹³ Konstanzi tartózkodását megerősíti, hogy néhány nappal később V. Mártontól bűnbocsánatot eszközölt ki.⁹⁴ A novemberi

⁸⁶ ZsO V. 17.

⁸⁷ ZsO V. 112.

⁸⁸ ZsO V. 45.

⁸⁹ „in comitiva (...) regis in (...) Aragonie, Frantie et Angiie in negotiis unionis S. matris ecclesiae laboravit”: Konstanz, 1417. dec. 2.: ZsO VI. 1211.; Lukacsics Pál: *XV. századi pápák oklevelei*. I–II. Bp., 1931–38. (a továbbiakban Lukacsics) I. 5.

⁹⁰ ZsO IV. 1728. Utoljára 1414. jan. 16-án említik otthon. ZsO IV. 1585.; C. Tóth, 2004. 473.; Dvořáková, 2009. 491.

⁹¹ Dvořáková, 2009. 340., 346., 492.

⁹² ZsO V. 14.; 15.; Dvořáková, 2009. 346.

⁹³ 1417. nov. 30.: ZsO VI. 1182. A Mikolaiakat egy dec. 6-i oklevélben iktatták be. ZsO VI. 1199.

⁹⁴ 1417. dec. 11.: ZsO VI. 1231.; Lukacsics, I. 12.

birtokadományozó oklevél azonban kifejti, hogy „közelebbről” László, Mihály fia az, aki ekkor a király társaságában tartózkodik „Aragónia, Franciaország és Anglia után, *jelenleg* Alamania-ban”, apja, Mihály pedig „régől fogva tett szolgálatokat”. Akkor Mikolai Mihály hogyan lehet mégis Konstanzban 1417 decemberében? Mihály az aula tapasztalt tagja volt, aki 1415-ben elkíserte Zsigmondot Konstanzba.⁹⁵ Járt Franciaországban, s az adománylevél szerint fiával együtt Angliában is. Egy 1416. szeptemberi oklevél Mikolai Mihályt is megnevezi, mint Valkóba és Szerembe kiküldött megbízott országnagyot, ami alapján úgy vélnénk, ekkor ott-hon volt.⁹⁶ Nem találjuk az országban egészen 1417. március 15-ig, feltehető tehát, hogy ő is járt Angliában Zsigmonddal, s 1416 őszén indult csak haza.⁹⁷ A magyarországi vicariusok őt is megbízottként rendelik ki, akkor is, ha még nincs otthon 1416 szeptemberében. 1417 elején tér haza, s nem valószínű, de elképzelhető, hogy az év végén újra a zsinaton van. Úgy gondoljuk, a Zsigmond által is nevesített László az, aki ott van a királlyal – apjával ellentétben ő még Aragóniába is elkíserte – s ő „intézi” a pápai supplicatiót szülei számára és közbenjár a birtokadományért is. László járhatott közbe azért is, hogy atyafia, Mikolai Domokos fia János kérésére a király elengedjen egy bírságot – ami igazolja, hogy 1417 februárjában valóban ott volt Konstanzban.⁹⁸ Az 1433-as koronázás idejéről jelentős számú supplicatiónk van IV. Jenő pápához, amely alapján teljesebb képünk lehet a kíséretéről. A búcsú mellett leginkább hordozható oltárért folyamodnak a kíséret tagjai, mint például Marcali György és István 1433 júliusában.⁹⁹

ELBESZÉLŐ FORRÁSOK

Számos esetben külhoni elbeszélő forrásaink nevesítik is a király kíséretében járó magyar urakat. Az a „központi személyiség”, akit szinte egész Európában ismernek Aragóniától Franciaországon át egészen Angliáig, az Garai Miklós nádor, „magnus comes de Hungaria” vagy „the grete erle of Hongrie/Hongry”, aki a kíséret legnagyobb renomével rendelkező tagja.¹⁰⁰ Annak ellenére, hogy az

⁹⁵ 1415. márc. 22.: ZsO V. 388.

⁹⁶ ZsO V. 2255.

⁹⁷ ZsO VI. 236.

⁹⁸ Konstanz, 1417. feb. 24.: ZsO VI. 154.

⁹⁹ Lukacsics, II. 168.

¹⁰⁰ Thomae de Elmham *Vita et Gesta Henrici Quinti Anglorum Regis*. Szerk. Thomas Hearne, Oxford, 1727. 74.; TNA Exchequer: Exchequer of Receipt: Issue Rolls: E 403/624. m. 6.; The Chronicles of London, British Library Cotton MS Cleopatra C IV f. 29v; „magnus comes Hungarie Palatinus”: *Gesta Henrici Quinti*. Szerk. F. Taylor – J. S. Roskell, Oxford, 1975. 138.; Kropf Lajos: Chronicles of London, ed. Charles Kingsford. = *Századok*, 1907. 1. sz. 77–78. 77.; „the grete Earle of Hungarie”: *First English Life of king Henry the Fifth by the Translator of Livius*. Szerk. C. L. Kingsford, Oxford, 1911. 121.

esetek nagy részében nem is nevezik nevén, őt értik „Magyarország nagy grófjaként”. Ő a császár hercege („duke of the emperoures”) aki Zsigmond oldalán foglalt helyet („sate on the kyng ys syde”) a windsori Szent György kápolnában, a szent ünnepén 1416-ban.¹⁰¹ Garai sokat tett az aragón tárgyalások sikeréért is.¹⁰² Jelen volt Zsigmond narbonne-i és perpignani tárgyalásain, sőt, külön megbízásokat is teljesített. A király előreküldte Aragóniába a terepet előkészítendő.¹⁰³ 1415 szeptemberében külön is tárgyalt az aragón infánssal, Pedróval és XIII. Benedek pápával, majd utóbb I. Ferdinánd királlyal is.¹⁰⁴ Ott bábáskodott a narbonne-i egyezmény megkötésénél is.¹⁰⁵ A király maga tüntette ki Garait – *el gran Conde de Ungria* – az aragónok dinasztikus devizájával, a Kanna-renddel (*Orden de la Jarra, amprisia iarre*).¹⁰⁶ Ajándékot is küldött az uralkodónak, melyért cserébe a *gran comte de Ongria* 40 aranyforintot kapott.¹⁰⁷

Az angol krónikák nevesítik az udvar egy másik tagját, „a bárói háztartás mesterét” – „the grete mayster of the howse of the Barovns in henigrey” –, ami mögött valószínűleg Tamási János, volt erdélyi vajda, ajtónállómester rejtőzhet.¹⁰⁸ A francia források ugyancsak ismerik, („Janus Vaida grand-maître d’hôtel du roi”).¹⁰⁹ Tamási közeli kapcsolatban volt Zsigmonddal, alapítója volt a Sárkányos Társaságnak. Lehet, hogy Angliából visszatérőben hunyt el.¹¹⁰

A *Chronicles of London*ban nevesített „laske Michell”¹¹¹ Szécsényi „Salgói” Miklóssal azonosítható, aki az aula tagja volt, s jelen volt Konstanzban is, Richental „Nicolaus Laschago von der Loben” névvel illeti.¹¹² Nehezen képzelhető el, hogy több éven át a zsinaton maradt volna, de évekkel utóbb találkozunk csak

¹⁰¹ „Gregory”: *The Historical Collections of a Citizen of London in the Fifteenth Century*. Szerk. James Gairdner (Camden Soc. N. S. XVII.), London, 1876. 113.

¹⁰² Perpignan, 1415. okt. 18.: ZsO V. 1136.; 1415. okt. 26.: ZsO V. 1156.

¹⁰³ 1415. szept. 10.: ZsO V. 1048.; *Acta concilii Constanciensis*. I–IV. Szerk. Heinrich Finke et al. Münster, 1896–1928. (a továbbiakban Finke, Acta) III. 377.

¹⁰⁴ Áldásy, 1928. 57., 65.; Finke, Acta, III. 371.

¹⁰⁵ Áldásy, 1928. 94.

¹⁰⁶ Finke, Acta, III. 390., 510., 512.; Francisca Vendrell de Vallicrosa: Contribución de los Húngaros al Año Santo Compostelano. Caballeros Centroeuropeos en la Corte Aragonesa. = *Magyar Történelmi Szemle/Revista Histórica Húngara*, 1971. 2. sz. 217–241. 239.

¹⁰⁷ 1415. szept. 15.: ZsO V. 2577.; Áldásy, 1928. 104.

¹⁰⁸ The *Chronicles of London*, f. 29v.

¹⁰⁹ *Chronique d’Enguerrand de Monstrelet*. par J. A. C. Buchon, Paris, 1836–40. 348.; DRTA VII. 249.

¹¹⁰ Utoljára 1416. júl. 11-én említik. Szept. 24-én néhai. Archontológia I. 50.; II. 239.

¹¹¹ The *Chronicles of London*, f. 29v.

¹¹² Windeckénél “Schallaga Niclās”: *Eberhart Windeckes Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigmunds*. Szerk. Wilhelm Altmann, Berlin, 1893. (továbbiakban: Eberhart Windeckes Denkwürdigkeiten) 178.; Windecke, cap. 200.

vele, amikor az új pápa megválasztása után Velencében jár, ahonnan zarándoklatra indul a Szentföldre.¹¹³

A *Chronicles of London* ugyancsak ismeri a „horvátok grófját” Zsigmond kíséretében („the Erle of crawates”), ami mögött viszont több személy is állhat. Ebben az időben Szántói Lack Dávid volt a szlavón bán, egészen a király hazatértéig (1415–19).¹¹⁴ Szántói Dávidról tudjuk, francia és német források alapján, hogy jelen volt Aachenbe és Konstanzban („Lasquedany” vagy „Lasqudam”, továbbá „Laskay David”, valamint „hern David”). (Bátyját, Szántói Lack Jakabot, aki ugyancsak Zsigmond udvarának a tagja volt, és elkíserte Zsigmondot Aachenben és Konstanzba, szintén említik külföldi források („Lasque Jacobjadis de Vaida”). Mindazonáltal, egy 1416. szeptemberi oklevelünk tanúsága szerint Lack Dávid egyike azoknak a kiküldött országnagyoknak, akiket Szerém és Valkó vármegyékben a taxa beszédésével bíztak meg.¹¹⁵ E szerint nem feltételezhetjük, hogy 1416 őszén Nyugat-Európában tartózkodott volna. A szeptemberi oklevélből azonban kiderül, hogy maga nem volt jelen és megbízottja járt el a nevében.¹¹⁶ Az oklevél így közvetlenül nem bizonyítja, hogy maga Dávid járt volna el Valkó és Szerém megyékben, az oklevelet kiadó vikáriusok lehetséges, hogy csak feltételezték, Szántói hamarosan hazatér, és vállalja a megbízatást. Feltételezhetjük tehát, hogy Zsigmonddal volt, s Angliában is járt, ezért került be a krónikába? Ha számba vesszünk még egy forrást, egy perhasasztó oklevelet, amely 1416-os, szeptember 7-i távolléte miatt bocsátottak ki, akkor azt mondhatjuk, igen.¹¹⁷ Mégis, nehezen hihető, hogy Angliába utazva csatlakozott volna a királyhoz, hiszen még 1416. július 6-án is Magyarországon van.¹¹⁸ Ráadásul augusztus 15-én Zágrábban kiadott egy oklevelet, igaz, abban az áll, hogy pecsétjei távol lévén, a zágrábi ispánokéval kívánja azt megerősíteni, ami akár azt is jelentheti, hogy már nem is volt otthon az idő tájt.¹¹⁹ Ebben a fényben nem tűnik elképzelhetetlennek, hogy rá utal a „the erle of the Crawates”. Figyelembe véve, hogy Szántói Lack Dávid közeli kapcsolatban állt Zsigmonddal, és többször is az uralkodó kíséretében volt fivérével, Jakabbal együtt, mi több, különleges megbízatásokat is kapott, nem lehetetlen, hogy a király után ment – mint a kánizsai érsek és Perényi Péter országbíró – hogy találkozzon vele például Calais-

¹¹³ 1418. márc. 14.: ZsO VI. 1647.; Csukovits Enikő: *Középkori magyar zarándokok*. Bp., 2003. 100.; 148.; 151–52.; Engel Pál: Salgai Miklós. = *Levéltári Közlemények*, 1992. 1–2. sz. 15–24. 17.

¹¹⁴ The *Chronicles of London*, f. 29v.; J. D. Mansi: *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*. (a továbbiakban Concilia). I–LIII. Firenze–Paris, 1757–1927. XXVIII. 639. Kropf (1907) 77. szerint Garaira vonatkozik.

¹¹⁵ ZsO V. 2255.

¹¹⁶ János, diakóvári örkanonok.

¹¹⁷ ZsO V. 2267.

¹¹⁸ ZsO V. 2197.

¹¹⁹ ZsO V. 2206. Vicebánya, Füzesdi Péter gyakorta intézkedett a nevében. *Archontológia* I. 20.

ben, vagy, hogy részt vegyen az V. Henrikkel folytatott tanácskozáson. Így talán az angol krónikás meg is emlékeztetett róla, mint „a horvátok grófjáról”.

Valószínűbbnek tűnik azonban, hogy a szöveg az akkoriban (1414–19) a horvát-szlavón báni tisztet betöltő Albeni (Medvei) Jánosra utalhat. Róla tudjuk, jelen volt Konstanzban, mint „Johannes zu Alban und Hauptmann zu Dalmatia”.¹²⁰ Mindazonáltal, a forráshely gyakorlatilag bármelyik méltóságra utalhat, aki a korban horvát vagy szlavón báni pozíciót töltött be, magam azonban valószínűbbnek tartom, hogy a szerző Cillei Hermannra, a király apósára és volt bánra gondolt, minthogy ő egy egykorú francia krónikában is ismert volt, mint „conte Cilien en Esclavonnye”.¹²¹ Cillei ott volt Aachenben és 1415 januárjától ápriliséig Konstanzban is. Habár, ahogy fentebb is láttuk, 1416 áprilisában Zsigmond Cilleinek is írt levelet,¹²² s kérte csatlakozzon hozzá a közelgő tárgyalásokon, a későbbiekben nem sokat tudunk róla, azon kívül, hogy 1416 májusának végén még Szlavóniában találjuk.¹²³ Esetleg a nyár folyamán csatlakozhatott a királyhoz és így részt vehetett az angliai tárgyalások egy részén, akár az ősszel, Calais-ben. Itt „ismerhette meg” egy angol krónikás. Arról, hogy a továbbiakban hol tartózkodott, nem tudunk többet egészen addig, amíg 1417 novemberében újra Stájerországban és Magyarországon találjuk.¹²⁴

KÖZVETETT BIZONYÍTÉKOK

A források széles köre használható közvetett módon. Például Jánoki/Jányoki „Vajdai” Miklós birodalmi nemesítésben részesült és címereslevelet kapott 1416-ban, és bár az oklevél egy szóval sem említi, hol szolgálta az uralkodót, a tényből, hogy Aachenben adták ki, arra következtethetünk, hogy Jánoki ebben az időben a királyi kísérettel tartott.¹²⁵

PERHALASZTÁS

Közvetett bizonyítékként szolgálnak a perhalasztó oklevelek. A legértékesebbek számunkra azok, amelyek arról is közölnek adatokat, hogy az adott személy a király mellett van külföldön. Tamási „Vajdafi” László 1417-ben például azért ka-

¹²⁰ Mansi, Concilia, XXVIII. col. 639.

¹²¹ *Chronique d'Enguerrand de Monstrelet*. I–VI. Szerk. Louis Douët-d'Arcq, Paris, 1857–62. II. 43.

¹²² ZsO V. 22.; 126.; „in Almania in hac presentis civitate Constanciensi”: ZsO V. 449.

¹²³ 1426. máj. 30.: ZsO V. 1933.

¹²⁴ ZsO VI. 1170.

¹²⁵ 1416. dec. 5.: ZsO V. 2485.; Csoma József: Mohácsi vész előtti czimerlevelek nyomai. = *Turul*, 1906. 1. sz. 13–25. 15.

pott prorogatiot, mert „a királynál” tartózkodott.¹²⁶ A Richental által is ismert Losonci Dénes (*Syenot von Lassans, fry ritter*) zsinati jelenléte alátámasztható egy 1415-ös, novemberi prorogatioval.¹²⁷ 1417 márciusa előtt nincs Magyarországon.¹²⁸ Rozgonyi János kincstartó és György pereit elhalasztották, amikor a királyt Konstanzból a Francia Királyságba és Aragóniába kísérték.¹²⁹ 1415-ben Zsigmond utasította a kancellárt, a nádort, az országbíró, a királyság vikáriusait, hogy halasszák el Lévai Cseh Péter (lovázmester, nyugati forrásokban is ismert, mint „Sdech Petrus de Schara summus marschalcus” vagy „Péter von Schara”)¹³⁰ és kíséretének minden tagja – akik vele utaznak két éven keresztül (!) – perét, az 1417. év Vízkeresztjéig, mert úgy tervezi, „több király és herceg földjét is meglátogatja”.¹³¹

Kanizsai (Hornsteini, Szarvkői) János aulicus, Miklós tárnokmester fia, János esztergomi érsek unokaöccse valószínűleg elkísérte Zsigmondot nyugati útjai egy részén. Már Konstanzban ott volt Zsigmonddal és János érsekkel 1415-ben. Richental is ismeri, mint „grauf Johannis von Camse”.¹³² További, aragóniai, franciaországi tartózkodására nincs bizonyítékunk, de egy 1415. novemberi perhalasztó oklevél szerint ekkor nincs az országban; s egy novemberi záloglevél tanúsága szerint János is vesz fel kölcsönt Kanizsai érsekkel együtt teendő külországi utazásuk céljából.¹³³ Ennél is határozottabban bizonyítja, hogy Hornsteini János a királlyal tartózkodik 1416 őszén az a perhalasztó oklevél, ami konkrétan ki is mondja, hogy János „az egyházi unió érdekében munkálkodik”.¹³⁴ Feltehető tehát, hogy Hornsteini a királlyal együtt tért vissza Angliából, az oklevél kiadásának időpontjában Zsigmond ugyanis Nijmegenben volt, visszatérőben a zsinatra.¹³⁵ Így János is a királlyal kellett tartson Konstanz felé. Magyarországon legközelebb csak 1418 júniusában találjuk.¹³⁶

¹²⁶ 1417. feb. 16.: ZsO VI. 108.

¹²⁷ Richental, Chronik, 199.; ZsO V. 1211.

¹²⁸ ZsO VI. 320.

¹²⁹ „versus Rynam ad partes Francie personaliter extitissent profecturi”: ZsO V. 998.; 999.

¹³⁰ Richental, Chronik, 199.; DRTA VII. 249.

¹³¹ ZsO V. 54.

¹³² Richental, Chronik, 193.

¹³³ 1415. nov. 9.: ZsO V. 1199.; 1416. jan. 13.: ZsO V. 1424.

¹³⁴ „propter cause ipsorum unionem”: 1416. nov. 15.: ZsO V. 2442.

¹³⁵ Itineraria, 101.

¹³⁶ ZsO VI. 2104.

IKONOGRÁFIAI FORRÁSOK

Ikonográfiai forrásaink közül a legismertebbek Ulrich von Richental krónikájának címerképei (lásd például a Cillei, a Kanizsai és a Kórógyi címereket a Spencer-féle kéziratban).¹³⁷ Nem célja azonban e tanulmánynak, hogy a Richental által közölt összes magyar címert bemutassa. Vannak mindenesetre további, kevésbé ismert címerkönyvek, amelyek alapján újabb eredményekre juthatunk. Nemrégiben Jékely Zsombor tárt fel egy angliai kéziratot: a *Livro de Arautos* – valószínűleg Konstanzban készítette egy portugál herold 1416 körül –, melyet a John Rylands Library őriz Manchesterben, több egyedi magyar címert is tartalmaz, amely egy Richental kéziratban sem lelhető fel.¹³⁸ A *Livro de Arautos* heroldja négy különböző Perényi címert festett meg, közvetett bizonyítékkal szolgálva arra, hogy több politikailag aktív tagjuk is jelen volt a zsinaton: János és „Pataki” Miklós (†1428) a terebesi ágból; Miklós a rihnói ágból; és Miklós, Dániel fia, a rihnói-krompachi ágból (†1444).¹³⁹ Egyedülálló a Buzlaiak címere – egyéb forrásunk nincs, amely igazolhatná Buzlai Balázs jelenlétét.¹⁴⁰ Leszteméri Imre címere az ismert családi armálissal párhuzamosan szolgálhat evidenciaként.¹⁴¹ A Korbáviai család címere segíthet azonosítani Korbáviai Jánost (Ivan Kurjakovićot) „comte Jean de Carnassie” vagy „graf Hansen auß Krabanden (...) kunigs kuchenmeister” alakjában, az aacheni koronázás elbeszélő forrásaiban.¹⁴² Maróti János címere szintén segít a nyugaton „hern Mordianus” vagy „Johanns von Morot, fry ritter” továbbá „Joannes de Morat” neveken említett személy azonosításában.¹⁴³

¹³⁷ Richental, *Chronik des Constanzer Concils*, c. 1460 (New York Public Library, Spencer Collection Ms. 32. f. 438).

¹³⁸ The John Rylands Library, Medieval Collection, Manchester. Latin MS 28. Jékely Zsombor: Címerkönyvek és címereslevelek: magyar nemesi címerek a konstanzi zsinat idején. In: „*Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris*”. *Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából*. Szerk. Bárány Attila – Pósan László, Debrecen, 2014. 355–370. Lásd Steen Clemmensen: *The Herald's Book al. Livro de Arautos*. 2011 Online: www.armorial.dk – 2018. nov. 30.; Lövei Pál: Újabb ismeretek a Sárkányrend emlékeiről. In: *Erősségénél fogva várépítésre méltó. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére*. Szerk. Juan Cabello – C. Tóth Norbert, Nyíregyháza, 2011. 259–266. 262.

¹³⁹ *Livro de Arautos*, f. 43r. Novák Ádám: A sasember fiai. Egy főúri család és familiája Luxemburgi Zsigmond kíséretében. In: „*Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris*”. *Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából*. Szerk. Bárány Attila – Pósan László, Debrecen, 2014. 385–400. 389.

¹⁴⁰ *Livro de Arautos*, f. 43v.

¹⁴¹ *Livro de Arautos*, f. 43v. Szendrei János: A Leszteméri család czímereslevele 1422-ből. = *Turul*, 1891. 3. sz. 171–173. 172.

¹⁴² *Livro de Arautos*, f. 42v; Jékely, 2014. 359.

¹⁴³ *Livro de Arautos*, f. 44r.

KÜLÖNLEGES MEGBÍZÁSOK, DIPLOMÁCIAI KÜLDETÉSEK

Zsigmond számos esetben fiatal, tapasztalatlanak tűnő udvari lovagjait bízta meg diplomáciai küldetésekkel. Rendhagyó módon fontos diplomáciai feladatokat testált udvari lovagjaira, aulicusaira, udvari consiliariusaira. Zsigmondot Konstanzban kiváló diplomaták vették körül, úgy, mint Késmárki György, titkos alkancellár, győri és szebeni prépost,¹⁴⁴ vagy Makrai Benedek, doctor utriusque iuris,¹⁴⁵ vagy inkább Benedek, fehérvári prépost, pápai jegyző, specialis consiliarius,¹⁴⁶ de rájuk egyházi ügyekben szükség volt a zsinaton. Helyettük egyre gyakrabban nem is egyháziak kapnak megbízásokat, vagy a különleges kiküldöttek között nem is tudunk klerikusról, hanem azt látjuk, hogy egy szűkebb kör kezd kialakulni a király bizalmasai között, a király környezetében (*Königsnähe*). Többen sok esetben bárói rang nélkül vesznek részt követségekben, sokszor igen jelentős ügyekben.

Pelsőci Bebek András (Imre vajda fia, udvari lovag, lovászmester) úgy is ismeretes a külföldi forrásokban, mint „dominus weydas andreas”,¹⁴⁷ tagja volt 1415-ben, Narbonne-ban az aragóniai tárgyalások előkészítéséért felelős bizottságnak.¹⁴⁸ Perpignanba küldték előre, Garai Miklóssal együtt, és 1415 szeptemberében maguk tárgyaltak I. Ferdinánd királlyal.¹⁴⁹

Kusalyi Jakcs Mihályt, és öccsét, Lászlót Zsigmond kíséretében találjuk útjai többségében. Kusalyi Jakcs Mihály szinte a legtapasztaltabb és legtöbbet foglalkoztatott diplomatája volt Zsigmondnak, ezért a király el is halmozta tisztségekkel (speciális birodalmi követ; teljhatalmú procurator; birodalmi consiliarius).¹⁵⁰ Olyan pozíciókat töltött be, hogy nehéz elképzelni, Zsigmondnak nem volt rá szüksége útjai során. Konstanzban ott volt, mint a Richental által említett „Michel Jäk”,¹⁵¹ vagy, mint – egy másik forrás szerint – „Jaczmahel”.¹⁵² Kusalyit bízták meg, hogy készítse elő a király aragóniai útját, amihez hajókat bérelt Nizában.¹⁵³ (Végül az uralkodó szárazföldi úton utazott.) Zsigmond aragóniai útján

¹⁴⁴ Adomány Konstanzban: 1418. márc. 8.: ZsO VI. 1604. Először a zsinaton: 1415. júl. 16.: ZsO V. 871.

¹⁴⁵ Cukovits Enikő: A konstanzi zsinat, mint könyvvásár és tudományos fórum. In: „*Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris*”. *Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából*. Szerk. Bárány Attila – Pósn László, Debrecen, 2014. 52–59. 57.

¹⁴⁶ Konstanz: 1417. márc. 17.: ZsO VI. 227.

¹⁴⁷ DRTA VII. 249.

¹⁴⁸ ZsO V. 1048.; Finke, Acta, III. 377.

¹⁴⁹ Áldásy, 1928. 57.

¹⁵⁰ 1416. febr. 16.: ZsO V. 1546.; 1547.; Áldásy, 1928. 104.

¹⁵¹ Richental, Chronik, 200.

¹⁵² Zichy XII. 107.

¹⁵³ 1415. szept. 5.: ZsO V. 1028.; szept. 10.: ZsO V. 1048.

is részt vett 1415-ben. A valenciai jogtudóssal, Ottobonus de Bellonis-al és Pelsőci Bebek András lovászmesterrel közösen Mihály tagja volt annak a küldöttségnek, amely előkészítő tárgyalásokat folytatott I. Ferdinánd aragón királlyal.¹⁵⁴ Szinte oda-vissza járt az aragóniai udvar és Zsigmond utazó udvara között, Valence-ből Nimes-en, Narbonne-on át Perpignanba. Az is az ő feladata lett, hogy elvigye a Sárkányrend insigniumát Ferdinánd király részére.¹⁵⁵ Ekkor részesedhetett maga is az aragónok Kanna-rendjében (*Orden de la Jarra; ampri-sia iarre*). Miután Zsigmond Párizsba távozott, Kusalyi jelentőségét és diplomáciai „szakértelmét” az is bizonyítja, hogy „különleges megbízottként” tevékenykedett és egyedül folytatta tárgyalásait Aragóniában (1415. december közepétől).¹⁵⁶ Mihály tovább tárgyalta Aragóniában, sőt, megbízták egy további kasztíliai és navarrai küldöttséggel is.¹⁵⁷ Ennek az volt a célja, hogy kipuhatolja, II. János kasztíliai király hogyan vélekedik az ellenpápa, Pedro de Luna letételéről. Kusalyi Jakcs ennek a küldetésnek a híreit „szállította” ezek után Konstanzba 1416 tavaszán: II. János beleegyezett, hogy XIII. Benedeket letegyék és egyetlen megmaradt hívét, Zaragoza érsekét letartóztassák.¹⁵⁸ Kasztíliából visszatérve, amikor értesült róla, hogy Zsigmond Párizs felé vette útját, csatlakozni akart hozzá és el is indult a Valois-k udvarába. Kusalyi valószínűleg már nem találta a királyt Párizsban. (Elképzelhető, hogy eközben járt Konstanzban, hogy jelentést tegyen arról, hogyan vélekedik a kasztíliai uralkodó Pedro de Luna letételéről). Követve Zsigmondot valószínűleg már csak akkor csatlakozott a királyhoz, amikor az Angliából visszafelé tartott, 1416 szeptemberében Calais-ban.¹⁵⁹ Ősszel valószínűleg részt vett a calais-i tárgyalásokban Henrikkel és Félelemnélküli Jánossal.¹⁶⁰

Érdekes módon nem Mihályt, hanem unokafivérét, László udvari lovagot „halmozta el” a király megbízásokkal calais-i táborában, 1416 őszén. Úgy tűnik, unokabátyja fáradozásaiért is Lászlót jutalmazták. Mindemellett, kellett, hogy legyen valami, amiben különösen járatos lehetett, ami miatt Zsigmond számított rá. Úgy tűnik, László a flottaépítésben volt a király segítségére. Még Calais-ban azt az utasítást kapta, hogy béreljen fel hajóépítőket és ácsokat a kikötővárosban, akiket Zsigmond majd az Adrián, a török ellen felállítani tervezett flotta építésében kívánt alkalmazni. Elképzelhető, hogy amikor Zsigmond megbízta Kusalyi Jakcs Mihályt, hogy béreljen számára hajókat Nizzában, unokatestvére intézkedett helyette. László először, 1416 szeptemberében megkapta Lesina/Hvar,

¹⁵⁴ ZsO V. 1048.

¹⁵⁵ ZsO V. 1418.; 1391.; Finke, Acta, III. 513.

¹⁵⁶ Itineraria, 99.

¹⁵⁷ Valladolid, 1416. jún. 3–4.: ZsO V. 1960.

¹⁵⁸ 1415. jún. 22.: ZsO V. 2048. A tárgyalások: Áldásy, 1928. 52., 55., 57.

¹⁵⁹ Avignon, 1416. aug. 24.: ZsO V. 2231.

¹⁶⁰ ZsO V. 2271.

Brazza/Brač és Curzola/Korčula szigeteket honorbirtokként,¹⁶¹ majd a következő évben a szigetek kormányzójának, valamint Lesina grófjának nevezték ki. Szinte a teljes dalmát partvidék az uralma alá került, formálisan azok a területek is, amelyek Velence megszállása alatt álltak.¹⁶² Ezen túlmenően Ragusa városa föllött teljes felhatalmazást kapott, mint a flotta felállításáért felelős királyi kiküldött.¹⁶³ Zsigmond Lesinának is írt, hogy vegyen fel hajóácsokat, akikkel olyan flottát tudna építeni, amelyeket ő maga is megcsodált az angolok kontinentális hídfőjének kikötőjében.¹⁶⁴ Zsigmond és kísérete ezután ugyanilyen, flamand típusú, Holland grófjától bérelt hajókkal utazott Dordrechtbe (október 24-től november 5-ig),¹⁶⁵ s a hajók látványa késztette talán arra, hogy azon nyomban megbízza Kusalyit, hogy ilyen hajókat építtessen a dalmát tengerparton. László királyi megbízott 1417-ben pedig bárói rangra is emelkedett.¹⁶⁶ Biztosan elkísérte a királyt Calais-ból Dordrechtbe, majd Nijmegenbe és Aachenbe, ahonnan decemberben egyenesen Raguzába küldték.¹⁶⁷ Még arra is felhatalmazta az uralkodó, hogy helyet foglaljon a Raguzai Köztársaság tanácsában!¹⁶⁸ S hogy miért kellett németalföldi hajóácsokat alkalmazni az Adrián? Raguzában járvány, feltehetően pestis lehetett, így nehéz volt hajóépítőket találni, azokból már Szicíliában és Genovában is hiány volt.¹⁶⁹

Hatvani Miklóst, (Nagy-)Hatvani vagy Lublói István fiát, udvari lovagot a *Chronicles of London* „Nichole Lowelowe”-ként ismeri (‘Lublói’).¹⁷⁰ Járt Zsigmonddal Angliában, s tagja volt annak a francia királyhoz 1416 júniusában indított küldöttségnek, amelyet Garai Miklós vezetett.¹⁷¹ Lublóit már 1416 februárjában, Aragóniából visszatérve, de Angliát és Párizst megelőzően Lyonban találjuk relatorként a király társaságában.¹⁷² A Garai vezette misszió végeztével már nem tért vissza a királyhoz Angliába, hanem a zsinatra távozott, ura akaratának megfelelően.¹⁷³ Mivel ezen az igen nagy jelentőségű küldetésen részt vett, egyedüli udvari lovagként a nádor, a tekintélyes párizsi egyetemi magiszter, Makrai

¹⁶¹ Calais, 1416. szept. 21.: ZsO V. 2304.

¹⁶² „comissarius Dalmatie et insularum gubernator”: 1417. aug. 10.: ZsO VI. 788.; Lásd még: ZsO VI. 246., 247., 248., 274.

¹⁶³ Calais, 1416. szept. 23.: ZsO V. 2318.

¹⁶⁴ Finke, Acta, IV. 470.

¹⁶⁵ Itineraria, 100.

¹⁶⁶ ZsO VI. 1165.

¹⁶⁷ Aachen, 1416. dec. 16.: ZsO V. 2511.

¹⁶⁸ ZsO VI. 788.

¹⁶⁹ ZsO VI. 284.

¹⁷⁰ *Chronicles of London*, f. 29v.

¹⁷¹ ZsO V. 2204., 2271., 2280.

¹⁷² 1416. feb. 3.: ZsO V. 1497.

¹⁷³ Calais, 1416. szept. 8.: ZsO V. 2280.; 2271.

Benedek, Holland grófja és a reimsi érsek mellett, feltehetően fontos szerepet játszott a király udvarában, külpolitikai „kabinetjében”.

Bátori István specialis familiaris, asztalnokmester 1417-ben kapott birtokot a királytól. Az oklevél kiemeli franciaországi, németföldi, lombardiai és angliai szolgálatait.¹⁷⁴ Bátori magasra törő karrierje során az udvar fontos tagja lett, akit számos külhoni feladattal bíztak meg. Bátori többször is teljesített szolgálatot németalföldi ügyekben. Ahogyan egy másik adománylevél is bizonyítja, sokat fáradozott a korona érdekében „in Flandrie, Hallandrie, Brabantie et Gelrie ducatum”.¹⁷⁵ 1436-ban is adományban részesült, különös tekintettel „felső- és alsónémetföldi” szolgálataira.¹⁷⁶ Őt bízta meg a király 1416-ban, hogy tárgyaljon Geldern hercegevel és Holland grófjával, hogy kipuhatolja álláspontjukat az Anglia királyával tervezett franciaellenes szövetség vonatkozásában. Mivel IV. Vencel cseh király 1416 júliusában Zsigmondra ruházta Brabant hercegségét, a király fontosnak találta, hogy a burgundi és németalföldi helyzettel is foglalkozzon. A Burgundi-ház magának követelte Brabant hercegségét, és IV. Jánosra, Burgundi Antal fiára testálták azt. Brabant örökléséhez és az angol szövetséghez Zsigmondnak jóban kellett lennie a burgundiakkal, valamint a térségben tagadhatatlanul nagy tekintéllyel bíró Wittelsbach-házi VI. Vilmostal, Holland-Hainault-Zeeland grófjával. Vilmos gróf 1416 júniusában Londonba érkezett, de Brabant átruházásának a híre pár héttel később érkezhett, amikor már Angliából a kontinensre hajózott.¹⁷⁷ Ezért volt szükség arra, hogy a megváltozott külpolitikai helyzet miatt 1416 szeptemberében Vilmostal, valamint Félelemnélküli János herceggel is újra tárgyaljon a magyar kormányzat. Valószínűleg Bátorit bízták meg, hogy tárgyaljon mindkét féllel. Bátori már ez előtt, az 1416. év tavaszán tárgyalhatott IV. Reginalddal, Geldern hercegevel, sőt, lehetséges, a burgundiakkal is ő egyeztetett, esetleg magával a herceggel is Flandriában és Brabantban, még jóval a tervezett calais-i találkozót megelőzően. Bátorinak valószínűleg volt egy másik feladata is Geldernben. Mivel Zsigmond tengeri úton kívánt visszatérni Konstanzba Calais-ból, „egy bizonyos hercegtől” kért hajókat, aki – tekintettel arra, hogy a király Geldern felé vette útját – valószínűleg Reginald herceg lehetett, akihez Bátorit előreküldte Zsigmond, hogy hajókat készítsen elő Nijmegenben a további, folyami úthoz a Rajnán.¹⁷⁸

¹⁷⁴ Konstanz, 1417. máj. 23. ZsO VI. 461., 462.; *Documenta ad historiam familiae Batori de Ecsed spectantia I. Diplomata 1393–1540*. Ad edendum praeparaverunt Richardus Horváth – Tiburtius Neumann – Norbertus C. Tóth. Nyíregyháza, 2011. (továbbiakban: *Documenta Batoriana*) 16. és 17. sz.

¹⁷⁵ 1418. szept. 29.: ZsO VI. 2378., *Documenta Batoriana* 27. sz.

¹⁷⁶ „per Alamanniam altam et bassam”: DL 12 882; *Documenta Batoriana* 39. sz. E. Kovács, 2014. 218., 303.

¹⁷⁷ Vilmos Angliában: ZsO V. 1946.

¹⁷⁸ ZsO VI. 310.

Rozgonyi István ebben az időben, 1416 tavaszán, és/vagy az ősz folyamán szintén küldetéseket teljesített a térségben („Francie, Burgundie, Lothringie, Brabancie, Holandiae, et Alemaniae”).¹⁷⁹ Lehetséges, hogy együtt utazott Bátorival, de az is elképzelhető, hogy külön-külön megbízatásokat teljesítettek, akár különböző időpontokban, Holland grófságában és Brabant hercegségében. A nyugati források által Aachenből és Konstanzból is ismert Rozgonyi Aragóniába is elkísérte az uralkodót 1415-ben,¹⁸⁰ majd ezután, tudjuk, hogy Párizsban van áprilisban, illetve májusban relatorként tevékenykedik Angliában,¹⁸¹ decemberben¹⁸² és 1417 februárjában pedig Aachenben.¹⁸³ Zsigmond többször is egyeztetett Burgundia hercegeével, erre utalhat Bátori flandriai, valamint Rozgonyi megbízatása. Valószínűbb, hogy Rozgonyi az év őszén teljesített burgundi vagy németalföldi missziót, mert tudjuk pontosan, hogy március 14-én még Párizsban időzött, és május 22-én pedig Londonban volt, tehát a kettő közé nehezen fér be akár egy flandriai utazás is.

Szirmai György 1417-ben címeradományban részesült franciaországi, angliai és aragóniai szolgálataiért.¹⁸⁴ Egy hónappal később, Zsigmond újra megerősítette az adományt, s ez az oklevél már kiemeli fáradozását egyéb hercegségekben („Burgundie, Hollandie”).¹⁸⁵ Egy lehetett azon követek közül – Bátori vagy Rozgonyi Istvánnal együtt – akiket a király Vilmos, holland grófhhoz küldött tárgyalni 1416 őszén. Brabantot és Flandriát nem említi az oklevél, ezért nem feltételezhetjük, hogy Szirmai a fent említett missziókon akár Bátorihoz, akár Rozgonyihoz csatlakozott volna, inkább arról lehet szó, hogy egy további, Holland grófjához és a burgundi herceghez küldött követség tagja lehetett, minden bizonnyal 1416 őszén, hiszen ha ő is járt aragón, francia és angol földön, akkor nem fért volna bele a kronológiába, hogy tavasszal járjon követségben. Valószínűbb, hogy kora ősszel járt Vilmos grófnál és János hercegnél, a calais-i tárgyalások előkészítése ügyében.¹⁸⁶ 1418-ban Leszteméri Imre, Pataki Perényi Miklós familiárisa pallosjog adományban részesült franciaországi és angliai munkálkodásáért, majd 1422-ben armálist is kapott, mely szerint „Burgundiában” szintén

¹⁷⁹ 1436: adomány Zsigmondtól: DL 12 895.; 1438: adomány Erzsébet királynétől: DL 13 170.

¹⁸⁰ 1415. szept. 2.: ZsO V. 999.

¹⁸¹ ZsO V. 1912.

¹⁸² Aachen, 1416. dec. 13.: ZsO V. 2505.

¹⁸³ 1417. febr. 24.: ZsO VI. 153–154.

¹⁸⁴ Konstanz, 1417. jún. 27.: ZsO VI. 610.; Monumenta Heraldica I. 43.

¹⁸⁵ Konstanz, 1417. júl. 22.: ZsO VI. 712.; Borovszky Samu: A Szirmai család címeres levele. = *Turul*, 1899. 2. sz. 71–72. 72.

¹⁸⁶ Canterbury, 1416. aug. 22.: ZsO V. 2223.

segítségére volt királyának.¹⁸⁷ Tagja lehetett – talán Szirmai Györggyel együtt – azoknak a követségeknek, amelyet Burgundiába küldtek 1416 tavaszán vagy őszén.

Turóci Pál királynéi (később királyi) udvari ifjú, királynéi alasztalnokmester és официális személyesen fordult a királyhoz annak calais-i tartózkodása alatt, hogy erősítse meg és írja át egy korábbi adományát.¹⁸⁸ Korábban Konstanzban is a király kíséretében volt, 1415 januárjában birtokadományt kapott,¹⁸⁹ de még júniusban is az uralkodó mellett találjuk.¹⁹⁰ Elkísérte a királyt Aragóniába, mivel mialatt Lyonból Chambéry-be utaztak, okleveles forrás adatalja, hogy külföldön van, és fogott bírák járnak el a nevében otthon.¹⁹¹ Angliában is bizonyosan járt: egy 1416-os, májusi dokumentum tanúsítja, hogy Turóci nem tartózkodott az országban, mivel ismét fogott bírák járnak el távollétében.¹⁹² Angliából Konstanzba visszaérve a király ismét elismerve érdemeit pallosjoggal jutalmazta.¹⁹³ Az azonban, hogy valójában miért halmozza el a király adományokkal, a következő években derült ki. Mivel éveken át kísérte a királyt mindenhová, az udvar fontos szereplőjévé nőhetett ki magát.

Nem tudjuk, Zsigmond mennyire gondolta komolyan az angol uralkodóval 1416-ban megkötött szövetséget. Vannak olyan forrásaink, amelyek alapján számításba vette, hogy V. Henriknek csapatokat küldjön Franciaországba. 1418 februárjában Zsigmond írt Nagyszombatba Turóci Pálnak, hogy fogadjon fel annyi íjászt, amennyit csak tud, mivel franciaországi hadjáratra kíván indulni.¹⁹⁴ Még a fizetendő zsold összegét is megszabta: minden négy íjász után 120 száz-dénáros forintot fog kapni – igaz, nem tudni, mennyi időre.¹⁹⁵ Abban az időben, az angolok Normandiában nyomultak előre Párizs irányába. Később, júniusban, Zsigmond arra utasította Turócit, hogy gyűjtse össze íjászait Köpcsénynél, és tartsa őket készenlétben Keresztelő Szent János napjára, hogy indulhassanak a francia hadjáratra.¹⁹⁶ Arra is utasította Turócit, hogy folyamatosan informálja a sereg létszámáról. Egy másik, néhány héttel későbbi oklevélből is kiderül, hogy

¹⁸⁷ Strassburg, 1418. jún. 25.: ZsO VI. 2088.; Nürnberg, 1422. szept. 17.: ZsO IX. 980.; Monumenta Heraldica I. 36.

¹⁸⁸ 1416. szept. 24.: ZsO V. 2321.

¹⁸⁹ 1416. jan. 20.: ZsO VI. 109.

¹⁹⁰ 1415. jún. 22.: ZsO V. 761.

¹⁹¹ 1416. febr. 17.: ZsO V. 1588.

¹⁹² ZsO V. 1868.

¹⁹³ 1415. ápr. 7.: ZsO V. 456.

¹⁹⁴ Erney József: Adalék Zsigmond király külföldi összeköttetéseihez. = *Történeti Szemle*, 1929. 218–224. 221.; Konstanz, 1418. febr. 22.: ZsO VI. 1543.

¹⁹⁵ Horváth Mihály: Magyar regesták a szepesi káptalan, jászai és leleszi conventek, Kassa és Sopron városok s több magánosok levéltáraiból és gyűjteményeiből. = *Magyar Történelmi Társ.*, 1861. 97–176. 136.

¹⁹⁶ Basel, 1418. jún. 7.: ZsO VI. 2689.

elhatározta, hogy Franciaországba vonulva segíti meg az angolokat.¹⁹⁷ Júniusban V. Henrik szinte már Párizs kapuinál áll. A város ostroma mindennapi valósággá vált az ebben az időben Strassburgban tartózkodó Zsigmond számára.¹⁹⁸ Bár minden valószínűség szerint nem szállt volna harcba, a keleti mozgósítás híre bénítólag hathatott a franciákra. Június 20-án a francia kormányzat már kész volt tárgyalni a kapitulációról. Turóci serege végül sosem állt fegyverbe az angolok mellett, de Zsigmond képes volt egy diplomáciai ütőkártyát kijátszani. Turóci megkapta a jutalmát: udvari familiárisrá emelte a konstanzi zsinatról visszatérő uralkodó.¹⁹⁹ Turócinak tudnia kellett, hogy nem lesz tényleges katonai feladata, mégis nagyon körültekintő politikusként, diplomatikusan járt el, hogy a haderő felállításával politikai nyomást gyakoroljon hónapokon keresztül. Turóci valószínűleg a királyi kíséretben töltött utazásai során sajátította el ezen a képességeket. Nem véletlen, hogy Zsigmond egy, a kíséretében állandóan jelen lévő, az angol és francia viszonyokat ismerő aula-tagot bízott meg a kényes feladattal. Nem elszigetelt eset azonban Turóci megbízatása, hiszen egyedül egy mozgósító parancs nem lett volna elegendő a kívánt hatás elérésére. Zsigmond az ifjabb Stibort is utasította, ugyancsak 1417 júliusában, hogy egy 100 lovas kontingenst állítson fel és szálljon hadba Franciaországban („versus presentes et etiam alias et precipue Francie partes”).²⁰⁰ A király a zsold összegét is meghatározta, igen magas összeget, 7 aranyforintot fizetett volna egy lovasnak egy hónapra.²⁰¹

A zarándokútjáról közismert Tari Lőrinc – Rátót nembéli, Rátoldiként vagy Pásztóiként is ismert – gyakorta kapott királyi megbízatásokat, és önállóan, egyedül is eljárt fontos diplomáciai küldetéseket teljesítve. Egy korábbi munkámban Tari 1411-es írországi, Szent Patrick „Purgatóriumában” tett zarándoklatát vizsgáltam, és arra a következtetésre jutottam, hogy kettős feladata volt. Midőn Írországból tartózkodott, az armagh-i érsekkel, Nicholas Fleminggal is tárgyalt, majd visszaútján IV. Henrik angol királlyal is. Célja az volt, hogy mindkettőt megnyerje, hogy vegyen részt a Zsigmond által tervezett egyetemes zsinaton.²⁰² Az angol források szerint „Laurence de Pastoche” néhány hetet töltött a királyságban, és 1412 hagyta el a szigetországot.²⁰³ Az írországi útjáról fennmaradt egykorú emlékirat szerint Dublinba való bevonulásának egyetlen

¹⁹⁷ Hagenau, 1418. júl. 11.: Rymer, Foedera [Hágai kiadás] IV/3. 59.; ZsO VI. 2155.

¹⁹⁸ Jún. 25-től júl. 5-ig. Itineraria, 102.

¹⁹⁹ Először említik 1419. aug. 29-én: ZsO VII. 914.

²⁰⁰ ZsO VI. 711.

²⁰¹ Dvořáková, 2009. 352., 492.

²⁰² Menlevelet kért Santiago de Compostela-ba. 1408: Jacobus Yonge notarius imperialis civium et scriptorum minimus civitatis Dublinensis *Memoriale super visitatione domini Laurencii Ratholdi militis et baronis Ungarie factum de Purgatorio sancti Patricii in insula Hibernie*. British Library MS Royal 10. B. IX ff. 36v–44v. f. 37v. Reg. ZsO II/2. 5899.

²⁰³ TNA Chancery: Close Rolls C 54/261, m. 17.

momentuma sem emlékeztetett arra, hogy szerény zarándokként utazott volna. Sokkal inkább egy uralkodói követ processzusára hasonlított, ahogyan fényes lovagi fegyverzetben, nagyszámú fegyvernökével, heroldokkal vonult végig a városon.²⁰⁴ Illusztris kísérete, kiváló paripákkal, ezüst- és aranyékszerekkel, egyéb kincsekkel és ingóságokkal távol állott egy bünbocsánatra vágyó alázatos zarándokétól.²⁰⁵ 1413-ban ugyancsak diplomáciai missziót teljesített Velencében, igaz, itt is a zarándoklat álcája alatt.²⁰⁶ Ki kellett puhatolnia, a velencei konfliktus közepette, hogy a Serenissima hajlandó-e fegyverszüneti tárgyalásokra, vagy akár egy török elleni közös hadjárat megindítására.²⁰⁷ Tari 1414-ben, mint királyi consiliarius és királyi pohárnokmester, egyike volt annak a követségnek, amelyet Zsigmond III. Pandolfo Malatestához, Velence főkapitányához küldött.²⁰⁸ Természetes, hogy mindezek után Aachenben és Konstanzban is feltűnt, s a nyugati források szintén ismerik („dominus Laurencius Rotult” vagy „Laurentz Pascha”).

Hasonlóképpen zarándokútra készült Lévai Cseh Péter lovászmester is, aki 1415-ben Zsigmonddal tartózkodott a zsinaton (a nyugati forrásokban „Sdech Petrus de Schara summus marschalcus”, „Péter von Schara” vagy „Charpiel, maréchal de Hongrie”), majd salvus conductusért folyamodott, hogy Konstanzból Santiago de Compostelába utazhasson. Tudjuk azonban, hogy Szent Jakab kegyhelye felé, „menet közben” a király aragóniai tárgyalásain is részt vett, s zarándok volta nem akadályozta abban, hogy nagypolitikai kérdésekben járjon el Ferdinánd királynál. Éveken át tartó szoros kapcsolatai voltak az aragón udvarral. A források hangsúlyozzák, milyen gazdag és illusztris kísérete volt számos familiárisal és fegyvernökkel, ami közel sem hasonlít egy szerény zarándokéra, így arra a következtetésre juthatunk, hogy valószínűleg más, diplomáciai feladata is lehetett.²⁰⁹ Aragóniában Zsigmond király társaságában tartózkodott, a spanyol források is ismerik („major marescal del reyno d’Ungaria” vagy „en Mariscal de Ungria”), és részt vett a narbonne-i és perpignani tárgyalásokon is, mi több, megbízást kapott – hogy „ha már ügyis” Compostela felé utazik – tárgyaljon

²⁰⁴ „in apparatu condecanti militari cum heraldo suo ceterisque sibi seruientibus”: Yonge, Memoriale, f. 48r–49r.

²⁰⁵ „cum suis rebus et bonis universis, equis, vaseliis, iocalibus, auro et argento et aliis clenodiis”: Yonge, Memoriale, f. 46r–47r.

²⁰⁶ „sub spetie visitandi aliqua sanctuaria pro sua devotione”: *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i mletačke republike*. I–X. Szerk. Sime Ljubić, (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium) Zagreb, 1868–91. VII. 72–76.; ZsO IV. 138.

²⁰⁷ ZsO IV. 80.; 91.; 97.

²⁰⁸ 1414. máj. 1.: ZsO IV. 1929.

²⁰⁹ „equis, valisiis, arnesiis, auro, argento, iocalibus, bonis et rebus suis universis”: ZsO V. 18.; Csukovits, 2003. 91–92.

Kasztília királyával is.²¹⁰ Mindezen felül, nemcsak hogy Zsigmondot képviselte, de a Valois-któl kapott *salvus conductus*ok igazolják, hogy János, Berry hercege és VI. Károly megbízottjaként is tevékenykedett.²¹¹ Továbbá az aragón királytól is kapott menlevelet Kasztíliaba és Granadába is,²¹² utóbbi szerint nem csupán zárándokként, hanem a mórok ellen Granadában harcolva is meg kívánta méretettni magát.²¹³

Összefoglalásképpen megfogalmazhatunk egy olyan hipotézist, mely szerint Zsigmond bizonyos kényes diplomáciai feladatok során gyakorta támaszkodott olyan kipróbált kísérettagjaira, aulicusokra, akik szinte végig a társaságában voltak útjai során. Ahelyett, hogy magasan kvalifikált egyháziakat bízott volna meg az igazán fontos feladatokkal, olyanokra számított inkább, akikben maximálisan megbízhatott, akik éveket töltöttek vele együtt, a közeli bizalmasai voltak. Nem a hagyományos klerikusi diplomata körből válogatott, hanem *homo novus*-okat alkalmazott, akik abszolút mértékben elkötelezettek voltak felé. Így folytatható tárgyalásokat például a francia királlyal a tekintélyes Benedek fehérvári prépost helyett a teljesen ismeretlen Hatvani Miklós, vagy küldték a burgundi herceghez a kiváló jogtudós Makrai Benedek helyett Rozgonyi Istvánt.

Ahhoz azonban, hogy egy még inkább átfogó képet kapjunk arról, hogy kik voltak azok, akik Zsigmondot útjainak nagy részén elkísérték, meg kell vizsgálni, legalábbis kitekintés-szerűen, a konstanzi zsinatot követő időszakban is, hogy 1414–1419 után is állandó volt-e az udvarban leginkább előforduló személyek jelenléte a későbbi években. Ehhez kontrollforrásként az 1420-as és 1430-as évek idevonatkozó bizonyítékait kell felhasználnunk.

Az alább közlendő melléklet alapján alapvető feltevéseket fogalmazhatunk meg. Az 1414–1419 közötti és az 1420-as, 1430-as évek utazásai során a királyi kíséret tagjainak összehasonlításával arra a következésre jutottam, hogy több különböző időszámban is szinte ugyanazon családok tagjai tartózkodtak a király környezetében. 1412 és 1419 között, 1422-ben, 1430-ban, 1432-ben és 1433-ban szinte mindig találunk *legalább* egy Tamásit, Perényit, Rozgonyit, Pálócit, Marcalit vagy Hédervárit. Ezen túlmenően 1414 és 1433 között mindig jelen van egy adott időben *legalább* két Pálóci vagy Perényi, ugyanabból a generációból (sőt, néha négyen is megtalálhatóak). A közel húsz éves időtartam alatt kialakulni látszik az udvarban egy „mag”, amelynek tagjai és azok családtagjai, leszármazott-

²¹⁰ 1415-ben előre küldték Aragóniába, Garaival együtt. ZsO V. 630., 633. Áldásy, 1928. 57–61.; Finke, Acta, III. 371.

²¹¹ ZsO V. 359.; 630., Fernán Pérez de Guzmán: *Cronica del Rey Don Juan II en Castilla y Leon*. Valencia, 1779. 143.; Jeanne Viellard – Robert Avezou: *Lettres originales de Charles VI conservées aux archives de la couronne d'Aragon à Barcelone*. = *Bibliothèque de l'École des Chartes*, 1936. 317–373. 354. Csukovits, 2003. 79., 99–100.; 104.; 152–153.

²¹² ZsO V. 633.

²¹³ ZsO V. 719.

jai, unokaöcsei, unokafivérei *együtt* maradnak, ott vannak a király kíséretében Aachentől Rómaig. Végeznek diplomáciai megbízatásokat, ami egy bizonyos folytonosságot teremt Zsigmond politikájában. Van egy belső kör, a király „közeliében”, commensalisok, consiliariusok, akikre különleges megbízatások során a király támaszkodhat. Számosan közülük az 1430-as évekre már elnyerték jutalmukat, de sokan még nem. Ezért is írhatja Várdai Miklós, hogy a király „bizonyos birtokok adományozására tett neki ígéretet”, de közel kell maradnia a tűzhöz, Zsigmond társaságában, mert most nagyon „könnyű azokat megszereznie Öfelségétől”.²¹⁴

MELLÉKLET

ZSIGMOND MAGYAR KÍSÉRETE

Zsigmond magyar kíséretének a rekonstrukciójában főképpen a világiakra, a bárókra, az udvari hivatalviselőkre, az udvar tagjaira, aulikusokra, udvari lovagokra, ifjakra, familiárisokra helyezem a hangsúlyt, s a vizsgálat nem terjed ki egyelőre az ispáni vagy várnagyi tisztet betöltőkre, annak ellenére, hogy jelenlétük esetlegesen adománylevelekből és címeradományozó oklevelekből ismert.

AZ AACHENI KORONÁZÁS (1414. NOVEMBER 8.)²¹⁵

Zsigmond 1414-ben november 5-től 12-ig tartózkodott Aachenben római királyiá koronázása alkalmából.²¹⁶ Legalább egy héttel hamarabb elindult azonban az ünnepélyes eseményre, kíséretét pedig valószínűleg Nürnbergben gyűjtötte össze szeptember végén vagy október elején. Németország nyugatabbi területeiről érkezett ide, Baselben, Speyerben, Wormsban és Mainzban tartózkodott júliusban és augusztusban, majd Heidelbergből (szeptember 10–20.) útja legkeletibb állomására, Nürnbergbe érkezett, szeptember 24-én. Itt találkozhatott valószínűleg azokkal, akik a korábbi évek hosszú útjain nem vettek részt. Magyarországot 1412 októberében hagyta el, és Itáliába utazott.²¹⁷ Ezért támaszkodom aacheni kíséretének rekonstrukciója során az 1414. szeptember 24-től október 4-ig tartó

²¹⁴ „(...) rex promisit dare aliquas possessiones (...) quia valde leviter possumus pro nunc de sua Serenitate invenire”: Milánó, 1431. dec. 18.: DL 80 367; Zichy VIII. 328.; E. Kovács, 2014. 130.

²¹⁵ DRTA VII. 235–251; RI XI/1, 76–79.

²¹⁶ Itineraria, 98. A rekonstrukció alapja: Monstrelet, Chroniques (1840) 348; Monstrelet, Chronique (1862), VI. 163; DRTA VII. 248–250; Verzeichnis der bei der Krönung K. Sigmunds zu Achen anwesenden Fürsten, Grafen, Herren und Gesandtschaften [Nach 1414 Nov. 8.]

²¹⁷ Itineraria, 94–97.

nürnbergi tartózkodásának forrásaira is, hiszen több, hozzá itt csatlakozó magyart is említene a források a király társaságában a koronázást megelőzően.²¹⁸

Berzevici Tamás (az aula tagja): *Thomas Perisi/Périssn*;
 Cillei Hermann (országnagy, volt szlavón bán): *conte Cilien en Esclavonnye*;²¹⁹
 Csáki Miklós (volt erdélyi vajda): *hern Weydan*;
 Garai János (ozorai vajda): *der alter Großegrafe*;
 Garai Miklós (nádor): *Charles Nicolai, grand-comte de Hongrie/Nicolay, grant conte de Hongherie; der große grave von Ungeren*;²²⁰
 Garai „Bánfi” Dezső (országnagy, királynéi lovászmester): *Nestrepan Sywaida Desére / desur / Desuo unser frawn der kunigin marschalk*;
 Hédervári Lőrinc (volt királynéi asztalnokmester);²²¹
 Ilsvai/Jolsvai György (királynéi pohárnokmester, királynéi ajtónállómester): *Gorgen Danpeck [?] unserr frawn kunigin oberster*;
 Kazai Kakas Gyula (Pásztói, aulae regiae miles): *Jule von Pastaw*;
 Lévai Cseh „Sárói” Péter (lovászmester): *Charpiel, maréchal de Hongrie / marschalk*;
 Losonci Zsigmond (országnagy): *Sigmund von der Losnitz unserr frawn kuniginne diener*;
 Macedóniai Frank: *Macedonia Frank*;
 Marcali Imre (Miklós fia, temesi ispán): *Martial / Marcial Nicolai / Nicolay son fils / filz, comte de Ténuse*;²²²
 Maróti János (országnagy, volt macsói bán): *hern Mordianus*;
 Meggyesi (Mórichidai) „Bánfi” János, Simon bán fia (aulae regiae miles): *sire Bausil/ Beausie de Symon*;²²³
 Nádasi/Nádasdi Mihály (Segesvári, székelly ispán): *[Wart/Vart (?)] seigneur de Saesbourg / Sciebourg, gouverneur de sept-châteaux / VII chastel*;²²⁴
 Pelsöci Bebek András, Imre vajda fia (aulae regiae miles, lovászmester): *Vaida Siandrias / Vaidasiandrias*;
 Perényi Imre, Péter fia, terebesi (titkos kancellár): *Peron Emerich / Perrin Emeric*;
 Perényi „Pataki” Miklós, Miklós bán fia, terebesi (aulae regiae miles): *Peduricolaus / Péduricolans*;
 Rozgonyi István, László fia (volt aulae regiae miles, a veszprémi püspökség kormányzója): *Resguoy Estrewan / Resgony Estewan*;

²¹⁸ Kosten Nürnbergs vor bei und nach dem dortigen königlichen Landfriedenstag, Sept. bis Okt. 1414. DRTA VII. 220–221.; Einzug König Sigmund's (...) in Nürnberg, 1414: *Die Chroniken der fränkischen Städte*. III. Nürnberg. (Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis ins 16. Jh. I–XXXVI.) Leipzig, 1864. 348.; ZsO IV. 2839.; Árvai, 2014. 320.

²¹⁹ Monstrelet, *Chroniques* (1857–62) II. 43.

²²⁰ DRTA VII. 219., 252.

²²¹ Csukovits, 1998. 19.; *A Hédervári-család oklevéltára*. I–II. Szerk. Radvánszky Béla – Závodszy Levente, Bp., 1909–1922. II., 343., 346.

²²² 1439: DL 12 402.

²²³ prorogatio: 1415: ZsO V. 1193. Nincs az országban 1417 szeptemberéig. ZsO VI. 943.

²²⁴ Segesvári (Schäffburg, Schäsbrich): *Archontológia* I. 193.; II. 171.

Stibor (ifjabb), Stibor Stiborici fia: *hern stybor*;²²⁵

Szántói Lack Jakab (volt erdélyi vajda, királynéi ajtónállómester): *Lasque Jacobjadis de Vaida / Lasque Jacob jadis de Vaida / Iacobiadis de Vaida / Jordian Waydaw unserr frawen kunigin hofmeister*;²²⁶

Szántói Lack Dávid (főkamarás): *Lasquedanyson frère / Lasqudam son frère / hern Dávid*;

Felsőlendvai Szécsi Miklós (volt kincstartó, volt királynéi ajtónállómester, volt tárnokmester, országnagy): *sir Chechy Nicolai*;

Tamási János (volt erdélyi vajda, ajtónállómester): *Janus Vaida grand-maître d'hôtel du roi*;

Tari Lőrinc (Pásztói, volt pohárnokmester, volt királynéi pohárnokmester és volt királynéi asztalnokmester, consiliarius): *Laurent de Kont / Ront de Pasto; Lorentzen von Pasta*;

Treutel Miklós (Nevnai, volt macsói bán, volt tárnokmester, országnagy): *Tarte Nicolai*;

Továbbiak, nehezen azonosíthatók:

le comte Jean de Carnassie / graf Hansen auß Krabanden unsers herren kunigs kuchenmeister: Korbáviai János (Kurjaković Gusić, volt asztalnokmester);

le comte George de Carnassie: Korbáviai György (Kurjaković Gusić, országnagy);²²⁷

Penyemerius: Pelsőci Bebek Imre (?), jelen Konstanzban.²²⁸

Van néhány olyan, amelyek csak hipotetikusan azonosíthatók.²²⁹

A KONSTANZI ZSINAT (1414–1418)

Zsigmond 1415. január 1-től július 19-ig tartózkodott a konstanzi zsinaton; majd 1417. február 2-től – kisebb, a közeli Überlingenbe, Radolfzellbe és Meersburgba tett kitérőkkel – 1418. május 17-ig is itt időzött.²³⁰ Zsigmond „konstanzi

²²⁵ DRTA VII. 220.

²²⁶ Uo.

²²⁷ Az azonosításhoz két olyan családtagot kell keresnünk, akik György és János nevet viseltek: valószínű, Korbáviai Jánosról és fiáról, Györgyről van szó. Korbáviai Ferenc/Frank ott volt Konstanzban. Karácsonyi János: *Magyarország és a nyugati nagy egyházszakadás*. Nagyvárad, 1885. 64. Egy Richental kézirat ugyancsak ismer egy „Graff Jörg von Krawaczen”: Thallóczy Lajos: Balkáni (déli-szláv) és magyar czimerek és pecsétbeli emlékek VI. = *Turul*, 1908. 3. sz. 97–109. 109. Egyikük talán az Angliában említett „Sir Garnade” mögött rejtőzhet. *Chronicles of London*, f. 29v.

²²⁸ A DRTA VII. 249. Perényi Imreként azonosítja.

²²⁹ Monstrelet és a DRTA azt, hogy „deux comtes, ambassadeurs de Villac”, Újlaki Imre és László, macsói bánokkal azonosítja. Egy korábbi Monstrelet-kiadásban Villac helyett „Vallane” szerepel, ami inkább vonatkoztatható Havasalföldre, s így a fejedelemség követeiről van szó: *Chroniques d'Enguerran de Monstrelet gentil-homme jadis demeurant a Cambray*. I–III. Paris, 1589.I. 212v.

²³⁰ *Itineraria*, 99–101.

kíséretén” azonban azokat is értem, akik egyrészt – többnyire egyháziak – hátra-maradtak a zsinaton, másrészt azokat is, akik elkísérték az uralkodót Avignonból és Aragóniából Franciaországon és Anglián át a Németalföldre 1415. július 21-től 1417. február 2-ig. A rekonstrukció alapját narratív források (pl.: Richental, Windecke, Monstrelet, *Chronicles of London* stb.)²³¹ és dokumentumok jelentik (többnyire magyar okleveles anyag, összeírások, mint például az 1415–17-es „A konstanzi zsinat résztvevői”,²³² valamint az ún. Dacher-féle lista.²³³

Albeni János (Medvei, horvát bán): *Johannes zu Alban und Hauptmann zu Dalmatia*,²³⁴
 Bátori István (specialis familiaris, asztalnokmester);
 Berencsi/Besenyő „Sáfár” István (volt sáfár);
 Blagaji (Blagajski) László (aulae regiae miles);
 Cillei Hermann (országnagy, volt szlavón bán): *Graf Herman von Zil; dominus de Czyl*;
 Cillei Frigyes (a Sárkányrend tagja);
 Cudar (Ónodi) Benedek (aulae regiae miles): *Benedict zum Butsch / Basten Schumell von Unaden*;
 Cudar (Ónodi) István;
 Garai Miklós (nádor): *grand comte de Hongrie / großgraf zu Ungern / dominus Natrespeyn / Gara Nicolaus, Nicolaus von Gara / der groß grof von Ungerlant*;
 Garai „Bánfi” Dezső (országnagy, királynéi lovászmester): *Gaschgim / Taschgim [?] von Gara*;
 Berekszői Hagymás(i) László: *Haidmatz von Latznouw alias Preschgo / Hudinietz von Lazzaw, alias Prexo*;
 Hatvani (Horváti, Lublóí) Miklós (aulae regiae miles): *Nichole Lowelowe*;
 Harapki Botos András: *Andres v. Potus, ritter / Andrea Pocus*;
 Hédervári Lőrinc (királynéi lovászmester);
 Ilsvai/Jolsvai György (királynéi pohárnokmester, királynéi asztalnokmester, országnagy);
 Kanizsai (Hornsteini, Szarvkői) János: *grauf Johannis v. Camse / Joannes Hernschgo / Graff Johannes zu canise in vngern*;
 Kusalyi Jakcs Mihály (aulae regiae miles): *Michel Jäk / MichelJak de Kusall / Jaczma-hel / Michael Jacks*,²³⁵
 Kusalyi Jakcs János (országnagy): *Jan Jak de Kusall*;
 Szántói Lack Jakab (volt erdélyi vajda, királynéi ajtónállómester): *dominus Laskay*;
 Szántói Lack Dávid (horvát bán): *Laskay Dávid, frater suus*;
 Nánai Kompolt(i) István;

²³¹ Richental, *Chronik*, 191–200.; Windecke, cap. 72.; Finke, *Acta*, III. és IV., passim; *Chronicles of London*, f. 29v.

²³² „Secuntur nomina secularium, regum, ducum, comitum, principum, militum et illorum, qui conparuerunt in presenti Constantiensi concilio”: DL 82 956.; Zichy XII. 86.

²³³ Gebhardi Dacherii *Historia Latina Magnatum concilii Constantiensis*. In J. D. Mansi, *Concilia*, XXVII. col. 640–652.; 661.

²³⁴ Thallóczy, 1908. 107.

²³⁵ Finke, *Acta*, III. 371.

Nánai Kompolt(i) Péter (pohárnokmester);
 Kórógyi Fülöp (országnagy, királynéi tárnokmester): *grauf Philip Ingoro / comes Philippus in Gorott*;
 Lévai Cseh „Sárói” Péter (lovászmester): *Sdech Petrus de Schara summus marschalcus / Péter von Schara*;
 Losonci Dénes (aulicus): *Syenot von Lassans, fry ritter / Dienot de Losans*;
 Losonci Zsigmond (országnagy): *Sigmund de Lassantz / Lanans*;
 Marcali Dénes (országnagy, volt székely ispán);
 Maróti János (országnagy, volt macsói bán): *Johanns von Morot, fry ritter / Joannes de Morat*;
 Nagymihályi (Ungi / Vinnai) Albert (aulae nostre iuvenis, vránai perjel);
 Ozorai Pipo (temesi ispán, sókamaraispán): *Pipo; Graff Pypo herr in vngern*;
 Pálóci Imre (specialis aulicus, aulae regiae miles): *Hainrich de Palutz*;
 Pálóci Mátyus (aulae regiae familiaris, specialis aulicus);
 Pelsőci Bebek András (Imre vajda fia, aulae regiae miles, lovászmester): *dominus weydas andreas*;
 Pelsőci Bebek Péter (Detre fia, aulae regiae miles);
 Perényi János, Imre fia, terebesi;
 Perényi Imre, Péter fia, terebesi (titkos kancellár);
 Perényi István, Imre fia, terebesi;
 Perényi „Pataki” Miklós, terebesi (aulae regiae miles);
 Perényi Miklós, rihnói (lovászmester);
 Perényi Péter, nyalábi (országbíró);
 Rohonci András (az aula tagja): *Andres von Rechnitz*;
 Rozgonyi György;
 Rozgonyi István, László fia (volt aulae regiae miles, a veszprémi püspökség kormányzója);
 Sóvári Sós Miklós (aulae regiae familiaris);
 Stibor (ifjabb), Stibor Stiborici fia (az aula tagja): *Graff Stieber von Stiboricz / Scieborn von Scieborn / Scieber graff zu Scieborcz Styber*;
 Szécsényi „Salgai” Miklós (az aula tagja): *Nicolaus Laschago von der Loben / Laschga von der Lauben*;
 Szécsi Jakab (Gálszécsi, az aula tagja): *Jacob de Sechst*;
 Felsőlendvai Szécsi Miklós (volt kincstartó, volt tárnokmester, országnagy);
 Felsőlendvai Szécsi „Herceg” Péter (az aula tagja): *Hertzog Péter v. Lindwach*;
 Szobonya (Fedemesi) Miklós: *Victus Sobonia*;
 Tamási János (ajtónállómester);
 Tamási „Vajdafi” László (ajtónállómester);
 Tari Lőrinc (Pásztói, volt pohárnokmester, és volt királynéi asztalnokmester, consiliarius): *Laurentz Pascha / Laurenz Paschga / Laurencius Rotult*;
 Várdai Pelbárt.

ELBESZÉLŐ FORRÁS

A magyar kíséret a nürnbergi Reichstagon 1422-ben Windecke *Emlékiratai* alapján.²³⁶ Zsigmond 1422. július 27-től szeptember 30-ig tartózkodott itt.²³⁷

Fraknói Pál (országnagy): *Pauwel von Vochtenstein*;
 Frangepán (VI.) János / Ivan VI Frankopan (horvát bán, 1433): *Johann/Hans von Zenge(n)*;
 Frangepán László (?): *Laßlauwe von Zenge*;
 Garai János (volt ozorai vajda): *Jara Janus dez groszen grofen brüder von Ungern*,²³⁸
 Gordovai Fáncs István (aulicus, 1433): *Stephan von Kartua*;
 Gordovai Fáncs László: *Laßlav von Kartua*;
 Kanizsai (Hornsteini, Szarvkői) János: *Hans von Harnstein*;
 Korbáviai Károly: *Karl von Karbauwe*;
 Ilsvai/Joslvi Leustákfi István: *Stefan Lubstuckel*;
 Losonci „Bánfi” László: *Laßlauw von Loszonz*;
 Perényi János, Imre fia, terebesi (aulae regiae miles): *Johann von Bern*;
 Rozgonyi György: *Jorge von Rosenauwe*;
 Bazini (-Szentgyörgyi) György, volt pozsonyi ispán: *Jorge zu sant Jorgen*;
 (Szentgyörgyi-) Bazini László, (Péter fia, pozsonyi ispán): *Laßlaw von Bessingen*;
 Szentgyörgyi Péter (Péter fia): *Péter zu sant Jorgen*;
 Bazini (-Szentgyörgyi) Péter, volt soproni ispán (György fia, volt pozsonyi ispán): *Pé-
 tervon Bessingen*,²³⁹
 Újlaki István: *Stefan von Valcke*;
 Újlaki László: *Laßlauwe von Valcke*.

Továbbiak, okleveles adatok alapján:

Bátmonostori Töttös János (aulae regiae iuvenis).²⁴⁰

SZÁMADÁS (NÜRNBERG, 1430. SZEPTEMBER 6-TÓL DECEMBER 27-IG)

Zsigmond, készülve a huszita hadjáratra összehívta a birodalom nemességét Nürnbergbe és Ulmba. Szeptember 13-tól október 31-ig tartózkodott magyar kíséretével Nürnbergben, amely fenntartásának költségei bekerültek a városi regisztrumokba, többnyire a kíséret tagjainak neveivel együtt (Kosten Nürnbergs bei und nach der Versammlung im 1430).²⁴¹

²³⁶ Dise herren worent bu dem Romschen konige zü Nürenberg: [...] So sint dis die Ungerschen herren: Windecke, cap. 173; Eberhart Windeckes Denkwürdigkeiten, 157.

²³⁷ DRTA VIII. 103–112, 122–235.; RI XI/1, 337f., 345–370; Itineraria, 112.

²³⁸ 1422-ben Regensburgban: “Gara Janus”. Windecke, cap. 170.

²³⁹ Más azonosítással él Skorka: Windecke, 400., 414.

²⁴⁰ Júniustól októberig cseh hadjáratban: ZsO IX. 693., 715., 716., 763., 940., 1024.

²⁴¹ DRTA IX. 473–78; RI XI/2, 104f; Itineraria, 125.

Csáki Ferenc (aulicus, 1433): *Francisco Zak Waydans* (tévesen Miklós vajda fiával azonosították);
 Csupor Ákos (aulae regiae miles, 1433): *hern Subor*;
 Dengelegi Pongrác (vagy György, aulae regiae miles, 1433): *hern Pangratzen*;
 Garázda [Balázs](Laki, Vojk nembéli, temesi alispán, 1439) és Garázda Miklós (specialis familiaris, 1427): *Garasda Wayda und seinem sun Nicla*;
 Gersei Pető [Péter] (zalai ispán): *Pettew hern Dávid vom Sol*;
 Hédervári Frank (aulae regiae miles, 1433): *Francko von Haidenreichsturn*;
 Nánai Kompolt(i) János (pohárnokmester, 1432): *hern Kumpolten*;
 Maróti László, János fia: *Laßla Marodiano*;
 Noffri Lénárd, Onofrio Bardi fia: *Lienhart Onoffre*;
 Pálóci László: *Laßla von Pálotz*;
 Pálóci Simon: *Symon von Pálotz*;
 Pelsőci Bebek „Vajdafi” Imre: *Emreichen von Persotz*;
 Perényi István, Imre fia, terebesi (asztalnokmester): *Steffan von Pern*;
 Rozgonyi László: *Ladisßla von Roßkun*;
 Stibor, ifjabb: *hern Subor*;
 Várdai Miklós (aulae regiae miles, consiliarius, 1433): *Niclas von Wardein*;

Továbbiak:

Hédervári Lőrinc (lovászmester): *Lorenc von Heidenrichzthurn*, Windecke, 1431, Nürnberg.²⁴²

Tamási „Vajdafi” László (ajtónállómester): *Sweider Lafflay*, Windecke, 1431, Nürnberg.²⁴³

ZSIGMOND SIENÁBAN (1432–33)²⁴⁴

Zsigmond 1432. július 13-tól, 1433. április 23-ig tartózkodott Sienában. Itteni tartózkodásainak forrásait az Archivio Stato di Siena-ban E. Kovács Péter dolgozta fel.²⁴⁵

Alapi István;

Alsólendvai Bánfi Pál;

Betleni Gergely (aulae regiae miles);

Bicskele Zelnai István (aulae regiae miles);

Bossányi György (aulae regiae familiaris);

Csapi István;

Csapi László (aulae regiae iuvenis, secretarius, fősáfár);

Omori Csölnöki Lőrinc;

²⁴² Windecke, cap. 307.

²⁴³ Uo.

²⁴⁴ A listákban az aula tagjait, az aulicusokat nem említem külön, csak az udvari lovagokat és familiárisokat.

²⁴⁵ E. Kovács, 2014. 199–205.; E. Kovács, 2013. 373–374. A további okleveles forrásokat kiemelem.

Frangepán (IX.) Bertalan Frangepán / Bartol IX Frankopan;
 Frangepán (I.) György / Juraj I Frankopan;
 Frangepán (IV.) István / Stjepan IV Frankopan (horvát bán),²⁴⁶
 Garai László (macsói bán);
 Gordovai Fáncs János,²⁴⁷
 Hédervári Lőrinc (lovászmester);
 Kaplati János (aulae regiae miles, magister armorum),²⁴⁸
 Kápolnai László;
 Kápolnai István;
 Kátai Fülöp (aulae regiae miles);
 Kátai László;
 Nánai Kompolt(i) János (pohárnokmester);
 Marcali „Vajdafi” Imre (volt szörényi bán),²⁴⁹
 Marcali „Vajdafi” János;²⁵⁰
 Maróti (Bujáki) Frank, László fia;
 Noffri Lénárd, Onofrio Bardi fia (kamarás, *tesoriere*),²⁵¹
 Gúti Országgh Mihály (főkamarás),²⁵²
 Pálóci Imre;
 Pálóci László;
 Pálóci Mátyus (országbíró);
 Pálóci Simon;
 Perényi István, Imre fia, terebesi (asztalnokmester),²⁵³
 Gersei Pető Péter (volt aulae regiae iuvenis),²⁵⁴
 Sági Balázs (aulae regiae miles);
 Tallóci/Talovac Jovan/Ivan;
 Tallóci/Talovac Matko (nándorfehérvári kapitány, Zágráb és a zágrábi püspökség kormányzója);
 Tamási „Vajdafi” László (ajtónállómester);
 Tari Rupert;
 Várdai Miklós, Miklós fia (consiliarius),²⁵⁵
 Vöröskői Wolfurt(i) Pál.²⁵⁶

²⁴⁶ E. Kovács, 2014. 303.

²⁴⁷ Uo.

²⁴⁸ Uo.

²⁴⁹ Uo.

²⁵⁰ Uo.

²⁵¹ E. Kovács, 2014. 286.

²⁵² E. Kovács, 2014. 303.

²⁵³ Uo.

²⁵⁴ Uo.

²⁵⁵ Uo.

²⁵⁶ Uo.

A RÓMAI CSÁSZÁRI KORONÁZÁS

Zsigmondot 1433. május 31-én koronázták német-római császárrá. Május 23-tól augusztus 12-ig tartózkodott Rómában. A kísérete elsősorban pápai kérvényekből rekonstruálható, amelyet Csukovits Enikő már részletesen megvizsgált, első-sorban a Lukcsis Pál által gondozott anyag alapján. További adatokkal szolgál Zsigmond itáliai útjáról E. Kovács Péter.²⁵⁷

Alapi István;
 Alsólendvai Bánfi Pál (aulae regiae miles);²⁵⁸
 Alsólendvai Bánfi István;
 Bátmonostori Töttös László (volt nándorfehérvári kapitány, sókamaraispán);
 Betleni Gergely (aulae regiae miles);
 Bossányi György (aulae regiae familiaris);
 Csáki Ferenc;
 Csapi Ákos (aulae regiae miles);
 Csapi István (aulae regiae miles);
 Csapi László (aulae regiae iuvenis);
 Monoszlói Csupor Ákos (aulae regiae miles);
 Monoszlói Csupor György;
 Omori Csölnöki Lőrinc;
 Dengelegi Pongrácz (György);
 Derencsényi Pál, Imre fia (aulae regiae miles);
 Désházi Sebestyén;
 Eresztvényi Mihály;
 Frangepán (IV.) István / Stjepan IV Frankopan (horvát bán);²⁵⁹
 Gordovai Fánics István (aulae regiae miles);
 Gordovai Fánics János;²⁶⁰
 Hédervári Frank / Ferenc (aulae regiae miles);
 Hédervári Lőrinc (lovászmester);
 Hunyadi János;²⁶¹
 Nánai Kompolt(i) János (pohárnokmester);
 Kusalyi Jakcs László (korábban Lesina grófja);
 Kusalyi Jakcs Mihály (volt aulae regiae miles, székely ispán);
 Macedóniai „Dancs” János;
 Marcali György (királyi asztalnok);
 Marcali „Vajdafi” Imre (volt szörényi bán);
 Marcali „Vajdafi” János;
 Marcali István;

²⁵⁷ Csukovits, 1998. 33–34.; E. Kovács, 2013. 374.

²⁵⁸ E. Kovács, 2014. 303.

²⁵⁹ Uo.

²⁶⁰ Uo.

²⁶¹ Uo.

Maróti „Bujáki” Frank, László fia;
 Mikefalvi István;
 Mindszenti Kónya;
 Gúti Ország Mihály (főkamrás);
 Pálóci László;²⁶²
 Pálóci Simon;²⁶³
 Perényi István, Imre fia (asztalnokmester);
 Gersei Pető László;
 Gersei Pető Péter (vult aulae regiae iuvenis);²⁶⁴
 Rohonci István;
 Rozgonyi György, Simon fia (pozsonyi ispán);
 Rozgonyi István, Simon fia (pozsonyi ispán);
 Rozgonyi István, László fia (temesi ispán);
 Sági Balázs (aulae regiae miles);
 Tallóci/Talovac Matko (nándorfehérvári kapitány, Zágráb és a zágrábi püspökség kormányzója);²⁶⁵
 Tamási „Vajdafi” László (ajtónállómester);
 Szentgyörgyi János
 Albisi Zólyomi Dávid.

RELATOROK ZSIGMOND UTAZÁSAI ALATT

Kondor Márta részletesen vizsgálta azon királyi oklevelek relatorait, melyeket a titkos és nagy kancellária 1414 novembere és 1419 januárja között adott ki.²⁶⁶ A tanács üléseire több olyan, a királyhoz közel álló bizalmast is meghívtak, akik így informálisan részesei voltak a legfontosabb döntéseknek. A relatorok nem hivatalosan ismerhették a tanácskozások részleteit, akár a diplomáciai ügyeket is. Ezért kiemelten fontosak számunkra a relatorok, hiszen az uralkodó közvetlen tanácsadóiként működtek és továbbították a királyi tanács döntéseit, vagy akár a nem hivatalos ülések eredményeit a kancelláriához.²⁶⁷ 1417 nyaratól azonban nemcsak a főpapok és bárók parancsára utaló kancelláriai jegyzetek, hanem a vikáriusok, illetve más személyek relatioi is hiányoznak az oklevelekről. Így a király kíséretét ettől fogva a relatiok alapján nehéz rekonstruálni.²⁶⁸

²⁶² Uo.

²⁶³ Uo.

²⁶⁴ Uo.

²⁶⁵ Uo.

²⁶⁶ Kondor, 2014. 94–95.

²⁶⁷ Kondor, 2014. 98.

²⁶⁸ C. Tóth, 2014. 304.; Kondor Márta: Absente rege: Luxemburgi Zsigmond magyarországi vikáriusai (1414–1419). In: *Kor-szak-határ. A Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak (900–1800)*. Szerk. Fedeles Tamás – Font Márta – Kiss Gergely, Pécs, 2013. 119–138.

Alsáni János (pohárnokmester);
 Pelsőci Bebek András, Imre vajda fia (aulae regiae miles, lovászmester);
 Pelsőci Bebek János, László fia (volt lovászmester, tárnokmester);
 Belédi (Béládi) Tamás / „Tompá” (allovaszmester);
 Csapi András (specialis familiaris);
 Garai János (ozorai vajda);
 Garai Miklós (nádor);
 Hatvani (Horváti, Lubló) Miklós (aulae regiae miles);
 Nánai Kompolt(i) Péter (pohárnokmester);
 Kórógyi Fülöp (országnagy, királynéi tárnokmester);
 Kusalyi Jakcs Mihály (aulae regiae miles);
 Szántói Lack Dávid (főkamarás);
 Szántói Lack Jakab (királynéi ajtónállómester);
 Lévai Cseh „Sárói” Péter (lovászmester);
 Mikolai Mihály, István fia (országnagy),²⁶⁹
 Ozorai Pipo (temesi ispán);
 Özdögei Besenyő Pál (országnagy, volt horvát-szlavón bán);
 Pálóci Imre (specialis aulicus, aulae regiae miles);
 Perényi „Pataki” Miklós (aulae regiae miles);
 Roskoványi János (aulae regiae iuvenis);
 Rozgonyi István, ifjabb, Simon fia;
 Rozgonyi István, idősebb, László fia (a veszprémi püspökség kormányzója);
 Rozgonyi János (kincstartó);
 Sitkei Mihály (aulae regiae familiaris, sáfár);
 Stibor, ifjabb (az aula tagja);
 Szanai Miklós;
 Szendi (Kálnai) Mihály;
 Walchia-i György (alkamarás, sáfár).

AZ AULA TAGJAI (1414–1419)

A vizsgálat tárgyává kell tennünk az aula tagjait is, s hipotetikusán a kíséret tagjának tekinteni mindazokat, akik aulicusként, udvari lovagként vagy ifjúként szerepelnek forrásainkban az aacheni koronázástól a konstanzi zsinatról való távozásig.

Barrwy/Barri Simon (aulae regie familiaris);
 Bucsei Benedek (aulae regiae familiaris);
 Csáki György (volt székelly ispán);
 Előjárói Gál;
 Garai „Bánfi” László, Pál fia;
 Kőszegi László, Jakab fia;
 Kagybéli „Lengyel” Mihály;

²⁶⁹ Kondornál nem szerepel, mint a titkos pecsét relatora: 1415: ZsO V. 388.

Leszkóci „Kis” István (aulae regiae miles);
Macedóniai Simon;
Maróti János, ifjabb (aulae regiae miles);
Mikolai László (aulae regiae familiaris);
Mindszenti Antal (aulae regiae familiaris);
Petneházi Márton;
Pribicsi János (aulae regiae familiaris);
Ákosházi Sárkány László (aulae regiae familiaris);
Sitkei Mihály (aulae regiae familiaris, sáfár);
Turóci Balázs (királynéi familiaris);
Zólyomi Tamás (aulae regiae iuvenis).

Azokkal is számolnunk kell, akiket a király útra kelése előtt már az udvar tagjának neveztek (1387 óta), elméletileg ők is a királlyal tarthattak.

Alsáni János (pohárnokmester);
Berzevici Péter (aulae regiae miles);
Betleni János (aulae regiae miles);
Pelsőci Bebek László, Imre vajda fia (országnagy);
Budaméri András (aulae regiae miles);
Cudar (Ónodi) Jakab (aulae regiae miles);
Cudar (Ónodi) Simon (aulae regiae miles);
Derencsényi Imre (aulae regiae familiaris);
Homonnai Druget János (országnagy);
Dégi Sebestyén (aulae regiae familiaris);
Domoszlói László (aulae regiae familiaris);
Dombai György;
Gordovai Fáncs Bertalan (aulae regiae miles);
Garai Miklós, ifjabb (aulae regiae miles);
Gereci „Szerecsen” Miklós;
Haraszi (Pótharaszti) János (specialis aulicus);
Jánki János;
Kazai Kakas Loránd (aulae regiae miles);
Kolos (Némai) Ambrus (aulae regiae familiaris);
Kusalyi Jakcs János (országnagy);
Kerekegyházi Lackfi Mihály (országnagy);
Macedóniai Miklós;
Mikófalvi András (specialis aulicus);
Mikolai Mihály (az aula tagja, országnagy);
Nádaséri „Turóci” András (aulae regiae iuvenis);
Perényi Miklós, rihnoi-krompachi, Dániel fia;
Gersei Pető János (volt specialis familiaris);
Szekcsői Herceg László;
Szerdahelyi Ders Márton (országnagy);
Szeri Pósa Péter;
Albisi Zólyomi Dávid.

HATALMI REPREZENTÁCIÓ ÉS A VÖRÖS VIASZ KAPCSOLATA A KÉSŐ KÖZÉPKORBAN

A késő középkort tekinthetjük a jogok, kiváltságok korszakának. Egy ország társadalmi rétegződése, egy-egy csoport identitásának kialakulása mind-mind az előjogok köré szerveződött. Szemben a modern állammal, ahol nemzetiségi, vagy etnikai alapon, vagy vagyoni helyzet, foglalkoztatási ágazatok, vallás, illetve tudás szerint alakultak ki az egyes rétegek, a középkor legfontosabb identitásképző alapja az előjog volt. Egy-egy társadalmi csoport identitását a számára az uralkodó által biztosított előjogok szerint írhatunk le. Az azonos előjogokkal rendelkező társadalmi csoportot rendnek nevezhetjük. A jogrendszerből kiszorított társadalmi csoportot negatív rendként definiálhatjuk. Ez a réteg a jobbágyság, amely a kor szóhasználatára szerint „idegen fedél alatt lakozott” (*sub tectis alienis latitat*), vagyis tulajdonjoga nem volt a föld fölött, csak használati joga.¹ A jobbágyság ezzel az ország sorsának irányításából is kirekesztett lett. Rajtuk kívül egy-egy csoporthoz tartoztak a különleges kiváltságokkal rendelkező népek, mint a szászok, székelyek, jászok, kunok, akik egy adott területhez kötődő kollektív nemességgel rendelkeztek. Hasonlóan földrajzilag behatárolt területen rendelkeztek csupán előjogokkal a városi polgárok. A világi társadalommal párhuzamosan létezett az egyházi társadalom. Az erősen hierarchikus egyházi rendszer élén állók rendelkeztek csupán politikai hatalommal.² Ezek jelentősége messze eltörpül a birtokos nemességgel szemben. A Magyar Királyság lakosságának mintegy 5%-át adta a nemesség, amelynek kezében a legnagyobb politikai hatalom összpontosult a király mellett. Tanulmányunkban ennek a rendnek a rétegződésével foglalkozunk egy reprezentációs eszköz, a vörös viasz használata mentén.³

¹ Engel Pál: Társadalom és politikai struktúra az Anjou-kori Magyarországon. In. Engel Pál: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket gondozta Csukovits Enikő. Bp., 2003. 302–319. (továbbiakban: Engel, 2003A) 305.

² Fügedi Erik: A XV. századi magyar püspökök. In. Uő: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek*. Bp., 1981. 89–113.

³ Dolgozatunk célja tehát a vörös viasz használatának vizsgálata a világi előkelők körében a 15. században. Nem vállalkozunk arra, hogy a folyamat jogi hátterét elemezzük, csupán pecsétanni vizsgálataink eredményeit szeretnénk a későbbi jog- illetve társadalomtörténeti kutatások szolgálatába állítani.

A nemesség ugyanis a 15. század végéig törvényileg egyenlő volt. Az 1351-es törvény kimondja, hogy a nemesek „egy és ugyanazon szabadsággal” bírnak. A renden belül a 14–15. század folyamán csupán vagyoni különbségek figyelhetők meg.⁴ Az első jogilag is különbséget tevő törvényt 1498-ban fogadta el II. Ulászló országgyűlése.⁵ A változás nem egy, hanem több lépcsőben, egy több mint másfél évszázados folyamat alatt zajlott le. A változás politikai, birtoklástörténeti,⁶ jogi⁷ folyamata jól kutatott és ismert. A középkori történelem egy sajátos – egyszerre diplomatikai és tárgyi – forrása segítségével ez a folyamat még jobban árnyalható. Az oklevelek megerősítésére szolgáló pecsétek viaszának elemzésével ebből a tekintetben, széles forrásanyagra támaszkodva eddig nem foglalkoztak.⁸ A vörös viasz kapcsán ifj. Szentpétery Imre nevéhez köthetünk egy önálló tanulmányt, amely a vörös viasz bizonyító erejét vizsgálta. Eszmetörténeti munkája nem korlátozódott vizsgálódásunk időszakára, és célja nem is a jelenség terjedésének ismertetése volt.⁹ A vörös viasz használatának joga szintén előjog volt, amely a király monopóliumából lassan a differenciálódó nemesség privilégiumára épülő kifejező eszközként működött.

A vörös viasz használata tehát – bizonyító erejével szoros összefüggésben – reprezentációs eszközzé vált. Érdekes megfigyelnünk egy másik reprezentációs eszközt is, amely szintén a fent leírt folyamatot hivatott szemléltetni: a világi személyek oklevelekben történő megnevezését. A 14. században az országos tisztségviselők, vagyis a bárók alkották a királyi tanácsot a főpapokkal együtt. A tanács világi tagjai az ország legvagyonosabb birtokosai közül kerültek ki, vagy hivataluk során azzá váltak. A két-három váruradalom birtoklása jelentős vagyonnak számított. Ez egészülhetett ki a királyi birtokállományból az ún. honorbirtokkal. A honorrendszer biztosította, hogy fennállása alatt jelentős vagyoni különbség ne alakulhasson ki a nemesek között. A honorbirtok ténylegesen a királyé maradt, aki ekkor a váruradalmak több mint kétharmadával rendelkezett.

⁴ Engel, 2003A 310.

⁵ Engel Pál: A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században 1–2. In: Engel Pál: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket gondozta Csukovits Enikő. Bp., 2003. 13–72. (továbbiakban: Engel, 2003B) 19–20.

⁶ Uo.

⁷ Mályusz Elemér: A magyar rendi állam Hunyadi korában I–II. = *Századok*, 1999. 46–123. és 529–602. Vö. Mályusz Elemér: A magyar társadalom a Hunyadiak korában. (A hűbéresség és rendiség problémája.) In: *Mátyás király Emlékkönyv I–II*. Szerk. Lukinich Imre, Bp., 1940. I. 311–433.

⁸ A vörös viasz használatának jogáról érintőlegesen Szentpétery Imre és Kumorovitz Lajos Bernát is értekezett, de részleteiben nem tárgyalta a kérdéskört. Szentpétery Imre: *Magyar oklevéltan*. Bp., 1995.; Kumorovitz Lajos Bernát: *A magyar pecséthasználat története a középkorban*. Bp., 1993. (második, bővített és javított kiadás).

⁹ Ifj. Szentpétery Imre: A vörös viaszpecsét bizonyító ereje a középkorban. In: *Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére*. Szerk. Baráth Tivadar et al, Bp.–Pécs, 1938. 440–453.

Az tisztségviselők számára a 14. században kijárt a „magister” cím. Ez azonban nemcsak az országos méltóságoknak, hanem a kisebb tisztségviselőknek is kijárt, és nem volt örökíthető, mint ahogy a honorbirtok sem.¹⁰

I. Nagy Lajos 1382-es halála után a királyi várak kétharmada magánkézbe került. Ez elsősorban Zsigmond uralkodása első tizenöt éve birtokpolitikájának eredménye. A váuradalmakat a régi és az új bárói családok nyerték meg örök-birtokként. A legvagyonosabb családok (Garai, Ilsvai, Bebek, Kanizsai, Perényi) 5–15 váuradalommal is rendelkeztek. Ez a vagyoni különbségek ugrásszerű növekedésével járt. Egy-egy nagybirtokos akár több ezer jobbágycsaláddal is rendelkezhetett. A Zsigmond-korban a bárók megkapták a „magnificus vir”, nagyságos címet, míg fiaikat az „egregius” vagyis vitélző címmel illették. A „magnificus vir” megszólítás a báró számára haláláig kijárt, de nem örökíthette azt. Megfigyelhető egy olyan folyamat, amely a nemesség közé éket vert.¹¹

Az utóbbi években elsősorban Bárány Attila kutatásai mentén világossá vált, hogy a 15. századi előkelő nemesség reprezentációs eszközként tekintett egy-egy lovagrendi tagságra, és annak jelképét előszeretettel használta megjelenéseiben.¹² A magyar nagybirtokos réteg ilyen reprezentációs elkülönülésében játszott fontos szerepet az 1408-ban Luxemburgi Zsigmond és felesége Cillei Borbála királyné által létrehozott Sárkányos Rend. A rend a hatalmi helyzet fenntartása véget jött létre. A kor szokásainak megfelelően a rend tagjának lenni nagy presztízzsel járt. A rend alapító tagjai között volt található 24 világi főúr. Ők alkották Zsigmond megbízható támogatói rétegét. Ők voltak hivatottak fenntartani az ország belső rendjét, és megvédeni az országot a külső támadástól.¹³ Több báró címerében feltűnt a Sárkányos Rend jelképe, a saját nyakára tekeredő farkú sárkány.¹⁴ Az uralkodó ezt a „főúri klubot” 1431-ben bővítette, több külföldi előkelő, sőt uralkodó is tagja lett.

Mielőtt rátérnénk a pecsétek viaszának elemzésére, a fent említett reprezentációs eszközökön túl egy jogi, és tényleges politikai hatalommal járó folyamatot

¹⁰ Engel Pál: Vár és hatalom. Az uralom területiális alapjai a középkori Magyarországon I–II. In: Engel Pál: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket gondozta Csukovits Enikő. Bp., 2003. 162–197. 183.

¹¹ Engel Pál: Zsigmond bárói: Rövid életrajzok. In: *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437, I–II*. Szerk. Beke László – Marosi Ernő – Wehli Tünde, Bp., 1987. I. 114–129. 115.

¹² Bárány Attila: A fejedelmi lovagrendek hatása a magyar bárói társadalomban. In: *A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok*. Szerk. Papp Klára – Püski Levente, (Speculum Historiae Debreceniense 12.) Debrecen, 2013, 11–46.

¹³ A Sárkányos rendre l. Baranyai Béla: Zsigmond király ún. Sárkány-rendje. = *Századok*, 1925/1926. 561–591., 681–719. A politikai háttér összefoglalására: Mályusz Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Bp., 1984.

¹⁴ A rendi jelvények ábrázolását először Lövei Pál gyűjtötte össze. Lövei Pál: A Sárkányrend fennmaradt emlékei. In: *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437, I–II*. Szerk. Beke László – Marosi Ernő – Wehli Tünde, Bp., 1987. I. 148–179. Vö. Bárány, 2013.

kell ismertetnünk: tekintsük át az örökös ispáni cím eredetét! A megye vezetői, az ispánok az uralkodótól kapták kinevezésüket annak visszavonásáig, vagy halálukig. Az első örökös ispánságokat ezért nem személyek, hanem intézmények nyerték el. Ilyen intézmény lehetett egy püspökség vagy érsekség. Esztergom vármegye ispánja 1270-től a mindenkori esztergomi érsek volt. Bihar vármegye ispánja a váradi, Győr vármegye ispánja pedig a győri püspök volt a 15. századtól.¹⁵ Világi intézményekhez is kapcsolódtak örökös ispánságok. A macsói bán feladata volt a Dunától nyugatra fekvő déli határvidék védelmének megszervezése. Ennek érdekében a 14. századtól a macsói bán volt Bács, Bodrog, Baranya, Szerém és Valkó megye ispánja.¹⁶ Ezzel a jogszokással az adott tisztséghez tartozó feladatok költségeit fedezték. Az örökös ispáni címek adományozása – gyakran az egyháziak rovására – Mátyás uralkodásának elején szaporodott meg. Szapolyai Imre szepesi, Ernusz János turóci, Alsólendvai Bánfi Miklós pozsonyi örökös ispán lett.¹⁷

Az oklevelek hitelesítéseként használt pecsét viaszának színe kezdetben természetes, barna színű volt. A 13. század végén tűnik fel először a vörös viasz a királyi pecséthasználatban.¹⁸ Ez a pénzveréshez, sókereskedelemhez, bányászathoz hasonlóan királyi monopólium volt. A 14. századtól kezdve illette meg ez a jog a főpapokat.¹⁹ A kancellária reformjával létrejött uralkodói titkospecsétet és gyűrűs pecsétet Károly Róberttől kezdve, I. (Nagy) Lajos királyon át Mária királynőig mindig vörös viaszba nyomták.²⁰ Az Anjou-kort követő időszakban a király nélküli országban az államhatalom jelképe az országtanács pecsétje lett. Ennek viasza mindig vörös volt. A történeti kutatás három ilyen időszakot ismer. 1386-ban II. Károly meggyilkolását követően, 1401-ben, a Zsig-

¹⁵ C. Tóth Norbert: Az örökös ispánságok Zsigmond király korában. = *Történelmi Szemle*, 2011. 467–477. 468. 473.

¹⁶ Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. In: *Magyar középkori adattár (DVD)*, Bp., 2001. I. Fejezet: Bárók.

¹⁷ A folyamatot jogtörténészek kutatták. Hajnik Imre: *Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben*. (Értekezések a történelmi tudományok köréből XIII/10.) Bp., 1888.; Schiller Bódog: *Az örökös főrendiség eredete Magyarországon*. Bp., 1900. Később középkorászok is vizsgálták a kérdést: Mályusz, 1940. 362–364.; Kubinyi András: A megyéispánságok 1490-ben és Corvin János trónörökösödésének problémái. = *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 1982. 169–180. Újabban: Neumann Tibor: A gróf és a herceg magánháborúja. (Szapolyai István és Corvin János harca a lipthói hercegségért). = *Századok*, 2014. 387–426

¹⁸ Szép példája ennek III. András kettőspecsétjébe nyomott királyi ellenőrző gyűrűspecsétje: MNL OL DL 50 544. Közli: Takács Imre: *Az Árpád-házi királyok pecsétjei*. (Corpus sigillorum hungariae mediaevalis 1.) Bp., 2012. 150.

¹⁹ Bodor Imre – Fügedi Erik – Takács Imre: *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat-gyűjteménye alapján*. Bp., 1984. 19.

²⁰ Kumorovitz Lajos Bernát: A magyar királyi egyszerű- és titkospecsét használatának alakulása a középkorban. In: *A gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve VII*. Szerk. Miskolczi Gyula – Károlyi Árpád – Angyal Dávid, Bp., 1937. 69–112.

mond király elleni lázadás alkalmával, és 1446–52 között a kormányzóság idején.²¹ A magyar levéltárak oklevelein vörös viaszba nyomva a szomszédos államok fejedelmeinek pecsétje tűnik fel, mint például Brankovics György szerb despota pecsétje.²²

Az első világi személy, aki a Magyar Királyságban vörös viaszt használhatott Cillei Herman gróf volt. Ő nem a magyar jogrend, hanem birodalmi grófi címe miatt használhatott vörös viaszt.²³ A Kórógyi család volt az első magyar származású család, amelynek tagjai grófi címet használtak. A konstanzi zsinat idején, 1417-ben Kórógyi Fülöp örökösödési szerződést kötött távoli rokonával Castell grófjával. Ettől kezdve kölcsönösen használhatták egymás címét. Kórógyi előszeretettel használta a Castell grófja címet. Zsigmondtól pedig megkapta a vörös viasz használatának jogát.²⁴ Később a Kórógyiak példáján felbuzdulva 1425-ben Frangepán Miklós vegliai, zenggi és modrusi gróf ősei szokására hivatkozva kérte és kapta meg Zsigmondtól a vörös viasz használatának jogát.²⁵ A Gusich nemzetségbe tartozó Karlovics családból származó Gergely fia Károly,²⁶ bár a „Comes de Corbavia” címet használta 1402-ben, pecsétje azonban még zöld viaszú volt,²⁷ mint ahogy nem vörös viasz nyomait találjuk egy 1418-as oklevelén sem.²⁸ Vagyis a Karlovicsok előbb lettek örökös ispánok (grófok), mint hogy vörös viaszt használtak volna.²⁹ Az bizonyos, hogy Károly bán fia Korbáviai György 1439-ben már vörös viasszal pecsételt.³⁰

A 15. század derekán így több előkelő család használhatott már vörös pecsétviaszt. Felmerül a kérdés, ez csupán ranggal járt, vagy hatalommal is? Ehhez érdemes megvizsgálnunk egy 1440. január 18-án kelt sokpecsétetes oklevelet. A Bu-

²¹ Szentpétery Imre: Hédervári Imre 1447-iki felmentő levele. = *Turul*, 1902. 4. sz. 153–165. 157–161.

²² MNL OL DL 39 290.

²³ Neumann Tibor: Találkozó Konstanzban (A Kórógyiak grófi címe). = *Turul*, 2014. 3. sz. 104–108. 105. és 12. jegyz.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

²⁶ A család történetére l. Varga Szabolcs: Adalékok a Zrínyi család felemelkedéséhez. A Karlovics-örökség. In: *Zrínyi Miklós élete és öröksége*. Szerk. Varga Zoltán, Szigetvár, 2009. 4–28. Különösen 6–8. és jegyzetek.

²⁷ Lövei Pál: Az ország nagyjainak és előkelőinek 1402. évi oklevelén függő pecsétek. In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Szerk. Neumann Tibor – Rác György, Bp.–Piliscsaba, 2009. 149–182. 170. 65. sz.

²⁸ MNL OL DL 43 422.

²⁹ A család címerhasználatával kapcsolatban újabban l. Amer Sulejmanagić: *Grbknezova Kurjakovica Krbavskih. Coat of Arms of the Counts Kurjakovic of Corbavia*. Gospić, 2017.

³⁰ MNL OL DL 13 457. A rongált állapotú sokpecsétetes oklevelén csupán négy azonosítható pecsét maradt, mindegyik papírfelzettel fedve. A jobb szélén fennmaradt pecsét egyértelműen az oklevélben is említésre kerülő Korbáviai György. A papírfelzet mögül vörös viasz sejlik fel. Egy másik példányát közöljük a mellékletben, 2. sz. pecsét.

dán összegyűlt országnagyok követeket küldtek Krakkóba III. Ulászló lengyel királyhoz. A jelenlévő országnagyok pecsétjüket helyezték el az oklevél alján. A kor szokása szerint balról jobbra haladva, hierarchia szerint csökkenő sorrendben helyezkedik el tizenhárom pecsét. Először a főpapok vörösviaszú pecsétjeit láthatjuk. A világi pecsételők sorát Cillei Ulrik kezdte meg az ötödik helyen. A jelenlévő leghatalmasabb világi méltóság, Garai László macsói bán csak ezt követően pecsétel. Vagyis Cillei, mint birodalmi gróf megelőzte a világi méltóságokat, bár magyar hivatalt ekkor nem viselt. A tisztség nélkül álló Kórogyi János és Korbáviai György pecsétjét csak hátrébb látjuk a hetedik és nyolcadik helyen.³¹ Kórogyi egy másik pecsételőjétől származó lenyomatot későbbi okleveleken is megtaláljuk.³² Mindkét esetben az udvari tisztségviselőket követően az első ispánok között szerepel. Kijelenthetjük, hogy a vörös viasz használata elsősorban reprezentációs célt szolgált, és az örökös ispáni címmel együtt rangot jelentett. A hatalmi hierarchiában azonban nem jelentett akkora előrelépést, mint egy birodalmi grófi cím, és nem párosult vele automatikusan nagyobb befolyás.

Az 1440-es évektől kezdődően folyamatosan szaporodtak az örökös ispánsági és grófi címek. 1442-ben Tallóci Matkó és családja I. Ulászló támogatásának köszönhetően megkapta az uralkodótól a Cetina grófja címet.³³ Úgy tűnik, neki már automatikusan járt a vörös viasz használata. Pecsétjét azonosíthatjuk az 1442. augusztus 16-án kiadott oklevélén.³⁴ Később, mint Ulászló vikáriusa is használta vörös viaszú pecsétjét, de csupán a nádor után kapott helyet.³⁵ A következő lépést a vörös viasz világi használatában Hunyadi János kormányzóvá választása jelentette. Mint tudjuk, az uralkodóénál jóval szűkebb jogkört kapott,

³¹ Novák Ádám: Az 1440. januári királyválasztó országgyűlés oklevelének megerősítői. In: *Micae Mediaevales VII. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk. Farkas Csaba – Ribi András – Veres Kristóf György, Bp., 2018. 122–138.

³² A 1440. június 29. és július 17-i okleveleken. Középkori magyar pecsétek Varsóból. Szerk. Novák Ádám. = *Történeti Tanulmányok*, 2018. Supplementum. (Továbbiakban: Novák, 2018). Ennek képét l. a mellékletben, 1. sz. pecsét. Továbbá az 1447. szeptember 13-as sokpecsétetes oklevélén a XX. sz. pecsét. Szentpétery, 1902. 164. Ugyanitt tűnik fel Frangepán Zsigmond vörös viaszú pecsétje is. XV. sz. Uo. 163. Kórogyi pecsétje hasonló helyet foglal el az 1452-ben, Bécsben kiadott sokpecsétetes oklevélén is. Lövei Pál: „... jelen levelünket ... szokott pecsétjeinkkel meg is erősítettük ...” – Sokpecsétetes oklevelek megpecsételési folyamata. In: *„A feledés árja alól új földeket hódítok vissza”: Írások Timár Árpád tiszteletére*. Szerk. Bardoly István – Jurecskó László – Sümei György, Bp., 2009. 109–117. 112.

³³ Mályusz Elemér: A négy Tallóci-fivér. = *Történelmi Szemle*, 1980. 4. sz. 531–576. Tallóci életére lásd még: Pálosfalvi Tamás: Cilleiek és Tallóciak: küzdelem Szlavóniáért (1440–1448). = *Századok*, 2000. 1. sz. 45–98.

³⁴ Haus-, Hof- und Staatsarchiv AUR 1442. VIII. 16. L. a mellékletben 3. sz. pecsét. Vö. Novák, 2018. 72. p. 11. sz. pecsét.

³⁵ 1443. december 16. Primási Levéltár, Esztergomi Székesfőkapitán Magánlevéltára Acta radicalia fasc. 47.1 Nr. 30.

de kormányzói pecséthasználatában figyelhetjük meg, hogy az első olyan magyar tisztségviselő, aki a nádort is megelőzi a hierarchiában. Ennek ékes bizonyítéka Hunyadi János Garai László nádorral és Újlaki Miklós erdélyi vajdával kötött szövetségét rögzítő 1450. június 17-i oklevél.³⁶ Kormányzói kinevezése V. László 1453-as hazatérését követően megszűnt. Az 1454. december 19-én kelt országgyűlési meghívókon azonban Hunyadi pecsétjét még mindig Garai László nádor pecsétje előtt találjuk, és vörös viaszba nyomva.³⁷ Ennek oka természetesen az, hogy V. László hazatérését követően kibővítette a Hunyadiak címerét, megadományozta a Beszterce grófja címmel, és kinevezte az ország főkapitányának.³⁸ Ezzel Hunyadi János elkerülte a presztízvesztést. Hierarchiai pozícióját hivatalosan is megtarthatta, így nem kellett csupán katonai erejére és hírnevére támaszkodnia. Ő volt tehát az első, aki magyar világiként olyan méltóságot és címet viselt, mely a nádor fölé emelte, és mindezt vörös viasz használatával hirdethette is.

Mátyás király idején a vörös viaszt használók száma ugrásszerűen emelkedett. Ahogy fentebb írtuk, Mátyás támogatóinak előszeretettel adományozott örökös ispáni címet.³⁹ A vörös viasz használatának joga nőrokonokra is kiterjedt. Hunyadi János özvegye, Szilágyi Mihály kormányzó testvére, Mátyás király anyja, Szilágyi Erzsébet is vörös viaszt használhatott.⁴⁰ A Mátyás halálát követően összeült tanács Beatrix királyné és Corvin János vezetésével olyan világiakból állt, akik közül csupán Kinizsi Pál temesi ispán nem használt vörös viaszt. Corvin János, ecsedi Bátor István, Vingárti Geréb Péter és Mátyás is vörös viasszal pecsételt.⁴¹

A főnemesség kialakulásának végső állomása az 1498. évi XXII. törvénycikk volt.⁴² Az országgyűlés listázta a bandérium állítására kötelezett nemesi családok-

³⁶ MNL OL DL 14 379. Itt jegyezzük meg, hogy sokszor még az egyháziakat is megelőzte a hierarchiában. Vö. Lővei, 2009. 112. Bár ez kormányzósága elején még nem így alakult: MNL OL DL 102 498.

³⁷ Az 1454. december 19-én kiadott három országgyűlési meghívók mindegyikén a harmadik pecsét az övé. Arhivele Naționale României – Sibiu Magistrat Sibiu Colecția de documente medievale Seria U II. Nr. 159.; MNL OL DL 81 190–91. A hatodik, szintén vörös viaszú pecsét Kőrögyi János macsó báné.

³⁸ MNL OL DL 24 762. Nyári Albert: *A heraldika vezérfonala*. Bp., 1886. 120–121. Hunyadi János címeréhez vö. Bertényi Iván: Das Wappen von János Hunyadi aus dem Jahre 1453. = *Archivum Heraldicum*, 1985. 1–2. sz. 9–12. Pecsétjét l. a mellékletben 4. sz. pecsét.

³⁹ Szapolyai Imre Szepes vármegye örökös grófjának pecsétje 1476-ból: MNL OL DL 17 866. Szentgyörgyi és Bazini János gróf pecsétje 1464-ből: MNL OL DL 88 400.

⁴⁰ Archiv mesta Košice, Archivum Secretum fasc. F (Tellonium) Nr. 63.

⁴¹ Archiv mesta Košice, Archivum Secretum fasc. F (Tellonium) Nr. 102.

⁴² *Decreta Regni Mediaevalis Hungariae Tomus IV. 1490–1526*. E copiiis manuscriptis Ferenc Döry. Critice recensuerunt et Anglice reddiderunt Péter Banyó et Martyn Rady, János M. Bak assistente. Bp., 2010. 102–103.

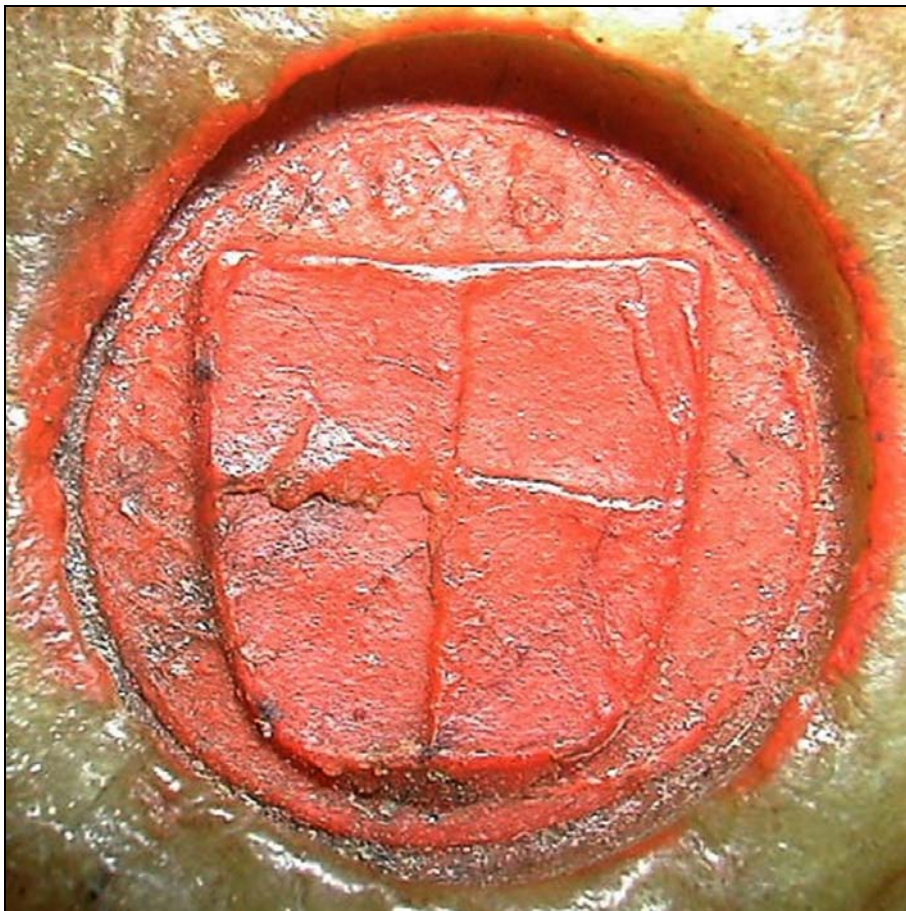
kat. Harmincnyolc főurat neveztek meg név szerint és további két családot,⁴³ akik ezzel együtt megkapták a mágnás címet is. Ettől kezdve jogilag is megkülönböztették a köznemeseket a főnemesektől.

„Ifj. Szentpétery tanulmánya tehát indokolt kísérlet a pecsétnek, mint szociológiai eszköznek, megfigyelésére.” – írta 1938-ban Hajnal István a fentebb említett munkát is magába foglaló emlékkönyv ismertetésekor.⁴⁴ Az eltelt több mint nyolcvan év kutatásai révén sokat megtudtunk a késő középkorban lejátszódott jogi és társadalmi folyamatokról, a „kísérőjelenségként” fellépő vörös viasz használatát, és annak forrásait azonban éppen csak az utóbbi időben vizsgálta egy-két tanulmány. Jelen dolgozatunkban ezt a hiányt igyekeztünk pótolni elsősorban az 1439 és 1457 közötti sokpecsétetes oklevelek vizsgálatából leszűrt megfigyelésekkel. Összegzésként elmondható: A 15. század első felében a grófi címek nagyobb hatalommal még nem jártak, de viselőjük presztízst emelték. A címekkel járt a vörös viasz használatának joga. Az írástudatlanok magas száma miatt reprezentációs erővel bírt. A jog megszerzésére a század folyamán többen törekedtek, vagyoni és politikai gyarapodásuk részeként tekintettek rá. Ezáltal nemes és nemes, báró és báró között különbség alakult ki, a századfordulón pedig jogilag is differenciálódott a nemesség. A folyamat fokmérője lehet a vörös viasz, tettenérése pedig a pecséthasználat vizsgálatával lehetséges.⁴⁵

⁴³ Engel, 2003B. 46–47.

⁴⁴ Hajnal István: A Szentpétery-Emlékkönyvről és a „történeti segédtudományok rendeltetéséről. = *Turul* 1938. 3–4. sz. 49–59. 51.

⁴⁵ Mellékletként közlünk négy, eddig publikálatlan pecsétképet, melyek elősegíthetik a jövő ezirányú kutatásait. (az életrajzi adatoknál a kezdő dátum az első ismert okleveles említést mutatja)

1. Kórógyi János Castell gróffjának kisebb pecsétje 1440-ből

A folytonos körvonallal határolt pecsétmezőben négyelt címerpajzs, melynek második és harmadik és mezeje kiemelkedik. Körirata nincs.

Mérete kb. 16 mm

*Eredeti: Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Dok. perg. Nr. 5575.
(MNL OL DF 289 006.)*

Kórógyi János (1411–†1456) egy kelet-szlavóniai család sarja. Apja, Fülöp Konstanztban örökösödési szerződést kötött távoli rokonával, Castell gróffjával. Ettől kezdve felvették a Castell grófja címet, és Zsigmondtól megkapták a vörös viasz használatának jogát. Garai László rokonaként a polgárháborúban Erzsébetet támogatta. 1440-ben országbíró volt rövid ideig, később 1447-től haláláig macsói bán, egyúttal Baranya, Pozsega és Orbász vármegye ispánja.

2. Korbáviai György Korbávia grófjának pecsétje 1440-ből

A nyújtott négykaréjos mező alján jobbra dőlő címerpajzs, benne fenn lépő madáralak, alul három vízszintes vágás. Bal felső sarkán feltehetően sisak, forgójában a madáralak ismétlődik, fején korona. A pecsétmezőt növényi minta tölti ki.

Minuszkulás körirata: s. geo(...) de / + corbavia.

Mérete kb. 21 mm

Eredeti: Archiwum Głównie Akt Dawnych w Warszawie, Dok. perg. Nr. 5574.

(MNL OL DF 289 005.)

Korbáviai György (1414–†1442) Gusich nemzetségbe tartozó előkelő horvát család sarja. Apja királyi asztalnokmesterként magyar báró volt. György részt vett Zsigmond nyugati utazásain. Első ispánságát, a zólyomit 1427 és 1430 között töltötte be. 1439-ben és 1440-ben többször feltűnik az országnagyok sorában.

3. Tallóci Matkó Cetina grófjának pecsétje 1442-ből

A körirattól folytonos vonallal elválasztott pecsétmezőben címerpajzs, mely elmosódott. Korábbi pecsétje alapján feltehetően a jobboldalon ágaskodó kétfarkú nyest, baloldalon felezett sas. Minuszkulás körirata: S matthonis.de.tallouc.regni.Scalonie.bani.

Mérete kb. 26 mm

Eredeti: Haus-, Hof- und Staatsarchiv AUR 1442. VIII. 16. (MNL OL DF 258 234.)

Tallóci Matkó (1419–†1445) három testvérével együtt Raguzából került Zsigmond király szolgálatába. Tehetséges katona, testvéreivel együtt Zsigmond délvidéki támaszai. 1429-től Csanád, Krassó, Keve megye ispánja 1435-ig. 1435-től szlavón, 1436-tól dalmát-horvát bán is, amit haláláig betöltött. Albert király alatt már vagyonos, befolyásos országnagy. A polgárháború alatt I. Ulászló támogatója, akitől a Cetina grófja címet nyerte 1442-ben. Élete végén Cillei Ulrikkel vívott csatát, Szlavónia fölötti hatalomért.

4. Hunyadi János Beszterce grófjának pecsétje 1456-ból

A pecsét mezejében címerpajzs. Az 1. és 4. negyedében jobbra ágaskodó oroszlán.

A 2. és 3. negyedben jobbra néző szájában gyűrűt tartó holló.

Minusculás körirata: S. iohannis de hunyad (...).

Mérete kb. 31 mm.

Eredeti: Arhiv Republike Slovenije SI AS 4567. (MNL OL DF 258144.)

Hunyadi János (1409–†1456) feltehetően havasalföldi nemes család sarja. Pályafutását Ozorai Pipó és Újlaki Miklós kíséretében kezdte. Zsigmond udvarában 1433-tól udvari lovag volt, 1439-től szörényi bán, 1441-től erdélyi vajda. A hét főkapitány egyike, kormányzóvá választották 1446-ban, 1453-tól az ország főkapitánya. A törökverő: több sikeres hadjáratot vezetett a török ellen. Birtokszerzéseivel megalapozta fia, Mátyás számára a királyi hatalmat.

A KÖVET, A KOMORNYIK ÉS A KATONA, ADALÉKOK BÁTHORY ISTVÁN FEJEDELEM PORTRÉJÁHOZ

Történetünk szereplőinek, úgymint Grujó Péter fejedelmi portai követnek, Nagy Péter komornik deáknak (*cubicularius*), továbbá Szerémi Péter darabontnak valószínűleg nem sok közül volt egymáshoz, azonban annál több Báthory István fejedelemhez, akit odaadón szolgáltak, és a maga során a fejedelem sem lett adósuk. A róluk szóló töredékes információk, az őket megjutalmazó, erdélyi fejedelemből lett lengyel királyról is elárulnak egyet-mást, s ez némileg közelebb hozza az utókorhoz az uralkodó hajdanvolt személyiségét.

Elsőként Grujó Péterről és családjáról fogunk szólni. Grujó kulcsfontosságú időpontban, mégpedig Báthory Istvánnak Bekes Gáspárral zajló konfliktusa során volt a fejedelem diplomatája. Ismereteink szerint 1574–1575-ben állandó követként, 1572-ben és 1577-ben pedig főkövetként szolgált urát a Portán.¹ Hűségesei szolgálatai jutalmául többek között a Gyulafehérvárral határos Drombár egészbirtokot kapta meg a fejedelemtől. E birtokadomány azért bírt különleges jelentőséggel, minthogy a székváros környéki fiskális birtokállományból egészbirtokhoz csupán a mindenkori fejedelmek legközelebbi és legmegbízhatóbb hívei jutottak. Ez azzal magyarázható, hogy a fiskális uradalmak birtokait Erdély fejedelmei nem adományozhatták el véglegesen, csupán ideiglenes zálogként (*inscriptio*) adhatták híveiknek hű szolgálataik fejében, bár ez a szabály eleinte nem volt általános.² Minthogy a székváros ellátására rendelt Gyulafehérvár körüli birtokok nagyarányú eladományozásával az udvartartás létalapját számolták volna fel, a jószágok donációja nem is volt túl gyakori.³

Drombárt a fejedelem ismeretlen időpontban adományozta Grujó Péternek élete végéig, azonban később „perpetuálta benne”, és szolgálatai jutalmául hívé-

¹ Biró Vencel: *Erdély követei a Portán*. Kolozsvár, 1921. 114–115.

² *Approbatæ Constitutiones. In. 1540–1848. évi erdélyi törvények*. Ford. és utalásokkal ellátták Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. Bp., 1900. Pars. II. Tit. VIII. Art. 1–6. *A gyalui vártartomány urbáriumai*. Bevezetéssel ellátva közléstesi Jakó Zsigmond. Kolozsvár, 1944. XXIX.

³ Gálfi Emőke: A gyulafehérvári uradalom birtokainak mobilitása a 16. század második felében. In. *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv*. 2018. (megjelenés alatt)

nek és fiági leszármazottainak adományozta örökjogon.⁴ Grujó Péter halála után a fia, István örökölte, azonban kevéssel 1583 júliusa előtt ő is meghalt, s így Drombár visszaháramlott a kincstár tulajdonába. Báthory Zsigmond 1583. július 2-án kelt mandátumából kiderül, hogy a tulajdonos halála után szentegyedí Somlyai Gergely jogügyigazgató az értékes birtokot vissza akarta csatolni a kincstárhoz, miután kifizette a család nőtagjait⁵ megillető leánynegyedét, de az asszonyok nem voltak hajlandók átvenni az őket illető összeget, és a birtokot visszaengedni a fiskus birtokába.⁶

Az ügyben 1586 októberében Gyulafehérváron tartott tanúvallatás során a tanúk elmondták, hogy a Grujó István halálát követő vasárnap Drombárt elvették özvegy Grujó Péterné Klincsit Mártától, aki atyafiát, Kusdi Miklóst küldte könyörgő levéllel Báthory Istvánhoz, hogy ne fossza meg jószágától. A birtokra ugyanis több befolyásos személy is szemet vetett: Kovacsóczy István kancellár, Gyarmati Gergely főaranybevéltő, Sasa János gyalogpuskás főkapitány és Limbai Nagy Demeter gyalogpuskás tizedes (a Grujó család támogatója).⁷ Kusdi eljutott Lengyelországba, ahol előadta az özvegyek panaszát, és a király úgy tűnik szigorú megrovásban részesítette a hármastanács tagjait, köztük magát az ügyben érdekelt Kovacsóczy kancellárt is, másképp nem biztosították volna 1583 augusztusában kelt levelükben a királyt arról, hogy „semmi bántása az után az asszonyoknak tőlünk nem volt. (...) Ezek pedig úgy mind itt létébe, és szeme láttára lettenek Kusdinak, ki az után ment be osztán ugyan hírünk nélkül felségedhez, és felségedet ilyen hamis dologgal meg nem találhatta volna, kin az felséged kegyelmes ítéleti legyen, mint kellessék felségednek eféle embereknek szavokat meg hallgatni.”⁸

Drombárt végül – amint az némiképp várható volt – a legbefolyásosabb személynek, Kovacsóczy kancellárnak sikerült megszereznie,⁹ azonban csak az özvegy halála után. Báthory István ugyanis egyfelől emlékezett Grujó Péter szolgálataira, másfelől az uralkodók egyik alapfeladatának megfelelően (ti. az özve-

⁴ *Báthory István király levélváltása az erdélyi kormánnyal (1581–1585)*. Közrebocsátja: Veres Endre. (Magyar történelmi emlékek. Okmánytárak. 42.). Bp., 1948. (továbbiakban Báthory István király levélváltása) 82. és MNL OL F 3 C. 55.

⁵ Grujó Péterné Klincsit Katalinnak és Grujó Istvánné Pap Eufroszinának, továbbá Grujó Péter leányának, Katalinnak.

⁶ MNL OL. F 4 Cista comitatum (továbbiakban F 4) Cista comit Alb. Cista 2, Fasc. 2, Nro. 17.

⁷ *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei (1222–1599)*. Szerk. Jakó Zsigmond. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Bogdándi Zsolt, Gálfi Emőke. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1.) Kolozsvár, 2006. (továbbiakban ErdKÁPJkv) 472. sz.

⁸ Báthory István király levélváltása. 82.

⁹ *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I. Báthory Zsigmond Királyi Könyvei (1582–1602)*. Szerk. Jakó Zsigmond. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó. (Erdélyi Történelmi Adatok. VII. 3.) Kolozsvár, 2005. (továbbiakban ErdKÁPJkv) 994. sz., ErdKÁPJkv VIII 1. 636, 637. sz.

gyek és árvák oltalmazása), tekintettel volt az özvegy előrehaladott korára és kiszolgáltatottságára.¹⁰ Ezért az özvegy és leánya Drombár birtokon maradhattak, a leány, amíg férjhez nem ment, az özvegy pedig haláláig. Klincsit Márta 1587 végén vagy 1588 elején távozhattott az élők sorából, a kancellár ugyanis 1588. január 14-én kötött egyezséget az özvegy leányával, Grujó Katalinnal, akinek a leánynegyedéért és anyja hitbéréért, továbbá az apja, Grujó Péter által épített udvarházért cserébe Kovácsóczy 300 forintot fizetett, és a kancellár azt is megengedte Katalinnak, hogy betakarítsa a termést a falu határában.¹¹

Történetünk másik főszereplője az oklevelekben *cubicularius*-ként előforduló Nagy Péter. Klasszikus értelemben vett karrierje nincs (vagy a forrásokban ezidáig nem bukkantunk nyomára), hiszen végig e hivatalt töltötte be. A neve előtt megjelenő hivatali funkcióját jelölő *cubicularius* vagy magyarul komornyk deák megnevezést Trócsányi Zsolt Erdély központi kormányzatáról írott alapvető opusában a kincstári igazgatásban részt vevő alsóbb személyzetre vonatkoztatta, az általa összeállított névsorban maga Nagy Péter is ekként szerepel.¹² Az utóbbi években zajló hivatalnok értelmiségiekre, azon belül pedig a kincstári igazgatásban szerepet játszó gazdasági értelmiség rétegére vonatkozó kutatások¹³ azonban Trócsányi eredményeit sok esetben árnyalták, így a *cubiculariusi* funkció többszörös értelmére is felhívták a figyelmet.¹⁴ Ez alapján egyrészt világos, hogy a megnevezés nem a kincstár alacsonyabb rangú tisztségviselőire vonatkozik, hanem esetenként az országos jövedelmek kezelőit takarja, másrészt ezektől elkülönítendőek a fejedelem tulajdonképpeni belső inasai vagy komornykjai, akiket ugyanezzel a *cubucularius* megnevezéssel illeltek, és feladataikból adódóan az uralkodók megbízható, hűséges emberei voltak. Nagy Péter *cubicularius* ez utóbbi kategóriába sorolható, és a rávonatkozó szinte valamennyi forrás kiemeli, misze-

¹⁰ Az oklevél szerint: „Eandem possessionem Drombar idem divus rex rationem habentem virtutis ac meritorum dicti domini cancellarii, eidem domino cancellario iure perpetuo daturam se tum tandem promississet, cum dicta Martha Klinchit relictia iam sepe fati Petri Grwio e vivis excessisset. Siquidem idem divus rex tum memor fidelium dicti Petri Grwio servitiorum, tum motus etiam misericordia erga eandem viduam, ut in ingravescente sua aetate haberet unde se sustentare posset, eandem possessionem Drombar simul cum praetactis cunctis suis utilitatibus (...) eidem Marthe Kylinchit relictiae vita sua comite (...) tenendam cocessisset.” MNL OL F 3 Centuria (továbbiakban F 3) C. 55.

¹¹ MNL OL F 3 C. 55.

¹² Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Bp., 1980. 344.

¹³ A teljesség igénye nélkül, csupán az egyik legfrissebbet említve, Mátyás-Rausch Petra: *Ércbányászat a Báthoryak korában. A szatmári és az erdélyi bányavidék arany-, ezüst- és higanybányászata (1571–1613)*. Bp., 2017.

¹⁴ Dáné Veronka: *Cubicularius, követ, áruló (?)*. A marosjárai Bálintffyak a 17. század közepéig. In: *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben*. Szerk. Bogdándi Zsolt, Fejér Tamás, (Erdélyi Tudományos Füzetek 287.) Kolozsvár, 2017. 25–42. Uő: Egy cubicularius klán ismeretlen ága: a kolozsvári Bornemiszlák. = *Erdélyi Múzeum*. 2019. 1. sz. (megjelenés alatt, a szerző szíves közléséből)

rint kora gyermekségétől fogva egészen halála pillanatáig szolgálta Báthory Istvánt, urát Lengyelországba is elkísérte, és a távoli Marienburgban¹⁵ érte a halál.

Hősünk elsőként 1572-ben jelenik meg forrásainkban.¹⁶ Ebben az időpontban Diószádról származónak mondja az oklevél, a későbbiekben azonban tágabb szülőházára utalva szilágyi Nagy Péterként szerepel. Minthogy a Szilágyságban fekvő, Közép-Szolnok vármegyei Diószád Szilágysomlyó közelében fekszik, érthető, hogy Nagy Péter már gyermekkorától fogva a Báthory család szolgálatában állott. Szülőfaluja a 16. század közepén, azaz Nagy Péter fiatalsága idején más tulajdonosok mellett részben a kusalyi Jakcsi, részben a somlyai Báthory család birtokában volt.¹⁷

Szolgálatai jutalmául a már említett 1572-ből származó oklevél szerint az uralkodó komornyikjaként egy gyulafehérvári kőből épült kanonokházat kapott Báthory Istvántól a város falakon belül álló negyedében, amelybe be is iktatták.¹⁸ A várnegyed a székváros legértékesebb része volt, minthogy elhelyezkedése alapján a kortársak biztonságosnak vélték, jöllehet a későbbi pusztítások bebizonyították, hogy Gyulafehérvár fekvése miatt katonailag védhetetlen.¹⁹ A szóban forgó kanonokház nem csupán fekvése miatt volt értékes, ugyanis az erdélyi káptalan egykor 24 tagot számláló testületének házai – noha a kanonokok közül egyesek több házzal rendelkeztek Gyulafehérvár területén az egyházi javak szekularizációja előtt – a hajdan volt püspökváros legigényesebb épületei voltak, amelyek tulajdonlására a későbbiekben csupán a mindenkori uralkodók környezetének legközelebbi tagjai formálhattak igényt.²⁰ A ház tulajdonosának halála után visszaszállt a kincstár birtokába, és később a fejedelem rokonának, somlyói Báthory István tanácsúrnak, és Kraszna vármegye örökös ispánjának volt a gyulafehérvári szálláshelye.²¹ Minthogy Nagy Péter a végrendeletében egy olyan fehérvári házról is említést tesz, amelyről úgy rendelkezik, hogy halála után a hozzá tartozó szőlőkkel és jobbágysokkal együtt rokonai adják el,²² feltételezhető,

¹⁵ Ma Malborg, város a mai Észak-Lengyelországban.

¹⁶ Román Nemzeti Levéltár Hunyad Megyei Igazgatósága, Déva (továbbiakban Dévai lt.), Oklevélgyűjtemény. IX. 9. sz.

¹⁷ *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*. I. Szerk. Maksay Ferenc. Bp., 1990. 406.

¹⁸ Dévai lt., Oklevélgyűjtemény. IX. 9.

¹⁹ Kovács András: Gyulafehérvár, az erdélyi fejedelmi udvar színtere a 16. században. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. G. Etényi Nóra – Horn Ildikó, Bp., 2005. 236–240. Uő: Gyulafehérvár, az erdélyi püspökök középkori székhelye. In: *Marton Áron emlékkönyv születésének 100. évfordulóján*. Szerk. Marton József, Kolozsvár, 1996. 191–201.

²⁰ Gálfi Emőke: Gyulafehérvár a középkor végén. = *Erdélyi Múzeum*, 2015. 1. sz. 35–41.

²¹ ErdKirKv VII. 3. 1000. sz.

²² Szilágyi Nagy Péter végrendelete. = *Történelmi Tár, Új folyam*, 1905. (továbbiakban Végrendelet). 284. Eredetije Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Kolozsvár. Kémény cs. csombordi lt. (továbbiakban Kémény cs. csombordi lt.) 119. sz.

hogy a már említett kanonokházon kívül saját vásárolt házzal is rendelkezett a székvárosban.

Hősünk az uralkodónak Bekes Gáspárral zajló konfliktusa során hű maradt urához, így kaphatta odaadó szolgálataiért 1576-ban a Fehér vármegyében fekvő Csombord és Akna egészbirtokát, amelyek azelőtt a Bekes Gáspár tulajdonában voltak.²³ A birtokok közül Csombordról tudjuk, hogy igen értékes volt, hiszen a falu által hajtott jövedelem a 16. század közepén 64 forintra rúgott, amely meghaladta a Gyulafehérvár közelében fekvő Igen mezőváros által fizetett 58,8 forintos összjövedelmet.²⁴ Így nem meglepő, hogy a későbbiekben Nagy Péternek itt volt a fő lakóhelye, amelyre, lengyelországi távollétében, a tetvérnénje, Görbedi Borbála viselt gondot.²⁵

Az említett két egészbirtokon kívül a fenti adománnyal azonos dátumon megkapta a Bekes Gáspár pártján álló és ezért hűtlenségbe esett Várfalvi Bálint felesége, Mikola Anna magyarlapádi, Miske András bagói, továbbá Csáki Pál és fia, Csáki Ferenc valamint Bornemizsa Boldizsár kútfalvai részbirtokait Fehér vármegyében, amelyeket 1575-ben koboztak el tőlük.²⁶ A birtokrészek nagyságáról nincs tudomásunk, csupán a *cubicularius* végrendeletéből értesülünk arról, hogy Kútfalván több mint nyolc háznyi jobbággyal bírt, ennyit hagyott ugyanis a szolgálatában eljáró Kápolnai Ferencnek és Székely Lukácsnak.²⁷ A fenti birtokadományokhoz kapcsolódik egy fél évvel későbbi intézkedés, 1576. augusztus 10-én ugyanis Báthory István Nagy Péternek és örökösének elengedte Csombord egészbirtoka, továbbá a bagói és lapádi részbirtokok teljes tizedét.²⁸

Utolsó adatunkat Nagy Péter életéről és egyben haláláról is 1577. augusztus 4-én, Marienburgban kelt végrendelete.²⁹ A testamentum nem csupán értékes adalékokkal szolgál a végrendelkező életéről, személyes kapcsolatairól és rokonságáról, hanem az általa felhalmozott kincsek alapján arra is rámutat, hogy mennyire tehetősek lehettek, milyen sokra vihették az uralkodó belső környezetének tagjai.

A végrendelet első felének legértékesebb adata Nagy Pétert illetően az az óhaja, miszerint „ha pedig az Ur Isten itt ez országba[n]”³⁰ ez világból kivenne, azt akarom, hogy testemet Erdélybe vigyék, és Colosvárat az nagy templomban

²³ 1576. február 3. Dévai lt., Oklevélgyűjtemény. 252. sz.

²⁴ Gálfi Emőke: A gyulafehérvári udvarbírák és az általuk igazgatott uradalom a 16. század közepén. In: *Certamen III.* Szerk. Egyed Emese, Pakó László, (Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum Egyesület I. Szakosztályában) Kolozsvár, 2016. 267.

²⁵ Végrendelet. 281.

²⁶ Kemény cs. csombordi lt. 112. sz.

²⁷ Végrendelet. 283.

²⁸ Kemény cs. csombordi lt. 113. sz.

²⁹ Végrendelet. 279–287.

³⁰ Ti. Lengyelország.

keresztyén módra temessék.”³¹ A szóban forgó kolozsvári „nagytemplom” 1577-ben a város unitárius lakóinak kezén volt,³² eszerint Nagy Pétert, egyben a katolikus Báthory István bizalmas emberét, csakis akkor temethették ide, ha maga is unitárius volt.

Testamentuma végrahajtóinak Kovacsóczy Farkast, Margai Istvánt és Rödi Ambrust vallotta. Utóbbiak közül Margai István 1572-ben a Nagy Péternek adományozott gyulafehérvári ház iktatásánál is jelen volt udvari familiárisként.³³ Birtokai nagy részét, elsősorban Csombordot és Aknát két testvérének: Szilágysszegi Jánosné Görbedi Borbálának (nénjének) és Sándorházi Ferenc deák felesége Görbedi Zsófiának (húgának)³⁴ továbbá azok gyermekeiknek rendelte, kikötve azonban, hogy csombordi udvarházát egyedül nővére, Borbála kapja. Unokahúgai kiházásítására 200 forintot szánt. A csombordi házában levő női ruhákat, amelyről jegyzéke is volt,³⁵ a csombordi majorságában levő borát, búzáját és állatait, továbbá pénze nagy részét és arany, ezüst ingóságait ugyancsak legközelebbi rokonainak, nénjének és húgának hagyta. A testamentumban felsorolt nagymennyiségű ékszer közül említést érdemel 24 darab köves gyűrű, egy külön említett gyémántgyűrű „apró gyémántokkal rakva”, és egy „öreg rubint arany gyűrű”, továbbá egy vasládáscsúcsban őrzött Lisimachus aranyakból készített arany lánc, és egy „öreg hosszú arany lánc”, amelyet a „királyné asszonytól”, azaz nagy valószínűséggel Izabella királynétól kapott a végrendelkező.³⁶

A nagy mennyiségű arany és ezüst ékszerek és ötvöstargyak felhalmozása a korszakban nem volt ritkaság. Báthory Kristóf tárházában két és fél bécsi mázsá ezüstneműt írtak össze 1580-ban, Thurzó György kincstárában 1612-ben 11 bécsi mázsát.³⁷ Bethlen Gábor majdani fejedelem a maga és öccse, István nevében 1602-ben több mint 48 márkányi ezüstneműt (mintegy 10–12 kg) helyezett le-tétbe Ajtonyi Jakab deáknál, hogy a cserébe kapott pénzüsszeget ilyei vára megerősítésére és katonák toborzására fordítsa.³⁸ Ezért nem kirívó, hogy Nagy Péter

³¹ Végrendelet. 279.

³² Kiss András: Kolozsvár város önkormányzati fejlődése az 1458-as „unióig”, és kiteljesedése az 1568-as királyi ítélettel. In: Uő: *Más források – más értelmezések*. Marosvásárhely, 2003. 171.

³³ Dévai lt., Oklevélgyűjtemény. IX. 9. sz.

³⁴ Csupán egy későbbi oklevélből derül ki, hogy a két asszony különböző családnéveik (Nagy illetve Görbedi) ellenére a *cubicularius* testvérei voltak, amely az asszonyokat *soror carnales*-nek pontosítja. Dévai lt. Oklevélgyűjtemény. 109. sz.

³⁵ „az kinek az registroma egy veres könyvbe vagyon megírva”. Végrendelet. 281–282.

³⁶ Végrendelet. 281.

³⁷ Zimányi Vera: Gazdasági és társadalmi fejlődés Mohácstól a 16. század végéig. = *Századok*, 1980. 4. sz. 564.

³⁸ Gálfi Emőke: Bethlen Gábor hitelezője, Ajtonyi Jakab deák. In: *A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok*. Szerk. Papp Klára – Püski Levente, (Speculum Historiae Debreceniense 12.) Debrecen, 2013. 122.

is a már említett drága ékszereken kívül a hozzá közel álló főuraknak egy-egy össze járó aranyos kupát hagyott, és az sem, hogy Fogarasban, Petrichevich Horváth Kozmánál³⁹ egy lepecsételt ládában 44 márka és 617 piseta ezüstöt (mintegy 9–11 kg) helyezett letétbe.⁴⁰

A változatos ékszerek és értékes holmik után említést érdemelnek a végrendelező által felsorolt értékes lovak. Rögtön a testamentum elején a lengyel királynak rendelte Torma nevű lovát fékestől, nyergestől, de Mihálykó nevű pajzshordozójának is egy Zalánczi nevű lovat hagyott „szerszámostul, gombos nyakbavetővel, boncsokkal és egy fehér ezüstös hegyestőrrel”, továbbá a páncéllal, sisakkal és pajzzsal, amelyeket ő hordozott.⁴¹ Rokonainak Sándorházi Ferenc deáknak és Nagy Bálint idősebbik fiának szintén lovakat hagyott ezüst szerszámokkal egyetemben.⁴²

A testamentum végén a király kormoranyikja készpénzéről rendelkezett. 500–500 aranyat hagyott testvéreinek, Görbedi Borbálának és Zsófiának, 100 aranyat rokonának, Görbedi Ambrusnak, 400 aranyat elosztani rendelt távolabbi atyafiainak. Horváth Kozmánál az ezüst mellett letétben volt 1000 arany forint, 300 talér, 150 ozipora, ezen kívül kölcsön is adott, a neki tartozó személyeket és pénzösszegeket tételesen felsorolta.⁴³

Szilágyi Nagy Péter valóban megbecsült híve volt Báthory Istvánnak, ennek bizonyága, hogy a végrendeletébe foglaltakat az uralkodó nem csupán jóváhagyta, hanem arról is gondoskodott, hogy a benne rendelteket a későbbiekben végrehajtsák. 1578-ban Báthory Kristóf figyelembe véve a néhai Nagy Péter hűséges szolgálatait és tesamentumát, testvéreinek: Görbedi Borbálának és Zsófiának adományozta a Fehér vármegyei Csombord és Akna egészbirtokát. A két birtokra és a bennük levő udvarházra vonatkozólag előzőleg Báthory István lengyel király adománylevelet adott, amelyet a kedvezményezettek bemutatnak Báthory Kristóf vajdának. Az asszonyokat a nevezett jószágokba még ugyanabban az évben bevezették, azaz birtokba is vehették őket.⁴⁴

A testamentumban említett személyek közül nem csupán Nagy Péter legközelebbi hozzátartozói kapták meg az őket illető javakat. A végrendeletben a kedvezményezettek között szerepelt a *cubicularius*nak egy Nagy István nevű szolgálója is, akire „az pattantyus házat” hagyta Csombordon.⁴⁵ 1577-ben Báthory Ist-

³⁹ A Báthory család hűséges familiárisa, a gazdasági értelmiség tehetséges tagja, aki a tanácsuraságig vitte. 1571-ig marosvécsi, 1571–1576 között gyulafehérvári udvarbíró, majd a fogarasi vár (1576–1588) praefectusa.

⁴⁰ Végrendelet. 285–286.

⁴¹ Uo. 284.

⁴² Uo. 283.

⁴³ Uo. 285–286.

⁴⁴ Dévai lt. Oklevélgyűjtemény. 109. sz.

⁴⁵ Végrendelet. 283.

ván a nevezett Nagy Istvánnak adományozott Csombordon egy nemesi telket és udvarházat, amely azelőtt szilágyi Nagy Péter tulajdonában volt.⁴⁶ Utóbbihoz a király adománya folytán úgy került, hogy Bekes Gáspár hadnagya, Pattantyús Balázs hűtlensége folytán visszaháramlott a kincstár tulajdonába.⁴⁷

Végül elérkeztünk történetünk utolsó szereplőjéhez, aki Grujó Pétertől és szilágyi Nagy Pétertől eltérően nem volt a király közvetlen környezetének tagja, csupán egy őt szolgáló gyalogpuskás, más néven darabont, aki a király által viselt háborúban küzdött uráért. A király mégis szakított időt arra, hogy az Erdélyt kormányzó tanács tagjainak írjon az érdekében és a kornak megfelelő szokások és módozatok szerint gondoskodjon róla. 1583-ban kelt levele szerint írta, miszerint Szerémi Péter nevű darabontjának „rendeltünk helyt” Gyulafehérvár város Szent György kapujában, ezért adjanak fizetést neki. A darabontot azért kellett itt elhelyezni, minthogy a király szavai szerint „hadainkban talált sebök miatt immár megnehezedett”.⁴⁸ A rendelkezést az illetékesek minden bizonnyal végrehajtották, mert Szerémi Péter 1586-ban gyulafehérvári lakosként vett részt egy vallatáson, ekkor mintegy 35 éves volt.⁴⁹

E személyek bemutatása nagyrészt ismeretlen források alapján, úgy véljük, emberközelbe hozta Erdély nagy uralkodójának környezetét, és nem utolsósorban jellemét, aki mindennapi bokros teendői és uralkodói feladatainak teljesítése közben arra sem sajnálta az időt, hogy beteg darabontjának sorsáról gondoskodjon.

⁴⁶ Dévai lt. Oklevélgyűjtemény. 93. sz. és Kemény cs csombordi lt. 123. sz.

⁴⁷ A házat Bekes Gáspár 1573-ban adományozta hadnagyának, Pattantyús Balázsnak, amikor még Csombord egésze a saját tulajdonában volt. Bekes Gáspár adománylevele Pattantyus Balázs hadnagya részére egy csombordi nemes telekről. = *Magyar Történelmi Tár*, 1871. 25.

⁴⁸ Az Erdélyi Káptalan Levéltára a gyulafehérvári Batthyaneum Könyvtár kezelésében VI. d. 52. sz.

⁴⁹ ErdKápJkv. VIII. 1. 472. sz.

**ENYEDI PÁLFI ISTVÁN (1627–1667)
AVAGY A KOLOZSMONOSTORI KONVENT
A FEJEDELMEK ÉS A NEMESSÉG SZOLGÁLATÁBAN**

Mielőtt elkezdenénk a Pálfi István személyéhez köthető adatok, valamint az erdélyi nemesség különböző rétegeivel illetve a fejedelemmel való kapcsolatainak ismertetését, néhány szóban szükséges egy rövid történeti bevezető arról az intézményről, amelyben a tudós levélkereső olyan hosszú ideig tevékenykedett. A kolozsmonostori konventről vagy káptalanról van szó. A káptalan nem tévedés, a fejedelemségkorban ugyanis a hiteleshelyek régi elnevezése megmaradt, de ekkor már a levéltárat, illetve annak tudós levéltárosait értették alatta, innen ered például „a nem káptalan a fejem, hogy mindent tudjak” mondásunk.¹ Közismert, hogy a kolozsmonostori bencések által működtetett hiteleshely a középkorban a Kolozsvár tözsomzsédságában található, jelenleg Kálváriának nevezett dombon működött. Az egyházi javaknak 1556 őszétől végbement szekularizációját követően az oklevéladó tevékenység előbb a város ellenőrzése alá került és átíratok kiadására szorítkozott, majd 1575-ben a hiteleshelyet és a levéltárat Kolozsvárra – részben bérelt szállásra, részben a kinevezett levélkeresők házaiba – költöztették.² Ez a helyzet csupán akkor változott, amikor a 18. század elején a levéltárat újra egyházi felügyelet alá rendelték és beszállították a Szent Mihály plébánia-templomba, majd innen – az 1882. évi törvény értelmében – jelenlegi őrzőhelyére, a Magyar Országos Levéltárba.³

Ez volt tehát az a keret, melyben Pálfi István pályája nagy részét töltötte. Jakó Zsigmondnak köszönhetően életéről és a konventi levéltár rendezésében illetve megmentésében betöltött szerepéről már eddig is sokat tudtunk.⁴ Ifjú korában Bethlen István tanácsúr udvarában írnokoskodott, innen került előbb a fejedelem nagyobb kancelláriájára, majd 1627-től biztosan a kolozsmonostori

¹ Lásd erről sok példával Szabó T. Attila: *A szó és az ember. Válogatott tanulmányok, cikkek II.* Bukarest, 1971. 49–51, 429–432.

² A konvent kora újkori történetéről lásd Bogdándi Zsolt: *A kolozsmonostori konvent a fejedelemség korában.* (Erdélyi Tudományos Füzetek 274.) Kolozsvár, 2012. A következőkben felhasználhatjuk adatainkat többnyire innen vettük.

³ Trócsányi Zsolt: *Erdélyi kormányhatósági levéltárak.* Bp., 1973. 139–140.

⁴ *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556) I.* Kivonatokban közlése és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. Bp., 1990. 145–146.

hiteleshelyhez, annak egyik requisitoraként.⁵ Gyakran használt előneve alapján valószínűsíthető, hogy a Fehér vármegyei Enyed mezőváros polgárai közül lépett hivatalnoki pályára, nemességet és címeradományt írnoki szolgálataiért 1623 táján kapott.⁶ Karrierjét leginkább különösen szép kézírásának köszönhetette, s habár katolikus volt, a fejedelem őt választotta ki, mint „jó kezű deákot”, hogy letisztázza az 1636-ban Öreg Graduálként kinyomtatott kálvinista énekeskönyv összegyűjtött anyagát.⁷ E munkájának köszönhetette kolozsmonostori requisitorságát.⁸

Pálfi levélkeresőként is maradandót alkotott. 1640 körül kezdte el a levéltár rendezését, és feladatával 1648 táján készülhetett el. Ebben az évben kelt utasítása requisitor-társai részére, melyből kiderül, hogy Pálfi a levéltár régebbi anyagát elválasztotta a gyakrabban használt újabbtól, tárgyi csoportokba és ládákbba helyezte a leveleket, majd mutatókat készített hozzájuk.⁹ Neki köszönhetően állott össze a levéltárban őrzött feljegyzésekből a 15. századi regisztrumok nagy része, és ugyancsak ő készíthette, középkori kódexek hártáját is felhasználva, a mai kötések. A levéltár megőrzése és rendezése érdekében kifejtett tevékenysége mellett Pálfi azt is igen jól látta, hogy minden munkája hiábavalóvá válhat, ha nem oldják meg a levéltár elhelyezésének súlyos, a fejedelemség korszakát végigkísérő gondját. 1655-ben kelt felterjesztésében, amelyet csak fogalmazványként ismerünk, sürgette a megoldást, és azt javasolta, hogy a konventi anyagot egy helyen, a Monostoron levő „mángorló házban” helyezték el és ott őrizték.¹⁰ Megszűnt volna ezzel az a gyakorlat, hogy a leveleket a requisitorok szál-

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL), A Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, Protocolla (F 15), XXI. 114^v. (továbbiakban KmProt).

⁶ MNL OL, A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, Libri regii (F 1), X. p. 352–353. A címerleírást magyar fordításban közli Sunkó Attila: Levélkeresők. A Gyulafehérvári Káptalan és a Kolozsmonostori Konvent requisitorainak archontológiája a XVI–XVII. században. = *Fons*, 2004. 2. sz. 316–317.

⁷ Jakó, 1990. 145. Az Öreg Graduálról és Pálfi István személyéről lásd még Kurta József: *Az Öreg Graduál századai Erdélyben*. (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 8.) Kolozsvár, 2002. 10–12.

⁸ Pálfinak a konventi tisztséggel való jutalmazásáról lásd Kurta, 2002. 110: „mert a maga öregbik Cancelláriáján levő jó kezű Deákkal Pálfi Istvánnal, kit munkájáért az Colosmonostori Conventnek tisztvelt jutalmaztata megh (...) leíratá.” (Ismeretlen kéz bejegyzése a Graduál egyik példányán.)

⁹ Jakó, 1990. 145. Vö. Jakó Zsigmond: *Írás, levéltár, társadalom. Tanulmányok és források Erdély történelméhez*. Bp., 2016. 83.

¹⁰ Pálfi javaslatai a fejedelemhez: „Rendelne egy *conventualis locust*, melyet [...] privilegiálna is, hogy az kik requisitorok lenének lagnának egy helyben és ott [...] procedálnának, juxta officii exigentiam debito modo. Erre penig egy alkalmas hely nem találunk mint [?] Monostoron vagyon egy mángorló ház, ki nem sok épülettel igen alkalmas lenne erre az szükségre, ott mindeneket szép rendbe [...] ládákbba helyeztetve (Isten kitől oltalmazzon), háborúságnak idején, mind ládástól könnyű volna behozni az városban, mint ennek előtt is...” KmProt XXXV. (számozatlan lapokon). A mángorló ház a vászon simítására szolgáló helyiség, lásd

lásán tartásuk, hiszen maga Pálfi is tapasztalta már, mekkora veszélyekkel járhat az, ha a saját Farkas utcai háza szolgál levéltárként.¹¹

Pálfi István tervének az elkövetkező szomorú idők nem kedveztek. Vélhetően neki is köszönhető, hogy amikor 1658-ban a tatár had rászakadt Erdélyre, a levéltárat, vagy annak egy részét a biztonságosabb szamosújvári várba menekítették, ahol komolyabb kár nélkül vészelhette át a pusztítást.¹² Mikor a veszély elmúltával a levéltári anyag végül visszakerült a városba, minden maradt a régi-ben: a leveleket továbbra is a requisitorok szállásain őrizték. 1729-ben, amikor a konventet is újra egyházi felügyelet, az erdélyi káptalan alá rendelték, a levéltár még mindig bérelt szálláshelyen, Jövedécsi István kolozsvári házában volt.¹³

Pálfi művelt, könyvszerető ember volt, de arról, hogy a tudását hol szerezte s miképpen gyarapította, semmit nem tudunk. Már 1625-ben, kancelláriai deák-ként bejegyezte nevét Joannes de Verdena 1509-ben megjelent könyvébe,¹⁴ 1630-ban pedig a csíksomlyói ferenceseknek ajándékozott könyveiből. Könyveinek fennmaradt jegyzéke sokrétű és kivételes műveltségéről tanúskodik.¹⁵

Keveset tudunk arról, hogy mekkora anyagi és társadalmi elismerésben részesült. 1640-től került a kolozsvári centumvirek közé,¹⁶ ekkor a város már befogadta és talán így jutalmazhatta a közösség azt, hogy udvari kapcsolatait a *civitas* érdekében is felhasználta. Udvari összeköttetéseit Pálfi nem vonakodott időnként saját érdekében is kamatoztatni, noha ez nem mindig hozott számára anyagi hasznot, sőt esetenként még veszteséggel is járhatott.¹⁷

Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár VIII. Anyagát gyűjtötte Szabó T. Attila. Főszerk. Vámszer Márta. Bp.–Bukarest, 1996. 133.

¹¹ 1648. október 1-jén a fejedelem két ittas állapotban levő udvari familiárisa Pálfi Istvánnak konventi konservatóriumnak is szolgáló Farkas utcai házában garázdálkodott: „noctis in silentio, tempore jam plane ad undecimam horam nocturnam urgente ad domum ipsius exponentis, eam videlicet, quae pronunc ex eo quod ea omnia litteralia instrumenta, quae alias alibi locata habebantur, in ipsa domo exponentis continerentur, pro sacristia sive conservatorio conventus Colosmonostrensis reputaretur, in platea Luporum, intra moenia dictae civitatis regiae Colosvar situatam ac vicinitatibus domorum ab orientali [...] circumspecti Martini Szindi, ab occidentali vero plagis Stephani Baczi junioris [...] ipso domus hospite potentiose irruissent et invasissent”. MNL OL, A Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, Miscellanea (F 25), f. 339–340.

¹² Jakó, 2016. 84.

¹³ Bogdándi, 2012. 160.

¹⁴ Jakó Klára: *Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója 1579–1604.* (Erdélyi Könyvesházak I.) Szeged, 1991. 131.

¹⁵ Jakó Klára: Egy XVII. századi betűművész könyvtára. = *Művelődés*, 1984. 2. sz. 37–38.

¹⁶ KmProt XXVII. 69^v; Binder 1982. 303.

¹⁷ Egy címereslevél protocollumbeli kihúzott másolata alatt olvasható Pálfi alábbi szövege: „Ennek az bestye kurva fiának ezt az armalist én magam szerzettem és írtam vala, és szépen el készítven, publicaltatván, czimerét is meg íratván, rajtam hagyá, melyet az cancellarius eleiben vittem és ott cassalták, annihalták, oda az én költésem”. (KmProt XXVII. 30^r).

Hivatali szolgálatait úgy tűnik, nem jutalmazták birtokadománnyal. 1636-ban Rákóczi György fejedelem sem jószágot, hanem évente 500 kőst adományozott a dési aknáról Pálfi István részére.¹⁸ Talán jövedelmei kiegészítéséért vállalta el ugyanebben az évben Kolozs vármegye nem kis teherrel járó adószedői tisztségét, melyet még 1640-ben is viselt.¹⁹ A forrásokban utoljára 1667-ben szerepel, ekkor requisitori tisztsége mellett – előrehaladott kora ellenére – a török adó generális perceptora volt.²⁰

Pálfi életpályájának áttekintése után adódik a kérdés, hogy milyen kapcsolata lehetett neki és hivatali társainak az erdélyi „arisztokráciával”, a többé-kevésbé tekintélyes nemesekkel. Ismeretes, hogy a hiteleshelyi levéltárak, így a kolozs-monostori is elsősorban birtokjogbiztosító iratanyagot őriztek, illetve ilyen jellegű okleveleket bocsátottak ki. E levéltárak anyagához való hozzáférés a birtokos nemesség alapvető érdeke volt, a hozzáférést pedig a hiteleshelyi személyzet: a káptalanok és a konventek voltak hivatottak biztosítani. Ebből is következik, hogy a requisitori hivatal egyértelműen tekintélyesebb és bizonyára jövedelmezőbb állásnak számított a kancelláriai deákságnál.

A fejedelmi kincstárból biztosított, viszonylag tekintélyes 50 Ft-os pénzbeli juttatás mellett nem lehetett jelentéktelen az a bevétel sem, melyet a requisitorok ajándék gyanánt kaptak a nemes ügyfelektől, főként a régi jogbiztosító iratok előkereséséért és átírásáért. A hiteleshelyi jegyzőket ezek a *discretiónak* nevezett ajándékok már a középkorban is törvényesen megillették: a levélváltságon felül külön kisebb-nagyobb összeget vagy természetbeni juttatást kaptak.²¹ Ezekről a juttatásokról a levélkeresők a felekkel általában előre megegyeztek, néhány esetben még nyoma is maradt annak, hogy a hálás birtokos miképpen honorálta, vagy mit ígért egy-egy átírat kiállításáért. 1643-ban éppen Pálfi egyik kollégájának, Pécsváradi Jánosnak fáradozását Miske György Fehér vármegyei birtokos egy pej lóval akarta honorálni, és még azt is kilátásba helyezte, hogy jószágában részt ad neki, ha további leveleket sikerül megtalálnia. Idézem e levelet: „Szolgálatomat ajánlom kegyelmednek mint nekem igen jó akaró fiam uramnak. Isten ő szent felsége áldgya megh kegyelmedet kívánságba szerént sok jókkal. Ez jó akarattirt kidvesiert [?] azirt édes fiam uram nem tudom az kegyelmed jó akaratját én megh szolgálni kegyelmednek, hogy érettem illy nagy fáradságát réam [?] szánta, és kikereste kegyelmed az leveleket, mind [...] együt, noha bizony bánom hogy eddigh is az tabellarius széllal hordozta, nem egyébért, hanem hogy kegyelmeteknek eddigh választ nem írhattam felőle. Atták pedig megh az leve-

¹⁸ KmProt XXVIII. 129^v. A 16. század közepén 100 darab kőso ára három forint volt. Lásd Draskóczy István: Erdély sótermelése az 1530-as években. = *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica*, 2008. 3 sz. 31–96. 44.

¹⁹ MOL F 25 (Miscellanea II.), 63^v, 589^v.

²⁰ Trócsányi, 1973. 309.; EOE XIV. 231.

²¹ KmJkv I. 123–124.

let nekem, kit kegyelmed írt an[no] 1642 die 5 Decembris, presentis Anno 16 Februarii. Ki kezében forgot nem tudom, egy oláh hozá kezemhez, azon órában el olvasásom után ez levelemet írtam kegyelmednek. Immár értvén hogy az statutoria és az introductoria, hogy Miske Barrabás nevére vagyón találva, mellynek igen örülök, kedvessen is veszük gyermekimmal együtt [...]. Az írását pedig nem kel nekem jó akaró uram sokára hadnod [?], hanem mentül hamaréb írja ki kegyelmed, és megh készülvén értésemre lévén, mikor kész leszen egy pej gyermek lovat küldök kegyelmednek fáradságos munkájáért. Bizony most is oda küldtem volna fiam uram, de tanulatlan, de ki fogattatan és sziligyen küldem megh kegyelmednek. Ha pedig kegyelmed [...] nálam hadgya is nem difficultalom s jól is tartatom, csak [...] pedig nem akarom az kegyelmed jó akarattját ez dologban elég képpen megh elégíteni, hanem az miben nekem parancsol kegyelmed [...] az mire elég leszek solgálni igyeközöm, gyermekimel egyetemben. Meg is kérem kegyelmedet fiam uram, ha lehetséges volna írná megh kegyelmed nekem mikora küldhetnék utána, noha az kegyelmed jó akarattjában nem kételkedhetem, mint megh mutatta most is kegyelmed hozzám, sőt ha megh nem bántódik kegyelmed az zálogításról is keresne kegyelmed. Ugyan azon [...] zálogosította el kessebbik Miske András az Bekes hada után sok idővel, én úgy tudom megh hatta kegyelmed, hogy ezt is külön megh fizetvén kegyelmednek jámborul, mégh ha él kegyelmed és én is, részessé is teszem én abban kegyelmedet, mint ilyen jóakaromat. Csak ne difficultallja kegyelmed keresni, és az zálaglását is fel keresvén az originallal együtt ki írni. Isten tarcsa megh kegyelmedet jó egésségben, megh mutatot jó akarattja után, jó választ várok ez levelemre is kegyelmedtől. [1643-ban beírva, Pécsváradi kezével]. Címzés: Az én jó akaró fiam uramnak, Peczvaradi János uramnak, az Kolosvari Capitulum egyik káptalanjának, nekem jóakaromnak adassék Colosvarat”.²²

Lázár István ugyanebben az évben, Tordai Péter levélkeresőhöz intézett levelében arra tett ígéretet, hogy bizonyos oklevelek lemásolását „kegyelmednek emberségesen meghfizetem”.²³

Szintén a requisitori jövedelmekhez számíthatjuk azokat a többnyire kisebb birtok-adományokat, amelyeket a konventek hűségese szolgálataik fejében a fejedelemtől, illetőleg olykor az elégedett ügyfelektől kaptak. Pécsi Jánoshoz például horgaspataki részjószága requisitori tevékenységének jutalmaként került,²⁴ Kászoni Józsefnek pedig azért jutott Rhédei Ferenc tanácsúr részéről egy dési jobbágy, mert a számára szükséges okleveleket a konvent levéltárából előkereste.²⁵

A konventi és káptalani levélkeresők fejedelmekhez intézett beadványait, panaszleveleit olvasva az az érzésünk támadhat, hogy a requisitorok terhes hivata-

²² KmProt XXXII. 13^{r-v}

²³ MOL F 25 (Miscellanea II.), f. 298.

²⁴ MOL F 1. 21. 123^r–123^v.

²⁵ KmProt XXXIII. 80^v.

lának jutalma csupán a nyomor volt, jövedelmeik igen szűkös megélhetést biztosítottak számukra. Ezzel szemben a valóság sokkalta árnyaltabb lehetett. A válságos időszakok biztosan őket is érintették, de a rátermettek élni és olykor viszszaélni is tudtak a tisztségük által biztosított előnyökkel. Most csak egyetlen – talán kissé kirívó – példát hozunk fel állításunk bizonyítására, éppen Pálfi tevékenységi köréből. 1648-ban a Máramaros vármegyei Alsóapsa lakosai arra kérték Pálfi István requisitort, hogy szálljon ki, és a kijelölt regius társaságában alapítsa meg a vitás határokat. Ezért az executióért Pálfi éppen annyit kért, amennyit a visói határjáráskor kapott: „Ide be az exmissiójért f. 12. Az oda való járásomért és az executioról való relatoriaért attak conventioképpen f. 40. Ezen kívül mindenik falu egy egy gyermek lovat, rókát, nestet honorariumba, melyet ő kegyelmektől én is jó néven vöttem, s jól is ügyekeztem szolgálni [...] Ez mellett kérem kegyelmeteket, nagy bizodalommal, akkorra ha be küld kegyelmetek, fogasson valami szép halakat, pisztrángot, galócát etc. Az Colosvari bíró nekem atyámfia, szintén akkor leszen az fiának menyegzeje, az kegyelmetek emberségével had tisztelkedgyem ő kegyelmének, igen kedvesen veszem kegyelmetektől. Ezzel Isten tarcsa megh kegyelmeteket jó egészségben”.²⁶ Egy-egy birtok háttárainak megállapítása valóban sok fáradsággal járt, de ebben az esetben a requisitor munkájának pénzbeni jutalma még a hivatalával járó fizetésének teljes összegét is meghaladta.

A különféle jogi ügyletekről személyesen és megbízott által is nyilatkozni lehetett, a megbízottat rendszerint valamelyik hiteleshelyen kiállított ügyvédvalló levéllel hatalmazták fel. Ezt az oklevelet olykor egyszerű megbízólevél is helyettesíthette, amelyben az ügyfél arról értesítette a konventet, hogy az előtte megjelenő személy az ő megbízásából teszi bevallását.²⁷ A tekintélyesebb nemesek servitoraikat küldték a konventhez írásbeli ügyeik elintézésére, és olykor írásban is utasításokkal látták el őket, nehogy tévesen állíttassák ki az oklevelet. Kemény János például minden részletre kiterjedő instrukcióval látta el konventhez küldött emberét, akinek érkezéséről Pálfi István káptalannak is üzent.²⁸

²⁶ MOL F 25 (Miscellanea II.), f. 345.

²⁷ Így tett például 1641-ben Bethlen István, Máramaros vármegye örökös ispánja, aki az alábbi levelet küldte a requisitorokhoz: „Adom tutára mindeneknek az kiknek illik ez levelemnek rendiben, nevezet szerint az nemes Colosmonostori Káptalan uraimnak, hogy bocsyátottam be ez levelem megh adó Szegedi Zsigmond ne[v]ű ifjú legény szolgámat kegyelmetekhez néműnemű bizonyos és szükségheis dolgom véghet. Kegyelmeteket azért akarom felölle tudósítani, hogy valamit én nevemmel kegyelmeteknek fogh mondani, kegyelmetek ez dologhban pro rata et ferma tartcsya, kérem is kegyelmeteket, hogy az mely contradictioról való levelet kell készíteni, ne késlellje kegyelmetek annak el készítettését [...]”. F 25 (Miscellanea II.), f. 258.

²⁸ Az 1640-es évek végén kelt emlékeztető feljegyzés eredetijét a requisitorok protocollumukba foglalták (KmProt XXXI. 90°):

„Memorialle

1. Tholdi Istókot kolosvari káptalan eleiben vivén revidealni kell aetassat és revisionalt extrahalni arról Az gyermek immár lévén tizennégy esztendőös valljonn curatornak enge-

A létszámhiány és a fokozottabb leterheltség és olykor a hanyagság vezethetett az oklevéladó tevékenységben jelentkező ama hiányosságokhoz, amelyekről a konvent egyik ügyfelének, Désfalvai Horvát Györgynek Pálfi Istvánhoz intézett levele emlékezik meg: „Kegyelmed uram emlékezhetik reá, hogy az én bátyámmal, vitélző Desffalvi Kükeolleo vármegyebeli Horvát Istvánnal az *kegyelmed házához* menvén az elmúlt esztendőben ő kegyelme valla engemet plenipotentiariusnak minden dolgokból, mely kegyelmed előtt való dologh vala, ugyan az kegyelmetek várássában lakó emberséges ember előtt, ki üdvözült kegyelmes urunknak deákja vala [...] revocaltunk is mindketten ugyan akkor, melyről meg is adtam ugyan akkor mentén d. 25, az többi restal, kit megh kültem kegyelmednek. Kegyelmed megh egy historiat is hozza elő, hogy csiak egy czédulára irata kegyelmed fel, hogy az szél elfújja néha az olyan aprólék czédulákat s oda lészen. Kegyelmedet uram az Istenért is igen kérem, hogy aszt az két levelet el készítse, ez levelem megh adó embertől küldgye megh kegyelmed, kit mígh élek szolgálhasak megh kegyelmednek”.²⁹ A levélben említett zavarok, egy-egy fölvelt signatura elkavarodása amiatt is előfordulhatott, mivel a requisitorok nem egy épületben, hanem külön-külön, mindegyik saját házánál tevékenykedett, ezért is kényszerültek arra, hogy a hiteleshelyi tevékenység „menetéről” egymást levélben értesítsék, adatokat kérjenek a kiállítandó oklevélről, a bevallást tevő személyéről.³⁰

mett ha akar, mert én tovább nem tutorkodom. Ha curatornak vall, cum plenipotencia kell lenni és curatoriat extrahalni. Constituálljon procuratorokat az gyermek mind Erdelyeket, s mind Partiumbeliekett

2. Eddig való tutorsagról quietalljon az káptalan uraim előtt és absolutusnak pronuntialljon, fatealvan eddig való gondviselésemmel mint volt contentus
3. Ha pedig nem akarna fatealni az gyermek [...] protestalljanak és renuncialljanak az tutelanak
4. Ez dolgokról izentem volt András deák uramtól Palfi uramnak, ő kegyelmét kell requiralniuk, az leveleknek pedig ki váltására és kézhez vételére András deák uram maga mennyen be. Azon leveleket pedig első alkalmatossággal hogy kezemhez küldgye kolosvari bíró uramat kell requiralni. Be kell csinálni és pecsétleni az levelekett.”

²⁹ 1649. október 3. F 25 (Miscellanea II.), f. 355.

³⁰ 1635 körül vélhetően Tordai Péter jelenti Pálfi Istvánnak, „hogy itt benn vala Vitéz György uram, némünemű protestatiokat celebrala, kegyelmed is jelen vala, nem tudom melykünk írta fel, ha kegyelmednél volna az jedzés expedialni kellene, mert sollicitallia igen serio. Nállam vagy on egy, azt én meghírom, de az másik nem jutt eszembe. Bene valeat” (KmProt XXVIII. 72^v). 1638 táján szintén Tordai kért tanácsot Pécsi János kollégájától bizonyos oklevelek kiállítása ügyében: „Zentmarthoni uram ment vala kegyelmedhez valami revocatio dolga felől, azt mondá, hogy kegyelmeddel beszéllet, de dubitalok benne. Az revocatio és contradictio megh volt előttem, az felesége Zabo Anna nevével, mivel az elzállagosításakor in capillis volt, megnyegze után egy héttel volt előtte, kegyelmedet azt mondyák, honn nem találták akkor, úgy ítélem, hogy kiadhatni, mivel az még nem törvény, csiak thörvény úttja. Zilwasi Boldizsárné asszonyom képében is lön tegnap egy protestatio az Vingarthi jószággh állapattja felől, az ember elsieti [?]. Ha kegyelmed az székel regestumot beadgya, s ő nagysága az nállam való felől emlékezik, megh mondhattja, hogy én is holnap felviszem az nállam valót. Az határ dolga felől is, ha kívántatik, kegyelmed referalhattja mint volt, Finta [?] uram is bár eligazítaná az defalcata [?] [...]” (KmProt XXVII. 64^v utáni cédula).

A requisitorok azért – az előbbi példa ellenére – általában nagyon ügyeltek arra, hogy jelentésükbe ne csússzon hiba, hogy az olykor igen tekintélyes ügyfél elégedett legyen. Pálfinak Kornis Ferenchez 1650-ben írott alábbi levele is részben ezt, részben pedig felkészültségét, kancelláriai kapcsolatait és a gyakorlati jogban való alapos jártasságát bizonyítja. „Jóllehet valóba igyekeztem nagyságodat levelemmel requirálni és majd minden nap küldöttem az nagyságod szállására is, ha nagyságodnak emberét találhattam volna, de szerencsétlen voltam, mert sem az georgyffalvi gondviselőt, se mást valakit nem kaphattam. Most azért Nylas uramtól akarám [?] nagyságodnak jelenteni. Az Gyekei relatoriat elkészítettem, nagyságodnak megh is küldöttem. Az SzentMartont is megh minutáltam, de megh nem írhatam, mivel abba is difficultasokat találék, melyet hogy eléb eszembe nem vöttem, oka, mert az SzentMartoni statutoriat innét mingyárt oda küldöttem, és avval convocaltak Gyekebe az embereket. Gyekeből esmét ugyan azt vitték Zentmartonba s avval convocalták. SzentMartonból esmét ugyan azt vitték Gyrotba, hogy Hesdatra convocalliák az embereket, és így absolute nem percurrallhattam. Úgy vagyon azért, hogy az statutorianak első részét megh tekintvén, láttam, hogy inscriptioban vagyon az a jószágh, quaestio is lőn felölle, hogy ha egészen kell-e statuálni? De Szigethi uramék azt állítván, hogy sem Vesseleni uram, sem nagyságod egészen nem bírta, per hoc most is ugyancsak azt a részt kell statualni, az mely nagyságod kezénél volna, ő kegyelmek úgy statualták az másfél ezer forint summáigh. Ez penig megh nem álhat talám, mert illy defectusokat látok benne:

1. Az statutoriban az falu egészen vagyon írva, hogy nagyságod egészen bírta. Azt állatyák penig az tisztek, hogy csak portiót bír ott nagyságod, mi penig azt statualtuk, amit ott nagyságod bírt, úgy mint portiot. Ha azért egészen vagyon az falu, az donatio mutattja megh, és így káros nagyságodnak.
2. Az statutorianak utolljába azt írták, hogy perpetuo possidendo statuálljuk. Az inscriptios jószágot penigh, és kiváltképpen az fiscalist, perpetuo jure nem statualhatni, articulus vagyon rólla. Mi is penigh az summának depositiójáigh statualtuk.

Ezek nagyságodnak károsok. Ha azért defectus vagyon az dologban, job restatuálni, hogy sem mint kárt tenni. Én azért nem írtam megh az relatoriat az nagyságod resolutiójáigh. Nagyságodat penig kérem, hogy nehézsége ne legyen ezért, hogy jelentem, mert az relatoriában lehet az defectus, kit hogy előb eszembe nem vöttem, megh írtam az okát. Bízam is az levélnek tenorához, de az mint eszembe veszen novitius deák is fogta írni. Ím magát is az statutoria levelet nagyságodnak el küldöttem, signaltam is valamit rajta, ha correctio kívántatik bene, az oda küldött relatoriat mikor apertaltattja nagyságod, azt is corrigalhathtják. Ha penig ugyan restatualni kellek s nagyságod difficultalna az újólágh való költést, inkább magam fogadok lovakot és ki menvén peragalom, csak hogy informálljon az dologh felől, és az statutoriat

külgye megh. Ha penig az statutio jól lött, ugyan nem concordal az statutoriaval, mert mi nem egész falut, hanem portiot és nem perpetuo jure, hanem inscripticio statuáltuk. Ezekről az nagyságod informatiot alázatosan várván, tarcsa megh Isten nagyságodat jó egészségben. Datum Claudiopoli, die 7 Januarii, anno domini 1650.

Spectabilis ac magnificae dominae vestrae humillimus servus Stephanus Palffy manu propria” (ENMlt a KvNLt-ban, Kornis lt, nr. 23. 1650–1741).³¹

A requisitorok, így Pálfi István legtekintélyesebb ügyfelének természetesen a fejedelem számított. A levélkeresésekért, az inventálásokért bizonyára nem járt külön jutalom, ezeket hivatalból teljesítették, de valószínűleg sokat jelenthetett az, ha egy-egy requisitor a fejedelem állandó levelező-partnerévé lépett elő. Főleg idősebb Rákóczi György követte egy-egy jószág fiskushoz való csatolásának lépéseit, még arról is tájékoztatást kért a requisitoroktól, hogy az általuk őrzött levelek szerint miket lehetne még a kincstár számára requirálni. Pálfi István 1647-ben kelt missilisében például részletesen beszámolt arról, hogy milyen lépések történtek Szentpáli, Megyeri Ferenc és Csáky urak ügyében, milyen fassiókat vettek be, illetve arról is tájékoztatta fejedelmét, hogy Kászoni József kollegáját elküldte Oroszmező birtok inventálására és connumerálására, a Báthory-jószágokra vonatkozó levelek keresésében pedig még nem jártak sikerrel.³² Máskor Rákóczi arra utasította szamosújvári udvarbíráját, hogy hívassa magához a konventeket a Maczkásiakkal kötendő ügylet írásba foglalása végett, amely szerint azok ajtonyi jussukról a fejedelem számára mondtak le.³³ Ezek a példák

³¹ 1588-ból.

³² „Nagyságos uram, az nagyságod kegyelmes parancsolatit külömb külömb üdökben vevén [?], azokban mit procedaltunk nagyságodnak azálatossan [!] így exhibealom [...]. Az Szentpali András uram Oroszmezeo nevű faluját hogy inventallja és connumerallja József deák collegámat ma elküldöttem, csak hogy uram ambigálnak mert Eormezeo felőlly vagyon emlékezet inkáb hogy sem Oroszmezeo felőllyásd Ha ez alatt Desy camara ispán uram assignálta (mivel Szentpali uramnak még mi hozzánk semmi embere, se levele nem jött) alázatossan értenők ha ugyan Eormezejere az vagy Oroszmezeore kell menny, mert kegyelmes uram mind az két hely igen concurrens, malom is mindenik helyen vagyon [...]. Az Bathori jószággh requirálásában kegyelmes uram semmi processust reá [?] indíthatunk, holott semmi vármegye nincs megírva, melyeket [?] kellessék keresni: az melyket kezdettük hánni semmit nem találtunk affélét” (KmProt XXXI. 131^r–132^r).

³³ 1640. július 24. Rákóczi György levele Szamosújvár provisorához: „Érttyük, hogy az Maczkasiak mindenre reá mentek az derék leveleknek kézben adásán kívüülásd Azzal is már contentusok leszünk, csak hogy az derék leveleknek mind adgyák pariajált captalan pecsétí alat, s ugyan az Kaptalanban renuncialljanak az Aitoni minden jussoknak, de adigh Colosvarrá nem kel bocsíatani Maczkasi Jánost, hanem ott Uyvarban Maczkassi Péter subscribállja s pecsétellje megh elsőben az levelet s azután Maczkasi Jánost is bocsássa el, s mennyenek Colosvarra, s ott újobban mindketten az Kaptalanban fateallják. De elsőben oda Uyvarban hívassa ki az captalanokat s Czeffey uramot is. Az levél utolljára azt is oda tétesse, ha Maczkassi Péter, vagy az attya megh nem állanak az kötéseket, csak akármi kicsin részben is, úgys soha ne

mind arra utalnak, hogy a Rákócziak idejében a konventi levélkeresők a fejedelmi birtokpolitika nélkülözhetetlen és gyakran „alkalmazott” eszközei voltak. A jószágok elfoglalásához a levéltárban őrzött iratok szolgáltathatták a megfelelő „jogalapot”, de a requisitorok a végrehajtásban (megintésben, inventálásban, fassiók bevételében stb.) is eljártak.

Új adatok:

1636. augusztus 22.

Tölcséres Tamás Belső-Farkas ucai fertálynak egyik kapitánya, Iklódi Tamás, Szabó Dávid tizedes, Csepregi Mihály és Pálfi István „Colosmonostori conventnek egyik requisitora, az megh nevezett Belseo Farkas uczaban”, valamint Seres másként Ötvös János Belső Szin utcában fogott bírakként bizonyítják, hogy Lippai Gáspár, Nyirő másként Szabó István és Eghri Kőműves Pál özvegye: Kis Zsófia kérésére (mind Farkas utcában lakók) kiszálltak Kőműves Pálné házához, ahol Lippai Gáspár vallotta, hogy 1636. április 7-én megvásárolta Kőműves Pálné házát (Belső Farkas utca, keletről Csepregi Mihály, nyugatról saját felesége: Tordai Margit háza), most a maradék summát is leteszi.

MNL OL, Kolozsmonostori konvent lt., Kolozsvár városát illető iratok (F 31), 63. sz.

1649: Extractus brevis super administratione et erogatione taxae in comitiis regni Transsylvaniae generalibus super civitatem Colosvar pro anno 1649 iuxta regni articulos impositae

Die 27 Julii. Pálffi István Colosmonostori captalannak quietantiaia szerent kegyelmes urunk eo nagysaga deputatioia szerent ket uttal fizettenek eo kegyelmek ugyan Pálffi uramnak eotven forintot

Die 6 Augusti az Colosmonostori Captalannak quietantiaia szerent kegyelmes urunk parancziolattyara administraltanak eo kegyelmek hetven egy singh es eot nyolczad kek fajlandist... teszen edgyut az arra haromszaz negy forintot es negyven penzt

Jelzet: KvNLT, Kolozsvár város lt., Fasc. II., no. 136.

perelhessék se kereshessék semmikről Barczai uramat, feleségét és gyermekit és Aytont is mi tölönk” (KmProt XXIX. 135^v).

BÁTHORY KRISTÓF
ERDÉLYI VAJDA 1580-AS OKLEVELE
ÉS A SZILÁGYSÁGI REFORMÁTUSOK

Az egykori Kraszna és Közép-Szolnok vármegyékkel megegyező Szilágyság magyar lakossága ma is büszkén emlegeti, hogy felekezeti hovatartozását tekintve mintegy kilencven százalékban református. A vidék reformációjának kezdetei a legendák homályába vesznek. Sipos Gábor próbálta tisztázni legutóbb annak a hagyománynak az eredetét, amely szerint az már az 1530-as években reformátussá vált volna. Nyilvánvalónak tartja, hogy itt is a lutheri-melanchtoni tanítás volt a meghatározó, legalább a 16. század közepéig.¹ Mindehhez szeretnék egy adalékkal szolgálni egy korabeli oklevél bemutatásával: a szilágysági reformátusok az 1580-ban években még mindig ágostai hitvallásúakként szerepelnek forrásainkban, például Báthory Kristóf 1580. április 24-én, Gyulafehérvárott kelt oklevelében,² amelyben a szilágysági (in districtu Szilágy) senioroknak, vagy a superintendensnek szabadságot ad az egyházi személyek feletti ítélkezésre, a vizitálásra, templomok építésére és javítására.

Az erdélyi püspökség Meszesen túli, attól nyugatra eső részének önállósodása a lutheri tanok térhódításának idejére esik. Ha az 1545. évi, azaz az első tasnádi zsinat után újonnan létrejövő szatmárvidéki superintendencia nem is köthető Hevesi Mihályhoz, ahogy azt sokáig őrizte a hagyomány,³ de az biztos, hogy az 1557-es kolozsvári hitvitán Hebler Mátyás és Dávid Ferenc mellett Károlyi Boldi Sebestyén már az Erdélytől közjogilag függő, de az egyházigazgatást tekintve független, lutheránus irányú szatmárvidéki superintendenciát képviselte.⁴ Ennek a superintendenciának, amely a későbbi tiszántúli egyházkerület egyik magját alkotja, természetesen része az egykori krasznai főesperesség teljes egészében, illetve az egykori szolnoki főesperesség Szamostól nyugatra eső része.

¹ Sipos Gábor: Derecskei Demeter, a Partium reformátora. In: *Reformata Transylvanica, Tanulmányok az erdélyi református egyház 16–18. századi történetéhez*. Szerk. Uő. Kolozsvár, 2012. 13–21.

² Erdélyi Református Egyházkerület Levéltára (EREL). B 10. A Szilágysági traktus levelei. Iratok 1580–1791. 1. tétel

³ Zoványi Jenő: Hevesi Mihály. = *Protestáns Szemle*, 1935. 1. sz. 22–24.

⁴ Pokoly József: Az erdélyi református egyház területi beosztásáról. = *Protestáns Szemle*, 1899. 5. sz. 319–320.

Az új, továbbra is krasznainak, később szilágyinak nevezett protestáns egyházmegye, avagy tractus területe pedig magában foglalta nem csupán Kraszna vármegye területét, hanem Közép-Szolnoknak a Szamos és a Kraszna folyók közé eső részét, azaz lényegében a Tövishatárt.

Az új egyházmegye létrejötté további lényeges tanulsággal szolgál. A középkori főesperesség területe követte a világi közigazgatási beosztást, azaz a krasznai főesperesség Kraszna megye területével, a szolnoki pedig Közép-Szolnok és Belső-Szolnok megyék területével esett egybe. Viszont a reformációt követően a krasznai, avagy szilágyi tractusba nem tartoznak bele sem az Érmellék, sem Belső-Szolnok egyházközségei. Tehát a középkori keretből megmarad az egyházközségi beosztás és mutatis mutandis az esperesség, de utóbbi messze eltér a régi főesperességektől és a régi (püspöki) egyházmegye beosztásától.

Ha az új protestáns egyházmegyének a felekezeti viszonyait és arányait próbáljuk megbecsülni az 1580-as említett oklevél kiadásakor, számolnunk kell az unitárius gyülekezetek jelentős számával, hiszen Báthory Kristóf erdélyi vajda eleve a szentháromság tagadók előretörésével és visszaszorításuk szükségességével indokolta a diploma közzétételét. Az önállóvá vált Erdélyben fokozatosan kialakult a recepta religiók rendszere,⁵ ennek révén az állam egyházak felett álló, de az egyház belső életét alapvetően befolyásoló főhatósággá vált. Az erdélyi irányítás alatt álló partiumi területeken (Máramaros, Bihar, Zaránd, Közép-Szolnok, Kraszna vármegye), lényegében a tiszántúli protestáns egyházkerületben a reformáció helvét ága vált uralkodóvá, szintén fejedelmi támogatással. A mindenkori erdélyi fejedelem kezébe került a vallás ügye, akinek később az innovatio, azaz a további újítás tilalmával a törvények újabb eszközt is adtak a kezébe. A püspöki javakkal együtt bizonyos püspöki jogköröket is magához vett már az 1550-es években az erdélyi fejedelmi hatalom, a püspöki jövedelmek, a kincstárba folytak be, és lényegében kegyúri jogot nyert az egyházközségek felett is. A protestáns superintendenst ugyan nem ő választja, de ő erősíti meg (a Partiumban is!), és lényegében az őt megillető jogokat ruházza át a superintendensre. Izabella 1557-ben, amikor megerősíti Hebler szász püspököt hivatalában, ennek indoklásában elmondja, hogy az ország alattvalóinak védelme az ő tiszte, így aztán a gyülekezetek védelme is. A mindenkori erdélyi fejedelem immár nem csupán az egyház külső állapotának, javainak és jogainak a védelmét tekinti feladatának, hanem az igaz hit védelmét és a schisma eltávolítását is. Mint korábban a püspök tehette, most a fejedelem ruházza fel a superintendenst a pap-

⁵ Balázs Mihály több helyütt felhívja a figyelmet, hogy ez a rendszer csak 1595-től igazolható, ekkor került sor arra, hogy azt formálisan, törvényesen is garantálták. Balázs Mihály: „A hit ... hallásból leszen.” Vallásszabadság és bevett vallások Erdélyben a 16. században. In: Uő. *Felekezetiség és fikció. Tanulmányok 16–17. századi irodalmunkról*. Bp., 2006. 11–36. Itt megtalálhatóak a korábbi közlések adatai. Uő.: Toleráns ország – félreértett törvények: A 16. századi erdélyi vallási törvények értelmezéséhez. In: *Bölcsészettudományok*. Szerk. Pál József; Vajda Zoltán. Szeged, 2014. 91–108. (továbbiakban Balázs, 2014.)

szentelés jogával, az egyházi ügyek felügyeletével és azzal, hogy az evangéliumokkal és a sacramentumokkal ellenkező tanokat megvizsgálja, elbírálja, és egyházi fegyelmet gyakoroljon.

A jelen vizsgálódásunk tárgyát képező 1580-as oklevél is ezt a helyzetet illesztrálja. Hebler halála (1571. szept. 18.) után Báthory István maga szőlítja fel a szász evangélikusokat püspökválasztásra, képviselteti magát a püspökválasztó zsinaton, három jelöltet terjesztet fel, és ő maga választ azok közül.⁶ Nem tudjuk pontosan, hogy az első superintendensek milyen jogokkal rendelkeztek, azzal sem vagyunk igazából tisztában, hogy az elnevezésen éppen a későbbi értelemben vett esperest vagy püspököt értettek-e, de nyilvánvalóan az ordinatio, azaz a papszentelés és a papoknak az ekkleziákba való kirendelése, illetve a visitatio, azaz az egyházlátogatás jogkörének a birtoklása tette őket egyenrangúvá a korábbi katolikus püspökökkel. Míg a magyarországi részekben kezdetben a protestáns püspök a seniorok egyike, addig Erdélyben a fejedelem hivatalnok, eredetileg, mint egy püspöki vikárius. Ahogy az észak-partiumi területek is az erdélyi fejedelmek alá kerültek (illetve egyházigazgatásilag a középkorban is ott voltak), az itteni protestáns püspöki hatalom is átvette kizárólagos joggal a potestas ordinist, azaz az ordináció jogkörét, ezzel vált teljessé jogkörük és lényegében a középkori püspökök helyébe léptek.

Báthory 1571-es fejedelemmé választását, buzgó katolikus volta ellenére, az ekkor már egyértelműen protestáns többségű Erdélyben nagy várakozással fogadták a protestánsok is.⁷ A János Zsigmond alatt megerősödött unitáriusok visszaszorítását várták tőle. Ne feledjük, ekkor Erdélyben még két egyház volt: a szász és a magyar, egy-egy püspökkel. A szászok egyháza homogén, az ágostai hitvallást követő egyház, a magyaroké heterogén, mely több confessiót fogadott magába.⁸ Báthory igyekezett a szász egyházat megerősíteni, a magyar egyházból

⁶ Pokoly József: *Az erdélyi református egyház története. IV.* Bp., 1904. 75. (továbbiakban Pokoly, 1905.)

⁷ Debreceni Ember Pál is így emlékezik rá a 17–18. század fordulóján: „Dávid Blandratával és az arianus dogmák más csatlósaival egyetemben abban reménykedtek, hogy aranykor virrad rájuk. Ezeket a reményeket azonban megghiúsította a fejedelemségben következő Báthory István gondoskodása és ügyessége”. Debreceni Ember Pál: *A magyarországi és erdélyi református egyház története.* Ford. Botos Péter. Sárospatak, 2009. 201. „az új erdélyi fejedelem, Báthory István elhalmozta az egyházat. Ugyanis az ő bölcsessége, vitézsége, műveltsége, kegyessége – hasonlóan minden más állami és vallási ügyben a béke és a háború fortélyaiban való jártassága – által messze felülmúlta kora minden fejedelmét, s helyesen úgy vélte, hogy akkor kezdheti meg szerencsésen az uralkodását, ha mindenekelőtt magára veszi a megzavart vallás gondját.” Uo. 200–201.

⁸ Balázs, 2014. 100. „Amint tehát az 1570-es évek elején még nem létezett unitárius egyház, a fentiek értelemben éppúgy nem beszélhetünk önálló szervezettel rendelkező reformátusról sem, csupán azt mondhatjuk, hogy voltak olyan gyülekezetek, amelyek a vallásújításban nem voltak hajlandók rálépni az olasz Giorgio Blandrata és társai által javasolt útra, ám püspökök nekik is az a Dávid Ferenc volt, aki persze több teológiai kérdésben is mást tanított, mint a svájci reformátorok”.

pedig olyan módon kiszorítani az unitáriusokat, hogy a reformátusokat igyekezett erősebb pozícióba helyezni.⁹ 1572 után újra meg újra törvényt hozott az országgyűlés az innovatio tilalmáról, az ekkor még a magyar egyház püspöke, Dávid Ferenc hatáskörét és mozgásterét fokozatosan korlátozta.

Ugyanezt a valláspolitikát folytatta, ráadásul még következetesebben, bátyja, Báthory Kristóf, aki 1571-ben váradi főkapitány lett, ezzel együtt bihari ispán. 1575-ben öccse lengyel királlyá választása után helytartóként, széleskörű önállóság birtokában, mint vajda, átvette Erdély kormányzását. Hivatalát 1576 márciusában foglalta el és 1581-ig, május 27-én bekövetkezett haláláig viselte. Kormányzása alatt 1576-ban megtörtént az unitáriusok kiválása, ezzel egy 1564, az enyedi zsinat óta tartó folyamat eredményeként létrejött az önálló magyar, létszámában viszont nagyon megfogyatkozott református egyház. Ennek nyilvánvaló bizonyítéka az erdélyi országgyűlés 1577 októberében hozott határozata, amely szerint a magyar egyház superintendesének az unitárius Dávid Ferenc, majd az őt követő, lutheránus Alesius Dénes helyére júniusban megválasztott, immár református Tordai András püspöknek¹⁰ „mindenütt autoritása legyen ez országban járni, minden helyeket vizitálni és mindenütt az ő vallásin való egyházi személyeket, papokat igazgatni, oktatni, reprehendálni és sinatot tenni”.¹¹

Ebbe a folyamatba illeszkedik bele Báthory Kristóf 1580-ban a szilágysági espereseknek kiadott oklevele,¹² amely eredeti szövegével és magyar fordításával lentebb olvasható.¹³ Az oklevél megerősítésére is sor került 1624. július 4-én, Bethlen Gábor fejedelem jóvoltából. Ennek a megerősítésnek eredetijéről egy-

⁹ Pokoly, 1904. 46. „A két Báthory: István és Kristóf, az ágostai hitvallást tekintette ezen egyház hivatalos confessiojának, minthogy az 1571. szept. 9-iki medgyesi zsinaton, a mikor Alesius a magyar egyházak püspökévé másodsor is megválasztatott, a református lelkészek is aláírtak az ágostai hitvallást és ennek apologiáját; fentartva az úrvacsora kérdésében eddig elfoglalt kálvini álláspontjukat. Valószínű, hogy Báthory István felfogására tekintettel, később az összes református lelkészek is elfogadták ugyan ilyen módon az ágostai hitvallást és épen ezért nevezte Báthory Kristóf még 1580-ban is ágostai hitvallásuaknak őket”.

¹⁰ Ősz Sándor Előd: Tordai Sándor András, Erdély harmadik református püspöke = *Református Szemle*, 2004. 3. sz. 234–245. (továbbiakban Ősz Sándor Előd, 2004.)

¹¹ Szilágyi Sándor: *Erdélyi országgyűlési emlékek. III.: 1576–1596*. Bp., 1877. 122–123. Lásd Ősz Sándor Előd ehhez fűzött megjegyzését: „Nyilvánvaló, hogy ez a végzés az unitarizmus visszaszorítására irányult, és lehetőséget teremtett az igen kicsivé zsugorodott református egyház megerősödésére”. Ősz Sándor Előd, 2004. 208.

¹² Az általa kiadott oklevelek másolatát tartalmazó Királyi Könyvek közül csak az 1580–1581. évi utolsó kötet maradt meg, ez a Szilágyságot érintő oklevelünket nem tartalmazza. Lásd: *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I. 1569–1581. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 1–2.) VII. 1. János Zsigmond Királyi Könyve 1569–1570. – VII. 2. Báthory Kristóf Királyi Könyve 1580–1581.* Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közlésezi Fejér Tamás, Rácz Etelka és Szász Anikó. Kolozsvár, 2003.

¹³ A Bethlen-féle változat jelent meg nyomtatásban: *Névkönyv az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház számára*. Kolozsvár, 1874. 11–12. Ennek fordítása (sok félreértéssel): *Örök Szilágy. Aeterna Sylvania*. Szerk. Bálint István János. Bp., 2010. 286–287.

előre nem tudjuk, hol van, de ismerjük másolatát a Szilágysági egyházmegye legrégebbi, 1656-ban megkezdett jegyzőkönyvéből.¹⁴ Ebből kiderül, hogy Keresszegi István krasznai esperes és zilahi lelkész, valamint Tyukodi István nótárius és récsei lelkész keresték meg a fejedelmet a megerősítést kérve. Érdeemes utalni arra, hogy Bethlen híres, 1629-es, a lelkészek utódait megnemesítő oklevelét is Keresszegi eszközölte ki.¹⁵ Utóbbi oklevélszövegben a legfontosabb változás az, hogy a „*confessionis Augustanae intelligentes*” helyett immár „*confessionis Helveticae intelligentes*” szerepel. Ez (ha a módosítás nem fiktív, költött) tükrözheti egyrészt Bethlen egyházpolitikai szándékait, másrészt a Szilágyságban ekkorra kialakult valós felekezeti arányokat. Ugyanis míg az 1561-as, 1570-es években a Szilágyságban jelentős teret nyert az unitárizmus, már Báthory István és Kristóf intézkedései folytán, majd a református fejedelmek alatt gyülekezeteik eltűnni látszanak.¹⁶

*

Christophorus Bathori de Somlio Wajuoda Transyluaniae et Siculorum comes etc. Magnificis Egregiis, Nobilibus, Comitibus, Vicecomitibus et Judium cunctis etiam aliis is districtus Silagiensis incolis, tam Ecclesiasticis quam Secularibus, salutem et favorem.

Cum nostra intersit religionis et personarum Ecclesiasticarum, non ultimam rationem habere, ideo ex fidei relatione Honorabiliorum Seniorum et Ministrorum, Ecclesiarum in districtu Silagy confessionis Augustanae, intelligentes, plerisque in locis suum et Ecclesiarum suarum statum male esse affectum, turba tamque, partim docentium quorundam vitam dissolutam, aut doctrinam ab analogia fidei dissentientem, et imprimis Arianam Sectam profitentium; partim vero propter contemptum verbi divini et auditorum ingratitude, abalienantium bona Ecclesiastica atque ad se rapiendum: imo jurisdictionem in personas Ecclesiasticas, quas saepius in dicta causa molestarent, aut eis leges ferrent et iudicio Seculari subicerent, exercentium, et sibi vendicantium Ecclesiasticam auctoritatem prophanantium. Voluimus laboranti Ecclesiae oportuno consilio succurrere. Proinde ut Ecclesiastica Autoritas restauretur, dictis Pastoribus Silagiensibus annuente et concedente duximus, ut more pristino, ipsi coram suis Senioribus aut

¹⁴ *Protocolum Sedis Ecclesiasticae in Districtu Szilagj, in ambitu duorum Comitatum Zolnok et Kraszna existentis.* Arhivele Statului Cluj Colectia de documentesi manuscrite nr. 67

¹⁵ Tonk Sándor: Bethlen Gábor címeres nemeslevele a lelkipásztorok utódai számára. In: *Cselekvő hit. Emlékkönyv Csiha Kálmán püspöki szolgálatáról.* Kolozsvár, 2000. 225–234.

¹⁶ „Voltak még unitáriusok Paczalban [ma Érszöllős], Almáson, Borzáson, Horvátban, Krasznán, Magyarkecelen, Percsenben, Rátonban, Szilágysomlyón ... Sámson, Sarmaság, Szakácsi, Szántó, Szilvás, Tasnád, Hatvan, Korond, Kövesd, Mindszent, Nagypacal, Magyarbaksa, Zilah helységekből kifogyott az unitárius egyház”. Kénosi Tőzsér János, Uzoni Fosztó István: *Az erdélyi unitárius egyház története II.* Sajtó alá rendezte: Márkos Albert, Kovács Sándor Kolozsvár, 2009. 289.

Superintendente duntaxat et non [Judicibus] Politicis Juri se sistant, si quando citabuntur. Seniores delecti habeant auctoritatem Ecclesias visitandi, earumdemque Pastores [...] vita examinandi, simul etiam convocato coetu, fide mediante bona Ecclesiarum antiquitus collata una cum redditibus Ministrorum [cognoscendi, abalienata] quovis modo repetendi et in pristinum suum usum legitimum revocandi. Eos item qui talia bona abalienata remittere aut restuere recusarent cujus cunque status aut conditionis fuerint in curiam nostram citandi, Templorumque aut aliorum Ecclesiasticorum aedificiorum negligentia quorum cum que collapsa erectionem aut restaurationem jubendi, removendi doctrinae pravae et potissimum Arianæ vitæ item dissolutæ Ministros, Pastores pios idoneos sufficiendi. Proinde mandamus vobis harum serie, ut quandocumque præfati Seniores Ecclesiarum Silagiensium Praesentium ostensores vestri in medium venerint, eos citra omnem tergiversationem, in his suis muniis libere procedere permittatis, vocati in coetum sacrum conveniatis, omnes que legitimos redditus Ecclesiasticos ab antiquo ordinatos et abalienatos ad eorum requisitionem sine ulla cunctatione remittere, nec Pastores ad Judicium seculare cogere, vel indicta causa eos turbare, sed illis debitam reverentiam præstare, templa aedificare. Vos autem comites eos tueri et defendere contra omnes insultus debeatis et teneamini. Secus non facturi, præsentibus perlectis, exhibenti restitutis. Datum Albae Juliae vigesima quarta die Aprilis; Anno Domini Millesimo Quingentesimo Octogesimo.

*

Mivel az egyik legfontosabb dolog számunkra, hogy gondoskodjunk a vallás ügyéről és az egyházi személyekről, ezért a Szilágyság¹⁷ ágostai hitvallású tiszteltetreméltó espereseinek és lelkészeinek megbízható jelentéséből értesülvén a legtöbb helységben maguk és egyházuk rossz és békétlen helyzetéről, részben némely tanítók romlott életéről, avagy a hithez hűtlenné vált tanításáról, elsősorban az ariánus szekta nyilvánvaló terjedéséről, s hogy mindez részben Isten ígéjének semmibe vétele és a hívek hálátlansága, az egyházi javak elidegenítése és maguknak való megszerzése miatt történt; sőt [értesülvén] jogi eljárásról egyházi személyek ellen, akiket gyakorta tárgyalás nélkül zaklattak, vagy reájuk törvényt idéztek és őket világi törvénykezés alá vetettek, ezáltal az egyház tekintélyét nem egyházi emberek magukhoz vették és azt gyakorolták: a dolgozó egyháznak¹⁸ megfelelő segítséggel akartunk szolgálni. Így aztán, hogy az egyház tekintélye helyre állítódjék, teljes helyesléssel és jóváhagyással az említett szilágysági lel-

¹⁷ „districtus Silágy”: Kraszna és Középszolnok vármegyék, illetve az egyházigazgatást tekintve azonos nevű egyházmegyék. A districtus szinonimája ekkoriban a terra, regio, vö. districtus Barcensis, azaz nem jelentett szigorúan vett közigazgatási egységet.

¹⁸ ecclesia laborans

készek számára elrendeljük, hogy a korábbi szokásnak megfelelően, ha jogi ügyben beidézik őket, az espereseik és püspökük előtt jelenjenek meg, és ne világi bírák előtt. A választott esperesek rendelkezzenek az egyházak látogatásának jogkörével, ezek lelkészeit szorgalmasan vizsgáztathassák életük és tanításuk felől, egyúttal közgyűlés összehívásakor az egyház javait és a lelkészek járandóságát hitelesen megismerhessék, az elidegenítetteket visszakövetelhessék, és régi törvényes használatukba visszaállíthassák. Azok pedig, akik vonakodnak az ilyen elidegenített javakat visszaadni, avagy visszajuttatni, bármilyen státuszban vagy pozícióban vannak, törvényszékünk elé idézhessük. A templomoknak vagy más egyházi épületeknek az elhanyagolása, bármiféle leromlása miatt annak felépítését és megújítását elrendelhessek, a ferde tanításokat, leginkább az ariánust, valamint a romlott lelkészeket eltávolíthassák, és kegyes, megfelelő lelkészeket választathassanak. Így mindennek megfelelően elrendeljük, hogy a jelen oklevelünket bemutató bármely szilágysági egyház esperesének hivatalában vonakodás nélkül szabad keze adjatok, a szent közgyűlésbe meghívottként elmenjete, minden, a régiségben elrendelt és elidegenített törvényes egyházi jövedelmet a kérésüknek megfelelően habozás nélkül visszaadjatok, lelkészeket világi bíróság elé ne kényszerítsetek, őket tárgyalás nélkül ne zaklassátok, de nekik a nekik járó tiszteletet megadjátok, a templomokat felépítsétek. Ti pedig, ispánok, kötelesek vagytok és tartoztok őket védeni és oltalmazni minden támadás ellen. Kelt Gyulafehérvárott, április huszonnegyedikén, az Úrnak ezeröttszáznyolcvanadik esztendejében.

AZ ARISZTOKRÁCIA SZEREPE EGYES ZEMPLÉNI MEZŐVÁROSOK VALLÁSI ÉLETÉBEN A KORA ÚJKORBAN

Zemplén vármegye Magyarország legnagyobb vármegyéi közé tartozott. Az ország északkeleti részén helyezkedett el, északon Galíciával határos, nyugaton Sáros és Abaúj vármegyék, keleten Ung és délen Szabolcs és Borsod vármegyék területével érintkezett. A vármegye természeti adottságai viszonylag változatos képet adnak, hiszen az északi területek hegy- és erdővidékei (Keleti Beszkidek, Vihorlát, Eperjes-Tokaji hegység) délen síkságba mennek át, az Alföld leg-északibb részeként. Zemplén lakosságát már a középkortól etnikai és felekezeti sokszínűség jellemezte. A római katolikus magyar és szlovák (szláv) lakosságon kívül a 14. században az északi erdős-hegyes vidékeket ruszin ortodox lakosság kezdte – földesúri kezdeményezésre – benépesíteni. Míg a katolikus hívek az egri püspökség hatáskörébe tartoztak, a zempléni illetve északkelet magyarországi ortodoxok számára a munkácsi kolostor képezte a vallási központot.¹

A városfejlődés szempontjából a vármegye területén sajátságos helyzet alakult ki, hiszen itt nem jött létre egy szabad királyi város sem, mint pl. a szomszédos Sáros, vagy Abaúj vármegyék területén. A szabad királyi városok hiányát a mezővárosok pótolhatták, hiszen azok fejlődésük során a vármegye, illetve annak kisebb régiói gazdasági, adminisztrációs, kulturális központjaivá alakultak.² A 16. század közepéről származó rovásadóösszeírás szerint Zemplén vármegye területén a mezővárosok viszonylag sűrű hálózatát 18 település alkotta, amelyek közül a legnagyobb Sátoraljaújhely volt, azután következett Homonna, Tarcál, Varannó, Liszka, Tokaj, Terebes, Tállya, Sárospatak, Zemplén, Sztropkó, kisebb

¹ A 15. század végétől a munkácsi kolostor apátja az *Episcopus Ruthenorum* titulust használta.

² A középkor, de még a kora újkor időszakában sem lehet teljesen egyértelműen megállapítani, hogy melyik települések voltak mezővárosok, mezővároskák, falvak, a felosztásuk a választott kritériumoktól függ. Ezzel a kérdéssel több tanulmány is foglalkozott, pl. Kubinyi András: *Mestská sieť Karpatskej kotliny v neskorom stredoveku* (Városhálózat a Kárpát medencében a késő középkorban). In: *Z Bardejovado Prešporka* (Csukovics Enikő-Lengyel Tünde eds.). Prešov–Bratislava, 2005. 11–36. Kubinyi András a zempléni mezővárosokhoz Sárospatakot, Sátoraljaújhelyt, Varannót, Nagymihályt, Gálszécset, Homonnát sorolta. Sokkal több mezővárost sorol fel Uličny Ferdinand, aki szerint a középkorban 32 zempléni mezőváros volt, az elsődleges kritériumnak a vásár megrendezését fogadta el. Uličny Ferdinand: *Dejiny osídlenia Zemplínskej župy*. Michalovce, 2001. 689.

mezővárosok közé tartozott még Királyhelmece, Lelesz, Abara, Tolcsva, Gálszécs, Kövesd, Nagymihály.³ Ebben az esetben az elsődleges mezővárosi kritérium a háztartások száma. Jelen tanulmányban elsősorban azoknak a mezővárosoknak a vallási fejlődését mutatom be, amelyek a mai Szlovákia zempléni területén helyezkednek el, s nemcsak a települések nagysága, de más kritériumok alapján is mezővárosnak lehet őket tekinteni (gazdasági funkció, lakosok foglalkozása, uradalom központja, urasági székhely, iskola, ispotály, kolostor székhelye stb.). Mindezen szempontok figyelembe vételével a tanulmányban a vizsgált mezővárosok a következők: Gálszécs, Terebes, Királyhelmece, Homonna, Varannó, Nagymihály.⁴

Zemplén vármegye legnagyobb birtokosai a 16. század közepén a Perényiek voltak, pontosabban *Perényi Gábor* abaúji főispán, tárnokmester, később országbíró. Összesen 93 helységet birtokolt majdnem ötszáz portával, nagyrészt a vármegye északnyugati részén és a Bodroghözben. Tulajdonába tartoztak Királyhelmece, Sztropkó, Gálszécs, Újhely, Patak mezővárosok. A második helyen *Serédy Gáspár* főkapitány birtokai álltak 35 helységben 333,5 portával, amelyek főképpen Hegyalja és Bodroghöz területén terjeszkedtek el. Majdnem hasonló nagyságú birtoktulajdon volt a *Homonnai Drugethek* kezében: 83 helységben 315,5 porta a vármegye északkeleti részén, egy viszonylag egységes tömbben. A mezővárosok közül Homonna és Szinna tartozott tulajdonukba. A legnagyobb birtokosok sorát Zemplénben *Báthory György* zárta, akinek birtokai főleg a vármegye nyugati peremén helyezkedtek el 227,5 portaszámmal, 46 helységben. A mezővárosok közül Varannót birtokolta.

Az arisztokrácia és nemesi családok a birtokolt területeken nemcsak a gazdasági fejlődéssel törődtek, de meghatározták a települések vallási viszonyait is. A középkortól ez elsősorban patrónusi jogaiknak volt köszönhető, abból kifolyólag templomokat építhettek, iskolákat alapítottak, támogatták tehetséges diákok tanulmányait. Ez a joguk még jobban megmutatkozott a kora újkor turbulens vallási fejlődése során, mind a reformáció, mind a rekatolizáció folyamatában. Az arisztokrácia politikai befolyása, anyagi háttere és elsősorban jobbágyaik magas száma lehetőséget nyújtott a reformációs tanok gyors elterjesztésére, de – katolikus főurak esetében – a rekatolizáció sikereire is. A nemesség hatását egyes protestáns irányzatok terjesztésében, illetve a privilegizált réteg viszonyát a reformációhoz a nemesi konfesszionalizáció fogalmával szokták jellemezni.⁵ Ez a

³ Maksay Ferenc: *Magyarország birtokviszonyai a 16. században*. 1–2. kötet. Bp., Akadémia kiadó, 1990. 1036. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_MOLkiadv2_16_2/?query=maksay&pg=481&layout=s

⁴ Bodnárová Miloslava: *Mestská sieť na území Zemplínskej stolice v ranom novoveku*. In: *Zemepanské mestá a mestecká v ranom novoveku. Mezővárosok a korai újkor Magyarországon* (Peter Kónya ed.). Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013. 66–88.

⁵ Hrdlička Josef: *Konfesijsní politika šlechtických vrchností a šlechtická konfessionalizace v Čechách a na Moravě v 16–17. století*. In: *Český časopis historický*, 2010. roč. 108, č. 3, 406–441.

fogalom azt a folyamatot írja körül, amelynek során a birtokos terjesztette hitét a saját birtokain élő nép körül, befolyást gyakorolt egyházára, egyházi személyekre, s megmutatta, hogyan tudja befolyásolni vallása nézeteit, kultúráját és az ezzel kapcsolatos viszonyokat.

A reformáció terjedésével és elfogadásával természetesen minden arisztokrata és nemesi család igyekezett saját udvari papját, de a birtokain működő papokat is saját vallási meggyőződése szerint alkalmazni. A patrónusi jogok közé az iskolamester alkalmazása is odatartozott, ami újabb lehetőséget nyújtott az adott hit illetve annak szelleme megszilárdításában, terjesztésében. Főképpen jellemző ez a magasabb típusú iskolák esetében (pl. Sárospataki Református Kollégium).⁶

A nemesi konfesszionalizáció lehetőségeinek másik csoportját a különféle gazdasági, pénzügyi támogatások alkották. Ezeket azt kell érteni, hogy a gazdag birtokosok pénzadományokkal, templomépítéssel és iskolaalapítással, könyvek kiadásával, tanulmányi utak finanszírozása által befolyásolhatták birtokaikon az egyházi élet fejlődését.

A harmadik csoportot a konfesszionalizáció folyamatában a különféle kényszerítő módszerek alkották. Ezek mindenféle zaklatást (pszichikai, fizikai), megfélemlítést, bebörtönzést jelenhettek. Ezeknek a módszereknek azonban általában inkább ellenkező hatásuk volt, és mindinkább növelték az emberek ellen-szenvét a rájuk kényszerített vallási felekezet iránt.

Az arisztokrácia ilyen típusú magatartása, illetve annak befolyása a vallási életre Zemplén vármegye esetében – a fent említett okok miatt – pontosan a mezővárosokban tükröződött a legjobban. A zempléni mezővárosok ezért a vármegye, illetve annak kisebb régiói fontos vallási központjaivá alakultak, ami leginkább a reformáció időszakában mutatkozott meg a legteljesebben. Ebből a helyzetből következően nem volt véletlen, hogy éppen a mezővárosi környezetből származott a reformátorok, esperesek, szuperintendensek és fontos teológusok többsége. Zemplén vármegye területén a 16. század folyamán a prédikátorok többsége főleg mezővárosi környezetből jött, hiszen azok jobb anyagi lehetőségeket kínáltak a lelkési tevékenység végzéséhez, de jobb iskolákkal is rendelkeztek.⁷ Például a mai Szlovákia zempléni területéről Nagymihály mezővárosából három lelkész származott.⁸ Az esperesek számottevő többsége is olyan pap

⁶ A sárospataki református iskola legnagyobb patrónusa I. Rákóczi György és felesége Lorántffy Zsuzsanna volt, akik nem kis pénzügyi, politikai, egyházi támogatást nyújtottak a kollégiumnak. Viszont menyük, Báthory Zsófia rekatolizációja után megszüntette az iskola támogatását és végül a császári katonasággal együtt elvette a reformátusoktól, diákjaik és tanáraik kénytelenek voltak az iskolát elhagyni.

⁷ Dienes Dénes: *A Tiszáninnen református egyházkerület története. A kezdetektől a Türelmi Rendeletig*. Sárospatak, Hernád kiadó, 2017. 78.

⁸ Az egyházlátogatásokban számos pap, tanító neve mutatja, hogy ki jöhetett mezővárosi környezetből, pl. 1629-ben Szentes faluban Helmeczi Miklós volt a pap, szintén az 1629. évben Helmeceen Kaposi István volt a lelkész, 1638-ban Zemplén falu gyülekezetében Helmeczi Már-

volt, aki valamelyik mezővárosban működött. A Tiszáninnei Református Egyházkerület szlovák területén a mezővárosi papok közül esperesnek választották a zempléni esperességben Gyarmathy Bíró Miklóst Királyhelmechről (1597–1600), Sárosi Érsek Andrást Varannórol (1601–1610), Váczi Gergelyt Gálszécsről (1623–1629), valamint Sajószentpéteri Jánost Zemplénből (1668–1673).⁹ Egyikük Bíró Miklós, zempléni esperes és királyhelmecei pap maga is egy sárosi mezővárosból, Nagysárosból származott.¹⁰ A tanulmány további részében az egyes zempléni mezővárosok vallási fejlődését kívánom bemutatni.

KIRÁLYHELMEC

Királyhelmece a Bodroghköz természetes központjaként alakult és fejlődött a történelem során. A mohácsi katasztrófa után a volt Pálóczi birtokok Perényi Péter kezébe kerültek, köztük Királyhelmece mezőváros és a hasonló nevű uradalom is. A Perényi családdal, mint a reformáció egyik fontos pillérével és terjesztőivel az ország keleti részein kapcsolódott össze az új tanok fokozatos elterjedése Királyhelmeceen is. A reformáció elfogadásának pontos ideje nem ismert, de valamikor a 16. század második felében ment végbe a folyamat, amit az a tény is bizonyít, hogy Perényi Gábor, mint a mezőváros tulajdonosa 1567-ban a mezővárosban, de a környező falvakban is lefoglalta az egyházi dézsmát.¹¹

Mivel a Perényiek, mint a lutheri reformáció elkötelezett hívei voltak ismertek, akik birtokaikon nagy figyelmet fordítottak a beszívargó helvét tanok eltávolítására, bizonyos, hogy Királyhelmece mezővárosában sem tudott terjedni a másik reformációs tan. Amikor 1567-ben Gáborral kihalt a Perényi család és Királyhelmece először Mágóchy Gáspár, majd egy évvel azután a Báthory család tulajdonába került, szabad út nyílt a svájci reformáció terjedéséhez is. Hiszen mindkét család (Mágóchy, Báthory), mint a kálvini reformáció támogatója volt ismert.¹² Ebből az időszakból származik az első konkrétabb adat a helmecei kálvinista pap személyéről, aki 1582-ben bizonyos Liszkai Mátyás volt. Utána 1584–1598 között a már említett Gyarmati Bíró Mátyás következett, aki egyúttal

ton működött, vagy 1641-ben Izsép református gyülekezetében Terebesi Gergely, 1658-ban pedig Sökút evangélikus gyülekezetében Varannói Márton tanított. Dienes Dénes. *Zempléni vizitációk 1629–1671*. Sárospatak, 2008.

⁹ Zoványi Jenő: Tiszáninnei református szuperintendens seniorok. = *Teológiai Szemle*, 1938. 52–56.

¹⁰ Dienes Dénes: A Történelmi Tiszáninnei református egyházkerület a 16. században II. = *Historia Ecclesiastica*, 2011. II. 2., 127., 160.

¹¹ Kónya Peter a kol.: *Dejiny Kráľovského Chlmca*. Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013. 110–120.

¹² Kónyová Annamária – Kónya Peter: *Kalvínska reformácia a reformovaná cirkev na území východného Slovenska v 16–18. storočí*. Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010. 130.

zempléni esperesként is működött.¹³ Valószínűleg a Báthoryak idején is hasonló helyzet alakult ki a dézsma fizetése kapcsán, mint a korábbi időszakban. Ugyanis az 1590. évből származott egy feljegyzés, miszerint a helmeci protestáns papnak 12 aranyat kellett fizetnie az egri püspöknek. Mivel a forrás nem egyértelmű, csak sejteni lehet, hogy a Báthoryak, mint a mezőváros tulajdonosai valószínűleg az összeget nem fizették ki (hasonlóan, mint más, akkor már protestáns gyülekezetek esetében sem), de a püspök szerette volna a fizetséget igényelni.¹⁴

A mezővárosi gyülekezetek életéről viszont csak nagyon keveset lehet tudni, azt is csak az 1611-ben végzett egyházlátogatási jegyzőkönyvből, amelyből kiderül, hogy a gyülekezethez egy filia is tartozott, a szomszéd település, Kisgéres. Az egyházlátogatásból a vagyoni helyzeten kívül megtudhatjuk: „a földesúr a helmeczi hegyről a gyülekezetnek évenként 14 hordó bort ad.”¹⁵

Az 1640-es évek végén Királyhelmec új tulajdonosa I. Rákóczi György és halála utána felesége, Lorántffy Zsuzsanna lett.¹⁶ Lorántffy Zsuzsanna a végrendeletében meghagyta, hogy a fia esetleges halála esetén a mezővárost Dobó Ruskával együtt a Sárospataki Református Kollégiumra hagyja, annak jövedelméből támogassák az iskolát, s hozzá hasonlóan még adjanak 20 nemes szegény ifjú taníttatására. Fiának szintén szigorúan meghagyta, hogy semmiképpen nem adhadja el, vagy zálogosíthatja el a mezővárost.¹⁷

Királyhelmec megmaradt a Rákócziak kezén, és 1660-ban, amikor II. Rákóczi György váratlanul meghalt, fia, Ferenc örökölte azt. Ő viszont már egy évvel azután anyja, Báthory Zsófia hatására rekatolizált, ami a jövőben nagy hatással lett birtokaik, köztük Királyhelmec vallási fejlődésére is. A katolikus hitre való visszatérés után Báthory Zsófia elkezdte birtokain megvonni az addigi támogatást a református gyülekezetektől. Királyhelmectől elvette a régi időktől fizetett földesúri támogatást, a 14 hordó bort.¹⁸ Bizonyos, hogy a földesúr csökkent figyelve a református gyülekezettől a vallási fegyelem csökkenését is okozta, ami több vizitációban is említve volt. Többször panaszkodtak az iskolamesterek

¹³ Zoványi Jenő: Protestáns lelkészek nyugtatóványai régi tizedjegyzékek mellett. In. *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár*. Bp., 1928. 126. (továbbiakban Zoványi, 1928.)

¹⁴ Zemplén az Egri „Szent János könyvében”. In. *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez*. Ed. Dongó Gyárfás, G., XVII. Sátoraljaújhely, 1912. 131.

¹⁵ Dienes Dénes: *Református egyházlátogatási jegyzőkönyvek a XVI–XVII. századból*. Bp., Osiris, 2001. 333.

¹⁶ Bogoly János – Oláh Tamás: *Otthonok. A Felső-Bodroököz képeskönyve*. Királyhelmec, 2010. 28. (továbbiakban Bogoly – Oláh, 2010.)

¹⁷ Szilágyi Sándor. *A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése*. Bp., 1875. 594–605. A latin szöveg, s a magyar fordítás a következő honlapon van: <http://patakarchiv.hu/portal/leveltari-dokumentumok/document/lzs-vegrendelet/default/312-lzs-vegrendelet/lorantffy-zsuzsanna>

¹⁸ Zsilinszky Mihály: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve III*. Bp., 1893. 230.

a jövedelmek elmaradásáról, de a szintén az tanító Farnadi István nem megfelelő viselkedéséről is.¹⁹ A vallási élet a mezővárosban egészen 1671-ig a földesúri támogatás megvonása után is nagyobb gondok nélkül folytatódott, egészen július 12-ig, amikor is I. Rákóczi Ferenc zöld puskásaival a templom átadását igényelte. A templomban éppen istentisztelet folyt, ami hamarabb befejeződött, és a fejedelem a paptól a kulcsok átadását követelte. Ő ugyan igyekezett ellenállni, de erővel elvették tőle a templomkulcsokat és már másnap katolikus misét tartottak a választott fejedelem számára a helmeci templomban.²⁰ Ettől az esettől kezdve kapott erőre a mezővárosban a katolikus egyház, amelyet nagyban erősített a közelben található leleszi premontrei konvent, amely még a középkorban Királyhelmec eredeti tulajdonosa volt.²¹ Tulajdonképpen ettől az eseménytől egészen az 1680-as évekig nincsenek adatok a mezőváros vallási életéről, a református gyülekezet valószínűleg megszűnt és csak a Thököly felkelés után működött újból. Az 1684. évben református papként Tasnádi Mihályt jegyezték fel, iskola is működött a helységben, tanítója 1687-ben Rimaszombati Sámuel lett.²² Az utolsó Rákóczi, aki Királyhelmec tulajdonosa volt, II. Rákóczi Ferenc volt, aki 1697-ben eladta a mezővárost eredeti tulajdonosának, a leleszi premontrei rendháznak, 18 ezer forintért.²³ Királyhelmecnek ettől az időtől fogva új tulajdonosa lett, aki az egész 18. század folyamán – sikertelenül – igyekezett a mezővárost rekatolizálni.

GÁLSZÉCS

Gálszécs Zemplén vármegyében a reformáció egyik legrégebbi központjai közé tartozott. Már 1530-ban lutheránus istentiszteletek voltak a helyi templomban.²⁴ A reformáció elfogadása bizonyosan a helyi földesuraknak, Perényi Péternek és az utána következő birtokosnak, Gábornak volt köszönhető. A svájci reformációs tanok kezdete 1568-tól ismert, amikor a mezőváros a homonnai Drugeth család, a reformáció ismert támogatóinak birtokába került. Már 1570-ben Hédervári István református prédikátort hívták meg Gálszécsre.²⁵ A következő re-

¹⁹ Dienes Dénes: *Minthogy immár scholamestert tartanak... Református iskolák Felső-Magyarországon 1596–1672*. In: Acta Patakina, IV. Sárospatak, 2000. 146–148. 1660-ban Szendrei János volt rektor, 1664-ben Losonci, 1668-ban Losonci János, 1670–1671 Farnadi István.

²⁰ *Teleki Mihály levelezése 1670–1671*. Ed. Gergely, Sámuel. Bp., 1910. 577–579.

²¹ Bogoly – Oláh, 2010. 26.

²² Zoványi, 1928. 126.

²³ Zemplén vármegye történeti földrajza II. In: *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez VIII.*, Ed. Dongó Gyárfás, G. Sátoraljaújhely, 1903. 232.

²⁴ Uličný Ferdinand: Mestečko Sečovce v 14–16. storočí. In: ORDOŠ, Ján a kol.: *Sečovce*. Prešov, L.I.M. Prešov, 1998. 53.

²⁵ Uo. 53.

formátus lelkész, Thury Baltazár a 16. század 80-as éveiben működött a mezővárosban, akinek ottlétéről Bocskay Klára, Csápy János özvegye végrendeletéből értesülhetünk. A végrendelet, amely 1586-ban készült, az említett Thury lelkész jelenlétében, az iskola létezéséről is tudósított.²⁶ A Drugetheken kívül a reformáció gondolatait más helyi földesurak is befogadták: az Agóczyak, a Csapyak, a Csontosok, a Soósok, a Bocskayak, a Szemerék és sokan mások. Éppen az utoljára említettek, Szemere László és felesége, Vay Katalin pénzben támogatták a református templom óriási tornyának építését, amelyet 1608-ban fejeztek be. A tornyon Bocskay István és a Szemere család címerét is ábrázolták.²⁷

A 17. század közepén a Drugethek birtokai a Szemere család tulajdonába kerülnek. Annak ellenére, hogy a Drugeth család már 1609-ben áttért a katolikus hitre, az egyházlátogatási jegyzőkönyvek Gálszécs esetében nem számoltak be semmiféle befolyásolásról, sőt a református gyülekezet nehézségek nélkül működött egészen az 1670-es évekig, amit a rendszeresen feljegyzett egyházlátogatási jegyzőkönyvek is mutatnak.²⁸ Lehetséges magyarázat lehet erre a helyzetre, hogy a Drugetheken kívül más nemesi református családok is éltek a mezővárosban és nekik köszönhetően nem változtak meg radikálisan a vallási viszonyok. Azonkívül Gálszécs viszonylag távolabb esett a Homonnai birtokok központjától, Homonnától, ezért földesurai talán valami módon kevésbé figyeltek oda vallási életére.

VARANNÓ

A másik fontos földesúri mezőváros Felső-Zemplén területén Varannó volt.²⁹ A mezőváros már a középkortól a hasonló nevű uradalom központja volt. A kora újkor folyamán az uradalomnak több tulajdonosa is volt. 1524-től a mezőváros Báthory András tulajdonába került, aki I. Ferdinánd támogatója lett. A reformáció gondolatait már fia, István is elfogadta, aminek következtében a többi gyülekezetben is református prédikátorok kezdtek működni. 1580-ban Báthory István fiának felesége, Drugeth Fruzsina templomot építtetett a varannói kálvinistáknak. Hasonlóan a Drugethek nevéhez fűződik egy helyi gimnázium alapítása,

²⁶ Varsik Branislav: Vznik a vývin slovenských kalvínov na východnom Slovensku. = *Histo-rocký časopis*, 39. évf., 1991. 2. sz. 6.

²⁷ Uo. 7.

²⁸ Gálszécs egyházlátogatásai ezekből az évekből maradtak fenn: 1611, 1629, 1641, 1647, 1649, 1651, 1660, 1661, 1664, 1669, 1670. Dienes Dénes: *Zempléni vizitációk 1629–1671*. Sárospatak, 2008. (továbbiakban Dienes, 2008.)

²⁹ 1576-ban a polgárok (kézművesek) 21, az 1582. évben 20, 1610-ben már csak 3 és 1635-ben 2 portától voltak megadóztatva. Michnovič Imrich a kol.: *Dejiny Vranova nad Topľou*. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo, 1992. 99.

amelynek Eperjes és Bártfa iskoláihoz hasonlóan a protestantizmus szellemében kellett terjesztene a humanista műveltséget.³⁰

Varannón az első ismert református prédikátor Sztropkói János volt (maga is mezővárosból származott), aki 1598–1612 között működött a mezővárosban. Ugyanabban az időben a szlovák evangélikus gyülekezetek felét, a társesperesi tisztséget a varannói káplán, Mednyensky András látta el. A 17. század elején, az 1600–1609-es években a városi prédikátor, illetve káplán a Sárosból származó (Sárosi) Érsek András volt. További varannói prédikátorok voltak: Földvári János (1610), Bakkai Péter (1612–1615), Szepsi Csombor Márton (1620–1621) és Tolnai János (1625–1626). Mint káplánok vagy szlovák papok működtek ebben az időben: Silesius János (1613), Sztropkói János (1614–1616), Rudniki Márton (1618) Comnelenus János Liptóról (1619–1621), Gutthai György (1623) és Berger Péter (1625–1626).³¹

A prédikátoron kívül a mezővárosban és leányegyházaiban szlovák káplán és tanító is tartotta az istentiszteleteket. A 17. század első felében a varannói gyülekezetnek két temploma volt. Az egyik a szlovák, a másik a magyar híveknek szolgált. Már a 17. század első felének végével meg kellett a varannói református-evangélikus gyülekezetnek küzdenie a rekatolizáció első hullámával. Drugeth György rekatolizációja után a vármegye más nemesi családjai is követték példáját, ami nagy nehézséget okozott számos felső-zempléni református gyülekezet számára. Köztük Varannónak is, holott a helyi földesúr, Nyári István feleségével megőrizte református hitét. 1630-ban a hatóságok beavatkozása után a varannói reformátusoknak szlovák templomukat a ferences rendháznak kellett átadniuk, amely akkor telepedett meg a mezővárosban.³² 1639-ben a hatóságok elrendelték a magyar református templom átadását is a katolikusoknak. Ezt parancsolta Drugeth János főkapitány Eszterházy Dániellel néhány varannói kézműves (köztük lengyelek, tehát idegenek) panaszára, mondván, hogy a növekvő katolikus lakosság számára már nem elegendők az addig használt épületek. A helyi reformátusok ebben a helyzetben a szlovák evangélikusokat okolták, mivel a két lelkész közt szított ellenségeskedés által csak bátorították a katolikus híveket és hatóságokat a hasonló lépésekhez.³³

Végül a varannói reformátusok a második, egykori magyar parókiái templomukat is elvesztették. Csak az 1647-es országgyűlés döntése alapján kapták azt vissza, I. Rákóczi György győztes felkelése után.³⁴ A templommal együtt visz-

³⁰ Michnovič Imrich a kol.: *Dejiny Vranova nad Topľou*. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo, 1992. 110.

³¹ Zoványi, 1928. 139.

³² Varsik Branislav: Vznik a vývin slovenských kalvínov na východnom Slovensku. = *Historický časopis*, 39. évf., 1991. 2. sz. 139.

³³ Dienes, 2008. 112.

³⁴ *Corpus Juris Hungarici...*, 169.

szakapták a két jobbágyfalut is, a tizedet és más egyházi jövedelmet, mire rögtön panaszt tett miatta a helyi katolikus pap. Kevéssel azután mindkét visszkapott falut, Felsőizsépet és Visnyót a vármegyei hatóságok kobozták el. Egyidejűleg Drugeth György elkobozta Tótkajnya falut is, amely addig a varannói istápoly fenntartására szolgált.³⁵

Az 1650-es évek elején már újból látogatták a vizitátorok a varannói református gyülekezetet. A korábbi időszaktól eltérően a mezővárosban ismét működött az iskola, amelynek rektora Potsai István volt. Habár a megújult varannói gyülekezet visszakapta templomát, a parókiát és – majdnem – minden vagyonát a hártában, leányegyházaiban már nem tudta mindezt visszaszerezni. Ennek folytán nagyon lecsökkent mindkét lelkész és tanító jövedelme. A megújult református gyülekezetnek továbbra is sok nehézséget okoztak a helyi katolikus nemesek és a katolikus pap. Az 1650-es és 1660-as évek fordulóján a katolikus pap által vezetett hívek betörték a református templomba és megverték a prédikátort.³⁶

Mivel a másik templom a katolikusok tulajdonában volt, a református templomot bizonyára együtt használták a reformátusok és az evangélikusok. Ezek a lehetőségek újból ideiglenesen megszűntek az 1670-es években és csak a város kurucok által való megszállása után, a következő évtizedben éledtek fel újra. Az utolsó hír a református prédikátor működéséről Varannón 1706-ból származik, ezért azt lehet feltételezni, hogy a helyi református gyülekezet a szatmári béke után, valamikor 1711–1725 között szűnhetett meg.³⁷

HOMONNA

Homonna mezőváros a Drugeth birtokok és uradalom központja volt, ezért vallási fejlődésére nagy befolyása volt az arisztokrata mágnás családnak. Annak tagjai (István, György, Gábor és Antal) már a 16. század 30-as éveiben elfogadták a reformációs tanokat és elkezdték azok terjesztését birtokaikon, köztük zempléni birtokaik központjában, Homonnán is. Homonna Felső-Zemplén legnagyobb mezővárosa volt. Már a középkortól nemcsak a terjedelmes Drugeth uradalom központja, de a kézművesség és kereskedelem fontos gócpontjaként is működött. A parasztokon és más jobbágnépességen kívül a várost számos iparos és kereskedő lakta. Máig nem ismert olyan forrás, amely a Drugeth család tagjainak protestáns felekezet követőjévé válásának pontos idejét ismertetné. De

³⁵ Zsilinszky Mihály: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve. III. Bp., Hornyánszky Viktor könyvnyomdája, 1893. 63–64.*

³⁶ Uo. 231.

³⁷ Mivel a reformációs gyülekezetek első összeírásában 1725–29-ban már nincs említve.

más történelmi eseményeknek köszönhetően feltételezni lehet, hogy ez valamikor a 16. század 30-as éveinek első felében mehetett végbe.³⁸

Feltételezhető, hogy mint más mezővárosokban, Homonnán is a lutheri tanítást fogadták el először, és csak néhány évvel azután kezdett magának utat törni a svájci reformáció. A kálvinizmus esetében sem ismert a pontos idő, mikor tért át Homonna lakossága a svájci reformáció irányzatához. Az első kálvinista prédikátor működése és a svájci reformációs tan elterjedése a városban leghamarabb Drugeth István nevéhez köthető, a 16. század 50-es éveinek első felében. Drugeth István 1556-ban költözött át Homonnára Ungvárról, ahol, mint a református egyház patrónusa bőkezűen támogatta azt. Tehát helyénvaló azt gondolni, hogy Homonnán, ahol a város nagy része a tulajdonában volt, nagy érdeme volt a kálvinizmus elfogadásában.³⁹

Így a kálvinista prédikátorok viszonylag hamar, de legkésőbb a 16. század utolsó negyedében már megjelentek Homonnán. Az első ismert közülük Szobránci János volt, 1579-ből. A homonnai gyülekezet működéséről semmilyen pontosabb adat nem maradt fenn. Közvetett adatok alapján feltételezni lehet, hogy valószínűleg átvette a régi középkori templomot vagyonával és minden jövedelmével együtt. Szintén nem maradtak fenn a 16. és 17. század fordulóján működő református prédikátorok nevei sem. Feltételezhető, hogy úgy, mint Varannón, vagy Gálszécsen, két lelkésze volt a mezővárosnak: magyar pap az uraság és magyar lakosság számára, és szlovák káplán Homonna lakosai nagyobb részének és a leányegyházaknak. Hasonlóképpen feltételezhető egy iskola létezése is, de ezt semmi forrás nem igazolja. Egyházigazgatási szempontból a homonnai gyülekezet a Tiszáninnen Református Egyházkerület ungi esperességéhez tartozott. Sajnos források hiánya miatt pontosabb adatok annak történetéről és további fejlődéséről nem maradtak meg.

Ahogy a Drugethekkel kapcsolhatjuk össze a reformációt Homonnán, úgy a protestantizmus vége is hozzájuk kapcsolódik. Hasonlóképpen, mint más arisztokrata családoknál a 17. század első felében a Drugethek is néhány generáció után protestáns patrónusokból a protestantizmus ellenségeivé váltak. Drugeth György volt ez első olyan mágán, aki Pázmány Péter esztergomi érsek hatása alatt 1609-ben tért át a katolicizmusra. Három évvel később, 1612-ben elvette a homonnai parókiális templomot, amelyet a református gyülekezet használt. A következő évben jezsuitákat hívott a városba, akiknek odaadta az elvett református templomot és a gimnázium számára építtetett egy új épületet. Természetesen

³⁸ Réz László a reformáció elfogadásának időpontját a különféle házassági és szövetséges kapcsolatokból a Drugethek és a Perényiek közt vonja le, mivel azok a Báthoryakkal, Drágffyakkal és a Bebekekkel azokhoz a magyarországi családokhoz tartoztak, amelyek a reformációt elsőként fogadták el. Réz László: *A Drugethek és Homonna reformációja*. Sátoraljaújhely, Zemplén könyvnyomtató intézet, 1899. 60. (továbbiakban Réz, 1899.)

³⁹ Uo. 71.

a városból elűzette a református prédikátort. Homonnából, a néhai felső-zempléni protestáns központból néhány év leforgása alatt a rekatolizáció fészke lett, amely hatását a terjedelmes Drugeth uradalom egészére kiterjesztette.⁴⁰

A helyzet csak a 17. század 20-as éveinek végével, Bethlen Gábor felkelése idején változott meg. 1619-ben Homonnán – miután Bethlen seregei elfoglalták – a reformátusok visszakapták templomukat. Már a következő évben ott működött Szobránci György református prédikátor, és utána a homonnai gyülekezet élén a híres teológusok és reformátorok második generációjának képviselője, Kecskeméti C. János állt, aki több, nyomtatásban megjelent teológiai mű és prédikáció szerzője volt. Az egyik 1623-ban bizonyítja Homonnán való működését. Debrecenben, majd a wittenbergi és a heidelbergi egyetemen végezte tanulmányait.⁴¹

Bethlen Gábor felkelése és az azt követő békék alapján Zemplén vármegyének az Erdélyi Fejedelemséghez történt csatolása hozzájárult a homonnai református gyülekezet fennmaradásához az utolsó időszakban. Mivel a nikolsburgi béke megkötésével 1622-ben a homonnai uradalom visszaszállt a Drugethek tulajdonába, a kálvinisták a támadások újabb hullámának lettek kitéve, amelyet főleg a földesúr, gróf Homonnai Drugeth János vezetett. A reformátusok a 20-as évek második felében panasszal fordultak a vármegyéhez, amely a homonnai templom használatával kapcsolatban igazat adott nekik. Végül 1628-ban az ő oldalukra állt maga a fejedelem, Bethlen Gábor is. Ő viszont a következő évben meghalt, és az ideiglenesen Erdélyhez csatolt vármegyék (a zemplénivel együtt) visszakerültek a Magyar Királyság igazgatása alá. A világi támogatók elvesztése után nagyon gyorsan véget ért a homonnai református gyülekezet tevékenysége is, amely legkésőbb a jezsuiták visszatérése előtt, 1630-ban a Drugethek rekatolizációs nyomására megszűnt.⁴²

TEREBES

Terebes mezőváros 1567-ig Perényi Gábor tulajdonában volt, a család kihalása után a Drugethek kezébe került, ezért a vallási viszonyok alakulása hasonló módomban ment végbe, mint az előző, Drugethek kezében levő mezővárosokban. Ezért a források hiánya miatt csak feltételezni lehet, hogy a Perényi család hatására már itt is a század első felében elterjedtek a lutheri reformációs tanok, majd amikor a mezővárost átvette a Drugeth család, amely abban az időben már a kálvini tanok támogatója volt, Terebesen is ennek a felekezetnek a prédikátorai kezdték meg működésüket. A terebesi kálvinista prédikátorok nevei már a

⁴⁰ Zoványi, 1928. 104.

⁴¹ Réz, 1899. 72–76.

⁴² Uo.

16. század végétől ismertek, amikor 1598-ban a városban Bacsikai N. Péter működött. További református prédikátorok Terebesen a következő személyek voltak: Métás István Tokajból (1611), Stephanus Menhardt Martonházáról, Bákai György (1620–1623), Váradi Mihály (1624–1626), Kállay János (1633–1634) és Vizsolyi András (említve volt már 1644-ben).⁴³

Az első adatok a terebesi református gyülekezeetről, szintén az 1611-es egyház-látogatási jegyzőkönyvben maradtak fenn. Ez elsősorban az egyházi vagyongról és a lelkész és tanító jövedelmeiről ad számadást. Bizonyos, hogy az említett időben nem működött a mezővárosban más egyház, csak a református, amelynek tulajdonában állt a régi parókiális templom és a többi egyházi vagyon és jövedelem is. A gyülekezetet egy lelkész vezette káplán nélkül. A mezővárosban iskola is volt egy tanítóval (rektoral), aki a leányegyházakban a papi feladatokat is elvégezte. Terebes leányegyházaihoz tartozott: Parics (ma Terebes része), Nagyruszka és Hardicsa.

A rekatolizáció viszonylag hamar elérte Terebes református gyülekezetét, ez legkésőbb a 17. század 30-as évek felében lehetett. A patrónusi jog alapján az akkori földesúr és a zempléni rekatolizáció kezdeményezője, gróf Drugeth János elvette a reformátusok parókiái templomát. A reformátusoknak, akik még akkoriban a város többségét alkották, az istentiszteleteiket ideiglenes helyeken kellett tartaniuk. Valószínűleg a nemesek segítségével tudták fizetni a prédikátort, aki 1636-ban Hövei Balog György volt. Drugeth János a templom elvétele után más épületeket, a parókiát és az iskolát is elkobozta a reformátusoktól, amelynek következtében a gyülekezetnek nem volt sem iskolája, sem tanítója.⁴⁴ Már az 1630-as évek végén sikerült a kálvinistáknak új iskolát alapítaniuk, amelyben 1638-ban Főnyi István rektor tanított.⁴⁵

A következő évtizedben némileg javult a terebesi reformátusok helyzete. Megtartották a szabad vallásgyakorlatot és bizonyosra vehető, hogy a helyi nemesek és jobbágyok együttesen egy új templomot is építettek. Ezt viszont sokáig nem fejezték be és csak ideiglenesen tudták befedni. Abban az időben a lelkészi feladatokat Vizsolyi András végezte, aki 1641-től egészen a 16. század 70-es éveinek végéig működött a mezővárosban. Az 1640-es évek végétől a rektori helyet Szirmai Gergely töltötte be. A parókia templom, iskola, parókia és más egyházi vagyon elvétele után a lelkész jövedelmei nagymértékben csökkentek. Több paraszt kihasználva a földesurak konverzióját, az egyházi adókat már rendszertelenül, vagy egyáltalán nem fizette. A parókia a 17. század végén elveszítette majdnem az összes jövedelmét, beleértve a malom szombati jövedelmét is, amelyeket bizonyára a földesurak, később a pálosok foglaltak le. A század második felében a jövedelmek csökkenésén kívül más, a rekatolizációval összefüggő

⁴³ Zoványi, 1928. 138.

⁴⁴ Dienes, 2008. 93.

⁴⁵ Uo. 114.

problémákkal is meg kellett küzdenie a helyi parókiának. Egyrészt a hívek egy része igyekezett úgy kitérni a büntetések és a jobbágyi kötelességek alól, hogy áttért a katolikus hitre, másrészt a vallásilag vegyes családokban általánosan elutasították a református papnak a termény beszolgáltatását vagy a járandóságok fizetését.⁴⁶ Terebes mezővárosban az 1648. évben a református egyházlátogatási jegyzőkönyvbe egy lótolvaj esete van feljegyezve, aki a nemesi család büntetése alól csak úgy tudott megmenekülni, ha azonnal katolikus hitre tért át. Szintén ugyanebből a mezővárosból származott egy nagyon rossz magaviseletű asszony is. Mivel már a másod alkalommal szült fattyút, és tartott az uraság büntetésétől, ő is inkább katolikus hitre tért át.⁴⁷ A század második felében még az oktávát is elvesztette a prédikátor, amelyet a rendtagok sajátítottak ki.⁴⁸

Az 17. századi terebesi gyülekezethez kapcsolódó utolsó adatok 1670-ből származnak. Az új prédikátor Bélyi Pál és a rektor Ocsvári Mihály volt. Ő rövid időn belül Terebesi János lelkészt váltotta, aki gyilkosságot követett el. Ebben az időben még jobban megnehezedett a gyülekezet anyagi helyzete. Az 1673-as pozsonyi törvényszéken a terebesi prédikátor is jelen volt. Mivel a neve az iratokban nem maradt fenn, az valószínűleg Bélyi Pál lehetett. A gyülekezet leghamarabb Thököly Imre felkelése alatt alakult újjá, az 1670-es évek végén illetve a 80-as évek elején és egészen II. Rákóczi Ferenc felkeléséig, illetve a nagy pestisjárvány végéig létezett. Drugeth Zsigmond halála után 1684-ben a birtokai, köztük Terebes is feleségére, Keglevich Terézre maradtak, aki saját költségein megjavíttatta a templomot és a parókiának 80 mezőt adományozott a határ két oldalán. Halála után aztán lánya, Zichy Klára, és végül annak lánya, Csáky grófnő tulajdonába került a mezőváros.⁴⁹

A 18. században bizonyosan két parókia létezett Terebesen, ami természetesen két prédikátor, egy magyar és egy szlovák működését is feltételezi. 1709–1710 között az egész országot elérte az utolsó nagy pestisjárvány, amely Terebest és környékét sújtotta leginkább (illetve a mai kelet-szlovákiai síkság egész területét). A járvány áldozatául esett a református nemesek és a parasztok többsége, és azok, akik megmaradtak, nem tudták tovább megtartani gyülekezeteiket. A nemes Horváth család igyekezett megújítani a kálvinista egyházi életet, de Erdődy Gábor egri püspök megakadályozta azt. A templomot és mindkét parókiát, de a határban levő 34 mezőt is elkobozta és a pálosoknak adományozta.⁵⁰

⁴⁶ Dienes, 2008. 198., 212.

⁴⁷ Uo. 198–199.

⁴⁸ Uo. 198., 212.

⁴⁹ Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Zemplén vármegye*. Bp., é. n. [1905] 522.

⁵⁰ Dienes Dénes (ed.): *A Zempléni Református Egyházmegye őseirása 1782*. In: *Acta Patakina XII*. Sárospatak, Sárospataki református kollégium, 2003. 98–99.

Ezekre az eseményekre valamikor a 18. század első negyedében került sor, mivel az 1725–29-es országos összeírásban a terebesi református gyülekezet már nem szerepelt.

NAGYMIHÁLY

Nagymihály mezőváros Felső-Zemplén másik gazdasági és kulturális központjává alakult a századok során. Középnagyságú volt, mivel a 16. század végén voltak tőle nagyobb (pl. Sátoraljaújhely, Tarcal), de kisebb mezővárosok is (Terebes, Szinna) a vármegye területén. A mezővárost több nemesi család birtokolta, a Pongráczok, az Eödönffyek, a Bánffyak, akiknek sok vagyoni viszálya volt egymással.⁵¹ A reformáció elterjedésében és terjesztésében Nagymihályban szintén a helyi nemeseknek és földesuraknak, főleg a Pongráczoknak volt nagy befolyásuk. A nagymihályiak már az 1560. évben levéllel fordultak Kassa város vezetéséhez, amelyben kérték őket a szlávul tudó pap átengedésére, hogy Nagymihályban tudja hirdetni a reformációs tanokat, hiszen a mezőváros többsége már akkor is szláv ajkú volt. Ennek a kérésnek viszont a kassai magisztrátus nem tudott eleget tenni.⁵² Valószínűleg nem sokkal ezután a mezővárosban a kálvini tanok kezdtek elterjedni. Az első reformátor, és bizonyosan már kálvini prédikátor Nagymihályban Debreceni György volt, aki 1584–1598 között tevékenykedett. 1606–1609 között Tolnai János és káplánja, Crisanovi Jakab végezték az egyházi szolgálatokat. A 17. század első felében több református lelkész működött Nagymihályban: Németfalvi Jakab (1619–1622), Turóci Radolski Mátyás káplán (1623), Szentmiklósi János (1624), Szentmihályi János (1625), Váraljai Pál, második pap (1625–1626), Miskolci Jakab (1629), Vári András (1633), Literati Pál káplán (1633) és Pazdicsi Tamás (1655).⁵³

A nagymihályi református gyülekezet a Tiszáninneri Református Egyházkerület ungi esperességéhez tartozott. A legrégebbi adatokat az egyházi élet működéséről a gyülekezetben az 1619–20-ban írott egyház-látogatási jegyzőkönyvekből lehet megtudni. Nagymihályban, hasonlóan a többi említett mezővároshoz, két prédikátor működött: a magyar pap és a szlovák káplán. Míg a prédikátor főleg az uraságnak és a számos nemesnek tartotta a szolgálatot, a káplán a mezőváros szlovák lakosságának és a leányegyházak híveinek, pontosabban két egymás utáni vasárnapot a filiákban, míg a harmadik istentiszteletet a mezővárosban tartotta. A másik kálvinista lelkész a városban a helyi iskola tanítója volt. Úgy, ahogyan más mezővárosban is, a nagymihályi gyülekezetnek is volt harangozó-

⁵¹ Bodnárová Miloslava: Michalovce v stredoveku. In: *Dejiny Michaloviec* (Vladimír Sekela – Mikulás Jáger eds.). Kosice, TypoPress, 2007. 46–47.

⁵² Uo. 60.

⁵³ Zoványi, 1928. 131.

ja. A nagymihályi parókiának több zempléni és ungi falu is leányegyháza volt: Zuhogó, Orlóc (elpusztult település Verbóc mellett), Verbóc, Nagyzalacska, Zalacska, Lasztomér, Mocsarány, Betlanovce (elpusztult falu), Petróc, Tapolyány, Sztrájnán, Várkond (elpusztult település), Vinna és Hazsín.⁵⁴

A jövedelmek részletes leírásából kiderült, hogy egyéb fizetségeken kívül mind a három lelkész megkapta magától az uraságtól a három malom szombati jövedelmét is: a magyar lelkész Pongrácz Ferenc malmából, a szlovák a tapolyányiból és a rektor a bethlenfalui malomból. A Bánffy-féle szőlőkertekből a Georke nevű hegyről két cseber bort és a tanító egy pinta bort kapott minden lakostól.⁵⁵

Tekintettel arra, hogy a Pongráczok, a Sztárayak, a Szirmayak és a nagymihályi uradalom más birtokosai a 17. század második felében is protestánsok voltak, a rekatolizáció viszonylag későn érte el a mezővárost. A pozsonyi törvényszék előtt, 1674-ben a nagymihályi református prédikátor is megjelent, aki valószínűleg reverzálist adott, vagy a száműzetést választotta. Feltételezni lehet, hogy a parókia a következő időszakban megszűnt, de ez nem a nagymihályi református gyülekezet végét jelentette. Az egyik prédikátor, Sadányi János továbbra is bújdosott a Pongrácz kastélyban és a városban illegálisan végezte a szolgálatot.⁵⁶ Általánosságban leszögezhetjük, hogy a nagymihályi református templom elvételét 1674 és 1722 közé lehet tenni, amikor a helyi római-katolikus papnak adták át.⁵⁷ Néhány szerző ezt az eseményt 1722-re teszi.⁵⁸

Legkésőbb Thököly Imre felkelése idején megújították a nagymihályi gyülekezetet. A soproni országgyűlés után a mezővárosban két prédikátor is működhetett. A 17. század végén a jobbágylakosok csökkenése folytán a város lakosságának nagyobb részét nemesek alkották, akikre a vallásszabadság érvényes volt; hozzájuk tartozott még néhány kézműves család, így feltételezni lehet, hogy a század fordulóján tovább működött az egyházi élet. II. Rákóczi Ferenc szabadságharca idején a helyi református gyülekezet valószínűleg megkapta a középkori nagymihályi templomot, de az is feltételezhető, hogy már korábban is használta. Adatok a megújult katolikus egyházi életről, katolikus plébániáról és templomról csak 1736-ból származnak.⁵⁹ Az adatok szerint addig az ideig a templom

⁵⁴ Dienes Dénes (ed.): *Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16–17. század*. Budapest, Osiris, 2001. 245.

⁵⁵ Uo. 245.

⁵⁶ Csáji Pál: *Rákóczi András 1752. évi szlovák zsoltárfordítása XVII–XVIII. századi szlovák, cseh egyházpolitikának keretében*. Budapest, 1954. Kézirat. Sárospataki Református Kollégium Könyvtára, 9.

⁵⁷ Hörk József: *A Sáros-Zempléni ev. esperesség története*. Kassa, 1885. 82, 88.

⁵⁸ Hromaník Michal: *Z minulosti reformovaného cirkevného zboru v Michalovciach*. In: *Kalendár biblickej výchovy a vzdelania reformovaných kresťanov*. Bratislava, 2002. 82.

⁵⁹ *A kassai százéves egyházmegye történeti névtára és emlékkönyve. II. Zempléni főesperesség*. Kassa, 1907. 592–593.

a szabadságharc végi tűzvész, esetleg rombolás útján károsult meg. A pestis-járvány okozta elhalálozás után, amelynek Nagymihály lakosságának nagy része áldozatául esett, a megmaradt református hívek már nem voltak képesek a tönkrement templomot újraépíteni, és végül maga az egész parókia megszűnt. Utoljára a nagymihályi református gyülekezetet az 1725–29-es évekből származó összeírásban említik, mint a közelben lévő Sztrányán parókia leányegyházát.⁶⁰

⁶⁰ Csáji Pál (ed.): A magyar református eklézsiák és prédikátorok első hivatalos összeírása 1725–1729. = *Egyháztörténet*, 1958. 1. sz. 55.

FŐKAPITÁNYI KAPCSOLATI HÁLÓ SZATMÁRBAN A 17. SZÁZAD ELSŐ HARMADÁBAN

A 16. század derekán épült szatmári vár fontos erődítménynek számított még az ország részekre szakadása előtt is, viszont a speyeri egyezmény ratifikálása után kifejezetten főszerepet kapott a következő évtizedek háborúskodásai során. Egy 1576-ban kelt várjegyzékben említett jelző volt Szatmár várára a legmegfelelőbb: „das eusserte Hauß gegen Sibenbürgen,”¹ azaz „a legtávolabbi házunk Erdély ellenében”. A Magyar Királyság keleti végeinek utolsó végváraként a korabeli védelmi rendszerben bár a felső-magyarországi főkapitányság alá – Kassa alá – tartozott, az 1565-ben létrehozott szatmári vagy tiszántúli főkapitányság első vára lett. Bár az 1606-os bécsi békében Bocskai István több a „tiszai vármelegyekben” lévő várat vindikált és „csatolt fejedelemsége területéhez,” halála után mégis minden a régi kerékvágásba került vissza.

Az emberi kapcsolatok különböző minőségi formáját nevezzük ma kapcsolati hálónak. Ahogy ma is, régen is a kisebbtől haladt a nagyobb felé a kapcsolatok tökéjének minél jobb hasznosításával. A 17. században ezen háló kiépítése, fejlesztése és fenntartása leginkább a levelezés által működött. Ez természetesen feltételezte az írás és olvasás ismeretét. A kapcsolatok ápolásához feltétlen szükséges volt a diplomácia ismerete és a diplomatikus viselkedés elsajátítása is. A leveleket futárral, postással vagy ismerősökkel jutatták célba: „*Nag[yság]odnak két rendbeli levelét hozták, egyiket az Penészi Márton szolgája másikat postán.*”² – írta Dóczy András a nádornak, bethlenfalvi Thurzó Györgynek. A levelek célba érkezése függött a kézbesítőtől vagy éppen az utak általános helyzetétől. Az üzenetek általában megérkeztek, de nem mindig a címzetthez. A korszak történetéből jól ismerjük Bocskai István levélváltását Bethlen Gáborral és annak történetét, miszerint Bethlen levele a kézbesítés közben „rossz” kezekbe került és mi sült ki a végén belőle. Sokszor az aktuális területeket éppen hatalmuk alatt tartó hajdúk miatt nem érkeztek meg, vagy tűntek el fontos levelek. Dóczy András szatmári kapitánysága idején sokszor panaszkodott a hajdúk viselkedésére a

¹ Pálffy Géza: A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. = *Hadtörténeti Közlemények*, 1995. 115.

² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL) E 196 fasc. 60. no. 6.

nádornak, ugyanis legtöbbször tehetetlen volt a zsoldos katonák „insolentiája”³ ellen: „Erdély felől tegnap előtt Nag[yság]odnak meg írtam, most is ujjóbban azon hír continuáltatik, hogy az Erdélyi Fejedelelem Szebenben vagyon, az hajdú igen szökik akarátja ellen is, az kik penig ki jönnek minden insolentiát cselekesznek. Immár egy néhány nemes embereket meg vertenek, lovokat el vonták, sőt még az eő fel[sé]ge Wadai⁴ postáját is útjában igen meg verték, lovát egyet mását el vették, és ezt az Nag[yság]od levelit is csak alig hozták meg, mely miatt az posták búcsúznak, az szolgálatot el akarván hagyni, ha penig az posták így az bátorságossan nem fognak járhatni és mind eő fel[ségé]lgével mind Nag[yság]oddal levél által correspondentiánk⁵ nem leszön, Nag[yság]od gondolhatja mire megyön az dolog és mi következhetik”.⁶

Szatmár a Magyar Királyságnak hasonló kaliberű erőssége volt, mint Erdélynek Várad. Amint láthatjuk is az elkövetkező évek politikai eseményei viharában, hogy fontos védelmi (és adott esetben támadó) rendszer dukált Erdély erőrendszerével szemben, amelynek legfontosabb bástyája a szatmári vár volt. Nem hiába adta parancsba Mátyás főherceg már két héttel Bocskai fejedelem halála után Thurzó György és Forgách Zsigmond királyi biztosoknak az átengedett megyék és az abban lévő erősségek visszahódoltatását, ugyanis tudta, hogy Erdély esetleges visszaszerzéséhez kell egy megbízható támaszpont. Az 1607-es kassai tárgyaláson⁷ a megyék és városok küldöttjei belegyeztek a király hűségére való áttérésre. Nem maradt egyéb hátra, mint az átengedett várak visszaszerzése. A királyi biztosok mellé a feltörekvő Bars vármegyei főispánt, Dóczy Andrást is elküldte, aki már korábban többször is bizonyította hűségét Bécs felé.⁸

Nagylúcsei Dóczy András 1580 körül született, nagylúcsei Dóczy Gábor és bedeghi Nyári Krisztina házasságából. Életének korai szakaszáról keveset tudunk. 1603-tól haláláig Bars vármegye főispánja volt, 1606-tól magyar királyi tanácsos, 1608-tól előbb királyi pohárnokmester, majd 1610-től kamarásmester. Rátermettségét igazán a Bocskai István halála után kialakult helyzetben mutatta meg. Sikereiben nem kis segítséget jelentett az a kapcsolati háló, amelyet egy részről a családi ismeretség révén, majd a hivatali lépcsőfokokat bejárva teremtett meg. Dóczy András 1610. március 15-én kapta megbízatását II. Mátyástól

³ Insolentia – túlkapás (lat.)

⁴ Vada – egykori település Szatmár vármegyében, amely Vada pusztá néven a Károlyi család Csanáros nevű falujához tartozott

⁵ Correspondencia – levelezés (lat.)

⁶ MNL OL E 196 fasc. 60. no. 4.

⁷ A király által kinevezett komisszáriusok, Thurzó György és Forgách Zsigmond 1607. február 12-én egyeztek meg a Kassára összehívott rendekkel, miszerint a tizenhárom megye és a városok visszatérnek a király hűségére.

⁸ Többek között a Bocskai István vezette mozgalom idején 1605-ben Revistye várába húzódott a hajdúk elől és bár át kellett adnia Revistyt, nem állt Bocskai mellé.

„pro supremo praefecto et capitaneo dictae arcis et praesidii Zathmariensis,”⁹ azaz a szatmári főkapitányi cím betöltésére. A karrierjének tetőpontját jelentő felső-magyarországi kapitányi posztot a szatmári főkapitányság élén kifejtett munkájával alapozta meg, az udvar választása nem hiába rá esett. Egyrésről családjának politikai felfogásának megingathatatlansága és természetesen a maga tenni vágyása vagy karrierizmusa segítette erre a posztra. Dóczy már a szatmári kapitányi megbízatása előtt is kiterjedt levelezést folytatott. Levelei tartalmából általában széles látókörű politikust ismerhetünk meg. Tanulmányai során nagy valószínűséggel elsajátította a latin, német és olasz nyelveket, s minden bizonnyal használta is azokat hivatali levelezései során. Kapcsolati hálójának legerősebb láncszemeit a politikából ismert személyek alkották. A vizsgált levelek számából százalékosan a legtöbbet a katonai és politikai témájúak teszik ki. A fennmaradt források alapján legtöbb esetben Forgách Zsigmonddal,¹⁰ Thurzó Györggyel¹¹ és II. Mátyással¹² levelezett.

Nagylúcsei Dóczy András kapcsolati hálójának elkészítéséhez tehát a hozzá köthető levelek feldolgozása elengedhetetlen volt. Így a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának E 173. fondjában – amely a nagylúcsei Dóczy család leveleit őrzi – és az E 193. fondban – amely a bethlenfalvi Thurzó család leveleit tartalmazza – az 52-től 56-ig bezáródó dobozokban található levelek íróit illetve címzettjeit kellett számba venni. Ez a két forrás-együttes 163 és 322 levelével együttesen 485 db iratot tesz ki. Dóczy András személyének és a korszaknak minél jobb megismeréséhez a források szisztematikus feldolgozása a megoldás. Így a főkapitány kapcsolati hálója elkészítésének hosszú és monoton munkálatai gyümölcsöző eredményeket hoztak a korszak más területeit kutatók számára is. Ugyanis a levelek sorba rendezése után szinte napról-napra rajzolódnak ki eléink a tárgyalt évek történései, természetesen Dóczy és levelezőpartnerei szemszögéből.

A szatmári főkapitányság Dóczy András hivatali ideje alatt fontos szerepet töltött be a térség geopolitikai változásai során, amelyek nagyban befolyásolták a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség viszonyát. Hivatali székébe még alig helyezkedhetett el, amikor 1610 végén Báthory Gábor hadseregével – köztük számos Szabolcs és Szatmár vármegyei hajdúval – elfoglalta Havasalföld fővárosát Tergovistét, elűzve onnan a Habsburg barát Radul Serbant. A török porta nemtetszése mellett hadjáratának következménye egy viszonylag jól megtervezett, ám meggondolatlan büntetőhadjárat lett, amelyben tevőlegesen vett részt Forgách Zsigmond mellett természetesen Dóczy András is. Bár az erdélyi hadjárat kudarcba fulladt, bebizonyosodott, hogy a szatmári főkapitányság fon-

⁹ MNL OL E 173 II. Mátyás megbízólevele Dóczy Andrásnak

¹⁰ Forgách Zsigmond (1565–1621) 1611-től felső-magyarországi főkapitány, majd 1618-tól nádor volt.

¹¹ Bethlenfalvi Thurzó György (1567–1616) 1609-től nádor, Árva vármegye örökös főispánja.

¹² Mátyás osztrák főherceg (1557–1619) 1608-tól Magyarország királya.

tos szerepet tölthet be egy esetleges későbbi Erdély elleni akció megszervezésében és lebonyolításában, élén a Habsburg udvar megbízható katonájával. Báthory Gábor bukása után adódott is a lehetőség, ha nem is egész Erdély elfoglalására, de legalább a határt védelmező védvonallal szemben lévő sáv visszaszerzésére. Tehát Dóczy András és a Tiszántúli Főkapitányság várláncolata újra felértékelődött, az események központjába került. Sőt a tárgyalt évtizedekben ekkor volt a Habsburg udvar és a Magyar Királyság a legközelebb ahhoz, hogy az Erdélyi Fejedelemséget újra visszakapcsolja az ország területéhez. Ugyanis a szemben álló várak – Huszt, Kővár, Nagybánya, Tasnád – kapitányai hajlottak arra, hogy „áttérjenek” a Habsburg uralkodó hűségére, nem is beszélve Lippa és Jenő várainak dolgáról, amelyeket Bethlen Gábornak az új helyzetben a török támogatásért cserébe át kellett újra adniuk a Portának. Ebbe a sorba kívánczik még Várad esete is, amely szinte II. Mátyás ölébe hullott volna, hacsak Abaffy Miklós,¹³ aki Báthory Gábor meggyilkolása után is – katonáival! – még az őrizetlenül maradt Váradban tartózkodott, nem jött volna ki onnan.

A Dóczy család fennmaradt levelezése a puszkaporos hangulat csendesedése idején, azaz a két nagyszombati egyezség között sajnos véget ér, aminek legfontosabb magyarázata a nádor 1616. december 26-i halála. Mivel Forgách Zsigmond felső-magyarországi kapitányi posztjáról egyenesen a nádori székbe ült át, Dóczy is lépett egyet a ranglétrán és Forgách helyét vette át Kassán. Dóczy András felső-magyarországi kapitányi ténykedésének idejéből kevés forrás áll rendelkezésünkre, annak feltárása remélhetőleg a közeljövőben megtörténik.

De hogy kik is alkották a szatmári főkapitány kapcsolati hálóját? Az alábbi oldalakon a háló fontosabb tagjaitól olvashatunk egy-egy levelet, melyekből jól látszik a Dóczyhoz való viszonyuk, emellett a levelek hangvétele is sokat elárul azok írójáról. A sorrendet az adott személy leveleinek száma alapján állítottuk össze.

Nagylúcsei Dóczy András levelezőpartnerei az MNL OL E 173-as fondja alapján, a levelek számának sorrendjében:

1. Forgách Zsigmond,¹⁴ gácsi, gróf (1565–1621)
Kassa, 1614.08.25. (8137.)

Palatinus uram minemű híreket írjon énnekem, tudom Keg[yelmed]nek is értésére adta, tudni illik, hogy az Lengyel határra sok Tatár gyülekeznek Törökkel együtt, az mint K[e]g[yelme]d az Lengyel úrnak levelének párbábul bővebben megérti. Azelőtt is megír-

¹³ Abaffy Miklós – tokaji várkapitány

¹⁴ 1604-ben főpohárnokmester, 1606-ban országbíró, 1611-ben Felső-Magyarország főkapitánya, Sáros, Nógrád és Szabolcs vármegye főispánja lett. 1618-ban Magyarország nádora lett egészen 1621-es haláláig. Forgách Zsigmond, mint felső-magyarországi főkapitány Dóczy közvetlen felettese volt, ebből kifolyólag számos levelet váltott egymással a két főúr főleg politikai ügyekben.

tam vala Keg[yelmed]nek, hogy az vármegyék egy átaljában nem akarják az kevés fönn lévő hadakat is szenvedni, onnan fellül sem küldenek semmi pénzt. Leszen-e hadunk avagy nem, bizonyosok nem lehetünk benne, holott onnan fellül semmit nem érthetünk ha nem tudhatjuk magunkat mihez tartani. Bizony dolog, hogy ha ez a Tatárság ki mostan az Lengyel határra gyülekezik, az Lengyeleknek látja készüléteket, félő, hogy reánk ki ne jöjjön az Lengyel határon Husztra. Holott mind Erdélyből s mind penig egyebűn-ben bizonyoson megértheti, hogy minekünk semmi hadaink fönn nincsenek. S ez országban mindent cselekedhetik, valamit akar és az vármegye után akkor kezdik ezekben venni magokat, kik mostan magoknak nagy békességet ígérnek. Ím ez kevés Nagy Lukács¹⁵ hada sem maradhat meg miattok, kikre nézve mégis az ellenség meg tartoznék. Meghagytuk neki, hogy kimenjen Szabolcs vármegyéből, az holl majd esztendeig tartották magokat, menjenek Bereg vármegyében, ha bebocsátják őket, hol pedig nem, hogy valami vérontás ne következék, inkább oszoljanak el, mert én őket nem tudom hová tenni. Immár csak addig szenvednék ott Beregben őket, míg onnan föllül valami bizonyost érthetnének. De az pénzek is el érkezének mégis lenne valami kicsiny mezei hadunk ha mire kívántatnék. Holott ha csak az vármegye népére támasztjuk magunkat, avval igen kicsit, avagy ugyan semmit sem érünk. Az végbelieket pedig ki nem hozhatni az végházakból. Kérem annakokáért Keg[yelme]det, hogy K[e]g[yelme]d az Tiszán túl való vármegyéket meg találván, intse arra őket, hogy ez Nagy Lukács hadát és az többit is, kik még fenn volnának szenvedjék békével egy kevés ideig, bizonyos helyeken élést rendelvén nekik. Lássuk mire válik, leszen-e békesség avagy nem. Azután ha el kell oszlaniok, abban is mód találtatik, ha penig hadaink lesznek, fizetetlen eő feőlsége rajtok nem tartja. Holott ha most ezeknek el kell oszlaniok, még csak arra való embereink sem kezdenek ez országban lenni, az ki uttokra vigyázzanak, ezek[kel] ember mégis érne valamit. Az Lengyel határra penig K[e]g[yelme]d Husztból igen vigyáztasson, az utak be legyenek vágva,¹⁶ sőt ugyan bizonyos fő embereket, Commissariusokat bocsásson K[e]g[yelme]d onnan Szakmárbul, kik meglássák Huszt felől ha bevágták e az utakat, avagy nem. Ha be nem vágták vágassák be. Paraszt ember szavának nem mindenkor lehetünk, holott ő maga könnyebbségre is azt mondja, hogy bé vannak vágva az utak. Az Hawassok allját is Máramarosban mindenütt megjárassa K[e]g[yelme]d, sőt ugyanaz Hawassokra is be menjenek, az utakat mindenütt be vágassák, K[e]g[yelme]det kérem ezekre legyen szorgalmatos gondja. Az vármegyéknél is legyen azon K[e]g[yelme]d, hogy ezen kevés hadnak fönn lételében ne tartsanak ellent magok javára, oltalmára, megmaradására nézve, melyet csak akarják, könnyen el tarthatnak. Az Pilulákat¹⁷ Keg[yelmed]nek meg küldöttük, adja Isten, hogy Keg[yelmed]nek használjon, régi jó egészséget adja meg Isten Keg[yelmed]nek. Tartsa meg Isten K[e]g[yelme]det sok esztendeig. Datum Cassoviae die 25 Aug 1614.

Comes Sigis[mundus] Forgách de Gyemes

¹⁵ Nagy Lukács hajdúkapitány

¹⁶ Az utak bevágásáról Binder Pál tett említést a Korunk folyóirat 1991/5. számában, miszerint „Ellenséges betörés esetén az utat bevágással és nem sáncolással zárták el.” Ezt a módszert nagy valószínűség szerint csak az arra alkalmas terepviszonyok adta lehetőségek mellett alkalmazták, mint például szorosok és hágók környékén.

¹⁷ Forgách Zsigmond itt valamilyen gyógyszereket küldött Dóczynak, ami értékes adat lehet a személyes kapcsolatukra nézve.

**2. Thurzó György,¹⁸ bethlenfalvi, gróf, (1567–1616)
Biccse, 1614.09.15. (8167.)**

Az Keg[yelme]d levelét, mely 6 die Septembris költ Zakmártt, minekünk meg adák, melybe mit írjon Keg[yelme]d meg értettük. Az Keg[yelme]d írásakint azért, mi is azt tartjuk, hogy eő Feöl[sé]gének, minthogy hírrel is kötelesek vagyunk reá, többel tartozunk, hogy sem mint az idegennek, s ha azért szintén nehezten is az Erdélyi Vajda Keg[yelme]dre, Keg[yelme]d mindazonáltal azt cselekedje, ami hazánknek és Nemzetünknek javára és meg maradássára való lenne. Hogy csendességben vagy on most Keg[yelme]tek oda az földre, nagy örömet halljuk, adná Isten hogy állandó lenne, de ez nagy dolog mi előttünk, hogy mi az erre az földre minnyájan, mindenkor azon igyekeznénk, hogy az szent békesség meg lévén, csendességben s egyességben maradhatnánk, sőt eő Fe[öl]sége is immár inclinatus¹⁹ volna reá, akarván minden vissza vonyasokat s afféle zürzavar állapotot az egyezségre hozni. Oda pedig arra az földre, nem tudjuk mi lehet az oka, soha nem nyughattnak, mindenkor onnét adnák az okot az háborúra, s onnét szokott következni minden vissza vonyas, adta volna az Úr Isten, hogy az az Erdély ne lőtt volna oly közel hozzánk, hanem lőtt volna valahol tova Judeában az új világban, tudjuk, hogy csendesebben s jobb állapotban voltunk volna és mind végeink s ez több fogatkozásink helyesbben voltanak volna. Hogy ennek utána is kész Keg[yelme]d az oda való dolgokat s híreket értésünkre adni, jó néven vöttük Keg[yelme]dtől, el híven, hogy el sem mulatván Keg[yelme]d azt cselekedni. Isten éltesse Keg[yelme]det. Datum Biccse die 15 Septembris Anno 1614.

Comes Georgius Thurzó

**3. II. Mátyás, Habsburg (1557–1619)
Bécs, 1610.03.15.²⁰ (8030.)**

Matthias Secundus Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae etc. rex, designatus in regem Bohemiae, archidux Austriae, dux Burgundiae, marchio Moraviae, comes Tyrolis etc. fidelibus nostris, spectabilibus, magnificis, egregiis et nobilibus comitibus, vicecomitibus, iudicibus ac universitati dominorum et nobilium comitatum Zathmar, Zabolch, Beregh et Ugochia simul vel divisim constitutis et praesentibus requirendis salutem et gratiam. Quoniam fidei nostro, nobis dilecto, magnifico Andreae Doczy de Nagy Luchie cubiculariorum nostrorum regali in Hungaria magistro et consiliario nostro ob eximias eius virtutes et non vulgaria merita et servitia nobis et inclytae domui nostrae Austriacae in omni rerum et fortunae eventu hactenus fideliter et laudabiliter praestita supremam praefecturam et capitaneatum arcis et praesidii nostri Zathmariensis et nemini alteri benigne contulimus, illumque etiam praefato officio rite fungi volumus. Idcirco fidelitatem vestram benigne hortamur et requirimus vobisque et vestrum singulis harum serie clementer ac firmiter committimus et mandamus, ut praefatum Andream Doczy pro supremo praefecto et capitaneo dictae arcis et praesidii Zathmariensis tenere, habere et recognoscere ac bonam vicinitatem et amicitiam cum eo

¹⁸ Thurzó György 1609 és 1616 között a Magyar Királyság nádora volt

¹⁹ Inclinator – miként (lat.)

²⁰ Az oklevél Dóczy András megbízólevele a szatmári vár főkapitányi poszt elfoglalására

colere et in iis omnibus quae tum ad nostrum, tum vero regni istius nostri Hungariae publicum bonum et commodum ac defensionem spectare videbuntur, bonam et mutuam correspondentiam cum ipso quovis tempore habere atque invicem, omni spe et auxilio iuvare velitis et debeatis. Secus non facturi. Praesentibus perlectis exhibenti restitutus. Datum in civitate nostra Vienna, decima quinta die mensis Martii anno Domini millesimo sexcentesimo decimo.

Matthias

Valentinus Leepes, episcopus Nitriensis mp.
Himelreich

4. Daróczy Ferenc,²¹ deregnyői (1572–1616)
Kassa 1613.11.23. (8085.)

Áldja meg Isten mindenekben, jó szerencsésen Keg[yelme]det. Az Keg[yel]med Deputatiója²² felől akarám mégis admoneálnom²³ Keg[yelme]det, ítélem a tractát²⁴ valami summa felől Ezterház²⁵ urammal el kezdik, Keg[yelme]d azért ez occasiót²⁶ ne negligálja²⁷, állítljon²⁸ Keg[yelme]d eö felségénél, acceptálná²⁹ eö felsége Keg[yelme]d deputátumát³⁰ in desalvationem illius summae³¹, mert én más módot nem látok az Keg[yelme]d elégitésében. A mi kevés pénzünk is gyűl, azzal Keg[yelme]d jól tudja, hogy a végbelieket is közel sem érjük fel, nem hogy abba szét oszthatnánk Keg[yelmedne]k, Keg[yelme]d ezzel ne késsék. Éltesse Isten Keg[yelme]det jó egészségben, sokáig. Datum Cass[ovia]e 23 Novembris 1613.

Fran[ciscus] Daróczy

5. Báthory Gábor,³² somlyai (1589–1613)
Vízakna, 1613.07.03. (8081.)

Meg hozák Palatinus uram eö Na[gysá]ga levelével együtt az Keg[yelme]d levelét is, melyből értjük, hogy az Törökök oda az végeken igen vitézkednek, melyre ítéljük, hogy kegyelmeteknek is illendő vigyázása vagyon, mi is meg parancsoltuk mindenféle végbeli

²¹ Daróczy Ferenc, deregnyői (Bereg vármegye főispánja, szepesi kamarai prefektus). 1614-ben és 1615-ben követségeket vezetett Erdélybe, amelyeknek eredményként a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség megkötötte a nagyszombati szerződést.

²² Deputatio – küldöttség (lat.)

²³ Admoneál – figyelmeztet, emlékeztet (lat.)

²⁴ Tracta – tárgyalás (lat.)

²⁵ Eszterházy Miklós (1582–1645) regéci várkapitány, később nádor

²⁶ Occasio – lehetőség, alkalom (lat.)

²⁷ Negligál – elhanyagol, elmulaszt (lat.)

²⁸ Instál – kér (lat.)

²⁹ Acceptál – elismer (lat.)

³⁰ Deputátum – járandóság (lat.)

³¹ In desalvationem illius summae – azon összeg megmentése/visszaszerzése (lat.)

³² Báthory Gábor, somlyai (1589–1613), erdélyi fejedelem

Capitánoknak, hogy vigyázásban legyenek, kéret azon is Keg[yelme]d levelében, hogy híreket íránk, az Palatinus Uram eö Na[gysá]ga levelével választ is írtunk, kegyelmedet kérjük késedelem nélkül küldje meg eö Na[gysá]gának. Istennek hála semmi gonosz hí-rünk nincsenek, úgy vagyon, hogy Bethlen Gábor mellé gyült volt egy néhány Török, de azok is el oszlottanak. Az Portára bocsátott fő követünk[nek] is csak mostanság érkezék levele, kiben azt írja, hogy minden kívánságinkra jó válaszok vagyon. Az mint értjük Bethlen Gábor vagy az Patyolatot teszi fel, vagy az Tenger vizét issza meg, de egyiknek meg kell lenni. Ez után is ha mi híreink lesznek, örömet kedveskedünk Keg[yelme]dnek írásunkkal. Tarcsa Isten jó egészségben kegyelmedet. Datum in Oppido Vízakna die tertia mensis July. Anno Domini 1613. Amicus ad serviendis paratissimus.

Gabriel princeps

**6. Kendi István³³ (– 1628 körül)
Bécs, 1614.11.25. (8245.)**

Áldja meg az Úr Isten Keg[yelme]d[e]t boldog hosszú élettel, jó egészséggel. Böcsülletes jó akaró uram, hogy Keg[yelme]d[ne]k mind eddig is nem írtam semmit, azt Keg[yelme]d egyébként ne tulajdoniccsa, hanem csak annak, hogy vártam azt az alkalmatosságot melyben Keg[yelme]d[ne]k mégis valami bizonyost írassak itt való állapotunk felől. Szombaton érkezvén Bécsben Császár urunkat eö Felségét itthon nem talállok hanem vasárnap jöve meg, az egy nap nyugodván mi is, azután eö Felsege nagy kegyelmesen látván bennünket, minden dolgainkról való tractátusunkat Molard³⁴ uramra, és Fon Meggan³⁵ uramékra bízta. Istennek neve dicsértessék az mi dolgaink igen jó terminusban vadnak és reméljük is, hogy naponként kívánságunk szerint való véget is fogunk mi érni. Ha pedig uram nyilvánban meg érthetjük miben álljon meg az mi állapotunk Keg[yelme]d[ne]k azt is mindjárat szorgalmatoson értésére adjuk. Itt uram hidje el Keg[yelme]d, hogy semminemű időnket mi el nem mulatjuk, hanem teljességesen azon vagyunk miként nemzetünknek és az közönséges jónak szolgálhassunk. Püspök uram eö kegyelme is velem vagyon, eö kegyelme is dolgaiban szorgalmatos. Tudom is uram, hogy Keg[yelme]d az oda alá való állapotoknak sokképpen végére megyen, én is Keg[yelme]d[e]t mint uramat kérem az miben méltó részeltesen engemet is, meg szolgálom Keg[yelme]dnek. Tarcsa meg Isten Keg[yelme]d[e]t és adja hamarsággal jó egészségbe látnunk. Datum ex Vienna 25 Novembris Anno 1614.

Stephanus Kendi

³³ Kendi István (erdélyi kancellár, trónkövetelő). Erdélyi politikus. Apja, Kendi Sándor már János Zsigmond alatt szolgált az erdélyi politikát. Báthory István támogatója, majd Báthory Zsigmond fejedelmi tanácsának tagja volt. 1594-ben, mivel ellenezte a törökkel való teljes szakítást, a fejedelem kivégeztette. Kendi István apjához hasonlóan az erdélyi fejedelemség érdekeit tartotta szem előtt politikájában. Támogatta Székely Mózes felkelését, majd Bocskai István fő politikai támogatója lett. 1608-tól Báthori Gábor kancellárja lett. 1610-ben Kornis Boldizsárral a fejedelem ellen merényletet terveztek, ami megghiúsult. Kendi István a fejedelem haragja elől a Magyar Királyság területére menekült. Bár 1614-ben Bethlen Gábor engedélyével visszatérhetett erdélyi birtokaira, 1615-ben már mint trónkövetelő támadt a fejedelemségre.

³⁴ Hans Molart – (?–1619) királyi biztos

³⁵ Von Meggan – 1613-ban főkamaraesi tiszttel viselt

7. Hoffmann György³⁶
Ecsed, 1614.11.29. (8209.)

Meg adá Zombathelyi³⁷ uram nekünk az Keg[yelme]d levelét, kiben commissiókat³⁸ kíván Keg[yelme]d, két hó pénzt, az harmincadosokra. Talám meg értette azért eddig is Keg[yelme]d, hogy Kiss Lukács uram immár Szendrőben vagyon és ott kezdte el az fizetést. Az Keg[yelme]d fizetése felől is oly rendelést tettünk, hogy eő Keg[yelm]e meg adja Keg[yelme]dnek (az két hó pénzt). Kívátnánk, hogy immár egyszer egy Derék Computus³⁹ lenne közöttünk, hogy tudnánk mi is mivel tartozunk Keg[yelme]d[ne]k. Datum in arce Ecsed 29 Novembris 1614.

8. Perneszy Gábor,⁴⁰ osztopáni
Ecsed, 1615.04.05. (8285.)

Jó egészséges, hosszú étellel álgya meg az Úr Isten Nag[yságodna]k örvendetessen. Akarám Nag[yságona]k értésére adni, én Isten akaratjából itt ítélő mester uramat illendő képpen hagyván, nem lehet egyéb benne, Munkácsi utamat kell követnem, az hova septima⁴¹ Aprillis kell meg indulnom. De Nag[yságo]s uram én oda nem késem, mivel hogy paripákon is megyek, hanem mennél hamarabb lehet még sietek az eő Fel[sé]ge házában. És mi helyen Isten meg hoz, Nag[yságo]dat meg jövelem felől tudósítom. Írtam volt Lónyai András⁴² uramnak fiamnak az Nag[yságo]d kívánsága felől, tudni illik, hogy az eő Fel[sé]ge vég házaiból gyűlnek Nag[yságod]hoz Szatmárra, és az eő Fel[sé]ge vég házában lévő fogyatkozások felől certificalnak⁴³ eő Fel[sé]gét, az mi kedves urunkat, kihez most volna is occasio, mivel mind Palatinus uram s mind Generalis uram eő Nag[ysá]gák mostan udvarnál vadnak. Mely írásomra mi választot legyen Lónyai fiam uram Nag[yságodna]k in paribus küldtem in (en) parte.⁴⁴ Ha Nag[yságodna]k jó akaratja volna, írna Lónyai fiam uramnak az postán, hogy Húsvét nap után való szerdára, küldené ő Keg[yel]me Nag[yságo]dhoz az kiket akar, Cum Plenari Autoritate,⁴⁵ én is ha az Úr Isten egészségemet aggya, az napra Nag[yságod]hoz megyek és onnét Váraljára, úgy mint 22 diem mensis Aprill kívátnatik Váraljai házamhoz is onnét mennem, és az előttem álló lakodalomhoz pusztá házam táját készítetnem. Külttem egy levelet szolgálmanak Kovács Jánosnak, melyben includálva fiam uram levele is vagyon, melyik Megyesi tisztartójának küldött. Nag[ysá]godat szeretettel kérem, hogy Nag[yságo]d egy némely

³⁶ Hoffmann György (?–1613) – szepesi kamarai prefektus

³⁷ Szombathelyi Márton – Erdélyi kancelláriai írnok, dési sókamara ispán, majd portai követ

³⁸ Commissio – megbízás (lat.)

³⁹ Computus – számítás (lat.)

⁴⁰ Perneszy Gábor – szatmári vicekapitány, majd kővári kapitány

⁴¹ Septima – hetedik (lat.)

⁴² Lónyai András (?–1620 k.)

⁴³ Certifical – hivatalos irattal biztosít (lat.)

⁴⁴ In parte – részben (lat.)

⁴⁵ Cum plenari autoritate – teljes tekintéllyével (lat.)

lovas embertől, mennél hamarabb lehet, küldje fel neki, melyet Nag[yságodna]k meg szolgálók. tartsa meg Isten Nag[ysá]godat jó egészségben.
Datum ex Arce Ecsed 5 Aprill 1615.

G[abriel] Perneszy

**9. Forgách Ferenc⁴⁶
Hertnek, 1614.01.21. (8168.)**

Ez im esztendőt adja az isten K[egyel]mednek szerencsésé lenni mind jó egészségével, mind igyekezetének véghez vitelivel, mind kívánta sok javaival. Én ide jöttem vala uram bátyámhoz, eő Keg[yel]mét meg látogatni. Reményltem, hogy valami én jó szerencsémre való alkalmatosságra ide jönni K[egyel]m[edn]ek, de minthogy az K[egyel]med sok fáradsági és foglalatossági nem kímélték, hogy K[egyel]med uram bátyámhoz jöhetett volna, vissza menetelemben hazafelé nem akarám el mulatni, hogy K[egyel]mednek nem írnék, csak az végre, hogy magamot K[egyel]mednek eszében juttatnám és K[egyel]med ezen nap K[egyelm]ednél ez vitézlő szolgálójának parancsolna, édes öcsém uram K[egyel]med tartson régi szolgálójának és atyjafiának és ne feletkezzék el rólam. Én bizony mindenkor elevenen hordozom előttem az K[egyel]med jó emlékezetét. K[egyel]mednek most sok dolog vagyon előtte az eő felsége szolgálattjában, K[egyel]med cselekedjék mindent az eő felsége nagy satisfactiójára⁴⁷ és magának jó hírére, nevére. Egyéb újságim nem lévén, K[egyel]medet az úr istennek oltalmában és kegyelmében ajánlom, ő szent fölsége tartsa meg K[egyel]medet jó egészségben. Datum Hertnek 21 Januarii Anno 1614.

Card[ina]lis Strigon[iensis]

**10. Prépostváry Zsigmond⁴⁸
Béltek, 1611.07.29. (8040.)**

Az Keg[yel]med levelét meg adá Zakhmári udvar bíró⁴⁹ uram, kiből mind az Generalis uram, mind az Keg[yelme]d akarattját értem. Az mi az jószágim foglalását illeti, azt bizony nem érdemlettem, kíváltképpen törvénytelen. Nem is egyébért szenvedem, hanem hogy hitem itt meg nem szegtem. Az mit azért eő Nag[yságá]nak s mind Keg[yelme]dnek meg írtam be megyek, csak az Protectionalist⁵⁰ küldje meg Keg[yelme]dtek, ki mellett mehessek békességesen, és itt mind jószágim és marhám maradhasson békével. Az mi az György Deák⁵¹ marhája dolgát illeti, tudja Keg[yelme]d minemű erős parancsolattal írt Keg[yelme]d, hogy meg fogjam magát is és minden marháját árestáljam.⁵² Én azért ő magát is kezességen bocsátottam el mint marhája mi volt, mód nélkül hogy adas-

⁴⁶ Forgách Ferenc (1560–1615) esztergomi érsek

⁴⁷ Satisfactio – elégtétel (lat.)

⁴⁸ Prépostváry Zsigmond – krasznai főispán

⁴⁹ A szatmári udvarbírói tisztet 1613-ban és 1619-ben Barssy Bálint töltötte be.

⁵⁰ Protectionalis – védő, oltalmazó levél (lat.)

⁵¹ György Deák – Báthory Gábor titkára

⁵² Arrestál – feltartóztat (lat.)

sam ki, Keg[yelme]d jó akaró uram meg ítélni, holott ő nemes ember lévén, törvénnel meg károsíthatna engem, én pedig az Generális uram és az Keg[yelme]d írása szerint tartóztattam meg, nekem is jövődőkben káromra ne legyen, úgy kell cselekednem. Az eö Fe[ölsé]ge király urunk vármegye gyalogi meg ölését az ki Keg[yelmed]nek mon-dotta én felőlem, tisztességem ellen, árulóul hazudott Keg[yelme]d előtt, az az nem barátom mert látja az Úr Isten, soha az hírért sem hallottam, nem vagyok uram olyan felejtett ember, hogy azt cselekedném. Az mint előbb is írtam Keg[yelmed]nek, bizony be me-gyek Keg[yelme]tekhez, és mind egyik s mind másik dologról úgy végezek Keg[yel-me]del, hogy az én atyjafiúságos szolgálatomban Keg[yelme]d meg nem fogyatkozik, meg látja Keg[yelme]d, hogy én Keg[yelmed]nek jó akaró atyafia vagyok. Az mely ló felől Keg[yelme]d ír, udvarbíró uram kezében adtam. Isten Keg[yelme]det éltesse jó egészségben. Bélték 29 July anno Domini 1611.

Sigis[mundus] Praepostvári mp

11. Bethlen Gábor⁵³ Gyulafehérvár, 1615.06.17. (8262.)

Köz (...) vármegyebeli híveink találván meg bennünket, könyör(gések) által, jelenték, hogy ez el múlt napokban is minemű el tűrhetetlen injuriákat⁵⁴ kellett volna némely vármegyiekbeli attyokfiainak szenvedni az eö felsége birodalmában lévő némely szom-szédoktól, tudni illik, hogy Girótban⁵⁵ lakó Horvált Márton nevű hívünk[ne]k mostan is jószágára jobbágy hívására reá menvén, az eö felsége Erdődi, Daróczi, Majtínyi, Vállaji, és ugyan Zatthmár hostati⁵⁶ jobbágyiban magok mellé vévén, az eö felsége fizetett da-rabantiban⁵⁷ is, hat ekés jobbágyát ugyan Girótról el vitte, szolgálját rútol vevén, tagol-ván.⁵⁸ Noha azért ez előtt is Keg[yel]medhez hasonló dolog felől találtuk vala meg, és nekünk azt az választ is tette vala, hogy az eö felsége Zatthmári udvar bírójának Keg[yel]med meg parancsolná, hogy efféle injuriáktól többé supersedeál,⁵⁹ és birodal-munkban lévő híveinket efféle tűrhetetlen dolgokkal ne infestálná,⁶⁰ de még ezidáig semminemű satisfactiót tőle híveink nem impetrálhattanak.⁶¹ Sőt ez után is ezen inju-riáktól semmit nem szűnven újóbban afféle mód nélkül és az közönséges békességnek végezési ellen való dolgot engedett cselekedni birodalmunkban. Holott azért mi az mi részünkről mindenben az eö felségéhez való végezéshez akarván tartani magunkat, úgy tudjuk, hogy még az alattunk való híveink is semmi (...lgot) az eö Fel[sé]ge birodalmá-ban nem cselekedtek, melyről valakinek csak kisebb panassza is lehetett volna, ez penig

⁵³ Bethlen Gábor – (1580–1629) erdélyi fejedelem 1613 és 1629 között.

⁵⁴ Injuria – jogsértés (lat.)

⁵⁵ Girót – Érgirolt. Szatmár vármegyei település, ma Romániában található Nagymajtény szom-szédságában.

⁵⁶ Hostat – előváros, német eredetű szó.

⁵⁷ Darabant – kísérő fegyveres szolgál

⁵⁸ Tagol – megver

⁵⁹ Supersedeál – megkímél (lat.)

⁶⁰ Infestál – háborgat, nyugtalanít (lat.)

⁶¹ Impetrál – hozzájut vmihez (lat.)

az melyet az mi birodalmunkban, az eö Fel[sé]ge birodalmában levők immár egynehány úttal cselekedtek, oly nehéz és el szenvedhetetlen, hogy immár az szomszédságban lakó híveink csak szolgáltatni sem merik oly módon jobbágyokat, mivel mindjárást az eö Fel[sé]ge jószágában és birodalmában menne, semmi úton az eö felsége udvarbírájától satisfactiót nem vehetnek, mely dolog magunk birodalmára is nagy kárára és fogyatkozására vagyon. Hogy azért (...) Keg[yel]medet meg találtatassunk utána is, azt meg (...), mégis hogy mi minden részében az közönséges[séghez] és jó szomszédsághoz akarván magunkat tartani, az mi részünkről az eö Fel[sé]gével való végezések ellen, semmit alattunk való híveinknek is nem engedünk cselekedni, legelsőben is Keg[yel]medet, nem egyebet akarván ez injuriáknak el távoztatásáról meg találni. Kérven szeretettel, hogy meg gondolván, az közönséges igazságot, és jó szomszédságnak eö Fel[sé]gével való végezésünknek is kötelességét, parancsoljon serio az eö Fel[sé]ge Zathmári udvarbírájának, hogy mind ezeket és ez előtt el ment híveinknek is jobbágyit meg adván, többé efféle injuriákat birodalmunkban ne engedjen cselekedni. Mivel ha ugyan semmi képpen nem supersedeál⁶² Palatinus uramat is, és az kiket illik, meg kell ezen dolog felől találnunk, és ha ugyan Satisfactiot úgyis nem vehetünk, egyéb módon is kell ez dologban kísérnünk, mivel tovább semmi úton híveink[ne]k ily el tűrhetetlen injuriát és birodalmunknak pusztítását el nem szenvedhetjük. Keg[yel]medtől ebbéli jó akaratját kedvesen és szeretettel vesszük. Tarcsa meg Isten Keg[yel]medet jó egészségben. Datum in Civitate Nostra Alba Julia die 17 Juny Anno Domini 1615.

Gabriel Bethlen

12. Drugeth György⁶³ Szenna, 1615.04.08. (8269.)

Áldgya meg Isten kívánsága szerint való jókkal Keg[yelme]d. Vöttem újonnan az Keg[yelme]d levelét, melyben írja Keg[yelme]d mivel Tárkányban érkezett volna, s engem oda várna s hol penig az mint hallotta volna Keg[yelme]d, hogy beteges állapottal volnék. Csak írnam meg Keg[yelme]dnek, mivel haza sietne Keg[yelme]d, ne várakoztatnám Keg[yelme]det. Keg[yelme]dnek egyebet nem írhatok, hanem bizony nem kevés ideje még Martiustól fogvást, mind az nagy Nátha hurut mia[tt] betegeskedtem. Úgy annyira, hogy minden tagomat el bágyasztotta, hogy szintén másod avagy harmad nap múlván akarék Keg[yelme]dhez indulnom. Az Febris⁶⁴ nagy hevősséggel jöve reám, minthogy sok rendbeli barátim is valónak ez napokban nálam, annyi erőm nem volt, hogy csak itt az fekvő ágyamban is beszélgethessek velek. Vagyon uram harmad napja, hogy egy tyűkmonnyi⁶⁵ czipótt s ételt meg nem ettem, csak az házból sem mehetek ki. Kérem uram Keg[yelme]det, mint uramot s atyámfiat, hogy ezt valaminek ne vőlje, minthogy Keg[yelme]d is Tárkányban jöven s Keg[yelme]d látni el nem mehetek, bizony uram teljes szívéből írom Keg[yelme]dnek, hogy semmi egyéb nincs benne az betegségemnél, mert én Keg[yelme]dért nem hogy ennyi messze nem mennék, de tovább

⁶² Supersedeál – eláll, tartózkodik vmitől (lat.)

⁶³ Drugeth György, homonnai (1583–1620) Zemplén vármegyei főispán, erdélyi trónkövetelő

⁶⁴ Febris – láz, hidegrázás (lat.)

⁶⁵ Tyűkmony – tyúk tojás

is el mennék Keg[yelme]dért. Magam is szégyenlem mert félek, hogy Keg[yelme]d mást ne ítéljen felőlem ebből. Uram én Keg[yelme]d igaz atyafia vagyok, esmerjen és tartson jó atyafiának és szolgáljának Keg[yelme]d mindenkoron. Tartsa meg Isten sokáig jó egészségben Keg[yelme]det. Datum Szennán 8 Aprilis anno Domini 1615.

Geor[gius] Druget de Homonna

13. Abaffy Miklós Tokaj, 1609.08.19. (8028.)

Az Nagyságod idejövetelit szeretettel várom vala Kegyelmes uram, de egyéb gondjai miatt látom mostanrul el hala(d)t az Nag[yság]od ide jövele. Az minemű híreim vадnak arról akarom Nag[yság]odat tudósítanom. Egy katonámat küldöttem volt Debrecenbe, ezen órában érkezett, mondja, hogy az Erdélyi fejedelem ez múlt szombaton indult fejér várrul⁶⁶ hadaival és Debrecenieknak is küldött parancsolatot, hogy ez jövő szombaton Diószeghez vigyék az élést. Váradrul is volt itt Egri István⁶⁷ szolgálja, azt beszéli, hogy Rhédey Ferenc⁶⁸ igen csináltatja és újítja az ágyúk kerekét, poroknak való t(...) is látta, hogy készítik. Sőt, azt is mondta Egri István szolgálja, hogy rövid nap Tiszáig eljönnek. Tudom Kegyelmes uram Nagyságodnak jó Correspondentiája⁶⁹ vagyon az Erdélyi fejedelemmel, és az ő indulása ne talán nincsen király urunk eő Fölsége ellen, mindazáltal nem ártana ha valami élése⁷⁰ volna eő Fölségének ez végházba. De azt le írhatom Nagyságodnak csak húsz köből búzája sincs itt eő Fölségének. Az kit be kellene (...) az mezőn szalmájában vagyon, ezt és (...) Nagyságodnak confidenter⁷¹ megírom az Kassára menvén Sollicitálnom az (...). Kértem vala be Enyickére⁷² Széchi György⁷³ (...)hoz, eő Nagyságához, beszélgetésink között hozá fel Nagyságodat elő, jelentvén, hogy eő csak Nag[yság]od kedvéért jött volna most Enyickre, remélvén, hogy Nagyságodat Kassán találja. De látván az emberek (...) haza kelletik sietnie (...) ha jön tudnom azt miért akart volna Nagyságoddal szemben lenni. Kire ilyen okot monda, panaszkodván még szintén előttem, hogy Nag[yság]od eő Fölségéről és Palatinus urunkról Eő Nagát (...) (...) volna és még Nag[yság]od gyalázatos szókkal illette volna, kire én úgy feleltem eő Na[gy-ság]jának, hogy mostani időbe több ember vagyon hamis hír költő és jó akarók között észet veszők, hogy sem jóban fáradozók, azért affélének helyt ne adjon eő Na[gy-ság]ga mind addig míg Nag[yság]odtul maga meg nem érti az dolgot. Ezeket azért akarám Nag[yság]odnak, mint Kegyelmes uramnak meg írnom, (...) hogy Nag[yság]odnak sógora Szechi uram és nem (...) rendbéli ember ezen a földön, hogy inkább (...) Nag[yság]od magához idesíteni, hogy sem valami kellemetlenséggel legyen Nag[yság]odhoz. Nag[yság]-

⁶⁶ Gyulafehérvár

⁶⁷ Egri István – hajdúkapitány

⁶⁸ Rhédey Ferenc – (1560–1621) nagyváradai várkapitány

⁶⁹ Correspondentia – levelezés (lat.)

⁷⁰ Élés – hosszabb időre elegendő étel

⁷¹ Confidenter – bizalmasan (lat.)

⁷² Enyicke – község Szlovákiában Kassa szomszédságában, ma Haniska.

⁷³ Szécsi György – katona, Murány várának birtokosa

godat kérem, mint kegyelmes uramat tudósítson írása által ha vette is ez leveletem. Nag[yság]od kezéhez írtam hamarsággal Tokajba 19 August Anno 1609.
Nagyságodnak alázatos szolgálja

Abbaffy Miklós

**14. Gyulaffy Miklós,⁷⁴ rátóthy
Szatmár, 1613.10.10. (8078.)⁷⁵**

Mivelhogy engemet nagyságod küldött vala vigyázni és hírek értekezni az tatárok felől, találkozáim Prépostvári Sigmond uramhoz ő nagyságához, ki éntülem hit alatt ezeket izené nagyságodnak és vicekapitány uramnak: Nagy gondolkodással és főtöréssel vöttem erre magamat, úgymond, hogy el ne titkoljam magamban az mit értek hazánknak előttünk való romlásában és úgy irtam vala vicekapitán uramnak, sógoromnak, Perneszy Gábielnek, hogy egy vagy két órára kijünne ide hozzám, bélteki házamhoz, hogy ez nagy előttünk való veszedelmet, kit bizonyosan értek, ő kegyelmének megbeszéljem; de minthogy isten kegyelmedet ide hozta és tudom azt, minemű köteles szolgálja legyen császár urunknak ő felségének kegyelmed, ezt akartam főkapitány uramnak hírével adni: Noha éntülem az erdélyi fejedelem ő felsége, hitem szerént mondom azt, hogy titkolta, noha tanácsa voltam, és soha énvelem ő felsége, az én kegyelmes istenemmel bizonyítom, nem közlötte ebbéli akaratját, ha közlötte volna, talán nem is izenném, hites lévén neki; de, még úgyis, nem tudom, mint szenvedhette volna lelkem esmérleti hazámnak ilyen rettenetes veszedelmét, holott engemet ő felsége arra esketett vala, hogy Erdélynek és ő felségének igaz leszek, a ha értettem volna ezt tanácsában is ő felségének, hitem ellen lőtt volna, ha eltitkoltam volna, holott az egész magyar nemzetnek romlásában járt volna. Bizonyosan izenhetem pedig ő kegyelmének, kapitány uramnak, hogy minden tanácsával és minden tractájával azon volt ő felsége az erdélyi fejedelem, hogy az törökökkel megbékéljék és (...) emben arczúl forduljon Magyarországra. Ezt mind (...) onikai pasával, és mind Ibrayn békvel az gyűl (...) ejjel is tractálta ő felsége személye szerént (...) ok, még eddig semmiképpen reá nem ment. Ezt fe (...) nem akarja, ugymod, az hatalmas császár az német (...) az frigyet te éretted felbontani: mindazáltal az hatalmas császárnak hitével adjuk rövidnap; és így ő felségének az ottben levő tractája az török[egyelmedne]kel isten akaratjából markában szakada. Az ki pedig ebben fűtanácsa volt, azt isten bölcs tanácsából csakhamar az tatárok kezében akasztá, ugymint Horvát Lázárt,⁷⁶ az ki maga sem tagadhatta, sőt hogy szólítottuk érette, mi igaz magyarok és hazánk szeretői lévén, azt mondotta, miért nem' segítik meg hát ez essezek,⁷⁷ és immár itt Szakmar környül tudakozott jószágot, az kit megkérjen. Asztala felett peniglen ő felségétül nem – vagy csak én, sokak, de én is sokszor hallottam, boros korában: im meg nem segítnek az essezek, de megbékélem én az törökkel és valamit én álám ástak, bizony az magok nyakát szakasztom abban. Akarám azért ezt én, hazám igaz fia lévén, kapitány uramnak hírével adni, hogy mivel ez első tractája markában szakadt az törökkel és az

⁷⁴ Szatmári alispán

⁷⁵ A levelet 1876-ban Szilágy Sándor publikálta. = *Történeti lapok*, II. évfolyam. 1876. Kolozsvár. 836.

⁷⁶ Horváth Lázár petrovinai – Báthori Gábor majd Bethlen Gábor familiárisa

⁷⁷ Szidalmazás

országból az török immár ki is tolt, vigyázzon ő kegyelmek, mert ha Váraddal, Lippával, Jenővel, de legfőképpen Váraddal, megbékélhetik az törökkel, bizony megbékélik és nekik adja: meggondolhatja pedig ő kegyelme kapitán uram, Dóczy uram, az török (noha frigye vagyon Magyarországgal) mire nem menne Váradért és mit nem cselekednék. Az élő istenre kénszeritem ő kegyelmét, most az ideje, hogy vigyázzon ő kegyelme hazánkra; mert valamint vagyon az dolog, de bizonyos, hogy Pécsy Simonra,⁷⁸ az kit követségben bocsátott vala az ország az vezérhez, úgy köszönté az kapucsi pasa az bort reá. Adja isten, Simon, hogy ez jövő nyáron Bécsben köszönhessem reád az bort. Ha pedig az törökkel semmiképpen nem végezhet, mint azelőtt, bizonyos vagyok benne, hogy Husztot az lengyeleknek adja, csak segítsék meg és az sem leszen ő felségének, koronás királynak hasznára; de sőt nagy kárára. Én mind tanácságomat és mind egyéb kötelességemet letettem és soha nem akarok (...) éggel, tanácsommal ő felségének szolgálnom, el is bu (...) mert soha az én jó tanácsomat nem fogadta (...) minthogy ez nagy rettenetes veszedelm (...) tanácsátul az kívül tractálta értettem (...). Kénszeritem pedig ő kegyelmét az istenre, kapitány uramat (...) császár urunknál ő felségénél egyéb ne értse, noha ha kívántatnék s az idő eljő, egy ország előtt is ezt megmondom, az mit kegyelmedtül izenék. Ezt is jelenté Prépostváry Sigmond uram ő nagysága, hogy palatinus uramat ő nagyságát kénszerítette arra ő felsége, hogy segítse meg mostani igyében és az ő öcsének, Báthori Andrásnak adja neki egyik leányát palatinus uram, és Ecsedet is neki adja, palatinus uramnak. Végezetre Mocsonait és Nánássy Istvánt küldte volt az erdélyi fejedelem az székelyek közé Csikban és azok is megértvén az fejedelemnek Erdélyből való kimozdulását, visszatértének és reá találván az tatároknak egy részére, igen megharcoltak, ötöt fogtak el az tatárokból, de végre az széki szentegyházban szorították az tatárok az hajdúkat és semmit nem tehetvén nekik, visszamentek az tatárok és azok is az nálok levő rab tatárokat meg vallatván, azt vallották, hogy újabb tatárok érkeztek. Az tatárkhám öcsce mellé most; ők is levágták, ugyanazon szentegyházban azokat az öt tatárokat. Ezeket izenték éntülem Prépostvári uram ő nagysága nagyságodnak és vicekapitány uramnak, kit referálni akartam nagyságodnak és ő kegyelmének, kötelességem szerént. Actum in Szakmar 10 die Octobris Anno Domini 1613.

Nicholaus Gyulaffi de Ráthót.

15. Sarmasághy Zsigmond⁷⁹ Budweis, 1614.02.20. (8236.)

Kívánok az Úr Istentől bódog, hosszú életet adatni Keg[yelmedne]k. Miolta uram Szakmárról eljöttem, K[egyelme]d énnekem sem írt, sem parancsolt semmit. Én pedig noha anélkül sem múltatnám el az mibe tudhatnék. De mindazáltal ha érhetném K[egyelme]d parancsolatját mégis inkább erőlködném szolgálni K[egyelmedne]k. Azt hiszem uram, eddig be bocsátta K[egyelme]d Erdélybe az én követ társaimat, adná az Úr Isten végeznének hamar minden jót és jönnének fel sietséggel az kiknek onnan ide kellene jönniük. Conte Bukoy⁸⁰ 14 Februarii jött vala ide, minthogy az Töröknek is Magyarország felé

⁷⁸ Pécsy Simon – Bethlen Gábor fejedelemsége alatt a fejedelemség követe és kancellárja

⁷⁹ Sarmasághy Zsigmond – Torda vármegye főispánja

⁸⁰ Charles Bonaventure de Longueval, Comte de Bucquoy, (Bouquoy ill. Buquoy-ként is szerepel), németül Karl von Bucquoy (1571–1621).

derekason induló szándékának híre vagyon, nem akarja császár urunk is az üdöt hijába mulatni. Még az gyűlés itt el nem végeződött, remélem szép summát adnak az Cseh uraim is eő Felségének, ez jövő héten Linz felé fog meg indulni innen eő Felsége is. Én is mindenütt az Aulánál járok. Az Úr Istennek legyen hála böcsülletes állapotom(...) vagyon és keg[ye]sséggel mutatja eő felsége hozzám magát. Az Ausztriaiaknak is 14. Marty leszen gyűlésük, de még az Magyarországi gyűlés felől nem értek semmit. Cancellarius Leépes Bálint⁸¹ uram is vagyon két hete, hogy ide jött, azon kívül Magyar senki oly itt nincs. Megértettem uram, hogy nem csalattam meg nagy bizodalmomba, K[egyelme]d igazán jó patrónusom volt, és Kövesd még ekkeddig én számomra vagyon. Ha Isten éltet igaz szívvel akarom meg szolgálni, mint uramnak K[egyelmedne]k. Hiszem ha innen az én K[e]g[yelme]s uram Császár eő Felsége szolgálatjából Isten haza viszen, törvény szerint meg felelek én, az jószágom (...) és szomjúhozó atyámfiainak. Vagyon igasságom dolgomba. Vagyon constientiám⁸² is, nem occupáltam⁸³ senkiét, csak az magamét akarom bírni. Csak az pogánytul oltalmazzon meg az Úr Isten országul benünket, meg találunk engemet. Semmi oly újságot nem tudok uram most írni K[egyelmedne]k. Ez után gyakrabban írok ha mit érthetek. Én miolta Erdélyből el jöttem, semmit azolta oda való dolgokról nem értettem bizonyost, noha igen örömet kívántam volna érteni. Secundo értem itt, hogy Ecsedet Reuber György⁸⁴ uramnak atta eő felsége, netalám eddig K[egyelmedne]k is vagyon értessére. Tartsa meg az Úr Isten Keg[yelme]det bódogul, sokáig. Datum in Civitate Bohemiae Budweis 20 Februarii 1614.

Sigismundus Sarmasághy

16. Szilágyi János⁸⁵ Kővár, 1614.01.10. (8229.)

Kívánok az Úr Istentől Nag[yság]odnak kedves és idvességes jókat, jó egészséges hoszszú élettel meg adatni. Az Nag[yság]od jó akarattal írott resolútóját, kívánságjuk felől meg hozák, sőt egyéb dolgokról is mit írjon, ez mellett Generalis uram és Na[gysá]ga post scriptával írott párját értem, kiről Nag[yság]odnak azt írhatom, ha immár az dolog ennyiben vagyon, az Nag[yság]od sok írási és izeneti után Nag[yság]od és Generális uram eő Na[gysá]ga tekintetiért erre mentem. És ez mellett Palatinus uram eő Na[gysá]ga írásának akarván meg felelni, ebből való prolongálás nem kívántatik. Holott az Erdélyi követeket Deseoffy urammal együtt minden órában várom és naponkint az Erdélyi Insurrectio felől újabb újabb híreket hallok. Mint hogy Nagybányát emlegetik azt ... kel-lene, az hadak elegükben nem szállanának, mert így az erdélyi követeket nehéz el mulatnom. Hanem hogy magunkat az dologhoz jobb móddal accomodálhassuk és bizonyosabbak lehessünk Nag[yság]od sub bona fide ... leveleken minden kívánságjukról ..., hogy mi is fogyatkozást ne szenvedjünk, Ezenközben Generalis uramtól és Nag[yság]odtól is az válasz meg érkezik. Ha penig Nag[yság]od differélni akarja ... ilyen mó-

⁸¹ Lépes Bálint – (1570 k.–1623) kalocsai érsek, nyitrai, majd győri püspök, királyi kancellár

⁸² Conscientia – lelkiismeret (lat.)

⁸³ Occupál – elfoglal (lat.)

⁸⁴ Reuber

⁸⁵ Szilágyi János (kővári kapitány)

dunk az után az dologban nem leszen, az mint izente volt is vice Capitány uramnak eö kgk. Nag[yság]od is én reém nem neheztelhet, sőt excusatio lehetek mindenek előtt. Az Úr Isten éltesse és tartsa meg sokáig jó egészségben Nag[ysá]godat. Datum in Arce Kővár die 16 Januarius 1614.

Joannes Szilágyi

**17. Thurzó Mária⁸⁶
?, 1614.03.04. (8172.)**

Tekéntetes és Nagyságos nekem bizodalmas uram és atyámfia, szolgálatomnak ajánlása után, az Úr Istenről bódog szerencsés hosszú életet kívánok Keg[yelmedne]k. Mind asszonyommal ő Keg[yel]m[év]jel és az kikkel Keg[yelme]tek az Úr Istenről kívánja egyetemben, hogy Keg[yelm]jed mi rólunk nem feletkezik, hivén levele által meg látogat tudakozván állapotjunkt felől. Keg[yelmedne]k mint bizodalmas uramnak, atyámfiának meg szolgálom. Egészségünk felől Keg[yelmedne]k azt írhatom, hogy ez egész télen mind magunk, mind gyermekink betegeskettünk, hanem mostan legyen hála az Úr Istennek tűrhető egészségben vagyunk minnyájan, hogy penig az Úr Isten Keg[yelme]det is meg gyógyította legyen hála ő szent felségének, adja ő szent felsége ez után is gyakorta minden jót érthessek Keg[yelme]tek egészsége felől. Hogy penig Keg[yelmedne]k az fiamra Dótzai Pálra ilyen szorgalmatos gondja vagyon, ugyan adja isten velem együtt szolgálhassa meg Keg[yelmedne]k. Bizony nekünk is tetszenék ha egy kevés ideig udvarnál lakhatna, de oda sok költség kell, én penig bizony kevéssel segíthetem az mint annak előtte is. Keg[yelmedne]k és mind magának meg írtam sok adósság ... és barmunk el halála miatt, kiről ha az Úr Isten keget ide hozza, bővebben szólhatunk, mely keget hozzánk való jövetelét szívünk szerint kívánjuk és Keg[yelme]tek szeretettel várjuk. Ha penig történnék, hogy keged ismég szorgalmatos dolgai miatt el nem jöhetne keget kérem az fiamot értesse ide, keget az atyjafiai között nem kételkedem valamit keget ... állapotja felől, ahoz tartsa magát, és ha keged parancsolja az tisztíhez is vagy hadnagyságához haza fog sietni ismég. Hogy Csákiné asszonyom szerelmes gyermekivel együtt egészségben vagyon örömmel értettem, én az fel földi atyjafiai felől Keg[yelmedne]k nem tudok mit írnom, mert én igen ritkán hallhatok hírt ökegmék felől, hanem azt halljuk, hogy az fel földi urakban is egynéhányan mentek fel Prágában öfelségéhez, asszonyomnak öKeg[yelmedne]k keget kérem ajánlja szolgálatomat, mint bizodalmas szerelmes asszonyomnak atyámfiának. Az én szerelmes uram azon képpen Keg[yelmedne]k mind bizodalmas jó akaró urunk, sógorunk velem együtt ajánlja szolgálatját. Ezzel kegetek uram az Úr Istennek ajánlom, adja ő szent felsége láthassuk keget hamar való nap jó egészségben. Költ ... 4 Martii 1614.

Turzó Mária

⁸⁶ Thurzó Mária – Thurzó Elek országbíró lánya

BÉLDI PÁL KAPCSOLATRENDSZERE AZ ERDÉLYI ELITBEN

Az Apafi-kor társadalmi, politikai küzdelmeiről máig az egyik legtöbbet használt forrásunk Bethlen Miklós hatalmas terjedelmű önéletrajza.¹ Ez a mű szinte történeti drámaként láttatja a korszak elitjének harcait. Ebben a drámában kitüntetett szerepet kapott Béldi Pál székely generális, fejedelmi tanácsos tragédiájának a leírása.² A nagyhatalmú, kivételes birtokállománnyal rendelkező főúr székelyként az egyik legjelentősebb karriert futotta be. A székely elit tagjai közül előtte Rákóczi Zsigmond kancellárja, Petky János, majd Bethlen Gábor kancellárja és barátja, Mikó Ferenc, később pedig II. Rákóczi György székely generálisa, tanácsura, Petky István emelkedett ilyen magasra. Béldi Pál azon székely nemesek között volt, akik nem csupán a helyi elit megfellebbezhetetlen hatalmú vezetői tudtak lenni, de az országos elitben is helyet találtak.

A jelen tanulmányban nem a Béldi Pál féle összeesküvésnek nevezett eseményt kívánom bemutatni, pusztán Béldi Pál pályáját szeretném beágyazni korra társadalomtörténeti kontextusába azáltal, hogy feltárom az országos elitben elfoglalt helyét, valamint azokat a hálózatokat, amelynek a tagja lett élete során. A Béldi névéhez kapcsolt „összeesküvés” sajátos, furcsán félresikerült kezdeményezésként maradt az Apafi kor történetében. A kapcsolatrendszer feltárásától azt várom, hogy egy új megvilágításban talán rávilágít a történések sajátosságaira és arra is, hogy Béldi Pálnak mennyire sikerült a saját elképzeléseit megvalósítania.

BÉLDI PÁL HELYE A ROKONI HÁLÓZATBAN

Az ember élete során számos hálózatnak a része, ennek a legközelebbi köre a rokonsági kapcsolatok rendszere. Béldi Pál egy olyan családba született, amely ősi háromszéki famíliának mondta magát. A 17. század folyamán Pál apja, Kelemen nagyívű karrierjével komoly hatalmi és vagyoni gyarapodást tudott elérni.

¹ Bethlen Miklós élete leírása magától. In. *Kemény János és Bethlen Miklós művei*. Szöveggyomdosás és jegyzetek: V. Windisch Éva. Bp. 1980. 399–1242. (továbbiakban Bethlen, 1980.)

² Bethlen, 1980. 691–702.

Béldi Kelemen Bethlen Gábor bujdosótársa volt, aki ennek köszönhetően 1613 után országos méltóságokat szerzett. A helyi elitben ugyanakkor Háromszék főkapitányaként már Báthory Gábor uralma idején is jelen volt. 1624-től székely generális volt,³ 1625 és 1627 között pedig a fejedelmi tanács tagja is, ami székely főurak esetében viszonylag ritkábban fordult elő.⁴ Apja még a székely családok közül választott párt magának Becz Kata személyében, Kelemen azonban már az országos elitből nősült. Felesége a Bánffy családból származó Zsuzsanna volt. Kelemen Erzsébet nevű leánytestvérének a férje Petrityvit-Horváth Kozma volt.⁵ Béldi Kelemennek két fia érte meg a felnőttkort, János és Pál, valamint hat leány. Béldi Kelemen feleségének, Losonczi Bánffy Zsuzsannának a szülei Bánffy Boldizsár és Patócsi Erzsébet voltak. A szülők révén tehát Béldi Pál rokoni hálózatában jelen voltak a losonczi Bánffyak, a Patócsiak és a Petrityvit-Horváth család is, a Székelyföldről pedig a Becz család. Anyja testvéreinek révén a házastársak családjai is Béldi Pál rokoni körébe kerültek. Anyjának, Bánffy Zsuzsannának négy leánytestvére is megérte a felnőttkort és többen fontos házasságokat kötöttek. Közöttük Bánffy Margit Alia Farkas⁶ felesége volt, Bánffy Judit Szikszay György, Bánffy Borbála Huszár Istváné,⁷ Bánffy Anna pedig Wesselényi Boldizsáré.⁸ Mivel azonban a kis erdélyi elit családjai számos szállal kötődtek egymáshoz, a szülők kapcsolati hálózatának csak néhány tagja segítette hatékonyan a Béldi gyerekek előrejutását. A Bánffy rokonságnak köszönhette Kelemen két, fiatalon árván maradt fia azt a gyámot, aki, mivel saját gyermeke nem maradt, az egész, hatalmas vagyonát rájuk hagyta. Losonczy Bánffy Margit férje, Kékedy Zsigmond pályájának jelentős része Bethlen Gábor és I. Rákóczi György fejedelemségének időszakára esett, amikor a gyermektelen nemes a szokásosnál intenzívebb rangemelkedést produkált. Kékedy György és Andrassy Katalin fiát Bethlen Gábor fogadta az udvarába és 1619-ben már a fejedelem bejárója volt.⁹ Ekkor nagyapjának, a Bekes Gáspár támogatása miatt fej-

³ Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Bp., 1980. 25. (továbbiakban Trócsányi, 1980.); Szilágyi Sándor: *Bethlen Gábor kiadatlan politikai levelei*. Bp., 1879. 406. Trócsányi Zsolt jogos felvetése, hogy székely generálisi tisztségét Kamuthy Farkas halála előtt csak helyettesként töltötte be, és csak 1626-ban lett székely főkapitány. Ugyanakkor sokszor megfigyelhető a tisztségek cseréje, változtatása a székely vezető pozíciókat tekintve, tehát az 1624, mint kezdő dátum is lehetséges.

⁴ Deák Farkas: *Uzoni Béldi Pál 1621–1679*. Bp., 1887. (továbbiakban Deák, 1887.)

⁵ Trócsányi, 1980. Bp., 1980. 32.

⁶ Trócsányi, 1980. 22. Alia Farkas 1612 és 1621 között volt a fejedelmi tanács tagja, előtte már 1597-ben cubicularius volt, 1605-től pedig Küküllő vármegye főispánja. 1612-ben Háromszék főkapitányaként is említették valamint Fehér megye főispánjaként. 1615 és 1621 között főudvarmester is volt.

⁷ Huszár István 1619-ben főlovászmester. Trócsányi, 1980. 393.

⁸ 1634 és 1646 között tized főárendátor. Trócsányi, 1980. 325.

⁹ Deák, 1887.

és jószágvesztésre ítélt Andrassy Péternek az elveszített birtokait igyekezett visszaszerezni.¹⁰ 1621 februárjában birtokadományt kapott Bethlen Gábertől, ekkor étekfogónak nevezték.¹¹ Az év folyamán már főasztalnokként is említették.¹² 1625-ben főlovászmester volt.¹³ I. Rákóczi György fejedelemmé választásakor már udvarmester és a kívülről jött Rákóczi hűséges emberévé vált. 1630-tól 1638-ban bekövetkezett haláláig volt főudvarmester,¹⁴ 1632-ben már Belső-Szolnok főispánja volt, nagyságos megszólítással, az év novemberében pedig a fejedelem 13 800 forintnyi zálogösszegért neki adományozta Bethlen várát.¹⁵ Mivel a vár a Hallerek birtokában volt, Haller Zsigmond magvaszakadtával adományozta Kékedynek a fejedelem, Haller György tiltakozása ellenére.¹⁶ Kékedy Zsigmond a felesége, Bánffy Margit révén formált jogot Bethlenre, aki 1619-ben testvéreivel birtokolt itt.¹⁷ Margit ekkor még Alia Farkas felesége volt,¹⁸ de annak 1621-es halálát követően Kékedy Zsigmond vette feleségül. Az 1632-es adománylevél szövege szerint ekkor Kékedy már főudvarmester és fejedelmi tanácsos is volt.¹⁹ Trócsányi Zsolt szerint azonban a fejedelmi tanácsosi tisztséget csak 1636 és 1638 között viselte.²⁰

Kékedy Zsigmond a korszak nagy tekintélyű főemberévé vált, aki a rokoni hálózat egyik legfontosabb tagjaként Béldi Pál és János gyámjaként a két fiú neveltetését, udvari karrierjét is segítette. Az ifjú, 1622-ben született Béldi Pál, aki már ötévesen elveszítette az apját, Kékedy támogatásával került be I. Rákóczi György udvarába és lehetett a fejedelem fiának, a későbbi II. Rákóczi Györgynek a tanulótársa a Schola aulica-ban. A legjelentősebb gesztust azonban a végrendeletében²¹ tette az idős gyám, amikor a Béldi fiúkat tette meg az örökösivé. Mivel Kékedy Zsigmondnak a második feleségétől, Barkóczy Annától sem szü-

¹⁰ Uo.

¹¹ Történelmi Tár, 1885. évfolyam, IV. füzet. (továbbiakban TT.)

¹² Trócsányi, 1980. 30.; *Magyar Történelmi Tár* – 3. sorozat 9. k. – 1886. 55.; TT. 1885. 669.

¹³ Deák, 1887.

¹⁴ Trócsányi, 1980. 30.

¹⁵ Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóság. (továbbiakban: RNL-Kmlg) Béldi család levéltára, Fond Fam. Béldi, (továbbiakban Béldi cs. lt.) Nr. 36. 5–10.

¹⁶ <http://mek.niif.hu/04700/04755/html/78.html> Kádár József: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. Bp.: Arcanum, 2003.–2019. január.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Alia Farkas Báthory Zsigmond egyik fő étekfogója volt. Merényi Lajos: Báthory Zsigmond fejedelem udvari lovassága. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 1894. 113.

¹⁹ Deák, 1887.

²⁰ Trócsányi, 1980. 30.; Szilárdy Áron és Szilágyi Sándor (szerk.): *Monumenta Hungariae Historica* 4. Diplomataria. III.: Török–Magyarkori Állam–Okmánytár. I. k. (Pest, 1868) (továbbiakban: TMAO.) II. 438. Bizonyos, hogy már hamarabb is tanácsos volt: Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóság. (továbbiakban: RNL-Kmlg) Béldi cs. lt., Nr. 36. 11.

²¹ Béldi cs. lt., Nr. 36. 5., Nr. 14: Testamente. 18.

letett gyermeke, a tekintélyes vagyon legnagyobb része a Béldi testvéreké lett. A háromszéki méretekben eleve sem kis Béldi birtokokhoz tehát újabbak csatolódtak.²² A birtokok legjavát ugyanakkor az életére megkapta Kékedy özvegye,²³ akivel a Béldi család évekig tartó pereskedésbe bonyolódott.²⁴ Bethlen vára a későbbiekben is komoly érdekütközéseket okozott Béldi Pál számára, aki emiatt szembekerült a Hallerekkel, a Bánffyakkal valamint a bethleni Bethlen testvérekkel is.²⁵ I. Apafi Mihály 1660-ban Segesváron erősítette meg Béldi Pált Bethlen várának birtokában.²⁶ 1663-ban minderre újra szükség volt a háromkeresdi Bethlen Farkas, Gergely és Elek ismételt²⁷ keresete miatt.²⁸ 1664-ben Béldi újabb leveleket írt Apafi Mihálynak a bethleni vár megtartásának céljából.²⁹ 1665. május 19-én keresdi Bethlen Farkas, Gergely és Elek újra megpróbálták megszerezni Bethlen várát a Béldi családtól, zálogösszeget felajánlva érte.³⁰ A hosszadalmas pereskedésben 1668. február 2-án, Besztecén kelt Apafi Mihálynak az a rendelkezése, amelyben újra Béldinek ítélte Bethlen várát a keresdi és kisbúni Bethlen családdal szemben.³¹

A rokoni hálózat a Béldi testvérek házasságai által számos fontos, új belépővel erősödött. Béldi János, a bátyja Csomaközi Zsófiát vette feleségül, ám korai halála miatt ez a család nem épült be Béldi Pál rokoni hálózatába.³² 1648-ban Béldi Pál eljegyezte majd elvette bikali Vitéz György lányát, Vitéz Zsuzsannát, így a Vitéz család valamint annak a rokoni köre is Béldi Pál kapcsolati hálójába került. Bikali Vitéz György ekkor már 1639 óta a fejedelmi tábla ülnöke volt, sőt

²² A végrendelet szerint a Béldieknek jutó birtokok: Bethlen vára a hozzá tartozó birtokokkal, a mogyorói kastély a hozzá tartozó birtokokkal, a vajdaszentiváni udvarházát a hozzá tartozókkal, a nagysajói kastélyt a hozzá tartozókkal, Kodoron található udvarházát a hozzá tartozókkal, Szentkirályt a hozzá tartozókkal, a gyulafehérvári házát, szőlőit.

²³ Béldi cs. lt., Nr. 36. 11. 1639-ben I. Rákóczi György fejedelem Barkóczi Annának 18 800 forintért inscribálta Bethlen várát a hozzá tartozó javakkal.

²⁴ Uo. Nr. 36. 15. 1651-ben már Béldi Pál egyedül perelte Barkóczi Annát a birtokokért.

²⁵ Uo. Nr. 36. 28. kisbúni Bethlen János már 1659-ben megpróbálta érvényteleníteni Kékedy Zsigmond végrendeletének a Bethlen várával kapcsolatos pontját.

²⁶ Uo. Nr. 36., 32.

²⁷ Béldi cs. lt., Nr. 36., 49. 1663 folyamán Keresdi Bethlen Ferenc özvegye, Kemény Katalin is megpróbálta elperelni Béldi Páltól Bethlen várát.

²⁸ Uo. Nr. 36., 47.

²⁹ Uo. Nr. 36., 68.

³⁰ Uo. Nr. 36., 79.

³¹ Uo. Nr. 36., 82. Apafi Mihály még 1676 februárjában Segesváron kelt levelében is szigorúan megparancsolta, hogy Béldi Pált Bethlen várának birtoklásában oltalmazza: Uo. Nr. 36., 98.

³² Deák, 1887. 15–16. 1648-ban Béldi Pál már testvére özvegyével, Csomaközi Zsófiával osztott, majd pedig megörökölte a testvére minden javait, ugyanis egyrészt a sógornője másodszor is férjhez ment Gyulai Ferenchez, másrészt Bethlen János kislánya is meghalt.

1630-tól a dési sókamara sókamarása is.³³ Vitéz György felesége. Béldi Pál anyósa Kamuthy Orsolya volt, így a Kamuthy családdal is kapcsolatba került Béldi, noha, mint az egy későbbi, örökséggel kapcsolatos konfliktusból látható, már a Vitéz család sem ápolta közeli kapcsolatot a Kamuthyakkal.³⁴ Vitéz György apja Vitéz Miklós, anyja pedig Petrityvity-Horváth Klára volt.³⁵

Béldi Pál lánytestvérei a viszonylag távolabbi, szülőket érintő rokoni körhöz képest szorosabb kapcsolatokat jelentettek a rokoni hálózatban, csakúgy, mint a lányok házastársai. Érdekes, hogy az egész eddigi rokoni hálózatban csupán a Becz család tekinthető a Béldin kívül székelynek. A Béldi lányok azonban első-sorban a székely eliten belül házasodtak. Béldi Judit az unitárius vargyasi Daniel Ferenc³⁶ felesége lett, a Bardócz székely uraló Daniel család ekkor legjelentősebb, unitárius tagja.³⁷ Daniel Ferenc Háromszék főkirálybírája volt,³⁸ emellett 1659-ben adószámvevő, valamint a fejedelmi tábla ülnöke.³⁹ Daniel Ferenc éppen a Béldi Pál Apafi Mihály alatti karrierjének a kezdetén halt meg,⁴⁰ ekkorra azonban már a felnőtt kor kezdetén járt az egyetlen fia, vargyasi Daniel István, aki erősen beépült Béldi Pál kapcsolatrendszerébe.⁴¹

³³ Trócsányi, 1980. 361.; *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. Szerk. Szilágyi Sándor 13. 1661–1664 (Bp., 1888.) (továbbiakban EOE.) XIII. 416. (Eszerint 1653-ban az ülnökök között volt.); EOE. XIII. 454, 498. (1654-es részvétele az ülnökök között.)

³⁴ Deák, 1887. 48. Kamuthy Orsolya testvérének, Serédi Istvánné Kamuthy Kata megözvegyülésekor született levelezés, 1664-ben. A szövegből az látható, hogy a Kamuthy örökségen való osztozáskor erősen megromolhatott a kapcsolat Vitéz György családjá és a többi Kamuthy örökös között, mert Kamuthy Kata így emlékezett erre: „tudom, hogy tudja Kd, Vitéz György mint bánt Kamuti uramékkal. Soha igaz lelke nem volt, melyért Isten eltörölte.”

³⁵ Uo. 59.

³⁶ Vargyasi Daniel Ferenc annak a Daniel Jánosnak volt a testvére, aki Bethlen Gábor és I. Rákóczi György egyik legfontosabb diplomatája volt. Kármán Gábor: *Erdélyi követek a vesztfáliai béketárgyalásokon*. In: *Művészet és mesterség I.–II.* Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére, Szerk: Horn Ildikó – Várkonyi Gábor. Bp., 2016. 211. Daniel János Olaszteleken rendezkedett be, míg Ferenc Vargyason maradt. A karrierje akkor indult el, amikor a testvére, János 1654-ben meghalt. = TT., 1902. 243.

³⁷ Trócsányi, 1980. 316, 319, 359, 361.

³⁸ EOE. XI. 308.

³⁹ EOE. XI. 292.

⁴⁰ Nemes János naplója. = TT., 1902. 261.: 1660. szeptember 30-i bejegyzés: „Temették el Daniel Ferencz bátyámat.”

⁴¹ Trócsányi, 1980. Az ifjú Daniel István az Apafi-korban oly gyakran felállt delegációk közül már az elsőnek a tagja volt 1664-ben, amit a január-februári nagysinkai országgyűlésen állítottak fel. Később az 1685–1690-es deputációk tagjai között is megtaláljuk, 1685-ben, majd ekkor már táblai ülnökként is említették. Trócsányi, 1980. 149., 150., 151., 359. Daniel István a karrierje jelentősebb részét azonban már Béldi Pál halála után építette fel, ugyanis 1681 és 1686 között volt a fejedelmi tábla ülnöke, valamint Udvarhelyszék főkirálybírája. EOE. XVIII. 373., 551.

Béldi Kata, a másik nővér férje Keresztési Ferenc volt, akit 1659-ben a fejedelmi tábla elnökeként említettek.⁴² Ugyanebben az évben a fejedelmi tanács tagjai közé is bekerült egészen 1669-ig, sőt 1659 októberében az országgyűlés elnöke is volt.⁴³ Ezen kívül 1657-től haláláig töltötte be Torda megye főispáni tisztségét.⁴⁴ Bár az országos politikában való jelenléte bizonyosan sokat jelentett Béldi Pál 1660-as években bekövetkezett rangemelkedése szempontjából, sőt valószínűleg hozzájárulhatott ahhoz is, hogy a Bethlen várával kapcsolatos támadások nem voltak eredményesek, korai halála miatt a 70-es években már nem tudta segíteni a sógorát. A fia, Keresztessi Sámuel rokonszenvvel figyelte a nagybátyját és igyekezett őt támogatni is, fiatal kora azonban nem tette őt erős szövetségessé.⁴⁵ A harmadik, a forrásokban sokszor megjelenő Béldi nővér, Béldi Anna volt, köröspataki Kálnoki István felesége. Ő volt a második Béldi nővér, aki a székely eliten belül házasodott. Míg azonban a Danielek Udvarhelyszéken belül voltak az elit fontos tagjai, addig a Kálnokiak birtokai Háromszéken terültek el.⁴⁶ A Béldinél idősebb sógor 1661-ben már nem élt, Béldi Annát ugyanis özvegyként említette egy levél, ami szerint Kálnokiné kölcsönrel támogatta öccsének a tatár fogságból való kiszabadulását.⁴⁷ A rokoni hálózatba ekkorra belépett Béldi Anna és Kálnoki István fia, Sámuel, aki a legközelebbi hívei között volt a későbbiekben a nagybátyjának.⁴⁸

A rokoni hálózatot áttekintve megállapíthatjuk, hogy Béldi Pál apjának, Béldi Kelemennek a korai halála akkor is megnehezítette a fiú karrierjét, ha gyámja, Kékedy Zsigmond hatalmas vagyont hagyott rá. Az udvarban nevelődés és Kékedynek a székely elitben való viszonylagos ismeretlensége azt eredményezte, hogy Béldi Pál nem tudta tovább vinni azt a hatalmat, amit az apja kialakított a helyi eliten, elsősorban Háromszéken. A rokoni hálózat azt mutatja, hogy a székely vagy székelyföldi elithez való kapcsolódása gyenge, viszont az országos eliten sem tudott kiépíteni összefüggő és erős kapcsolati hálót. Ez a lyukas hálózat tehető részben felelőssé azért, hogy Béldi jelentősebb mozgalmi nem tudtak átfogó hatást kiváltani az erdélyi eliten. Valójában tehát már Kékedy túl

⁴² EOE. XII. 391.

⁴³ Trócsányi, 1980. 30.

⁴⁴ Uo.; Teleki Mihály Levelezése. IV. 535. = *Századok*, 1889. 318.

⁴⁵ Deák, 1887. 158–159.

⁴⁶ Trócsányi, 1980. 362.: Trócsányi a Kálnokiakat a Tholdalagi családdal együtt a főrendek valamint a megyei nemesség közé helyezte.

⁴⁷ Deák, 1887. 34.

⁴⁸ Székely oklevéltár. I–VI. Szerk. Szabó Károly Kolozsvár 1895. (továbbiakban: SzOkl.) VI. 370–371.; Kálnoki István naplója. 1645. Benkő József előljáró beszédével. In: *Erdélyi Történelmi Adatok*, Kolozsvár, 1862. IV. 133–156.

gyors emelkedése és hiányos kapcsolati hálójára⁴⁹ is lépeshátrányt jelentett Béldinek, aki a rokoni hálózat hiányait nem tudta a későbbiekben korrigálni.

BÉLDI PÁL KAPCSOLATRENDSZERE A SZÉKELYFÖLDI ELITBEN

A székelyföldi politikai elit tagjai mindazok a széki vezető tisztségviselők voltak, akik a katonai és polgári vezető feladatokat ellátták. Mivel a székelység katonai társadalomként identifikálta magát, a székek legnagyobb hatalmú vezetői a főkapitányok voltak. Mellettük, kisebb tekintéllyel, de még mindig jelentős hatalommal álltak a főkirálybírók. Az alábbiakban azokat a székelyföldi nemeseket veszem számba, akik Béldi Pál pályájának időszakában neki pályatársai voltak és azt vizsgálom, hogy vajon ez a lokális elitcsoport, mint hálózat, mennyire fogadta be Béldi Pált, illetve hogy ezen a csoporton belül kiket sikerült beépítenie a személyes kapcsolati hálójába.

Minthogy már Béldi Pál apja, Kelemen is Háromszék főkapitánya volt, ráadásul a széken belüli hatalmát is felépítette, a fia joggal várhatta, hogy valamelyik széki vezető tisztség az övé lesz.⁵⁰ Béldi Pál karrierje az őt körülvevő rokoni támogatás ellenére is meglehetősen későn indult, illetve úgy tűnik, hogy Kékedy Zsigmondnak, gyámjának 1648-ban bekövetkezett halála után határozottan megakadt. 1649-ben még, talán szintén Kékedynek köszönhetően, kinevezték főasztalnoknak,⁵¹ ezt követően azonban 1654-ig,⁵² 32 éves koráig nem kapott helyet a széki elitben. Ekkor sem a főkapitányi tisztséget, hanem csak a háromszéki főkirálybírótságot tudta megszerezni.⁵³ Ez a késlekedés talán összefüggésbe hozható

⁴⁹ További kutatásokat igényel az a sajátosság, ami I. Rákóczi György káderpolitikáját jellemezte, úgy tűnik ugyanis, hogy a fejedelem az új elit építése közben elsősorban magához kötötte számos tisztségviselőjét, akiket esetenként éppen a helyi elittel szemben erősített meg a pozícióikban. Ezek az emberek I. Rákóczi György halála után nem minden esetben voltak képesek megtartani a korábban elért rangot vagy birtokokat, mert II. Rákóczi György nem állt mögójük.

⁵⁰ A székelyföldi elit családok tagjai között bevett gyakorlat volt az, hogy míg az egyikük a fejedelmi udvarban próbált előrejutni, addig a másik a család székelyföldi pozícióit igyekezett erősíteni. Béldi Pálék esetében is ez történhetett egészen a testvére, János haláláig, mert 1645-ben Jánost már Háromszék főtisztjeként említették Basa Tamás mellett. Székely oklevéltár. IV. k. Szerk. Szabó Károly Kolozsvár 1895. továbbiakban: SzOkI.) 282–283.

⁵¹ Trócsányi, 1980. 26.

⁵² Nemes János naplója szerint: „1654. aug. 18.: Esküdték meg Béldi Pál uramot háromszéki főkirálybíróvá Maksan az Háromszék gyűlésében. Bethlen János introducalta.” = TT., 1902. 243. Trócsányi Zsolt 1655-ös dátumot említ a főkirálybírótság kezdő dátumának, de a napló szerint már 1654-ben is főkirálybíró volt. Trócsányi, 1980. 26.

⁵³ A főkapitányság rangban és tekintélyben megelőzte a főkirálybírótságot egy alapvetően katonai társadalomban. Egyed Ákos: A székely hadkötelezettség és hadszervezet, különös tekintettel a XVI. századra. In: *Székely felkelés 1595–1596 előzményei, lefolyása, következményei*. szerk. Benkő Samu, Demény Lajos, Vekov Károly. Bukarest, 1979. 47–58.

azzal, hogy II. Rákóczi György uralma alatt a székelyföldi eliten belül Kemény János kapcsolatrendszere került vezető pozíciókba, Háromszéken ráadásul a Kemény kliensi rendszerébe tartozó zabolai Mikesek mellett a lokális tekintélyt inkább a szintén zabolai Basa Tamás tudta megszerezni. Feltehető, hogy Béli Pál Kékedytól örökölt, elsősorban a Székelyföldön kívülre eső birtokai, udvari szolgálata és látványosan nem székelyföldi rokoni hálózata nem segítette elő, hogy vissza tudja szerezni a már 1627-ben meghalt apjának lokális súlyát. Érdekes továbbá az is, hogy, noha Béli II. Rákóczi György tanuló társaként jól ismerhette a fejedelmet, mégsem sikerült ezt a kapcsolati tőkét hasznosítania. Ezt részben a már korábban említett Kemény János⁵⁴ akadályozta meg,⁵⁵ azáltal, hogy a saját embereit hozta helyzetbe a Székelyföldön belül.⁵⁶

Háromszék főtisztségei ezekben az években részben Basa Tamás kezébe kerültek, ami része volt a zabolai Basa és a szintén zabolai Mikes család hatalmi vetélkedésének a székben.⁵⁷ 1638-ban a szék főkirálybírája még vargyasi Daniel Mihály volt,⁵⁸ 1642-ben már Basa Tamásé lett a tisztség.⁵⁹ 1653-ban Basa már bizonyosan a főkapitányi tisztséget viselte,⁶⁰ amit Rákóczi Zsigmondtól vett át, aki 1643-tól a székely generálisi tisztség mellett Udvarhelyszék főkapitánya is volt, 1652-ben bekövetkezett haláláig.⁶¹ Az idősödő és Barcsai Ákos mellett elkötelezett Basa a főkapitányságról 1660 körül lemondott, amit Apafi Mihály uralma alatt Nemes János kapott meg először 1661. november 28-án, Ali basa szelistyei táborában.⁶² 1662 és 1663 között egy rövid ideig Rhédey László töltötte be ezt a tisztséget,⁶³ ám az ő halála után, 1663 májusától⁶⁴ újra Nemes Jánost

⁵⁴ Kemény János már I. Rákóczi György halála után rögtön a fejedelem utáni második helyre került, különösen Rákóczi Zsigmond 1652-ben bekövetkezett halála után, amikor, II. Rákóczi György halála esetére gubernátornak választották.: Hidvégi id. Nemes János naplója az 1651–1686. évekről. = TT, 1902. 239. Közli: Tóth Ernő: Kemény János esküszövege: MTT XVIII. 58.

⁵⁵ Kemény János ekkorra II. Rákóczi György első számú embere lett, míg Béli Pál a pályája kezdetén állt, ezért ők ketten nem lehettek ellenfelek. Kemény János úgy tudta akadályozni Béli előrelépését, hogy a saját kliensi körét igyekezett beültetni a széki vezető tisztségekbe.

⁵⁶ Balogh Judit: Politikaformáló székely főemberek II. Rákóczi György Erdélyében. = *Századok*, 146. évf. 5. sz. / 2012. 1189–1226. (továbbiakban Balogh, 2012.)

⁵⁷ Erről bővebben: Balogh, 2012. 1196–1204.

⁵⁸ Szádeczky-Kardoss Lajos: *A székely nemzet története és alkotmánya*. Bp., 1927. 186.

⁵⁹ TMÁO. VII. 385.

⁶⁰ EOE. XI. 171–172.

⁶¹ Szádeczky-Kardoss, 1927. 186–187.

⁶² Uo. 205.; Nemes János naplója. = TT., 1902. 379.

⁶³ Nemes János naplója. = TT., 1902. 381. 1662. május 8: „Ellopván tőlem a kapitányságot, adták Rédei László uramnak az háromszéki kapitányságot.”

⁶⁴ Nemes János naplója. = TT., 1902. 382. május 12-i bejegyzés: „Hozták az ő nga commissióját, melyben ujabban megadta nékem a háromszéki kapitányságot.” Május 28. „Introducáltatott ő nga ujabban a háromszéki főkapitányságnak tisztében Basa Tamás és Kun István urak által Rétyen a Háromszék közönséges gyűlésében.”

nevezték ki és 1688-ig, haláláig Háromszék főkapitánya maradt.⁶⁵ Az ő közvetlen munkatársa volt főkirálybíróként uzonei Béldi Pál.

Marosszék élén a nem székely eredetű brennhidai Huszár Mátyás állt, aki 1630-tól volt főasztalnok, 1635-től pedig Marosszék főkirálybírája.⁶⁶ Ezt a tisztséget 1642-ben cserélte fel a szék nagyobb presztízsű főkapitányságával Tholdalagi Mihály halála után. 1660-ban a szék főkapitánya Bakó István volt, akit Barcsay Ákos akasztatott föl.⁶⁷ Marosszék főkapitánya később, 1663-tól ruszkai Kornis Gáspár lett,⁶⁸ a tisztségbe Béldi Pál és Rhédey Ferenc iktatták be.⁶⁹ Kornis Gáspár egészen 1683-ban bekövetkezett haláláig állt főkapitánként Marosszék élén.⁷⁰ Őt követően rátóthi Gyulaffy Lászlót nevezték ki.⁷¹ Vele azonban már nem volt munkakapcsolata Béldi Pálnak. Marosszék főkirálybíróira vonatkozóan nagy a bizonytalanság, 1656 körül csókfalvi Bakó István viselhette.⁷² 1662 és 1679 között pókai Sárosi György töltötte be ezt a tisztséget.⁷³ A két ember politikai súlya azonban az országos történetekben elenyésző volt.

Brennhidai Huszár Mátyás 1650-ben Udvarhelyszék főkapitányságát is megkapta.⁷⁴ Ebben a tisztségben Bethlen János kancellár váltotta fel 1660-ban, aki egészen 1667-ig viselte azt, amikor a fiának, Miklósnak adta át.⁷⁵ A szék főkirálybírája 1633 és 1660 között Vargyasi Daniel Ferenc volt.⁷⁶ Őt 1660 és 1664 között Ugron István követte a tisztségben.⁷⁷ 1664 és 1684 között Rhédey Ferenc volt a szék főkirálybírája.⁷⁸

Csikszék főkapitánya 1635-től királyhalmi Petki István volt.⁷⁹ Mellette főkirálybíróként először Damokos Tamás szolgált,⁸⁰ később pedig, 1660-ban, Petki

⁶⁵ Szádeczky-Kardoss, 1927. 205.; Nemes János naplója. = TT., 1902. 382.

⁶⁶ Trócsányi, 1980. 28.

⁶⁷ Szádeczky-Kardoss, 1927. 199.

⁶⁸ Lázár Miklós. *Székely főtisztok*. kézirat. (továbbiakban Lázár M.) 160.

⁶⁹ 1665-ben másodszor is megnősült, Báthory Zsófia szervezte meg az esküvőt, ahol Csáky István lányát, Csáky Mária Klárát vette feleségül. Uo. 160.

⁷⁰ Uo. 161–162.

⁷¹ SzOkl. VI. 322.

⁷² Lázár M. 179.

⁷³ Uo. 181–182.

⁷⁴ Lázár M. 66. Ez az adat azért kérdéses, mert ekkor még élt Rákóczi Zsigmond, de lehetséges, hogy erről a tisztségről lemondott ekkorra.

⁷⁵ Kemény János uralma idején erről lemondott, de annak bukása után újra ő lett Udvarhelyszék főkapitánya. Trócsányi, 1980. 24.

⁷⁶ Lázár M. 87.

⁷⁷ Uo. 87.

⁷⁸ Ez a Rhédey Ferenc nem azonos Rhédey Ferencel, a fejedelemmel, aki 1667-ben meghalt.

⁷⁹ Trócsányi, 1980. 32.

⁸⁰ Az alcsernátoni Damokos Tamás azáltal jutott jelentős vagyonhoz, hogy Mikó Ferenc, Bethlen Gábor kancellárjának, csíki főkapitány fiának, Mikó Józsefnek az özvegyét, Macskási Ilonát

veje, szárhegyi Lázár István, akit Barcsay Ákos Görgény börtönébe záratott.⁸¹ Barcsay a rövid fejedelemsége alatt Csík főkapitányává Kálnoki Mihályt, főkirálybírájává Cserei Mihályt nevezte ki.⁸² Kemény János alatt újra Petki István lett Csíkszék legfőbb tisztje, ám Kemény bukásakor Apafi Mihály helyette sepsiszentgyörgyi Daczó Jánost nevezte ki.⁸³ 1664-ben a nagy tekintélyű Petki István megbékélt Apafival és visszakapta a főkapitányságot haláláig, 1667-ig.⁸⁴

Damokos Tamás 1646-ban lett Csíkszék főkirálybírája.⁸⁵ Kászsószék nem volt hajlandó elismerni őt, ezért Petki István főkapitány már ekkor ifjabb Lázár Istvánt is főkirálybíróként kezelhette.⁸⁶ Damokos Tamás pártfogója I. Rákóczi György volt, aki a református székely nemest igyekezett támogatni a katolikus Lázár Istvánnal szemben.⁸⁷ 1648 után felélénkultek Kászsószék tiltakozásai Damokos Tamással szemben. Lázár Miklós szerint Damokos Tamás „nyughatatlan és állhatatlan eszű ember volt, őt Rákóczi György⁸⁸ nem igen kedvelte”.⁸⁹ Ha számításba vesszük, hogy II. Rákóczi Györgynek viszonylag kevés személyes tapasztalata volt a székelyföldi viszonyokat tekintve, hiszen ezt a területet Kemény János tartotta az ellenőrzése alatt, akkor kétséges, hogy vajon a fejedelem személyes negatív tapasztalatainak vagy Kemény János információinak az eredménye volt-e II. Rákóczi György vélekedése, amikor ezt írta 1650. november 6-án Petki Istvánnak: „Csíkban pedig senki sem maradt, Tamás ahoz nem alkalmatos az vigyázástreá bízassuk”.⁹⁰ Később, 1653. július 8-án kelt levelében a fejedelem, ugyancsak Petki Istvánnak, úgy fogalmazott, hogy „Damokos Thamást ha mi hajduk generálisává tettük volna, gondolkozásunkban sem volt, experiálván már, miként kelessék bolondra bízni valamely dolgot, és ha inkább megszűkülne is az ember Erdélyben, de reája nem bízánk afféle állapotot... Az

vette feleségül és ezzel megörökölte a Mikó család vagyonának jelentős részét. Kemény József: Mikóújvár emléke. = *Új magyar Múzeum*, Kiadja Toldy Ferenc. Pest, 1854/1. 152–153. 1657-ben Damokos Tamás a lengyel hadjáratban részt vett és Béldi Pállal együtt került tatár fogságba. Mivel ekkorra a felesége is meghalt, a gyerekei feletti gyámságot Lázár István látta el, mivel a Damokos Tamás anyja Lázár Judit, tehát Lázár István rokona volt.

⁸¹ Szádeczky-Kardoss, 1927. 197., 199.

⁸² Uo.

⁸³ Balogh Judit: Apafi Mihály erdélyi fejedelem portai diplomáinak felekezeti hovatartozása és kapcsolatrendszere. In: *Viszály és együttélés. Vallások és felekezetek a török hódoltság korában*. Szerk. Ittész Gábor. Bp., 2017. 253–276.

⁸⁴ Trócsányi, 1980. 32.

⁸⁵ Lázár M. 302.

⁸⁶ Uo. 303.

⁸⁷ Uo. 304.

⁸⁸ ti. II. Rákóczi György

⁸⁹ Lázár M. 305.

⁹⁰ Uo. 305.

ő hadnagyságát is, ha kegyelmed másnak adja, nem bánjuk.”⁹¹ Lehetséges tehát, hogy a fejedelemnek saját rossz tapasztalata volt Damokos Tamással kapcsolatosan, de ezt biztosan erősítette Kemény Jánosnak az a törekvése, amivel a saját klientúráját kívánta helyzetbe hozni. Ennek a klientúrának pedig Petki István volt az egyik kulcsa, aki Damokos Tamás helyett ifjabb Lázár Istvánt akarta főkirálybíróvá tenni.⁹² Damokos Tamás mindezek ellenére végigharcolta II. Rákóczi György hadjáratait, így az 1657-es lengyel hadjáratban is jelen volt a csíki haddal és Béldi Pállal együtt esett tatár fogságba.⁹³ Hosszú rabság után, 1665-ben térhetett haza, amikor elveszítette a feleségét és a vagyona⁹⁴ jelentős részét is.⁹⁵ A fogságba esése után elveszítette a főkirálybírói hivatalát, amit Lázár István kapott meg. Noha Damokos Tamást I. Rákóczi György olyan oklevéllel nevezte ki főkirálybírónak, amiben élete végéig megadományozta a tisztséggel, nem sikerült visszakapnia korábbi tisztségét. A Lázár István által Damokos Tamással kapcsolatosan Apafi Mihálynak 1663-ban írt levél szövege szerint⁹⁶ Damokos Mikóktól származó örökségére Petki István és köre is igényt tartott, és az addigi főkirálybíró fogságát részben arra használták, hogy a vagyonát megszerezzék. Nem véletlen tehát, hogy hazatérte után Damokos Tamás fokozatosan Béldi Pál közelébe sodródott.

A székelyföldi elit tagjai rendkívül különböző távolságokban kaptak helyet Béldi Pál hálózatában. A legközelebbi szövetségesévé Damokos Tamás vált, Csíkszék egykori főkirálybírája, aki azonban az 1660-as évek végére már nem rendelkezett kellő politikai és gazdasági súllyal. Háromszéki kollégája, Nemes János széki főkapitány lojális kollégaként viselkedett Béldivel, csakúgy, mint minden más, hatalmi pozícióban lévővel. Mivel Nemes János vagyona és hatalma nem volt jelentős,⁹⁷ elsősorban hűséges hivatalnokként viselkedett, igyekezett nem elköteleződni egyik csoportosulás mellett sem.⁹⁸ Ugyanezt a stratégiát

⁹¹ Uo. A levelet Lázár Miklós idézi, de a származási helyét nem adja meg.

⁹² Balogh, 2012. 1209.

⁹³ Lázár M. 306.

⁹⁴ Kemény József: Mikóújvár emléke. = *Új magyar múzeum*, 1854. 153–154. (továbbiakban Kemény, 1854.) 1663 márciusában Lázár István azt írta Apafi Mihály fejedelemnek, hogy „Damokos Tamás uram csíki jószágá az osztáskor tizenkét háznál több nem lévén, most annál kevesebb, másutt is mind a maga és azon kívül gyermekeinek anyjokról maradt jószáguk is öszveséggel harminckét ház jobbágnál nem több...”

⁹⁵ Uo. 307.

⁹⁶ Kemény, 1854. 153–154.

⁹⁷ A hídvégi Nemes család nem volt benne a szék első harminc családja között az 1614-es, legteljesebb lustra-jegyzék alapján. Balogh Judit: *A székely nemesség kialakulásának folyamata*. Kolozsvár, 2005. 180–181.

⁹⁸ Viselkedését jól jellemzi a következő, 1660 januárjában megfogalmazott mondat a naplójában: „Voltam Brassóban Rákóczy fejedelemtől való féltében”. In: Nemes János naplója. = TT., 1902. 256. Vagyis, noha ekkor Nemes János elsősorban Basa Tamás és az ő, Barcsai Ákost támogató körének volt a tagja, a biztonság kedvéért II. Rákóczy György mellett is megjelent.

követte sógora, sepsiszentgyörgyi Daczó János is, aki 1669-től lett Csíkszék főkapitánya.⁹⁹ A két ember Nemes János naplója szerint a legtöbb széki eseménykor együtt mozgott, de kettejük közül mégis Nemes János tartott fenn szorosabb kapcsolatot Béli Pállal. Mivel hídvégi Nemes János éppen akkor kezdte a naplóját írni, amikor Béli karrierje is elindult, a naplóbejegyzések eligazíthatnak minket abban a tekintetben, hogy mennyire volt jelen Béli Pál a székelyföldi hétköznapiakban. Az összes bejegyzést megvizsgálva elmondható, hogy mind a Basa, mind a Mikes családhoz képest elenyésző mennyiségben jelent meg a széki eseményeken vagy a székelyföldi történetekben. Béli neve először 1653-ban jelent meg Nemes János naplójában, amikor Nemes augusztus 9-én Árapatakon meglátogatta őt.¹⁰⁰ Egy év múlva, 1654-ben, abban az évben, amikor Béli főkirálybíró lett, július 2-án Nemes János Uzonban kereste fel a fiatal székely főembert, majd pedig augusztus 18-án a naplójában is feljegyezte, hogy „Esküdték meg Béli Pál uramot háromszéki főkirálybíróságra Maksán az Háromszék gyűlésében. Bethlen János uram introducalta.”¹⁰¹ 1655-ben már januárban felkereste Nemes János Béli Árapatakán, februárban pedig bikali Vitéz György, Béli Pál apósa szállt meg Nemes Jánosnál.¹⁰² Az 1657-es évben Nemes Béli Pál parancsnoksága alatt indult el a lengyel hadjáratra, de mivel rövid időn belül két gyermeke is meghalt, Béli kijárta számára a fejedelemtől azt, hogy a hadjáratban ne kelljen részt vennie.¹⁰³ 1657 folyamán, amíg a lengyelországi hadjárat zajlott, Nemes János többször megfordult Béli Pálné, Vitéz Zsuzsanna udvarában, amire korábban a napló bejegyzései szerint nem volt példa. Feltehető, hogy Béli a feleségén keresztül próbálta fenntartani főkirálybírói befolyását a szék elitjén belül.¹⁰⁴ Mivel a lengyel hadjárat kudarca után Béli tatár fogságba került, teljesen kikerült a történetekből, ami újra csak visszavetette abban, hogy kiépíthesse a lokális kapcsolatait. A folyamatos harcok a Székelyföldön belül kialakítottak két, viszonylag jól körülhatárolható kört. Az egyik inkább Barcsai Ákoshoz kötődött és a gyalakutai Lázár Györgyhez valamint a Basa Tamáshoz köthető székelyföldi nemesekből állt, míg a másik Kemény Jánoshoz volt hűségese és a Mikesek kliensi körét érintette. Ezekhez a körökhöz képest Béli Pál némileg „idegen test” volt, hiszen egyik mellett sem köteleződött el. A politikai területek

⁹⁹ Dacót Bethlen Miklós úgy jellemezte, hogy „Daczó János szegény főember, de tisztre, méltóságra haláláig, jószágra halálban vágyakozó ember,... Egyébaránt Daczó hazug, és boszorkányoktól is tudakozó ember vala, végtére Tököli alatt tanácsúr lőn, és Havasalföldében hala meg szegény vénségében számkivetésben.” Bethlen, 1980. 672.

¹⁰⁰ Nemes János naplója. = TT., 1902. 242.

¹⁰¹ Uo. 243.

¹⁰² Uo. 244.

¹⁰³ Uo. 246.: „Az nap kért el Béli Pál uram engemet urunktól ő ngától, hogy visszajöhessenek.” (1657. január 16.)

¹⁰⁴ Uo. 247.: „Március 3: Mentem Béli Pálné asszonyomhoz Uzonba, ebédén ott voltam.”, és július 2: „ebédre mentem Béli Pálné asszonyomhoz Uzonba.”

azonban gyakorlatilag le voltak fedve a két csoport által, ezért Beldinek a hazatérte után ebben a struktúrában kellett megtalálnia a saját helyét.

Béldi Pál tatár fogsága alatt a széki tisztviselői kar erősen átalakult. 1661 novemberében a Porta végül Ali basán keresztül tett pontot az erdélyi belháborúkra azáltal, hogy Apafi Mihályt nevezte ki fejedelemmé.¹⁰⁵ Az ekkor legbefolyásosabb székelyföldi főtisztek még Kemény János pártján álltak, ezért a leghamarabb Apafi hűségére térők közül neveztek ki új főtiszteket. Így lett november 22-én a székelyek főgenerálisa Kun István, november 28-án pedig Háromszék főkapitánya hidvégi Nemes János.¹⁰⁶

Béldi Pál a széki történetekben Nemes naplója szerint először 1663-ban jelent meg a két évvel korábbi hazatérte után, amikor a havasalföldi vajda elleni hadmozdulatokban Nemes Jánossal együtt volt jelen.¹⁰⁷ Az év júliusában viszont már egy levélben utasította Nemes Jánost az aktuális hadmozdulatokkal kapcsolatban, ami a helyi elit rendje szerint azért érdekes, mert a főkapitány általában sokkal jelentősebb súlyú tisztségviselő volt, mint a főkirálybíró.¹⁰⁸ Nemesnek a naplóban lejegyzett reakciója beszédes e tekintetben: „Nem lévén azért semmi kedvem, ...menék Imecsfalvára az Imecs Tamás uram házához.”¹⁰⁹ Ez a mondat jól érzékelteti Béldi Pál beágyazottságának a hiányát a székelyföldi elitben és ezáltal a befolyásának csekély voltát is. A Nemes féle reakció azért is érdekes, mert ekkor Apafi Mihály a hűségére visszatért Petki István mellett Béldi Pálra bízta a székelység mustrálását, ami egyértelműen jelezte a fejedelem állásfoglalását Béldi mellett, illetve azt a törekvését, hogy Béldit a székelyföldi elitbe beágyazza.¹¹⁰

1664. július 19-én Nemes János Gábor nevű fiának a keresztelőjén a keresztszülők között sok protestáns is feltűnt. A minden keresztelőn keresztszülőként jelen lévő brassói bírók és lelkészek mellett megjelent a vargyasi Daniel család három női tagja és Béldi Pálné Vitéz Zsuzsanna is. A felsorolt családok a székely elitnek a középmezőnyéhez tartoztak, a befolyásuk jóval alatta volt a Petkieknek vagy a Mikesekének.¹¹¹ A keresztszülőség természetesen függött a felekezettől is, márpedig a felsoroltak reformátusok vagy unitáriusok voltak.

¹⁰⁵ Nemes János naplója. = TT., 1902. 379.:

¹⁰⁶ Uo. november 22: „Tötte a fejedelem ő nga Kun István uramot székelyek főgenerálisává”, és november 28: „Ugyanaz nap méltatlan voltomra a fejedelem ő nga mellett levő becsületes hazafiai tetszésekből ott lévő háromszéki uraimék kívánságokra eskettettem háromszéki kapitányságra.”

¹⁰⁷ Uo. 383.

¹⁰⁸ Uo. 384.

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ Uo.

¹¹¹ Uo. 387.

Nemes János naplójának szinte napi rendszerességű bejegyzései elsősorban a naplóíró utazásait és találkozásait rögzítették, ám ő láthatóan gyakran találkozott a székely főtisztekkel. Ezekben a találkozásokban Béldi Pál ritkán volt jelen, ami azt bizonyítja, hogy a széki kapcsolatrendszerét nem tudta kiépíteni az 1660-as évek folyamán a fejedelmi támogatást maga mögött tudva sem. Az 1671-ig eltelt egy évtizedben Béldi Pál a főkirálybírói hivatala ellenére sem tudott behatolni a székelyföldi elitbe. Nemes naplója azt mutatja, hogy még a széki főkapitány, a legközelebbi tisztviselő sem épített ki vele szorosabb kapcsolatot. Nemes naplójának feljegyzéseiben hét alkalmat említett meg a Mikes Kelemennel való találkozások közül, aki Petki István halála után a székelyföldi katolikus elit vezetője volt, de ugyanennyiszor találkozott Kornis Gáspárral is, aki Marosszék főkapitánya volt. Nagyjából ugyanennyi alkalommal látogatta meg vagy fogadta a házában Bethlen János udvarhelyszéki főkapitányt és még ezeknél is többször találkozott Bethlen Miklóssal, aki csak 1667-től volt Udvarhelyszék főkapitánya és Daczó Jánossal, a sógorával, akit 1669-ben iktattak be csíki főkapitánynak. 1669-től látványosan megnőtt azoknak a találkozásoknak a száma is, amikor Teleki Mihállyal vagy az ő körével, a keresdi Bethlenekkel vagy Naláczy Istvánnal folytatott megbeszéléseket. Béldi Pál neve összesen háromszor bukkant fel ebben az évtizedben, ami elenyésző szám, főleg, ha figyelembe vesszük azt, hogy ő is Háromszék főtisztje volt, akárcsak Nemes János.

A széki főkirálybírók közül a legközelebbi kapcsolatban Lázár István csíki főkirálybíróval volt Nemes, de Rhédey Ferenc udvarhelyszéki főkirálybíróval is több ízben találkozott Béldinél. Feltehető tehát, hogy Béldi elsősorban az országos elitben igyekezett forgolódni, ezáltal viszont elveszítette, illetve ki sem tudta alakítani a hátszágát azon a területen, a Székelyföldön, ahol éppen ekkor próbálta megvetni a lábát még Teleki Mihály és köre is.

BÉLDI PÁL KAPCSOLATRENDSZERE AZ ORSZÁGOS POLITIKAI ELITBEN

Az erdélyi politikai elit legszűkebb köréként a fejedelmi tanács tagjait határozhatjuk meg. A most következőkben kizárólag azokat a tanácsosokat veszem számba, akik Béldi pályájának idején voltak jelen a tanácsban, és akik segíthették vagy nehezíthették Béldi karrierjét, esetleg semlegesek voltak vele kapcsolatban. Az Apafi korban ennek a tanácsnak Béldi Pál is tagja volt. A tanács egyik legöregebb tagja minden bizonnyal zabolai Basa Tamás volt, aki 1653 és 1669 között bizonyosan a tanácsosok között szerepelt az országgyűléseken.¹¹² Sikerként átmentenie tanácsosságát Bánffy Zsigmondnak is, aki 1653-tól volt táblai ülnök,

¹¹² Trócsányi, 1980. 23.; EOE.

1662-től Fehér megye főispánja, 1664 novemberétől haláláig a fejedelmi tábla elnöke.¹¹³ Ugyanilyen „túlélő” volt Bethlen János kancellár is, aki 1658-tól 1678-ban bekövetkezett haláláig folyamatosan a fejedelmi tanács tagja maradt.¹¹⁴ Bethlen János még I. Rákóczi György uralma végén, 1648-ban lett táblai ülnök, ám a karrierjének legfontosabb szakasza 1658-ban kezdődött, amikor Barcsai Ákost támogatva lett tanácsúr, egy év múlva pedig kancellár.¹¹⁵ 1651 és 1656 között Torda vármegye majd Küküllő főispánja, 1662-től pedig Fehér vármegye főispánja volt. 1660-tól Udvarhelyszék főkapitányságát is megszerezte, mint azt korábban már említettem.¹¹⁶ A régi garnitúra tagja volt még Ébeni István is, aki szintén 1659-ben került be a fejedelmi tanácsba.¹¹⁷ Torda és Kolozs megye főispánja valamint Kolozsvár főkapitánya volt 1666-os haláláig. Ugyanehhez a generációhoz tartozott Béldi sógora, Keresztessi Ferenc is, aki szintén 1659-től lett a tanács tagja és 1669-es haláláig maradt az.¹¹⁸ Az idősödő főúr Torda megye főispánja is volt haláláig.¹¹⁹

A tanácsstagok másik csoportját azok képezték, akik 1661–1664 folyamán kerültek a tanácsba. Ilyen volt maga Béldi Pál is, valamint Bánffy Dénes, Bethlen Farkas, a szebeni királybíró, Andreas Fleischer, Haller Gábor, Haller János, Kapy György, Petki István és Ugron András, Ezek között többen voltak azok, mint például Bánffy Dénes, Haller János vagy Petki István, akik az uralma kezdetén még nem támogatták Apafi Mihályt, de később kiegyeztek vele.

A Béldi pályája szempontjából figyelembe vehető tanácsstagok harmadik csoportjához azok tartoztak, aki az 1660-as évek végén vagy az 1670-es évek elején kerültek be a fejedelmi tanácsba. Ők egyértelműen az új bizalmi kör tagjai voltak már. Ilyenek voltak Haller Pál, Nagy Tamás és Rhédey Ferenc, valamint Teleki Mihály.

A fejedelmi tanács újabb nagy átalakulására akkor került sor, amikor a Béldi összeesküvés miatt többen kiestek. Ekkor, 1677 és 1680 között kerültek be olyanok, akik már Teleki Mihály kliensi köréhez tartoztak vagy akik Béldivel szemben foglaltak állást.

A három, vizsgálatunk szempontjából lényeges csoport közül Béldi Pál a legjobb kapcsolatot az első csoport tagjaival alakította ki. Keresztessi Ferenc az egyik nővérének a férje volt, aki 1669-es haláláig támogatóként állt fiatalabb sógora mellett. Ébeni István Béldi távoli rokonságához tartozott, ráadásul Ébeni

¹¹³ Uo. 24.

¹¹⁴ Trócsányi, 1980. 25.

¹¹⁵ EOE. XII. 281.

¹¹⁶ EOE. XIII. 182.

¹¹⁷ Trócsányi, 1980. 26–27.; EOE. XII. 381.

¹¹⁸ Uo. 30.

¹¹⁹ Uo.

több ízben működött együtt Béldivel.¹²⁰ Ébeni Istvánnak egy Vitéz Zsuzsannának írt levele szerint Béldiné meglátogatta a nagybeteg Ébenit és később Ébeni haláláról is Veér György külön levélben tájékoztatta a Béldi családot, akik szerepet játszottak a temetés megszervezésében is.¹²¹

Bethlen János kancellár és Béldi Pál szoros kapcsolatáról az egymáshoz írt leveleik tanúskodnak.¹²² Bethlen János már rögtön a Béldi Pál tatár fogságból való hazajövele után nem sokkal, 1661. augusztus 5-én levelet írt neki, amit számos újabb levél követett. A két ember mind a Bánffy Dénessel szembeni fellépés idején, mind a későbbiekben együtt mozgott. Bethlen János fia, Bethlen Miklós is levelezésben állt Béldivel.¹²³ A levelek Bethlen János kezdeményező szerepére utalnak, aki valószínűleg megpróbálta beépíteni Béldit a saját kapcsolatrendszerébe. A gyakran mondható levelezés ellenére Deák Farkas, Béldi Pál életrajzírója alig említi Bethlen Jánost, ellenben a fiát, a Béldinek kevesebb levelet író Miklóst annál többet.¹²⁴ Az 1661 óta tartó levelezés ellenére csak az 1674-ben, a Bánffy Dénessel szembeni események leírásakor említi a „Haller és Bethlen urak”-at,¹²⁵ majd a Bánffy elleni szövetség aláírói között sorolja fel Haller Pál, János, Csáky László, Bethlen Miklós, Bethlen Gergely, Elek és Farkas mellett a kancellár Bethlen Jánost is.¹²⁶ Deák úgy látta, hogy Béldi és Bethlen János kapcsolata valójában csupán Bánffy Dénes kivégzése után vált szorosabbá, ugyanúgy, ahogyan Béldi és Haller János kapcsolata is.¹²⁷ Ugyanakkor erre a megváltozott kapcsolatra is azokból a hírekből következtet, amik a fejedelmi udvarban keringtek Béldi „köréről”, amibe „Haller János, Bethlen János, Kapi György, Paskó Kristóf, gróf Csáky László és különösen Bethlen Miklós” tartozott Deák Farkas szerint.¹²⁸ A Béldi körül szerveződött csoportba tehát a fejedelmi tanács tagjai közül Haller János, Bethlen János és Kapy György is beletartozott, ráadásul Kapy György még a török fogságba is elkísérte Béldit. A két ember szorosabb kapcsolatáról ugyanakkor nincsen semmi forrás a Béldi család levéltárában.

Haller János a fejedelmi tanács egyik legműveltebb tagja volt Bethlen János mellett. 1664-től 1690-ig volt a fejedelmi tanács tagja.¹²⁹ 1663-tól Torda várme-

¹²⁰ Deák, 1887. 43.

¹²¹ Uo. 51–52.

¹²² Béldi cs. lt., Nr. 129. 1–11.

¹²³ Jankovics József (összegyűjtötte, sajtó alá rend., bevez. tanulmány, jegyzetek): *Bethlen Miklós levelei (1657–1698)*. Bp., 1987. 270., 273., 317.

¹²⁴ A Béldi életrajzban több mint 200 alkalommal.

¹²⁵ Deák, 1887. 91.

¹²⁶ Uo. 92.

¹²⁷ Uo. 125.

¹²⁸ Uo.

¹²⁹ EOE. XIII. 346.

gye főispánja.¹³⁰ Általában a kerelőszentpáli kastélyában vagy a gerebenesi udvarházában tartózkodott.¹³¹ Bár Deák Farkas Béldi karrierje idején már öregnek nevezi, valójában még 1666-ban is csupán 40 éves volt és még az 1680-as években is betöltött országos tisztségeket.¹³² Deák Farkas szerint „néha nyulászattal, legtöbbször pedig olvasással töltötte idejét. Nagyon tudós embernek tartották, sok nyelvet értett u. m. a latint, francziát, olaszt s természetes, hogy kortársai közül kivált eszére, tudományára nézve; Bánffy Dénest nem szerette s nem Bethlen Jánost és Miklóst, kikkel különben egy párton volt. Tettek idején kissé félénk s bátortalan,”¹³³ Noha Apafi 1678-ban a Béldivel való kapcsolata miatt Fogarasba záratta, ahol 1683-ig raboskodott, a Béldi Pálhoz fűződő kapcsolata mindvégig ellentmondásos volt, hiszen, ahogyan Deák Farkas is megemlítette, kifejezetten ellenszenvvel viseltetett a székely generálissal szemben. Feltehető, hogy inkább Bethlen Jánoshoz, mint Béldihez kapcsolódott. A kiszabadulását követően követként¹³⁴ és kincstartóként is tevékenykedett.¹³⁵

Kapy Györgyöt „Változékony jellemű, zsarnok természetű úr”¹³⁶-ként jellemezte Deák Farkas. Tanácsúri tisztséget 1659 és 1661, valamint 1664 és 1678 között viselt.¹³⁷ Emellett Hunyad, Zaránd és Közép-Szolnok megye főispánja volt.¹³⁸ Az 1668. január-februári országgyűlésen az országgyűlés elnökeként vett részt.¹³⁹ Kapy György Bethlenhez és Béldihez hasonlóan református volt, külföldön tanuló erdélyi diákok patrónusa.¹⁴⁰ A kortársak, így Bethlen Miklós is „nagyságos úr”-nak nevezte már az 1650-es években is.¹⁴¹ Egy évtized múlva a hatalmát sikerült tovább növelnie és ezáltal folyamatos konfliktusba kerülnie Bánffy Dénessel.¹⁴² Emiatt természetes szövetségesének tekintette Bánffy Zsigmondot, az apósát és Béldi Pált is, de a két embernek az 1674-es Bánffy ellenes fellépés előtt nincs forrásokkal bizonyítható intenzív kapcsolata.

¹³⁰ Trócsányi, 1980. 28.

¹³¹ Deák, 1887. 126.

¹³² <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarIrodalom-magyar-irodalomtortenet-1/magyar-irodalomtortenet-pinter-jeno-5116/3-a-magyar-irodalom-a-xvii-szazadban-AAC/a-xvii-szazad-prozai-elbeszelese-E1C/haller-janos-harmas-historiaja-E41/> Letöltés: 2019. 04. 30.

¹³³ Deák, 1887. 128.

¹³⁴ Haller János főljegyzései 1686–1687-ről. = TT., 1878. 679–690.

¹³⁵ <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarIrodalom-magyar-irodalomtortenet-1/magyar-irodalomtortenet-pinter-jeno-5116/3-a-magyar-irodalom-a-xvii-szazadban-AAC/a-xvii-szazad-prozai-elbeszelese-E1C/haller-janos-harmas-historiaja-E41/> Letöltés: 2019. 04. 30.

¹³⁶ Deák, 1887. 129.

¹³⁷ Trócsányi, 1980. 29.

¹³⁸ Századok, 1889. 38–39.

¹³⁹ Trócsányi, 1980. 29.

¹⁴⁰ Uo. 665.

¹⁴¹ Bethlen, 1980. 545.

¹⁴² Uo. 644.

Bánffy Zsigmonddal, aki számos ponton kapcsolódott a székelyföldi elithez, Béldi kapcsolata inkább pozitív volt.¹⁴³ Bánffy Kapy György apósa volt, Bánffy Dénes mostohatestvére,¹⁴⁴ aki a Bánffy örökség miatt volt testvére ellensége. A lengyel hadjárat után Barcsay Ákos oldalán állt, 1660-ban a lányát, Ágnest is hozzá adta.¹⁴⁵ Előtte Nemes János későbbi háromszéki főkapitánnyal közösen vonult föl Barcsay mellett a katonáival.¹⁴⁶ 1658 és 1682 között fejedelmi tanácsos volt,¹⁴⁷ 1664 novemberétől a fejedelmi tábla elnöke.¹⁴⁸ 1668-ban Bethlen Miklós Kún Ilonával kötött házasságakor ő volt a fejedelem képe a lakodalomban.¹⁴⁹ Ekkorra őt tekintették az első, azaz legtekintélyesebb tanácsúrnak is. 1674 őszén Bánffy Dénessel szemben Béldi Pállal érdekszövetséget hoztak létre, november 17.-én Gyulafehérváron Bánffy Zsigmond és Béldi szállásán vitatták meg a Bánffy sorsára vonatkozó terveiket.¹⁵⁰ Bánffy Dénes kivégzését követően a vagyonából Örményest kapta meg a fejedelemtől, 15 000 forintért.¹⁵¹ Béldi Pállal 1674 őszén az enyedi református kollégium egyik főkurátora, Bethlen János kancellár és Bethlen Farkas mellett.¹⁵² Basa Tamással kapcsolatosan jelenleg nem ismert olyan forrás, ami a két ember közelebbi személyes kapcsolatára utalna. Az idős Basa ekkorra már túl volt a pályája nagy részén, lemondott a háromszéki főkapitányságról is.¹⁵³ Noha a tekintélye még 1667-ben is jelentős volt, a székelyföldi politikában már nem játszott vezető szerepet.

HÁLÓZATTÁ SZERVEZŐDÖTT-E BÉLDI-KÖRNEK NEVEZETT CSOPORT?

Azt már Deák Farkas is észrevette, hogy a körként emlegetett embercsoportot a Béldi-összeesküvésnek nevezett eseményen kívül meglehetősen kevés dolog kötötte össze.¹⁵⁴ A hálózatokat elemezve látható, hogy a rokoni kör bizonyos időszakokban nagyon erőteljesen tudta támogatni Béldi karrierjét, míg máskor ezt a háttérrel szinte teljesen elveszítette. Így például 1627-ben nagy törést jelentett a

¹⁴³ Béldi cs. lt., Nr. 125/3.

¹⁴⁴ Zsinka Ferenc: *Losonczy Bánffy Dénes és kora*. Bp., 1914. 6.

¹⁴⁵ Nemes János naplója. = TT., 262.

¹⁴⁶ Uo. 261.

¹⁴⁷ Trócsányi, 1980. 24.

¹⁴⁸ EOE. XIII. 338. Ezt a tisztséget egyszer már, 1658–59 folyamán betöltötte: EOE. XII. 85, 159.

¹⁴⁹ Bethlen, 1980. 634.

¹⁵⁰ Deák, 1887. 100–101.

¹⁵¹ Uo. 660.

¹⁵² Uo. 664.

¹⁵³ Uo.

¹⁵⁴ Deák, 1887. 126.

számára az apja korai halála, majd Kékedy Zsigmond gyámsága hatalmas nyereséget jelentett a számára, ugyanakkor Kékedy egy teljesen új kapcsolatrendszer nyitott neki, támogatást az udvari felemelkedéshez. Ez a támogatás Kékedy halála után újra csökkent, viszont Apafi uralmának első évtizedében megerősödött a sógorai hatására. Ez a támogatói kör azonban az 1660-as évek végén szintén jelentősen megritkult, Béldi Pál sógorainak halálával. Ezt követően olyan, az országos elitben jelen lévők kapcsolatrendszerében látjuk, mint Bethlen János, Kapy György és Haller János, ám ez a hálózat nem volt szoros és valójában nem Béldi Pál saját hálózata volt, pusztán bizonyos érdekek mentén szerveződő alkalmi szövetség, ami talán részben okozója is lehetett a Béldi névvel fémjelzett mozgalom felemás voltának.

Béldi Pál kapcsolatrendszere éppen a szülőföldjén, a Székelyföldön volt hiányos, meglehetősen gyenge. A székelyföldi elit tagjai közül kevéssel állt szoros kapcsolatban. A főkapitányok közül Bethlen Jánossal, aki maga is az 1660-as években igyekezett kiépíteni a saját székelyföldi hálózatát. Ebben a körben Béldi elsősorban a beosztottjaira tudott hatni és a legtovább ketten támogatták. Egyikük Damokos Tamás, csiki főkirálybíró, másikuk az utóda, Lázár István. A dolog érdekessége, hogy Damokos és Lázár egymás riválisai voltak. Damokos Tamás ugyan több szállal kötődött Béldihez, hiszen a tatár fogságban is együtt voltak, de Lázár István Béldihez csatlakozására jelenleg nincsen adatunk, mint ahogyan a két ember kapcsolatának feltérképezése is további vizsgálatokat igényel.

Béldi Pál kapcsolatrendszeréről mindazonáltal az eddigi kutatások alapján is elmondhatjuk, hogy részben komoly hiányokat mutat, részben éppen akkor nem funkcionált, amikor az 1670-es években megkezdődtek az Apafi-kori elit átrendeződései és Teleki Mihály a maga jól funkcionáló hálózatával sikeresen elfoglalta a fejedelemség legfontosabb pozícióit.

MEGJEGYZÉSEK AZ ARISZTOKRÁCIA SZEREPÉHEZ A RÁKÓCZI-SZABADSÁGHARCBA

Az arisztokrácia, mint a magyar társadalom legjelentősebb rendje, fontos szerepet játszott a kora újkori Magyarország politikai eseményeiben. Nem történt ez másképpen a Habsburg-ellenes felkelésekben, amelyekben nem könnyű feladat előtt állt, mivel választania kellett az uralkodóhoz való hűség és az ellenállás céljai között. Az utóbbi döntés rendszerint együtt járt a birtokelkobzás és más büntetések veszélyével. Azért az arisztokrácia csak óvatosan és kis számban kapcsolódott be ezekbe a küzdelmekbe, és inkább igyekezett az uralkodóhoz fűződő jó kapcsolatait, hűségét megtartani. Hasonló helyzetben volt az arisztokrácia a Rákóczi-szabadságharcban is, amelyben még egy másik problematikus ténnyel szembesült: a jobbgyság tömeges részvételével.

Az arisztokrácia, és általában a nemesi rend viszonya II. Rákóczi Ferenchez és felkeléséhez bonyolult és problémás módon alakult ki. Több nemes ugyan a szabadságharc kitörésétől támogatta, a nemesi rend nagyobb része azonban már az első hónapokban egyértelműen elhatárolta magát a mozgalomtól. A nemesek rendszerint a várakba, vagy az erődített városokba zárkóztak, ahol előbb az uralkodó segítségét várták, később pedig már csak az események további alakulását. A kurucok bejövetele után azonban nagyjából mindnyájuk,¹ katolikusok és evangélikusok, ill. reformátusok is, csatlakoztak a szabadságharchoz. Ezt követően több nemes jelentős szerepet játszott a szabadságharcban, nem egy esetben országos hivatalokat vagy magas katonatiszti, ill. generális ragokat kaptak. A nemesi rendből származott a fejedelem udvari marsallja, főudvarmestere, a magyar és a fejedelmi kancellária igazgatója, több generális és majdnem az összes brigadéros.

A nemesi rend viszont nem maradt a szabadságharc végéig a fejedelem oldalán. Legalább is nem az egész nemesi társadalom. Társadalmi érdekei és céljai már 1706-ban konfliktusban álltak a fejedelem és a felkelő ország érdekeivel. Éppen a nemesi rend elfordulása a fejedelemtől volt az egyik fő oka a szabadságharc 1707-ben bekövetkezett válságának. A nemesség protestáns többsége és katolikus kisebbsége a vallásszabadság helyreállítása és a nemesi jogok megerő-

¹ Azok kivételével, akik a Habsburg igazgatásban is működtek.

sítése után,² elveszítette a fő indítékot a fegyveres küzdelem további folytatására az uralkodóval, és alapvető érdekévé vált a háború mihamarabbi befejezése. Turóc vármegye emlékiratának kibocsátása után, az ónodi országgyűlésen nyílt és véres konfliktus alakult ki a nemesi rend, valamint a fejedelem és a hadsereg között.³ Az országgyűlés befejezése és a tragikus trencsényi csata után, számos, főleg alsó-magyarországi és dunántúli nemes elfordult a szabadságharctól, és utat keresett az uralkodóhoz. A nemesi rend ekkor véglegesen elveszítette vezető szerepét a szabadságharcban és a kuruc államban, háttérbe szorult. Ennek ellenére viszont a nemesség nagy része, különböző okokból megmaradt a felkelők táborában, és mind a nemesi származású hivatalnokok, mind a katonatisztek, továbbra is, sokszor a szabadságharc végéig mintaképpen teljesítették kötelességeiket.

A hagyományos rendek közül az arisztokrácia játszotta a legjelentősebb szerepet a szabadságharcban, amelynek képviselői elfoglalták a vezető pozíciókat a hadseregben és az állami kormányzatban. Ugyanakkor viszont az úri rend maga a szabadságharcban legkevésbé érdekelt társadalmi csoportot alkotta. A mozgalomba belépett húsz arisztokrata, akikre jellemző volt, hogy legalább részben rokonságban álltak Rákóczival vagy egymással. II. Rákóczi Ferenc kivételével azonban egyikük sem tartozott az előkelő magyar mágnás családokba. Szinte az összes kuruc főúr a magyar arisztokrácia második, vagy harmadik vonalából származott. A grófok közül résztvettek a szabadságharcban: Bercsényi Miklós, Forgách Simon, Esterházy Dániel, Csáky István, Esterházy Antal és Barkóczy Ferenc.⁴ E hat gróf mellett még néhány báró is belépett Rákóczi táborába, úgymint Károlyi Sándor, Petrőczy István, Sennyey István és Klobusiczky Ferenc.⁵

Erdélyben Rákóczi a rendiség jelentősen nagyobb támogatását élvezte (ott viszont a fejedelmi korszakban – 1690 előtt – nem létezett a Magyar Királyság gyakorlata szerinti rangemelés), ahol törvényes, országgyűlés által megválasztott fejedelem volt, és hatalma jogilag kevésbé állt konfliktusban a törvényes uralkodóval.⁶

A kuruc arisztokrácia családi szálakkal kapcsolódott egymáshoz. Csáky István gróf Bercsényi sógora volt, Forgách Simon gróf meg unokatestvére, és Sennyey

² A szécsényi országgyűlésen 1705 októberében.

³ Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: *II. Rákóczi Ferenc*. Bp., 2004. 352. (továbbiakban Köpeczi – R. Várkonyi, 2004.)

⁴ Közülük három, Bercsényi, Barkóczy és Esterházy Antal csak érdemeikért kapták meg a grófi címet.

⁵ Klobusiczky homo novus volt, csak nemrégén bárói rangra felemelt nemes.

⁶ Kónya Péter: *Podzástavou kurucov. Protiabsburské povstania v Uhorsku v 17–18. storočí*. Prešov, 2015. 445. I. Lipót Diplomája azonban megteremtette a Guberniumot, amely lehetővé tette Erdély katonai megszállását, s a területet Habsburg fennhatóság alá rendelte. A császári hadsereg ezért a szabadságharc ideje alatt csaknem az egész területét ellenőrizte, mértékadó politikusait, nemességét pedig – köztük többek között Bethlen Miklós kancellárt is – Szebenben tisztes fogságban tartotta.

István báró Károlyi Sándor bárónak volt a nagybátyja. A Klobusiczky család pedig már néhány évtizeden át a Rákóczi familiárisok közé tartozott, és néhány tagja birtokigazgatójaként működött.⁷ Egyébként maga Klobusiczky Ferenc báró 1701-től volt II. Rákóczi Ferenc birtokigazgatója.

Annak ellenére, hogy az összes kuruc arisztokrata előkelő tisztségeket kapott az állami igazgatásban, ill. magas tiszti és tábornoki rangokat a hadseregben,⁸ valójában ez a csoport csak a főúri rend kis- és viszonylag súlytalan részét jelentette. Nagyon fontos, és az uralkodó számára rendkívül jelentős volt, hogy az ország főméltóságai és a vezető mágnáscsaládok meghatározó tagjai közül egyik sem csatlakozott a szabadságharchoz. Így nem ismétlődött meg a Bethlen Gábor idejében kialakult helyzet, amely szerint különböző okokból ugyan, de az ország főméltóságai, a nádorral együtt csatlakoztak az erdélyi fejedelemehez, vagy a Wesselényi-féle összeesküvés kori állapot, amikor éppen az országos főtisztségek viselői léptek fel az uralkodó ellen. A Rákóczi-szabadságharcban mind a nádor, mind az országbíró, a horvát bán vagy a legmagasabb rendi – világi és egyházi – méltóságok az uralkodó hűségében maradtak.

Még az arisztokráciánál is kisebb számban kapcsolódott be a szabadságharcba a katolikus egyházi hierarchia. Abból a néhány prelátusból, akik Rákóczihoz csatlakoztak, az egyetlen egy megyés püspök Telekessy István, egri püspök volt. A többiek, úgymint Illés István, Pyber István és Pethes András alacsonyabb egyházi tisztségviselők és csak címzetes püspökök voltak.⁹ A szabadságharcban csaknem az egész katolikus hierarchia az uralkodó oldalán maradt, holott sok középszintű egyházi tisztségviselő és az alacsonyabb klérus tagjai őszintén részt vettek a szabadságharcban.¹⁰

A kuruc (párti) arisztokrácia főleg a hadsereg és a kuruc állam vezetésében érvényesült. A főparancsnoki tisztségek mellett vezető pozíciókat foglaltak el az államigazgatási hivatalokban is.

Az ország igazgatásával járó nehézségek miatt a fejedelem már a szabadságharc első évében kialakított egy sajátos tanácsszervet, az Udvari Tanácsot (Consilium Aulicum). A tanács tulajdonképpen a felkelő ország első kormányát jelentette, amely fontos döntéseket fogadott el az állam működésének összes területén: igazgatásban, bel- és külpolitikában és a háború vezetésében. A tanács tagjai, akiket általában minisztereknek neveztek, gyakran képviselték és helyettesítették a fejedelmet, kihirdették és gyakorlatba vezették be döntéseit, szervezték az ország védelmét, parancsoltak a hadseregnek, vagy vezették az országrészeket, úgy,

⁷ Klobusicky András már a 17. század közepén I. Rákóczi György vagyongazgatója volt.

⁸ Bercsényi, Forgách, Károlyi és a két Esterházy tábornagi, Petrőczy és Sennyey tábornoki rangot viseltek.

⁹ Pyber a szabadságharc alatt a Nyitrai, és Pethes a Váci Püspökség adminisztrátora volt.

¹⁰ Kónya Péter: A Rákóczi-szabadságharc és az evangélikus egyház. = *Egyháztörténeti Szemle*, 2011. 1. sz. 48–62.

mint 1704-ben Radvánszky János Erdélyben. A tanács nagyon széles hatáskörrel rendelkezett, amely azonban jogilag sehol nem volt megszabva, és teljesen a fejedelem akaratától függött.

Az Udvari Tanács, az első kuruc kormány viszont kizárólag a nemesi rend előkelő tagjaiból állt, akik természetes tekintélynek örvendtek a vármegyékben és az egész országban. Szinte mindnyájuk evangélikus- vagy református vallású volt. Egyesek közülük már a Thököly-felkelésben is részt vettek és különböző tisztségeket töltöttek be. Mások már a szabadságharc előtt is együttműködtek Rákóczi Ferencsel, vagy a Rákóczi családdal. A Consilium tagjai voltak: Jánoky Zsigmond, Gerhard György, Ráday Pál, Platthy Sándor, Török András, Radvánszky János, Bulyovszky Dániel, Prileszky Pál, Labsánszky János, Radics András, Vay Ádám, Kajali Pál és báró Hellenbach János Gottfried. Többségük később is – a tanács feloszlata után – a szabadságharc végéig fontos tisztségeket vállalt a kuruc állam vezetésében.¹¹

Az 1705 októberében, Szécsényben tartott első kuruc országgyűlés törvénycikkei a kuruc állam alapjait tették le. Ezek elsősorban az ország államformáját szabták meg, amely a rendi konföderáció lett, a vezérlő fejedelemmel az élén. Ugyanakkor létrejött két új központi, közvetlenül a fejedelemnek alárendelt állami hivatal, amelyek korlátozták a rendek hatalmát. A két új hivatal az Udvari Tanács is jóváhagyta, annak ellenére, hogy átvették hatáskörét, és azok alapításával tulajdonképpen megszűnt létezésének oka.

Az első a Szenátus volt, a felkelő ország legmagasabb hatalmi szerve és egyben a fejedelem tanácsadó testülete. A Szenátus vagy Tanács létrehozását már a szécsényi országgyűlés második törvénycikke kimondta (közvetlenül a konföderáció létrehozása után).¹² A szenátus huszonnégy tagból állt, akik az említett törvénycikkben fel is voltak sorolva. Az első közülük és egyben a fejedelmi helytartó, Bercsényi Miklós lett.¹³ A szenátus lett a kuruc állam legfelsőbb államszerve, a vezérlő fejedelem tanácsadó szerve, az ország kormánya és legnagyobb végrehajtó hivatala. Rákóczi közelében mindig jelen volt Bercsényi Miklós és néhány szenátor, és maga a Szenátus is összejött legalább évente kétszer, vagy fontosabb alkalmakkor. A Szenátus ülései az ország különböző helyein zajlottak, úgymint Egerben, Miskolcon, Rozsnyón, Kassán, Munkácson, Salánkon vagy máshol. A rendkívül fontos esetekben a vármegyék vagy a szabad királyi városok képviselői is meghívást kaptak az ülésekre. A Szenátus a bel- és külpolitika jelentős kérdéseiről tárgyalt. Ezek közé tartozott az adók, a külföldi szövetségek, az országgyűlés tartása, a béketárgyalások, a különböző gazdasági intézkedések (a pénzverés, a részpénz használata, a külföldi kereskedelem feltételei), az Erdélyhez való viszony a konföderációban, a hadjáratok, az exulánsok kérdése, a

¹¹ Köpeczi – R. Várkonyi, 2004. 234.

¹² *A Rákóczi-szabadságharc*. Ed. R. Várkonyi, Ágnes – Kis Domokos, Dániel. Budapest, 2004.

¹³ Uo. 123.

hadserg eltartása és elosztása a vármegyék közé, a követek küldése, s mások. A Szenátus határozatai kötelezőek voltak az összes alacsonyabb rendű hivatalok, vármegyék és szabad királyi, ill. királyi bányavárosok számára.

A Szenátus huszonöt tagját¹⁴ felsorolták a második szécsényi törvénycikkben. Ezeket tulajdonképpen az országgyűlés követeinek három rendjéből választották meg: a preláthusokból, a mágnásokból és a nemességből. Az egyházi rendből választottak a Szenátusba: Telekessy István egri megyés püspök, Illés István samandriai és Pethes András ansarjai címzett püspök és váci püspöki adminisztrátor.¹⁵ A mágnásokat vagy az arisztokráciát hat gróf és négy báró képviselte a Szenátusban: Bercsényi Miklós gróf, Forgács Simon gróf, Csáky István gróf, Esterházy Dániel gróf, Esterházy Antal gróf, Károlyi Sándor báró, Petrőczy István báró, Sennyey István báró és Zay Lőrinc báró.¹⁶ A többi tizenkét szenátort a megyei nemesség köréből választották: Beniczky Lászlót, Berthóty Ferencet, Galambos Ferencet, Gerhard Györgyöt, Gyürky Pált, Jánoky Zsigmondot, Kajali Pált, Kálmáncsy Istvánt, Labsánszky Jánost, Soós Istvánt, Török Istvánt és Vay Ádámot.

Ez a huszonöt szenátor a következő években még további kettővel szaporodott. Miután 1706-ban Illyés István püspök Nagyszombat eleste után a városban maradt, a Szenátusban Pyber László, almasijai címzett püspök és nyitrai püspöki adminisztrátor állt a helyére. A sárospataki országgyűlésen, 1708 decemberében az utolsó szenátort választották meg Klobusiczky Ferenc báró személyében. Annak ellenére, hogy 1708–1709-ben több tagját is elveszítette a Szenátus, helyettük már senki nem került a tanácsba. 1708 októberében átpártolt Pyber László püspök, aki Nyitrát is kiadta az ellenségnek, 1708 novemberében Zay Lőrinc báró megadta magát a blatnyicai várban, 1709 februárjában meghalt Jánoky Zsigmond, nyáron azután Barkóczy Ferenc báró, és 1709 végén, a Dunántúl elvesztése után Török István átment a Habsburg oldalra. További szenátorok is átpártoltak, ill. meghaltak a pestisjárványban, s így a szabadságharc végéig csak tizenhárom tanácsos maradt a fejedelem táborában.

A huszonhét szenátor közül, akik a szabadságharc alatt működtek ebben a legfelsőbb államigazgatási szervben, négy az egyházi hierarchiához tartozott, tizenegy az arisztokráciához és tizenkettő a nemesi rendhez.¹⁷

¹⁴ A törvénycikk szövege ugyan a Szenátus huszonnégy tagjáról beszélt, valóban viszont az országgyűlés huszonöt tagját választotta meg, lehet, hogy a számítás Bercsényi pozícióját vette figyelembe, aki egyaránt volt az első szenátor és a helytartó is.

¹⁵ Az a tény, hogy az egyházi hierarchiából csak három szenátort választottak meg, annak volt az eredménye, hogy több preláthus nem volt a fejedelem oldalán.

¹⁶ Az arisztokrácia esetében is a Szenátusban volt az úri rend összes képviselője, akik csatlakoztak a szabadságharchoz. *A Rákóczi-szabadságharc*. Ed. R. Várkonyi Á. – Kis Domokos D. Budapest, 2004. 123.

¹⁷ A városi polgárok egy tanácsossal sem voltak képviselve a Szenátusban, ami bizonyítja a szabad királyi városok súlyvesztését, gazdasági és politikai válságát a századfordulón.

Világos, hogy a Szenátus többségét a két első rend tagjai alkották: a prelátusok és a mágnások, ill. arisztokraták, akik az országgyűlés felső táblájában ülészttek. A kuruc állam legfelsőbb államigazgatási hivatala így az arisztokrácia kezében volt, amely teljesen irányította azt. Ez ellentétes volt az előző Udvari Tanáccsal, amelyben többségében a vármegyei nemesség volt képviselve. Így a fejedelemnek sikerült megóvni a Szenátust az ingadozó, politikailag nem állandó nemesi rend érdekváltozásaitól. Ennek köszönhetően is a Szenátus lett a kuruc állam reprezentatív és tekintélyes államszerve, amely teljesen közvetítette a fejedelmi akaratot az igazgatás minden területére. Ezzel ez a legfelsőbb kuruc államigazgatási szerv közeledett a Habsburg Monarchiában létrehozott hasonló hivatalokhoz, elsősorban az I. Ferdinánd által létrehozott Titkos Tanácshoz.

Természetesen, egyértelmű volt a Szenátus vallási összetétele is. A protestánsok csak a nemesi rendű tanácsosok között voltak képviselve, éspedig kétharmadban. Természetesen, az összes prelátusok és grófok, és két kivétellel a bárók (Petróczy István és Zay Lőrinc) is katolikusok voltak.¹⁸ Ez az arány is ellentétben volt a volt Udvari Tanáccsal, ahol a protestáns nemesek túlnyomó többséget alkottak.¹⁹

A Szenátus felépítésében más tényezők is fontos szerepet játszottak. Ilyenek voltak a tanácsosok kapcsolatai a Rákóczi családdal, területi hovatartozásuk vagy a hadseregben viselt tisztségek és rangok. II. Rákóczi Ferenc az arisztokrata tagok közül egyértelműen a legszorosabb kapcsolatban Bercsényi Miklóssal állt, akivel összekötötte a komaság, a hosszan tartó barátság és az együtt vállalt lengyel emigráció. Klobusiczky Ferenc, mint a Rákóczi család jószágigazgatója, familiárisi és a hivatali szálakkal kötődött a szabadságharc vezéréhez.

Jelentős volt a tanácsosok szereplése a hadseregben, főleg az általuk betöltött tisztségek, ill. rangok révén. A huszonhét szenátor közül tizenkettő a generális vagy brigadérosi és egy az ezredesi rangot viselte.²⁰ A generálisok között volt hat főkapitány és három vicefőkapitány. Barkóczy Ferenc volt a Duna-Tisza-közi, Bercsényi Miklós az érsekújvári, Esterházy Antal a kassai, s később a dunántúli, Forgách Simon szintén a kassai és Esterházy, s hozzá hasonlóan Károlyi Sándor a tiszántúli főkapitány. A vicefőkapitányok voltak Berthóty Ferenc Kassán, Esterházy Dániel a Dunántúlon és Galambos Ferenc a Tiszántúlon. Csáky István gróf volt a főhadbiztosság elnöke és Kajali Pál a fő hadi bíró.²¹

¹⁸ Katolikusok voltak: Beniczky László, Berthóty Ferenc, Kálmánczay István és Labsánszky János. Evangélikusok voltak Gerhard György, Jánoky Zsigmond, KajaliPál és Török István, és reformátusok Galambos Ferenc, Gyüky Pál, Soós István és Vay Ádám.

¹⁹ Közben az Udvari Tanács előkelő protestáns tagjai, mint Radvánszky János nem is kerültek be a Szenátusba.

²⁰ Tábornokok: Barkóczy, Bercsényi (marsall), Berthóty, Forgách (marsall), Károlyi (marsall), Esterházyak, Galambos, Gyürky, Petróczy és Sennyey, ezredes: Török.

²¹ Mészáros Kálmán: *II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai*. Bp., 2006.

Az ország második legfontosabb központi hivatala a Gazdasági Tanács (Consilium Oeconomicum) volt. Azt is az első kuruc országgyűlés hozta létre, 1705 októberében. Ugyanúgy, mint a Szenátus, a Gazdasági Tanács alapításáról is az országgyűlés második törvénycikke rendelkezett. Állását, összetételét, jog- és hatáskörét megszabta egy különös fejedelmi okirat: *Suae serenitatis Principalis nec non confoederatorum incliti Regni Hungariae statuum et ordinum Oeconomicum Consilium*. A kuruc állam legfelsőbb gazdaságigazgatási hivatalának célja elsősorban az állami gazdaság racionális igazgatása vagy inkább koordinálása volt, tekintettel a hadseregre, merész ambícióval „rendet létrehozni a gazdaságban”.²² Az utasítás szerint a Consilium hatáskörébe tartoztak az összes fiskális birtokok, az arany-, ezüst-, réz-, ólom-, és vasbányák, a sóbányák és sófőzdék, a harmincad-állomások, a vámok, a salétromszedő helyek, a puskapormalmok, és az állami kereskedelem. Rákóczi azonban már a következő hónapokban jelentősen szűkítette a Consilium hatáskörét, és kivette alóla az adót, az alsó-magyarországi nemes- és színesfém bányákat, valamint a külkereskedelmet. Ennek okát nemcsak a felkelő ország gazdasági gyengeségében és fő céljaiban kell keresni, hanem hivatalnokai társadalmi összetételében is.

Létrehozása idején a tanácsnak tizenöt tagja volt. A fejedelem az elnöki tisztségre Klobusiczky Ferenc bárót nevezte ki. Az alelnöki és pénztárnoki pozíciót Radvánszky János foglalta el. A többi tanácsosok a következők voltak: Krucsay Miklós kassai kanonok, Spáczay Gábor nyitrai kanonok, Keczer Sándor főhadbiztos, Szirmay Péter, Horváth Zsigmond, Plathy Sándor, Szentpétery Imre, Szepesi Pál, Pápai János, Prileszki Pál, Izdenczy Márton, Fodor László, Pálóczi Horváth György, Olasz Ferenc (titkár), Okolicsányi Mihály (ügyvezető), Dolinay Gábor (előbbi helyettese), Bulyovszky Dániel (számvevő), Kovács János (számvevő), Pankotai Ferenc (registrator) és Okolicsányi Imre (expeditor). A hivatali teendőket hat írnok és egy hivatali szolga hajtotta végre.²³

A felsoroltak alapján világos, hogy amíg a Szenátus tagjai túlnyomó többségben az arisztokrácia soraiból jöttek, a Gazdasági Tanácsot kizárólag a nemesek alkották. A Consilium egyedüli arisztokrata tagja az elnök volt, Klobusiczky Ferenc báró, aki viszont semmiképpen nem nevezhető mágnásnak, és a magyar bárók között is csak „homo novusnak” számított. A tanácsosok közül többen résztvettek még a Thököly felkelésben és négyen a szabadságharc kezdetétől szerepeltek az Udvari Tanácsban is.²⁴ Így a Gazdasági Tanács helyettesítette a nemesi rendnek a Szenátus létrehozása és az Udvari Tanács megszűnése után el-

²² Bánkúti Imre: *A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái (1703–1711)*. Bp., 1991. 15. (továbbiakban Bánkúti, 1991.)

²³ MNL OL Budapest, Rákóczi-szabadságharc Levéltára, G–20, II. 4. c: *Instructio pro Consilio Oeconomico 1705. október 7-ről*. Kónya Peter: *Centrálne úrady hospodárskej správy počas povstania Františka II. Rákócziho*. Prešov, 2014.

²⁴ Radvánszky János, Bulyovszky Dániel, Plathy Sándor és Prileszky Pál.

veszített hatalmi mozgásterét, és általa a vármegyei nemesség továbbra is tudta befolyásolni az országos folyamatokat.²⁵

A nemesi rend a szabadságharc második felében fokozatosan elveszítette a fejedelem táborában maradás további ösztönzőit. Már 1706 előtt visszaszerezte a vallásszabadságot, megkapta a rendi jogok garanciáit, és az új uralkodó szavát ezek megtartására (a békekötés esetén). Főleg ezért, a nemesség nagy része, elsősorban Alsó-Magyarországon és Dunántúlon nem volt érdekelt a háború folytatásában. Ez a rejtett konfliktus, amely már több helyen meg is mutatkozott az adók, újoncok vagy a nemesi felkelés megtagadásában, fokozódott a nemesi adózás tervének kihirdetése után (a Szenátus rozsnói gyűlésén 1706-ban). A nemesi ellenállás, az eperjesi, nánási és más titkos tanácskozások után, vezetett a turócmegyei emlékirathoz és a véres eseményekhez az ónodi országgyűlésen.

A nemesi elégedetlenséget azonban a kuruc arisztokrácia nem támogatta, és teljes mértékben a fejedelem oldalán maradt. Egyedül Forgách Simon báró találkozott velük titokban és tárgyalt a nemesi ellenzékkel, meghallgatta panaszait. Utána levelet írt Rákóczinak, intette, hogy vegye számításba a vármegyék panaszait és orvosolja a sérelmeket az ország törvényei szerint. A fejedelem váratlan módon reagált: 1706. október 14-én a tábornagyot elfogatta és Krasznahorka várában bebörtönözte. Ennek oka azonban nemcsak az említett levél volt. Rákóczi már hosszabb idő óta nem volt megelégedve Forgách működésével, mivel mind a nagyszombati, mind a zsigódi csatában nem utolsó sorban az ő ingadozása okozta a katasztrofális vereséget. A Habsburg-párti generálisokkal való baráti viszonya folytán a kuruc hadvezetésben is többen gyanúsították és leváltását követelték.²⁶

A továbbiakban szeretnék felhozni néhány adatot a kuruc arisztokrácia két egyértelműen nem standard vagy jellemző képviselőjéről: a Consilium Oeconomicum elnökéről és a kuruc állam második legmagasabb országos gazdaságirányítási hivatalának elnökéről.

Klobusiczky Ferenc, klobusici és zétényi báró, Klobusiczky András és kömlei Török Katalin családjában született. Apja és nagyapja a Rákóczi birtokok jószágigazgatója volt. A család egyik székhelye Eperjes szabad királyi városban volt, ahol 1650-ben Klobusiczky András a híres Commeniuszt fogadta, aki néhány napra megállt nála a Sárospatakra vezető úton.²⁷

²⁵ A Consilium Oeconomicum politikai szempontból bizonyos kompromisszumnak látszik a nemességgel, a Szenátussal szemben. A tanács nemesi rend kezébe bocsátásához viszont pragmatikus okok is vezethettek. A nemesség jelentős hatalommal rendelkezett az ország politikai rendszerében, és egyik oldalon saját gazdálkodásnak köszönhetően, másik oldalon a mágnesi uradalmak vezetésének folytán, több tagja olyan tapasztalatokkal rendelkezett a gazdaságirányításban, amelyek szükségesek voltak az országos hivatalok vezetéséhez. Ezzel az is függhet össze, hogy a Consiliumban senki nem rendelkezett egyetemi végzettséggel.

²⁶ Bercsényi Miklós már 1705-ben árulásból vádolta Forgáchot, és bebörtönzését követelte.

²⁷ Kónya Péter: Jan Amos Komenský a Prešov. In: *Jan Amos Komenský a súčasná predškolská elementárna edukácia*. Eds Portik, Milan–Belášová, Ľudmila. Prešov, 2013. 30.

Klobusiczky egy protestáns, református családban neveltetett és az akkori szokás szerint a Sárospataki Református Kollégiumban tanult. Tanulmányai befejezése után Báthory Zsófiának, Patak asszonyának, a fejedelem özvegyének szolgálatában állt. Valószínűleg a fejedelemasszony rekatolizálási intézkedései nyomása alatt, ekzisztenciális okokból Klobusiczky is áttért Sárospatakon a katolikus hitre. Ugyanakkor feleségül vette Sóvári Soós Krisztinát, Soós György és Barkóczy Éva leányát.

Klobusiczky továbbra is megmaradt a Rákócziak szolgálatában, s 1681-ben Zrínyi Ilonát helyettesítette a soproni országgyűlésen. A 80-as évek elejétől a Felső-Magyarországi ítélőtábla ülnöki tisztségét töltötte. Bizonyos, hogy katolikus vallása tette lehetővé e hivatal betöltését a gyászévztizedben és a Thököly felkelés leverése után.

A Thököly felkelés alatt belépett a kurucok táborába és 1683-tól Zemplén vármegye alispáni székében ült. Ebben a hivatalban maradt a felkelés leverése után is, egészen 1688-ig. A felkelés idején, 1683 januárjában részt vett a kassai kuruc országgyűlésen is.²⁸

Klobusiczky a kurucok leverése után is folytatta sikeres karrierjét. 1686-ban kinevezték a Szepesi Kamara tanácsosának. Két évvel később, 1688-ban, I. Rákóczi Ferenc árváinak, Ferencnek és Juliannának a vagyonkezelője lett. 1692-ben I. Lipóttól nyerte el a bárói címet. Ugyanabban az évben lemondott a Felső-Magyarországi ítélőtáblai tagságáról, és ugyanakkor királyi tanácsosnak nevezték ki. A következő évben, 1693-ban lett a Királyi Tábla bírója.²⁹

Amikor 1694-ben, az Erdélyi Guberniumban helyreállt a vármegyei igazgatás, Klobusiczky Ferencet a partiumi Záránd vármegye főispánjának nevezték ki. Az oszmán előretörés után ezt a tisztséget ugyan elveszítette, de kárpótlásul megkapta 1699-ben Arad vármegye főispánságát, amelyet 1702-ig töltött be. 1699 és 1705 között a királyi személynői tisztséget viselte.³⁰ Miután 1701 márciusában az uralkodó a titkos levelezés alapján elfogatta II. Rákóczi Ferencet és Bercsényi Miklóst, megüresedett a sárosi főispáni szék. Paradoxonként a következő években, a főispáni hivatalt 1701 júliusától adminisztrátorként éppen Klobusiczky Ferenc, Rákóczi jószágigazgatója töltötte be. Ugyanakkor az uralkodó a Rákóczi birtokok kamarai igazgatójának is kinevezte.

A szabadságharc kitörése után, 1703 nyarán, Klobusiczky betartotta hűségét az uralkodónak. Nyáron Kassára menekült az előretörő kurucok elől és csak a város eleste után csatlakozott a fejedelemhez. Majd 1705 márciusában hűségeskötött tett a konföderációnak.³¹

²⁸ Heckenast Gusztáv: *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár.* Bp., 2005. 235. (továbbiakban Heckenast, 2005.)

²⁹ Uo. 235.

³⁰ Uo. 235.

³¹ Heckenast, 2005. 235.

Tekintettel Klobusiczky tapasztalataira, amelyeket Rákóczi birtokainak és több vármegyének az igazgatása folytán szerzett, Rákóczi és Bercsényi elsősorban rá számítottak a magas országos gazdaságigazgatási tisztségekben. Így 1705 őszén, a szécsényi országgyűlésen neki szánták a legmagasabb gazdasági hivatal, a Consilium Oeconomicum elnökségét. Ebben a tisztségben maradt szinte a szabadságharc végéig. 1708 decemberében a Szenátus tagjának is kinevezte a fejedelem.³²

Felesége halála után, 1709-ben újból hűséget esküdött az uralkodónak és még 1711-ben visszakapta elkobzott birtokait. 1714. március 1-jén halt meg Eperjesen, ahol el is temették.³³

Klobusiczky Ferenc báró egyértelműen az ország gazdasági igazgatásának legmagasabb képviselője volt. Annak ellenére, hogy nem rendelkezett egyetemi képzettséggel, jószágigazgatói és vármegyei hivatalokban végzett gyakorlati munkájával megszerezte azt a tudást és tapasztalatot, amelyre szüksége volt a magas és felelős gazdasági tisztségekben. Azon kívül nagyon jó viszonyban volt II. Rákóczi Ferencel és nagy tekintélynek örvendett a vármegyei nemesség körében. Természetesen Klobusiczky sajátos utat járt be, őt semmilyen értelemben nem tekinthetjük a magyar arisztokrácia tipikus képviselőjének.

Hellenbach Gottfried János báró az ország gazdasági igazgatásának különös és egyedülálló személyisége volt. Nemcsak kétségkívül az egyetlen polgári származású arisztokratának tekinthetjük, de ugyanakkor a kuruc állam vezetői egyik legműveltebb képviselőjének is.

Hellenbach Gottfried János 1645-ben született Körmöcbányán, kamarai hivatalnok családjában. Apja, Tschech Jeremiás, az Alsó-Magyarországi Bányakamara számvevőjeként dolgozott. I. Lipót 1642-ben emelte fel a nemesi rendbe „de Hellenbach” prédikátummal. Középiskolái befejezése után 1664-től külföldi egyetemeken tanult, Jénában és Páduában, ahol 1667-ben orvosdoktori címet kapott.³⁴

Hazatérése után Bauer Anna Margitát vette feleségül. Felesége halála után 1680-ban Karesz Mária Katalint választotta második feleségül, akitől néhány gyermeke született. Fia, Gottfried János szintén rész vett a szabadságharcban. I. Lipót 1686-ban adományozott neki bárói címet, és 1702-ben birodalmi báróvá emelte. Így Hellenbach Klobusiczkyhez hasonlóan csak néhány évvel a szabadságharc előtt lépett be a magyar arisztokrácia körébe.

Hellenbach orvosként és az Alsó-Magyarországi Bányakamara magas hivatalnokaként működött, amiért megnyerte mind az uralkodó elismerését, mind a Habsburg igazgatás főtisztviselőinek barátságát. Támogatói körébe tartozott pl. Ludwig Albert von Thavonat báró, fő kamaragróf, a Szepesi Kamara elnöke és a

³² Uo. 235.

³³ Uo. 235.

³⁴ Heckenast, 2005. 185.

Magyar Királyi Kamara tanácsosa, aki az alsó-magyarországi bányák igazgatójának élén állt. Hivatali szolgálata alatt értékes tudást és tapasztalatokat szerzett, amelyeket később a szabadságharcban kamatoztatott. A kilencvenes évek második felében baráti kapcsolatokat kötött II. Rákóczi Ferencsel, és családi orvosa lett. Mindezek a körülmények néhány év múlva lehetővé tették gyors karrierjét a kuruc állam legfelsőbb gazdasági szerveiben.

A Rákóczi-szabadságharchoz Hellenbach nagyon korán csatlakozott, valószínűleg már közvetlenül a kurucoknak az alsó-magyarországi bányavárosokba való megérkezése után és legalább 1703. szeptember közepétől a kurucok táborában szolgált.³⁵ Egy hónappal később, 1703. október 20-án nevezte ki a fejedelem a bányák és a bányavárosok legfelsőbb adminisztrátorának. A körmöcbányai orvos viszont nem véletlenül került a „bányai gróf” hivatalába. Rákóczi bizalmán kívül bizonyosan nagyon fontos volt elődjének, Thavonat bárónak véleménye is, aki még a kurucok bejövetele előtt, és utána még néhányszor megszólította Hellenbachot, hogy vegye át a bányakamara vezetését. Az ottani arany- és ezüstmányák rendkívül jelentősek voltak egész Habsburg Monarchia számára, és elpusztítása vagy illetlen kihasználása óriási károkat okozhatott. Emellett a Habsburg igazgatás és maga a felső kamaragróf felételezték, hogy a kurucok jelenléte Alsó-Magyarországon csak rövid epizód lesz és néhány hónap múlva visszatér a Habsburg igazgatás. Ezért a művelt, tapasztalt és felelős Hellenbachot alkalmas személynek tartották ennek a – szerintük rövid – időszaknak az áthidalására.³⁶ Természetesen, nem gondolhatták, hogy a kuruc bányagróf öt éven át vezetni fogja (s nemcsak) az alsó-magyarországi bányákat.

Hellenbach 1705 őszén írta alá a konföderációt, mint a bányakamarák és a bányavárosok legfelsőbb adminisztrátora és inspektora. Ezeken kívül Rákóczi más tisztségekkel is megbízta. 1706 májusától lett a Magyar Kereskedelmi Társaság principálja és a következő évtől elnökkölt a fő konzisztóriumban. Az utolsó kuruc országgyűlésen, 1708 decemberében a követek megerősítették a bányakamarák adminisztrátora- és a kereskedelmi társaság inspektora tisztségében. 1709 nyarától bérbe vette a szomolnoki, felső-magyarországi réz- és vashányákat.³⁷

Mint a bányagróf, Hellenbach nem állt ugyan a fő gazdaságirányítási hivatal élén, azonban a magyar gazdaság legfontosabb ágait vezette. Hivatalában nemcsak a nemes- és színesfémek bányászatát, kohászatát és elosztását, hanem a pénzkamarákat és a külkereskedelmet is irányította. Ezért nagymértékben befolyásolhatta a magyar árukivitel. Főleg a szarvasmarha- és borexportot, s ugyanúgy a fegyverek és más kulcsfontosságú külföldi áru behozatalát. A legfőbb gazdasági hivatalok vezetése mellett viszont a bányagróf maga is vállalkozott. Az említett szomolnoki bányák bérlésén kívül sokat fektetett be a selmeci és

³⁵ Uo. 235.

³⁶ Bánkúti, 1991. 130.

³⁷ Heckenast, 2005. 186.

körmöcbányai bányafelszerelésekbe. Saját magánkiadásait az alsó-magyarországi bányákban a szabadságharc alatt mindösszesen 85 738 Ft és 65 dénárra becsülték.³⁸

A bányagrófi hivatal rendkívüli jelentőségének ellenére Hellenbach nemegyszer volt nehéz helyzetben. Az alsó-magyarországi arany- és ezüsbányák ugyan is a századfordulón nagyon rossz állapotban voltak. A régi bányaszerkezeteket sürgősen ki kellett cserélni és korszerűsíteni, mivel a bányászat fokozatosan alacsonyabb rétegekbe költözött, ami lehetetlen volt a drága vízvezetési munkálatok nélkül. A kuruc állam nem rendelkezett az ehhez szükséges anyagi forrásokkal és kénytelen volt minimális befektetésekkel folytatni a bányászatot. Emellett, éppen a bányászok és a bányamunkások, első társadalmi réteggént nehezen viselték a részvény bevezetésének következményeit, életszínvonaluk már 1706-ban erősen süllyedt. A bányászok akkor több mint félévre megállították a munkát és a fizetést termékekben követelték. A bányagrófnak nem sikerült megoldást találni, ezért 1707. október 3-án a katonaság véres beavatkozása vetett véget a sztrájknak.³⁹

Hellenbach egészen a szabadságharc végéig viselte a legmagasabb gazdasági hivatalokat, miután 1711. február végén a fejedelemmel s udvarával együtt elhagyta az országot. Már Lengyelországban, júliusban kinevezte a fejedelem feleségének udvarmesterévé. Végül azonban ő is, több más kuruc emigránshoz hasonlóan elfogadta az uralkodó amnesztiáját és még 1711-ben hazatért. Selmezbányán halt meg, 1728-ban.⁴⁰

Hellenbach Gottfried János báró jelentősen különbözött az akkori magyar arisztokrácia többi képviselőitől. Bárói címének ellenére polgári rendből indult, és egész életén át királyi városokban élt, főleg Körmöcbányán és Selmezbányán. Rendelkezett egyetemi végzettséggel és doktori címmel. Gazdag tapasztalatokat nem a gazdasági igazgatásból szerzett, mint valamely uradalom vezetője vagy vagyonkezelője (mint Klobusiczky vagy Ottlyk), hanem közvetlenül a Habsburg hivatalok vezetésében, ami lehetővé tette később a kuruc hivatalok sikeres igazgatását. Még a szabadságharc előtt örvendett a fejedelem bizalmának és ellentétben nemcsak kora arisztokratáival, hanem a többi gazdasági vezetővel, maga is befektetett a bányatermelésbe, ami viszont növelte személyes érdekelttségét az állami gazdaság rendes működésében.

³⁸ Bánkúti, 1991. 130.

³⁹ Bánkúti, 1991. 125.

⁴⁰ Heckenast, Ki kicsoda, 186.

A LEGNAGYOBB RÁKÓCZI BIRTOK A SCHÖNBORNOK TULAJDONÁBAN (1726–1746)

A Schönborn család közel két évszázadig meghatározó szerepet játszott a korabeli Bereg vármegye életében, mint a vármegye örökös főispánjai és a munkácsi-szentmiklósi uradalom birtokosai. A család történetével és magyarországi szerepükkel korábban a 19. században Lehoczky Tivadar,¹ a 20. században pedig Sass Andor² foglalkoztak munkáik során. Az a folyamat azonban, hogy hogyan váltak a 18. századra egy európai jelentőségű grófi családdá és milyen kötődésük volt ebben az időszakban a magyarországi birtokaikhoz, a mai napig nincs még teljesen feldolgozva.

A család a 18. századtól kezdve tagja a magyarországi nemességnek, de a története a középkorig vezethető vissza. A család magyarországi honosítási okmánya szerint Schönborn Eukár már a keresztes háborúkban is részt vett, aki a dokumentum szerint – egy Rodoszon talált sírkő felirata alapján – 1118-ban járt a Szentföldön. Az oklevél 1213-ban említést tett egy bizonyos II. Eukár lovagról, Albert király Ervin nevű tábornokáról, valamint I. Rudolf cseh hadjáratbeli hadvezéréről, Schönborn Konrádról, ezen kívül Gerhardtól, aki 1386-ban Lipót osztrák herceg oldalán esett el a svájci hadjárat során, a sempachi ütközetben.³ A család tagjaira vonatkozó első, történelmileg is bizonyítható adatok Heinrich von Schönborn 1284. évi haláláról szólnak. A család nevét adó birtokukról, Schönbornról 1373-ban tudósít a legelső forrás a Katzenelbogen grófságbeli Gilbrecht

¹ Lehoczky Tivadar (1830–1915) jogász, régész, történész, néprajzkutató volt. Az 1848–49-es szabadságharc idején honvéd, 1865-től a munkács-szentmiklósi uradalom főügyésze volt. A szakfolyóiratokban számos Bereg vármegyével foglalkozó régészeti és történelmi tárgyú dolgozata jelent meg. Egyik legfontosabb történeti műve a Bereg vármegye történetét bemutató három kötetes monográfiája.

² Sas Andor (1887–1962) neves történész, irodalomtörténész, tanár, egyetemi docens volt. Munkácsra költözését követően folytatta Lehoczky Tivadar munkáját. Fontosabb történeti munkái: *Szabadalmas Munkács város levéltára 1376–1850. A régi városi archivum történetének, anyagának és csoportosítási rendjének ismertetése*. Összeállította dr. Sas Andor, Munkács, 1927., *Egy kárpáti latifundium a hűbéri világ alkonyán. A munkácsi Schönborn-uradalom társadalmi és gazdasági viszonyai a XIX. század első felében*, Magyar Kiadó, Bratislava, 1955. (továbbiakban Sas, 1955.)

³ Lehoczky Tivadar: *Bereg vármegye monographiája*. 3. kötet. Ungvár, 1881. 613–614. (továbbiakban: Lehoczky, 1881a.)

von Schönborn (–1383) kapcsán, akit V. Eberhard gróf vazallusának említenek. A korabeli Schönborn birtok az 1095-ben épült Katzenelbogen grófságban terült el, amely Közép-Németországban, a Lahn folyó mentén található. A Katzenelbogeni grófi család németországi ága 1479-ben kihalt, ezzel a grófság is megszűnt, a terület pedig sokáig vita tárgyát képezte Hessen és Nassau között. Végül 1557-ben Hessen hercegséghez került a tartomány.⁴ A Schönborn család birtokai egészen a kora újkorig ebben a régióban terültek el. A család felemelkedése a 17. századra tehető, és Georg von Schönborn (1574–1613) gyermekeivel kezdődött. Johann Philipp von Schönborn (1605–1673), Georg von Schönborn fia az Eschbachi kastélyban született 1605. augusztus 6-án. Tanulmányait Weiburgban, Orleansban és Sienában végezte. 1621-től klerikus Würzburgban, 1626-tól pedig Mainzban. 1642. szeptember 8-án Würzburg püspöke lett, majd 1647. november 19-től mainzi érsek, s ezzel birodalmi választófejedelem is.⁵ A protestánsokkal szemben toleráns politikát folytatott, igyekezett fellendíteni a harmincéves háború után a püspökségek területét, hozzá köthető Mainz erődítményeinek kiépítése. A későbbi gyakorlattól eltérően Ő még Habsburg-ellenes politikát folytatott, és XIV. Lajos francia király oldalán állt. Részt vett a harmincéves háború béketárgyalásain, és ott volt a vesztfáliai béke aláírásánál is.⁶ A franciák törökbarát politikája ellenére komoly figyelmet fordított a török háborúkra. Személye szerepet játszott a magyar történelemben is a török háborúkon keresztül. Az 1657-ben Erdély ellen vezetett török büntetőhadjárat idején létrehozta más német fejedelmekkel és hercegekkel, valamint a svéd királlyal együtt a török- és Habsburg-ellenes első Rajnai Szövetséget. Kinyilvánította, hogy csak akkor hajlandó I. Lipótot támogatni a német-római császárválasztáson, ha segítséget nyújt II. Rákóczi Györgynek. Lipót ígéretet is tett erre, de már császárrá választása után közölte IV. Mehmed szultánnal, hogy nem kíván beavatkozni a török-erdélyi konfliktusba. 1663-tól wormszi püspök is lett. Az 1663-as osztrák-török háború alatt Zrínyi Miklós horvát bán, Nádasdy Ferenc országbíró és Wesselényi Ferenc nádor küldöttséget menesztett Regensburgba, amely találkozott az érsekkel. Johann Philipp megígérte, hogy csapatokat küld Magyarországra. A több mint hétezer fős rajnai sereg aktívan részt is vett a török elleni háborúban. Mélységesen felháborította a vasvári béke, és titokban támogatást ígért a Habsburgok ellen Zrínyi Miklósnak, majd Wesselényi Ferencnek is. 1673. február 12-én halt meg Würzburgban, s a mainzi katedrálisban helyezték örök nyugalomra. Johann Philipp Würzburg püspökeként és mainzi érsekként tekintélyes területeket irányí-

⁴ Gensicke Hellmuth: *Zur Geschichte des nassauischen Adels. Die von Schönborn. Die Anfänge des Grafenhauses.* In: *Nassauische Annalen* 91. 1980. 259–232.

⁵ Peter Claus Hartmann: *Der Mainzer Kurfürst als Reichserzkanzler.* Stuttgart, 1997. 1.

⁶ Friedhelm Jürgensmeier: Politische Ziele und kirchliche Erneuerungsbestrebungen der Bischöfe aus dem Hause Schönborn im 17. und 18. Jahrhundert. In: *Die Grafen von Schönborn-Kirchenfürsten, Sammler Mäzene.* Nürnberg, 1989. 12.

tott.⁷ Az ezt követő időben a Schönborn birtokok folyamatosan gyarapodtak szerte a Német-Római birodalomban.⁸ Melchior Friedrich von Schönborn fia, Rudolf Franz (1677–1754) 1701-ben Eleonore von Hatzfeldtel kötött házassága révén jelentős birtokokhoz jutott,⁹ s megszerezte a család számára a grófi címet.¹⁰ Melchior Friedrich többi gyermekei szintén magas egyházi pozíciókat¹¹ töltöttek be ebben az időben.¹² Ezen folyamatoknak az eredményeképpen a 18. századra a Schönbornok egy európai szinten tekintélyes grófi családdá váltak, igen kiterjedt birtokrendszerrel.

A munkács-szentmiklósi uradalom szempontjából az első jelentős tagja a családnak Lothar Franz von Schönborn (1655–1729) volt. 1655. október 4-én született a Hessen régióbeli Steinheimben. Apja, Philipp Erwin von Schönborn, a korábban említett Melchior Friedrich testvére volt. Tevékenységét egész élete során a Habsburgok iránti hűség jellemezte. Hatására tért át a katolikus hitre Erzsébet Krisztina braunschweig-wolfenbütteli hercegnő és kötött házasságot 1707. május 1-jén a frankföldi Bambergben VI. Károllyal (III. Károly magyar királlyal), akitől ezért hálából 100 000 guldent kapott.¹³ 1711-ben mainzi választófejedelemként támogatta a későbbi VI. Károly német-római császárrá választását, majd anyagilag is pártolta az uralkodót.¹⁴ A 18. század elején, a törökkel folytatott harcok során, saját költségén szervezett egy dragonyos ezredet, amelyet Schönborn-ezrednek neveztek, és amely 1717-ben a császáriak oldalán részt vett Belgrád ostromában. Az ezred parancsnoka Lothar Franz unokaöccse, a fen-

⁷ Zubánics, 2011. 32.

⁸ Johann Philipp testvére, Erwin Philipp von Schönborn (1607–1668) 1661-ben megvásárolta Weinbachot a freisenfeli kastélyt, és a Heisenstammot. Philipp Erwin fia, Melchior Friedrich von Schönborn-Buchheim (1644–1717) 1654-ben a geisenheimi kastélyt, 1671-ben Reichelsburt szerezte meg a családi birtokok számára. Ő építette székhelyének a Schönborner Hofot Aschaffenburgban 1673–1681 között, majd Heusenstammot a fiának, Anzelm Franznak (1681–1726) adta. Melchior Friedrich 1710-ben megvásárolta az alsó-ausztriai Göllersdorfot, Mühlberget és Aspersdorfot a később kihalt Buchheim grófjaitól, és innentől fogva a család tagjai a Buchheim grófja címet is viselték.

⁹ A felesége előző férjétől, von Dernbach gróftól megörökölte annak karintiai birtokait, Arnfelst és Waldensteint, illetve felesége után az övé lett a frankföldi Wiesentheidt

¹⁰ Philipp Thull: Die Dynastie der Schönborn – die glänzendsten Repräsentanten der Reichskirche. In: *Mainfränkisches Jahrbuch für Geschichte und Kunst* 65. 2013. 131–144.

¹¹ Franz Georg von Schönborn, (1682–1756) Trier herceg-érseke, választófejedelem, Prüm apátja, Worms herceg-püspöke volt; Damian Hugo Philipp von Schönborn (1676–1743) bíboros, Spyer herceg-püspöke, Weißenburg apátja; Philipp Johann Franz von Schönborn (1673–1724) pedig Würzburg herceg-püspöke volt.

¹² Lehoczky, 1881a. 614.

¹³ Ebből építette meg később a weissensteni kastélyt a frankföldi Pommersfeldben.

¹⁴ Friedhelm Jürgensmeier: *Lothar Franz von Schönborn*, In: *Neue Deutsche Biographie*. Berlin, 1987. 227–228. (továbbiakban Jürgensmeier, 1987.)

tebb említett gróf Schönborn Anzelm Franz,¹⁵ császári tábornagy volt.¹⁶ A kilencéves háború és a spanyol örökösödési háború alatt súlyos pusztítást szenvedett mainzi választófejedelemséget újból talpra állította, megreformálta a közigazgatást, az adózást, új törvénykönyvet adott ki.¹⁷ Lothar Franz von Schönborn a család vagyonának egyben tartása végett 1711-ben hitbizományt¹⁸ hozott létre, amely Melchior 1717-es halálát követően szükségessé is vált, és amelynek hivatalos szerződését csak 1719. november 17-én írták alá a család férfitagjai. A hitbizomány osztrák és német birodalmi ágra oszlott, élére Franz Ervin von Schönborn-Buchheim Wolfsthal és az unokaöccse, Anzelm Franz von Schönborn-Buchheim Wolfsthal került. Megállapították az öröklési rendszert, valamint kikötötték, hogy a vagyon birtokosa egy év alatt köteles megházasodni a család jövőjének fenntartása végett. A birtok örököse csakis római katolikus vallású lehetett.¹⁹

A munkács-szentmiklósi uradalmat Lothar Franz von Schönborn a Habsburg-ház iránt tanúsított hűsége, segítségei, és elsősorban a Rákóczi-szabadságharc és a török ellenes háborúk alatt nyújtott anyagi kölcsönei fejében kapta meg. Az elkobzott Rákóczi birtokok közül a tokaji birtokok után ez volt legértékesebb, a kamara becslése alapján értéke 200 000 forint (a legértékesebb tokaji birtokokat 300 000 forint értékűre becsülték).²⁰ A munkácsi-szentmiklósi uradalom az egykori Bereg vármegye területének közel 66%-át foglalta magába. A maga idejében Közép-Európa egyik legnagyobb összefüggő birtokteste volt, több mint 160 falu és 6 mezőváros tartozott hozzá.²¹ Így nagy összegű kölcsönökről volt szó, amelyek fejében a hatalmas területet átadták. Ezt mutatja, hogy amikor a későbbiekben Friedrich Karl 1729 elején az átadás megejtésére egyik megbízottját küldte Munkácsra, az írásban kijelentette, hogy a grófnak még 1727-ben milliókat és milliókat ajánlottak fel külföldi hatalmak, ha a Habsburgok ellen foglal állást a birodalmi politikában. Tehát Friedrich Karl a kapott adomány pénzbeli értékét nem tartotta a tanúsított politikai magatartás illő honorálásának.²²

¹⁵ Császári tábornagy, az aranygyapjas-rend tagja, 1729-ben honfiusítást nyert.

¹⁶ Lehoczky, 1881a. 598.

¹⁷ Jürgensmeier, 1987. 227–228.

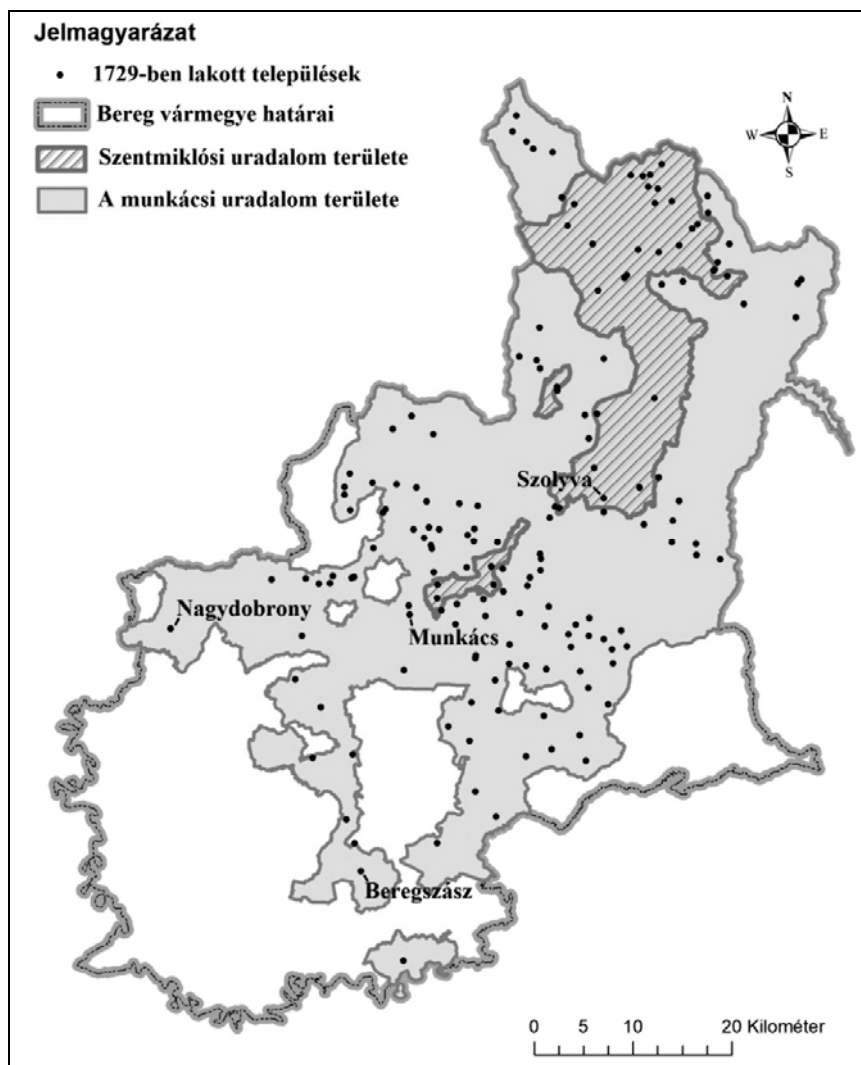
¹⁸ A hitbizomány, szorosabban családi hitbizomány (fideicommissum familiae), olyan rendelkezés volt, amellyel valaki – az alapító – bizonyos vagyont minden jövőendő vagy legalább több nemzedékre a család elidegeníthetetlen vagyonának nyilvánított. A hitbizomány célja a családi vagyon egy kézben tartása, szétforgácsolódásának megelőzése.

¹⁹ Lehoczky, 1881a. 595–597.

²⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL). F 156 67. csomó. 27. tétel 1–4. Online: https://archives.hungaricana.hu/hu/urbarium/view/hu_mnl_ol_e156_a_fasc067_no027/?document=1&pg=0&bbox=-1326%2C-2861%2C3278%2C-75-018. március.

²¹ Sas, 1955. 75.

²² Sas Andor: Egy munkácsi nagybirtok történetéhez. (A Schönborn uradalom a 18. században). = *Századunk*, Bp., 1931. 61. (továbbiakban Sas, 1931.)

A munkácsi-szentmiklósi uradalom területe 1729-ben (saját szerkesztés)

A szakirodalmak más-más dátumokat neveznek meg a birtokadományozás időpontjául. Sas Andor 1932-es tanulmányában az 1728. július 31-ét jelöli meg, a helyszínéül pedig Laxenburgot, a Habsburg császári család korábbi nyári rezidenciáját.²³ Az 1955-ben megjelent „Egy Kárpáti latifundium a hűbéri világ alkonyán” című munkájában már 1729-re teszi az adományozást.²⁴ A levéltári források alap-

²³ Sas, 1931. 1–2.

²⁴ Sas, 1955. 9.

ján viszont bizonyos, hogy 1726-ban történt meg a birtokadományozás aláírása, de bizonyos kincstári javak 1729-ig fokozatosan mentek át a Schönbornok birtokába.²⁵

A Schönbornoknak juttatott birtokadomány először csak a munkácsi uradalmat foglalta magába, ám ezt később kiegészítették a szentmiklósi uradalommal.²⁶ Az adományozás folyamata elhúzódott egészen 1730-ig. A kisebb német államok nagyságával vetekedő munkácsi-szentmiklósi uradalom a kiterjedt Schönborn birtokhálózattól távol helyezkedett el. Emiatt a család tagjai számára idegen maradt ez a birtok. Lothar Franznak magas rangú világi és egyházi méltóságként, államférfiként és különösen korai halála miatt kevés ideje maradt arra, hogy személyesen foglalkozzon az uradalommal, személyesen nem is járt soha a birtokon, sőt a család későbbi tagjai sem látogattak a területre egészen 1839-ig, hanem képzett főfelügyelőkön keresztül irányították a hatalmas domíniumot, s csak a rendszeresen Bécsbe felküldendő összeget határozták meg.

Báró Szluha György királyi tanácsos a felső magyarországi fiskális javak prefektusa maradt a birtok főfelügyelője 1728-ig, ekkor vette át a Lothar Franz által kinevezett Duschek János József az uradalom irányítását.²⁷

A kamara nem engedett át minden kincstári jogot és birtokot Lothar Franznak. Szluha György egy 1728 decemberében kelt levelében felsorolta azokat a birtokrészeket és földesúri javakat, amelyeket megtartani javasol további intézkedésig a királyi kincstár kezén. A kamara kezelésében maradtak ekkor még pénzügyi tartozás fejében elkobzott javak, mint a beregszászi Viski ház és a hozzá tartozó szőlők, a Berniczky-féle szőlők, valamint a Vay Ádámtól felségsértési perben lefoglalt nagymuzsalyi két pusztán álló szőlőtelek. Továbbá hűbéri birtokról és jogokról sem akart lemondani a kincstár, mint a Beregszász környéki szőlőkről, a muzsalyi hegyen levő malomkőbányáról, a munkácsi vár alatti malomról és harmincados házról, és a podheringi sörgyárról. Az uradalom területén lévő sókutató pedig a szigeti sóhivatal fennhatósága alatt tartották volna. A lucskai szabadosok udvar részére teljesített katonai szolgálatait is meg akarták tartani, valamint a kerepeci és nagydobronyi porciót továbbra is szedni akarták. Fenn akarták tartani maguknak a szentmiklósi uradalom falvaiban a pallosjogot, illetve az uradalom területén végzett fakitermelés jövedelméből történő részesedést. Viszont támogatták a Rákóczi Ferenc által a munkácsi püspöktől felvett 137 forint kölcsön átruházását a munkácsi uradalomra.²⁸

²⁵ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (továbbiakban: KTÁL), gróf Schönborn család iratai (A munkácsi-szentmiklósi uradalom irataival együtt). F 1500, op. 1, od.zb. 17. 1–4.

²⁶ Sas, 1931. 4.

²⁷ Lehoczky, 1881a. 617.

²⁸ MNL OL. F 156 167. csomó, 41. tétel 1–4. Online: https://archives.hungaricana.hu/hu/urbarium/hu_mnl_ol_e156_a_fasc167_no041/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtdW5rXHUwMGUxY3MgMTcyOCJ9-2018.március.

A megmaradt kincstári tulajdonokat véglegesen egy 1729. aug. 2-án kelt királyi adománylevélben ruházta át III. Károly a Schönborn családra, megemlítve benne a Beregszász melletti dombokon található kishegyi és vaskikái két szőlőt, továbbá az uradalmon kívül eső, Vay Ádámtól elfoglalt nagymuzsalyi két pusztát, és a vármegyei birtokokon kívül, az Ung vármegyei Szerednyén található egynegyed telekből álló birtokrészt. Beregszászban az Újváros és Végutca nevű két városrész nem került az uradalom fennhatósága alá, a helyi római katolikus plébánia és ispotály tulajdonát képezte. A munkácsi vár a császári udvar kezén maradt. A várhoz tartozó területeket és a vár ellátását egy Bécsben 1730. november 27-én keletkezett tíz pontból álló határozat rendezte. A vár részét képezte egy 300 ölnyi terület, a vár melletti Váralja helység, illetőleg az uradalomnak építési és fűrészfűrészeket, valamint 25 szekér szénát kellett beszolgáltatnia, ezen kívül gabonaőrlési kötelezettsége volt a várral szemben.²⁹

A gróf 1729-ben bekövetkező halála miatt nem sokáig birtokolta a területet, de egy 1728. szeptember 29-én kelt szerződésben átruházta azt unokaöccsére, Friedrich Karl von Schönborn bambergi és würzburgi püspökre. 1729-ben a család öt tagja szerzett magyar honosságot, hogy a későbbi örökösödést megkönnyítsék.³⁰ Az 1731. június 4-én kelt királyi adománylevél értelmében a hitbizomány Friedrich Karl tulajdona marad annak haláláig, majd első szülöttségi sor szerint Anzelm Franz von Schönborn fiai örökölték. Friedrich Karl volt az első tényleges birtokosa a területnek, aki 1731-es beiktatásától 1746-os haláláig az uradalom birtokosa volt, és Duschek János 1738-ig maradt az uradalom élén, ezután 1745-ig Bauer János vette át az uradalom vezetését.³¹

Friedrich Karl szintén jelentős szerepet játszott a korabeli európai politikai életben. Az frankföldi Aschaffenburg jezsuita gimnáziumában tanult 1681-től, majd miután würzburgi, mainzi és római tanulmányait befejezte, nagybátyja, Lothar Franz megbízására diplomáciai képviselésekben vett részt Lengyelországban, Svédországban, Poroszországban és Szászországban.³² Lothar Franz 1705-ben egy dragonyosezredet bocsátott Savoyai Jenő parancsnoksága alá, ezért cserébe és Lothar Franz közbenjárására a császár Friedrich Karl-t nevezi ki alkancellárnak. A spanyol örökösödési háború alatt sikeresen közvetített a pápa és a császár között. Az ő kancellári hivatali idejében épült meg a mai kancellária épülete a bécsi Hofburgban.³³ A birodalmi alkancellár címet 1705–1731 között töltötte

²⁹ Lehoczky, 1881a. 597.

³⁰ Balajthy József: *Munkács városának és várának topographiai, geographiai, históriai és statisztikai leírása*. Debrecen, 1836. 65.

³¹ Lehoczky, 1881a. 618.

³² Alfred Wendehorst: Friedrich Carl, Graf von Schönborn. In: *Neue Deutsche Biographie Band 5*. Berlin, 1961. 492.

³³ Baráti kapcsolatot ápolt Savoyai Jenő herceggel, az ő tanácsára alkalmazta a kancellária építésére a híres Johann Lucas von Hildebrandt építész, akivel 1745-ös haláláig baráti viszonyban maradt.

be I. József és IV. Károly szolgálatában, ebben az időben többnyire Bécsben tartózkodott. A családi birtokokat is bővítette.³⁴ 1709-ben Bajorországban átmene- tileg adományul nyeri Dietfurtot és Riedenburgot.³⁵ Testvére, Johann Philipp Franz halála után 1724-ben kinevezték würzburgi püspökké, 1728-ban, Lothar Franzt követően bambergi püspökké is, viszont 1732-ben sikertelenül próbálta megszerezni Lothar Franz másik címét a mainzi püspöki és választófejedelmi széket. 1731-ben lemondott alkancellári címéről és egyházi államainak kormányzására fordítja energiáit. Ezt követően többnyire Bamberg és Würzburg püspöki székhelyein tartózkodott. Megreformálta a würzburgi egyetem oktatását, Bambergbe jeles tudósokat hivatott, a Bambergi Egyetemet bővítette, több mint száz kastély és templom építése és felújítása kötődik a nevéhez. A közigazgatásban is személyesen törekedett a hivatalnokok kiválasztására. Továbbra is támogatja az Habsburg udvart, az 1737-es török elleni hadjáratban részt vettek Würzburg csapatai is. Uralkodásának végére rányomta a bélyegét az osztrák örökösödési háború, ahol igyekezett semleges politikát folytatni és a hadmozdulatok alól kimenteni az egyházi államokat.³⁶ Magyarországi birtokai fizették a hadiadókat 1743-ban 353 forint hadiadót fizetett be a munkácsi uradalom a kincstárba.³⁷ 1728-ban korábbi szolgálataiért cserébe adományul kapja a szerémségi szurcsini és szurduki kerületeket, ezáltal a birtokába került a 60 ezer forint értékű zimonyi uradalom, amelyhez ekkor egy mezőváros, 21 település és 29 pusztta tartozott. A birtokban komoly károkat okozott Belgrád 1738-as ostroma és az azt követő pestisjárvány. 1740-ben az uradalom 13 508 forintot jövedelmezett, valamint 508 mérő búza, 254 árpa, 128 zab, 128 kukorica, 1022 öl tűzifa, valamint 1022 boglya széna jött be természetbeni szolgáltatásként. 1751-ben a grófi család az uradalmat átengedte 76 ezer forint kárpótlásért az államnak és a terület a katonai határőrvidék része lett.³⁸ Személyesen ő sem járt a birtokaitól távol fekvő munkácsi uradalomban, sem Magyarországon, az általa kinevezett német tisztviselőkön keresztül irányította a birtokot. 1740-től Bereg vármegye főispánjává nevezték ki Friedrich Karl-t, illetve innentől fogva kaptak a család tagjai örökös főispánságot. Helyette viszont a tényleges tisztséget 1748-ig Péchy Zsigmond akkori uradalmi helytartó, adminisztrátor töltötte be, akit Mária Terézia 1741-ben megerősített.³⁹

³⁴ Theodor Henner: *Friedrich Karl, Graf v. Schönborn*. In. *Allgemeine Deutsche Biographie Band 32*. Leipzig, 1891. 268–274. (továbbiakban Henner, 1891.)

³⁵ Constantin von Wurzbach: *Schönborn, Friedrich Karl Graf*. In. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. Wien, 1876. 135.

³⁶ Henner, 1891. 268–274.

³⁷ KTÁL. F 1500., op. 1, od. zb. 82. l.

³⁸ Lehoczky, 1881a. 599–600.

³⁹ Henner, 1891. 268–274.

*Friedrich Karl von Schönborn (1674–1746)*⁴⁰

Mind a munkács-szentmiklósi, mind a zimonyi uradalom távol helyezkedett el a Schönborn birtokoktól, a család tagjai csak levelezésekkel, megbízottjaikon keresztül tudták irányítani a birtokot. A Schönbornok fő birtokai ekkor az általuk birtokolt egyházi államok jelentették, és a 160 ezres bambergi és a 450 ezres lankösságú államok jövedelmezőségétől és fejlettségétől messze elmaradt az uradalom.⁴¹ Főként hogy a munkács-szentmiklósi dominium jelentősen leromlott állapotban került a család kezére. A 17. század hadi eseményei jelentős pusztulást okoztak a területen és a Rákóczi-szabadságharcot követően jelentősen lecsökkent a hegyvidéki ruszin területek lankössága is. 1704-ben a szabadságharc kezdetén az összeírások alapján 95 ruszin faluban 1170 jobbágy élt, 1711-ben 128 ruszin faluban már csak 467.⁴² Sok ruszin a szabadságharc után nem tért vissza falujába, hanem a síkvidéken, főleg Szatmár megyében telepedett le, ahol elma-

⁴⁰ Forrás: https://www.wikidata.org/wiki/Q67281#/media/File:Friedrich_C_v_Sch%C3%B6rnborn.jpg letöltés ideje. 2018. december

⁴¹ Sas, 1931. 63

⁴² Popovics Tibor Miklós: A Szent Korona országa és a ruszinok, mint II. Rákóczi Ferenc fejedelem leghűségesebb népe, „Gens fidelissima”. In. *Jövő a Szent Korona jegyében – A Magyarok VIII. Világkongresszusa*. Bp., 2012. 202.

gyarosodtak. Az üresen maradt, elnéptelenedett telkek így visszakerültek az uradalomhoz. A ruszin népesség gazdasági helyzetét tovább súlyosbította, hogy a bécsi kormányzat földelkobzást és súlyos adóterheket vetett ki rájuk.⁴³ 1712-ben pestis járvány tombolt, majd az ezt követő években sorra rossz volt a termés, amit tovább nehezített, hogy a helyieknek a császári katonák ellátásáról is gondoskodniuk kellett. Károkat okozott az uradalom déli falvait elérő 1717-es tatárbetörés, amelyet az utolsó tatárjárásnak is neveznek.⁴⁴ Mindezek következtében az uradalom népessége a birtokadományozás idejére jelentősen lecsökkent. Ha az 1701-es⁴⁵ és az 1729-es összeírást összehasonlítjuk, falvanként változó, 10–20%-os, de néhány településnél 50%-os népességcsökkenést is megfigyelhetünk.⁴⁶ A Munkácsról északnyugatra található, korábban is csak alig lakott Kőrösfalva ekkor néptelenedett el véglegesen, a dülönevek vizsgálata során sem találunk etimológiai utalást erre a településre. Összesen 2410 adózó családot írtak össze az uradalom területén 1729-ben.⁴⁷ A birtok gazdasága is súlyos veszteségeket szenvedett, ezt mutatja az állatállomány drasztikus csökkenése. 1649-ben az uradalmak területén 7100 juhot írtak össze,⁴⁸ az 1729-ben viszont már csak 1574-et. Szintén 1649-ben 14 043 darab sertést írtak össze az uradalmak területén,⁴⁹ 1729-ben pedig már csak 1536 darabot. A lovak száma 83,3%-kal, az ökrök száma közel 50%-kal csökkent.⁵⁰ A képet árnyalja, hogy pontos adataink nem állhatnak rendelkezésre az állatállományt illetően, mivel főleg a hegyvidéki területeken lehetőség nyílt az állomány biztosok előli elrejtésére. Az uradalmi halastavak elhanyagolt állapotban voltak, átfogó változás majd Friedrich Karl

⁴³ Hodinka Antal: *II. Rákóczi Ferenc és a „Gens fidelissima”*. Pécs, 1937. 41.

⁴⁴ Lehoczky Tivadar: *Bereg vármegye monographiája*. 1. kötet. Ungvár, 1881. 241.

⁴⁵ A munkácsi uradalom 1701-es úrbéri összeírása. MNL OL. F 156 19. csomó, 10. tétel 1–76. Online: https://archives.hungaricana.hu/hu/urbarium/hu_mnl_ol_e156_a_fasc019_no010/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtdW5rXHUwMGUxY3MgMTcwMSJ9–2018.március.

⁴⁶ A munkácsi uradalom 1729-es úrbéri összeírása MNL OL. F 156 20. csomó, 21. tétel 1–269. (továbbiakban MNL OL 21. tétel) Online: – 2018. március. https://archives.hungaricana.hu/hu/urbarium/hu_mnl_ol_e156_a_fasc020_no021/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtdW5rXHUwMGUxY3MgMTcyOSJ9

⁴⁷ MNL OL F 156 21. tétel 1–269.

⁴⁸ A szentmiklósi uradalom 1729-es úrbéri összeírása MNL OL. F 156 53. csomó, 30. tétel 1–64. (továbbiakban MNL OL F 156 30. tétel) Online: https://archives.hungaricana.hu/hu/urbarium/hu_mnl_ol_e156_a_fasc053_no030/?list=eyJxdWVyeSI6ICJTWk89KGJlcmVnIG1pa2xcdTAwZjNzIDE3MjpkIn0 2018.március.

⁴⁸ Lehoczky Tivadar: *Bereg vármegye monographiája*. II. kötet. Ungvár, 1881. 359. (továbbiakban Lehoczky, 1881b.)

⁴⁹ Lehoczky, 1881b. 365.

⁵⁰ MNL OL. F 156 21. tétel. 1–269. valamint MNL OL F 156 30. tétel. 1–64.

idején 1734-ben következik be, amikor a gróf rendelete alapján helyreállítják a munkácsi és szentmiklósi halastavakat.⁵¹

A Schönbornok elsősorban a hiányzó népességet és iparosokat igyekeztek pótolni németek betelepítésével. Friedrich Karl 1730 tavaszán kapott engedélyt az udvartól arra, hogy falvaiba 100 német parasztcsaládot telepítsen. Megbízottai Bambergben, Mainzban, Regensburgban igyekeztek olyan földműveseket találni, akik katolikusok voltak, és hajlandónak mutatkoztak az áttelepedésre. A telepeseknek a házépítéshez családonként 120x180 láb telket, valamint megművelhető földet ígértek, amennyit a norma szerint 2 lóval, vagy 2 ökörrel, valamint 6 napi munkával meg tud művelni. A letelepedők kötelesek voltak háziállatokat nevelni, szekeret és más gazdasági szerszámokat tartani, valamint 100 forinttal kellett rendelkezniük, hogy családonként biztosíthassák munka- és életfeltételeiket. Az utazási- és vámköltségeket az uradalom vállalta magára, amely számára hetente 1 napot szekérrel, vagy 2 napot gyalog kellett dolgozniuk. A szerződés arról is említést tett, hogy ezeket a kötelezettségeket készpénzzel is meg lehet váltani. Lehetőségként szerepelt még, hogy mentesültek 6 évre az adók és 3 évre a tized fizetése alól. A szőlőtermelők ugyanilyen kötelezettségek alól 8 évre kaptak mentességet. Kézművesek és iparosok is ugyanannyi földet kérhettek, mint a parasztok. Az első telepesek Munkácsra 1730. szeptember 9-én érkeztek Bambergből, összesen 8 család, 55 fő. Október 30-án még 8, november 10-én 7, majd december 6-án újabb 2 család telepedett le a városban. A következő évben még 5 alkalommal 150 fő, 1732-ben 26 fő, 1733-ban pedig további 5 fő érkezett. A telepesek az engedményeik által kedvezőbb helyzetbe kerültek, mint az itteni lakosság. 1741-ben súlyos pestisjárvány tombolt a területen, amely során több településen a lakosság harmada elhunyt. Ezt követően indult be az újabb hullám 1746. május 24-én, amikor Frankföldről 25–30 család jelezte a munkácsi uradalomba való áttelepedési szándékát, és a járvány által súlyosan érintett Beregszászban telepedtek le. A grófnő 1749. december 9-én új áttelepedési feltételeket bocsátott ki, amellyel tovább folytatódott a német betelepítés.⁵² Alsó Schönbornba 1732-ben, Pósházára 1750-ben, Leányfalvára, Berezinkára, Bartházára 1750-ben, Kustánfalvára és Kucsovára 1748-ban települtek le németek. Ennek hatására újabb német falvak alakultak Munkács körzetében, mint Felső Schönborn 1730-ban.⁵³ 1750-ben 8 család telepedett át Würzburgból Pósházára, 19 család pedig Beregszászba.⁵⁴

⁵¹ Lehoczky, 1881. b. 477.

⁵² Pavlenko Georgij Vasziljevics: A németek letelepedése Kárpátalján a XVIII–XIX. században. In: *Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltári Évkönyv*. Szerk. Nagy Ferenc, Nyíregyháza, 1997. 36–39. (továbbiakban Pavlenko, 1997.)

⁵³ *Szatmári Püspöki Egyházmegye Emlékkönyve fennállásának századik esztendejében (Schematismus centenarius) 1804–1904*. Szatmár, 1904. 188. (továbbiakban Szatmári, 1904.)

⁵⁴ Pavlenko, 1997. 39.

A Schönbornok az uradalmat megbízottaikon keresztül irányították, akik többnyire németek voltak. 1728–1738 között Duschek János József, 1738–1745 között Brauer János Henrik, majd 1746–1750 között Roszhirt Károly János állt az uradalom élén.⁵⁵

Lothar Franz von Schönborn az általa irányított területeken nem táplált nagy bizalmat hivatalnokai felé. Ha egy tisztviselő 200 forintról nem tudott elszámolni, elbocsátották hivatalából, 500 forint elsikkasztásáért kiutasították a területről, 500 forinton felüli sikkasztásnál kötél általi halál járt. A hivatalnokok írásban vállaltak felelősséget magánvagyonukkal az esetleges hiányért, a hivatalnok halála esetén pedig az özvegyet és az utódokat terhelte a felelősség. A nagy távolságra fekvő munkácsi uradalom irányába még erősebb lehetett a bizalmatlanság. A Schönborn grófok a vezető tisztviselőkön kívül egy teljhatalmú megbízottat is tartottak, aki vagy a szepesi kamara tisztviselője, vagy magasabb rangú vármegyei funkcionárius volt, azonban a németországi adminisztratív gyakorlatból származó bizalmatlanságot vele szemben sem tudják leküzdeni, és amíg a megbízott az uradalom adminisztrátorait tartotta szemmel, a teljhatalmú megbízottat az adminisztrátorral figyeltették meg.⁵⁶ Az uradalom tisztikara is németekből állt és velük igyekeztek a terület gazdaságát fellendíteni, ilyen volt az uradalmi erdőszet élére állított Wagner Conrád, aki a kinevezéssel birtokot, 25 gulden járandóságot, és a számára szükséges mennyiségű terményt kapott.⁵⁷

Az intézkedések megmutatkoztak az uradalom gazdaságában, a jövedelmek nőni kezdtek. Az 1717–1722 közötti időszak átlagjövedelme 7260 forint 40 krajcár,⁵⁸ 1738-ban 15 ezer, 1740-ben 17 ezer, 1753-ban 19 ezer forint, 1757-ben 23 ezer forint volt az évi jövedelem.⁵⁹

Friedrich Karl egyházfői méltóságokat viselt és egyházi államokat vezetett, így természetesen az uradalom területén is támogatta a katolikus egyházat. Kegyúri címet is viselt az uradalom területén. Az uradalom alföldi magyar lakta részein többnyire reformátusok, a hegyvidéki ruszin részeken görögkatolikus vallásúak éltek. A római katolikus egyház a Rákóczi-szabadságharcot követően kezdett újra megerősödni a régióban, 1712-ben alakult újra a munkácsi és 1715-ben a beregszászi plébánia.⁶⁰ A katolikusok létszáma jelentősen nőtt a német betelepülőkkel.⁶¹ 1735-ben a Friedrich Karl Munkácsen ferences kolostort akart létrehozni, amely terve azonban nem valósult meg. Érdekes viszont, hogy 1741-ben a zimonyi uradalomban megtiltotta a ferencesek letelepedését, mert amint a

⁵⁵ Lehoczky, 1881a. 618.

⁵⁶ Sas, 1931. 64.

⁵⁷ KTÁL. F 1500, op. 1, od. zb 25. l. 1–2.

⁵⁸ MNL OL F 156 27. tétel. 3.

⁵⁹ Lehoczky, 1881a. 600.

⁶⁰ Szatmári, 1904. 179.

⁶¹ Lehoczky, 1881a. 605.

válaszlevélben szerepelt, „ahová befészkelődnek, mint a poloskákat, kiirtani nem lehet.”⁶² Az uradalom anyagilag is támogatta a katolikus egyházakat. 1743-ban a beregszászi Mihály kápolnát újította fel,⁶³ 1747-ben pedig anyagi segítséget nyújtott az új beregszászi plébániai megépítéséhez.⁶⁴ Azon kívül 1759-ben intézkedett az uradalom vezetősége, hogy a beregszászi városi tanácsba ezentúl 2–3 római katolikus személyt is válasszanak be, mert a reformátusok által alkotott városi tanácsban addig mellőzve voltak.⁶⁵ 1753. február 11-én Hoffner Ignác beregszászi lelkész és az uradalom az egi püspök megerősítésével egyességet kötöttek a termény, bortized és malom váltságát illetően, amelyben az uradalmi pénztárból járó évi váltságdíjat 520 forintban állapították meg.⁶⁶

Mivel a terület volt a Rákóczi-szabadságharc kiindulópontja, az uradalmon belül az 1730-as évek elejéig maradt néhány kis létszámú kuruc szervezkedés.⁶⁷ A szerveződő új uradalom nem mindig vette figyelembe a korábbi városi jogokat és az uradalom népességének teherbíró képességét. Beregszász és Munkács korabeli kiváltságaikra hivatkozva többször nyújtottak be panaszt azok megsértése miatt. A Bauer Jánost 1745-től követő Roszhirt Károly János idejéből vannak panaszok az uradalom tisztviselőinek túlkapása miatt. Ilyen kérelem született 1746-ban Beregszász és Vári részéről, amely szerint a korábban tomboló marhavészt követően a károkat figyelembe nem véve, az uradalmi tisztviselők továbbra is súlyos kötelezettségeket követeltek.⁶⁸ Munkács részéről 1747-ben fogalmazódott meg panasz, miszerint a város jogait az uradalom nem tartja be, a városi vámon a vásárra hajtott marhánként 3 krajcár, és kétökrös szekerenként 12 krajcár fizetési kötelezettséget vetett ki, az uradalmi malmokban megőrölt búzát a lakosságnak kellett szekereken elszállítania, és az ez ellen tiltakozó városbíró pedig az uradalmi hajdúk botozták meg.⁶⁹

1746. június 25-én meghalt Friedrich Karl. Utóda a munkácsi-szentmiklósi uradalom élén Anzelm Franz fia, Ervin Eugen lett. Mivel ekkor még kiskorúnak számított, így helyette Franz Georg von Schönborn trieri érsek és édesanyja, Maria Terezia von Schönborn-Menfort grófnő irányították a birtokot. 1752-ben Ervin Eugen beregi főispánná való beiktatása után átvette a munkácsi domínium irányítását, amely egészen 1801-ben bekövetkezett haláláig tartott.⁷⁰

⁶² Lehoczky, 1881a. 473.

⁶³ Lehoczky, 1881a. 120.

⁶⁴ Szatmári, 1904. 184.

⁶⁵ Lehoczky, 1881a. 107.

⁶⁶ Szatmári, 1904. 184.

⁶⁷ Lehoczky, 1881a. 376.

⁶⁸ KTÁL. Bereg vármegye főispánjának iratai F 10., op.1, od.zb. 706. 1–15.

⁶⁹ KTÁL. F 10., op.1, od.zb. 692. 1–10.

⁷⁰ Lehoczky, 1881a. 603.

A Schönborn család tagjai a 18. század első felétől kezdve birtokokkal rendelkeztek Magyarországon, de a magyarországi jelenlétük a 19. század második feléig elenyésző volt. Birtokszerzésükben szerepet játszott a Habsburg udvar azon törekvése, hogy a magyar nemességet idegen, hozzájuk hű birtokosokkal hígítsák fel. A munkácsi birtokuk szerepe a 18. század második felében értékelődött fel, amikor az addig birtokolt egyházi tisztségeket és hozzájuk járó területeket már nem a Schönborn család tagjai vezették. Viszont csökkent a munkács-szentmiklósi uradalom jelentőségét az 1764-től kezdődő birtok visszaszolgáltatási per, amikor az udvar érvényteleníteni akarta az adományozást és ezáltal bizonytalanná vált a tulajdonjog. Ezen kívül a per következtében 1786–1792 között átmenetileg a birtok nem is volt a család tulajdona.⁷¹ Főispáni rangjuk ellenére nem vállaltak aktív szerepet sem az ország, sem pedig a megye politikai életében, a magyar országgyűlésre annak felsőházi tagjaként és Bereg megye gyűléseire is majd a dualizmus idején látogattak csak el, ekkor is csak ünnepélyes alkalmakkor tették tiszteletüket. A Schönbornok sokáig csak jövedelemforrásként tekintettek az osztrák birtokaiktól távol fekvő uradalomra, ennek egyik példája, hogy az első ismert személy, aki a családból az uradalom területére látogatott, az 1839-ben Schönborn Teodor volt. A vidék és az idegen grófi család közötti kapcsolat Schönborn Ervin idején vált szorosabbá. A dualizmus idejéig állandó jelleggel nem is vettek részt az uradalom életében, annak jószágkormányzóin keresztül igazgatták a területet. A magyar politikai életbe majd csak a magyarul is beszélő Friedrich Karl von Schönborn Bucheim kapcsolódott be, a 20. század elején.⁷² Ezen kívül a 20. században két olyan Schönborn is volt, akik Szentmiklóson születtek, mint Maximilian Stefan Eugen 1917-ben és Elisabeth Helene Maria 1934-ben.⁷³ A Schönborn grófok általában legtöbbször áldásukat adták a jószágkormányzó intézkedéseire, ha úgy vélték, azok növelni fogják a birtokból befolyó jövedelmüket. Bár az uradalmukba nem látogattak el személyesen és politikai tevékenységük is a Német-Római Birodalom területére terjedt ki, és magyarországi birtokukra inkább csak jövedelemforrásként tekintettek, a Bereg vármegyébe történő német betelepítések és az uradalom gazdasági fejlesztésének ösztönzése, a vezető hivatalnokainak kinevezése és felügyelete, valamint katolikus kegyúri tevékenységük által már a 18. században is befolyásolták a magyarországi és elsősorban Bereg vármegyei társadalmi és gazdasági életet.

⁷¹ Sas, 1931. 122–124.

⁷² Sas, 1955. 107.

⁷³ genealogy.euweb.cz/austria/schonborn4.html – letöltés ideje 2018. február

SAJÁTOSSÁGOK AZ ERDÉLYI ARISZTOKRATA NŐK TÁRSADALMI-KÖZÉLETI KAPCSOLATAIBAN A 18–19. SZÁZADBAN

„Minden társadalmi rendszerben az érdekek harca, vagyis az egyes társadalmi szegmensek érdekérvényesítési ereje határozza meg az aktuális hatalmi viszonyokat. Akik nem tudják hatékonyan képviselni az érdekeiket és érvényt is szerezni azoknak, hátrányosabb versenypozícióba kerülnek politikai, gazdasági és társadalmi téren egyaránt.” – hívta fel az érdekérvényesítés jelentőségére a figyelmet, a társadalmi pozíciókat, kapcsolatokat, végső soron a hatalmi viszonyok alakulását elemező tanulmányában Széll Krisztián.¹

Kutatásai során a magyar arisztokrácia kapcsolatait kutató szakember leginkább a „kapcsolati háló” kialakulásával, formálódásával találja magát szembe, ami az arisztokrata családfők és férfi leszármazottak életpályájának vizsgálatakor, a nemesi karrierek alakulása szempontjából egyértelműen fontos szerepet játszik. Érdekes megvizsgálni a női kapcsolatteremtés szerepét és lehetőségeit is, ami feltehetően magyarázatot adhat a nők társadalmi szerepének formálódására, s a nők által vállalt és vállalható társadalmi pozíciók körére is.

A CSALÁD SZEREPE A KAPCSOLATOK MEGALAPOZÁSÁBAN, ALAKÍTÁSÁBAN

A 16–18. században az arisztokrata férfiak által a vállalt feladatok vagy a betöltött tisztségek viselése során kialakult kapcsolatok jelentős része a családi viszonyokon alapult, azokból nőtt ki, azokra támaszkodott. Ugyanakkor a család tagjai is erősen befolyásolták egymást, meghatározták, szűkítették vagy bővítették a mozgási lehetőségeket. Egyértelmű tehát, hogy a családi viszonyoknak, „családi stratégiáknak,” meghatározó szerepe volt az életpályák alakulásában.

* A tanulmány elkészülését támogatta az EFOP-3.6.1-16-2016-00022 számú projekt. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

¹ Széll Krisztián: Az érdekérvényesítési képesség meghatározó tényezői a közösségi térben. In: *Közösség és közérdek*, Szerk. Utasi Ágnes, Studies in Political Science No. 1. MTA Politikatudományi Intézet, Budapest – Szeged, 2010. 45. [https://politologia.tk.mta.hu/uploads/files/sps1_kozosseg_kozelet\(1\).pdf](https://politologia.tk.mta.hu/uploads/files/sps1_kozosseg_kozelet(1).pdf)

Az általam vizsgált erdélyi arisztokrata családok (Csákyak, Jósikák, Bethlenek, Bánffyak) esetében kiderült, hogy a nőági örökösök saját családi stratégiája is nagyon sok hasonlóságot mutatott a férfiágak törekvéseivel.² Az erdélyi Csákyak a 17. század végén és a 18. század elején a formálódó Gubernium vezető arisztokrata családjaihoz, a Hallerekhez és a Bornemissza családhoz közeledtek. Csáky Imre gróf halála (1742) után azonban már csak nőági örökösök maradtak Erdélyben. Csáky Kata második házassága a Bethlen családhoz kapcsolta, hiszen férje, Bethlen Miklós Bethlen Ádám és Bánffy Klára³ középső fia volt, akinek bátyja, Bethlen Gábor az erdélyi udvari kancellária kamarásaként, majd Gábor Albert szász-techeni herceg udvarmestereként vállalt szolgálatot.⁴ A házaspár a feleség, Csáky Kata grófnő kezdeményezésére közeledett a felvidéki Csáky ághoz, hogy lányuk, Bethlen Rozália házassága révén a családban békességet hozzanak létre, amely ugyanakkor megakadályozza, hogy az erdélyi ág birtokainak egy részét a magyarországi ág magának visszaszerezze. Míg tehát az özvegy anya (Csáky Kata) házassága tovább vitte a fiú-ág törekvését a legjelentősebb erdélyi arisztokrata családokkal való kapcsolatteremtésre, lányának (Bethlen Rozáliának) első házassága időlegesen elodázta egy veszélyes birtokigény realizálását.

A kedvező perspektívát ígérő házasságból Bethlen Rozáliának (1754–1826) három gyermeke született. A felnőttkort megért leány és fiú házassága tovább erősítette a családnak a befolyásos erdélyi elithez való tartozását, hiszen Csáky Rozáliának férje Jósika János (1778–1843) lett,⁵ fia, Csáky József pedig Rhédey Teréziát vette el, Bánffy György (1746–1822) erdélyi gubernátor unokáját.⁶

A *Jósikák* az erősödő erdélyi arisztokrata családok sorába tartoztak, hiszen 1698-ban rangemelésben részesültek, elnyerték a bárói címet. A 18. században a család férfi tagjai többnyire a főispáni címig jutottak, ahogyan Jósika János nagyapja, László, aki Hunyad vármegye, vagy apja, Antal, aki Kolozs vármegye főispánja lett. Jósika Antal jezsuita tanulmányok/kötődések után 28 évesen széki Teleki Pál (1719–1773) és Haller Borbála (1719–1770) leányát, Teleki Mária Josephát (1749–1815) vette feleségül, így rokoni kapcsolatba került a nagy múltú Hallerekkel. Birtokait viszont több mint tíz esztendeig, a jezsuita rend feloszlata-

² Papp Klára: *Az erdélyi Csákyak*. Erdélyi Tudományos Füzetek 273., Kolozsvár, 2011. (továbbiakban Papp K., 2011.)

³ Bánffy Györgynek, a lipóti Diploma kiadása utáni első erdélyi gubernátornak a lánya

⁴ Bartha Zoltán: Bethlen Gábor hitehagyása. = *Erdélyi Krónika*, 2017, 03. 30. Online: <https://erdelyikronika.net/2017/03/bethlen-gabor-hitehagyasa/>

⁵ A Román Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Kolozsvár (Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj) (továbbiakban ROL Kmlg), a Jósika család hitbizományi levéltára. (továbbiakban Jósika hitb. lt.)

⁶ Papp Klára: Csáky József gróf gondolatai a 17. század végi Erdélyről. In: *Testimonio litterarum. Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére*. Szerk. Dáné Veronka, Lupescuné Makó Mária, Sipos Gábor, Kolozsvár, 2016. 307–320. Bánffy György 1787. január 9.–1822. július 5. között volt Erdély gubernátora.

sáig az 1761-ben férjhez ment nővérének, Jósika Máriának családja, férje Béli Antal és Béli Dániel használta, amit aztán 1773-tól fokozatosan visszavett tőlük.⁷ Sajátos, hogy Jósika Antal azt a Csáky Jánost követte a kolozsi főispánságban, aki a magyarországi ág tagjaként, Bethlen Rozália férjeként kapta meg a tisztséget, s akinek harmadik gyermeke, lánya, Rozália (1784–1850) lett Jósika János felesége. Jósika János viszont házasságuk idején eljutott a főkormányszéki elnöki pozícióig, azaz a gubernátori tiszttel azonos rangú személye lett Erdélynek.

Csáky József felesége révén a gubernátor rokona lett, ami a család ezen ágát erősen a Bánffy rokonsághoz kapcsolta. (Bánffy György ekkor már a kolozsvári főtéren épített magának palotát, s mivel a Gubernium központja is ide került, a településen belüli pozíciója is megerősödött.) Ez is magyarázza, hogy Csáky miért írt Erdély 18. századi múltjáról, az adózásról francia nyelvű leírást a legidősebb Bánffy fiú, Dénes távolról érkezett feleségének, Bánffy Jeanette-nek.⁸ A két család közötti jó kapcsolatok lehetősége azonban már benne volt a Csáky–Bethlen rokonság közelmúltjának történetében. Csáky Kata grófnő ugyanis baráti viszonyt ápolt, gyakran levelezett, s személyesen is sokszor cserélt eszmét a gubernátor Bánffy György apjával, Bánffy Dénessel (1723–1780), Bonchida urával, lányának, Bethlen Rozáliának jövőjéről, az ifjú Bánffy Dénes 1773-ban bekövetkezett haláláról, vallási kérdésekről stb, majd ugyancsak bizalommal fordult fiához, a gubernátorhoz is.⁹ Bánffy György pedig jó viszonyban állott Bethlen Rozália első férjével, Csáky Jánossal. Időnként kölcsönrel is kisegítette azt, majd igyekezett egyengetni az utat a házaspár válása (1793) után a gyermekek és apjuk viszonyának elfogadhatóvá tételéhez is. Bethlen Rozália viszont bizalmas levelezésben állott Bánffy György feleségével, Palm Jozefával. Csáky Józsefnek tehát nem csupán a felesége révén alakultak jó kapcsolatai a gubernátor családjával, hanem a házasság inkább megerősítette a korábban meglévő, több szálon fonódó kapcsolatrendszert.

A nők sorsának alakulását természetesen szintén alapvetően a családi viszonyok határozták meg, de a női sorsok további alakulásában igen komoly szerepet

⁷ ROL Kmlg a Béli család bodolai levéltára. (továbbiakban Béli Lt.) No. 190. Jósika testvére házasságkötésének évében, 1761 augusztusában lépett a „Papi Szent Hivatalra, a Jezsuita Szerzetbe,” s akkor vett fel 3000 magyar forintot rokonától, Jósika Dánieltől, hogy ezért a branyicskai birtokot tíz évig használhassa. A rendből kilépett Jósika Antal viszont Erdélybe érkezését követően „azonnal divisiot kívánt magának, hogy a neki járó birtokokat átvehesse.”

⁸ Josephine Schilling von Canstatt <http://genealogy.euweb.cz/hung/banffy8.html>

⁹ Bánffy Dénes királyi főlovászmester, a Német-római Birodalom kamarása és valódi belső titkos tanácsos, Kolozs vármegye főispánja. Ez utóbbi tisztségét 1777-ben fiának, Bánffy Györgynek adta át, amit Kolozs vármegye közgyűlésén elmondott, s az utókorra maradt beszéde is bizonyít: *Jeles köszöntések, és atyai intés, melylyek-is mondattanak azon alkalmazotassággal a' midőn... gróf lossontzi Bánffy Dénes... Kolozsvármegyében eddig viselt főispáni hivatalját önként resignálván...* Kolozsvár, 1777. Csáky Kata újabb leveleire lásd. Papp Klára: „csak az nagy Correspondentia foly köztünk...” Csáky Kata levelek a Bánffy levéltárból = *Új Nézőpont*, 2019. 3. sz.

kaphattak a személyes képességek és ambíciók is. Ismeretes, hogy a családi hagyomány, a szülők neveltetésének hatása, a lehetséges karrierek különbözősége, és még sok minden összetevő eleve eldöntötte, hogy egy nőnek más neveltetést, indíttatást kell/lehet kapnia, mint fiútestvérének, mert nem ugyanaz a szerep vár rá. Ez azt jelenti, hogy a várható szerep már a tanulási folyamatot is korlátozta, vagyis, hogy a lányokat eleve csak korlátozott szerepvállalásra készítették fel.

Kisgyermek korukban még előfordult a nevelés hasonlósága, hiszen az arisztokrata családok házi tanítói egyaránt adhattak órákat a mindkét nemű gyerekeknek. A Csáky Kata grófnőnél Küküllőváron vagy Almáson nevelkedő unokák (Csáky Katica, József és Rozália) a nyelveket (németet és franciát) pl. egyaránt elsajátították, mert arra a kor elvárásainak megfelelően valamennyiüknek szüksége lehetett. A nyelvtudás hiányosságait a grófnő maga is megtapasztalta, mivel németül tudó titkár alkalmazásához kért ajánlást, ami arra mindenképpen utalhat, hogy írásban nem tudta magát megfelelő módon kifejezni. Az unokákkal azonban nem csak a nyelvi alapokat sajátíttatta el, hanem rávette őket, hogy rokoniaknak német, francia nyelvű köszöntőket írjanak, egyidejűleg téve természetes igényné számukra az idegen nyelvek tudását a rokoni kapcsolatok ápolásának igényével. Bethlen Rozália legidősebb kislánya, Katica meghalt (1791), húga, Rozália nevelését Küküllővárbán, Almáson a nagyanyja vállalta magára. Az öreg Csáky Kata grófnő, Bethlen Miklós kincstartó özvegye különösen a legkisebb lánnyal foglalkozott igen sokat, a mindennapi életvitelre vonatkozó hasznos gyakorlati tudást és a női viselkedés, az önálló gazdálkodás mintáját is adva számára. A család nevét Erdélyben tovább vivő Csáky József viszont Kolozsvárra került iskolába, majd Napóleon fénykora idején nyugatra is kiutazott, ahol magával a császárral is találkozott. Feltehetően a két testvér egyéni érdeklődésének, ambíciójának, és eltérő képességeiknek eredménye, hogy nem az iskolázott fiú, hanem Csáky Rozália vitte tovább, s élt aktív, kreatív életet.

A Jósika családban viszont már arra is találunk példát, hogy Jósika Antal kolozsi főispán Borbála nevű lánya a szebeni apácáknál kapta meg a szükséges felkészítést, amelyben szintén komoly szerepet kapott a francia nyelv tanulása, de a zongorázás és egyéb hasznos ismeret megszerzése is. A fiú, Jósika János neveltetése apja nyomdokain haladva a kolozsvári katolikus iskolában folyt, s szervezett világlátás is kapcsolódott hozzá (délvidéki, Adria-menti utazás: Fiume, Pula, Verona, Trieszt), majd bécsi udvari szolgálat és guberniumi feladatok következtek.¹⁰ A Jósika lány egyre jobb stílusban megírt leveleiben maga számolt be apjának a neveltetés eredményeiről, a megszerzett tudás összetevőiről,

¹⁰ Papp Klára: A Csáky-Jósika házaspár kapcsolatai levelezésük tükrében. In: *A személyes történelem forrásai. – A 70 éves dr. Nagy Ferenc címzetes igazgató tiszteletére*. Szabolcs-szatmárberegi levéltári évkönyv 20. sz. 2014. (151–182.) <http://real.mtak.hu/22541/1/13Papp-1.pdf> (továbbiakban Papp K., 2014.) 170–172.

illetve kérte a tanulás idejének meghosszabbítását.¹¹ Az ő számára azonban a család hamarosan a házasságot választotta, egy szépményű katonatisztet, Kálnoky János grófot szemelve ki férjül számára. Bár a házaspár megkapta a kö-röspataki birtokot, a fiatalasszony idejét – különösen az első években – a gyermekszülés foglalta le, s a többnyire férjétől távol töltött évek során kevés energi-ája maradt széleskörű kapcsolatok ápolására. Alighanem személyes tulajdonsá-gaival magyarázható a visszafogottság, ugyanis a családi levelezésben szinte több, a férje által a családtagokhoz, főleg anyósához, Teleki Mária Jozefához küldött levél maradt fenn, mint a Jósika Borbála által írott üzenet.

AZ ÖNÁLLÓ BIRTOKKAL VALÓ RENDELKEZÉS HATÁSAI

A Magyar Királyság területén már a 16–17. században több példát ismerünk ar-ra, hogy a háborúban/hadjáratokban helytálló, vagy hivatali tisztségeket vállaló férfiak birtokaik irányítását feleségeikre bízta. Az arisztokrata feleségek olyan feladatokat kaptak a családi birtokok irányításában, gazdálkodásban, amelyet az elvárásoknak – sokszor férje, vagy anyósa utasításának – megfelelően kellett ugyan teljesíteniük, de éppen ez a tevékenység alakította személyiségüket, tehet-te/tette őket önálló tényezőkké.

Természetesen az Erdélyi Fejedelemségben is ismerünk olyan özvegyeket, mint pl. Csáky István korai halála (1605) után a család erdélyi birtokait irányító Wesselényi Anna, aki a 18. század végi gubernátor, Bánffy György anyjához, Barcsay Agneshez hasonlóan fiainak taníttatását, majd azok magyarországi kar-rierjét a hatékony gazdálkodással alapozta meg. Eközben természetesen a min-dennapok problémáinak megoldására számtalan uradalmi tiszttel, szolgálval, a politikában jártos nemesemberrel kellett kapcsolatot tartania, amiről kiadott le-velezése tanúskodik.¹²

A 18. században alapvető változásként azt figyelhetjük meg, hogy egyre több nő kapott apja, anyja vagy más családtagja végrendelete alapján jelentős birtok-állományt, amelyen már nem csak a férj családja elvárásainak megfelelően, ha-nem saját érdekei alapján intézkedhetett. Egyértelműen lehet látni, hogy a saját birtokkal való rendelkezés, amely önálló döntéseket kívánt, magabiztosabbá tette a nőket, ami a családon belül és kívül egyaránt módosíthatta az általuk vállalt vagy kezdeményezett kapcsolatokat. A személyiségüket és pozícióikat érintő változás csak azokat a nőket érinti, akik kellő intelligenciával, ambícióval, gya-korlati ismeretek elsajátítására alkalmas képességekkel rendelkeztek, s akiknek a családja – ha konfliktusok árán is – elfogadta a változó szerepvállalást.

¹¹ Uo. valamint a levelek Jósika hitb. lt. No. 146.

¹² Wesselényi Anna levelezése: Deák Farkas: *Wesselényi Anna özv. Csáky Istvánné (1584–1649) életrajza és levelezése*. Bp., 1875.

Wesselényi Anna kései leszármazottai között a Bethlen Miklóshoz férjhez ment Csáky Kata és a Haller György feleségeként ismert Csáky Borbála voltak azok, akik apjuk végrendelete alapján saját birtokrészhez jutottak, majd nagybátyjuk, Csáky Imre halála (1742) a családi birtokvagyonból való további részesedés valóságát is megteremtette számukra. Csáky Kata grófnő, aki saját birtokait tisztjeivel maga irányította, éppen önállósága miatt került konfliktusba a férjével. De Bethlen Miklóst a guberniumi tisztségek lehetőségei végül megnyugtatták, s rájött, hogy felesége törekvései a család jövője szempontjából még hasznosak is lehetnek. Az asszony 1781 után, férje halálát követően már az egész családi birtok irányítója lett, aki igyekezett jó tiszteket kiválasztani, azokat ellenőrizni, s elvárásait egyértelműen közölni. A bevételek növelése a birtokgyarapítások és a férje építkezéseivel (Küküllővár) hasonló birtokközpontok megépítése, vagy a meglévők átalakítása (Almás) érdekében történtek. A grófnő személyesen ellenőrzött, beszámoltatott, utána számolt a kimutatásoknak, s helyreigazította a család érdekeinek védelmében, a pereskedés során segítségére lévő ügyvédek is.¹³

A Bethlen-Csáky házaspárral egy időben élő Bánffy-Barcsai házaspár szintén élete nagyobb részét egymástól távol élő, sokszor konfliktusba kerülő emberpárt alkotott. Bánffy Dénes felesége, Barcsai Ágnes nem mindig értett egyet a férjével, s bár időnként Bonchidán is tartózkodott, inkább a zálogban nála lévő Piskiben élt, leveleinek nagyobb részét onnan keltezte, férjével az ünnepeken, ha találkozott, inkább leveleket váltottak egymással.

Az asszony 1771 januárjában még Bonchidáról tudósította György fiát, hogy „megunván a közöttünk lévő sok kedvetlenséget és néktek is okozó kisebbségeket, e lévén őfelségének is kegyelmes akarattya” megegyezett az apjával. Reméli, hogy „a köztünk való megegyezésből semmi romlástól nem tarthattok, sőt hasznotokra fog szolgálni.”¹⁴

Itt, Piskiben készítette 1772 decemberében az „új vendégnek,” Bánffy György kisfiának, unokájának a ruhákat, amihez az udvarbíróné, a papné és Déváról egy „becsületes nemes asszony lánya” voltak a segítségére.¹⁵

De Piskiben érte a halál 1773-ban a fiatalabb fiát, Dénest, akiről apja egy évvel korábban még úgy írt, mint aki „a katonaságról lemondván, jön a gubernátor mellé

¹³ Vö. Papp Klára: Bethlen Miklósné Csáky Kata erdélyi gazdasága. In: *Memoria rerum. Tanulmányok Bán Péter tiszteletére*. A kötetet szerkesztette Oborni Teréz és Á. Varga László, Eger, 2008. 397–415. és Papp K., 2011.

¹⁴ ROL KmIlg Bánffy család levéltára (továbbiakban Bánffy lt.) No. 1188. Barcsai Ágnes 1771. január 20-án, Bonchidáról írott levele.

¹⁵ Uo. Barcsai Ágnes 1772. december 10-én, Piskiből írott levele. A ruhák éppen időben készültek el, mert 1773 januárjában már megszületett Uo. Barcsai Ágnes 1773. január 23-án, Piskiből írott levele.

practicánsnak, s még megláttuk, mire lehet applicálni”.¹⁶ A fiatal Bánffy 1773. márciusának végén, odaérkezése után egy nappal előbb a lábát fájlalta, majd harmadnapra a hideg lelte, ami a további napokban is kínoztta, de emellett hasmenése is volt, így az orvosság és az élelem sem maradt meg benne. Anyja már gyógyíthatatlan betegnek látta: „a szemei fényesebbek, mint mikor egészséges volt,” s ezért féltelmében „hogymeg sem él,” orvos kihozatalát kérte hozzá, s azt várta el idősebb fiától, hogy „minden dolgotat félre téven postán jöjj le, lássuk a dolognak kimeneteletét”.¹⁷

Piskibe kérte a fia által szerzett kertészt leküldeni, „hozna magával cartifiol és egyéb palántokat, úgy mindenféle virág gyökeret.” Ezt a birtokot akarta betelepíteni a károlyvári szőlővel, s a Csanádról kapott ajándék juhokat is itt szeretne volna tartani, amihez fia segítségét kérte „parancsolj, édes fiam, ide való leküldések iránt.”¹⁸

Innen írta fiának 1772-ben Szebenbe, hogy gondolkodjon el a „só dolgában ... mivel abban szép nyereség lenne, bár csak három, vagy négyezer mását kaphatnál az én nevemre.”¹⁹ 1772 augusztusában írott levelében egyértelműen utalt rá, hogy annak nagy ára van „Törökföldön”, amelynek „szinte hal a népe a sónak nem léte miatt.”²⁰ A felvetésnek azonban nem lett folytatása, nem tudjuk, hogy az asszonynak volt-e sókereskedésből bármi jövedelme.

Barcsay Ágnes 1770-ben a láposi és a dévai, anyjától maradt részjóságok megtartásával próbálkozott, arra kérte a fiát: kérelmezze Mária Teréziánál, hogy a „portionska kezünkben ki ne vétetődjék”. Az anyai jóságok közül ekkorra már csak a sárdi maradt a kezén. A dévai szőlőhegyeken lévő szőlőit más szőlőiből maga telepíttette termővé, ezért nagyon rosszul élte volna meg annak elvesztését, különösen, ahogyan az ifjabb Bánffy Györgynek megírta „Erdélyben pedig a szőlőből vagy a legnagyobb jövedelem”.²¹

1774-ben a piski zálogjóság kiváltására próbálta rávenni fiát, mondván „... ha ki nem váltod, tudok annyit benne, hogy más Bartsai ugrik belé, osztán nehezebben lehet hozzá jutni. Talán azért nem sietsz a kiváltásával, hogy most a jövedelem nem megyen kezedben, de hiszen holtom után ugyan csak neked marad.”²²

¹⁶ Bánffy Dénes 1772. március 4-én, Kolozsvárról küldött levele Bethlen Miklóshoz. Jósika hitb. lt. No. 575.

¹⁷ Bánffy lt. No. 1188. Barcsai Ágnes 1773. március 21-én és 25-én Piskiből írott levelei. Először a Bethlen regiment felcserjét hívta, majd kolozsvári orvossal való konzultációt javasolt. A fiú március 30-án halt meg.

¹⁸ Uo. Barcsai Ágnes 1773. május 19-én, Piskiből írott levele. A juhokat Somborinétól kapta.

¹⁹ Uo. Barcsai Ágnes 1772. szeptember 23-án, Piskiből írott levele.

²⁰ Uo. Barcsai Ágnes 1772. augusztus 19-én, Piskiből írott levele. Tarpai szerint száz okája 11 Rft 30 krajcár. A sóval való kereskedést annyira a Bánffy Györggyel való közös ügynek tekintette, hogy írt ugyan a férjének gabona vásárlásáról, de a sóról nem. Arra kérte fiát, „magad se szólj semmit”.

²¹ Bánffy lt. No. 1188. Barcsai Ágnes 1770. március 4-én, Piskiből írott levele.

²² Uo. Barcsai Ágnes 1773. május 19-én, Piskiből írott levele.

Végül 1774. december 27-én, Déván jött létre a megállapodás Barcsay Ábrahám leányági örökösei és Bánffy Dénesné megbízottai (Tarpai Sámuel piski udvarbíró és Barta József) között, amely szerint 5216 Mft-ért bocsátották ki neki a Piski jószágot, a Nagylaka nevű rétséggel és allodiális szőlővel együtt.²³ Viszont a rokonok a Piskivel egybekapcsolt Petriny és Nagydenk részjóságok kiváltására egy hónap határidőt szabtak, amelyhez még újabb 4284 forint hiányzott. Barcsay Ágnes észrevétele szerint, ha fia nem segít, a két részbirtok idegenekhez, vagy a rokonok között felosztásra kerülhet „Piski pedig e nélkül semmit sem ér”.²⁴

Az asszony 1772. év őszén török kereskedőkkel és a Hunyad megyei Zeyk Andrással fennálló pénzügyi problémáiban kért fiától támogatást. Az egyik török kereskedő Barcsai Ágnes pénzén vett 1800 köböl törökbúzát, amit hajókon szállított, de a törökbúzát a temesvári adminisztráció Csanádnál feltartóztatta.²⁵ Az eset miatt az asszonynak személyesen kellett volna oda utaznia, ám megbetegedett, ezért kérte fia közbenjárását. Végül azonban 1773 júniusában mégis neki kellett Temesvárra utaznia, mert a szállítmányt csak személyes közbenjárására engedték tovább. Az asszony úgy látta, hogy mindez azért történhetett meg, mert a török „az uraknak jól megkente a markokat”, neki viszont még így is óriási a vesztesége, mivel a törökbúza „harmad része oda vagyon”.²⁶ Bánffy azt javasolta az anyjának, hogy a három sajkát, ami a törökbúzát hozta, sóval kereskedő zsidó kereskedőknek ajánlja fel, az ötlet kivitelezésében viszont anyja tőle kért ismét segítséget.²⁷

A török kereskedőkkel még 1774-ben is folytatódott az ügye, ekkor írta le, hogy 3000 Rft capitalis és ezer forint költség az, amelynek visszaszerzésében számít fia támogatására. Kérését a következő ígérettel zárta: „Én is abbéli fíradásodat, mint jó anya, nem hagyom hijjában.”²⁸

Zeyk Andrással is konfliktusai lettek, aki közölte vele, hogy nem engedi továbbra használnia a nála lévő jószágot, sőt, tettelegességre vetemedett. Zejkfalván az asszonynak egy nemesi származású gondviselőjét „maga kezeivel kegyetlenül megverte és elűzte a házától”. Barcsai Ágnes átküldte a fiának a contractust, amely szerint Zeyk ilyen erőszakot nem alkalmazhatott volna, s a nemes ifjúnak még 200 forintos díj megfizetését is kérte. A szép termés miatt mindenképpen

²³ A megállapodás másolata a Hunyad vármegyei birtok megszerzéséről. A Déván keltezett iratot bikfalvi Kováts Ferenc Hunyad vármegyei szolgabíró és felsőszilvási Balin Sámuel megyei hitess assessor hitelesítette. Bánffy lt. No. 1188. Egy 1774. szeptemberi levélből kiderült, hogy 2000 forintot a szebeni görög bírótól vett kölcsön. Uo. Barcsai Ágnes 1774. szeptember 8-án, Piskiből írott levele.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo. Barcsai Ágnes 1774. június 27-én, Piskiből írott levele.

²⁶ Bánffy lt. No. 1188. Barcsai Ágnes 1773. június 12-én, Piskiből írott levele.

²⁷ Uo. Barcsai Ágnes 1773. június 17-én, Piskiből írott levele. Az asszony egy Benedek Máté nevű cancellista kifizetéséhez is fiától kért segítséget.

²⁸ Uo. Barcsai Ágnes 1774. május 26-án, Piskiből írott levele.

ragaszkodott a szőlőbirtokhoz, amelyen conventios vincellért is tartott.²⁹ Néhány hónap múlva azonban már belátta, hogy gazdasági előnyei ellenére mégis le kell mondania az árendáról, mert Zeyk András azokat a cselédeket fenyegeti, akik a birtokon laknak.³⁰

A HÁZASSÁG MEGKÖTÉSE UTÁN A NŐK SZEREPE, KAPCSOLATTEREMTŐ FELADATAI

A 16–18. század hagyományos viszonyai között a nőknek már a házastársak kiválasztásában sajátos szerep jutott. Tudjuk, hogy több esetben ők ajánlották, javasolták a feleségük elhunytá után egyedül maradt özvegyeknek az új feleségnek való lányokat, vagy fiatal özvegyeket, de különösen a kolostorokba küldött apácák, – akik bőségesen rendelkeztek adatokkal a főúri családok lányairól, azok hozományáról, szándékairól – több társat kereső rokont segítettek hozzá hasznos információkhoz. Csáky István lányai közül négyen lettek apácák, közülük ketten is a pozsonyi klarisszákhoz kerültek, s a családtörténet említésre méltónak tartotta közreműködésüket a házassági ajánlatokban.³¹ De I. Rákóczi György felesége, Lorántffy Zsuzsanna sem csak idősebb fia, a későbbi II. Rákóczi György számára választott tudatosan feleséget Báthory Zsófia személyében, hanem komoly szerepet játszott Bornemissza Anna és Apafi Mihály házasságkötésében (1653) is.³²

Az információk elsősorban a kiválasztott vonzó személyiségére, előnyös vagy vagyoni szempontból kedvező tulajdonságaira alapozódtak, de természetesen a számításba vehető családi kapcsolatok lehetőségeire, a várható birtokviszony-változásokra, s a jelenlegi vagy várható politikai és rokoni ismeretségi körre is vonatkoztak.

A döntést azonban a házasulandó férfi, vagy családja hozta meg, érdekeinek megfelelően. A házasság létrejöttében természetesen a másik fél, a birtoka vagy befolyása miatt kíváncsú leány, vagy fiatalasszony családja, avagy az özvegyasszony maga is fontos döntést vállalt. Jó példa erre a férjét fiatalon elveszített, kétgyermekes Zrínyi Ilona esete, akit anyósa, Báthory Zsófia óva intett a Rákó-

²⁹ Uo. Barcsai Ágnes 1773. június 29-én, Piskiből írott levele.

³⁰ Uo. Barcsai Ágnes 1773. augusztus 5-én, Piskiből írott levele.

³¹ Horn Ildikó: Csáky Anna Franciska és a pozsonyi klarisszák. = *Aetas*, XII. 1992. 3. sz. 28–42. 36.

³² Várkonyi Gábor: A katolikus menyasszony, Báthory Zsófia és II. Rákóczi György szerelméről. In: Tamás Edit (szerk.): *Erdély és Patak fejedelemsasszonya. Lorántffy Zsuzsanna I–II.* Sárospatak, 2000. 79–92., valamint R. Várkonyi Ágnes: „Felemeljük szeméinket az nagy hegyekre” (Amit megőrzött, és amit tovább-adott). In: Uo. 36.

czy birtokokra általa igen veszélyesnek ítélt Thököly Imrével tervezett házasságtól, ám ez az aggodás mégsem akadályozta meg a két fiatal 1682. évi egybekelését.

A jól megkötött házasságból természetesen sok minden következett. Azonban már azt is alapvetően befolyásolhatta a házasulandó saját családjának állapota, neme, hogy mit tekintettek „jó házasságnak”. Mindenképpen előnyt (birtoktöbblet, kapcsolati háló, segítő partner stb.) kellett annak hoznia a fiatal s vele a kibocsátó családjá életében.

A nők számára a házasság nyitást jelenthetett a világra, amely valamiféle új tudás megszerzésének lehetőségét is rejtette. Ugyanakkor a férjezett nőnek alkalmazkodnia kellett új családjához, ami önmagában véve is összetett feladat, de sokaknak ennél jóval többről volt szó, hiszen feleségként komoly, bonyolult szerepek betöltésére kellett vállalkozniuk. Több esetben a férj munkájához kötődően látott a hölgy világot, s az új benyomások, a másféle életmód, a változó elvárások természetesen hatottak a nőkre, akiknek a férj kapcsolatainak ápolásában is feladatuk lett, amelynek egyik fontos tere a vendéglátás alkalmainak megszervezése volt.

1791-ben Bethlen Rozália szerepvállalását értékelte nagyra az anyja, Csáky Kata grófnő, a lányához írott levelében, aki szerint jó időtöltés volt, amikor „egy vármegye szép legényét tractálhattad”.³³

A Jósika-Csáky házaspár kolozsvári palotája átépítésekor is figyelembe vette a férj reprezentációs igényeit. Az első emeleten két nappalit (vörös és sárga szoba) valamint egy nagy ebédlőt építettek, amely utóbbiban 37 vendég fogadására alkalmas asztalokat és székeket helyeztek el.³⁴ A vendéglátáshoz szükséges evőeszközök vásárlását folyamatosan tapasztalhatjuk a levelezés híradásaiból. 1814-ben Jósika János bécsi útja alkalmával is erről írt feleségének, Csáky Rozáliának: kérésének megfelelően firhangot vásárolt, valamint „... ezüstöt nem vettem egyebet, tsak 12 pár ezüst kést és kalánt, mert arra szükségünk van többre és két tehénhús levesnek való csészét, mert az csak kettő van...”³⁵

A szülők és testvérek, a közvetlen rokonság érdekei a házasságkötések után is komoly feladatokat adtak a fiataloknak, családjuk továbbra is sok esetben irányította vagy éppen korlátozta, de mindenképpen befolyásolta a lehetséges kapcsolatokat. A felnőtt – gyakran nő – férfiak sorsára, családjukra erősen hatott apáik, de még inkább anyáik sorsa, hiszen a mellőzött, vagy özvegyen maradt anyák gyakran adtak feladatokat, megbízásokat fiaiknak, s várták el, hogy feleségükön és gyermekeiken kívül róluk is, mint családjukról gondoskodjanak.

Bánffy Dénes felesége, *Barcsai Ágnes* és anyósa, *Barcsai Gergelyné, Nalácz Sára* (1670–1761) egyaránt különleges feladatokat kaptak a bécsi udvarban for-

³³ Jósika hitb. lt. No. 662. Csáky Kata 1791. november 24-én, Almásról küldött levele Kolozsvárra.

³⁴ Zay Éva: Főúri otthonok a 19. századi Kolozsváron. = *Erdélyi Múzeum*, 2015. 1. sz. (77) 193.

³⁵ Jósika hitb. lt. No. 415. Jósika János levele Bécsből 1814. augusztus 11-én.

gó, a bonchidai kastélyépítésben komoly szerepet vállaló főúr mellett. Bánffy kénytelen volt adósságai miatt megállapodást kötni özvegy anyósával arról, hogy az kezeli birtokait, de éves járadékot kap tőle. Bartha Zoltán, aki lányának, Ágnesnek katolikus vallásra kényszerítéséről nemrég tanulmányt publikált, nem közölte a szerződés adatait, csak azt, hogy 1761 után Bánffy felesége, Barcsai Ágnes vette át a feladatot, ám az adósságok és a zálogosítások nem csökkentek, hanem tovább nőttek.

Bíró József kutatásaiból közismert, hogy Bonchidát Bánffy főlovászmester tette kiemelkedő barokk központtá. A lovarda, a mellette 32 lóra tervezett istálló, a gazdag kastély építése 1748 és 1756 közé tehető. A lovarda tetején már olvasható az 1748-as évszám, s 1751 és 1756 közötti időszakról maradtak fenn az építéstről tanúskodó elszámolások.³⁶ A kastélyhoz, amelynek megmaradt berendezési tárgyai Bíró szerint szintén ekkor kerültek helyükre, egy négyszáz holdas park, „francia kert,” és vadaspark is kapcsolódott.³⁷

A feleségnek, Barcsai Ágnesnek a fiához, Bánffy Györgyhez küldött levelei részint azt mutatják, hogy fiai (György és Dénes) bécsi neveltetése, tartózkodása idején milyen gondosan látta el őket pénzzel, jó tanáccsal. A későbbi évek levelei viszont inkább arra utalnak, milyen tanácsokat és együttműködést várt el tőlük, különösen az idősebbiktől ügyei intézésében.³⁸

A levéltár 1760. augusztus 28-i keltezéssel megőrizte Naláczi Sára levelét is, amelyben a későbbi gubernátor nagyanyja Bonchidáról még öccsének, Dénesnek kolozsvári tanulmányairól írt, megjegyezve „ha Isten életemet megtartja, remélem, a jövő esztendőn öfelségétől engedelmet nyerhetek, s akkor együtt bennetek gyönyörködhetem, s úgy lehet, veled együtt az öcsédet is felküldöm” (Bécsbe).³⁹ A reménységben azonban csalatkozni kellett, amit Barcsai Ágnes, az édesanya a következőképpen közölt fiával: „Mély megilletődésemmel és nagy szívem fájdalommal kellek meg sirhatatlan károdát, mellyet igen jó Nagy Asszony Anyádnak halálában vallottál, megírnom, ki is éretted s testvéreidért tett sok nyugthatatlanságai után, octóbernek 19-dik napján, maga kolozsvári házánál, buzgó nyugodalmat nyere magának, nekünk pedig elfelejthetetlen keserűséget és siralmas gyászt hagyta maga után.” Majd hozzátette határozott elvárását is: „... tölled megkívánom, hogy ha szintén az oda fel való szokással ellenkeznék is, legalább addig, míg illy jó Anyád a föld színén lészen, gyászba öltözni és járnai el ne mullassad.”⁴⁰ Mivel a fiú kellő szomorúságot mutatott, anyja azt is elárulta neki,

³⁶ Bíró József: *A bonchidai Bánffy-kastély*. Erdélyi Tudományos Füzetek 75. Cluj, 1935. 26. Bárdosi György perceptor elszámolásai a Bánffy levéltárban.

³⁷ Uo. 35.

³⁸ Bánffy lt. No. 1188. Barcsai Ágnes levelei

³⁹ Bánffy lt. No. 1188. Bánffy Dénest beteges gyermeknek írta le, „most is huruttya vagon, az himlő után még az egészsége helyre nem állott”.

⁴⁰ Uo. Barcsai Ágnes 1760. november 3-án, Piskiből írott levele Bánffy Györgynek.

hogy halála előtt a nagymama, amikor belátta, hogy szeretett unokájával személyesen már nem tud találkozni, „képedet is nagy kívánsággal óhajtotta látni”. Tudatta fiával, hogy a díszes temetési szertartást tavaszra halasztják, amire viszont feltétlenül elvárják lejövetelét. A kérés nyomatékosságára a kért 76 arany elküldéséről szóló híradás is ott szerepelt a rövid levélkében.⁴¹

A „szerető anya,” Barcsai Ágnes más esetben is oktatta fiát a szokások betartására, az önfegyelemre. 1761 újév után azért róttá meg, mert elfelejtette elküldeni anyjának az újévi jókívánságokat, ezért meg is kapta viszonzásul a fejmosás mellé a felszólítást: „egészségedről és elő forduló szükségeidről ... tudósíts, megkívánom.”⁴² Amikor viszont fia az év júliusában – a költségeire hivatkozva – sürgette levelében anyját, megkapta ugyan a 48 aranyat, de azzal a megjegyzéssel: „Előbb, hogy nem küldöttem, nem valami reád való nehézségem okozta, hanem cselekedtem azért, hogy tanulj magad is szűkebben költeni, ... magad is házamnak terhet érezz és költségeidet ahhoz alkalmaztasd.”⁴³ A fiú azonban ezt a tanácsot nyilván nem volt képes betartani, hiszen a hozzá írott további levelek is 100–100 arany küldéséről szólnak, annak említése mellett, hogy a kért összegek előteremtése már megszorítást okoz az anyjának.⁴⁴ 1763 őszétől a költségek tovább nőttek, mert már a kisebbik fiú, Dénes is Bécsben tanult, de Barcsai Ágnes a birtokok jövedelmének terhére már abban az évben 260 aranyat küldött a fiának.⁴⁵ 1765 tavaszán az asszony annyira megharagudott az akkor már kilencedik éve Bécsben tartózkodó György fiára, amiért az három levelére sem válaszolt, hogy elhatározta, nem is akar neki többé írni. Végül azonban mégis inkább jól összeszidta fiát, de sorsának ismertetésével maga adott felmentést, magyarázatot is viselkedésére, amikor azt írta neki: „... gyermek korodban vittek ki mellőlem, mivel minden anyádhoz való indulatod meghidegedett ... éjjel napot együvé tettem, hogy titeket jó rendben hagyassalak, melyért én egyebet nem várok tőletek, hanem csak hozzám való hűségeteket...”⁴⁶ Az asszony bizonyára maga is érezte, hogy az ifjú Bánffy Györgyöt Bécsben egészen más hatások érik, mint ha Erdélyben maradt volna. Fia karrierje érdekében neki, az otthon maradt anyjának, s mindennapi problémákkal küzdő feleségnek, inkább megértést kellett tanúsítania, ha a fiatalember életpályának sikeréből majdan valami előnyt kívánt élvezni.

⁴¹ Uo. Barcsai Ágnes 1760. november 19-én, Piskiből írott levele Bánffy Györgynek.

⁴² Uo. Barcsai Ágnes 1761. január 4-én, Piskiből írott levele Bánffy Györgynek. Későbbi levelében már havonta egy levél megírását várja el. Barcsai Ágnes 1761. szeptember 28-án, Piskiből írott levele

⁴³ Uo. Barcsai Ágnes 1760. július 25-én, Piskiből írott levele Bánffy Györgynek.

⁴⁴ Uo. Barcsai Ágnes 1762. október 18-én, Piskiből írott levele

⁴⁵ Bánffy lt. No. 1188. Barcsai Ágnes 1763. szeptember 14-én, Piskiből írott levele. Dénesnek Kolozsváron csináltatott az anyja „téli köntöst”, s ehhez kért minta posztóanyagot és leírást az elvárt öltözetéről.

⁴⁶ Uo. Barcsai Ágnes 1765. április 11-én, Boncidáról írott levele.

1766-ra a családban anya és fia konfliktusánál jelentősebb problémák mutatkoztak. A Bánffy–Barcsai házaspár a birtokok felett kapott össze, mert a férj, Bánffy Dénes, miután az anyja és a felesége révén visszaszerezte „idegen kézre jutott jószágai”-t, most ismét aestimáltani akarta azokat. Barcsai Ágnes saját tapasztalatokon alapuló véleménye szerint azért, mert „Jól esnék maga részéről, mert még egyszer reménysége volna, hogy egy darabig élhetne költsön pénzen utána, s így osztán még egyszer vennének meg újra, bizonyos lévén abban, hogy nem sok idő múlva elpazarolná azt is.”⁴⁷ Az asszony főleg azt sérelmezte, hogy férje nem saját szerzeményéről, hanem „eleitől maradott” birtokokról akart dönteni, amelyeknek szerinte visszaváltási kényszer nélkül kellene az utódokhoz jutniuk. Igaz, férje Bonchidát, Gyalut és Csanádot megtartaná, amelyek szerinte is „legjobb részei a jószágnak”. A konfliktus annyira elfajult, hogy Bánffy Dénes már a Gubernium előtt mocskolódott, ahogyan az asszony írta „olyanokkal vagdalkozván ..., akiben nem vagyok vétkes”.⁴⁸ Az év októberében kilátástalan helyzetében az asszony már arra kérte a fiát, hogy „esedezzel különösen őfelsége előtt, ne bízzad másokra magadat,” mivel az anyja gyalui és szilvási birtokát veszély fenyegeti, s mivel az apjuk nem hajlandó a nála lévő „leveleket” feleségének kiadni.⁴⁹

Anyja leveleiben az öröklés során a fiúkat érintő birtok megtartására, jövedelmeinek gyarapítására vonatkozó érdek később, Bánffy György erdélyi tartózkodása idején is a segítségnyújtás érveként szerepelt. Az asszony 1772-ben pl. a Barcsai rokonság (leányág) erőszakos birtokfoglalása miatt az erdélyi gubernátorhoz fordult,⁵⁰ aki felfelé mutogatott, ha kap engedélyt „onnét felyül, el igazíttya dolgunkat ország törvénye szerint,” vagyis mégis csak szükséges Bánffy György személyes közbenjárása „magad hasznára is” – ahogyan anyja írta.⁵¹

Ellentétes példát szolgáltat a Bethlen-Csáky házaspár kapcsolatépítése. Nem gyakori eset, de tanulságos, hogy Bethlen Miklós az okos és hatékony kapcsolatokat kiépíteni tudó feleségét, Csáky Katát kérte 1769-ben arra, hogy használja ki a bécsi udvarban kialakult kapcsolatait a család érdekében.⁵² Egyrészt a csá-

⁴⁷ Uo. Barcsai Ágnes 1766. március 25-én, Piskiből írott levele.

⁴⁸ Uo. Barcsai Ágnes 1766. június 10-én, Piskiből írott levele.

⁴⁹ Uo. A kapott haladéket Szent Márton napig igen kevésnek tartotta. Barcsai Ágnes 1766. október 8-án, Piskiből írott levele. 600 magyar forintot Teleki Sámuel vitt Bécsbe, a két fiúnak.

⁵⁰ Erdély kormányzója ekkor Heinrich Joseph Johann von Auersperg (1771–1773) volt.

⁵¹ Uo. Barcsai Ágnes 1772. június 22-én, Piskiből írott levele. A folyamat még 1773-ban is tartott, amikor hasonló érveléssel buzdította fiát „az leányaktul elfoglalt jószágunknak visszaszerzésébe is iparkodjál, még eddig ugyan szolgálatba nem hajtották a jobbágyokat.” Barcsai Ágnes 1773. január 10-én, Piskiből írott levele.

⁵² Csáky Kata, majd leánya, Bethlen Rozália, s unokája, Csáky Rozália (1813) is különleges címet kapott: a császárnő csillagkeresztes dámája lett. Jósika hitb. lt. No. 408. Elődeik közül pl. Bercsényi felesége, Csáky Krisztina is a Lipót felesége udvarhölgyei, az ún. „csillagkeresztes udvari palotahölgyek” közé tartozott. A rend védnökasszonya általában a császárné volt, jelvé-

szárvárosban német kertész felfogadását várta el tőle, mondván „Kertész nélkül ki ne jűjj, minden költséget megfizetek reája,”⁵³ másrészt a legfelső körökben kellett eljárania. Azt kívánta feleségétől, hogy szerezzen számára a bécsi udvarban erdélyi pozíciót, hiszen már 19 éve szolgálja „őfelségét,” ráadásul „catholicus familiából” való. Valószínűleg igen jól ismerte az asszony birtokéhségét, mert cserébe birtokokat ígért neki, mondván: „Árokalját Neked s Rosalinak testálmom, csak jól forgasd odafel magadat.”⁵⁴

A kincstartói pozíció 1769-től végül az övé lett, egészen addig, míg a társuralkodó József erdélyi látogatásán nem tapasztalta meg személyesen, hogy Bethlen Miklós mennyire alkalmatlan a tisztség betöltésére, s személyesen javasolta leváltását.⁵⁵

A lányok, menyek gyakran kaptak személyes feladatokat. Az utazások kapcsán felmerülő híradás igénye, a család ügyeiben való eljárás, az anyának, anyósnak szükséges vásárlások a segítségadás kérése a házas asszonyoknak, özvegyeknek írott levelekben is vissza-visszatérő elem volt. Csáky Kata grófnő például kifejezetten megróttá felnőtt lányát, a Bécsben időző Bethlen Rozáliát, mivel a hozzá érkezett hírek alapján idejét nem a családi birtokügyek intézésével, hanem szórakozással töltötte. 1785. október 30-án azt írta neki Almásról, hogy „Ottan pedig csak sarkalj, mivel magad nemcsak Bécs látni mentél...”⁵⁶

A Csákyak másik rokon családjában, a Jósikáknál hasonlóan meg lehetett figyelni a gondoskodást és segítségnyújtás igényét. Jósika Antal felesége, Teleki Mária Jozefa 1803-ban veszítette el férjét. Természetes, hogy fiával, Jósika Jánossal ezt követően igen sok, a birtok igazgatásával kapcsolatos levelet váltott, de egyértelmű, hogy ezekben viszont már az anya kért és kapott támogatást a fiától. Csáky Rozália, a fiatal feleség is kivette a részét a kapcsolattartásból, időnként az igen elfoglalt férje helyett, illetve az anyósa igényei szerint az elvárt vásárlások, megbízatások magára vállalásával.⁵⁷

nyét, egy kék zománcos, korona nélküli fekete császári sassal díszített aranykeresztet, a szív fölött viselték. A 18. században az erdélyi ág több nőtagja is megkapta a csillagkeresztes dáma címet. Papp K., 2011. 70. Míg azonban Csáky Kata két férje után a családi birtok visszaszerzése érdekében kifejezetten figyelte az udvari szándékokat, lányának, Bethlen Rozáliának az udvar elvárása a Bécshez kapcsolódó társasági emelkedés fokmérője volt, unokájának, Csáky Rozáliának hosszú évekbe került, hogy beleélje magát a kitüntető címbe, s kedvezően használja azt fel törekvéseinek támogatására. Részletesen lásd: Papp Klára: Erdélyi arisztokráta hölgyek és a közügyek. = *Új Nézőpont*, 2017. 3. sz. 5–19. (továbbiakban Papp K., 2017.)

⁵³ Bethlen Miklós levele Csáky Katának Szebenből, 1769. június 7-én. Jósika hitb. lt. No. 661. 43.

⁵⁴ Jósika hitb. lt. No. 661. 41–42.

⁵⁵ Bethlen Miklóst József társuralkodó javaslata alapján fosztották meg a kincstartói feladatokról. Papp K., 2011. 164.

⁵⁶ Csáky Kata levele Bethlen Rozáliának Jósika hitb. lt. No. 662. 95–96.

⁵⁷ Papp K., 2014.

AZ ARISZTOKRATA NŐK SZEREPE A FELEKEZETVÁLTÁSOKBAN

Erdélyben a 17. századi fejedelmek reformátusokat támogató, s az evangélikusok mellett az unitáriusokat is elfogadó politikája után a század végétől, de mindenképpen a 18. századtól figyelhető meg jelentősebb mértékben a rekatolizáció. A házasságok a meghatározó birtokos családokban is felekezeti sokszínűséget eredményeztek, amely a vallási konfliktusok sokasodásához vezetett.

A nők szerepe az erdélyi felekezetváltásokban nem egy irányú. Bethlen Gábor és Bethlen Miklós pl. 1752 körül lettek konvertiták, holott édesanyjuk, Bánffy Klára református volt, s a fiúkat a Marosvásárhelyi Református Kollégiumban nevelték. Mindkét férfi felesége katolikus volt (Khevenhüller Mária Jozeffa illetve Csáky Katalin, mindketten grófnők), de anyjuk megtartotta vallását és Bethlen Gábornak pl. alaposan és hosszasan kellett magyarázkodnia, hogy áttéréssel valóban hitbéli döntést hozott.⁵⁸ Bethlen Miklós katolizálását bátyja mellett felesége is elősegítette.

A 18. század második felétől az erdélyi tekintélyes családok nőtagjainak jelentős része ragaszkodott református elődeik hagyományaihoz, a korábban (a 17. század végén, vagy a 18. század első felében) rekatolizált családok nőtagjai azonban személyes kapcsolataikat erősebben kötötték a bécsi udvarhoz, s onnan vették át a katolikus vallásosság mintáit is.

Amikor 1767-ben erőszakos lépésre került sor Bánffy Dénes lányának, Ágnesnek (1754–1831) tervezett református házassága ügyében, az apa mellett Bethlen Miklós családjának is komoly szerepe volt a tragikus akcióban. Bár Bánffy Dénes és felesége, Barcsai Ágnes olyan megállapodást kötött egymással, hogy lányuk református nevelést kaphat, az anya által Teleki Sámuellel tervezett házasságot azonban az udvar hallgatólagos támogatásával, a lány elrablása és erőszakos rekatolizálása által megakadályozták. Csáky Kata mellett első házasságából született, már felnőtt lánya, Bornemissza Annamária és a katolikus Haller Gábor felesége is jelen volt a 12 éves kislány elrablásánál. Bánffy Ágnest előbb Bethlen küllővári kastélyába vittek, majd Kolozsvárra, s végül Bécsbe került. 1768-ban térítették meg, megakadályozva ezzel Bánffy Dénes református feleségének eredeti szándékát.⁵⁹

A „kisasszony” küllővári tartózkodásával járó félelmeiről maga Csáky Kata is írt az apának, Bánffy Dénesnek. Barcsai Ágnes ugyanis az erőszakos lépés után udvarbíróját bízta meg a tájékozással. „az Grófné azzal a móddal ide kül-

⁵⁸ Bartha Zoltán: Bethlen Gábor hitehagyása. = *Erdélyi Krónika*, 2017. 3. sz. on-line <https://erdelyikronika.net/2017/03/bethlen-gabor-hitehagyasa/>

⁵⁹ Bartha Zoltán szerint Barcsai Ágnes Teleki Sámuellel hiába utazott még azon az éjjelen Bécsbe, nem tudtak a kislány védelmére kelni. Bartha Zoltán: Reformátusból katolikus. Bethlen Miklós vallási dilemmái. = *Erdélyi Krónika*, 2017. 4. <https://erdelyikronika.net/2017/04/reformatusbol-katolikus-bethlen-miklos-vallasi-dillemai/>

dette, hogy el ne mennyen addig, míg a kis asszonyt meg nem láttya, mivel az Grófné nem hiszi, hogy életben legyen...”⁶⁰ Csáky Kata azt nem engedte, hogy Mátyus udvarbíró beszéljen is a kislánnyal, s a biztonság kedvéért egy Budai nevű kapitányt is ott marasztott, mert attól félt, hogy az anya személyesen jöhet el támogatóival a gyermekéért. Ugyanakkor azt kérte Bánffy Dénestől, hogy „Én azt az kis asszonyt lelkemből látom, de csak jó lenne, ha a M.[éltóságos] Gubernátorné reá venné magát, hogy magával bé vinné [Kolozsvárra] az apáczákhoz, míg fel nem indulhatnak véle, ezt én mentől hamarabb kívánom.” A levél végi utóiratból az is kiderül, hogy gyermeklány tisztában volt helyzetével, amikor azt kérte vendéglátójától, hogy „vasárnap templomába mehessen”, de éppen a kérés, az udvarbíró levélben le nem írt fenyegetései, Bánffy feleségének lehetséges fellépése vezette Csáky Katát arra, hogy támogatásának korlátaira figyelmeztesse Bánffy Dénest, aki ezt követően meg is tette lépéseit.

Bánffy Dénes 1755-ben katolizált, a Bethlen fiúkkal csaknem egy időben. Felesége és anyósa viszont megőrizte református vallását. Az 1760-as években Bánffy már komoly tisztségeket viselt, 1763-tól Doboka, 1770-től Kolozs vármegye főispánja volt.⁶¹ A házaspár konfliktusai azért alakultak ki, mert a feleség nem volt hajlandó a jövedelem felét átadni férjének, csupán a korábbi megállapodásnak megfelelően 2000 forint évjáradékot biztosított számára. Mindketten az udvarhoz fordultak, ahol előbb a feleség kapott elégtételt. 1765-ben az asszony végrendeletet készített, amiből férjét kizárta, s megállapodott Teleki Sámuellel arról, hogy az leányát, Bánffy Ágnest veszi feleségül, amit 1766-ban Teleki az udvarral is elismertetett.⁶² A két probléma tehát összekapcsolódott, az anyagi függőség és a felekezeti meghatározottság. Amint azonban tudjuk, Bánffy Dénes revansot vett a sérelmekért, hiszen leányát végül az uralkodónő támogatásával katolikussá tette, házasságkötését pedig az anya szándékai ellenére megakadályozta, s feleségének csak a saját zálogbirtokán adott gazdálkodási lehetőségeket.⁶³

⁶⁰ Bánffy cs. lt. No. 1224. Almás, Gorbó, Küküllővár, missilisek, Küküllővár, dátum nélkül. A levél Bánffy Györgynek az iratai között maradt fenn, de a hozzá írott levelektől eltérően, ahol Csáky Kata mindig gubernátornak szólítja, itt a megszólítás csak „Méltóságos Gróf Úr, méltóságos jó Uram”, amely az 1770-es években írt levelek sajátja. Bánffy Dénes személyét erősíti a levél bekezdő mondata is, amely utal arra, hogy az apa is kísérte lányát Küküllővárra: „Excellentiád tetszése az vala elmenetelkor, hogy ha valami szükséges okom lesz, Excellentiádnak levelemmel alkatlanlankodjam...”

⁶¹ Bartha Zoltán: Felekezetváltás az erdélyi nemesség körében a 18. század folyamán. Bánffy Ágnes esete. In: *Non videri, sed esse. Tanulmányok a 60 éves Buzogány Dezső tiszteletére. Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek*, 22. A kötetet lektorálta és szerkesztette: Kolombán Vilmos József, Kolozsvár, 2017. 136.

⁶² Uo. 137.

⁶³ Bánffy Ágnest 1768-ban, Bécsben térítették katolikus hitre, s később Eszterházy János főkirályszéki tanácsoshoz ment feleségül. Teleki 1769-ben Bethlen Zsuzsannát vette el. Deé Nagy Anikó: A könyvtáralapító Teleki Sámuel. Kolozsvár, 1997. 43–45., valamint Papp K., 2011. 161–162.

Csáky Kata bizonyára katolikussága okán közeledett Bánffy Déneshez, aki nemcsak az éppen esedékes farsangi mulatságokra hívta fel figyelmét, de családja belső bajait, így Dénes fia elvesztése miatt érzett bánatát, terveit is megosztotta levelezőtársával, aki pedig Rozália lányának magánügyeit, majd a vele kapcsolatos házassági tervét is véleményeztette Bánffyval.⁶⁴ A grófnő munkássága is a katolikus imádságok írásában teljesedett ki, s egyértelmű támogatója volt férjének a katolikus egyház gyarapításában (templomépítések támogatása Kolozsváron és a saját birtokokon stb.) Miközben azonban ő és családja az erőszakosságoktól sem riadt vissza, lánya, Bethlen Rozália második házasságát már a református Vass Sámuellel kötötte, s anyja ellenében rugalmasságot tanúsított a vallási kérdésekben.

A felekezeti küzdelmekben tanúsított szerepvállalás ugyanakkor hozzájárult az önállóság megerősödésében. Csáky Kata egyházi személyiségekkel levelezett, többen fordultak hozzá segítségért, adományért, engedményekért, valamint imádságainak kiadatása érdekében az erdélyi püspököktől is támogatást kapott. Özevgyeége idején a családi birtok irányításában minőségi változások voltak megfigyelhetők, s erre az időszakra estek jelentős jótékonyági lépései is.⁶⁵

AZ ARISZTOKRATA NŐK SZEREPE A KÖZÉLETBEN

A 18. századi erdélyi arisztokrata asszonyok számára kellő mintát szolgáltattak a 16–17. századi fejedelmek feleségei, akik közül Izabella királyné, Báthory Zsigmond felesége Mária Krisztierna, majd a nagy református fejedelmek asszonyai: Károlyi Zsuzsanna, Brandenburgi Katalin fejedelemasszonyként, Lorántffy Zsuzsanna és Bornemissza Anna mindenképpen kiemelendők. De katolikus szerepvállalóként Báthory Zsófia és a választott fejedelem, I. Rákóczi Ferenc felesége, Zrínyi Ilona is említésre méltóak.⁶⁶ Valamennyien megfelelően alkalmazkodtak férjük családjának elvárásaihoz, kellően ki tudták használni a

⁶⁴ Bánffy Dénes 1776-ban a kolozsvári farsangról hiányolta a grófnőt és családját „... izenem, hogy bár itt tölténék a farsángot, mert itt van ám az özvegyasszonyok s kisasszonyok kellemeitve, ahol sok uraság s úrfiság rakással vagyon...” Jósika hitb. lt. No. 661. A levelezés nagyobb része „*Minden öröömöm elegyes volt bánattal*” Csáky Kata levelezése. Összeállította, a szöveget gondozta és a bevezető tanulmányt írta: Papp Klára, *Az Erdély-történeti Alapítvány és a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének kiadása*, Debrecen, 2006. 408.

⁶⁵ Papp K., 2011. valamint Papp K., 2008. 397–415.

⁶⁶ Papp Klára: Az erdélyi fejedelmi udvar. In. *Történeti Tanulmányok XI.* (Szerk. Takács Péter) Debrecen, 2003. 57–79., Oborni Teréz: *Erdély fejedelmei.* Pécs, 2002., Péter Katalin: Lorántffy Zsuzsanna. In. Tamás Edit (szerk.): *Lorántffy Zsuzsanna album.* Sárospatak, 2000. 9–67., Balogh Judit: Fejedelemasszony szerepek a 17. századi Erdélyben. In. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica Tomus XIX*, Fasc. 1 (2015), pp. 309–322.

kínálkozó lehetőségeket saját képességeik megmutatásához, s hosszabb távra szóló példát adtak kortársaik és az utókor számára.

Ahogy katolikus felekezeti kérdésekben a bécsi udvar adta a mintát, úgy a katolikus arisztokrata nők más kapcsolatteremtéseikben is az udvari szokásokat követték, s onnan vártak, s többnyire kaptak is törekvéseikhez segítséget.

Az arisztokrata nők – a vizsgált időszakban már egyértelműen – férjük oldalán lehettek részesei a társasági életnek, kaphattak szerepet a reprezentációban, juthattak bennfentes információkhoz. Figyelemre méltó azonban, hogy míg tájékozódásukat a 18. század folyamán jobbra személyes tapasztalataikra, vagy levelezésükre alapozták, a 19. század első felében egyre nyitottabbakká váltak a világra, s egyértelmű támogatói lettek a hírlapirodalomnak. A Jósika családban német lapokat és magyar lapokat egyaránt olvastak, 1831-ben legalábbis a családfő, Jósika János Gorbóra küldte ki azokat a feleségének, Csáky Rozáliának. Tudunk róla, hogy rokonságuk nőtagjai (közük tartozott gróf Kendeffi Ádám felesége, Bethlen Anna grófné, gróf Bethlen János felesége, Beldi Rozália grófné, de Csáky József felesége, Rhédey Terézia, s Csáky Rozália két lánya is: Antónia, Bornemissza János báróné és Josepha, Petrichevich Horváth Jánosné is) előfizetést is vállaltak.⁶⁷

Erdélyben a saját birtok határán túlmutató, önálló lépésre legfeljebb a jótékonykodásban, az egyházi építmények, iskolák, kórházak támogatásában lehetett jutni. Erre a 18. században már számtalan példát találunk, szinte minden felekezet tagjaként.

Daniel Polixena (1720–1755) Wesselényi István özvegyeként nemcsak hat gyermeket nevelt, hanem képzettsége (latinból és németből magyarra fordított teológiai munkákat, prédikációkat) és műveltsége révén is kitűnt kortársai közül.⁶⁸

A református *Bethlen Kata* (1700–1759) maga is adott ki imádságoskönyvet (1759), s nemcsak külföldi tanulmányokat, könyvkiadásokat támogatott, hanem maga is sokat vásárolt és olvasott, s ahogyan azt Bod Péter 1762-ben írott versében olvashatjuk,⁶⁹ támogatója könyvtárát a nagyenyedi kollégiumra hagyta:

„...*Nagy Bibliotékát e végre állata,
Ez az áldott Aszszony a Grof Bethlen Kata,
Jó magyar könyveket valahol kaphata,
Nagy áron magának mindjárt fel-váltata.*

⁶⁷ A Regélő 1833. évi előfizetői között. Papp K., 2017.

⁶⁸ Bod Péter: *Tiszta fényes drága bibor* [...], Kolozsvár, Páldi István, 1762. Közli Szigeti Jenő: *Protestáns erdélyi nagyasszonyok vallásossága a 18. században* In. *A nők a régi magyarországi vallásosság*. Szerk. Bajáki Rita és Báthory Orsolya, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Bp., 2015. <http://real.mtak.hu/33020/1/A%20n%C5%91k%20%C3%A9s%20a%20r%C3%A9gi%20magyarorsz%C3%A1gi.pdf> 330–331.

⁶⁹ Uo. 328–329.

*A jó könyvek számát maga is bővíté,
Egy könyörgéssel azt megékesíté,
Szükségei szerint azt maga készíté,
Ki-is nyomtatá s Istent ditsöité.*

*Nádudvari Péter tudos, betses könyvét,
Kereszturi Pálnak Egyenes ösvényét,
Udvari papjának Leksikon s más könyvét,
Világra botsátá; nem kiméllé pénzét.*

*Könyveit egy formán mind bé is köttette,
Nevét A. B. K. ával sarkára jedzette,
Hévízi Palotán poltzra helyhezette,
Elméjét azokban úgy gyönyörködtette.*

*Ritkaságot látni ha ki kívánt talált,
Élnek a tudosok; itt nem látnak halált,
Éltek azoknak-is elevenségre vált,
Kik el nyomúltak volt; áldás azért rá szált.*

*Gondja vót arra is, hogy együtt légyenek,
Hólta után osztán elne széledjenek,
Bizonyáságot rólla mindenkor tégyenek,
Meg tartani tetszik valamig Istennek.*

*Azért az Enyedi Könyves Házba tette,
Maga életében oda bé vitette,
Jó téteményeit ezzel bővítette,
E nagy Oskolához megöregítette. ...”*

Wesselényi Kata bárónő (1735–1788) szintén korán megözvegyült, s maga vezette birtokát. Végrendeletében unokahúgának, Bethlen Zsuzsannának adományozta vásárhelyi házát, amelyhez annak férje, Teleki Sámuel építette hozzá a könyvesházat (1799–1802), így az épület a későbbi Teleki Téka egyik szárnya lett, ahol könyvgyűjteményét is elhelyezték.⁷⁰

Csáky Kata grófnő, aki maga is imádságok és imádságos könyv szerzője volt, a kolozsvári katolikus iskolának (1779) két árva gyermek oktatására, a szebeni Orsolya apácakolostornak „egy kisasszony támogatására” tett alapítványt (1781), de a kolozsvári minorita templom építését is támogatta (1776).⁷¹

⁷⁰ Deé Nagy Anikó: *Könyvgyűjtő asszonyok a XVIII. században*. <https://mek.oszk.hu/03100/03148/html/bethlen13.htm>, valamint Uő: *Báró hadadi Wesselényi Kata, a hitben élő református nagyasszony*. Kolozsvár, 2017.

⁷¹ Jósika hitb. lt. No. 542.

EGYEDI PÉLDA ÉS LEHETSÉGES TENDENCIA CSÁKY ROZÁLIA SZEREPVÁLLALÁSAI, KEZDEMÉNYEZÉSEI

Csáky Kata unokája, Csáky Rozália a családi kapcsolatok ápolásában nagyanyja példáját követte, de, az erdélyi főkormányiszéki elnök feleségeként azt a hagyományt is folytatta, amit Bánffy György gubernátor felesége, Palm Jozefa indított útnak, aki Kolozsváron az éhínség enyhítésére népkonyhát működtetett (1817–1822). Rozália 1831-ben, a kolerajárvány idején kezdeményezett gyűjtést a szegények élelmezésére.

A nyitott szellemű, művelt hölgy szemmel láthatóan nem csupán a férje pozíciójához kapcsolódó lehetőségekkel élt. A családi örökségként kapott csákgörbői kastélyban több mint ötezer kötetet tartalmazó könyvtárat és családi képtárat, botanikai gyűjteményt hozott létre. A családi levelek tanúsága szerint igen jó kapcsolatépítő képességekkel rendelkezett, s igyekezett a rokonsággal és az új hivatali ismerősökkel is jó viszonyt kiépíteni. Csáky Rozália levelezési körébe tartoztak urasági tisztek pl. Bakó József, akivel több levelet váltott, de pl. Pálffy András erdőmesterrel is. Írt neki egy Schustekh nevű generális is Szebenből, egy bizonyos Felin Layard Párizsból, egy Malfatti nevű orvos Bécsből (franciául leveleztek), vagy Franz Joseph Jacquin bécsi egyetemi tanár, de mellettük pl. Pálffy András erdőmester vagy Hoványi Ferenc szilágysomlyói plébános és az erdélyi püspök is megörvendezettte magyarul írott leveleivel.

Nagyanyjához hasonlóan ő is a végrendelet révén hozzá került Csáky birtokok tulajdonosaként irányította férje mellett saját uradalmait, s igyekezett rangjához méltóan a nők számára megnyíló társadalmi lehetőségeket kihasználni. A testvérével, Csáky Józseffel megosztott örökséghez (anyja halála, majd Haller János özvegyének, Nemes Zsuzsannának halála után) 1822-ben jutott hozzá, amely önállóságának teret adott, akkor, amikor már túl volt gyermekei felnevelésén, ezért nem véletlen, hogy önálló kezdeményezéseinek, vállalkozásainak sora egyaránt az 1820-as évektől indult.

Saját kezdeményezései, s az egyéni ötletek megvalósításai során új típusú kapcsolatai alakultak ki, amelyekben az ismeretszerzésnek, a problémák tudományos, vagy gyakorlati megoldásának lehetőségeit kereste.

Csáky Rozália kezdeményezései során bátran kilépett az őt körülvevő arisztokrata körből, ötletei megvalósításához könyveket keresett, amiket beszerzett és elolvasott, sőt azokat másoknak (Wesselényinek, Jósika Miklósnak, más szomszédos birtokosoknak stb.) is átadott olvasásra, akikkel a problémák megoldása érdekében konzultálni kívánt. De ha szükségesnek látta, leveleivel felkereste a könyvek szerzőit és személyesen egyeztetett velük, informálódott általuk.

1823-ban részese volt egy új növény felfedezésének. Egy Bethlen Katalin kolozsvári kertjéből kapott ismeretlen orgonát Csáky Rozália küldött fel Bécsbe, ahol megállapították róla, hogy új cserje. 1830-ban báró Franz Joseph Jacquin

bécsi egyetemi tanár róla nevezte el a növényt Jósika orgonának (*Syringa josikaea* Jacq.). Botanikai kérdésekben vásárolt fűvészkönyvből tájékozódott, s azt Wesselényinek is odaadta olvasásra.⁷²

A grófnőnek Brunszvik Teréziával folytatott levelezése készítette elő az első kolozsvári óvoda létrehozását, amelyhez könyveket és különféle eszközöket is kapott, ahová kb. hatvan gyermeket vettek fel.⁷³ A kolozsvári óvodát, amely 1830. május elsején nyílt meg, a Csáky Rozália vezetésével működő asszonyi egyesület működtette. Az óvodaalapításról, a gyermekek vallásos neveléséről birtokszomszédjával, Wesselényi Miklóssal is konzultált, levelezett. Wesselényi óvatosságra intette a grófnőt az óvodai vallásoktatással kapcsolatban, mondván, nem egyszerű dolog annak eldöntése „mikint kelljen óvodában Istenről, mennyről ...szólni...”⁷⁴ A birtokszomszéd báró nagyra értékelte, hogy bár Rozália Erdély legnagyobb hatalmú emberének felesége, s mégis képes volt felülemelkedni helyzetén: „... mostani nőm iránt nem rangot tekintvén, hanem hűséget, s szív tisztaságot becsülvén, viseltetni méltóztatott Excellentiád”⁷⁵

Csáky Rozália több levelet váltott Wesselényi Miklóssal, Kendeffy Ádámmal, Jósika Miklós íróval, unokatestvérével, akit egy induló vállalkozás, a cukormanufaktúra fejévé tett, tudván, hogy Erdélyben csak férfi számára elfogadható a hasonló tevékenység végzése.⁷⁶ Az író ugyan egy évvel később önként kivált a manufaktúra szervezéséből és irányításából, ettől kezdve Rozália önállóan tevékenykedett, s a vállalkozás a forradalomig eredményesen működött.

Jósika János felesége, Csáky Rozália művelt, jó gyakorlati érzékkel, önálló akarattal bíró személyiség volt, aki kapcsolatokat képes építeni és fenntartani. Az 1820-as évek közepétől, amikor anyja, Bethlen Rozália halála után jelentősebb saját birtokvagyonhoz jutott, férje akaratával szemben is véghezvitte elképzeléseit (a cukormanufaktúra létrehozását és működtetését, a kolozsvári óvodát, a jótékonyági szervezéseket, nőegylet stb.).⁷⁷ Az újabban feltárt források is egy nyitott,

⁷² A növényt Johann Christian Baumgarten látta meg Bethlen Katalin kertjében, s ő feltételezte, hogy eddig ismeretlen egyedet találtak. [<http://eloerdely.org/utazo/termesz.html>]; 2008. szeptember 20.] Wesselényit a fenyők fajai érdekelték jobban. Jósika hitb. lt. No. 416. A felfedezésről legújabbban Želimir Borzan: O običnom i Josikinom jorgovanu = *Krčki val*, 2017 svibajn, 58., 59.

⁷³ Hornyák Mária: Az európai óvodaügy hőskora Brunszvik Teréz levelezésének tükrében 2. rész: (1828–1831) = *Neveléstörténet*, 2005. 1–2. sz. (www.kodolanyi.hu/nevelestortenet/index.php)

⁷⁴ Papp K., 2011. 223.

⁷⁵ Jósika hitb. lt. No. 416. Wesselényi Miklós Csáky Rozáliának 1846. január 21-én, Zsibóról küldött levele.

⁷⁶ Papp Klára: Csáky Rozália grófnő cukormanufaktúrájának kezdetei. In. *Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára*. Szerk. Angi János és Ifj. Barta János, Multiplex Media – Debrecen University Press, Debrecen, 2005. 139–153. (továbbiakban Papp K., 2005.)

⁷⁷ Jósika hitb. lt. No. 411. Botanikai gyűjteményének gyarapítása mellett pl. arról is leírásokat gyűjtött udvarbírájától, hogy pontosan milyen színeket lehet elérni az ún. festőnövények hasz-

környezete problémáira érzékeny asszony képét erősítik. Erdélyi kortársai ezért Csáky Rozália grófnőre nem a nagyhatalmú férj, a főkormányászéki elnök társaként, hanem egyre inkább egy újító szellemű, vállalkozásokra kész asszonyként tekintettek, aki jelentős kezdeményezések támogatója, véghez vivője volt.⁷⁸

Kérdéses, voltak-e Csáky Rozáliának társai a kezdeményezésekben az erdélyi arisztokrata nők köréből? A széles körű kapcsolatokat vizsgálva szembetűnő, hogy a grófnő maga is keresett ötleteihez társakat, s azokat meg is találta az arisztokrata férfiak körében, akiknek már volt gyakorlata a közéletben, s akiknek tevékenységét a kortársak is elismerték. Az ötletek megvalósításához segítették a tanácsot adó szakemberek, s gyakorlati kérdésekben jártas mesteremberek is.

1823-ban hozta létre a „Kolozsvári Nemes Jóltevő Asszonyi Egyesület”-et, amely több kezdeményezést is tett: irányításával jött létre az ún. Haller-kertben a „népkert”. A népkertben nem csak pihenő és szórakozó helyet kell látni, hiszen az alapítók ott elsősorban a szegények megsegítését szorgalmazták. A dolgozóház negyven szegény számára az egyesület tagjainak természeti (építési anyag) és pénzadományából épült fel. A dolgozóházban tizenkét ágyra arisztokrata hölgyek tettek alapítványt, s aki ebben részesült, az szállást, étkezést, ruházatot kapott, illetve betegsége esetén gyógykezelést a Karolina-kórházban.

A grófnő nem volt azonban mindenben megelégedve nőtársaival. Amikor elhatározták a köz-sétatér, vagy promenada létrehozását, mindez egybekapcsolódott újabb közcélokot szolgáló ötletek megvalósításával, mint a halász-ház, az úszó iskola (amelyre az ifjú urak adtak össze 745 forintot) vagy az úrlovasok akadályversenye számára kialakított tér. 1832 májusában azonban Csáky Rozália már maga panaszkodott Kováts püspöknek a részvétlenségről: „az Egyesület csak név szerént az, 6 esztendőktől fogva szinte csak belőlem állván, szép dámáink adakozó kezek éppen semmivel sem segítenek, »táncoló lábaik« hoznak be még egy keveset az egyesület céljainak megvalósítására.”⁷⁹ Rozália utalása az az ún. néma bálokra vonatkozott, amelynek szokását is ekkor vezették be, amikor a „meg nem rendezett bál költségeire” gyűjtöttek, s az összeget, pl. ez esetben a sétatér kialakítására költötték. Az előbbi eset arra mutat, hogy az egyesület tagjai, a korszak arisztokrata hölgyei igyekeztek tájékozódni koruk történéseiről, követték a sajtóban megjelenő információkat, de inkább időszakos adományok megajánlásában jeleskedtek, s kevésbé vállalkoztak hosszan tartó, vagy idő- és pénzigényes feladatokra.

nálatakor, vagy maga is részt vett régészeti anyag felszínre hozatalánál, s rögzíteti a legfontosabb adatokat.

⁷⁸ Papp K., 2005.

⁷⁹ A kolozsvári nőegylet az uralkodónó folyamatos anyagi támogatása mellett működött: a számadások szerint 1000 forintos éves támogatást kaptak Karolina Augusztától. Papp Klára: Arisztokrata nők mecenatúrája szociális és kulturális területen. (Az erdélyi Csáky és Jósika családok példáján) In. *Publicationes Universitatis Miskolciensis*, Sectio Philosophica, Tomus XXI. Fasc. 2. (2017) 302–312. A sétatérrel 305., a Kováts püspöknek tett panasz 306.

A jelenség okai közé tartozott, hogy a nők családon belüli szervező, gondoskodó szerepe a 18. században és a 19. század első felében sokkal jelentősebb volt, mint azt napjaink példái alapján gondolhatnánk. A gyermeknevelésen túl az unokákkal való foglalkozás mellett az idősekről való gondoskodás is a feladatok közé tartozott, s a teendők száma növekedett, ha a család gyarapodott. A nők életüknek viszonylag rövid időszakában fordíthatták érdeklődésüket kizárólag az őket érdeklő ügyekre – beleértve a saját birtok önálló irányítását is –, mivel családjuk folyamatosan ellátta őket napi teendőkkel. Ezért csak a különleges helyzetben lévő, s szerepvállalásukat sikeresen koordináló nők számára nyílt meg a saját kezdeményezés lehetősége.

Valamennyi példa arra mutat, hogy azok az arisztokrata nők tűntek ki férfi családtagjaik közül, akik önálló birtokkal rendelkeztek és műveltségükre, kapcsolataikra alapozva valamilyen alkotó tevékenységbe foghattak. A politikában nem kaphattak szerepet, figyelmük ezért fordult a szellemi tevékenység, a társasági (civil) kezdeményezések és az önálló vállalkozások felé, amely területeken a 19. század első felében néhányan már megtették első lépéseiket.⁸⁰

⁸⁰ A nők változó szerepére vonatkozóan lásd még a kötetben Nagy Bettina, Kertész Tünde Fruszina, Zsoldos Ildikó és Barta Róbert tanulmányait.

NAGY BETTINA

**KELLEMESI MELCZER LÁSZLÓNÉ,
GR. MAILÁTH MÁRIA (1770–1833) ÖZVEGYI ÉVEI
A HOZZÁ ÍROTT LEVELEK TÜKRÉBEN**

Mailáth József leányáról, kevés adat állt eddig a szélesebb szakma rendelkezésére, tanulmányomban szeretném azonban minél közelebb hozni alakját. Kutatási témám szempontjából Mailáth Mária Apollónia életének vizsgálata épp azért fontos, hogy a Mailáth-család egészének történetéből egy újabb mozaikdarabka a helyére kerülhessen. E nagy múltú arisztokrata család nőtagjának az életéről viszonylag keveset tudunk. Jelen munkámban arra teszek kísérletet, hogy egy állóképet mutassak be a grófnő életéről. Mailáth Mária levelezéseinek egy része a családi levéltárban fennmaradt, így fontos forrásként szolgál életének bemutatásához. Másrészt a Melczer család iratai, a Melczer gyermekek levelezésének vizsgálata is hasonlóan meghatározó fontosságúak Mailáth Mária életének és özvegységének bemutatása szempontjából.

Apja, Gróf Mailáth II. József, 1735-ben Nagyszombatban született. Hont vármegyében kezdte meg hivatali karrierjét. 1755-ben jegyzőnek nevezték ki, majd még ebben az évben alispán és országgyűlési követ lett. 1767-től Mária Terézia kamarai tanácsosnak nevezte ki. A Mailáth család egyik fontos uradalmát, a törökbálinti uradalmat 1775-ben Mária Terézia adományozta II. Józsefnek. 1777-ben Szeverin vármegye főispánja és Fiume kormányzója lett. 1780-ban II. József császár kinevezte Szerém vármegye főispánjává és a magyar udvari kamara alelnökévé, 1785-ben pedig a pesti kerület királyi biztosa lett. 1786-ban a bécsi udvari kamara alelnöki tisztségét is megkapta, 1789 és 1795 között pedig magyar királyi udvari alkancellárként tevékenykedett. 1789–1795 között főkamrás, majd 1790-ben Borsod vármegye főispánja lett. 1794-ben a Galícia helyettes kormányzója és 1795-től a magyar királyi tárnokmesteri méltóságot viselte. 1802-ben államminiszterré nevezték ki, emellett Verőce és Borsod vármegye főispáni címét viselte haláláig.¹ Mailáth Mária Mailáth II. József, kamarai tanácsos és nagybossányi Bossányi Mária negyedik gyermekeként látta meg a napvilágot 1770. január 15-én, Kiskérben. Apja kétszer nősült, első házasságából szü-

¹ Szijártó M. István: *Emberek és struktúrák a 18. századi Magyarországon. A politikai elit társadalom- és kultúrtörténeti megközelítésben.* Akadémiai Doktori értekezés. Budapest, 2017. 293.

letett lányai közül Mária volt a legidősebb. Tanulmányait illetően kevés információ áll a rendelkezésünkre, de tudjuk, hogy latinul, németül és olaszul is kiválóan beszélt.²

A kor szokásaihoz híven, Majláth II. József fiatalon férjet választott legidősebb lányának. Az arisztokrácia köreiben általános volt, hogy olyan társat választottak, aki hasonló tekintéllyel, megfelelő egzisztenciával, vagyoni biztonsággal és birtokkal rendelkezett. 1787-ben Mailáth Mária házasságot kötött kellemesi Melczer Lászlóval. A férj családja Sáros vármegyéből származó nemesi család volt, akik felmenőiket a 15. századig vezették vissza. Kellemesi Melczer László Borsod vármegye egyik jeles alakja volt, aki számos tisztséget tudhatott magáénak. 1781-től Melczer László borsodi aljegyző. Ismeretes – többek között Faragó Tamás jóvoltából – Miskolc városához kötődő szabadkőműves páholyban való részvétele. Regionális központi szerepe miatt éppen Miskolcot tartották alkalmasnak a nemesi szervezők a zavartalan ténykedésre. Török Lajos gróf volt a kezdeményezője a páholy alapításának, az „Erényes világpolgárhoz” (vagy más néven „Erényes kozmopolitához”) páholy 1781. május 18-án, a gróf elnöklétével alakult meg.³ Ennek a páholynek a tagja tehát Majláth Mária férje és meggyőződésem szerint ezt követően ívelt meredeken felfelé Melczer László politikai pályafutása. Karrierjének hosszú, nyolc hónapig tartó májbetegsége vetett véget, 1823. április 20-án. A gyászjelentésében erről így olvashatunk:

*„Kelemési Melczer Lászlóné, született Székhelyi Gróf Majláth Mária, mely gyászba borultan 's kesergő szívvel jelenti maga 's nyolcz gyermekeinek, úgymint: Ignác, Aloíz, András, Nepomuk, Flórián, István fiainak, Mária és Francziska Leányainak neveikben: szeretve tisztelt férjének 's imént nevezett Árváji' édes Atyjoknak, néhai Méltóságos Kelemési MELCZER LÁSZLÓ Urnak, a' Császári 's Apostoli Királyi Felséges Septemvirális Tábla' Birájának, szinte nyolcz hónapig tartott máj-betegségéből, minden halotti Szentségnek' buzgó és ájtatos felvétele után e' folyó 1823dik esztendő' Áprilisának 20dikán délutáni 6 óraker példás életének 69dik, közjóra szentelt szolgálatainak 49dik, boldog házasságának 36dik esztendejében történt csendes halálát. [...]"*⁴

A sok-sok részvétlevélből, amelyeket az özvegy ekkortájt kapott, itt most csak Belánszky József, nyitrai nagyprépostot és kinevezett beszercei püspököt idézzük, aki 1823. május 12-én, Nyitráról nyilvánította részvétét Melczer László özvegyének és gyermekeinek:

² Honművész, 1833. 11. sz. 97. Online: https://adtpus.arcanum.hu/hu/view/Honmuvesz_1833_2/?pg=88&layout=s&query=majl%C3%A1th%20 (Utolsó letöltés: 2018. 09.15.)

³ Faragó Tamás: *Miskolc története III/2. 1702–1847-ig*. Miskolc, 2000. 813.

⁴ MOL Gyászjelentések. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-DHH7-1BK?i=588&wc=M6W2-HP8%3A101521201%2C106170001&cc=1542666> Utolsó letöltés: 2018. 09.27.

„Bánatos jelentését Méltóságodnak a Méltóságos Kelemési Melczer László úr, ő császári s’ apostoli királyi felségének tanácsosa, aransarkantyús vitéz, e folyó 1823-dik esztendei április 20-dik napján ájtatosan s dicsőségben végeztett munkás élete felől szívbeli érzékenységgel olvastam, s az olvasás közt Méltóságodnak szomorúságában én is részesültem.

Valóban érdemlenek a dicsőült hamvai közönséges halandó tiszteletet, érdemlenek buzgó emlékezetet, mert a Haza is vesztette el ő benne egy munkás fiát, igazság és emberszerető bíróját, a felség is egy hív szolgáját!’⁵

MAILÁTH MÁRIA, AZ ANYA

A Melczer család életében nagy változásokat hozott a családfő elvesztése. A birtokok irányítása, a gazdaságok működtetése, a gyerekek nevelése és taníttatása és a családfenntartó szerepe is az özvegy Mailáth Máriára hárult. Az árvák legtöbbje apjuk halálakor még kiskorú volt. Melczer Flórián 15, Melczer István pedig 13 éves volt. Legidősebb lányuk, Melczer Mária korán kirepült a családi fészekből, 1816. augusztus 20-án férjhez ment Gulácsi Farkas Antalhoz, a dunántúli kerület táblabírájához.⁶

Levelezésének nagyobb hányada gyermekeitől érkezett leveleket jelent, amelyek anyjuk özvegyé válását követően keletkeztek. Megfigyelhető, hogy a fiúk egy kivételével a katonai pályát választották, és csak Melczer István, a legifjabb Melczer fiú töltött be vármegyei, később országos tisztségeket, ezáltal követte apja, illetve a Mailáth családban szokásos családfői pályafutást.

Melczer István 1810. július 3-án született Pesten. Szülővárosában végezte tanulmányait; jogot hallgatott, majd a joggyakorlati pályáját Eperjesen, a tiszán-inneni kerületi táblánál folytatta. 1830-ban királyi táblai hites jegyzővé esküdött fel az akkori királyi személynök mellé és 1832-ben ügyvédi vizsgát tett. Mind-eközben részt vett 1830-ban báró Sennyey János helyetteseként az országgyűlésen, majd nagybátyja, gróf Mailáth Antal a kolera miatt kiküldött királyi biztos mellett működött Borsod vármegyében 1831-ben.⁷ István kevés levelet váltott az édesanyjával. Fennmaradt levelek 1828-ban és 1829-ban keletkeztek. 1828. február 4-én, Miskolcon kelt levelében megköszöni az anyja ajándékait, s azokat el-

⁵ Majláth család levéltára. Majláth Máriához írott levelek. (továbbiakban MNL OL P 1829 6. tétel). MNL OL P. 1829 6. tétel, No. 27. 1823. május 12.

⁶ Petrik Géza: *Magyarország Bibliográphiája. 1712–1860.* II. kötet. Bp., Kiadja Dobrovsky Ágost. 1890.

⁷ Vasárnapi Újság. 1866. 28. sz. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/VasarnapiUjsag_1866/?Pg=326&layout=s&query=melczer%20istv%C3%A1n (Utolsó letöltés: 2018. 09.25)

fogadja.⁸ Levelezésükből egyértelműen kiderült, hogy a családtagok közül István felelt a hegyaljai borok eladásáért. Az anyjának írott leveleiből tudjuk, hogy a másolás borból 9 hordóval adott el 40 forintért, az ordinárium borból 5 hordónyit sikerült eladnia 20 forintért.⁹ Pénzszűkében lehetett ugyanakkor, hiszen felesége LoPresti Henriett megbetegedett, így kénytelen volt később olcsóbban is eladni a borból. Több helyen utalt leveleiben a pénz hiányára, de elküldte anyjának a hegyaljai borokból származó teljes jövedelmet.

Mailáth Mária gyermekeivel folytatott levelezéseiből kitűnik, hogy a félárvak általában pénzszűkében voltak, többen is anyagi gondokról számoltak be a grófnőnek. Igyekeztek a korábbi életszínvonalukat fenntartani, dajkát, szakácsnőt, szolgálót és kocsist is szívesen alkalmaztak.

Legidősebb fia, Ignác 1795-ben született. Keresztleveléből tudható, hogy keresztzülei Németh János királyi tanácsos és királyi ügyek igazgatója és anyja testvére, Mailáth III. József voltak.¹⁰ Katonai pályát választott, főhadnagyként szolgált 1820-ban. 1820-ban kelt levelében leírta, hogy több bosszúságot nem kíván okozni anyjának, de sajnos ezekből a levelekből sem derülnek ki a pontos részletek. Levelei közül kettőt apja halála előtt írt a grófnőnek, másik két fent maradt levelét az apja elvesztésének évében címezte az anyja számára. 1823-ban kelt leveléből kiderül, hogy marad katona, „hiszen a sors ezt rendelte el számáramra”. Feltételezésem szerint a grófnő szerette volna, ha fia felhagy az aktív szolgálattal. A levélből kiderült, hogy Mailáth Mária a pöstyéni fürdőbe készült, így fia minél hamarabb még otthoni címére válaszolt a levelére. Megkérte az anyját, hogy Mukinak (azaz Melczer Jánosnak) írja meg, hogy meddig lesz a fürdőben, mivel ő 6 hónap szabadságot kér, reméli, addigra az anyja is hazatér és találkozhatnak. Leveleiben tudósította a grófnőt hadi útjairól. Cremona-Alexandria-Trieszt is az útjai között szerepelt. Ignác az 1823. június 12-én, Cremonában kelt levélből tudjuk, hogy milyen hatalmas nehézséggel kell megküzdeniük apjuk elvesztését követően. Az derült ki a levélből, hogy Ignácot viselte meg legjobban az apja elvesztése. *„Mukitól szinte tegnap vettem levelet, csak az őrsre le jöhetne szabadságra, szegény ő is mélyen érzi nehézségünket, nagy csapást bocsátott az Isten reánk szeretett Atyánknak elvesztése által, ezt én mélyen érzem.”* Nehezen élte meg, hogy családját immár másfél éve nem látta. A levelek azt sugallják,

⁸ Nem részletezi azonban, hogy milyen ajándékot küldött neki az anyja. Kellemesi Melczer család levéltára. Mailáth Mária-hoz írott levelek (továbbiakban: MNL OL P 1829 7. tétel) MNL OL P 1829 7. tétel, No. 168.

⁹ Két kiveszőben lévő bortípus, amelyekben közös, hogy mindkettő az aszúkészítés másodterméke. Az ordinárium az aszútörköly, amely a kiválogatott aszúszemekből készült színbor. A Tokaj-Hegyalján a legnagyobb mennyiségben készítették az ordinárium bort. A másolás a viszsamaradt seprő újbóli, alapborral történő felöntésével készül. In: *Magyar Néprajzi lexikon*. Online: <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-405.html> (Utolsó letöltés: 2019. 01. 12.)

¹⁰ A kellemesi Melczer család levéltára. Melczer Ignác iratai. (továbbiakban MNL OL P 1832) MNL OL P 1832 16. tétel, No. 1.

hogy szoros volt a kapcsolat anyja és fia között, hiszen segítséget is anyjától remélt. Pénzt kért, hogy a telet anyjával és testvéreivel együtt tölthesse.¹¹ Andrásról, testvéréről is írt, így megtudjuk, hogy szintén szolgálatot teljesített és hónapok óta nem adott hírt magáról, félő, hogy újra áthelyezték és ezért nem írt. Végrendeletét 1826. október 25-én vetette papírra, hosszan tartó betegsége miatt. Temetését testvére, Alajosra bízta, kérte, hogy apja koporsója mellé helyezték végső nyugalomra. Emellett Alajost, mint testvérei között a legidősebb fiút meghatalmazta, hogy a kezelt javait ő intézze a továbbiakban. Két lovát és a hármokat, illetve a lovaskocsiját is ráhagyta. Az apjától kapott karniol pecsétgyűrűjét, amelyet Flórián használt és az öt kövel díszített sárga gyémántgyűrűjét, amelyet anyjának, Mailáth Máriának adott gondviselés gyanánt, átadta Alajos részére. Többi gyűrűjét, amelyek Melczer Máriánál voltak, kérte, hogy maradjanak nővérénél és osztozzanak meg legfiatalabb testvéreivel, Flóriánnal és Istvánnal együtt. Két csikóját János és András nevű öccseire hagyta, amelyekkel szabadon rendelkezhetek. Ruháit, asztali és házi készületeit és a korábban megszerzett Sajóörösi jószágait fiútestvéreire hagyta. Könyveit szintén Alajosra hagyta, kiválthatta a számára fontosabb darabokat. Testamentuma lejegyzésének évében, 1826-ban elhunyt.¹²

Mailáth Mária Alajos nevű fiával való levelezéséből három levél maradt fent, az első még Melczer László halála előtt, 1820-ban keletkezett, a másik kettő 1827-ben és 1832-ben. Elmeséli a változásokat, miszerint új szakácsnőt fogadott fel Majorkáról, aki egy idősebb asszony. A kocsis és a szolgálójuk is új, akikre panasz nincs, jól végzik a dolgukat. Meglátogatta öccsét, Flóriánt, aki Buzitán élt. Melczer Flórián és Melczer Alajos felesége testvérek voltak. Melczer Alajos felesége Szentimrey Lujza, Flórián felesége pedig Szentimrey Anna volt. Arról tanúskodnak a levelek, hogy Alajos felesége, Lujza sok időt töltött családjánál otthon. A feleség árendáját szívesen vette, Lujza apja és az anyja is mindennemű segítségüket ajánlották a fiatalok számára. Alajos megírja anyjának, hogy a farsangot nem tudják együtt tölteni, Lujza gyermeket várt, de remélte, minél hamarabb találkozhatnak.

Melczer András, vagy ahogyan sokszor emlegették, Andor, a grófnő negyedik fia 1800. december 2-án született Miskolcon. Az anyakönyvi kivonat szerint december 2-án megszületett az ikertestvére Ferenc is, akit Franciscus Xaverius Melczer néven anyakönyveztek, azonban feltételezhető, hogy Ferenc csecsemőkorában meghalt, hiszen a családfán és apja gyászjelentésében sem szerepel a neve.¹³ Melczer Andor tanulmányait a bécsi Hadmérnöki Akadémián végezte. Érdemes megjegyezni, hogy korán, mindössze 13 évesen katonai szolgálatba lé-

¹¹ MNL OL P 1829 7. tétel, No.163.

¹² MNL OL P 1832 16. tétel, No. 2

¹³ Melczer András és Melczer Ferenc anyakönyvi kivonata. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YSBW-7ND?i=242> (Utolsó letöltés: 2019. 01. 05.)

pett. Tisztként a Reichstadti herceg hadsegédjének állt, illetve magyar nyelvre tanította őt.¹⁴ 1820-tól folyamatosan mérnökkari hadnagyként szolgált. 1845-ben ezredessé nevezték ki és a 19. Schwarzenberg gyalogezred parancsnokává léptették elő.¹⁵ 1848-ban gróf Batthyány Lajos miniszterelnök a hadügyminisztérium létrehozását kezdeményezte. A minisztérium élére magas katonai rendfokozatú személyt kellett állítani, emellett fontos volt, hogy magyar származású legyen és „magyar hazafi hírében álljon.” Így esett a miniszterelnök választása Mészáros Lázárra, akit 1848-ban a hadügyminisztérium vezetőjévé neveztek ki. Kinevezését követően hozzákezdett minisztériumának megszervezéséhez. Első intézkedése során az államtitkári tisztségre Kellemesi Melczer Andort javasolta. 1848. június 30-án kinevezése megtörtént, viszont az osztrák hadügyminiszter nem szívesen engedte el a császári hadseregből. Tényleges kinevezésére augusztus 8-án került sor.¹⁶ Augusztus 12. és 19. között Ottinger vezérőrnagy utódként a magyar drávai hadtest ideiglenes parancsnokává nevezték ki, viszont szeptember elején lemondott parancsnoki tisztségéről, s nem sokkal később Magyarországról is emigrált.¹⁷ Levelezésének egy csekély része maradt fent a családi levéltárban, így életének részleteiről nagyon kevés információval rendelkezünk. Testvérei közül legifjabb öccsével, Istvánnal és Jánossal levelezett. Jánost 1847. május 22-én írott levelében meghatalmazta, hogy minden Borsod vármegyei és sajoszögedi ügyében, őt teljhatalmi megbízottjának nevezi meg.¹⁸ Ugyanezen év június 20-án Linzből arról számolt be Jánosnak, hogy Georgina nevű lánya több hete súlyos beteg. Másik két gyermekét, Andort és Malvint kénytelen távol tartani tőle. Mailáth Antal és Mailáth József látogatásukat tették nála, akik Georgina betegsége miatt megszakították utazásukat és csak később indultak Bécsbe. Megkérte Jánost, hogy ügyeit a továbbiakban is intézze és tájékoztassa, hogy mikor mi történik, emellett pedig ne feledkezzen meg a segítségnyújtásról sem.¹⁹ Istvánnak 1858. április 18-án kelt levelében elmondta, hogy az 1000 forintnyi adósságát rendezni kívánja a veszprémi káptalan részére és kérte öccsét, hogy a kezén lévő 700 forintot juttassa el a részére. A levélből kiderült, hogy István korábban küldött neki 110 forintot, és ezután megszakadt a két testvér kapcsolata.

¹⁴ Vasárnapi Újság. 1873. 37. sz. 446. Online: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Vasarnapi_Ujsag_1873/?pg=447&layout=s&query=melczer%20andr%C3%A1s (Utolsó letöltés: 2019. 01.05.)

¹⁵ Bona Gábor: *Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara*. Online: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/> (Utolsó letöltés: 2019. 01.05.)

¹⁶ Honvéd 9. szám. http://misc.bibl.u-szeged.hu/3422/1/honved_002_009_004-019.pdf Utolsó letöltés: 2019. 01.04.

¹⁷ Bona Gábor: *Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara*. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/> (Utolsó letöltés: 2019. 01. 05.)

¹⁸ A kellemesi Melczer család levéltára. Melczer Jánoshoz írott levelek (továbbiakban MNL OL P 1832 20. tétel) MNL OL P 1832. 20. tétel, No. 34.

¹⁹ MNL OL P 1832 20. tétel, No. 40.

Andort aggasztotta öccse hallgatása, kérte, hogy rendezzék a viszonyukat, hiszen az ő sorsa e nélkül is nehezen ment.²⁰ Feltételezhető, hogy István és Andor között azért alakult ki a konfliktus, miszerint Andor Jánosra bízta az ügyei intézését, jövedelmeinek és jószágainak a kezelését. Ami tudható életéről, hogy 78 éves korában, mint nyugalmazott őrnagy, Bécsben hunyt el, 1873. szeptember 4-én.²¹

Melczer János (Muki) katonai pályát választott, ahogyan a Melczer család számos tagjára jellemző volt a katonai szolgálat. A katonai pályafutás szempontjából a grófnő legkiemelkedőbb gyermeke Melczer János volt. 1803. június 14-én született Pesten,²² keresztleveleiből tudható, hogy keresztanyja gróf Festetics Julianna lett, aki Széchenyi István édesanyja volt.²³ Tanulmányairól kevés információ áll a rendelkezésünkre, 1829. október 16-án szerezte meg Bécsben jogi diplomáját.²⁴ 1845. február 15-én császári és királyi kamarássá nevezték ki.²⁵ Felesége 1820 körül Sóvári Soós Franciska lett. Életéről az általa és hozzá írott levelekből sok, a családra vonatkozó apróság megtudható.

Mailáth Mária levelezése alapján a grófnő egyik kedvenc fia lehetett, hiszen a minden családtag gyakran emlegette levelében. Bécsben teljesített katonai szolgálatot 1829-ben, amikor anyjának szóló leveleit írta. Ő is testvéreihez hasonlóan igen gyakran kért pénzt otthonról, sőt arra kérte a grófnőt, hogy otthon tartott lovát adassa el és annak az árából varrathasson magának nadrágot. Leveleiben a családtagokról keringő pletykákról is képet kaphatunk, ugyanis Muki említi Mailáth Jánost is a nagybátyját, Mailáth Mária testvérét. Mailáth János felesége, Révay grófnő sokszor emlegette a megözvegyült Mailáth Máriát találkozásaik alkalmával. A leveleiben elpanaszolta az anyjának, hogy Révay grófnőt hírbe hozták Pozsonyban, miszerint férje távollétében deákok járnak hozzá. Muki védelmébe vette a grófnőt, szerinte a vádak egyenesen koholmányok, hiszen gróf Amádé Ferencen kívül senki sem látogatja őt.

A levelekből kiderül, hogy Mukit is megviselte, hogy távol van a családjától, mihamarabb, vagyis télre haza szeretett volna menni hozzájuk. Anyjához folyamodott, hogy Haidendorf főstrázsamesternek küldessen egy hordó bort, és így reménykedhet abban, hogy minél hamarabb szabadságot kaphat. A többszöri levélváltásokról kiderül, hogy 100 forintot küldött a grófnő Muki számára, ez az

²⁰ A kellemesi Melczer család iratai. Melczer Andor iratai. (továbbiakban MNL OL P 1830 10. tétel.) MNL OL P 1830 10. tétel, No 132.

²¹ Vasárnapi újság 1873. 37.sz. 446. Online: https://adtpus.arcanum.hu/hu/view/VasarnapiUjsag_1873/?pg=447&layout=s&query=melczer%20and%C3%A1 (Utolsó letöltés: 2019. 01. 05.)

²² Melczer Jánost a Joanes Antonius Ladislau névre keresztelték 1803. június 14-én, Budapesten. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-R73J-HD?i=145> (Utolsó letöltés: 2019. 01. 05.)

²³ A kellemesi Melczer család iratai. Melczer János és felesége, Soós Franciska iratai. (továbbiakban MML OL P 1830. 16. tétel) MNL OL P 1830 16. tétel, No. 11.

²⁴ MNL OL P 1830 16. tétel, No.7.

²⁵ MNL OL P 1832 20. tétel, No. 7. Bedekovich Lajos levele. 1845. február 20.

összeg viszont kevésnek bizonyult, így csak az adósságait tudja rendezni belőle. A levélváltás azzal a levéllel szakadt meg, amelyben Muki a grófnőt dicséri, aki mindig kész volt áldozatot hozni a gyermekeiért.²⁶

A családi levéltárban fennmaradt Melczer Jánosnak írott levelekből világosan kitűnik, hogy Melczer János 1840 körül vette át a családfenntartó szerepét Mailáth Mária mellett. Legidősebb testvére Ignác 1826-ban, Alajos pedig 1831-ben meghalt. Andor gyermeke betegsége miatt nem tudta irányítani a családját és a saját, alsókékedi gazdaságának és birtokainak ügyeit, így mindenképpen Mukira hárult ez a feladat. A hozzá írott levelek tükrében biztosan állítható, hogy Muki felelt a családját és a rá bízott birtokok irányításáért. Hazatérését követően 2000 pengő forint értékben jószágot vásárolt Sajóörösön, amelyet Kornis József adott el a részére.²⁷ Az Alsókéked melletti szomszédos Pányok község lakói 1844 júniusában és 1845 decemberében is segítségét kérték. Két figyelemre méltó ok miatt keresték meg, miszerint annyit szolgáltak abban az évben, mint a kékedi zsellérek, akiknek 2–3 vékás földjeik voltak a mezőben, a pányokiaknak viszont csak 1 véka jutott mezőnként.²⁸ Arra kérték a birtokost, hogy szolgáltasson a részükre egyenlő arányban földet, emellett pedig árpát, gabonát és zabot is biztosítson a részükre, hiszen egy véka gabonával nem tudják folytatni a munkát.²⁹ 1845. december 19-én, karácsony előtt néhány nappal kelt levelükben az ünnepekre kértek tűzifát. Az ispán, Angyal András nem fogadta kérésüket, így Melczer Jánostól várták a segítséget, hogy az ünnepekre meleg étel kerülhessen az asztalaikra.³⁰

A későbbiekben is folytatta az elesettek és a pányoki szegények támogatását. A Melczer családnál 27 évig szolgáló kondás özvegyét, Csubanyik Andrásnét élelemmel támogatta, amelyet nyáron kétkezi munkával dolgozott le az aszszony.³¹ Kórán János kérte, hogy ígéretéhez hűen segítse ki 4 gerendával a roskadozó csűr átépítéséhez.³²

János nemcsak a szegényeket támogatta, de levelei azt is tükrözik, hogy az egyház és a vallás is fontos szerepet töltött be az életében. Ezt bizonyítja a Kiskérből érkezett levél, a római katolikus egyházközség híveinek a kérése. Leve-

²⁶ „[...] kész mindent gyermekeiknek feláldozni, és maga szükségét szenvedni, rajtuk segíteni, kívánó szeretetéből” MNL OL P 1829 7. tétel, No. 176.

²⁷ Kornis József eladja a földjét Muki részére, mondván, idegennek nem szeretné a kezére adni az anyja után örökölt földjét. 1832-ben örökölte a földet, viszont anyja halálát követően zár alá helyezte a megye, amíg nem jelöltek ki számára gyámot. A levélből kiderült, hogy Kornis György 17 éves volt ekkor. MNL OL P 1832 20. No. 23.

²⁸ MNL OL P 1832 20. tétel, No. 48. Pányok község alattvalóinak levele

²⁹ Egy vékás föld = 400 négyszögölnek felel meg. In. Fél Edit-Hofer Tamás: *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban*. Balassi Kiadó, Bp., 1997. 44.

³⁰ MNL OL P 1832 20. tétel, No. 48. Pányok község alattvalóinak levele

³¹ MNL OL P 1832 20. tétel, No. 19. Csubanyik Andrásné levele. 1847. május 4.

³² MNL OL P 1832 20. tétel, No. 21. Kórán János levele. 1844. május 16.

lükben kéri, hogy támogassa őket a templom renoválásának összegével. Muki örömmel vette törekvésüket, hiszen „az Isten tisztelete minden bölcsesség kezdete”. A tervezett templom újításának költségeihez szükségét látta a költségek tételes elszámolásának, és ígéretet tett arra, hogy ezt követően arányosan kisegíti az egyházat.³³

1868-ban János sajóörösi birtokán új sírboltot és kápolnát építtetett, amelyet az általa készült alapítványi levél bizonyít. Ebben a levélben elrendelte, hogy 500 forintot biztosít a kápolna karbantartására és a mindenkori kamatát élete végéig erre fordítsák. Halála esetén azt kérte, hogy vegye át az egri érsekmegyei hivatal által illetékes sajószögedi lelkész, aki felügyeli a sírbolt és a kápolna karbantartási munkálatait. Amennyiben az alaptőkét ő maga nem tudná befizetni, mindazonáltal gyermekeit kötelezi erre. A kápolna fenntartására fordítandó kiadásokat az anyaegyházi számadásokkal kérte vezetetni, azért, hogy az örökösök bármikor megtekinthessék azt. Emellett pedig fontosnak tartotta azt is, hogy amennyiben a karbantartási összeget a kormány lefoglalná, és más célra használná, abban az esetben a pénzt juttassák vissza a családhoz és kötelezzék őket az általa megfogalmazott köteleességek betartására.³⁴ Az egri érsek, Bartakovics Albert levelében tudatta Jánossal, hogy Thóber Ferenc, a hevesbaktai lelkész 1868. október 12-én megáldotta és beszentelte a sírboltot és a kápolnát.³⁵

Mailáth Mária gyermekeivel folytatott levelezése, illetve a gyermekei által fennmaradt levelek arról árulkodnak, hogy a testvérek között szoros volt a kapcsolat, a grófnő özvegyé válását követően is kitartottak egymás mellett, emellett pedig édesanyjukat segítették a birtokok irányításában.

MAILÁTH MÁRIA ÉS A MAILÁTH CSALÁD KAPCSOLATA

Mailáth Mária levelezésének igen csekély részét jelentik a Majláth család tagjaival váltott leveleknek, azonban a Mailáth család tagjainak végrendeleteiből árnyaltabb kép rajzolható a grófnő életéről és családi kapcsolatairól.

Mailáth III. József 1824. február 23-án kelt levelében a grófnő tudtára adta nénikéjük, Mailáth Angelika elhunytát. Mailáth Angelika 1730-ban született Kiskéren. Nem ment férjhez, így a Mailáth család kiskéri uradalmán élt hajadonként. Angelika végrendeletének első változatát 1806-ban vetette papírra. Angelika 94. életévében elhunyt, és amint a levélből kiderült, apjuk és bátyja Majláth III. József költségén élhetett itt, megfelelő színvonalon.

³³ MNL OL P 1832 20. tétel, No. 58. Római Katolikus egyházközség híveinek a levele. 1844. június 10.

³⁴ A kellemesi Melczer család levéltára. Melczer János és felesége Soós Franciska iratai (1804–1871) (továbbiakban P 1832. 16. tétel) MNL OL P 1832 16. No. 34. 1868. október 4.

³⁵ MNL OL P 1832 20. tétel, No. 4. Bartakovics Albert levele 1868. október 12.

Mivel nem született gyermeke, így testvére gyermekeit sajátjaiként szerette. Testamentumában Mailáth Mária grófnőt és testvéreit „onokáimnak” nevezte.³⁶ Tétélesen felsorolta a gyerekek nevét, akiknek hagyatékozni kívánt az ezüstjeiből. Mailáth Mária és testvérei egyformán 1 pár kést és kanalat kaptak, hogy emlékeztükben maradjon egykori nénikéjük. Angelika testamentumában vagyona felosztásáról is rendelkezett. 1500 forintot örökölt testvérétől, a néhai győri kanonoktól, Mailáth Antaltól és a bajóczi préposttól. Erről az összegről úgy rendelkezett, hogy halálát követően lelkéért való szentmisékre és a szegények megsegítésére fordítsák az örökösök. A további 1000 forint „klenódumról,” amelyet így nevezett meg, ahogyan fogalmazott: *[...] asztalra nem adom, hanem erről ilyen rendelkezésemet teszem;*” A kiskéri templomra hagyott 500 forintot, hogy az oltár előtt égő örök lámpás ne csak ünnepnapokon, hanem vasárnaponként a szentmisék és a prédikációk alatt is égjen. A pénzt kérte, hogy: *[...] mindenkor annak a kezénél maradjon, aki Kis-Kért fogja bírni, azért valakik gróf Majláth József ötsém után lesznek örökös Urai Kis-Kérnek, mindnyájokat kérem és intem, hogy ezen szent szándékomat bétellyesítsék, úgy legyen az Úr Isten áldása az egész családnak.*”³⁷ Kevés vagyonát a szegények részére, cselédjeinek és szolgálóinak kifizetésére és komornája hozományára rendelte el. Rendelkezett egy kisebb szőlőfölddel, amelyet Mailáth Józsefre hagyott. Szobája értékeit, berendezéseit komornája örökölte.

A testamentumról Mailáth József értesítette hűgát, Máriát. József Mailáth Angelika utolsó akaratát elfogadta, miszerint a kiskéri uradalmat és a hozzá tartozó birtokokat, szőlőt magához veszi. Leírta a grófnőnek, hogy Mailáth Angelika végakarata szerint az atyafiságot illető portékáival szabadon rendelkezhet. Emellett azt is elmondta, hogy 1000 forint jutott Mailáth Angelika által a kezébe, ám ő ezt a pénzt kölcsönözte testvérük, Mailáth János számára. Mailáth Mária testvére, János volt. Testvérei között a legfiatalabb volt, apja második házasságából született. Hivatali karrierjét csak a családi tradíciókból eredően folytatta. Kedvelte a művészeteket és az irodalmat, s szinte az egész magyar parnasszust megszólaltatta. Apja, Mailáth II. József Mária Teréziától 1776-ban adományként kapja a törökbálinti uradalmat, amelyet ő örökölt.³⁸ Mailáth János, mint író, nem igen értett a gazdálkodáshoz, amelyet mi sem bizonyít jobban, miszerint a tulajdonában lévő nustári és törökbálinti uradalmat is áron alul eladta. A nustári uradalom 300 000 forintért kelt el 1811-ben, majd nem sokkal később a törökbálinti uradalmon is tovább akart adni. Mailáth évente próbálkozott a törökbálinti uradalom sorsjátékon való eladásával, s így került zár alá az atyai örökség, amely

³⁶ Majláth család iratai.(továbbiakban: MNL OL P 1837) Majláth Angelika végrendelete I. 1806. január 1. MNL OL P 1837 42. No. 3.

³⁷ MNL OL P 1837 42. No. 4.

³⁸ Wittinger Antal: *Török-Bálint története és leírása*. Ametiszt Kiadó, Bp., 37. 1901.

azt eredményezte, hogy a testvérek között megromlott a kapcsolat.³⁹ Kazinczy Ferenc levelezéseiből ismeretes, hogy 1824-ben Mailáth hatalmas adósságai miatt bujkált hitelezői elől.⁴⁰ János adósságai miatt kérte kölcsön az 1000 forintot, amit József a részére is bocsátott, viszont mivel megromlott a testvérek közötti viszony, így József úgy döntött, hogy amennyiben Mailáth Mária igényt tart Angelika örökségére, az összeget neki kell visszafizetni a nagyszombati Districtális Tábla részére.

Feltételezhető, hogy a végrendelkezés feszültséget okozott a családtagok között, hiszen az özvegyet férje elvesztését követően egy évvel, újabb anyagi költségek terhelték. Másrésről pedig megállapítható, hogy József nem adhatta volna kölcsön a pénzt János részére, hiszen Angelika a pénzt a mindenkori kiskéri birtokosokra hagyta.

A grófnő rendezni kívánta testvére tartozását, amelyet mi sem bizonyít jobban feltételezésem szerint, mint az 1824. február 23-án kelt kölcsönről szóló levele, amelyet az egri kanonoktól vett fel.⁴¹ „Egy ezer, azaz 1000 forintról, mellyeket a mai alol írt napon [...] fizetés terhe alatt költsön fel vettem; és a 'mellyeknek vissza fizetésére magamat és örököseimet kötelezem;”⁴² Az adósság rendezését fontosnak tekintette, hiszen a fentebb idézett levél részlet is erről tesz tanúbizonyságot.

Rapini Steöszel Józsefné, Mailáth Katalin grófnő is végrendelkezésében tesz említést hűgáról, Mailáth Máriáról. 1816-ban halálos ágyán fogalmazza meg végrendeletét, amelyben a Steöszel család vagyonát, birtokait leányaira hagyta. Testvérét, Józsefet kérte meg Terézia lányának gyámjaként és vagyonának felügyeletéért. Sógorát, Kellemesi Melczer Lászlót és hűgát, Mailáth Máriát név szerint említette, miszerint pesti lakását Mária nevű lányára hagyta, és kérte, hogy testvére ne háborgassa lakásában. Feltételezhető, hogy nem volt felhőtlen Katalin és Mailáth Mária kapcsolata, hiszen Katalin rengeteg vagyont örökölt férjétől és felmerülhetett akár az is, hogy Mária igényt tartson nővére pesti lakására.⁴³

³⁹ Kolos István: *Gróf Mailáth János 1786–1855*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Bp., 1938. 19.

⁴⁰ Horváth István 1824-ben Kazinczynak írott levelében így írt Mailáth Jánosról: „Mailáth Gr. régóta nintsen Budán, 's hol lappang hitelezői előtt? nemtudom.” In. *KazLev* XIX. 237.

⁴¹ MNL OL P 1829 7. No. 261. 1824. febr. 23.

⁴² A kellemesi Melczer család levéltára. Melczer László felesége, Majláth Mária iratai (1816–1842) (továbbiakban MNL OL P 1829. 6. tétel) MNL OL P 1829 6. tétel, No. 5.

⁴³ Majláth család iratai. (Továbbiakban MNL OL P 1837 42. tétel) MNL OL P 1837 42. tétel, No. 6. Mailáth Katalin végrendelete

GAZDÁLKODÁS A MINDENNAPOKBAN

A férj elvesztését követő időszakban keletkezett levelek többségéből az derült ki, hogy az uradalmak és jószágok irányítása az özvegyre hárult. A család biztos egzisztenciáját a földbirtokvagyon, az erdők és a szőlők képezhették, amelyek biztosították a megélhetést számukra. A források alapján egyértelmű tehát, hogy Mailáth Mária kézbe vette az irányítást, és igyekezett kihasználni az uradalmakban folyó gazdálkodás adta lehetőségeket. A lehetőségek jórészt abból adódtak, hogy a részjószágok eltérő földrajzi elhelyezkedésűek voltak, ami a különböző gazdasági tevékenységekhez megfelelő alapot biztosított.

A kutatás jelenlegi állása szerint nem tudok családon belüli megállapodásról és nincs pontos tudomásom a levelek tükrében sem, hogy az özvegy és az árvák számára milyen birtokok és javadalmak maradtak a férj halálát követően az özvegy kezében. 1824. május 15-én született Mailáth Mária tollából az a levél, amelyben az esztergomi főkáptalannak számolt be arról, hogy „az isteni gondviselés vigasztalást hozott számára egy 58 évig folytatott zálogpert illetően és sajnálja, hogy férje nem élhette meg a per győzelmét”. Ugyanis a Sáros vármegyében Alsó-Szalók, Jakabfalva és Som helységekben szereztek meg birtokukat, mivel a jakabfalvi és somi praedium fele az ő fiú gyermekeit illette meg. Alsó-Szalókon a földek $\frac{1}{4}$ részét fiai örökölték, $\frac{3}{4}$ rész viszont a szepesi káptalanhoz került. A levélből kiderült, hogy a per befejeztével a család Sáros vármegyei birtokait $\frac{1}{4}$ résszel, vagyis 25%-kal gyarapították. A levélből tudjuk, hogy Mailáth Mária borsodi részjószágokat említ: Sajóörösön, Sajó-Szegeden és a parasztbikki pusztán. Emellett pedig Miskolc városában házat örökölt és szőlőföldeket a Tokaj-Hegyalján, Szikszón és Miskolcon.

A főkáptalant arra kérte, hogy bocsásson a részére 6 000 forint ezüstpénzt, amelyből a birtokok zálogösszegét és a javítási költségeit fedezni tudja, mivel ezeket a költségeket ön erejéből nem tudja biztosítani. Zálogként a megszerzett és a család tulajdonában már meglévő birtokokat ajánlotta. A levelezésekben sokszor szó esett a sárosi, és a Borsod vármegyei uradalmakról, valószínűleg azért, mert a grófnő igyekezett újabb építményekkel gazdagítani a birtokokat. Valószínűsíthető gyermekei részére kívánta felújítani az épületeket, ahogyan a sárosi uradalom esetében is megtörtént. Ugyanakkor nem zárható ki annak a lehetősége sem, hogy Mailáth Mária arra törekedett, hogy rangjához méltó körülményeket teremtsen. A birtokszerzéssel megteremtődött annak a lehetősége, hogy Mailáth Mária gyermekei érdekében is megkíséreljen önállóan gazdálkodni.

1827-ben Balotyánszky József intéző már arról tudósította az úrnőjét, miszerint gróf Wolkenstein hadnagy 250 darab szálfára tartott igényt, ez ügyben kereste meg a grófnőt, hogy engedélyt adjon a fa kivágására, árának megállapítására. A további leveleikben a faanyag értékesítése és a sárosi uradalomhoz tartozó erdők művelése kapott szerepet. A perben elnyert másik uradalom vezetését is

fontosnak tartotta a grófnő, hiszen Hajárovics György tisztartó személyében igen tapasztalt uradalmivezetőről olvashatunk.

Hajárovics írja, hogy a Jakabfalván létesített pálinkaház méretéből adódóan lehetőség volt a szebenyi vásárban 2 ökröt vásárolni 102 forintért, így immár 10 ökrrel tudja működtetni a gazdaságot. Emellett eladott egy tehenet 38 forintért, öt anyajuhot 10 forintért és három jerkét 4 forintért. Lecserélte a juhászt, aki Jakabfalváról érkezett, helyébe Gombosfalváról fogadott meg egy embert. Az uradalomban dolgozók közül a többieket nem küldött el, mondván „*szerettem volna a többieket is megváltoztatni, de idegen nem akadott.*”⁴⁴

Emellett a jakabfalvi uradalomban is számottevő volt az erdőgazdálkodás, hiszen Hajárovics elmondja, hogy 150 szilfát, 40 körtvélyt és 50 almafát vágatótt ki, mert vevőt talált rá. Kiderül, hogy a gyümölcsfák mellett akácfákat is értékesítettek.⁴⁵ Hajárovics jelentette, hogy tudomása szerint „*a majoros köteles az uraságnak apró marhát tartani, és [...] a majoros 20 pulykát, 20 libát, 20 kacst, 50 csirkét és 200 tojást tartozna adni*”⁴⁶ Ezáltal a grófnő nyerne a szolgáló fizetésén és a nyári időben ezt a konyhába szolgáltatathatná. A juhok gyapját szintén a szebenyi vásárban értékesítette. Szót ejtett a bökönyi ugarról is, ahová tavasszal rozst szándékozott vetni.⁴⁷

A kellemesi réteken közös korcsmáltatást folytatott Kárász Kunigunda és a grófnő. 1826-ban kelt levélben Kárász Kunigunda elfogadja Majláth Mária döntését, miszerint a saját tulajdonú épületében kívánja folytatni a korcsmáltatást, elmondja, hogy a fele épület árát hajlandó kifizetni a számára.

A Melczer család gazdaságához tartozott a Miskolcon, Szikszón és a Hegyalján lévő szőlőföldek művelése is. Kleir Antal Miskolcra elsősorban a szőlőművelés eredményességéről tudósította a grófnőt. 1831-ben 50 forintot kért a grófnőtől, hogy a munkásokat ki tudja fizetni. Reménykedett benne, hogy az összeget a rendelkezésére bocsájtják, amennyiben pedig nincs lehetősége a pénz kifizetésére, úgy két hordó bor árából kívánja rendezni a munkások bérét. Bizakodik, hogy a Benedeki szőlő sikeres lesz az idényben, hiszen mint kijelentette, a borból több pénzt szerezhetnek a pálinkánál.⁴⁸

Kozma szerzetes 1832-ben, Sajóörsről kelt levelében informálta Mailáth Máriát a hegyaljai és miskolci szüret állapotáról. Kimutatást készített a szőlőművelés költségeiről, miszerint 104 forintot kapott a költségek fedezésére, de a szüret és egyéb költségei meghaladták a kapott összeget, ahogyan az az alábbi kimutatásból is látszik.⁴⁹

⁴⁴ MNL OL P 1829 7. tétel, No. 67.

⁴⁵ MNL OL P 1829 7. tétel, No. 66.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ MNL OL P 1829 7. tétel, No. 71.

⁴⁸ MNL OL P. 1829 7. tétel, No. 116.

⁴⁹ MNL OL P 1829 7. tétel, No. 129.

*1. táblázat.
A miskolci és hegyaljai szüret költségeinek kimutatása*

Aug. 21.	Kenyér Másért, pálinkáért reggel, este		24 garas
Aug. 22.	1 meszely bor reggel, délben		19 garas
Aug. 23.	A kocsisnak az úton adtam 1 font hús és tojás		19 garas 30 garas
Aug. 24.	Kenyér és 1 meszely bor		44 garas
Aug. 26.	1 font hús, 1 meszely bor		17 garas
Aug. 28.	1 font hús, gyertya		39 garas
	széna kaszálásért és gyűjtéséért	5 forint	
	másik rét kaszálásáért és gyűjtéséért	3 forint	30 garas
	csaté szedésért	2 forint	
	1 icce kása		9 garas
Aug. 30.	1 font hús		9 garas
	2 szekér széna hazahozásáért	3 forint	
	1 icce pálinka		9 garas
	1 font hús		9 garas
	meszely bor		8 garas
Summa:			171, 46

Kozma szerzetes a következő hónapban így írt a szüretről: „*A szomorú szüret már tökéletesen végybe ment, mind Miskolczon mind pediglen az Hegyallyán, azért nevezem szomorú szüretnek, mert Miskolczon a sajtolással edgyütt tsak 22 hordóval lett. Az Hegyallyán pediglen sajtolással edgyütt tsak nyolcz hordóval lett.*”⁵⁰ A tél beköszönte előtt, a szüret után az épületek karbantartása maradt a birtokon a legfontosabb feladat.

A mezőgazdaság mellett lótarással is foglalkozott a Melczer család. Mailáth József 1809-ben alapította a perbenyiki ménest, amelyben nemes lippicai fajtájú lovakat tartottak.⁵¹ 1833. június 15-én, Mária legkisebb fia, Melczer István készített jegyzéket a Perbenyikben tartott lovakról. Feltételezhető, hogy a grófnő azért szállította a lovaikat a perbenyiki uradalomba, mert az állatok számára ott voltak a megfelelő szakemberek és körülmények biztosítva. 1828-ban 17 lovat

⁵⁰ MNL OL P 1829 7. tétel, No. 130.

⁵¹ Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai*. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarország-varmegyei-es-varosai-1/zemplen-varmegye-1E176/mezogazdasag-es-allattenyesztes-irta-grof-mailath-jozsef-1E7C9/a-perbenyiki-menes-1E7F8/> (Utolsó letöltés: 2019. 01. 10.)

tartottak, 1833-ban pedig 19 darab lovat jegyeztek fel az alábbi kimutatás szerint.⁵²

2. táblázat.
Melczerék perbenyiki lovainak jegyzéke

	Vén		5 éves		4 éves		3 éves		2 éves		1 éves	
	<i>csődör</i>	<i>kanca</i>	<i>csődör</i>	<i>kanca</i>	<i>csődör</i>	<i>kanca</i>	<i>csődör</i>	<i>kanca</i>	<i>csődör</i>	<i>kanca</i>	<i>csődör</i>	<i>kanca</i>
Pej	–	–	2	–	2	–	1	–	–	4	–	1
Fekete	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1
Szürke	–	2	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–
Sárga	–	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1

A család megfelelő életkörülményeit a sokrétű gazdálkodás tette lehetővé; az erdőgazdálkodás, a szőlőföldek művelése, az állattenyésztés és a földművelés is megfelelő jövedelmet biztosított, valamint a lótenyésztés is.

KAPCSOLATI HÁLÓ, AVAGY AZ ÖZVEGY KÖZÉLETI SZEREPE

A tágabb környezet, barátnők és rokonok írásai is nélkülözhetetlenek Mailáth Mária özvegyisége mindennapjainak bemutatásához. Klobusiczky Ignácné, Bogáthy Teréziától tudjuk, miszerint a grófnő, férje halála után a telet Monostorpetrin a Klobusiczky családnál töltötte. A család meghívta férje halálát követően – hiszen fiai ekkor már mind szolgálatot teljesítettek, tanultak, a lányok pedig már férjhez mentek – így segítették az özvegyet, hogy átvészelje férje elvesztését követő nehéz időszakot. Olyan jó kapcsolatot ápolt a két család, hogy a téli időszakot mindig egymásnál töltötték, s a levélváltásból kiderül, hogy a két család kedvelte egymást, hiszen a Melczer gyerekek is sok időt tartózkodtak a Klobusiczky családnál.⁵³ Korotnoky Ignácné, Zombory Teréz, aki a Melczer család tagja volt, szintén levelezett az özvegygel. Teréz Melczer Ágnes lánya, vagyis a néhai Melczer László unokahúga volt. Családjáról és férjéről sokszor beszámolt, emellett pedig anyja, Ágnes állapotáról tudósította Mária grófnőt leveleiben. A további levelek során kiderült, hogy 1827-ben néhány napot Korotnokon is eltöltött a grófnő. Emellett a gyógyvizeiről méltán híres pöstyéni fürdőt

⁵² MNL OL P 1837 42. tétel, No. 32.

⁵³ MNL OL P 1829 7. tétel, No. 119. 1825. július. 19. Klobusiczky Ignácné levele Mailáth Máriához.

is szívesen látogatta, akár több hónapon át ott tartózkodott.⁵⁴ Ezek a levelek mind-mind arra a következtetésre vezetnek, hogy a grófnő a Melczer család tagjaival is jó viszonyt ápol.

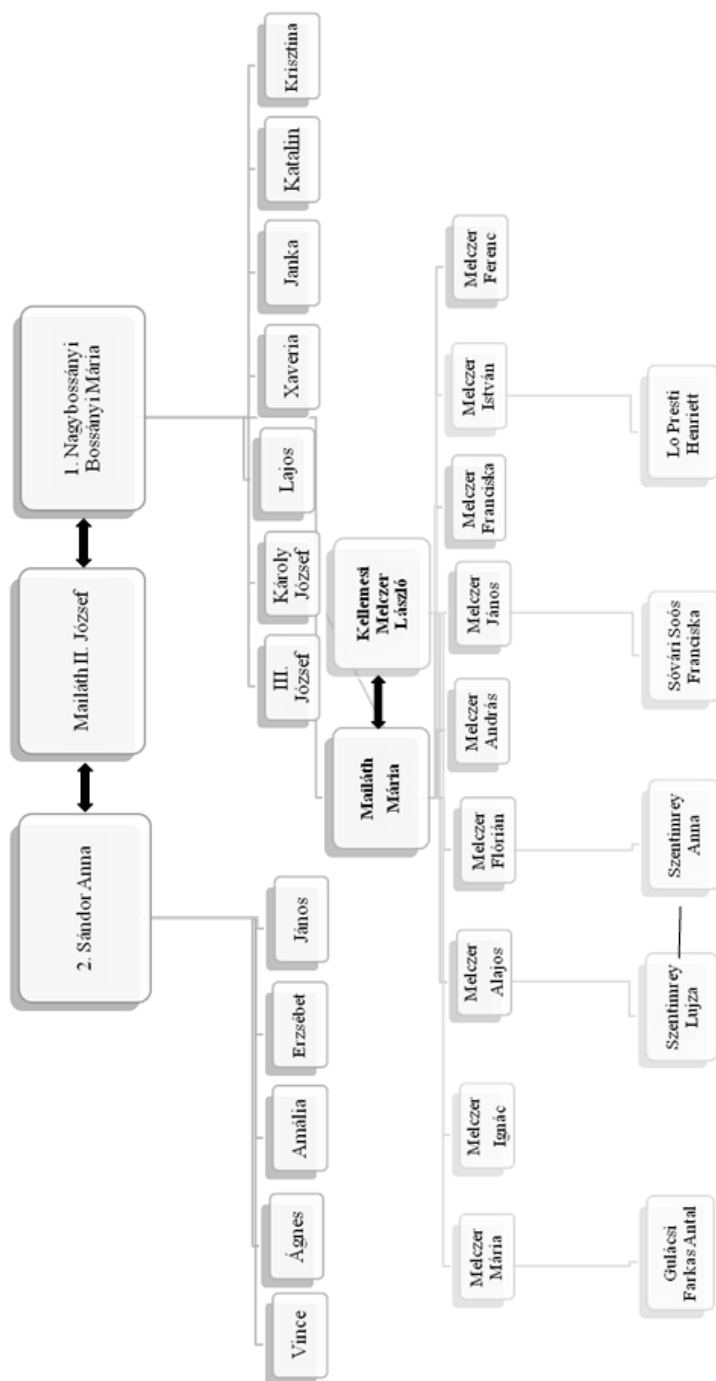
A grófnőt utolsó éveiben még egy trauma érte. Melczer Ignác nevű fia 1826-ban hunyt el, Lajos fiát 1831-ben elvesztette, s másik fia, Flórián is szintén beteg lett. A férj és a gyermekei elvesztése után, 1833. április 14-én, életének 63. évében gr. Mailáth Mária elhunyt.⁵⁵

Összességben elmondható, hogy Mailáth Mária közösségért felelős, kivételes nő volt. Egyrészt élte a kor által elvárt szokásoknak megfelelő arisztokrata életet, emellett pedig irányította és igazgatta a családi birtokokat és a gazdaságot. Férjének igazi segítőtársa volt, s egyben jó anya, majd özvegygé válását követően helyt állt családfőként is. Másrészt viszont egy nemes célért küzdött. Levelezése által megállapítható, hogy legfontosabb feladatának a gyermekei nevelését, s jövőjük biztosítását tartotta. Segítette őket, s gyerekei szintén támogatták őt élete során. Kevés személyes adat olvasható ki levelezéséből, ám sokoldalúsága miatt érdemes arra, hogy a további kutatások során vizsgáljuk életét, tevékenységét és ezek motívumait.

⁵⁴ MNL OL P 1829 7. tétel, No. 124–126. 1827. szeptember 2. Korotnok Ignácné levele Mailáth Máriához

⁵⁵ Honművész. 1833. 11. sz. 97. Online: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Honmuvesz_1833_2/?pg=88&layout=s&query=majl%C3%A1th%20 (Utolsó letöltés: 2018.08.25.)

A Mailáth család és kellemesi Melczer család leszármazási táblája

FEKETE JÁNOS GRÓF HATÁRÁTLÉPÉSEI

Fekete János gróf (1741–1803) erdélyi felmenőire is célozgat, amikor az 1790-es években Erdélybe küldi publikálásra vagy megőrzésre magyar irodalmi művei letisztázott kéziratait. Korábbi ismerősével, Aranka György táblabíróval (1757–1817) való ismeretsége barátsággá mélyült, titkára pedig ekkor már nem más, mint a Nyugat-Európát megjárt erdélyi nemes, költő, gróf Teleki József koronaőr (1738–1796) egykori titkára, Mátyási József (1456–1849), aki maga is foglalkozik versírással. Az alábbi vizsgálódás nem a gróf tényleges utazásairól szól, bár diplomatajelöltként és katonatisztként ő is többfelé megfordult Nyugat- és Közép-Európában, hanem kapcsolatairól, szerzői, fordítói döntéseiről, amelyeket ma joggal értékelhetünk eredeti újításokként vagy nyugati szellemi irányok meghonosítására vonatkozó kísérletekként. A Voltaire-rel való, levelek és egy szatirikus eposzfordítás által dokumentálható kapcsolat és egy, az antik „elíziumi találkozások” imitáló, verslevél-ciklus – voltaképpen az irodalmi formában művelt politikai filozofálás értelmezése – által rajzoljuk meg a tudós, rabelais-i humorú szerző újabb portréját.

A LÉTRE NEM JÖTT KAPCSOLAT

Irodalmunk és Debrecen művelődéstörténetének zseniális alakja, a debreceni borbélymester fia, Csokonai Vitéz Mihály (1773–1805) kereste a gróffal való kapcsolatot (tudjuk, ilyen kapcsolatoktól sokat várt: Széchenyi Ferencsel, Festetics Györggyel is váltott támogatás-ügyben leveleket). Mint a gróf titkára, Mátyási József leveleiből kiderül, a „lovasgenerálistól”¹ kétféle választ is kapott, egy igent és egy nemet...

Mátyási 1837-ben két latin nyelvű, Fekete gróf aláírásával ellátott megbízólevelet adott át a Kecskeméti Egyház és Lyceumnak megőrzés végett. E megbí-

¹ Többen emlegették így, 1771–1778 között valóban a császári hadsereg kötelékében munkálkodott hivatali előbbre jutásán. Lásd erről: Morvay Győző: *Galánthai gróf Fekete János 1741–1803*. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1903.

zólevek erejével – írja a grófról Mátyási – „engemet a szomszéd birtokosokkal közös határjárásokhoz, a maga s maradékainak jussainak szemmel tartások végett, önnön földesúri képviselőjévé nevezett és tett”.² Több volt ő tehát, mint mai értelemben vett titkár, közvetítő szerepre is vállalkozott a gróf és Csokonai között. Talán közben is járt annak érdekében, hogy Fekete támogassa a rossz körülmények között élő költőt, akit ő már 1795 óta személyesen ismert. A levél, amelyben Mátyási arról tudósítja Csokonait, hogy kenyéradó gazdája értékeli a verseit, 1801 novemberében kelt.³ Csokonai egyébként verset is írt a grófhhoz (*Egy magyar Úr-hoz s tudóshoz küldött levélnek töredéke*), amelyet 1802–1803 fordulóján Fótira küldött költeményeihez csatolt; de támogatást nem kapott. Lehet, hogy a kapcsolat szorgalmazása túl későn jött; betegsége, előrehaladt kora új kapcsolatok létesítésére már nem tette a gróft alkalmassá. (Lehet persze, hogy az iskolákkal konfliktusba keveredő préceptor költő ajánlólevele nem volt a számára megfelelő...) Igaz, Csokonai a művelt titkár barátságát sem vetette (volna) meg:

*Bölcs grófod lábánál Múzsám addig jára,
Hogy egyszer ráakad egy újabb Múzsára;
A tiéd volt...⁴*

A társadalmi és nemzedéki különbségre ebben az esetben tekintettel lehetett a gróf. Úgy véljük mégis, a *Dorottya vagyis A Dámák diadalma Fárságon* és a *Halotti versek* (A lélek halhatatlansága) nem születtek volna meg, vagy nem olyanok lennének, amilyeneknek ismerjük, ha Csokonai nem foglalkozott volna Fekete gróf műveivel; a kéziratban terjedt *Az Orleáni szűzzel* (Voltaire *La Pucelle d'Orléans*-ja fordításával) és – szintén Feketétől – a *Négy Menyországgal*.

ÁLOM ÉS ÉBRENLÉT, ÉLET ÉS HALÁL KÖZT: MÍTOSZKRITIKA

A négy menyország című, az álombeli utazás formájával élő, három állomású szatírában az általa ismert jelentősebb túlvilágképeket veti egybe.⁵ Ariosto *Orlando Furiosó*jából ismerős a ló- egyszersmind grifftermészetű csodalény, Hippogryphon – ő viszi álombeli utasát a különleges tapasztalatok felé. Első a

² Vö. Benkei Kovács Balázs: *A barátság és annak mestersége. Mátyási József és Fekete János*. <http://www.c3.hu/~iris/98-2/benkei.htm> (2019.02.15)

³ Keltezése: Fót, 1801 nov. 28. lásd MTAK K 4/22.

⁴ Csokonai: *Mátyási József úrnak*. Sebestyén Gyula: Csokonai kiadatlan versei a M. Nemzeti Múzeum Könyvtárában. Magyar könyvszemle, XVI évf. (1891.) 1–2. 10–18. <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00082/pdf/010-018.pdf>

⁵ Fekete János: *A négy mennyország. Álom In. Magyar költők. 18. század Vál., szöveggond., jegyz. Mezei Márta* szépirodalmi könyvkiadó, Bp., 1983. 79–87.

keresztények (itt a katolikusok) mennyországa, az Atya, a Fiú és galamb alakú Szentlélek; hozsánnázó boldogok és kerubok népesítik be. Az elbeszélő észrevétele, hogy ez klerikális-teológiai természetű halál utáni világ: nem az erényes élet, esetleg a hősi tettek, hanem a papok döntése alapján kerülhet ide az ember. A második állomás a Mohamed-hitűek paradicsoma: bort ihat, lakomázhat, örökifjú hurikkal ölelkezhet, vadászhat, zenét hallgathat az ide jutó, az álombeli utazó reflexiója erre, hogy csak a testnek mennyország. A harmadik látnivaló az ókor (pontosabban az ókori görög hitvilág) Elíziuma: az elmét táplálja, a filozófusok örökélet-helye. Itt az ókori bölcsek közelében a 18. század nagyjai is láthatók: Voltaire például, mint Lukianosz hű követője. Vezetője kérdésére – hogy melyiket preferálná – eredeti választ ad az utazó: a keleti Paradicsom és a filozófus Elízium „keveréke” lenne számára a halál utáni léte a leginkább alkalmas. Egyébként a vers műfaját álmoként jelöli meg a költő, mottó pozícióban pedig pusztán egy felkiáltójeles szerzőnév áll a versmű elején: „Dante!”, ami kétségtelven az *Isteni színjáték* időbeli és tapasztalati határátlépésére utal.

A TÁRSADALMI POZÍCIÓ ÉS A VÁLASZTOTT HIVATÁS HATÁRAI

Visszatérve az arisztokrata szerzőre, annak társadalmi státusára: Michel Vovelle szerkesztésében 1996-ban a felvilágosodás embere (*L'homme des Lumières*) címmel tanulmánykötet jelent meg a Seuil kiadónál; ebben önálló tanulmányok foglalkoznak az egyes identitás-típusokkal, a következő sorrendben a nemes, a katona, a vállalkozó, az írástudó, a tudós, a művész, a felfedező, a hivatalnok, a pap, a nő. A szerző úgy látja, a nemes jogi státusát érinthetetlen attribútumok tartják fenn és „mutatják meg”: „Mivel erősen történelmi gyökerekkel rendelkezik – ahonnan büszkeségét (lásd: nobilitas) is veszi, a társadalomban magas, katonai eredetű és annak erkölcsi értékeihez kapcsolódó funkciót tölt be (lásd: virtus); végül pedig földbirtokkal rendelkezik (lásd: certa habitatio), világát az állhatatosság jelenti, a tartós elemekhez való ragaszkodás, a hagyomány, a változások és az újítások lenézése, végül az örökösödés szokásos hangsúlyozása.”⁶ Korábban próbált hasonló tipológiát felállítani J-P Labatut.⁷

⁶ „Le noble a pour lui un statut juridique soutenu, « montré » par des attributs intangibles. Enraciné dans l'histoire dont il tire fierté (la *nobilitas*), il occupe dans la société une fonction de prestige, à l'origine militaire, liée à ses valeurs morales (la *virtus*); il est enfin détenteur de biens fonciers (la *certa habitatio*). » Son « monde est celui de la constantia, de l'attachement aux éléments durables, de la tradition, du mépris des changements et des innovations, avec une insistance habituelle sur l'hérédité. 39–93 itt 41. (Pierre Serna)

⁷ J-P. Labatut: *Les noblesses européennes de la fin du XVIe siècle à la fin du XVIIIe siècle* Paris PUF 1978.

Ilyen, a típusteremtés céljából természetyszerűen egyszerűsítő definíciót az írósról is megfogalmazhatnánk a korban: az író, ha nem a tudomány, hanem a művészetek felé mozdítja el az írás jelentését, modern ambíciókat táplál, francia nyelven fejezi ki magát (lásd erről Marc Fumaroli *Quand l'Europe parlait français* című munkáját 2001-ből). Az író alkalmazkodik a stílusegységnek a 18. században újra (egyreszerzőknél is azonosítható) elvéhez, megversel témákat és (ha publikál) vállalja nevét vagy következetes az álnévhasználatban. (A magyar költészet történetét először Kazinczy, jó fél évszázaddal később Toldy Ferenc határozta meg, de mindkettejük kiindulópontja a magyar nyelvűség volt. Fekete János magyar költőként tudomásunk szerint 1791-ben „születik meg”, korábbi műveit franciául, németül és olaszul írta.)

Fekete gróf nem úgy élt nemesi születésével, ahogyan apja, Fekete György (1711–1788) magyar országbíró remélte, vagy ahogy a viselkedéskönyvekben a nemes embernek előírják,⁸ kívánt író lenni, ahogyan azt (egy főnemes számára) például Kazinczy Ferenc elképzelte.

A HATÁRSÉRTÉS ELLENKEZIK AZ ÍZLÉSEL?

Az 1790-es évek elejére magyar véleményvezérré vált Kazinczy Ferenc tollán Fekete gróf tehetségtelen erőlködő poéta besorolást kapott. Életútját, mint figyelemre méltót, továbbá irodalmi munkásságát Morvay Győző a Magyar Történeti életrajzokban monográfiával ismerte el 1903-ben; Voltaire-rel való kapcsolatáról Henri Tronchon francia nyelvű, lelkes tanulmányokat írt (1920-as és 1930-as évek),⁹ kiterjedt, többnyelvű levelezését Claude Michaud elemezte (1967),¹⁰ a magyar nyelvűeket többnyire Enyedi Sándor tette közzé magyar nyelvű folyóiratokban.¹¹ Történetírói hajlamáról Biró Annamária értekezett.¹²

Hogy egy pillantást vessünk korabeli megítélésére: Fekete gróf ismert személyisége volt a 18. század második fele bécsi magyar világának. Fennmaradt egy korabeli bécsi muzsikusként megzenésített dala is (*Sur la pluie*),¹³ a császári sereg sokat utazó, a bécsi, a pozsonyi, kassai magyarság körében közkedvelt er-

⁸ Vö. Faludi Ferenc: *Nemes ember, Nemes asszony, Nemes úrfi*. Faludi Ferenc prózai művei. S.a.r. Vörös Imre. Akadémiai kiadó, Bp., I. kötet, 1991.

⁹ Henri Tronchon: *Un voltairien de Hongrie. le comte Jean Fekete de Galantha*. Paris, 1924. Nouvelles Archives des Missions Scientifiques, XXII. kötet 4. füzet, 219–275.

¹⁰ Claude Michaud: *Les correspondants du comte Fekete, Dix-huitième siècle*, 1980., 327–389.

¹¹ Többek között Enyedi Sándor: *Aranka György és galánthai Fekete János levelezése 1800-ban*. Magyar könyvszemle, 111 (1995), 4., 374–415.

¹² Biró Annamária Fekete János: Magyarok története. = *Erdélyi Múzeum*, 2011. 2. 170–178.

¹³ Lásd Alexis Léonas *Muse, étrangère. Anthologie poétique de l'Europe française (XVIIIe siècle*. Éditions Éoliennes/Solivagus Verlag, Bastia-Kiel), 2015.

déli őbestere, Barcsay Ábrahám Orczy Lőrincnek szóló levelében, mint közös ismerősüket emlegeti: „Groff Fekete, Generalis Aristippusnak ’s Voltairenak hiv Tanítvánnya most Sopronyba mulatván emlegettelek vele. Ő Brúnbe akar telepedni.”¹⁴

Fekete gróf e kortársának és a megfigyelőkészség, kritikai szemlélet tekintetében egyaránt figyelemre méltó magyar szerzőnek megállapítását komolyan véve nézzük, mit is jelenthet Aristippus tanítványának lenni a „Siècle des Lumières” korszakában, Mária Terézia császár-királynő és II. József, majd Lipót, vagy Ferenc császár uralkodása idején.

ARISZTIPPOSZ TANÍTVÁNYA

A földi örömeiben való időtöltés gróf Fekete János számára bizonyára azokban az alkalmi versekben azonosítható, amelyeket *Mes Rapsodies* címmel 1787-ben publikált, és amelyek barátságainak is emléket állítanak olyan notabilitásokkal, mint Franz Moritz von Lacy (1725–1801) vagy Charles-Joseph de Ligne (1735–1814) herceg. A barátság kultusza a korban a szabadkőművesség politikai és nyelvi határok fölöttiségéből adódóan is erőteljes, de az irodalom antikizáló irányai is divatba hozzák. Ennek a barátsággyakorlásnak olyan formái is létrejönnek, mint az irodalmi imitáció, amikor is a barátnak tekintett személy műveihez hasonlókat hoz létre valaki: Fekete János esetében ilyennek tekinthetjük publikált művei sorában az *Esquisse d’un tableau mouvant de Vienne*-t, amelynek alapkonceptiója hasonlít Ligne herceg (1735–1814) *Coup d’oeil sur Beloeil* című esszéje. Másrészt ugyan többnyire álnevek mögé rejtve, de a vágyott vagy meghódított táncosnőket, énekes színésznőket, különböző korú szalondámákat sorakoztatja fel kíméletlen pajkossággal. Közben utal a színházi világra is: arra, amit valóban jól ismer Trieszttól Berlinig, Párizsig és persze Bécsig, ahol élete legnagyobb részét töltötte – és el kell ismernünk, mindig az eleven kultúra (könyvek, színház, társasági élet) közelében. Itt jegyezzük meg, hogy saját műveit és fordításait Orczy Lőrinchez, a költőként és irodalmi mecénásként ismert főnemeshez hasonlóan nem saját nevén tette nyilvánossá (és ideértjük a kéziratot terjesztést is): álneveit váltogatta, de arról is gondoskodott, hogy valahol e neveket egyértelműen feloldja.

Abban a környezetben, amelyben legjobban érezte magát, a kapcsolattartásnak a szokásostól eltérő módjait is gyakorolták. Az érzéki örömei Barcsay által nem szarkazmus nélkül emlegetett sűrűjében Fekete János egy elsősorban francia nyelvű szellemi környezetben élt, de több nyelven élte meg kapcsolatait és ír-

¹⁴ A Feketére vonatkozó rész folytatása: „Ő azt a mit számtalan szeretőjítől nem nyerhetett, paripájától meg kapta. szörnyű sérülése vagon”. A levél kelte: Gunyhombol. 2dik Jan. 780. Mennyei Barátom! 176.

ta meg (alapos tájékozottságról valló) műveit. Ez a Barcsay példálózott 1776-ban Orczynak azzal, hogy a vers az udvarlás (és ezáltal a politikai hatásgyakorlás) célszerű módja:

*Irjunk mi ha lehet 's ha szabad Verseket
Kikkel meg lágyitván elébb vad sziveket
Könnyebben hódítsuk majd a szép szűzeket,
Mert ők kormányozták mindég embereket –*

Orczy Lőrinc fiának Barcsay vásárolt külföldön könyvet (azzal a feltétellel, hogy apjának is odaadja olvasásra...) 1775 tavaszán.¹⁵

Feketének a színház körül való forgolódását olyan kapcsolata is igazolja, amely az udvarlás tényénél többről szól: a színpadi tánc megújítójának, Noverre-nek írott levelét közölte *Mes rapsodies* című kötetében (alaposan megbírálja a bécsi táncos, Angiolini színpadi teljesítményét).¹⁶ Sőt a címzett nevét nevet nem közölve, de bizonyíthatóan Joseph von Sonnenfels bárónak (1732–1817), a színházügyek ekkori bécsi felügyelőjének írott, szintén a *Mes Rapsodies*-ban közreadott levele tanúsága szerint¹⁷ javasolta a Párizsban, Lyonban, Stuttgartban sikeres Jean Georges Noverre (1737–1818) táncművész alkalmazását a bécsi udvari színháznál. Ez az alkalmazás meg is valósult 1770-ben.

Ehhez az arisztipposzi magatartáshoz rendelhetjük Fekete Jánosnak Ovidius *Amores*-éből készített fordításait, amelyek fordításpoétikai méltatását Polgár Anikó végezte el.¹⁸

¹⁵ Le livre de l'Histoire Philos* et Pol*etc. est un achat que j'ai fait pour Mr. votre fils à Condition qu'il vous le donneroit – je L'ai moi meme mais pas d'une si belle edition. Ce que vous en dites cher ami flatte un peu mon amour propre, sur le choix que j'en ai fait mais je pense sans vanité que c'est le plus grand eloge qu'on pouvoit faire de cet ouvrage. J'étois bien impatient de savoir vos sentiments la dessus. Vous me fortifiez dans les miens, et j'en sois bien aise –. Adieu. Mennyei Brátom! 116. Itt jegyezzük meg, hogy Raynal abbé – Guillaume-Thomas Raynal – könyvéről lehet szó: 1770: *Histoire philosophique et politique des établissemens & du commerce des européens dans les deux Indes*, Amsterdam, [s.n.], 1770.

¹⁶ *Mes rapsodies*. I–II.

¹⁷ Pontosabban: úgy vélem, neki szól az egyik levél. *Mes Rapsodies*, II. kötet 228. (Monsieur! megszólítású levél).

¹⁸ Vö. Polgár Anikó: *Ráfogások Ovidiusra. Fejezetek az antik költészet magyar fordítás- és hatástörténetéből*. Kalligram, Pozsony, 2011.

VOLTAIRE TANÍTVÁNYA

Fekete János sajátos, a túlvilággal való kommunikálás irodalmi játéka jegyében verses levélben szólítja meg barátja, az 1789-ben elhunyt Orczy Lőrinc „árnyékát,” és noha remélte, hogy az Orczy fiúk apjuk nevében válaszolnak, a költői játék végül egy Orczy József- és három Fekete-levélből áll.¹⁹ Nem hiszem, hogy evilág és a túlvilág közti levelezése annak az inspirációjára jött volna létre, amit 1772-ben Párizsban a Le Jay kiadónál publikáltak, Boileau episztolája Voltaire úrhoz – aholis Boileau felháborodott árnyéka bosszút kíván állni emléke és a jóízlés meggyalázása miatt Voltaire-en²⁰ –, de tény, hogy az elíziumi találkozások (különböző korok személyiségeinek filozófiai természetű dialógusai Lukianosz, majd a az újkori francia szerző, Fontenelle nyomán)²¹ nagyon elterjedt irodalmi szövegtípusnak számítottak, és Voltaire is eljátszott velük.

A pokolra szállás leírása Voltaire-nél az *Henriád* VII. részében jelenik meg (álmában Szent Lajos király repíti őt oda), azt külön is elküldi Voltaire az olvasónak,²² sőt emlékeztet a *Télémaque*-belire is (VIII. könyv). A Jean Baptiste Rousseau (1671–1741) által létrehozott pokolleírást unalmasnak tartja. A vergiliusi pokol nem jó, mert a lelkifurdalást úgy jeleníti meg, mint amely rettegéssel, éhezéssel, szegénységgel büntet (*Æn.*, VI. könyv). Merész gondolat hívó keresztényt sétáltatni a pokolban – állítja Voltaire a *Connaissance de la Poésie*-ben –, mégis jobb az ő pokoljárás-elbeszélése, mint Rousseau-é, hiszen a szegény ember nehezebben jut pokolra, mint a vagyonos.

Voltaire Fekete János több levelében megfogalmazott kérése, sőt sürgetése nyomán rá is szánja magát, hogy a francia prozódia rejtelseibe bevezesse a nyelvet kultúrnyelvként elsajátított szerzőt. Gyakorlata volt ebben. A fiatal Helvétiuszt okította például arra, mi a poézis 1740–1741-ben (*Conseils+Remarques*). Sőt a *Connaissance de la Poésie et de l'Éloquence* című írásában (*Ismeretek a poézisről és a szép beszédéről*) műelemzések alapján kívánja a szépérzék kialakítani. Akkoriban a stíluskeverést bűnnek tartotta; nemcsak a fiatalok, hanem a franciát nem anyanyelvként beszélők számára is elrettentő példaként emlegette:

¹⁹ Vö. Egyed Emese: *Rejtőzök, sértettek, idegenek*. „Mit jelent a sottogásod?” Romantika: eszmék, világkép, poétika. Tanulmányok. Szerk. Nagy Imre és Merényi Annamária. Pro Pannónia kiadói alapítvány, Pécs, é.n. (2002)

²⁰ *Epître de Boileau à M. de Voltaire*. A Paris chez Le Jay 1772. (Journal des beaux-Arts, Année Littéraire)

²¹ Fontenelle: *Dialogues des morts*, több kiadás, több címen. Fontenelle meglepő találkozásokat – párbeszédet hoz létre egykori személyiségek és saját kora nagyságai között a szamoszatai Lukianosz műve és hangneme folytatójaként.

²² „Chaque chose doit être traitée dans le style qui lui est propre; et il y a de la dépravation de goût à mêler ainsi les styles. Cette remarque est très importante pour les étrangers et pour les jeunes gens, qui ne peuvent d'abord discerner s'il y a des termes bas dans un sujet noble, et voir que le sujet est par là défiguré.”

Minden tárgyról a hozzá illő stílus alapján kell beszélni, állította: a stílus romlását jelenti a stílusok keverése. E megjegyzés igen fontos a külföldiek és a fiatalok számára, akik nem képesek felismerni, ha alantas kifejezések kerülnek bele egy emelkedett tárgyú szövegbe, amelytől maga a tárgy eltorzul. – A következőt jelenti ki egy lábjegyzetben a *La pucelle d'Orléans*-ban: ha vannak még irodalmárok, akik jóhiszeműen Jean Baptiste Rousseau-t Voltaire úrral egyenlő vagy nálánál jobb költőnek tartják, arra kérjük őket, vessék egybe ennek pokolleírását az *Orléáni Szűz* ötödik énekével!²³

Fekete János Voltaire-követése módszeres szövegismeretre és szellemi ön-kéntességre – fáradhatatlan emulációra épül. Írói modelljét tehát nem a múltból és nem honfitársai közül választja. A tárgy, amelynek sok időt és számottevő szellemi figyelmet szentel, a korabeli cenzúrát minden esetben provokálja: bírál, sőt nevetség tárgyává tesz tekintélyeket, szabályokat, intézményeket. Szabadon, sőt szabadosan beszél a testről – hősből, királyban, papi személyben gyarló de legalábbis embert láttat. Olyan intézményeket, mint a királyság, az egyház, az egyetem, az akadémia – szabadon bírál. Műfordításaiban sem kényszeríti magára a nyelvi illemet.²⁴

Van olyan műve Voltaire-nek, amely bizonyíthatóan hatott Feketére, ez a *Dictionnaire philosophique* adaptációja és német nyelvű, saját költségen való kiadása: *Die Buchstaben oder was sie wollen* (Az ábécé vagy amit akartok).²⁵ A könyvet kiadása után nem sokkal betiltotta a cenzúra, akárcsak Voltaire filozófiai ábécéjét, példányai ritkaságnak számítanak. Fekete magát kozmopolitának nevezte nem egy művében, és ez a könyve is olyan politikai filozófiai tartalmak megjelenítője, amelyek leginkább Voltaire pamfletjeiben és társadalombíráló regényeiből ismerősek az olvasó számára. A nagy kapcsolat azonban azért is érdekes, mert Fekete ragaszkodott a Voltaire-rel való korrespondenciáját tanúsító levelek publikálásához. Ezeket a *Mes rapsodies* második kötetében adta közre: először a filozófus leveleinek sorozatát, majd saját válaszait. E levelek az eredeti mellékleteket (amelyekre egyébként a szövegben utalnak) nem tartalmazzák,²⁶ de ma már tudjuk, hogy Fekete János Voltaire műveit szenvedélyesen gyűjtötte, lemásolta vagy lemásoltatta magának. (Ezek kéziratban ma Szegeden az Egye-

²³ S'il reste encore des gens de lettres qui croient de bonne foi J. B. Rousseau un poète égal ou supérieur à M. de Voltaire, nous les exhortons à comparer cette description de l'enfer avec le cinquième chant de la *Pucelle*. (K.)

²⁴ Lásd erről a *La Pucelle d'Orléans* Fekete János által készített színvonalas fordítását (*Az Orléáni Szűz*) az OSZK kézirattárában illetőleg a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban (ez az a példány, amelyet a gróf az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságnak elküldött).

²⁵ Az 1782–84-ben Bécsben kiadott, német nyelvű munka hamis nyomdahely-jelölése Dessau.

²⁶ Terjedelmes röpiratokról, esszékről van szó, a rövid szövegekből épülő mélangé-kötetből értelemszerűen maradtak ki.

temi könyvtárban található, feldolgozásukat a Voltaire-recepció kutatásának nagyasszonya, Penke Olga végzi.²⁷

A huszonhat éves gróf 1767 júniusában *l'Inconnu* aláírással terjedelmes levélben fordul a nála negyvenegy évvel idősebb Voltaire-hez – azt írja, ha utazni volna módja, felkeresné kora legnagyobb bölcsét, Voltaire-t; azonban a bécsi udvar lekötöttségüként számára hiú ábránd marad a személyes találkozás:

„Ha valaha is elfoglaltságaim és hivatalom megengedik, hogy utazzam, egyáltalán nem mennék a szép itália romjait csodálni, sem a párizsi borbélyok, szabók, szíjgyártó mesterek körében végére járni vagyonomnak. Az elsőt az angorokra hagyom, akiket néhány furcsaságuk ellenére tisztellek, a másodikat a nehézkes Németeknek, akik csak a nevetséges dolgokra emlékeznek egy országból, amelynek pedig annyi értéke feledtethetné ezeket. Utazásom célja ezeknél sokkal nemesebb lesz. Meglátogatom azt a bölcsét, akit annyira tisztellek, mint amennyire csodálok, a műzsák e kegyeltjét, ezt a szeretetre méltó filozófust, akinek műveihez hasonlóan halhatatlannak kellene lennie. Egy szó, mint száz, Önt fogom, Uram, meglátogatni. Hosszú ideje csodálom önt, csak azóta számítom létezésemet, mióta az ön munkáit olvasni kezdtem. A literatúra és a letisztultabb filozófia elvei iránti fogékonyságom ezekből származik. az önnel való társalkodás kétségtelenül még ezeknél is hasznosabb lenne a számomra, de erősen lekötöttségem vagyok az Udvarnak, amely születésemtől kezdve elhalmozott jóságával szinte hiábavaló álom a boldogság, hogy szemtől szembe láthassam Önt.”²⁸

Utóiratba illeszti, mintegy restelkedve, hogy a Voltaire-hez oly méltó cselekedetbe szeretne bekapcsolódni, azáltal, hogy a Sirven családnak általa szerénynek nevezett segélyt küld (nincs tudomásunk e pénzsegély nagyságáról):

²⁷ Lásd Penke Olga: „Szökevény tünemények”. Voltaire természetfilozófiájának néhány kérdése. In: *Amicitia. Tanulmányok Tüskés Gábor 60. születésnapjára. Beiträge zum 60. Geburtstag von Gábor Tüskés*. Reciti, Bp., 2015. 304–319.

²⁸ Si jamais mes occupations et mon emploi me permettent de faire un voyage, je n'irai point admirer les belles ruines d'Italie, ni me mettre pour me décrasser entre les mains des friseurs, des tailleurs, et de Cordonniers de Paris. Je laisse le premier aux Anglois que j'estime malgré quelques bizarreries, et le second aux lourds Allemands qui ne rapportent jamais que des ridicules d'un pays qui a tant de bones choses pour se les faire pardonner. Le but de mon voyage sera bien plus noble. J'irai voir ce sage que je respecte autant que j'admire, ce favori des Muses, ce Philosophe aimable qui devoit être immortel comme ses ouvrages. C'est vous enfin, Monsieur, que j'irai voir. Votre admirateur depuis longtemps, je ne datte mon existence que du moment ou j'ai commencé a lire vos ouvrages. J'y ai puisé le goût de la littérature, les principes d'une Philosophie épurée. Votre commerce me seroit sans doute bien plus utile encore; mais attachée par des noeuds solides a une Cour qui m'a comblé de bienfaits dès ma naissance, je suis presque réduit a de vains souhaits pour le bonheur de vous voir.” Lásd Bestermann *Correspondance de Voltaire*. D 14220. 9 June 1767, Fekete, count of Galántha, to Voltaire. 116. kötet 147–148, (Vienne ce 9 juin 1767.), illetve *Mes Rapsodies* Genève 1781, II. kötet, 199–209. Ford – E.E.

„U.i. E versek többségének a szerelem a tárgyuk, olykor-olykor kevésbé frivol tárgyat is érintek, de biztonságosabb alkalomra várok, elküldje néhány próza-kísérlettel együtt. Engedje meg, uram, hogy éljek e lehetőséggel, és részt vegyek egy önre és az emberiségre nézve oly méltó cselekedetben, könnyítve lehetőségeimhez mérten a Sirven családot, ezeket a szerencsétleneket, akiket a babona fegyvere olyan században sújt, amelyről azt gondoltuk, elég felvilágosult ahhoz, hogy megvédjen csapásaitól. Ez a család az ön segítsége nélkül bizonyára a legmélyebb nyomorban sínylődne, de ön Uram, menedéket és elég erős védelmet nyújtott nekik, hogy néhány király kövesse példáját ebből az alkalomból. Méltóztassék eljuttatni Sirvenékhez ezt a semmiséget egy olyan magánembertől, akit boldoggá tesz, hogy fölöslegét az üldözött ártatlanság megsegítésére fordítsa.”²⁹

A vallási türelmetlenség egy Voltaire által közismertté tett esetéről van szó. Az úgynevezett Sirven-ügy (egy protestáns család gyermekgyilkossággal való vádolásának ügye) 1761-ben kezdődött; Voltaire-nek köszönhetően 1765-től európai felháborodás lett belőle, a szolidaritás jeleként többen támogatták a családot. Maga az ügy 1772-ben Sirven rehabilitálásával ért véget.³⁰ A külfölddel kapcsolatban álló magyar arisztokraták közül Teleki József (1738–1796) esetében van tudomásunk ilyen, nemzetközi emberjogi kérdéssel kapcsolatos jó-tékonyságról: Teleki gróf a vallási türelmetlenség másik áldozatának, a Calas családnak küldött – a párizsi holland követség protestáns lelkésze révén – pénz-segélyt.³¹

Voltaire-követése a túlvilágra küldött üzenetben is érvényre jut: Orczy Lőrincet, elhunyt barátját kérné meg, hogy köszöntse a nevében a már szintén az Elíziumi mezőkre jutott filozófust, élet és halál közti metafizikus válaszfalat vesz semmibe, amikor Orczyn keresztül magának a kapcsolatukat végül megszakító Voltaire-nek üzen – szatirikus eposza magyarra fordításáról, a nyelvtanulást ezennel Voltaire-en is számon kérő tréfával:

²⁹ P. S. La plupart de ces vers ont eu l'amour pour sujet; j'ai osé quelquefois traiter d'autres matières moins frivoles; mais j'attens une occasion plus sûre, Monsieur, pour vous les envoyer avec quelques essais de prose. Permettez, en attendant, que j'en profite de celle ci pour participer à une action si digne de vous et de l'humanité, en soulageant selon mes facultés les Sirvens, ces malheureux que le glaive de la superstition persécute avec atrocité dans un siècle qui paroïssoit être assez éclairé pour nous mettre à l'abri de ses coups. Cette famille languiroit sans doute dans la plus cruelle misère sans vous, Monsieur, qui daignâtes lui accorder un azile et une protection assez puissante pour entraîner celle de quelques Rois que vôtre exemple a animé à l'être en effet dans cette occasion. Daignez remettre aux Sirvens cette bagatelle de la part d'un particulier qui se croit trop heureux d'employer son superflu à secourir l'innocence persécutée. Uo. 263. Ford – E.E.

³⁰ L'affaire Sirven. In Voltaire: *L'affaire Calas et autres affaires. Traité sur la Tolérance*. Éd. de Jacques Van den Heuvel. Gallimard, 1975. 199–236.

³¹ Lásd erről F. Csanak Dóra: *Két korszak határán. Teleki József, a hagyományörző és a felvilágosult gondolkodó*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1983. 112.

P.S.

*Voltért is köszöntséd, nem hiszem hogy bánnya,
Hogy őt fordította régi tanítványa.
Töletek magyarul ha talám meg tanúlt,
Meg látja, Szűzéről Muzsám miként danúlt.*³²

**VÉGÜL:
A JAVÍTHATATLAN HATÁRSÉRTŐ**

E dolgozatban Fekete János grófnak több tanult személyhez, Csokonaihoz, Orczy Lőrínchez, Mátyási Józsefhez, Aranka Györgyhöz, Sonnenfelshez és Voltaire-hez való kapcsolódását érintettem. Egy ideig tekintélyes apja, aztán a császár-királynő pártfogása, családi állapota – de végső soron mégis csak saját társadalmi-írói kurázsija tette, hogy illem, versdivat, névhasználat, tárgy, nyelvezet, politikai viselkedés és könyvkiadás tekintetében a gróf folyamatosan korabeli szellemi határvonalakat hágott át. Mondhatni, megelőzte korát a testi, de főleg a szellemi szabadságigény kérdéseiben. Felhívta magára a figyelmet: nevet szerzett.

³² Gróf Fekete János *Néhai M(é)l(tósá)gos Generalis Baro Orczy Lőrintz Urnak adassék Elisiomban*. Fekete János Magyar Munkái II. 25–37. MTA Kézirattár.

KÁROLYI GYÖRGY ÚTJA A LÓVERSENYEZÉS PÁRTOLÁSÁTÓL A MAGYAR GAZDASÁGI EGYESÜLET ELNÖKSÉGÉIG

Az északkelet-magyarországi arisztokrata családból származó Károlyi György (1802–1877) őseihez hasonlóan azt vallotta, hogy a nagy vagyon kötelességet is jelent, mégpedig a közjó szolgálatát. A reformkorban a legnagyobb mecénások közé tartozott, számos gazdasági-, kulturális-, szociális- és sportegyesület alapítását és működését támogatta. Bátyjaival együtt részt vett a kor legszimbolikusabb intézményeinek, a Tudós Társaságnak, a Pesti Kaszinónak és a Magyar Gazdasági Egyesületnek a létrehozásában.

A Magyar Gazdasági Egyesület 1835-ös megszületéséig azonban hosszú út vezetett. A kezdetek az 1810-es évek közepéig nyúlnak vissza. Wenckheim József¹ 1815-ben, majd 1816-ban publikálta javaslatait a lótenyésztés megújításáról, illetve a lóversenyről, mint a tenyészállatok kiválasztásának egyik leghatékonyabb eszközéről. Hunyady József² pedig 1814 és 1821 között minden év májusában, de volt, amikor ősszel is, lóversenyeket rendezett az úrményi kastélyától félóránnyira fekvő Keszin.³

Bár a lótenyésztés megújítását segítő lóversenyügynek első teoretikus és gyakorlati lépései Wenckheim József és Hunyady József nevéhez fűződnek, a kezdeményezés sikerre vitele Széchenyi István és az őt támogató arisztokrata társai érdeme. 1821-ben kezdtek hozzá a lóverseny-rendező egyesület létrehozásához. A fiatal huszártisztet 1815–1816-tól, első angliai útjai óta foglalkoztatta a kérdés, hogyan lehetne Magyarországon is haszonnal⁴ folytatni olyan lovak tenyésztését,

¹ Wenckheim József (1778–1830) gróf részt vett a napóleoni háborúban, őrnagyi rangot szerzett. 1823-tól Arad megye főispáni helytartója, majd 1825-től haláláig főispánja.

² Hunyady József (1773–1822) gróf úrményi mintagazdasága az ország legelismertebbjéi közé tartozott. 1825–1826-ban Wesselényi is ide és Károlyi Lajos tótmezei uradalmába küldte gazdatisztjét a ló-, selyem-juhtenyésztés és a tehenészet tanulmányozására.

³ Lovik Károly: A pesti Gyöp története. Első rész. 1827-től 1848-ig. = *Vadász és Versenylap*, 1905. 1. sz. 11. https://library.hungaricana.hu/hu/view/VadaszEsVersenylap_1905/?pg=14&layout=s 2019. 01. 28.

⁴ „Magánosok buzgósa által nem virágozhat fel az ország lótenyésztése, mert kevesen vannak és keveset termelnek, elosztva az országban elszoródnak. Utánzókra nem lelnek, mert vállaltuk áldozatot kíván, aki nem szenvedélyből teszi, azt nem hozza meg. Tehát semmiféle törekvés, hogy a lótenyésztés az országra nézve hasznos, nem volna olyan erős indíték a lótenyésztés előmozdítására, mint egy egyszerű számítás, hogy a ménes tartása valamelyes tiszta hasz-

amelyek megfelelnek a hadsereg, illetve a gazdasági élet igényeinek. A lótenyésztés tökéletesítését már ekkor is az egész gazdaság átalakításának részeként fogta fel. Angliai tapasztalatai arról győzték meg, hogy az egyéni kezdeményezések fontosak, de nem elégségesek a magyar lótenyésztés megújításához, szükség van az erők egyesítésére, vagyis egyesület alapítására. Az egyesület létrehozása komoly szervező munkát kívánt, amelynek irányítását Hunyady József magára vállalta. Szorosan együttműködött az ügyért lelkesedő Széchenyi Istvánnal, aki kidolgozta az angol mintájú lóverseny-szabályzatot. Miután Hunyady József hosszú betegeskedés után 1822. január 15-én elhunyt, Széchenyi vált a lóversenyügy legnagyobb hatású szószólójává.

A lóverseny-rendező egyesület támogatói között már a kezdetektől, 1821–1822-től megtaláljuk a Károlyi fivérek, Istvánt, Lajost és Györgyöt. A Károlyi testvérek ezekben az években, 1821 és 1826 között váltak nagykorúvá, saját soruk irányítójává, és ekkor léptek a közélet színpadára. Apjuk, Károlyi József 1803 áprilisában egy párbajban szerzett sebesülése miatt váratlanul, 35 évesen elhunyt. Hat kiskorú gyermeke 1821 végéig gyámság alá került. 1813 januárjáig édesanyjuk, majd novembertől nagybátyjuk, Waldstein-Wartenberg Emánuel látta el a gyámi feladatokat. 1822-től 1827-ig közösen gazdálkodtak, és előkészítették az örökség felosztását. De már a birtokosztály előtt rendelkeztek a jószágok tiszta jövedelmének rájuk eső részével, amiből finanszírozhatták saját terveiket.⁵

Károlyi György jogi tanulmányainak befejezése után azonnal, 1820 nyarán katonai szolgálatra jelentkezett. A ranglétrán gyorsan emelkedett, és 1821 tavaszán már főhadnagyként érkezett a Bihar megyei Diószegen állomásozó 4. Hessen-Homburg huszárezredhez. Itt találkozott a tőle 11 évvel idősebb Széchenyi István századossal, aki 1820 júliusában vonult be új ezredéhez, és itt került közelebbi kapcsolatba Wesselényi Miklóssal is.

Az életkorban, vagyonban, élettapasztalatokban igencsak különböző három mágánás közös beszélgetési témái között a lótenyésztés kiemelt helyet foglalt el. Wesselényi kiváló lótenyésztő hírében állt, zsibói ménese nagy elismerésnek örvendett Erdély határain túl is. De mint lovast is a legjobbak, a legmerészebbek között tartották számon. Széchenyi a napóleoni háborúkban szerzett gyakorlatot. Kitűnt vakmerőségével és bátorságával. 1824 októberében készült tiszti minősítésében lóismeretét igen jónak értékelték.⁶ 1816-os, majd Wesselényivel közös 1822-es angliai útjainak célja telivérek vásárlása volt, hogy megteremtse saját

not hozott. A szenvedélyek nem elég indítékok, de a nyereségvágy igen.” (Széchenyi István levelezése, [továbbiakban SZIL] Milano, 1817. október 4. In. Gróf Széchenyi István minden írását tartalmazó CD. Kiadja. Logod Bt, Bp., 2001.)

⁵ Károlyi György 1823-ban 208 000 pengő forintért zálogba vette Perényi Imre bárótól a Fejér megyei Kereszttest és Szent Borbála pusztát 32, Igar pusztát pedig 12 évre. Évi 20 ezer forintos részletekben 1830-ra törlesztette.

⁶ Ács Tibor: Katonaévek. In. *Széchenyi és kora*. Szerk. Éri István, Bp., 1991. 43.

cenki telivértenyészetének alapjait.⁷ A fiatal, 19–20 éves Károlyi György új barátaihoz képest tapasztalatlan volt. A lószertet azonban a Károlyi családban is apáról fiú szállt, a lovaglás elsajátítása pedig része volt a kis grófok oktatásának. A Károlyiak félvérű magyarfajta ménesét az 1827. évi birtokosztály előtt a Csongrád megyei Derekegyházán tartották. Károlyi György felnézett barátaira, példaképének tekintette őket, és tanult tőlük. Életének ez a szakasza 1821-ben kezdődött, és egy évtizedig tartott.

Széchenyi 1821. augusztusi zsidói látogatásakor rábeszélte Wesselényit egy közös nyugat-európai utazásra, aki ezt a tervet nagy örömmel fogadta. Wesselényi szeptember végén érkezett Debrecenbe. Károlyi is velük tartott Pestre.⁸ Az év hátralévő részében sok időt töltöttek együtt, és gyakran találkoztak Bécsben tartózkodó, illetve Északnyugat-Magyarországon élő mánástársaikkal is, ugyanis Széchenyinek és Wesselényinek márciusig kellett várni az angliai útlevélre.

Közben folyt a Lótenyésztő Egyesület szervezése.⁹ Hunyady József halálát követően, 1822. január közepén Széchenyi vette kezébe az irányítást. A január 25-i bécsi megbeszélés után Wesselényi figyelemre méltó bejegyzést tett naplójában Széchenyi vezetői stílusáról és egyéniségéről. „Széchenyi praesidált, nem praesesnek való, se illő tekintete, se hidegvére hozzá. Ő soha olyas dolgot rábeszéléssel s az emberek megnyerésével nem tudna kivinni. Hogy az ember másokat valamire bírjon, velek magát aequilibriumba [egyensúlyba] kell tenni; az ő vére könnyebben, sebesebben foly, gondolatai hamarabb s többfelé repülnek, mint másé. Ahol mások fontolni, ő ott már cselekedni, ahol azok kezdeni, ő már végezni akar; ez sokaknak hiúságát, ezt a mindennek leggyengébb s azért leginkább ostromlandó részét sérti. Minden vágyik az önnön feltalálás, cselekvés s munkásság hacsak külfelészínére is; ha valakinek gondolatait s munkásságát sokkal a magoké előtt látják járni, bosszankodva szemlélik önnön állópontjuk törpeiségeit s az irigység idegenséget szül. Széchenyi egy pályáját gyorsfutásban végző planéta gyermeke. Rendkívüli szellemi vegetációja (termékenysége) nem a mi földünkhöz s nem a klímánkhoz mért.”¹⁰ Észrevette, hogy egyénisége nehezíteni fogja kapcsolatépítését és céljainak megvalósítását.

A bécsi megbeszélésen Széchenyi igyekezett felmérni az egyesület alapításának támogatottságát. Miután elkészült a folyamodvánnyal, január 31-én szemé-

⁷ Széchenyi 1816-ban 21 lovat, 1822-ben 20 lovat vásárolt 2 csikóval. Wesselényinek 2 tenyészmént és egy kancát sikerült vennie. Cato ménnel megalapozta új angol telivér ménesét, az ára többszörösen megértült. A másik mént hazaérve Haller Ferenc azonnal átvette tőle.

⁸ Széchenyi és Károlyi szabadságot kért. Széchenyi másfél évnyi távollét után, 1823 májusában tért vissza Diószegre a száadához. Wesselényi Miklós naplója alapján megállapítható, hogy Károlyi György is többhónapos szabadságon volt, nemcsak 1821, hanem 1822 őszén is. Két év 10 hónap után 1823. március 22-én pedig befejezte szolgálátát.

⁹ A neve változó: vagy Lóverseny-rendező, vagy Lótenyésztő Egyesületnek hívták. Akárhogy nevezték, mindkét feladat megvalósítására gondoltak.

¹⁰ Feleselő naplók, 111.

lyes audiencián adta át az uralkodónak az egyesületi alapszabállyal, a versenyszabályokkal és a támogatók névsorával. Az egyesület létrehozását 34-en támogatták. A Károlyi fivérek nevét az egyszeri, illetve az örökös díjat adományozók között is megtaláljuk.

Széchenyi a következő gondolatokat jegyezte fel az eseménnyel kapcsolatban: „A tervemet, hogyan vezetessék be a lóversenyzés az osztrák Birodalomban, a császárnak ma írásban átnyújtottam. A kocka tehát el van vetve. Oly sok megszorítással fogadják majd el, hogy végül füstbe kell mennie. Én mosom kezeimet, mert mint földbirtokos és lovastiszt, megettem a magamét. Mindenki csak annyit tegyen a szakmájában, s az országban jólét lesz.” Az angol mintájú lóversenyzés elindítását nem mint magyar, hanem mint birodalmi ügyet kezelte. Ennek ellenére kétségei voltak a sikert illetően. Tette elégedettséggel töltötte el. Pedig nem is volt ez olyan egyszerű számára: „... valamely ügynek élére állni sokkal nehezebb, mint azt általában hiszik. Utána szaladni valakinek, azt ezren tudják, akárcsak egy ütközetben, az emberek minden dologban szeretik inkább a második helyet. De legyen csak valami jutalom kilátásban, úgy a hátul lovaglók biztosan elsőek lesznek.”¹¹ Ahhoz azonban, hogy a kezdeményezés sikeres lehessen, minél több „utána szaladóra” volt szükség, ezért igyekezett társait csatlakozásra bírni. Megnyerte Wenckheim József támogatását is, aki vállalta az egyesület létrehozásával kapcsolatos további feladatok irányítását. A bécsi tanácskozások után a következő fontos megbeszélés már az ő elnöksége alatt zajlott február 23-án Pesten, a városháza nagytermében. A megjelentek (75 fő) közt volt Károlyi György is. Albizottságokra bízta az egyesület alapszabályának, a futtatás szabályainak kidolgozását, a költségvetés elkészítését, valamint javaslatot tett a futtatóhelyre. Miután ezek a munkák elkészültek, felterjesztették a nádorhoz, aki továbbította a kancellárhoz. 1822 novemberében a kancellária tanácsosai Batthyány Vince engedélyezést javasoló előterjesztését – egy különvéleménnyel – elfogadták. 1823 márciusában került vissza a folyamodvány az uralkodó elé, de döntés nem született.¹²

Széchenyi, hogy megsürgesse az ügyet, királyi kihallgatást kért. Az 1823. április 5-i audiencia után arra a következtetésre jutott, hogy a lóverseny-rendezés engedélyezése a közeljövőben nem várható, ezért Károlyi Lajossal, ifj. Hunyady Józseffel és Esterházy Mihállyal kezdeményezte egy angol mintájú falkavadász társaság megalakítását. A falkavadászati ugyanis szintén alkalmas volt a lovak teherbírásiának, állhatatosságának, sebességének a tesztelésére, és biztosította a rendszeres találkozási lehetőséget is a lótenyésztés megújításában érdekelt számára. A „lóügy” legelkötelezettebb hívei csatlakoztak, akiknek nevét a falka-

¹¹ Feleselő naplók, 113.

¹² Vizsota Gyula: Gróf Széchenyi István és a magyarországi lóversenyek megalapítása. = *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1904. 1–44., Friedreich István: *Gróf Széchenyi István élete*. 1. köt. Bp., 1915. http://mek.oszk.hu/16300/16325/pdf/16325_1_1.pdf– 2019. 03. 05.

vadász¹³ társaság célját ismertető 1823 végén Sopronban megjelent brosúrában közölték. Károlyi György is szerepelt a résztvevők között. Rövid ideig, 1825 februárjáig működött a társaság. Mivel zártkörű volt, nem helyettesíthette az ország központjába, Pestre tervezett, rendszeresen megrendezett, mindenki számára hozzáférhető lóversenyeket.

Az országgyűlés összehívása 1825 végén új lehetőséget teremtett. A lótenyésztő egyesület támogatóinak nagy része az országgyűlés tagja volt, így könnyebbé vált a szervezés, a kommunikáció, de újabb hívek szerzése is. 1826–1827-ben tehát nem elkezdték, hanem folytatták a lótenyésztő és lóverseny-rendező egyesület engedélyének megszerzését.

1826-ban felváltva a Bécs melletti Simmeringen (március 30. és május 20.) valamint Pozsonyban (április 9. és május 28) egyesületi engedély nélkül rendeztek versenyeket.¹⁴ Károlyi György és társai nemcsak a pozsonyi, hanem a simmeringi versenyeken is indították lovaikat. Babiéka május 20-i győzelme Károlyi és Széchenyi közös sikere volt, ugyanis Babiékát Széchenyi nevelte, és a hónap elején adta el barátjának 1000 pengő forintért.¹⁵ A május 28-i pozsonyi versenynapon Károlyi lovai jól teljesítettek, három győzelmet arattak. Liberty és Arbitrator megnyerték a páros futást, majd Arbitrator a győztesek versenyében is elsőként ért célba, így ő lett a diadalmas ló.

Ez a kezdeti siker újabb lökést adott Károlyinak, hogy az örökség felosztása után a lótenyésztéssel még komolyabban foglalkozzon, mint eddig, és Nagykárolyban angol telivér ménest hozzon létre. Az 1820-as évek első felében elméleti és gyakorlati ismeretei bővültek. 1821 és 1822 őszén sok időt töltött Wesselényi társaságában, vadásztak, agarásztak és ménesekkel ismerkedtek. Megfordultak Keszibén és Hetményben a Hunyadyaknál, Kopcsányban Trauttmansdorff császári főlovászmester istállójában, ahol Johann Justinus, a császári és királyi ménések főfelügyelője, lótenyésztési szakíró kalauzolta őket, aki sokra becsülte Wesselényi lóismeretét.¹⁶ Wesselényi hazaérkezése után élménybeszámolót tartott barátainak az angol lótenyésztésről, a vásárokról, az istállókról, a lovak tar-

¹³ A vadászatok Széchenyi cenki, Károlyi Lajos tótmegyeri, Hunyady József ürményi és Esterházy Mihály tallói birtokain folytak. A farka által üzött vadat – rókát, szarvast – lóháton addig üzték, amíg a kutyák meg nem állították.

¹⁴ A simmeringi és a pozsonyi versenyek fordulópontot jelentettek a birodalom mindkét felében a lósport fejlődésében. 1826 tavaszán megalakult a Wiener Wettrenn-Ausschuss, amely ugyanúgy, mint az 1826 őszén megalakult Pályafuttatási Társulat laza szervezet volt, és csak 1837-ben alakult egyesületté (Wiener Pferderenne Gesellschaft). A herceg Liechtenstein Wenzel és fia, Alois hasonló szerepet játszottak az angol mintájú lótenyésztés és lóversenyzés meghonosításában, mint Széchenyi István Magyarországon.

¹⁵ SZIL, Pozsony, 1826. május 6. Széchenyi levele Wesselényi Miklósnak

¹⁶ Feleselő naplók, 242–243.

tásáról. A vásárolt lovak¹⁷ közül kiemelkedett Cato. Wesselényit büszkeséggel és meglelégedéssel töltötte el, hogy kevés pénzét ilyen jól sikerült befektetnie. „Mivel Cato Justinus különös kedvence s nagyon bámulja, csodálkozva kérdé, miért nem hoztunk csak ilyen fajta lovat Angliából. Igaz, hogy Cato megvásárlása részemre egy különös s ritka szerencse.”¹⁸ A következő években Cato nemcsak a zsidói ménesben teljesített szolgálatot, hanem a hágóbér és a kancák tartási költségének megtérítése fejében minden istállótulajdonos számára elérhető volt. Károlyi kihasználta Zsidó közelségét, és rendszeresen küldött kancákat Catohoz és Dittóhoz. 1828-ban összesen 14 kanca járt Zsidón, ebből 6 Cato vendégszeretét élvezte, a hágóbér 6½, illetve 5½ arany volt.¹⁹ A Cato-csikók fogalommá váltak, könnyen és jó áron lehetett eladni őket.

Károlyi a ménesépítést 1823-ban kezdte.²⁰ Angol telivér lovait 1826–1827-ig – egy mén²¹ kivételével – Széchenyi Istvántól vette. Széchenyi 1822-es importjából ötöt Károlynak adott el. 1828 áprilisában – Széchenyire és Wesselényihez hasonlóan – Angliába utazott ajánlólevelekkel a zsebében,²² hogy tenyésztásokat szerezzen. Saját tőkéből nem tudott olyan nagy összeget vásárlásra fordítani, mint Széchenyi 1822-ben. Az erre szánt keretet (mintegy 10 ezer pengő forintot) így is túllépte, és a még szükséges kb. 12–14 ezer forintot hitelből (gyapjú-

¹⁷ A lovakat megviselte a hosszú utazás, de Wesselényi a gondozásukkal sem volt elégedett. „Újonnan hozott lovainkkal nem nagyon biztató a kezdet s a kilátás. A megedzési elv tulzása folytán kicsapattak a trainingből jövő lovak a legelőre, nem takarítottak s most oly rosszul néznek ki, hogy senkinek sem tetszenek s már országszerte csúnyáknak vannak kikiáltva. Széchenyi most mindenben keveset akarván költeni, Sahländer [ménesmester, állatorvos] 3 emberrel vagyon a lovak mellett. Hogy lehessen őket ily körülmények között ellátni? Széchenyi soha nem fog sikereket elérni ménesével. Nincs elég türelme és kitartása s igen sokszor változtatja nézeteit, rendszabályait oly dolgokban, melyeknél egy egész emberéleten át ugyanegy sistemát kellene követni.” (Feleselő naplók, 246.) Wesselényi véleménye elhamarkodott volt, Széchenyi telivér ménese egyike lett a legjobbaknak. Az 1822-ben behozott lovait nem sokáig tartotta meg, nagy részüket nyereséggel eladta. Károlyi 1823 márciusában Gaudy ménért és Dahlia kancáért 1600 aranyat fizetett, velük kezdte meg angol telivér ménesének kialakítását.

¹⁸ Feleselő naplók, 243.

¹⁹ MNL OL P 414 D. 2 tétel, 114. d., Főpénztár, számadások és költségek

²⁰ Károlyi György az elsők között kezdett telivértenyésztéssel foglalkozni. Csak Széchenyi István, Wesselényi Miklós és herceg Esterházy Pál londoni nagykövet előzte meg, aki Ozorán (1816) hozta létre híres ménesét. A lóversenyeken csak hazatérése után, 1844-ben jelent meg lovaival. Az 1820-as évek végén, az 1830-as évek elején vágtak bele a telivértenyésztésbe a lóverseny-rendezés törzsgárdájához tartozók. Hunyady József Hetményben (1827), Batthyány Gusztáv Kisbéren (1829) Nádasdy Tamás Dákán (1830), Esterházy Mihály Tallóson (1831), Csekonyics János Zombolyán (1832) stb. (Hoeller Mór: *Tenyésztés és futtatások 1848-ig*. Bp., 1917. 12–16.)

²¹ Károlyi Gaspar mént 1825-ben hozatta Angliából.

²² „Az ember Angliában ajánlólevél nélkül moccani sem tud –, ha azonban van egy-néhány, akkor akármint megtehet és vállalhat!” – írta Széchenyi 1822. július 27-én. (Feleselő naplók, 207.)

előlegből) teremtetten elő.²³ Ez az összeg egy mén és néhány kanca megvételére volt elég.²⁴ Saját nevelésű lovaival először az 1829-es pesti versenyen jelent meg.

Károlyi György 1827 és 1831 között aktív szerepet játszott a pesti lóversenyek életre hívásában, majd meggyökereztetésében. Csatlakozott a Széchenyi, Wesselényi és Esterházi Mihály által 1826-ban az őszi tallósi versenyek alatt kezdeményezett Pályafuttatási Társasághoz,²⁵ amelyet azért hoztak létre, hogy megszervezzék a következő évi pesti lófuttatást. Ez egy alapszabály nélküli, informális társaság volt, amelyben a tagok egymás között felosztották a feladatokat, és felajánlásokból előteremtették a rendezési költségeket, a győztesek jutalmát. Károlyi György is részt vett az aláírók toborzásában, és hozzájárult a költségekhez. 1828 kivételével, amikor Angliában tartózkodott, a versenyek lebonyolításában is közreműködött.

1827-ben az Üllői és Soroksári út között bérelt „gyepen” megrendezett ötnapos versenyen a futtatókon és lótenyésztőkön kívül sok pesti polgár is megjelent, kíváncsian szemlélték a város új látványosságát. A szervezők elégedettek voltak, de hogy a lóverseny állandó, jól működő intézménnyé váljon, a díjalapítók laza szervezetéből, engedélyezett alapszabállyal rendelkező egyesületté kellett formálódnia, amire 1822 óta törekedtek. Ezt az 1830-as évek közepére sikerült elérniük. Addig a társaság elnevezése, és az azt irányító testület megnevezése is állandóan változott. Az 1828-tól Lótenyésztő, 1830-tól Állattenyésztő Társaságnak nevezett „intézmény” élén az Ideig-óráig lévő igazgatóság, majd 1830-tól a 20-28 főből álló Választottság állt. 1830-tól a lóversenyek lebonyolítása és a lótenyésztés segítése mellett a társaság céljai közé vették az állattenyésztés egészének fejlesztését. Ezt szolgálta az először ebben az évben megrendezett „állatmutatás”, vagyis állatkiállítás és az állatvásár, amelyen tenyészlóvakra²⁶ és tenyészbirkákra lehetett licitálni.

A versenyek elengedhetetlen feltétele a vonzó díjazás. A Széchenyi és a Károlyi fivérek a díjalapításban is példát mutattak. 1828-ban egy 2000 arany tőkéjű díjat hoztak létre, amelynek 5%-os kamatából, egy 100 arany értékű ezüst billikom volt a győztes jutalma. A Széchenyi–Károlyi-díjat először 1829-ben hirdették meg. 1837-ben a három Széchenyi testvér magára vállalta az egész díj terhet. A Károlyiak saját részüket, az 1000 aranyat az először 1830-ban elnyerhető Nemzeti díj tőkéjének gyarapítására ajánlották fel. Az 1829-től létező Tíz esztendei díjhoz évente 6 arannyal, az egy évvel később elinduló Nyolc évű díjhoz

²³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL) P 414 Lad. 7. No. 1. London, 1828. május 19. Károlyi György levele Bártfay Lászlónak

²⁴ 1852-nyarán úgy kalkulált, hogy 12 vagy 13 ezer pengő forintból egy mén és három kanca szerezhető be. (MNL OL P 414 Lad. 7. No. 2.)

²⁵ Galgóczy Károly: *Az Országos Gazdasági Egyesület története keletkezésétől az 1876. évig*. Bp., 1880. (továbbiakban Galgóczy, 1880.) 9.

²⁶ Károlyi 1840 áprilisában a nagykárolyi ménesből 36 eladásra szánt csikót hoztatott Pestre, amelyeknek tartásáról és elhelyezéséről a májusi vásárig gondoskodni kellett.

pedig 20 arannyal járult hozzá. 1830-tól pesti polgár lett, a következő évben pedig beválasztották a város tanácsosai közé is. Így aztán nem meglepő, hogy a Pest városi díj finanszírozásában is részt vállalt.

*1. táblázat
A rendszeren futtató mágánások 1827 és 1831 között*

1827	1828	1829	1830	1831
Andrássy György	x	x		
				Állattenyésztő T.
	Batthyány Gusztáv	x	x	x
	Bretzenheim Alfonz	x	x	
Esterházy Károly	x	x	x	x
Esterházy Mihály	x	x	x	x
	ifj. Hunyady József	x	x	x
Károlyi György	x	x	x	x
Liechtenstein W.		x	x	
	Nádasdy Tamás	x	x	x
			Sándor Móric	x
Széchenyi István	x	x	x	x
Wesselényi Miklós	x		x	

A rendszeres futtatók egyben tenyésztők is voltak, és a kezdetektől – Sándor Móric kivételével – elkötelezett hívei a lóverseny magyarországi meghonosításának. Liechtenstein Wenzel herceg a birodalmi arisztokrácia képviselője, tagja a simmeringi versenyeket rendező Wiener Wettrenn-Ausschuss-nak. Mind az öt évben Széchenyi István vezette a legtöbb, 1829-től pedig a legtöbb saját nevelésű lovat indítók listáját. Wesselényi Miklós 1830 után nem vett részt lovaival a versenyeken. Károlyi György pedig 1831 után átmenetileg visszavonult a versenyzéstől.

Az első két évben a legeredményesebb lóval rendelkező tulajdonos Károlyi György volt. 1827-ben Babiéka sikerének örülhetett, 1828-ban pedig – távollétében – a Batthyány János nevelte Cleveland egyik győzelmét a másik után aratta. Még a versenyek alatt gazdát cserélt, május 31-én már Keglevich László és Sándor színeiben indult.²⁷ Így a 100 aranyat érő – Károlyi István által alapított – Károlyi-billikom a Keglevichek kezébe került. Károlyi saját nevelésű lovaival 1829-től indult, de csak kisebb eredményeket ért el velük.²⁸

²⁷ Hazai és Külföldi Tudósítások, 1828. 44. sz. Károlyi György zsokéi kék testű, veres ujjú öltöztetés veres sapkát viseltek.

²⁸ Károlyi 1828-tól sokat fordított lovai trenírozására és szakszerű ellátására. Angliában szerződtette Dwelly Robert tréner és Silver James lovászt. Havi bérük (104 váltóforint) háromszorosa volt a magyar lovászokénak. A lovakat gondozó 5-6 lovászfű 5 váltóforintot és teljes ellátást (kosztot és ruházatot) kapott. A ménest Nagykárolyban tartotta, de 1828 és 1831 között Pesten készíttette

2. táblázat

Károlyi György nyertes lovai a pesti versenyeken 1827 és 1831 között

A ló neve, adatai	A ló szülei	Nevelte	A díj neve
1827 egy lóval van jelen			
Babieka 6 éves sárga m.	apa: Sledmere anya: Lodona	Széchenyi I.	Elegyes futás, 33 arany
1828-ban 2 lóval van jelen			
Cleveland szürke félvér m.		Batthyány János	Külön fogadás, 1400 pozsonyi öl V. pályadíj, 100 arany, 5000 pozsonyi öl
Babieka 7 éves, sárga m.	apa: Sledmere anya: Lodona	Széchenyi I.	Külön fogadás Festetics-billikom, 100 arany értékű, 3000 pozsonyi öl, Az első Asszonyosságok díja, 150 arany, 2000 pozsonyi öl
1829-ben 7 lóval van jelen, ebből 3 saját nevelésű			
Fornerina 4 éves pej k,	apa: Manchester anya: Maria	Károlyi Gy.	Második nevetlen díj, 21 arany 5000 pozsonyi öl
Babieka 8 éves sárga m.	apa: Sledmere anya: Lodona	Széchenyi I.	Külön fogadás, 20 arany 2 angol mérföld
Navarino 4 éves szürke m.	ismeretlen	Wesselényi M.	Külön fogadás, 50 arany maga járta körül a pályát
Galantha 4 éves sárga k.	apa: Gydran anya: Flam	Károlyi Gy.	Elegyes futás, 10 arany 1 ½ angol mérföld
1830-ban 4 saját nevelésű lovából egy sem ért el sikert			
1831-ben 4 lóval van jelen, ebből 3 saját nevelésű			
Ponteus 4 éves pej m.	apa: Gaspar anya: Arethusia	Károlyi Gy.	Első nevetlen díj, 51 arany, 1600 pozsonyi öl

fel lovait a versenyekre. A pesti üllői úti majorban lévő tréneristállót 1828-ban az előírásoknak megfelelően alakította ki. Az új kapukat, itatóvályúkat, ganélyhely-rekeszeket, a lovakat egymástól elválasztó palánkokat, valamint a régi kertnek lójárató helyé váló alakítását Spigl József ácsmester készítette 636 váltóforintért. A tréneristálló udvarának feltöltésére 99 szekér kavicsot és 107 szekér homokot hordatott 1829-ben. A lószerszámokat pesti mesteremberek állították elő.

Az 1830-as pesti versenyeken lovai egyetlen győzelmet sem arattak. Robert Dwelly tréner elbocsátotta, és lovai trenírozását Robinson William-re bízta. A várt sikerek az 1831. évi versenyeken is elmaradtak. Ekkor az egyik legsikeresebb lóidomítót, Nevin Johnt szerződtette havi 150 váltóforintért. 1831 júliusában fogadta szolgálatába Eduard Jackson lovászt is, aki élete végéig alkalmazásában állt. Az első években a legkeresettebb zsokék közé tartozott, aki nemcsak Károlyi, hanem mások lován is indult a versenyeken.

Ennek az évnek legjobb lova a Széchenyi nevelte 5 éves pej mén, Manfred (apja Gaudy, anyja Election-kanca) volt, aki Nádasdy Tamásnak hozott sikereket. Károlyi hasonlóan járt, mint Széchenyi. A 4 éves pej kancával, Marianneval (apja Cato, anyja Maria) 1830-ban jelent meg a pályán, és azonnal túladott rajta, Hunyady József vette meg. Marianne a következő két évben a simmeringi és a pesti versenyeken összesen 1726 aranyat nyert tulajdonosának.²⁹ Az 1830. évi versenyek sztárja, a Batthyány Gusztáv által Angliából hozatott 5 éves sárga mén, Privateer (apja Walto, anyja Johanna Southcote) volt, aki hazájában több versenyt nyert. Nem okozott csalódást gazdájának, mert megnyerte a 100 arany értékű Széchenyi–Károlyi billikomot.³⁰ Károlyi György 6500 pengő forintért³¹ vette meg, ami egy kis vagyont jelentett, és ezután apalóként használta. Jó befektetésnek bizonyult, mert az 1830-as években a legmagasabb árért, 20 aranyért fedezett.³²

1831-ben új csillag tűnt fel a pályán a 7 éves sötét pej mén, Bhurtpore, aki 1827-ben Cherterfieldben nyert először, 1828-ban 4, 1829-ben pedig 2 díjat szerzett.³³ A pesti gyepen ő nyerte a 21 aranyat érő Sándor-billikomot, a 100 arany értékű Széchenyi–Károlyi-billikomot és a szintén 100 aranyat jelentő Széchenyi-kardot.³⁴ A versenyek után az Állattenyésztő Társaság megvásárolta Bhurtpore-t 850 aranyért, és a fizetést 50 aranyával 17 részvényre osztotta, amelyből a társaság 6, kilenc magánszemélyből kettő, Károlyi György és Széchenyi István 2 részvényt, 7 fő (Andrássy György, Károlyi István, Keglevich Gábor, Keglevich László, Orczy Lőrinc, Wenckheim József özvegye és Csekonics János) pedig 1 részvényt vásárolt. Ezután nem versenyzett, hanem 50 pengő forintért mint az Állattenyésztő Társaság ménje fedezett.³⁵

Az Állattenyésztő Társaság 1832. évi májusi közgyűlésen elhatározták, hogy állandó telephelyet vásárolnak, mivel a Nemzeti Múzeum építésére biztosított telekből az eddig számukra átengedett részt nem használhatják tovább. Károlyi Lajos tett javaslatot Károlyi György 1200 négyszögöles üllői úti majorjának a megvásárlására, amely a városkaputól nem messze az országút mellett feküdt. Itt

²⁹ Gazdasági Tudósítások, 1837. 44.

https://books.google.hu/books?id=1YBUAAAacAAJ&pg=PR5&hl=hu&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false – 2019. február

³⁰ Hazai és Külföldi Tudósítások, 1830. 46. sz.

³¹ MNL OL P 414 D. Főkönyvek, 1831.

³² MNL OL P 414 Lad. 7. No. 1. Pozsony, 1833. november 30.

³³ Galgóczy, 1880. 22.

³⁴ Hazai és Külföldi Tudósítások, 1831. 44., 45., 46. sz.

³⁵ Galgóczy, 1880. 21. Bhurtpore-t 1839-ben Péchy Ferenc kamarás 300 aranyért megvásárolta. Károlyi Györgynek Bhurtpore ménlő 1832. évi jövedelméből 2 részvény után 472 Vft 50 xr, 1833-ban 223 Vft 32 xr, 1834-ben 135 Vft 40 xr, 1835-ben 55 Vft 52 xr, 1836-ban 143 Vft 3 xr, 1837-ben 82 Vft 33xr jutott. Az ebből származó bevétele összesen 1113 Vft 30 xr. (MNL OL P 414 D. Főkönyvek)

akarták kialakítani a társaság hivatali helyiségeit, a kiállítások színhelyét, a kibővített istállóban pedig jó körülményeket teremthettek a versenyekre, az árverésre és a hágatásra vidékről érkező lovaknak. A majort Károlyi azon az áron bocsátotta a társaság rendelkezésére, amennyire a testvéreivel történt birtokosztáskor felbecsülték, vagyis 14 440 pengő forintért. A szükséges építési költségeket 3600 pengő forintra becsülték. A társaság nem rendelkezett ekkora vagyonnal, ezért 60 pengő forint névértékű 300 darab 5%-os kamatozású részvényt bocsátottak ki.³⁶ Minden részvény gazdára talált: 20 darabot megtartott magának a társaság, 50–50 darabot Széchenyi István, Károlyi György³⁷ és Lajos vásárolt meg, 10–10 db Andrassy György, a Hunyadyak és Keglevich László birtokába jutott, a maradék nagy részét gazdatisztek, középbirtokosok, pesti honoráciorok és kereskedők vásárolták meg.³⁸

Az Állattenyésztő Társaság élén sűrűn váltották egymást az elnökök. Az 1830-as közgyűlés után ideiglenesen Széchenyi István, a következő évben Orczy Lőrinc, lemondása után két évig Keglevich László,³⁹ majd 1834-től Károlyi Lajos látta el az elnöki teendőket. Az ő elnökségének idején fejeződött be a társaság intézményesülése. 1834-ben a királyi családból többen, Ferdinánd trónörökös, József nádor, Károly és Ferenc Károly főhercegek beléptek az Állattenyésztő Társaságba, a király pedig egy 100 arany értékű díjat alapított a magyarországi lóversenyzés segítésére.⁴⁰

Az 1835. júniusi közgyűlésen a királyi ház pártolásán felbuzdulva elfogadták az egyesületté alakulást, a társaság nevét Magyar Gazdasági Egyesületre változtatták, célját pedig a mezőgazdaság minden ágának modernizációjában határozták meg. Az alapszabály elfogadására a következő közgyűlésen került sor. Az egyesület első elnöke Károlyi Lajos lett. Egy hosszú 1821–1822-ben kezdődő folyamat befejeződött. De nem mindenki, többek között Széchenyi István sem értett egyet azzal, hogy a lóversenyszervezéssel nem önálló intézmény foglalkozott. Ez majd csak 1842-ben valósult meg, amikor megalakult a Pesti Lovas Egylet.

³⁶ A részvényeket, (inkább kölcsönkötvényeknek kellene nevezni) évenkénti sorsolás útján 1879-ig váltották be.

³⁷ Károlyi Györgynek az Állattenyésztő Társaság 50 részvényének kamatjában az 1833/34 évre 150 Pft, 1834/35-re 141 Pft, 1835/36-ra 132 Pft járt. A főkönyvek adatai azt mutatják, hogy évente 2–3 részvényét sorsolták ki. A kihúzott részvények árát mindenki a Károlyiak pesti palotájában, a nemzeti pénztárban vehette fel.

³⁸ Galgóczy, 1880. 24., Vári András: Angol játék a magyar gyepen. A Magyar Gazdasági Egyesület előtörténete. = *Korall*, 2005. 19–20. sz. 124–125. <https://epa.oszk.hu/00400/00414/00014/pdf/> – 2019. március

³⁹ Keglevich László (1787–1835) gróf Keglevich Gábor tárnokmester öccse. A Pest-Pilis megyei Egreskátá pusztán ménest tartott. 1828-ban megvásárolta Cleveland mént, 1834-ben pedig Lionel (apja Lionel Lincoln, anyja Maria) csikóért 1000 aranyat (4633 pengő forintot) fizetett Károlyi Györgynek.

⁴⁰ Galgóczy, 1880. 27.

Károlyi György 1831 után háttérbe vonult. Ménesét visszafejlesztette, a pesti tréneristállót felszámolta. Többet tartózkodott külföldön, mint itthon. Identitásválságba került: leginkább a hogyan tovább kérdése foglalkoztatta, és kereste a választ élete értelmére.

Az 1830-as évek második felében arra a következtetésre jutott, hogy felkészültsége, képességei behatárolják lehetőségeit, és nem lehet más életcélja, mint a gazdálkodás és a családalapítás. A következő években minden figyelmét és anyagi forrását lekötötte az otthonteremtés és birtokainak korszerűsítése. A ménes fejlesztésére majd csak az 1840-es évek közepétől fog újra áldozni. A közéletbe való visszatérése 1839-ben a Gazdasági Egyesület elnöki tisztségének elvállalásával kezdődött.

Az 1820-as években végbe ment Károlyi György egyéniségének kialakulása, amelyre környezete nagy hatást gyakorolt. Ismereteit tudatosan gyarapította, művelt, tájékozott, világlátott, önálló személyiséggé érett.

GRÓF MIKÓ IMRE – AZ ERDÉLYI GAZDASÁGI EGYESÜLET ÚJJÁSZERVEZŐJE¹

Széchenyi István tanításaira és a reformkorban vállalt szerepére korán felfigyelt Erdély. Ezzel kapcsolatban a történetírás különösen két erdélyi politikust szokott emlegetni: báró Wesselényi Miklóst és gróf Mikó Imrét. Wesselényi a reformmozgalom programjának alakításához jelentősen hozzájárult, Mikó viszont az abszolutizmus idején vált az erdélyi magyarság vezetőjévé. Látva Erdély nagyon súlyos politikai és gazdasági helyzetét, abban a magyarság térvesztését, a reformkori szerény eredmények pusztulását, a társadalmi intézmények elnyomását, elnémitását, valóságos mentő akciót indított a bezárt intézmények újraindítására, s új intézmények alapítására. Ezért őt már a kortársai Erdély Széchenyijének nevezték. Az összehasonlításnak reális alapja volt, de látnunk kell azt is, hogy Széchenyi, illetve Mikó mennyire másként viszonyult a szabadságharc után kialakult helyzethez. Erről állapította meg ifj. Barta János a következőket: „Széchenynek a forradalmat követő önmarcangolásával, pesszimizmusával szemben Mikó optimizmusát a kudarcok sem tudták megtörni. A forradalom bukása, amelynek árnyát saját esetében családi tragédia, felesége elvesztése növelte, csak átmenetileg készítette visszavonulásra. Rövid hallgatás után, a gazdasági élet és a művelődés, korábban általa nem, vagy alig járt területein próbálta felrázni a megbénult közhangulatot.”² Valóban, Mikó Imre az akkor sokak által képviselt passzivitás helyett az önmentő tevékenység útját választotta, hogy erre mozgósíthassa az erdélyi magyar társadalmat. Erről győz meg az Erdélyi Gazdasági Egylet újjászervezése során kifejtett munkássága is.

Gróf Mikó szerepével vázlatosan ugyan, de lényeglátóan foglalkozott a korábbi közgazdasági irodalom is. Különösen Demeter Béla tért ki gróf Mikó Imre szerepére a régi egylet újjászervezésében, kiemelve a gróf áldozatkészségét a szervezet anyagi gondjainak rendezésében, ami lehetővé tette, hogy az egyesület

¹ Ez a tanulmány a Mikó Imre gróf Erdély mezőgazdaságáért című írásom bővített változata. In: *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából (XIX–XX. század)* Szerk. Somai József. Kolozsvár, 2001. 105–112.

² Ifj. Barta János. Előszó. In: *Egyed Ákos Gróf Mikó Imre – Erdély Széchenyije*. Debrecen, 2005.

„széles vonalú és elgondolású programját megvalósítsa.”³ Nagy Endre tanulmánya a kérdés egy másik aspektusára igyekezett rámutatni Gróf Mikó Imre, a gazda című írásában, amely a Mikó gazdaszellemét tartotta kiemelendőnek.⁴ Tokaji László nagyobb összefüggésben vizsgálta Mikó Imre szerepét az Erdélyi Gazdasági Egylet újjáalakításában.⁵

Gróf Mikó legátfogóbb célja az volt, hogy a forradalom utáni önkényuralmi rendszer terrorja által megfélemlített, önmagába zárkózó erdélyi magyarságot cselekvésre készítse. Olyan körülmények közt, amikor más lehetőség nem volt közösségi cselekvésre, csak a gazdasági jellegű munkásság. Mivel magyarságmentő akcióról volt szó, gróf Mikónak és társainak igyekezete minden figyelmet megérdemel. Ugyanakkor látnunk kell: a közösségépítésben csak kitartó akarattal párosuló apró lépésekkel lehetett némi eredményt felmutatni. És azt se feledjük, hogy az 1850-es években nálunk agrártudomány még gyakorlatilag nem létezett, de az Erdélyi Gazdasági Egylet gróf Mikó Imre irányításával komoly lépéseket tett ebben az irányban.

Arról volt szó, hogy az 1844-ben alapított Erdélyi Gazdasági Egylet⁶ a forradalom és szabadságharc idején, s főként az azt követő terror első éveiben annyira meggyöngült, hogy régi formájában nem tartották lehetőnek működése újramezítését, ezért az újjászervezéséről kellett gondoskodni. Ehhez a kezdeményező lépést a régi elnök, gróf Bethlen Pál tette meg azzal, hogy 1853-ban gyűlést hívott össze – nyilvánvalóan a kormányzat engedélyével –, amely áttekintette az egyesület helyzetét, s arra kérte gróf Mikó Imrét, hogy vegye kezébe a szervezet újjáalakításának ügyét, szerezze be az újraalakításához szükséges engedélyt. Megbíztatásának körülményeiről Mikó Imre a következőben számolt be: „Az 1844-ben alapított s a lefolyt zavarok alatt munkálkodásaiban fennakadt erdélyi gazdasági egyesület elnöksége, azok viszont folyamatba indítása iránti értekezlet végett az illető felsőségtől még 1853-ik év elején engedélyt eszközölvén, ifj. Bethlen Pál gróf elnökletében több egyesületi tagok még azon évi január 21-kén kormányi befolyás mellett gyűlést tartottak, s több rendeli előleges intézkedések között alólírtnak köteleességemmé tették: *az egyesület régebben is megerősítve volt szabályainak, melyek az értekezlet folytán a jelen körülmények között is célszerűek*

³ Demeter Béla: Adatok az EMGE történetéhez. In. *Az EGE-EMGE-REMGE 150 éves története*. Szerk. Farkas Zoltán, Kolozsvár, 2004. 23.

⁴ Nagy Endre: gróf Mikó Imre, a gazda. In. *Az EGE-EMGE-REMGE 150 éves története*. Szerk. Farkas Zoltán. Kolozsvár, 2004. 24–27.

⁵ Tokaji László: Gróf Mikó Imre és a magyar föld. In. *Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület félézázados ünnepére 1859–1909*. Szerk. Erdélyi Pál. Kolozsvár, 1909–1942. 271–284. (továbbiakban Tokaji, 1909–1942.)

⁶ Hol egyletnek, hol pedig egyesületnek nevezték. Én általában egyesületnek, ha konkrétan írok róla, egyletnek nevezem.

nek ismertettek el, felsőbb helyen újból megerősítését eszközölnöm.”⁷ Mikó tehát elfogadta a régi bizottmány felkérését, kötelességének tartotta közbenjárni az engedélyezés megszerzése érdekében. Miután ezt tette, a kormányzati részről azt a választ kapta, hogy az 1844-ben elnyert engedélyezés továbbra is érvényes. Tehát már nem volt akadálya a munka újramegzésének útjában, s Mikó teljes energiával és átgondoltan látott hozzá teendőinek végzéséhez. Tette ezt olyan korszakban „midőn a hatalom minden gyülekezésben összeesküvést s minden társadalmi szervezetben forradalmi alakulatot vélt látni.”⁸ Ilyen politikai körülmények között nem kis önbizalom és bátorság kellett országos egyesület vezetését vállalni.⁹

Mikó Imre az újjászervezéssel kapcsolatos gondolatait s elvárásait Az Erdélyi Gazdasági Egylet állása című írásában tette közzé a *Hetilap* című újságban. Miután bejelentette, hogy az alakuló gyűlést 1854. február 26-án tartják meg, kifejtette, hogy az nem lehet kasztok gyülekezete, hanem olyan tanácskozás, ahol „mondhassa el nézetét minden illetékes honpolgár”, ezért Erdély minden részéből, s a társadalom minden rétegéből szeretne ott egyéneket látni. Szerinte csak így lehet a sikerben reménykedni.¹⁰ Ez egyrészt olyan elvi álláspont volt, amelyet megköveteltek az 1848-as forradalom eredményei, a társadalmi s politikai változások, amelyeket gróf Mikó elfogadott, másrészt azért is sietett ezt leszögezni, mert a régi gazdasági egyletet érték olyan bírálatok is, hogy az csak a földesurak intézménye volt.

Állásfoglalásában Mikó Imre elismeréssel szólt az 1844-ban alapított gazdasági egyletről: „Hogy az egyesület 1844 óta létezett, ez tény. Én tehát ezt történeti alapnak veszem, s mindenkben kiindulópontnak ezt nézem.”¹¹ Ezek után röviden ismerteti az említett egylet által elindított programokat, amelyeket – amint látni fogjuk – később felkarolt az újjászervezett egyesület is. Ugyanakkor, Mikó igyekezett kitapintani a régi egylet hiányosságait is. Észrevételeiről a következőket írta: „És most e tárgyról gondolkozván, e kérdések ötlenek elénk: jól voltak-e a célhoz képest az eszközök választva? Derekán volt-e megragadva az ügy? Mit később kell vala tenni, nem tétetett-e előbb, és megfordítva? Volt-e elég közszellem, kellő egyesületi buzgalom? Az akkor fennállott osztályok, mailag szólva a társadalom külön rétegei, voltak-e illő arányban képviselve? A ke-

⁷ *Gróf Mikó Imre beszédei és felhívásai*. Szerk. Egyed Ákos és Kovács Eszter. Kolozsvár, 2008. 122.

⁸ Tokaji, 1909–1942. 278.

⁹ Tokaji László szerint: „Mikó Imre bölcs tapintattal minden kétséget eloszlatott úgy a szebeni, mint a bécsi közegek lelkében. Pedig az 1854 és 1867 közötti elalélt korszak alatt az erdélyi hazarész valódi irányító kormányzata nem Szebenben, hanem Kolozsvárt, az Erdélyi Gazdasági Egylet gyűléstermében székelt”. Tokaji, 1909–1942. 278.

¹⁰ *Hetilap*, 1854. február 15.

¹¹ Mikó Imre: Az Erdélyi Gazdasági Egyesület állása. = *Hetilap*, 1854. február 15. 13. sz.,

zelésben, igazgatásban nem voltak-e lényeges hiányok? Mindezeket tudni s jövőre tanúságot vonni, az alakuló gyűlés, az elnökség és választmány teendői esznek.”¹²

Jól látható, hogy a felkért elnök levonta a következtetéseket az előző egyesület tevékenységéből, nem értett mindenben egyet a korábbi vezetőség munkásságával, hiányolta a megfelelő közszellemet, változtatást ígért az újjáalakuló szervezet társadalmi összetételével, az igazgatóság vezetői gyakorlatával kapcsolatban. De minden kritikai szemlélete mellett is kiindulási alapnak tartotta azt, amit elkezdett az 1844-ben létrehozott egyesület. Mindezekért maradjunk még röviden az előzményeknél, a korábbi egyesület történeténél.

Történetét Sipos Kamilló dolgozta fel.¹³ A példa a gazdasági szervezkedésre a nyugati fejlett országokból, főleg Angliából érkezett Magyarország közvetítésével Erdélybe. Ugyanis a Magyar Gazdasági Egyesület közvetlen modellként szolgált az erdélyieknek. De erősen kérte-követelte a cselekvést Erdély lakosságának kilátástalan helyzete is. Reális leírást közölt erről a helyzetről Az Erdélyi Gazdasági Egylet Évlapja 1854. évi első száma: „Ki nem emlékezik azon időkre? Ki előtt nem áll eleven képben, mily borult volt az ég e szép hon pusztult mezői felett! mily nyomott vala fiainak kedélye! A polgári viszonyokban, a légben is volt olyasmi, mely mint némely vegyszer a testeket, mindent elkülönített, közébe furakodott az embereknek, elszigetelte a családokat, a társadalmi osztályokat szétválasztotta, magukra szorítkozni, megvonulva élni tanította. Ama férfiak akkor így szólának: a m[agas].kormány nagy dolgokkal van elfoglalva, gondoskodását mi kicsinykés bajaink igénybe nem vehetik, magunknak kell egyben-másban enmagunkon segítenünk. Legfontosbak pedig ez idő szerint az anyagi érdekek, vagy mi ránk nézve egyre megy ki: megcsökkent, zsirjokból, vérőkből kifogyasztott birtokaink, mezőgazdaságunk javítása, emelése, ettől függ létünk, ezen alapszik jövőnk. Tehát fel egyéni és közös munkára, számítással, egyetértőleg, önbizalommal!”¹⁴

Az idézett szöveg az egyének s a társadalmi csoportok elszigeteltségéről szól, valamint a társadalom lehangoltságáról, tétlenségéről. Azok a férfiak pedig, akik ebből a nehéz helyzetből szerették volna kiemelni, már-már kimenteni az erdélyi magyarságot, 1852 végén tanácsozni kezdtek s elhatározták, hogy kezdeményező lépéseket tesznek a gazdasági egylet újjáalakítására.

Az egyesület alapítója gróf Teleki Domokos, a közismert kiváló gazda, Széchenyi egyik legjobb erdélyi tanítványa volt. Ő 1844. január 21-én felhívással fordult az erdélyi gazdátársadalomhoz, támogatást kérve az egyesület létrehozásához. Hangsúlyozta, hogy akkor s bizonyosan még hosszú ideig a földművelés

¹² Uo.

¹³ Sipos Kamilló: *Az Erdélyi Gazdasági Egylet története 1844–48-ig*. Kolozsvár, 1911. (továbbiakban Sipos, 1911.)

¹⁴ Erdélyi Gazdasági Egylet Évlapjai (ezután EGEévl.) I. füzet, 1854–1855.

lesz Erdélyben az egyetlen alapvető foglalkozás, s csak ennek felvirágoztatása nyomán születhet számottevő ipar és kereskedelem. A felhívást jól fogadták a birtokosok: többen írtak alá belépési nyilatkozatot, amelyből 21 személy tartozott az arisztokrata társadalomhoz. 1844 végére már 200 fölé emelkedett az egyesület tagjainak a száma.¹⁵ Az 1844. március 3-án tartott alakuló ülésben pontosan meghatározták a szervezet célját: „Az Erdélyi Gazdasági Egylet célja ugyan idővel, honunknak olyannyira alatt álló gazdaságát egész terjedelmében mozdítani elő, s azt egyáltalában minél jövedelmezőbb fokra emelni. Tekintve azonban azon nehézségeket, melyek minden vállat kezdetén számosabban mutatkoznak, most egyelőre munkálkodását csak a szorosabb értelemben vett földműveléssel és az ezzel szoros kapcsolatban levő marhatenyésztéssel kívánja megkezdeni”.¹⁶

Az egyesület nem is késlekedett a tényleges tevékenység útjára lépni: kezdeményezte a modern mezőgazdasági gépek beszerzését, állatkiállítások tartását, gyümölcsfa telepek felállítását, terjesztette a főleg Magyarországból behozott szakirodalmat. Természetesen az a szűk négy év, amelyben fennállt, csak éppen arra volt elegendő, hogy működését megkezdje, s egyes programokat elindítson, és azok is megsemmisültek a forradalom és szabadságharc idején.

Az egyesület újjászervezését az 1848 utáni korszak feladatai is indokolták. Az 1848-as jobbágyfelszabadítás következményeként nagy munkaerőhiány lépett fel a nagy- és középgazdaságok megművelésében. Ez pedig, valamint az európai gazdálkodás fejlődése s az erdélyi lemaradása a lehetőségekhez mérten is, a gazdálkodás modernizációját egyre sürgetőbbé tette. Erre kérték fel gróf Mikót, aki tagja volt az 1844–48 között működő egyesületnek is. Mikó készült erre a nehéz feladatra s megbízott elnökként közgyűlést hívott össze 1854. február 26-ra.

Az újjászervező közgyűlésen, ifj. gróf Bethlen Pál lemondott elnöki tisztségéről és felkérte gróf Mikó Imrét a közgyűlés vezetésére. Mikó rövid beszédében „örvendetesnek és fontosnak tartja ez alkalmat, midőn a m[agas].kormány engedélye folytán közösen, testületileg tanácskozhatunk anyagi fontos érdekeinkről, azon módokról, melyek által pangó mezőgazdaságunknak s alásüllyedt vagyoni állapotunknak némi lendületet adhatunk”.¹⁷ Vagyis gróf Mikó Imre – amint már említettük – elsőként azért tartotta örvendetesnek ezt az eseményt, mert „közösen, testületileg” tanácskozhattak fontos közösségi kérdésekről, amilyen az anyagi helyzet és a mezőgazdaság pangó állapota. Aztán a birtokos társadalmat és az értelmiségieket, a „közjót szíven viselő minden hazafit” próbálta megszólítani az ügy pártolására. Az akkor elfogadott szervezeti szabályzat pontosan kijelölte az egyesület célját. Eszerint: „Az erdélyi gazdasági egylet célja: honunk alatt álló gazdaságát idővel egész kiterjedésében előmozdítani s minél

¹⁵ Sipos, 1911. 32.

¹⁶ Uo.

¹⁷ EGEévl. I. füzet, 1854–1855. 3.

jövedelmezőbb fokra emelni. Egyelőre azonban munkálkodását csak a szorosabb értelemben vett földműveléssel és ezzel kapcsolatos szarvasmarha-tenyésztéssel kezdi meg. E végett egyfelől kitanulni törekszik gazdaszatunk jelenlegei alant állásnak okait és azon akadályokat, mik kifejlését gátolják; másfelől módokat fog találni, melyek gyarapodását eszközlik. Mihez képest az ezekre vonatkozó hasznos ismereteket, tapasztalatokat és felfedezéseket nemcsak pártolandja és terjesztendi, de ereje szerint életbe is léptetni igyekszik.”¹⁸

Vagyis egy rövidtávú és egy hosszútávú célt jelölt meg az egyesület céljaként. Nem nehéz felismerni, hogy e célkitűzést erősen befolyásolták az 1844-ben alapított egyesület céljai, mégis továbblépést figyelhetünk meg, amennyiben nagyobb hangsúlyt helyez a gazdasági elmaradottság okainak kutatására s olyan tényezők feltárására, amelyek a fejlődést elősegítik. A közgyűlés gróf Mikó Imrét az Erdélyi Gazdasági Egyesület elnökévé, gróf Teleki Domokost és Zeyk Károlyt alelnökévé választotta, titkára Nagy Ferenc lett.

Végül az újjáalakító közgyűlés közzétette Mikó Imrének az erdélyi gazdasádalomhoz intézett felhívása teljes szövegét a következő címmel: „Az 1844-ben alkotott, de az 1848/9-ben közbejött események és azokra következett sanyarú viszonyok által feloszlásnak indult gazdasági egyesület új életre ébresztése céljából 1854. február 26-ról közzétett felhívás.”¹⁹ Mikó az egyesülés nagy jelentőségére kívánta felhívni a figyelmet, amit azért kellett annyira erőteljesen hangsúlyozni, mert, amint közismert, a forradalom utáni első években tulajdonképpen tiltva volt mindenféle egyesületi tevékenység, holott Mikó szerint az egyesület „millió áldásnak szülője, ezreknek hasznos munkássági mező, köz-és magán jólétnek kiapadhatatlan forrása. ... A közmunkásság terén tovább kell menni az elődöknél, mert ez „önfenntartási kötelességünk.” Az összefogás azért is halaszthatatlan, mert a jövedelmekhez viszonyítva aránytalanul megnöttek a kiadások. Javítani kell a mezőgazdaság, a gyümölcsstermesztés és szőlőművelés színvonalát, azért is, mert a kézmű- és gyáripar szánandó állapotban van. Eredmény csak akkor érhető el, ha a vagyonosabb hazafiak, községek, városok, kaszinók és más testületek hozzájárulnak az ügy sikeréhez a pénzalap előteremtéséhez részvények vásárlásával. A kiáltvánnyal felérő felhívást a következőkkel fejezi ki Mikó: „A birtokos és értelmi osztálynak mentől nagyobb számától függvén eszerint az egyesület sikeres munkássága, tekintélye és egész jövője, hazafi bizalommal kéretik fel érdekeinket értő és a közjót szíven viselő minden hazafi mai napon magát szervezett gazdasági egyesületünknek részvényes tagjává lenni, s az evégre mellékelte kötelezvényt aláírva és tanúsítva az egyesületi pénztárba ez évi április végéig beküldeni.”²⁰ A felhívást megismételték júniusban is, mivel a szervezet pénzügyi alapjai alig javultak, amit júliusi választmányi gyűlésen nem mulasztott el szóvá

¹⁸ Uo. 4. füzet, 1855. IV.

¹⁹ Kolozsvári Egyetemi Könyvtár. Mikó Imre Leveleskönyve, XIV. köt. 103–105. Ms. 3567.

²⁰ Uo.

tenni az elnök, aki a közös ügy iránt nagyobb áldozatkészséget remélt: „Visel- tessünk azért iránta előszeretettel, tegyük figyelmünk és foglalkozásunk egyik fő tárgyává, igyekezzünk gazdaságaink beállítását, kezelését okszerű alapokra fektetni, e szellemben eszközölni. Én részemről birtokainknak utánalátni, azokat lehető jövedelmezőkké tenni mindnyájunk mellőzhetetlen kötelességének tartom, s óhajtani meg nem szűnöm, hogy e nézet mentől több hazánkfiánál meggyökeresztessék, s magánúton úgy mint egyleti törekvéseink áldásos befolyása alatt úgyszólván az egész nemzettest vérébe menjen át.”²¹ Vagyis, amint az idézett beszédéből kiderül, nemcsak az egyesület által, de személy szerint is igyekezett megszólítani az egyesület tagjait.

Ez a módszer már eredményesebbnek bizonyult: többen fizettek be jelentősebb összeget az egyleti pénztárba, ami egy folyamatot indított el, amely több éven keresztül tartott s hozzájárult a szervezet megerősödéséhez. Ez bizonyosan elősegítette azt is, hogy az egyesület tevékenységének tervét konkrétabban kijelöljék. Előirányozták egy gyümölcs- és szőlőiskola megalapítását, termény- és gépkiallítás tartását. Utóbbi megvalósítása érdekében felkérték Rajka Péter kolozsvári „gépgyártót,” valamint Tisza László és Keményfi József ismert kiváló gazdákat, hogy a saját gépkészletüket bocsássák a szervezők rendelkezésére. Hátározat született egy gazdasági naptár szerkesztéséről, hogy a népnek jutányos árért adhasson kezébe egy olyan olvasókönyvet, amely segíti a gazdaság legfontosabb kérdéseinek, tárgyainak elsajátítását.²²

De nemcsak a terv készült el, hanem annak megvalósítására is megfelelő lépéseket tettek: bizottság vizsgálta meg Nagyenyed környékének szőlőhegyeit Csombordon és Miriszlón, hogy mérlegeljék a külföldi származású szőlőfajok termesztési feltételeit. Csombordot alkalmasnak látta a bizottság a nemesített fajok, főként a rizling elterjesztésére. Később itt létesült a szőlőiskola. Az őszy folyamán a terménytárlatot és a gépkiallítást is megszervezték Mindezeket az év folyamán létesített szakosztályok végezték. Az évvégi jelentés kiemelte: a befizetések gyarapodtak s a tagok száma csaknem megkétszereződött a kezdetekhez viszonyítva.²³ Tehát a vezetőség erőfeszítései következtében a gazdasági egyesület megerősödött s fokozta a konkrét munkát.

MILYEN VOLT 1854 VÉGÉN A TAGSÁG ÖSSZETÉTELE?

Elöljáróban: a szervezeti szabályzat és az aláírási ív háromféle tagságot különböztetett meg: az anyagi hozzájárulás arányában alapító és részvényes tagokat, illetve tiszteletbeli tagokat, akik kiemelkedő tevékenységet folytattak az egyesü-

²¹ *Hetilap*, 1855. március 28. 25. sz.

²² EGEévl. I. 18–19.

²³ EGEévl. I. 48.

let érdekében. 1854 végén 13 alapító tagot mutat a statisztika ezek: b. Bánffy Béla, gr. Bethlen János, gr. Haller Lajos, Haynald Lajos római katolikus püspök, b. Jósika Sámuel, gr. Kemény Sámuel, Keményfi József, gr. Mikó Imre, gr. Pejachevich Márk, Péterfi József, b. Wesselényi Farkas és Szamosújvár város. Részvényesként 123 személy lett tagja az egyesületnek, akik közt 34 báró vagy gróf volt.²⁴ Ha tekintetbe vesszük, hogy beiratkozásra összesen 508 személyt kértek fel, s nem feledkezünk meg az adott politikai s gazdasági helyzetről sem, akkor a tényleg tagságot szerzett 136 fő nem mondható rossz visszajelzésnek. Az arisztokrata rangú személyek aránya, amint látható, igen jelentős volt, de alapjában véve megvalósult, legalább részben, gr. Mikónak az a terve, hogy az új gazdasági egyeslet ne legyen kasztoké, hanem az erdélyi magyar társadalomé. Igaz hogy még csak elkezdődött az egyesület ilyen irányú fejlődése, de az utat már megtalálták. Erre vall az, hogy számos középbirtokos is belépett az egyesületbe, valamint az, hogy sok neves értelmiségi felsorakozott Mikó felhívása mellé. Közéjük tartozott Berde Áron tanár, a *Hetilap* című gazdasági újság főszerkesztője, Kőváry László történész, Jakab Elek történetkutató és Dózsa Dániel újságíró, Mike Sándor levéltárnok, Nagy Péter teológiai tanár és mások. Nem hiányoztak a tagok közül a gazdatisztek sem, akiket Mikó felhasznált a szervezet szakmaiságának növelésére.

Mikó mindenben példát kívánt mutatni a gazdaközönségnek, s főleg birtokos társainak. Tíz erdélyi jószágának gazdatisztjeit beléptette az egyesület tagjai közé, s 2000 forintot ajánlott fel az egyesület számára. Szívén viselte a szervezet további szakosodásának ügyét. Ezzel kapcsolatban az 1855. március 21-i választmányi gyűlésen pragmatikus javaslatot tett: „Az egyeslet igazgató választmánya alakítson saját tagjaiból a gazdaság külön ágai szerint állandó bizottságokat vagy szakosztályokat, melyeknek feladata lesz a szakmájukba tartozó adatokat összegyűjteni, ezeknek nyomán keletkezett javaslatokat a választmány eleibe terjeszteni, és az elnöktől vagy választmánytól hozzájuk utasított tárgyak felől véleményeket adni, rájuk bízott munkákat és javaslatokat kidolgozni.”²⁵ Ehhez hozzáfűzte: a szakosztályokba bevonhatnak olyan egyéneket is, akik nem tagjai az egyesületnek, de elismert szakavatottsággal bírnak a gazdaság valamely ágában.

Az említett javaslatok nyomán a következő szakosztályokat hozták létre:

1. Ismeretterjesztői: vezetője Nagy Elek, tagjai b. Bánffy János, Nagy Ferenc, Péterfi János.
2. Földművelési: vezetője Horváth Mihály, tagjai gr. Csáky György, Kelemen Béni, Keményfi József, ifj. Pataki József, b. Bánffy János.
3. Gazdasági iparágak és gépészet: vezetője Keményfi József, tagjai Korbuly Gergely, b. Bánffy János, id. Tauffer József, Tisza László, Zeyk Károly.

²⁴ EGEévl. I. füzet, VI–VII.

²⁵ EGEévl. II. 1855–1856. 12.

4. Borászat, gyümölcscsészet és kertészet: vezetője Fülei István, tagjai Nagy Ferenc, Péterfi József, gr. Lázár Miklós, Pál Sándor.
5. Állattenyésztés: vezetője gr. Bethlen János, tagjai, b. Bánffy Dániel, Kelemen Béni, Tisza László, Gyárfás Domokos.
6. Selymészet: vezetője b. Jósika Lajos, tagjai Tunyogi József, Horváth Mihály, Nagy Ferenc, gr. Béldi Ferenc, gr. Teleki Domokos,
7. Erdészet: vezetője. b. Bornemisza János, tagjai gr. Csáky György, b. Jósika Lajos, Újfalvi Sándor, b. Kemény Gábor.²⁶

A szakosztályokat később négyre vonták össze:

1. Borászat, szőlészet és gyümölcstermesztés,
2. Földművelés és állattenyésztés,
3. Selyemtermelés és erdészet, és
4. Gépészeti és ismeretterjesztési szakosztály.

Ezek élére kiváló gazdákat, közismert értelmiségieket választottak: Bodor Pál pomológust, gr. Bethlen Istvánt, akit jó gazdaként ismertek, a kiváló gazdát, Wesselényi Miklós gazdatisztjét, Kelemen Bénit, Újfalvi Sándort, aki a szakértelméről és közéleti szerepéről is ismert volt. Mikó azt várta a szakosztályoktól, hogy folyamatos munkásságuk „*egész gazdasági szokásos rendszerünk átalakítását, s kor-és okszerű alapokra fektetését*” eredményezze.

A szakosztályok átszervezése s abban a borászat elsőbbsége azt mutatja, hogy felértékelődött a szőlészet és borászat jelentősége. Ezt bizonyítja az is, hogy az egyesület szőlőültetvényeket vásárolt, hogy ezeken szakszerű szőlészteket indíthasson. Ennek érdekében újból bizottságot küldött ki Csombordra és Miriszlóra, hogy az ottani jelentős eredményeket felmutató szőlősgazdáktól tapasztalatokat gyűjtsenek. A bizottság minderről jelentés tett az elnökségnek.

Csombordon b. Kemény István mutatta be szőlőültetvényét s az ott alkalmazott termesztési módokat ismertette. Először az erdélyi fajokat vették szemügyre, majd az újakat vizsgálták meg. A bizottsági jelentés megállapította, hogy a rizling „nálunk éppen úgy otthon találja magát, mint a Rajna mellett”, ezért javasolják meghonosítását Erdélyben. Ugyanakkor felsorolják a rizling termesztésének előnyeit. A rizling mellett ajánlja a bizottság az őshonos bakator elterjesztését is.²⁷ Miriszlón már korábban létesült szőlészeti iskola, de az ültetvényeket annyira tönkretették a román népfelkelők 1848–1849-ben, hogy néhány évig a szőlőhegy paragon hevert. Utána viszont Fosztó Ferenc gondnok nagy szakértelemmel végezte a felújítást, s legalább 130 régi fajtát mutatott be a szemlélőknek. Ezek között többféle muskotályos fajtának a fontosságát emelte ki a bemu-

²⁶ Uo.

²⁷ EGEévl. II. 25.

tató, mert azok igen jó s kelendő borokat adnak. A következő évben a Szilágyságban rendezett az egyesületi bizottság „borászati körutat”.²⁸

A Szilágyságban tanulmányozták a Zilah és környéke, Somlyó, Nagyfalu és Hadad szőlészetét és borászatát. A Szilágyság éghajlata, kevés kivétellel, kedvező a gyümölcstermesztésnek, amit ki is használt a lakosság. Zilahon, amint a bizottsági jelentés megállapította, a vincellértől a gazdáig, iparosig, tanárig sokan foglalkoznak gyümölcstermesztéssel, borászattal. Somlyón a Magura nyújt kedvező lehetőséget a szőlőművelésre, ahol bevezették az ún. tőkés művelést. Különösen a bakator szőlő terjedt el ezen a vidéken, de terjedőben volt a furmint is. A Ferenc rendűek tartottak fenn szőlőiskolát, hogy kísérletekkel is kiválasszák a legmegfelelőbb fajokat. Hadadon Wesselényi Ferenc uradalmának szőlésze és borászata emelkedett ki; a báró egyébként az Erdélyi Gazdasági Egylet egyik kiváló híve volt, aki sokat tett a gazdászat javításáért. Hadad és környéke a sámsóni híres borvidékhez tartozott, bora annak jellegzetességeit viselte. De mégis itt is a rizlinget találta a legjobbnak a bizottság.

A számos borászati körúton szerzett tapasztalat kétségkívül hozzájárult az erdélyi borászat haladásához, minőségének javításához. Amint a borászati bizottság beszámolója írja: „Meg kell vallani, hogy borászatunk, valódi állásáról azóta kezdünk némileg tisztába jönni, mióta a körút eszméje felkaroltatván, évenként rendre járjuk hazánk egyes borvidékeit, s ott in facie loci nyomozzuk az okokat, melyek a borügy emelkedésére, helyreállítására, vagy hanyatlására vonatkoznak, s segítő és gátló körülményeket, a belülről vagy kívülről jövő akadályokat, és hogy mindennek minő orvoslást igényelnek. Így válik minden körút egy felette tanulságos iskolává.”²⁹ A jelentés megállapította: a „borügy reformja” jó úton jár, amit bizonyít az, hogy „Erdély hazánkban mindössze se történt annyi haladás a borászat ügyében, mint a közelebről lefolyt négy év alatt.”³⁰

Talán nem felesleges megemlíteni az 1856. évi borvizsgálat (ezt manapság borversenynek neveznek) adatait s néhány kiemelkedő erdélyi bortermelő nevét, zárójelben a bor elnevezését (amennyiben feltüntették), hogy némi képet alkothassunk a borkultúra akkori helyzetéről. A borászati szakosztály bírálói 1856-ban 28 borfélét vizsgált meg, s három kategóriába sorolták azokat. Az I. kategóriába került borok fölséges és kitűnő minősítést kaptak, a II. kategória a finom jelzőt érdemelte meg, amíg a III. osztályú borokat nem kaptak jelzős kifejezést. Továbbmenve: fölségesnek vagy kitűnőnek találtak 12 vizsgált mintát, finomnak egyet, a többit, 15 bort harmadik osztályba soroltak. Személy szerint a következő termelők vettek részt boraikkal a vizsgálaton: Ambrus József prefektus (mikeszaszi és ózdi borokkal), b. Bánffy Ádám (nem nevezte meg a borait), gr. Bethlen Farkas (leppendi bakator, leppendi tokaji fajta és leppendi aszúborok),

²⁸ EGEévl III. 28.

²⁹ EGEévl. II. 7.

³⁰ EGEévl. II. 5–6.

gr. Eszterháy Dénes (sárdi), b. Kemény István (csombordi rizling), gr. Mikó Imre (lapádi, tasnádi, herepei borok), gr. Teleki Domokos (celnai kövér, celnai muskotály), Tisza László (kágyai bakator), Torma Károly (csicsókeresztúri bor). Kitűnő minősítést a kristálytisztaság, tűz, zamat és illat egységesülése alapján kaphatott a termelő. Több borgazda termését azért sorolták a harmadik osztályba, mert nem találtak bennük az előbb említett tulajdonságok harmóniáját, illetve valamely tulajdonságát túl soknak vagy kevésnek találták. Az előbbieken bemutatott tevékenység a bizonyíték arra, hogy a borászati szakosztály sokat és eredményesen dolgozott.³¹

Itt szeretném újra hangsúlyozni, hogy Mikó az első napoktól a rá jellemző odaadással vezette az egyesület munkáját: rendszeresítette a választmányi gyűlések megtartását, s az első két évben mind a nyolc ilyen gyűlésen elnökölt, s a következő években is ritkán hiányzott a választmányi értekezésekről. Ezzel is a választmányi munka fontosságára kívánt hatni, és nem hiába, mert fontos volt a tagság számára az elnök buzdító szava. Már háromévi munkásságról szólva azt emelte ki, hogy „egyletünk megszűnt volt és új életre ébredt, kevesen voltunk és megsaporodtunk, nem volt anyagi erőnk és teremtetünk, nem volt ön- és közbizalom és lett.”³²

A borászat terén a fejlődés kétségtelen jelét kell látnunk például abban, hogy amíg korábban nagyrészt érzékeléssel (kóstolással) bírálták a különböző borokat, 1861-ben már a borok fajsúlyát, alkoholtartalmát is tudták vizsgálni, s amint a jegyzőkönyvben írták „ha lehet” vegytanilag még a cukor- és savtartalmát is bírálatnak vetették alá. A többi szakosztály is kitartóan dolgozott az illető ágazat helyzetének feltárásán és a megfelelő gyakorlati lépések megtétele érdekében.

Minden szakosztály tevékenységét nincsen módomban ismertetni, de a földművelés haladása érdekében jó eredményt elérő gépészeti osztályra ki kell térnem. Ez a szakosztály a korszerű mezőgazdasági eszközöket és gépeket kiállító-sokon mutatta be, ahonnan azok elterjesztése történt.

Nagy gondot fordítottak a vasekék bemutatására és népszerűsítésére, mert Erdélyben a kezdetleges faeke használata még általános volt. Mind az 1855. és 1856. évi kiállításokon a Magyarországon már eléggé elterjedt Vidacs-féle kerülő szárnyas vaseke keltette fel az érdeklődők figyelmét. Ezért az erdélyi gazdák-nak ezt az ekefajtát ajánlották. Bemutattak Bécsben készült vasboronát, ugyan-onnan behozott, de angol modell szerinti vetőgépet (búza- és kukorica vetőt), répagyomlálót, bécsi gyártmányú törökbúzafejtőt, pesti rostát, bécsi szénagyújtót, angol szecskavágót. Mindezeket megfelelő ajánlásokkal látták el, de a vizsgálóbizottság kifogásairól sem hallgattak.³³ A kiállításokon helyet kaptak Rajka Péter

³¹ A borászati szakosztály jelentése. EGEévl. II. 31–33.

³² Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, Mikó Imre leveleskönyve. XIV. kötet, 136–138. Közölve a Kolozsvári Közlöny 1857. március 29. 52. sz.

³³ EGEévl. II. 28–30.

Kolozsváron készített gépei: törökbúza morzsoló, kerti útegyengető, szecskavágó, sőt a különös cséplőgépe is.³⁴ A bizottság kifejezte „azon kellemes tapasztalatát, hogy a múlt évben rendezett kiállítás óta hazánk gazdasági gépészete nevezetes lendületet nyert (...) Jöttek nálunk még ismeretlen, de a külföldön célszerű- és tökéletesnek ismert nagyobb szerű gépek, mint hazánk emelkedésének előjelei.”³⁵

A mezőgazdasági gépkiállításokkal próbált az egyesület hozzájárulni a gazdálkodás korszerűségéhez, és nem sikertelenül, mert a néhány évi fennállása után már olyan bonyolultabb gépeket is bemutatott, mint az arató-cséplő- és kaszálógép. A gabonaértékesítést elősegítendő gabonacsarnok létesítését is elhatározták, a kolozsvári iparkamarával közösen.³⁶ Az Erdélyi Gazdasági Egylet tevékenysége láthatóan éreztette kedvező hatását a mezőgazdaságban, szőlészetben és borászatban, a gyümölcsstermesztésben és a selyemtermelésben is.

Mint különosságot említem meg, hogy az egyesület a Heckenast Gusztáv által Erdély számára létrehozott alapítvány kisgazdáknak és cselédeknek szánt díjakat osztott ki.

Utóbbival kapcsolatos a gazdálkodással is foglalkozó Hiri Ferenc zilahi tanár kitüntetése, akit a gyümölcs- és eperfa termesztése, nemesítése és terjesztése által, valamint ezek népszerűsítése által „méltó és érdemlett elismerésben részesül”. Csekme Márton tordai méhészt azért tüntették ki, mivel az egész vidéken elismerést vívott ki magának, Butyka Dániel kisbirtokost Alvincen azért részesítették elismerésben, mert a nemes szőlőfajok elterjesztésében élen járt. Rajka Péter kolozsvári gépgyártó is kitüntetésben részesült.³⁷

Mivel az Erdélyi Gazdasági Egylet központja Kolozsvárt volt s tevékenysége főleg a központi vármegyeiek területére terjedt ki, az egyesület vezetősége vidéki, ún. fiókegyleteket is szeretett volna létrehozni. De olyan vidéki hálózatban gondolkodott Mikó Imre, amely nem gyengíti, hanem erősíti a központi egyesületet.³⁸ Először Marosvásárhelyt (nyilván Marosszékre vonatkozóan) és Tordán (Torda megyére, Aranyosszékre gondolva) próbálták terület fiókszervezetet alapítani, de sikertelenül. Aztán Háromszéken b. Szentkereszti Zsigmond indított akciót a gazdasági egyesület alapítása érdekében. A háromszékihez kívánt csatlakozni Csík-, Gyergyó- és Udvarhelyszék erdővidéki része. Szentkereszti elnök, Mikó Imre támogatását kérte, aki nem késett segítséget nyújtani a kezdeményezéshez (ne feledjük, Mikó Imre háromszéki születésű volt), arra kérte a kezde-

³⁴ Uo. 30.

³⁵ Uo. 31.

³⁶ Uo. 8. füzet, 1862, 1863. 70–71.

³⁷ Uo. 1857–1859. 65. Rajka Péter levélben kérte Mikó támogatását, jelezve, hogy egy nagy tervben dolgozik.

³⁸ Mikó Imre levele b. Szentkereszti Zsigmondnak. *Mikó levelezése*. Kolozsvári Egyetemi Könyvtár. Kéziratok 3567/633.

ményezőt, hogy Háromszéken ne önálló, hanem a központi egyesület fiókszervezete létesüljön, amely nem „fog az egyébként is csekély erőink megosztására s a központi anya-egyesület erkölcsi súlyának csökkentésére vezetni.”³⁹ A háromszékiek a gazdasági egyesület megalakításának tervét lelkesedéssel fogadták, de a fiókegyesületre nemet mondtak, mert a fiók szó sérti a székely ember fülét, írta b. Szentkereszti Mikónak. Ezért azt javasolta, hogy inkább nevezzék létesítendő helyi szervezetet „testvér egyesületnek”.⁴⁰ Végül is a következő években mégis területi fiókszervezet létesült Háromszéken és máshol is. Ezekhez tartoztak a falvanként létesült gazdakörök.

Mikó Imre azért tartotta sikeresnek az egyesület első tízévi működését, mert felébresztette az „aléltságban lévő nemzeti szellemet”, s mozgalmat indított az anyagi helyzet javítása érdekében.⁴¹

Nem lehet megfedkezni az egyesület ismeretterjesztő munkásságáról sem. A szakismeretek terjesztését szolgálta az Erdélyi Gazdasági Egylet Évlapjai című kiadvány, amely 1854-től évenként⁴² vagy két-három év anyagát összevonva jelent meg. Ennek volt egy értekező része, amelyben neves gazdasági szakemberek közölték írásukat. Elméleti jellegű írásokat tett közzé például Berde Áron, kolozsvári kollégiumi tanár, aki a Mezei gazdaság természettana című munkájából közölt részleteket, Zeyk János pedig Erdély anyagi helyzetének alakulását elemezte. Ugyanakkor füzeteket is kiadtak gyakorlati ismeretek terjesztésére, például a repcetermesztésről, vagy a selyemtermelésről, az ősi erdélyi gyümölcsfajokról és egyebekről.

Kísérleteztek egy népszerű, kimondottan a gazdaközönséghez szóló közlőny kiadásával is. Az első szám 1856-ban jelent meg, amelynek szerkesztője Finály Henrik gimnáziumi tanár, egyleti titkár volt. Ebben a gazdasági gépek alkalmazásáról, Jakab Elek, a cséplőgép hasznáról, Tisza László, a haszonbérrendszerről, a sertésenyésztésről, Nagy Ferenc a burgonya szaporításáról értekezett. Olvashattak a kiadványban az 1856. évi állatkiállításról, a szőlészeti bizottság jelentéséről, a bécsi gazdasági kiállításról, az egyleti közgyűlésekről. De nyolc szám megjelenése után, 1857-ben, a remélt támogatás elmaradása miatt a népszerű füzetek kiadását beszüntették. Azonban az évlapok továbbra is megjelentek.

1867 után az EMGE tovább léphetett a szervezkedés terén, amit előmozdított az 1869-ben kiadott Erdélyi Gazda című lap, valamint ugyanabban az évben megalakult Kolozsvárt a Mezőgazdasági Főiskola, amely később Gazdasági Akadémia néven működött. Természetesen ezek feltételeinek megteremtésében nem

³⁹ Uo.

⁴⁰ Szentkereszti Zsigmond levele Mikó Imréhez *Mikó levelezése*. Kolozsvár Egyetemi Könyvtár. Kéziratok. 3567/ 1858./638.

⁴¹ Uo. IX. füzet, 1863, 1864. 77.

⁴² 1856–57-ben az évkönyvek mellett az Erdélyi Gazdasági Egylet havi füzetait is kiadták.

kis mértékben járult hozzá az Erdélyi Gazdasági Egylet, s személyesen gróf Mikó Imre.

Az 1844-ben alapított s 1854-ben újjászervezett Erdélyi Gazdasági Egylet, később Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület címmel hosszú ideig működött. Minden korszakban más feltételekhez kellett alkalmazkodnia, de mindig képes volt újrakezdeni munkásságát. Tette ezt azért is, mert minden korszakban érvényes céllal rendelkezett. Az 1918–1920-as impériumváltás után Romániában a szerepe megnőtt,⁴³ egyebek mellett védenie kellett a közbirtokossági földeket is a román állam kisajátítási kísérletei ellen. 1950-ben betiltották, 1990-ben újjáalakult, s ma is működik, s 174 évesen a legrégebb, magyar társadalmi szervezet Erdélyben.

⁴³ Erről bővebben l. *Adalékok az EGE, EMGE 150 éves történetéhez*. Szerk. Farkas Zoltán. Kolozsvár, 2004.

DEBRECEN NAGYBIRTOKOSAI A 19. SZÁZAD UTOLSÓ ÉS A 20. SZÁZAD ELSŐ HARMADÁBAN

Ez a tanulmány Debrecen város nagybirtokosaival foglalkozik a címben megjelölt időpontban. Amint látni fogjuk, közöttük a 20. században egyetlen arisztokrata sem volt. Feltehető a kérdés, mit keres az én mondanivalóm egy olyan tanulmánykötetben, amely a magyar arisztokrácia társadalmi kapcsolataival foglalkozik. A válasz egyszerű. A birtokos arisztokrácia társadalmi minta volt a nem arisztokrata származású közép- és nagybirtokosok számára is, és ez Debrecen történetében nagyon világosan megmutatkozik. Indokolja az elemzést az is, hogy Debrecen birtokviszonyaiban olyan sajátosságok is voltak, amelyeket más alföldi városok esetében kevésbé tapasztalhattunk.

Elfednénk azonban a valóságot, ha nem utalnánk rá, hogy Debrecen birtokosai között a 20. század előtt voltak arisztokraták is. Az 1840-es években Debrecenben is házzal rendelkeztek Balmazújváros határa nagy részének tulajdonosai: Semsey Lajos és Semsey Jóbné, az egykori királyi biztos, Bek Pál özvegye, gróf Károlyi György szatmári főispán, gróf Majláth József, báró Vay Miklós, Bek Pál Paulina nevű lányának férje, mások mellett a közeli Tégláson is birtokos, gróf Dégenfeld Imre. Három évtizeddel később, 1876-ban még mindig három gróft és egy bárót is találunk Debrecen birtokosai között: Gróf Majláth Antalnét, gróf Dégenfeld Imrét, gróf Gyulai Sámuel és báró Edelsheim Gyulát. Ráadásul e két utóbbi 1000 holdnál terjedelmesebb birtokkal rendelkezett. Gyulai Sámuel debreceni birtokosként írták össze 1884-ben és 1893-ban is.¹

¹ Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Hajdú-Bihar Megye Levéltára (HBML) Debrecen város Levéltára. IV. A 1013/c Utcakapitányi elszámolások 1843/44-ben. Semsey Lajos és Semsey Jóbné a Cegléd utcai adófizetők között, gróf Károlyi György a Csapó utcai adófizetők között. Bek Pálné a Piac utcai adófizetők között, a Majláth örökösök a Péterfia utcai adófizetők között szerepelnek (A főrendek adómentessége városi tulajdonuk után nem érvényesült.) Az 1848–49 évben készített adóösszeírásban is fel van tüntetve nevük. Uo. IV. B. 113/II. a 2. k. Számvevő hivatal iratai, a királyi adó 1848–49-ben. 1850–51-ben azonban csak Bek Pálné és Semsey Jóbné szerepel az összeírtak között. Uo. IV. A. 1022/a 100. k. Adókievetési alapkönyv 1850–51 évről. 1854-ben a Majláth örökösöket felváltja Majláth József gróf. Uo. IV. B. 1021/g 14. k. Kimutatása a debreceni puszták mennyiségének, azok birtokosainak nyilas és boglyás mérték szerint 1854. Két évvel később 1856-ban Bek Pálnét gróf Dégenfeld Imre váltja fel a kataszteri összeírásokban. Uo. 1113/I/g. Kataszteri iratok 1851–58. Az 1876-évi adatok: uo. 127/t VI. Földmérési Felügyelőség iratai. Kataszteri birtokívek összesítése 1876. Az 1884. évi adatok:

A 20. században azonban már nincsenek arisztokraták a debreceni nagybirtokosok között.² A fentebb vázolt helyzet magyarázatához vissza kell mennünk néhány évtizeddel a város múltjában, csak így tudjuk megérteni, hogy a városban birtokos arisztokraták miért nem voltak egyszersmind nagybirtokosok is.

A polgári átalakulás, azaz 1848 előtt Debrecen város a földek birtoklását részben összekötötte a házbirtokkal, részben pedig korlátozta felső határát. A városban a háztelek terjedelme szabta meg az ún. „ház utáni földekből” való részese-
sedést. A ház utáni földeket a város örök tulajdonából mérték ki a korábbi évszázadokban rögzített mérték szerint. Minden 8 négyszögöl belső telek után 300 négyszögöl külső föld járt. Debrecenben voltak ugyan egy holdat meghaladó óriási háztelkek is, többségük azonban ennél jóval kisebb terjedelmű volt. Az 1600 négyszögöles belső telek után 200-szor 300, azaz 60 000 négyszögöl, 37,5 kataszteri hold ház utáni föld járt. Valószínűnek tarthatjuk, hogy ezen a címen senki nem rendelkezhetett 40 holdnál több földdel, még a terjedelmes köztelkek (városháza, templom, dohánybevéltő stb.) után kiosztott földek esetében sem.

A város határa azonban nemcsak örökös földekből, hanem ún. censzos, vagy bérelt földekből is állt. A béres földek az évszázadok során a Debrecen környezetében pusztává lett települések határából alakultak ki, úgy, hogy a város nem vált ezek tulajdonosává, csak bérlőjévé. E földek két formában kerülhettek magánosok használatába: 16 nyilas terjedelmű felső határig, minden polgár szerezhetett censzos földet, ha megfizette a város által megállapított bérleti díjat. Egy nyilas 9000 négyszögöl volt, összesen tehát 144 000 négyszögöles felső határig = 90 kat. holdig, lehetett valaki béres földek birtokosa. A béres földeket a 19. században már ugyanúgy szántóföldként használták, mint a ház utániakat. A másik lehetőség az ún. cserei kaszálóföldek megszerzése volt. A város határának keleti oldalán lévő kaszálókából a polgárok 10 boglyást szerezhettek a bérleti díj megfizetése mellett. (Egy boglyás 3600 négyszögöl volt). A cserei kaszálók birtoklásának felső határa 22,5 holdnak adódik. Összevonva a háromféle földbirtokot és feltételezve, hogy egy kataszteri holdnál nagyobb beltelkek csak elvértve fordultak elő, így $37,5 + 90 + 22,5 = 150$ holdnál nagyobb földbirtokok jogilag aligha léteztek 1848 előtt a városban.³ A háromféle földbirtok közül öröklajdonnak csak a ház utáni földek tekinthetők, de ezeket sem lehetett csak a ház-
zal és a beltelkekkel együtt elidegeníteni.⁴

Uo. Földmérési Felügyelőség iratai 5. k. Kataszteri birtokívek összesítése 1884. Az 1893-évi adatok: Baross Károly: *Magyarország földbirtokosai*. Budapest, 1893. A Semsey család történetére: Pozsonyi József: *A Semsey család története* (Régi magyar családok 1.) Debrecen, 2002.

² Uo. IV. B. 1405/d Debrecen szabad királyi város kataszteri birtokíveinek összesítése 1900.

³ Orosz István: Földbirtoklás, mezőgazdasági termelés és agrártársadalom Debrecenben 1850–1918 között. In: Gunst Péter szerk.: *Debrecen története 1849–1919*. 3. k. Debrecen, 1997. 79. (továbbiakban Orosz, 1997.)

⁴ MNL HBML IV. B. 1021/g. Kimutatása a debreceni puszták mennyiségének és azok birtokosainak nyilas és boglyás mérték szerint. Uo. 127/t. Földmérési Felügyelőség iratai 4. k.

Nem volt annak akadálya, hogy a városban házat és beltelket az utána járó földdel együtt arisztokraták is szerezzenek, ilyenek, amint a fentiekben láttuk voltak is, rájuk is vonatkoztak azonban a felső korlátok. Egyesek még a lehetőséget sem merítették ki. Gróf Majláth Józsefnek pl. 1854-ben a Péterfia utcai ház után voltak „ház utáni földjei”, kifizette 16 nyilas censzos föld és 8 boglyás kaszáló díját, de ha háztelke egy holdas volt is, akkor sem volt $37,5 + 90 + 18 = 145,5$ holdnál több debreceni földje. Semsey Jóbné a Cegléd utcán (ma Kossuth utca) volt háztulajdonos, de cserei kaszálója egyáltalán nem volt, a béres földekből pedig csak 12,5 nyilas volt birtokában. Földjeinek terjedelme nem érte el a 125 holdat. A Piac utcán lakó Bek Pálnénak is legfeljebb 127,5 kataszteri hold földje lehetett.⁵ Így válik érthetővé, hogy a debreceni arisztokraták (akik egyáltalán nem biztos, hogy a városban éltek) miért nem voltak egyúttal nagybirtokosok is.

Debrecen városának hosszú küzdelem után 1818-ban 32 évi zálogra, majd 1854-ban örökös tulajdonként sikerült megszereznie a pusztai (béres és kaszáló) földeket, több mint egy millió ezüst forintért, amit nem a város, hanem a földet birtoklók fizettek meg. Ezeket a birtokokat 1818 után ugyanúgy el lehetett idegeníteni, mint a ház utáni földeket, de csak házzal együtt és házbirtokosoknak. Gondot okozott azonban, hogy voltak olyanok, akik a földek megváltásának díját nem fizették meg, ezért bár a 16 nyilas, illetve 10 boglyás felső határ elvben megmaradt, a tanács egyeseknek megengedte, hogy a nem fizetők földjei „olyanoknak adassanak, kik azt (ti. a megváltási díjat) le fogják fizetni.”⁶ A tanácsi döntés azt eredményezte, hogy 1854-ben már csak a censzos földek esetében is 21 olyan birtokos volt, aki több földet váltott meg 16 nyilasnál. Ez az 1100-nál több birtokosnak alig volt több, mint 1,8%-a, de mégis a jövőbe mutató tény volt, mert rávilágított, hogyan alakultak ki a városban a 150 holdnál nagyobb birtokok. 1854-ben a censzos földekből Funtek Jánosnak és Nagy Józsefnek volt a legterjedelmesebb birtoka. Az előbbinek 57 egész 1/8 nyilas (321 kat. hold), az utóbbinak 29 nyilas (163 kat. hold).⁷

Az elmondottak nem vonatkoztak a Gyulai és az Edelsheim család birtokaira. Említettük, hogy a város lakói 1850 után csak nagy nehézségek után tudták megvásárolni az összefoglaló néven pusztai földeknek nevezett határrészeket.⁸ A jegyzetben felsorolt puszták között volt kettő: Hegyes és Macs, amelyeknek csak

⁵ Uo. Debrecen Levéltára IV. B 1021/g 14. k. Két évtizeddel később hasonló volt a helyzete gróf Dégenfeld Imrének is. 1876-ban nem volt több földje Debrecen határában 134 kat. holdnál. Uo. 127/t Földmérési felügyelőség iratai. 4. k.

⁶ Idézi: Orosz István: *A főnix és a bárány városa, Tanulmányok Debrecen múltjából*. Debrecen, 2015. 176. (továbbiakban Orosz, 2015.)

⁷ MNL HBML Debrecen Levéltára IV. B 1021/g. 14. k.

⁸ Ezek az 1854-évi összeírás szerint a következők voltak: Szántók: Macs, Szepes, Ebes, Kishegy, Nagyhegyes, Elep, Kis-álomzug, Köselyszeg. Csere kaszálók: Papzug, Bánk, Fancsika, Monostor. Gút, Haláp, Nagycsere. Az előbbieket együttes területe 4 853 5/12 nyilas, az utóbbiaké 4 172 boglyás volt. U. o. IV. B. 1021/g. 14. k. Az összeírás időpontja 1854. május 13. volt.

egy része került a debreceniek tulajdonába. Ennek az volt az oka, hogy (idősebb) Gyulai Sámuel már a 18. század végén zálogváltó pert indított a város ellen. 1822-ben birtokba is vehette a macsi puszta egy részét. Ennek tulajdonosaként jelenik meg (ifjabb) Gyulai Sámuel és Edelsheim Gyula a 19. századi kataszteri birtokíveken. Pontosabban az 1876-évi kataszterben már meg van jelölve, hogy Edelsheim Gyula 1072 holdas birtokát az összeírás időpontjában Steinfeld Ignác vásárolta meg, aki az 1848 előtti összeírásokban, mint „nyerész” szerepelt s nem volt házbirtoka sem.⁹

A földbirtok szerzés felső határának megszüntetése és a zsidók földbirtok szerzésének engedélyezése a 19. század második felében nagy átalakulást eredményezett. A két, majd csak egy arisztokrata nagybirtok mellett terjedelmes (több száz holdas) polgári eredetű birtokok is születtek Debrecenben.

1856-ban Gyulay Sámuel 1983 holdas és Edelsheim Gyula 1072 holdas arisztokrata birtoka mellett az ezer holdat meghaladó földbirtokok között már megtaláljuk Hartstein Péter 2110 holdas gazdaságát is.¹⁰

A két arisztokrata földjei a macsi prédiumon voltak, amelyet a debreceniek a megváltott pusztától megkülönböztetve Gyulai-Macsnak neveztek. Hartstein nagyhegyesi földjeit pedig „Zsidóhegyesnek” hívták. Itt egyébként évek multával az alkalmazottakból cselédfaluk alakult ki, amelynek 1881-ben már 192 lakosa volt.¹¹

Edelsheim Gyula birtokát, amint említettük már 1876-ban felvásárolta Steinfeld Ignác. Gyulai Sámuel neve 1893-ban szerepel utoljára a birtokstatisztikában.¹² Az említettek mellett a 19. század második felében a változások legszembevetőbb eleme, hogy egyre szaporodik azok száma, akik a korában engedélyezett 150 kataszteri holdnál több földdel rendelkeztek. E földek forrásai részben az elidegenített városi földbirtokok voltak, részben a tőkeerős polgárok által a magánosoktól felvásárolt földek. Amikor a háztulajdon és földtulajdon kötelező összekapcsolása megszűnt, nyilván akik nem akartak gazdálkodni, hamar túladtak házutáni földjeiken. Debrecen megkülönböztető vonása volt, hogy a terjedelmes (166 ezer) holdat meghaladó határának több mint fele (85 961 hold) még

⁹ MNL HBML Debrecen Levéltára. V. B. 1113/II. 2. k. Számvevő hivatal iratai. Királyi adó 1848–49-ben. Nyerészként összeírtak egyébként a város hat kerületében összesen 170-en voltak. Steinfeld Ignác 1857-ben szerepel az „izraelita birtokosok” között, számottevő földbirtoka azonban ekkor még nincs. Uo. 113/I/g. Kataszteri iratok 1857–58.

¹⁰ Uo. IV. B. 1021/g. 14. k. Vö. Orosz István: A földtulajdon szerepe Debrecen vagyonos polgárai között a 19. század közepső harmadában. In: Szabad György szerk. *A polgárosodás útján. Tanulmányok Magyarország társadalmának átrétegződése a polgári átalakulás korában.* Bp., 1990. 32. (továbbiakban Orosz, 1990.)

¹¹ Gazda László: *Nagyhegyes falukönyve.* Nagyhegyes, 2000, 30. Hartstein Péternek egyébként Nádudvaron is terjedelmes birtoka volt, 1868-ban 1 049, 1902-ben 2 155 kataszteri hold. Balázs Sándor: *Nádudvar története.* Bp., 2001. 404., 465.

¹² Baross Károly: *Magyarország földbirtokosai.* Bp., 1893. Birtoka változatlanul 1893 kataszteri hold.

1909-ben is városi tulajdon volt. Igaz 1856 és 1909 között mintegy 25 ezer holddal csökkent, s ezt magánosok vásárolták fel. Magánföldre vált a belső legelő 1870-es években kiosztott területe is, de a közösségi erdőktől elkülönített kaszálóföld is.¹³ A csökkenő városi földekből zömmel terjedelmesebb s nem kisbirtokok születtek. Már 1857-ban 27 olyan földbirtokos volt a városban, akinek birtoka meghaladta a korábbi években engedélyezett 150 holdas felső határt.¹⁴ A birtoknövelők között sok kereskedő és iparos foglalkozású volt, azaz nem kevesen vélték úgy, hogy a földbirtok biztosabb megélhetést jelent korábbi foglalkozásuknál. Ezek közé tartoztak a Rickl-familia tagjai, akik kereskedőkből lettek földbirtokosok és Rickl József örökösei már az 1850-es években a legtöbb adót fizető debreceni polgárok között találhatók, földbirtokuk pedig 368 kat. hold volt. A második legtöbb adót fizető Rickl József Zelmosnak pedig 778 hold.¹⁵ Ebben az időszakban nagyobb birtokszerzőnek számított a már említett Funtek János, akinek a felvásárolt a cenzusos földekkel és a ház utáni földjeivel együtt 339 holdas birtoka volt. 440 hold földje volt Kaffka Károly gyógyszerésznek, 315 Liszkai Sámuel hivatalnoknak, 449 Szabó Antal földbirtokosnak. 1876-ban az arisztokrata Gyulai Sámuel (1983 hold) mellett nemcsak a két tőkepénzesnek, Harstein Péternek (2110 hold) és Steinfeld Ignácnak (1543 hold) de Rickl Józsefnek is volt ezer holdon felüli birtoka (1773 hold). Ekkorra már kibővült az a gazdálkodó cívis réteg, amelynek földbirtoka akár 2–3-szorosan is meghaladta a korábban a város által előírt 150 holdas felső határt. Szabó Antalénak 583 hold földje volt, Horváth Györgynek 416, Vecsey Imrének 440, Jámbor Ferencnek 399, Jobszt Edének 395, Szabó Lajosnak 353, Szikszai Józsefnek ugyancsak 353, Tóth Antalnak 350, Bányai Istvánnak 339, Funtek Jánosnak 335, Csáki Gergelynek 328 hold. Akik negyedszázad elteltével legalább a felső határt kétszeresen meghaladó földbirtokra tettek szert, azok száma is jóval meghaladta a tízet.¹⁶ A felsoroltak között jellegzetes Vecsey Imre életútja, aki jó nevű építőmesterből lett több száz hold föld birtokosa.

¹³ Orosz, 1997. 110–11.

¹⁴ Somogyi Károlynak 200, Csáti Károlynak 279, Liszkai Sámuelnek 315, Szendrei Ignácnak 191, Jablonczai Bélának 226, Molnár Miklósnak 172, Jablonczai Kálmánnak 296, Csató Józsefnek 224, Szikszai Józsefnek 215, Brunner Eduardnak 246, Tóth Sámuelnek 203, Dragota Ignácnak 236, Csáti Károlynak 291, Hegedűs Károlynak 262, Kovács Istvánnak 223, Kaffka Károlynak 440, Kovács Lajosnak 189, Király Istvánnak 164, Molnár Miklósnak 172, Rácz Györgynek 155, Szabó Antalnak 449, Somogyi Károlynak 214, Szabó Lajosnak 254, Rickl Antalénak 368, Rickl Józsefnek 778 hold földje volt. MNL HBML Debrecen Levéltára, IV. B. 1113/I./g. Kataszteri iratok, 1857–58.

¹⁵ Orosz, 1990. 40. Ősei között Rickl Anselmust Szabó Magda is a nagy birtokszerzők között tartja számon a „Régimódi történetben”. Arra hivatkozik, hogy a szabadságharc üldözöttjeitől Rickl Anselmus és felesége, Brunner Mária potom pénzen vásárolták fel birtokaikat.

¹⁶ MNL HBML Debrecen Levéltára IV. B. 127/t Földmérési felügyelőség iratai (1876)

Érdemes azt is számításba venni, hogy nem természetes személyek is komoly földbirtokot szereztek. Az ekkor megalakuló Gazdasági Tanintézetben 411 holdas gazdaság szolgált a hallgatók jobb felkészülését. A Református Egyházban, jórészt a gyülekezet adományából 388 holdas birtok szolgált a zavartalan működést.

Látható, hogy nem egyszerűen arról volt szó, hogy az arisztokrata és a két tökepénz befektetéséből született nagybirtok mellé kiemelkedett egy nagybirtok belső fejlődés révén, hanem arról is, hogy formálódott egy olyan több száz holdas birtokos réteg a városban, amely meghatározta a gazdálkodás jellegét. Ezeket sem hagyhatjuk figyelmen kívül, nemcsak az 1000 hold felettieket. Jellemző, hogy annak a 35 birtokosnak, akinek több földje volt 200 kat. holdnál, tulajdonában volt 16 983 hold föld, a város magánkézen lévő földjeinek csaknem negyede (23,48%-a). Debrecen preindusztriális társadalmában a városi politika döntő elemét a civis birtokosok jelentették, közülük is meghatározó szerepet játszott az említett birtokos csoport.¹⁷

1884-re ez a csoport, létszámában és birtokának nagyságában is megerősödött. A Grazban élő Gyulai Sámuel birtoka változatlanul 1983 hold maradt, Harstein Péteré néhány holddal nőtt 2118-ra, Steinfeld Ignácé több száz holddal 1840-re, a Rickl Józsefnéjé több mint 300 holddal csökkent, 1390-re. Átlépte az 500 holdas határt Vecsey Imre (544), a Református Egyház (567) és Kövesdi János (671), Szikszai József (524) birtoka. A korábban említett kétszáz holdat meghaladó birtokokkal rendelkezők száma 56-ra nőtt birtokaik terjedelme, a több mint 10 ezer holddal növekvő magánföldeken belül (82 157) 22 278 holdra emelkedett (27,11%).¹⁸

A 20. század elején a városi politikát formáló csoport összetételében már nem következett be lényeges változás. A 200 holdnál nagyobb birtokokkal rendelkezők száma csak eggyel, 57-re nőtt, a kezükön lévő föld pedig 23 832 hold volt az 1909. évi kataszteri felmérés szerint. A magántulajdonban lévő birtokok területe (80 323 hold) sem emelkedett, sőt 1834 holddal csökkent.¹⁹ Ekkor ezer holdnál több földje volt Hartstein Péternek (2099 hold), Rickl Gézának (1102 hold), Steinfeld Istvánnak (2896 hold). A Református egyház birtoka már megközelítette az ezer holdat (931), a Főiskoláé is meghaladta az ötszázat (534), Vecsey József fia, Vecsey Zoltán már 631 holdas birtok tulajdonosának mondhatta magát, Kenyeres Károly pedig 611 holdat birtokolt. Volt átrétegződés a 200–500 holdasok között, nagyobb birtokot szerzett Aufricht Vilmos (489 hold), Horváth János (458 hold), Jóna Istvánné (416 hold) özv. Kertész Istvánné (400 hold), Polgári Bálint (362 hold), és Ungváry József 371 hold.

¹⁷ Vö. Irinyi Károly: *A politikai közgondolkodás és mentalitás változatai Debrecenben 1867–1918*, Debrecen, 2002. 54.

¹⁸ MNL HBML Debrecen Levéltára, IV. B. 127/t. 5. k. Kataszteri birtokívek összesítése 1884.

¹⁹ Uo. 127/t. 6. k. Kataszteri birtokívek összesítése 1909.

Debrecen birtokos társadalma úgy lépett át a 20. századba, hogy hiányzott belőle illetve jelentéktelen volt az 1 holdnál kisebb apróbirtok és meglehetősen erős volt a nagy középbirtok (200–500 holdasok), amely a magyarországi helyzettől eltérően egyáltalán nem mutatta a szétaprózódás jegyeit.²⁰

Erre következtethetünk, ha megvizsgáljuk a város egész lakosságának birtokmegoszlását 1909-ben.

*A birtokosok száma és birtokuk területe 1909-ben
(kataszteri holdban)*

1000 holdon felül	3	6 999	9,0%
500–1000-ig	4	2 708	3,5%
200–500-ig	50	14 121	18,2%
100–200-ig	80	10 648	13,8%
50–100-ig	199	13 739	17,8%
30–50-ig	274	10 731	13,9%
20–30-ig	232	5 624	7,2%
10–20-ig	505	7 349	9,5%
5–10-ig	432	3 024	3,9%
1–5-ig	692	2 020	2,6%
1 hold alatt	619	340	0,4%
Összesen	3080	77 303 ²¹	99,8%

Az összesítésből kitűnik, hogy az országot általában jellemző szélsőségek (óriási nagybirtokok, végletesen elaprózott törpebirtok) Debrecenben nem találhatók meg.

Azt, hogy hány földtulajdonos volt abban az időszakban, amikor a kötöttségek megszűntek, pontosan nem állapíthatjuk meg. Az, hogy ház utáni, béres és kaszáló földje mintegy 1100 embernek volt, már akkor sem jelentette a teljes birtokos népességet, mivel a belső legelőből osztott kisnyilasok és ürge nyilasok révén számos (olykor 1 hold alatti) törpebirtok már akkor is létezett.²² Mindenesetre 1856 és 1909 között az összes birtokosok száma nem növekedett, 3100 és 3500 között alakult (1856-ban 3497, 1876-ban 3320, 1884-ben 3095, 1900-ban 3368, 1900-ban 3080 volt).²³ Számottevően nem változott az egy holdon aluli törpebirtokok száma sem, 300 és 650 között mozgott.

²⁰ Orosz, 1997. 222.

²¹ A magántulajdonban lévő földek száma: 80 323 kataszteri hold. A különbség részben abból adódik, hogy a négyszögöleteket a számításnál nem vettük figyelembe.

²² Orosz, 2015. 91. „A szociális feszültségek enyhítését szolgálta, hogy a lakosság széles rétegei részesülhettek a belső legelőn osztott földekből”. A belső legelő végleges kiosztása után ezek a földek tulajdon birtokká váltak.

A birtokmegoszlás másik sajátossága az volt, hogy 1884 után sem csökkent a városi tulajdonban lévő földbirtok. 1856-ban még 110 186, 1876-ban 94 809, 1884-ben 84 130, 1900-ban 84 552, 1909-ben 85 961 kataszteri hold volt. A legtöbb nagyhatárú alföldi várossal szemben a belső legelő felosztása után a Hortobágy elkerülte ezt a sorsot,²⁴ az erdők felosztása pedig szóba sem került. Ez a helyzet a 20. században sem változott meg, a városnak 1935-ben is 81 030 hold volt tulajdonában, még mindig több mint a magánosok kezén.²⁵

Ismeretes, hogy a földtulajdon megoszlása nem azonos a földhasználatával. A tulajdonosok egy része nem tartja saját kezelésében földjét, a mezőgazdasági üzemek egy része bérleti, vagy vegyes gazdaság. Ahhoz, hogy a 20. századi fejleményekről is képet alkossunk, az 1895-ben és az 1935-ben (azonos elvek alapján) készült üzemstatisztikákat kell összevetnünk.²⁶

A két statisztika összevetése első látásra igen nagy különbségeket mutat. Az első, hogy a birtokosok száma több mint négyszeresére nőtt. Kétségeink vannak azonban a tekintetben, hogy a felmérések teljesen azonos elvek és módszer alapján készültek. Az 1895-évi üzemstatisztika a birtokosok számát tekintve nem különbözik a már idézett kataszteri felvételektől, azokban is háromezer körül van az összeírtak száma. Úgy azonban, ahogy Zoltai Lajos magyarázta: a beltelekkel és csak szőlővel bírót nem vették számításba.²⁷ 1935-ben a precizitás odáig jutott, hogy az 1 hold alatti és az 1–5 hold közötti birtokoknál elkülönítették azokat is, amelyek tartalmaztak, illetve nem tartalmaztak szántóföldet. Ha a korábbi felméréseknek megfelelően nem számolunk az 1 hold alatti birtokokkal, csak 2000 hold földről nem tudunk számot adni (Nem tagadjuk ugyanakkor, hogy már az 1930-as évekre kialakultak azok a zöldszékes és gyümölcsös kertek, amelyben néhány száz négyszögöl termése is fontos volt tulajdonosának. Ezek jellege azonban nem különbözött a beltelken lévő kertektől). Ezek nélkül 1895-ben 1854, 1935-ben 3781 birtok megoszlása lehet vizsgálatunk tárgya. Így is nyilvánvaló, hogy a birtokaprózódás félévszázad alatt jelentősen előrehaladt.

²³ A birtokosok számát a különböző (hivatkozott) kataszteri felmérések alapján közöljük. Az 1900. évi adat: Zoltai Lajos: Birtokmegoszlás Debrecenben. = *Magyar Gazdák Szemléje*, 1905. 592. (továbbiakban Zoltai, 1905.)

²⁴ Bíró János: A Hortobágy pusztja jobb hasznosítása. = *Debreceni Szemle*, 1828. 462–90.

²⁵ A 100 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérletek tulajdonosai: e földbirtokok és földbérletek nagysága, kataszteri tiszta jövedelme, valamint területüknek megoszlása művelési ágak szerint, törvényhatóságunkint. *Magyarország földbirtokosai és földbérlei*. Bp., 1937. 127.

²⁶ A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája. Harmadik rész. A gazdaságok megoszlása jelleg és nagyság szerint. = *Magyar Statisztikai Közlemények Új Folyam*, XXIV. Kötet. Bp., 1900. 58. Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai az 1935. évben. A gazdaságok száma, összes és haszonbérlet területe nagyságcsoportok szerint. = *Magyar Statisztikai Közlemények Új Sorozat*, 112. kötet. 331.

²⁷ Zoltai, 1905. 501.

	A birtokok száma, a birtokok területe kataszteri holdban					
	1895-ben			1935-ben		
1 holdig	1 142	441	0,4%	9 191	2 069	1,9%
1–5-ig	454	1 086	1,0%	1 212	3 250	3,0%
5–10-ig	211	1 515	1,5%	655	4 703	4,5%
10–20-ig	269	3 965	3,8%	635	10 418	9,5%
20–50-ig	457	14 961	14,5%	820	25 775	23,5%
50–100-ig	274	18 769	18,2%	301	19 638	17,8%
100–200-ig	115	15 541	15,0%	78	11 149	10,2%
200–500-ig	54	16 922	16,4%	38	10 293	9,3%
500–1000-ig	11	7 705	7,5%	11	7 189	6,5%
1000-nél több	9	22 426	21,7%	8	15 218	13,8%
Összesen:	2 996	103 331	100,0%	12 929	109 702	100,0%

Témánk szempontjából lényeges a 200 holdat meghaladó gazdaságok sorsának alakulása. 1895-ben az eddig elmondottakkal szinkronban azt tapasztaljuk, hogy a 200 holdnál terjedelmesebb tulajdon birtokok és bérletek 47 053 holdat tettek ki és az össze tulajdon és bérelt földek 45,8%-át foglalták el. 1876-ban ez az arány területben 16 938 hold, arányaiban 23,5%, 1909-ben 23 828 hold, 30,7% volt. Első pillantásra is látható, hogy a nagybérleteknek meghatározó szerepe volt a debreceni mezőgazdaság üzemszervezetében Ennek hátterét nemcsak a 19., de a 20. században is a terjedelmes városi földek biztosították. Mellette a nem természetes személyek tulajdonában lévő földeket is többnyire bérlők használták.

A város gazdálkodásában a bérleteknek már a modern kor születése előtt is nagy szerepe volt. A gazdasági iratok között számos bérleti szerződés található. 1873-ban a Nagy-Álomzugot (10 731/8 hold) Kulcsár Dánielné vezetésével egy 5 fős társaság bérelte, Ohatból 4228 holdat Katz Henrik, a Vajda laposát ((845 hold) Geiger Manó, a Kis-Vajda laposát (414 hold) Vásáry Istvánné vezetésével egy 4 fős társaság használta.²⁸ Látható, hogy a város a saját birtokait egy tagban adta árendába, de addig, amíg a belső legelő egy részét is haszonbérelhették magánosok, meg volt oldva a kisbérletek rendje is. A bellegelő felosztásával azonban a kisbérletek megszűntek, s amikor a Hortobágy felparcellázása szóba került, a város elzárkózott a változásoktól. Debrecen útja ekkor vált el Szegedétől, vagy Kecskemététől, ahol a parcellázásoknak nagy jövője volt.²⁹

²⁸ MNL HBML Debrecen Levéltára IV. B. 1405/c 8. k. Házipénztár bevételi főkönyve 1873.

²⁹ Juhász Antal: A mezőgazdaság In. Gaál Endre szerk.: *Szeged története* 3. (1849–1919) Szeged, 1991. 253. Szeged Debrecennél kisebb (141 ezer holdas) határában 1910-ben 41 814 hold bérbe adott terület volt. 1861-ben mindössze 3 bérlemény volt 100 holdnál nagyobb. Uo. 244.

1895-ben 1000 holdon felüli nagybérlete volt Hidvéger Mihálynak (2312 hold), Hutflész Kázmérnak (1571 hold), Klein Mórnak (2490 hold), Steinfeld Mihálynak (4591) tulajdon birtoka mellett, Fried Emilnek (4197), Fried Leónak (4035). Sokan voltak ebben a csoportban a feltörekvő birtokosok, akik földbérlettel akartak komoly jövedelemre szert tenni. Bockónénak társaival együtt 507 holdas bérlete volt, Czegléd Gyulának 500, a Gazdasági Tanintézetnek 607, Kellner Károlynak 709, Kertész István örököseinek 603, Maurer Emilnek 972, Nagy Jakabnak 730, Polgári Andrásnak 802, Szentesy Jánosnak 560 hold.³⁰

A földbérlet megerősítette e csoport társadalmi presztizsét, növelte azt a különbséget, amely csoportjukat a földművelők egyéb rétegeitől elválasztotta. A századfordulóig magukban hordozták azt a lehetőséget, hogy a magyar nagybirtokos társadalom részeivé váljanak.

Az 1935. évi üzemstatisztika viszont azt mutatta, hogy ez a lehetőség a két világháború között nem vált valóra. Nemcsak az utalt erre, hogy a 200 holdnál terjedelmesebb mezőgazdasági üzemek területe 40 év alatt 32 700 holdra, 14 353 holddal (30,5%-kal) csökkent, de az is, hogy létszámában sem nőtt ez a csoport. Az 1895. évi 78 főből 1935-re csak 57 maradt, üzemi területük arányszáma 45,5%-ról 29,8%-ra csökkent. A 19. században meglévő 1 000 holdon felüli birtokok közül a 20. században csak Gyulay Sámuel arisztokrata nagybirtoka hiányzott, megvolt azonban a Harstein, Rickl és a Steinfeld birtok. Harstein Istvánnak 1935-ben bérletei mellett 999 hold tulajdon földje volt, Rickl Gézának és Lászlónak 1181, Steinfeld Istvánnak 1648 hold. Teljesen átalakult a nagybérletek rendje. Miután a városi tulajdonban lévő földek a 20. században csak minimális mértékben csökkentek, (1935-ben is 81 030 hold volt a városi birtok)³¹ a városi bérletek, amelyek a legnagyobb részét alkották a bérleti gazdaságoknak, szintén nem változtak, csak mások lettek a bérlők. Az öt legnagyobb bérlő: Gödény László 3789 hold, a Vásáry testvérek 3078 hold, a Magyar tőgazdaságok rt. 3000 hold, Vajna Imre 1419 hold, Horváth Sándor 1103 hold volt. Figyelemre méltó bérleti gazdasággal rendelkezett még Steinfeld István 938 hold, Rácz József, 661 hold, a tornyostanyai tiszti bérlőtársak 723 hold, Arany János, 690 hold, a Gazdasági Akadémia 600 hold. Terjedelmesebb birtoka volt még az Angol-Magyar banknak 491 hold (amelyet teljes egészében Harstein István bérelt), a debreceni Református Egyháznak 991 hold, (amelyből 800 holdat kisbérlők használtak), a debreceni Református Kollégiumnak 565 hold (kisbérlőknél 403 hold), Eszenyi Józsefnek 394 hold, Harstein Nándornak 517 hold, Horváth Jánosnak 419, Kenyeres Károlynak 426 hold, Kertész Istvánnak és társainak 408, Kiss Sámuelnek 502, Polgáry Istvánnak és társainak 684 hold, Richter Gedeonnak és nejének 403 hold, valamint Wolf Lipótnak és fiainak, 505 hold.

³⁰ *A magyar korona országainak gazdacímháza*. 1895. Bp., 1900. Vö. Orosz, 1997. 223.

³¹ *Magyarország földbirtokosai és földbérlői*. (Gazdacímár), Bp., 1937. 127.

A nagybérletek között újdonságnak számít a 3000 holdas hortobágyi tógazdaság megjelenése. A Hortobágy hasznosításának új formája volt a tógazdaságok kialakítása, amelyek területe a város tulajdonában maradt. Ez a tendencia később is folytatódott, 1940-ben már Némethi Ferencnek is volt egy 3000 holdas halastava a Hortobágyon.³²

A városi földek bérlőinek új generációja a 20. században is magában hordozta a gazdagodás és a társadalmi emelkedés lehetőségét. Jellegzetes példája ennek a Vásáryak sorsa. Vásáry Andrásnak és feleségének nyolc gyermeke volt, köztük Istvánt Debrecen polgármesterét máig sem teljesen tisztázott indokokkal lemondatták hivataláról, többek között azzal érvelve, hogy elmulasztotta azoknak a tisztviselőknek az ellenőrzését, akik – állítólag – kedvezményeket nyújtottak családjának.³³ Vásáry Andrásnak viszonylag szerény birtokai voltak. 1895-ben 105 hold, 1903-ban és 1911-ben is mindössze 133 hold földbirtokot mondhatott magáénak.³⁴ Ugyanakkor földbérlettel már a Vásáry család idősebb generációja is foglalkozott. Utaltunk rá, hogy a 19. század 70-es éveiben Vásáry Istvánné és bérlőtársai használták a városi földek közül a Kis- Vajda laposát.³⁵ Unokái 1924-ben Ohaton, a várostól 65 kilométerre kibéreltek egy 3581 holdas birtokot 12 évre. (Ennek körülményei miatt mondatták le a polgármestert).³⁶ Az 1935. évi gazdacímtárban a város bérlői között a Vásáry testvérek, amint említettük 3078 holddal szerepelnek.³⁷ Pénzügyi nehézségeik ellenére a háború alatt is megőrizték helyüket az agrárvilág elitjében.³⁸

A bérbe vehető városi földek némi csökkenését valamelyest ellensúlyozta, hogy a városban nőtt a nem természetes személyek tulajdonában lévő föld, amelynek fő hasznosítási formája a haszonbérlet volt. Említettük, hogy a Magyar-Angol Bank 421 holdas földtulajdonát teljes egészében Hartstein István bérelte. A Református Egyház 991 holdas birtokából 191 bérlője Szentmihályi Viktor volt. A Kövesdy-féle református alapítvány 364 holdja egészének Kertész László volt a haszonbérlője. A Schäfer-féle 184 holdas alapítványból 141 hold-

³² Debrecen címtára 1940. 212.

³³ Veress Géza: *Vásáry István politikai pályája*. Debrecen, é. n. (1999) 134. (továbbiakban Veress, 1999.)

³⁴ *A magyar korona országainak gazdacímtára*, Budapest, 1897. Rédei Ferenc – Elek Emil: *A magyar földbirtok*. 1903. Magyarország 100 holdon felüli birtokosainak és haszonbérlőinek címtára, Budapest, 1903. Rubinek Gyula: *Magyar Gazdacímtár*, 1911. 268. MNL HBML Debrecen Levéltára, Földmérési Felügyelőség VI 127/t, Debrecen, 6. k.

³⁵ Vö. a 27. jegyzetet.

³⁶ Veress, 1999. 111.

³⁷ *Magyarország földbirtokosai és földbérlői*. Bp., 1937. 127. Vö. Tímár Lajos: Debrecen társadalma. Mezőgazdaságának néhány sajátossága. In: Tokody Gyula szerk. *Debrecen története 4*. 1919–1944. 111.

³⁸ Debrecen címtára 1940. 215.

nak pedig Kovács József volt a bérlője. A példákat még tovább is lehetne folytatni. E helyett szót kell ejtenünk a kisbérletek helyzetéről a városban.

A 20. században az már nyilvánvaló volt, hogy a rohamos elszegényedést vagy földosztással, vagy legalább a kisbérleti rendszer kiszélesítésével lehet lassítani. Debrecenben ennek a felismerésnek kisebb súlya volt, mint sok alföldi városban.

A kisbérletekkel természetesen sok vesződség volt s Debrecen vezetői szívesebben adták bérbe a városi földeket nagyobb részletekben. 1935-ben 25 481 hold városi földet adtak haszonbérbe, s ebből csak 6978 hold volt kisbérlet (27,4 %). Szerencsére a nem természetes személyek, de más nagyobb birtokosok is nem követték a város példáját, így összességében a kisbérlet elterjedtebb volt, mint a városi földeken. Említettük már, hogy a Református Egyház földjeiből 800 hold (80,7%) volt kisbérlők használatában, a Református Kollégium 565 holdjából 403 hold (71,3%). A debreceni Göztéglagyár földjeiből 44,6%, az Országos Földhitelintézet földjeiből 100%, az Alföldi Takarékpénztár r. t. földjeiből 77%. A magánbirtokosok között Balogh Béla összes földjét (268 hold) kisbérlők használták, Barcza Mihályné 120 holdas birtokából 98 holdat (81,6%), Buray Ferenc 114 holdjából 38-at (33,3%) 100%-ban kisbérlőknél volt Csiszár Ferenc, Dobi János és neje, Hegedűs Péter és neje, Koszorús Ferenc, özv. Molnár Istvánné, özv. Nagy Józsefné, özv. Nyilas Istvánné, és Posta Péter birtoka. A 100 holdon felüli birtokosok között azonban az összes kisbérlet 11 877 kataszteri hold volt, ez a tulajdon és bérleti gazdaságoknak mindössze 10,8%-át jelentette.³⁹ Ha a város a maga 25 487 hold bérbe adott földjét kisbérletként hasznosította volna, ez az arány mindjárt 27,6%-ra emelkedett volna.

Az elmondottak nem vetnek túl jó fényt a város birtokpolitikájára, amelyben a kisbirtok védelme kevés szerepet játszott. A 19. században a belső legelő használati rendje még alkalmat adott arra, hogy a legszegényebb rétegek is némi földhöz jussanak. A bellegelő felosztása után az 1870-es évektől a városi vezetés nem találta meg a módját annak, hogy a törpebirtokosok érdekeit is képviselje, de hozzájárult a polgári nagybirtokok, és a 200 hold feletti gazdag cívisbirtokok kifejlődéséhez. Ez a fejlődés a 20. században lezárult, a város azonban a kivezető utat nem találta, s a nagybérletek további támogatásával talán nem is kereste.

Ha arra keressük a választ, hogy milyen tanulságokkal szolgálnak vizsgálódásaink, elsőként arra kell utalnunk, hogy Debrecen belső rendje szerint a „szabad föld” kialakulás előtti (feudális) korszakban nem volt lehetőség nagybirtokok kialakulására. A ház utáni, béres és kaszáló földek hármass rendjében maximum 150 hold birtoka lehetett minden polgárjoggal rendelkező lakosnak s ez 1848 előtt nem számított nagybirtoknak. A szabad birtokforgalom a 19. század második felében a város határán korábban is meglévő arisztokrata nagybirtok

³⁹ *Magyarország földbirtokosai és földbérlői.* Bp., 1937. 126–129.

mellé (Gyulai Sámuel) polgári nagybirtokokat is létrehozott (Hartstein, Steinfeld, Rickl) s ezek különböző változásokkal ugyan, de 1945-ig fennmaradtak.

A 19. század utolsó harmadában a szabad birtokforgalom azonban nemcsak 1000 holdas polgári birtokokat teremtett, de jó néhány olyan cívis birtokot, amely meghaladta a korábbi időszak felső birtokhatárát. Ennek eredmények megszületett egy olyan tulajdonos, vagy bérlő csoport, amelynek birtoka 200–1000 hold között mozgott.

A 19–20. század fordulójáig hiányoztak a szélsőségek Debrecen birtokmegoszlásában. Nem voltak óriásbirtokok, mint pl. a szomszédos Balmazújvároson, de a törpe- és kisbirtokok aránya is elfogadható volt.

1895-ig a tulajdon birtok mellett tekintélyes bérleti gazdaságok születtek, amelyek nemcsak az 1000 holdon felüli birtokcsoportot erősítették, de a 200–1000 holdas gazdag cívis réteget is.

Az 1000 holdon felüli birtokok az azonos családok kezében maradtak, a haszonbérletekben azonban, amelyek többsége most is városi földből származott, komoly átrétegződés ment végbe.

Debrecen a 20. században is ragaszkodott a nagybérletek 19. századi formáihoz, igazában nem törekszik kisbérletekkel megoldást keresni a statisztikákban talán túlzott, de mégiscsak növekvő birtokaprózódásra, amely a 19. századi stagnálás után a 20. században felgyorsult. Mindezek a folyamatok Debrecen megkülönböztetik nemcsak az országos viszonyoktól, de jó néhány nagyhatárú alföldi várostól is.

GRÓF VAY DÁNIEL ÉS A CÍVIS POLGÁROK MEGMOZDULÁSA AZ 1877–1878-AS OROSZ–TÖRÖK HÁBORÚ IDEJÉN

Az Osztrák–Magyar Monarchia Balkán térség felé irányuló érdeklődése az 1870-es években élénkült meg, miután a német egység megteremtéséért zajló vetélkedésből Poroszország került ki győztesen. A Német Császárság létrejötte és a berlini kormányzat közép-kelet-európai hatalmának megerősödése következtében a Monarchia politikai befolyási övezete fokozatosan megváltozott, s egyre inkább a Balkán-félsziget felé tendált. A formálódó nemzetállamok és a gyengülő központi török hatalom között húzódó ellentét az 1875-ös boszniai, majd bolgár válságban, valamint az annak nyomán kibontakozó orosz–török háborúban öltött formát. A Monarchia külügyi vezetése figyelemmel kísérte a balkáni helyzet alakulását, amely adott ponton politikaformáló tényezővé vált. A kormányzati körök mellett – az osztrák és a magyar sajtó tudósításainak köszönhetően – a közvélemény is nyomon követte az eseményeket. A konfliktus nagy érdeklődésre tartott számot, mivel a háború kimenetele nem csupán a balkáni viszonyok alakulását, hanem orosz győzelem esetén a regionális hatalmi viszonyok Szentpétervár javára történő megváltozását is predesztinálta. A Monarchia olvasatában pedig a cári befolyás esetleges megerősödése saját geopolitikai helyzetének gyengülésével ért volna fel.

Az 1877 tavaszán meginduló hadjárat már első perctől fogva nagyfokú érdeklődést és szimpátiát keltett a magyar közvéleményben. Érdeklődést a hadi- és nemzetközi helyzet alakulása, szimpátiát pedig a háború terheit magán viselő Oszmán Birodalom iránt. Az együttérzéshez ugyanakkor aggodalom és ellenérzés is társult, amelynek tárgya az Orosz Birodalom volt. Az oroszellenes – vagy ruszofób – szemlélet háttérében több tényező húzódott meg: egyrészt erősen élt még az 1848–1849-es szabadságharc leverésének emléke, az 1863-as lengyel felkelés elfojtása, másrészt a pánszláv gondolat és annak politikai realitásától való félelem.¹ Ezzel együtt a Portához kötődő történelmi múlt és a magyar szabadságharcosok számára biztosított menedékstátusz, valamint az osztrák és orosz

¹ Irinyi Károly: A politikai közgondolkodás és mentalitás Debrecenben. In. *Debrecen története*. III. kötet. Szerk. Gunst Péter. Debrecen, 1997. 323.

kiadatási kérelmek megtagadása jelentősen hozzájárult a konstantinápolyi kormányzatról alkotott pozitív képhez.² Ezt a vonalat erősítette tovább az új szultán személye. II. Abdul Hamidra 1876-os trónra lépését követően reformer uralkodóként tekintettek, aki új alkotmányos alapokra építve kívánta elképzeléseit és az európai nagyhatalmak által olyannyira szorgalmazott társadalmi reformokat véghezvinni.³ Az említett tényezők mellett ugyanakkor egy negyedik faktor is hozzájárult a magyar–török kapcsolatok szorosabbra fűzéséhez: a Corvinák ügye.

A Bibliotheca Corviniana gyűjteményének kezelése és külföldön fellelhető darabjainak visszaszerzése – a magyar tudományos és történelmi értékek gyarapítása mellett – a Monarchia és az Oszmán Birodalom közötti politikai, valamint diplomáciai háttérjátszmák eszköze volt.⁴ A Mátyás-korabeli kódexek hazahozatalában az első komolyabb előrelépésre 1869-ben került sor, Ferenc József és Abdul Aziz szultán személyes találkozásakor. A Szezei-csatorna ünnepélyes átadása alkalmából Egyiptomba érkező császárnak az oszmán uralkodó négy Corvinát ajándékozott az államaik közötti jó viszony fenntartása jegyében.⁵ A kultúrdiplomáciai közeledés újabb mérföldköve pedig a pesti egyetemi ifjúság küldöttségének konstantinápolyi látogatása volt, amelyet 1876 őszén a törökbarát hallgatói csoportosulás által szervezett tüntetések, nagy gyűlések és a török külképviselettel való egyeztetések előzték meg.⁶ A hallgatói delegáció 1877. január

² A magyar és lengyel emigránsok ügyében a Porta külön diplomáciai vitába keveredett a bécsi és a szentpétervári kabinettel, amelyek még ugyanebben az évben a menekültek kiadatását követelték Konstantinápolytól. Az oszmán kormányzat azonban következetesen kitartott a Török Birodalomba emigrált személyek védelmében. Álláspontjának fenntartásához Nagy-Britanniától kapott segítséget, amely a fokozódó osztrák–oroszlomlás feloldása érdekében flottát küldött a Márvány-tengert a Fekete-tengertől elválasztó török szorosokhoz, ezzel is demonstrálva a Porta melletti kiállást. Az oszmán kormány megközelítőleg 3600 magyar és 800 lengyel állampolgár kiadását tagadta meg. Ormos Mária – Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*. Bp., 2003. 107. (továbbiakban Ormos – Majoros, 2003.)

³ Fontos ugyanakkor megjegyeznünk, hogy a szultáni politika pozitív irányú változásaival kapcsolatos bizakodás csupán II. Abdul Hamid uralkodásának első évében tartott ki. Az alkotmány és a parlamentáris intézményrendszer bevezetése ugyan igazolta a reformokkal szembeni várakozásokat, az új szultán hatalmának megerősítését követően azonban gyengítette és ellehetetlenítette a demokratizálódás irányába ható törekvéseket. Ormos – Majoros, 2003. 158. Anderson, M. S.: *The Eastern Question*. London, 1996. 222–223.

⁴ Ennek egyik kiváló ábrázolását jelentette meg a Borsszem Jakó, 1877. április 29-i számában.

⁵ A négy kötet – Augustinus De civitate Dei, Georgius Trapezontius Rhaetor, Polybius és Plautus – Ferenc József adományozása révén a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe került. Lásd: Csapodi Csaba: *Bibliotheca Corviniana*. Bp., 1992. Online: https://web.archive.org/web/20101119013025/http://www.corvina.oszk.hu/studies/csapodi_hun.htm (Letöltve: 2018. szeptember 20., továbbiakban Csapodi, 1992.); Valkó Arisztid: Néhány Corvina visszaajándékozásának történetéhez. = *Magyar könyvszemle*, 1957. 2. szám. 178.

⁶ Ennek részleteiről bővebben lásd: Kazimír Edit: A díszkardtól a Corvináig. Dokumentumgyűjtemény az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár Corvináinak hazakerülése történetéhez. In: *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei*. XVII. Annales Bibliothecae Universitatis de Rolando Eötvös Nominat. Szerk. Knapp Éva. Bp., 2018. 63–107.

12-én indult a török fővárosba, ahol valamivel több, mint három hetet töltöttek. Bár a magyar küldöttség tagjai közvetlenül nem kerültek kapcsolatba az uralkodóval, II. Abdul Hamid gondoskodott a megfelelő fogadtatásukról és ellátásukról. A vendégek több magas rangú hadvezérrel és politikai tanácsadóval találkoztak, majd megbecsülésük jeléül a küldöttek oszmán állami kitüntetésben – a Medzsidje rendben – részesültek.⁷ Az utazás legkézzelfoghatóbb és legnagyobb eredménye mégis az az 1877. április 15-i manifesztum volt, amelyben a szultán bejelentette, hogy a konstantinápolyi kormányzat az oszmán udvarban fellelhető valamennyi Corvinát (pontosabban Corvinának vélt kódexet) visszajuttatja Magyarországra a Pesti Egyetemnek tett felajánlása révén. A rendelkezésnek megfelelően még ugyanezen évben 35 könyv érkezett Magyarországra.⁸

A kódexek hazahozatala komoly dilemmát jelentett Andrássy Gyula közös külügyminiszter számára, aki gyakorlatilag elejét vette annak a kezdeményezésnek, hogy a török kíséret ünnepélyes keretek között Budapestre hozza a Corvinákat.⁹ Ennek oka abban rejlett, hogy a Monarchia külpolitikai helyzete és stratégiája ekkor az Oroszországgal való együttműködés irányába mutatott. A Bismarck-féle szövetségi rendszer tagjaként a kettős szövetség az orosz orientációjú német politikához kötötte a Monarchiát, amelyet erősített az 1873-as három császár szövetsége. 1877 januárjában pedig a budapesti konvencióban az Osztrák-Magyar Monarchia semlegességet ígért Oroszországnak az orosz–török háború kirobbanása esetén.¹⁰ Andrássy külpolitikai magatartásában elfogadta a szövetségi rendszer feltételeit, mindazonáltal törekedett az Oszmán Birodalommal való jó kapcsolat fenntartására. Az ambivalens külpolitika kritikája a politikai ellenzék és a közvélemény részről is csakhamar megfogalmazódott.¹¹ A Corvinák

⁷ Cséby Géza: A magyar egyetemi ifjúsági konstantinápolyi küldöttsége. = *Honismeret*, 1986. 5. szám. 25.

⁸ Csapodi, 1992., Fodor Pál: Hungary between East and West – The Ottoman Turkish Legacy. In: *More MODOQUE. Die Wurzeln der europäischen Kultur und deren Rezeption im Orient und Okzident: Festschrift für Miklós Maróth zum siebzigsten Geburtstag*. Hg. Fodor Pál. Bp., 2013. 413–414. (továbbiakban Fodor, 2013.), Çolak, Melek – Mizrak, Topal: Macargençlikheyetinin İstanbulziyareti. = *Journal of Modern Turkish History Studies*. 2016. No. XVI/33. 5–24. Bayram, Nazir: II. Abdülhamiddöne miosmanlı–macardostlukilişkileri. = *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2010. No. 43. 310–314.

⁹ Wertheimer Ede: *Gróf Andrássy Gyula élete és kora. Andrássy életének utolsó éve és jellemzése*. III. kötet. Budapest, 1913. 13–20. Az ellentmondásos helyzet ábrázolására vonatkozóan lásd: Borsszem Jankó, 1877. május 6. Üstökös, 1877. augusztus 22.

¹⁰ Nr. 265. Text der österreichisch-russischen Konvention vom 15. Januar 1877. Illetve annak kiegészítései. In: *Die grosse politik der europäischen kabinette, 1871–1914: Sammlung der diplomatischen akten des Auswärtigenamtes. Die Berliner Kongress und seine Vorgeschichte*. Band II. Hg. Lepsius, Johannes – Bartholdy, Albrecht Mendelssohn – Thimme, Friedrich. Berlin, 1922. 111–115.

¹¹ Buzinkay Géza: *Borsszem Jankó és társai. Éclapok és karikatúrák a XIX. század második felében*. Bp., 1983. 88–89.

visszahozatala kapcsán ennek a kettőségnek a kiegyensúlyozása jelentette a gróf számára a legnagyobb kihívást. A külpolitikai helyzet összetettségén túlmenően azonban a Corvina-ügy, amellyel a szultáni kormányzat még nagyobb lendületet kívánt adni a magyarországi törökbarát attitűdnek, lényegében elérte célját. A kódexek egy részének visszakerülése és a korábban említett tényezők összehatásának eredményeképpen Magyarországon megerősödött a turkofil szemlélet.¹²

A Balkánon zajló események és az oszmán Porta helyzete nem csupán a magyar közbeszéd része lett, hanem a társadalom egyes csoportjainak megmozdulását, cselekvőképességét is ösztönözte. 1877-ben több olyan kezdeményezés látott napvilágot, amely a Porta támogatására irányult. Ilyen példának okáért a budapesti egyetemi ifjúság magatartása és a fővárosi izraelita hitközség pénzgyűjtési akciója. Azonban a törökbarát magyar közvélemény megmozdulásának konkrét példájával Debrecenben is találkozhatunk.¹³ Az 1877 őszén az alföldi városban zajló események eddig nem – vagy csak említésszerűen – kerültek a történeti kutatások látókörébe, ami azért is lehet érdekes számunkra, mivel a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában található egy szinte teljes iratanyag-együttes,¹⁴ amely a gróf Vay Dániel által vezetett helyi törökbarát adománygyűjtés megszervezésének hátterébe nyújt részletes betekintést. Az 1877 szeptemberétől 1878 júniusáig működő Cserkoszorú Bizottság anyagai azonban önmagában még nem lennének elegendők az események rekonstruálásához, ezért az általunk használt forrásanyag kiegészült a térségben elérhető és országos lefedettségű hírlapok sajtóanyagával,¹⁵ valamint Debrecen város Polgármesteri Hivatalának adott tárgyévre vonatkozó dokumentumaival.¹⁶

Az eseménysorozatnak helyi vonatkozásban már voltak előzményei. A civis polgárok Porta melletti kiállítását demonstrálta a Debreceni Jogakadémia által létrehozott Török Segélyező Bizottság 1877 tavaszán, a Református Kollégium ugyanilyen céllal működtetett Ideiglenes Töröksegítő Bizottsága, valamint a Szabadelvű Párt helyi képviselője – Komlóssy Imre – által 1877 júliusában meghirdetett népgyűlés. Ugyanezen év szeptemberében azonban egy főnemes állt a nagy ívű töröksegélyező program élére, amelynek vezetője közvetlen kapcsolatot tartott a budapesti oszmán főkonzulátust vezető Halil bejjel.

¹² Fodor Pál, 2013. 414.

¹³ Bayram, Nazir: II. Abdülhamiddönemiosmanlı–macardostlukilişkileri. = *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2010. (309–317.) 315. (továbbiakban Bayram, 2010.)

¹⁴ Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában (továbbiakban: TREN). R 736. Abdul Hamid iratok.

¹⁵ Borsszem Jankó, Debreczen, Debreczen-Nagyvárad Értesítő, Fővárosi Lapok, Pesti Napló, Üstökös, Vasárnapi Újság.

¹⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL HBML). Debrecen város Polgármesteri Hivatalának iratai – IV. B. 1406/a. – Elnöki iratok. 2. d.

A kezdeményezésben aktív szerepet vállaló Vay Dániel 1867 óta élt Debrecenben.¹⁷ Korábbi pályafutása meglehetősen viharosnak mondható. A reformkor fiatal generációjának tagjaként rész vett az 1843–1844-es és 1847–1848-as pozsonyi országgyűlésen. Széleskörű politikai tájékozottsága, kiváló szónoki tehetsége az új, feltörekvő nemzedék egyik kiemelkedő alakjává tehetné volna. Felfelé ívelő pályafutása azonban 1848 januárjában a gróf Waldstein Jánossal kialakult konfliktusának következményeképpen derékba tört. Waldstein János egy országgyűlési vitában elhangzott kritika miatt szerzett sérelmein akart elégtételt venni, ezért párbajra hívta a fiatal grófot, aki vállalta a megmérettetést. Azonban a saját családja részéről érkező nyomás olyan terhet jelentett Vay Dániel számára, amellyel csak a párbajtól való visszalépés mellett tudott megbirkózni. A korabeli társadalmi viszonyoknak és hagyományoknak megfelelően a párbaj elmaradása egyet jelentett a gróf becsületének elvesztésével és a főnemesi körök megvetésével. Ezzel az afférral és a Pozsonyból történő hirtelen távozásával Vay Dániel egyúttal a reformkori politikai elit szférájából is kilépett.¹⁸ A gróf külföldi tartózkodását, majd a Berkeszen és Szentgyörgyvárában eltöltött éveit követően Debrecenben telepedett le,¹⁹ ahol a város köztisztelőben álló, prominens alakjaként tekintettek rá, aki azonban rendszerint került a nyilvánosságot és a nagyobb társasági életet.²⁰ Ezért is lehet érdekes momentum Vay Dániel életében az 1877 őszén vállalt hirtelen közszereplés.

„Örömnép Debrecenben” – „(...) önvédelmi harcban küzdő törökök győzelméért lőnek kivilágítva épületeink, fénylettek ablakaink ma este. (...) A fáklák lángjai lobogni kezdettek (...) hirdetvén dicsőségét ama népnek, mely távol tőlünk küzdő önvédelmi harcát a barbarismus, a népek jogainak eltiprója: a sötétség és a rabszolgaság terjesztője ellen.”²¹ Így mutatta be a Debreczen című lap az 1877. szeptember 18-i történéseket. A civil véleménynyilvánítás közvetlen kiváltó oka az orosz–török frontról érkező aktuális hírek voltak, amelyek a Plevnánál aratott oszmán sikerekről számoltak be. Az ottani harcok – csakúgy, mint a Sipka-szoros menti küzdelmek – az 1877–1878-as orosz–török háború emblematisztikus eseményeinek számítottak. Az észak-bulgáriai város több mint négy

¹⁷ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 14. kötet. Bp., 1914. 1007–1008.

¹⁸ Történetét Jókai Mór Kárpáthy Zoltán című regényében dolgozta fel. A párbaj körülményeiről részletesebben: Szűcs Pál: Párbaj és politika a reformkorban – Vay Dániel gróf különleges párbaj-afférja az utolsó rendi országgyűlésen. In: *Történeti Tanulmányok*. XVIII. Szerk. Velkey Ferenc, Debrecen, 2010. 143–162. Závodszy Géza: Egy rendhagyó Magyarország történet. Vay Dániel gróf útja a történetírásig. = *Történelemtanítás*, 2016. 3–4. szám. Online: http://epa.oszk.hu/01900/01954/00019/pdf/EPA01954_tortenelemtanitas_07_03_02_Zavodszy.pdf. (Letöltve: 2018. szeptember 20.). (továbbiakban Závodszy, 2016.)

¹⁹ Závodszy, 2016.

²⁰ Pesti Napló, 1893. augusztus 6.

²¹ Debreczen, 1877. szeptember 19.

hónapig tartó ostromában (1877. július 20. – december 10.)²² összesen négy nagy összeütközésre került sor a hadban álló felek között. A szeptember 6-ról 7-re virradóan megindult harmadik plevnai csata során a várost védő Oszmán bejnek már nem csupán a Mihály nagyherceg és M. D. Skobelev tábornok vezette orosz haderővel, hanem a szentpétervári kormányzat közvetlen kérésére csatlakozó román alakulatokkal is szembe kellett néznie.²³ Az oszmán előretörés és az orosz fél nehéz helyzetbe kényszerülése fontos fejleményeket hozhatott a háború menetében. A híreket figyelemmel kísérő közvéleményre a szeptember 11–12-én elért török sikerek lelkesítően hatottak, s az oszmán hadsereg (átmeneti) plevnai győzelmének ünneplésére gyűlt össze a kora esti órákban a debreceni polgárság.

A fáklýás felvonulással kísért szimpátiatüntetés a város lakosságának jelentős részét megmozgató, nagy volumenű eseménnyé fordult át, az este fénypontja pedig Vay Dániel gróf felszólalása volt, amelyet az összegyűlt tömeghez intézett. Ahogyan a helyi tudósítás is kiemelte Vay Dániel nyilvános beszéde kuriózumnak számított: „*És csakugyan Debreczen városának közönsége volt azon szerencsés helyzetben, hogy a grófnak ragyogó szónoki tehetségében, fennkölt beszédében, nyilvános helyen oly rég idő óta először gyönyörködhetett.*”²⁴ Az 1893-as halálakor megjelent nekrológban szintén emlékezetes pillanatként írtak erről az alkalomról: „*A régi híres szónok egyszer ébredt fel benne. Az orosz–török háború idején, mikor az egész ország a törökért lelkesedett, Debreczenben a török-barát demonstráció alkalmával az öreg Vay Dániel gróf a városháza ablakából beszédet intézett a néphez, mely lázba hozta egész Debreczen városát.*”²⁵

A szónoklat valóban lelkesítően hatott az összegyűlt tömegre. Érdekes kérdés lehet ennek kapcsán, hogy a gróf megnyilatkozása tervezett, vagy minden előkészület nélküli, spontán cselekvés volt. A ránk maradt iratanyagban a szeptember

²² Kuran, Ercümen: La politique d'Abdul-Hamid II dans la crise d'Orient (1876–1878). = *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 1980. No. 1. 39–40.

²³ Románia orosz–török háborúban való szerepvállalása a régió államait és az európai nagyhatalmakat egyaránt megosztotta. A bukaresti kormányzat még 1877 tavaszán írta alá a cári udvar képviselőivel azt az egyezményt, amely háború esetén lehetővé tette az orosz csapatok Románia területén történő átvonulását. Moldva és Havasalföld katonai célú használata évszázadok óta kiemelt stratégia jelentőséggel bírt. A Dunai Fejedelemségek ugyanis az orosz–török háborúk hagyományos felvonulási hadszíntereként szolgáltak már a 18. századtól kezdve. A fejedelemségek egységesülésével és a Román Királyság szuverén állammá válásával ez a helyzet megváltozott, így Oroszországnak külön diplomáciai tárgyalásokat kellett kezdeményeznie az átvonulási útvonal biztosítása érdekében, amely a török ellenes hadjárat indításának egyetlen hatékony és opcionális módja volt. A bukaresti engedmény, kiegészülve a Monarchia semlegességét deklaráló budapesti egyezménnyel, gyakorlatilag szabad kezet adott Oroszországnak a Portával szemben indított háborúban. Lásd: Catherine Durandin: Oroszország, Románia és az új balkáni határok. Dobrudzsa esete (La Russie, la Roumanie et les nouvelles frontières dans les Balkans. Le cas de Dobroudgea). = *Világtörténet*, 1985. 2. szám. 109.

²⁴ Debreczen, 1877. szeptember 19.

²⁵ Fővárosi Lapok, 1893. augusztus 7.

18-i beszéd írott változata fennmaradt, s címében is jelzi, hogy rögtönzött felszólalásról van szó.²⁶ Az eseményről hírt adó helyi sajtóforrás ugyanakkor előkészített mozzanatról számolt be.²⁷ A szöveg felépítése és terjedelme jóllehet arra enged következtetni, hogy Vay Dániel az aznapi események alakulása során, hirtelen ötletként vezérelve szánta el magát a megszólalásra, de azt megelőzően időt fordított a beszéd fő kereteinek megkonstruálására, átgondolta annak vezérfonalát, főbb gondolatait. Összességében tehát úgy véljük, hogy a helyzet adta lehetőséggel élve, mégis tudatosan szervezve került sor Vay Dániel beszédére, amely az a tény is erősít, hogy egyes források szerint az a városházán hangzott el,²⁸ máshol pedig a debreceni kaszinó erkélyét jelölték meg helyszínül.²⁹ Akármelyik intézményben történt meg a nyilvános szereplés annak végrehajtásához minden bizonnyal előzetes tervezésre, illetve hozzájárulásra volt szükség.

„*Polgártársak! Forduljunk Keletre!*” kezdetű felszólalásában a gróf rövid áttekintést adott a magyar–török kapcsolatok múltjáról, reflektálva az 1849-ben tanúsított oszmán segítségnyújtásra és a magyar menekültek befogadására. A beszédben külön hangsúlyozta az oszmán jóindulat korábbi megnyilvánulásait, amelyekhez közvetlen családi szálak is kötődtek: a Rákóczi-szabadságharcot követően Vay Ádám és neje Zay Anna, 1849-ben pedig a szabadságharc leverését követően fivére, Vay László is az Oszmán Birodalomban talált menedékre.³⁰ Gondolatmenetének egyik fő motívuma – a nyitányban szereplő felszólítással összhangban – a Kelet és annak jelentősége az emberiség, a civilizáció, a vallások megszületésében, a tudományok, valamint a művelődés fejlődésében. Erre építette fel az oszmán Porta történelemben elfoglalt különleges helyét, szerepét és a török–magyar együttműködés aspektusait. Vay Dániel amellett, hogy erősíteni igyekezett a török–magyar jó viszonyról – vagy a gróf szavaival élve a közös „*testvériségről*”³¹ – alkotott képet, a fennálló háborús helyzet erős kritikáját fogalmazta meg, amelyben kimondatlanul – ám annál világosabb utalások nyomán – Európa nagyhatalmait tette felelőssé Oroszország megerősödésének és a Porta gyengülésének folyamatáért. Ennek az évrendszernek az egyik alappillére az 1876-ban bevezetett alkotmány adta, amely az Oszmán Birodalom „*(...) minden népeinek, minden felekezetnek az egyenlőség testvériség szabadság alkotmányát adja.*”³² Miközben a vezető államok tétlenül szemlélik a Bulgáriában

²⁶ Az oszmán császári seregek által kivívott győzelmeknek örömeire Debreczenben 1877-ik évi szeptember 18-án rendezett kivilágítás alkalmával rögtönzött beszéd mondá gr. Vay Dániel. TREN. R 736. 2.

²⁷ Debreczen, 1877. szeptember 19.

²⁸ Fővárosi Lapok, 1893. augusztus 7.

²⁹ Debreczen, 1877. szeptember 19.

³⁰ TREN. R 736. Abdul Hamid iratok. 2.

³¹ Uo.

³² Uo.

történő orosz előrenyomulást, a tét valójában – Vay szerint – Európa legfiatalabb alkotmányának (s egyúttal alkotmányos államának) megvédelmezése lenne. A Porta pedig ebben az Európa által történő „magára hagyatottságában”³³ is képes hathatós ellenállást mutatni.

A gróf retorikájában erős metaforákat alkalmaz a jó és a rossz karakterizált képeinek megformálásában, mint a „Xerxesi hadsereg”³⁴ és a spártai győzők kontrasztjának alkalmazása: „Volt Thermophilének 300, van az Osmánoknak 500.000 Leonidása!”³⁵ Valójában azonban Vay Dániel beszédének stílusjegyei, s erős megfogalmazásai egyáltalán nem tekinthetők szokatlannak. Hasonló kifejezések, sőt, alkalom adtán ugyanazon hasonlatok köszönnek vissza az orosz–török háború eseményeit közlő újságcikkek hasábjain,³⁶ amelyek – minimális kivételtől eltekintve – egyértelműen a ruszofób³⁷ véleménynyilvánítás és a török Portát áldozatként bemutató diskurzus kifejezői. Kiegészülve az Oszmán Birodalom érintett területeinek lakosai által az orosz hadseregtől elszenvedett kegyetlenkedések történeteivel. Utóbbi esetében érdekes momentum a humanitárius szemlélet megjelenése, amely a szimpla politikai és hadi események mögött a civil lakosság helyzetének alakulására egyaránt érzékennyé, fogékonnyá vált. Ez az attitűd jelent meg a Komlóssy Imre által szervezett 1877. július 20-i népgyűlésen, amelynek résztvevői „(...) Oroszország hatalmának terjeszkedését Magyarország s Ausztria érdekeivel összeférhetetlennek nyilvánítja. (...) felkéri a kormányt, hogy (...) a népjog és a humanitás elveivel ellenkező hadviselési mód megszüntetésére hasson (...).”³⁸ Ugyanakkor az erről szóló tudósítások rendsze-

³³ Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

³⁶ A Xerxes-ábrázolás például az Üstökös 1877. június 24-i számában is megjelent.

³⁷ A ruszofób hangulat egy érdekes szegmense lehet Friedmann Henrik Bernát ügye: 1877. augusztus 6-án a debreceni hatóságok őrizetben vettek egy orosz útlevéllal rendelkező férfit, akit okirat hamisítással vádoltak meg. A helyi alkapitány ellenben azt is jelezte Simonffy Imre polgármesternek, hogy mivel ők maguk nem tudják lefordítani és ellenőrizni az idegen nyelvű dokumentumokat, ezért a budapesti orosz konzulátus vagy a belügyminisztérium közbenjárását kéri a helyzet tisztázására. A kihallgatásról készült jegyzőkönyv tartalma szerint Friedmann Erdélyben dolgozott tanítóként, Debrecenben pedig kizárólag átutazóban volt. Ekkor tartóztaták le és tartották fogdában egészen 1877 decemberéig, amikor is maga a belügyminiszter utasította Debrecen város polgármesterét arra, hogy engedjék szabadon a szóban forgó személyt: „(...) értesitem tekintetes Uraságodat, hogy a Debreczenben gyanús magatartás miatt letartóztatott Friedmann Henrik Bernát nevű orosz alattvalónak tekintetes Urad által hozzám felterjesztett iratai lefordítván és átvizsgáltatván azokban semmi gyanús sem találtatott; minek folytán felhívom tekintetes Uraságodat, hogy nevezett egyént, ha ellene a csavargáson kívül semmi más büntetendő cselekmény vádja nem forog, kötött menetjeggel bocsássa szabadon (...).” No. 875. Jegyzőkönyv. MNL HBML. IV. B. 1406/a. 2. d.

³⁸ 1877. július 20-án tartottak népgyűlést a háború során az orosz katonák részéről elkövetett kegyetlenségek ügyében. A jelenlévők kifejezték azon véleményüket, hogy a háború veszélyfor-

rint egyoldalúak és nem térnek ki az oszmán hadsereg háborús magatartásának bemutatására.

Annak ellenére, hogy Vay Dániel helyzetértékelése igazodik az oroszellenes trendhez, a szentpétervári kormányzat ambícióinak bírálataiban mégsem alkalmazza ezt a vonalvezetést. Kizárólag a Porta küzdelmének és kitartásának jelentőségét igyekszik erősíteni.

A gróf beszédével párhuzamba állítva teljesen más üzenetet közvetít Kőrössy Sándor eszmefuttatása. A Jogakadémia igazgatójának nyilatkozattételére Vay Dániel felszólalását követően került sor, miután a lakásához vonuló fiatalság kérte őt, hogy mondja el a háború aktuális állásával kapcsolatos véleményét. Kőrössy túllépve Vay értelmezési keretén, már nem elégedett meg az elnyomó Oroszország már-már hagyományosnak tűnő metaforájának alkalmazásával, hanem új szintre emelte a vele szemben álló oszmán hatalmat. A Török Birodalmat most már nem egyszerűen területét védő államként, hanem a haza és szabadság szeretetét megtestesítő nemzetként ábrázolta, melynek sorsa összefügg Magyarország jövőjének alakulásával. A plevnai győzelem pedig „(...) *nem csupán török, hanem magyar győzelem* (...)” s az egyenesen „(...) *Európa szabad népeinek győzelme az abszolutizmus felett.*”³⁹

Nem rendelkezünk pontos ismeretekkel a tekintetben, hogy milyen előkészületek előzték meg az eseményt, két dolgot azonban fontos hangsúlyozni: a tüntetést, valamint a fáklyás felvonulást rendezett körülmények között, egy külön bizottság koordinálása mellett bonyolították le,⁴⁰ és a lakosságot nagy számban mozgósították. Utóbbi vonatkozásában több ezres jelenlétről beszélünk (pontos számadat nincs, a Debreczen című lap becslése alapján megközelítőleg 15 000 ember gyűlt össze a belvárosban),⁴¹ amely mindenképpen komoly rangot adott az eseménynek. Ekkor fogalmazódott meg az az igény, hogy a szimpátia egyszerű hangoztatásán túl a polgárok valódi cselekedetekkel is kifejezzék a törökök iránti rokonszenvüket: „*Több debreczeni polgár a plevnai győzelem megünneplésére rendezett kivilágítás alkalmából azon óhajának adott kifejezést, hogy a hős török nemzet Debreczen város polgárai részéről egy arany cserkoszorúval megtiszteltessék.*”⁴² A civil kezdeményezésre reagálva pár nappal később külön városi bizottság alakult gróf Vay Dániel elnökletével, amely jól szervezett gyűj-

rás a Monarchiára nézve. Állásfoglalásukat pedig Tisza Kálmán miniszterelnöknek is elküldték. Lásd: No. 475. Jelentés, 1877. július 30. MNL HBML. IV. B. 1406/a. 2. d.

³⁹ Debreczen, 1877. szeptember 19.

⁴⁰ A bizottság tagjai: Csanády Ödön, Drávetzky Mihály, gróf Csáky Alfonz, Szabó Antal, Tasnády István, Papp György, Katz Jakab, Beer Kálmán, Mayer Ferencz, Mészáros János, Grünwald József, Oláh Károly és Somogyi Nagy Lajos. Lásd: Uo.

⁴¹ Debreczen, 1877. szeptember 19.

⁴² Aláírási felhívás Debreczen város polgáraihoz. TREN. R 736. Abdul Hamid iratok. 21.

tést indított a II. Abdul Hamid szultánnak szánt ajándék költségeinek fedezésére és az oszmán hadsereg támogatására.

A Bizottság munkája azonban nem merült ki ennyiben. A helyi gyűjtés irányításán túl elindult a budapesti török konzulátussal való kapcsolatfelvétel, amelyet Vay Dániel vállalt magára.⁴³ A konzulátus bevonásának az oszmán udvarral való közvetlen kommunikációs csatorna megteremtése céljából volt jelentősége. Vay Dániel levelezőpartnere Halil főkonzul készségesen fogadta a civis polgárok kezdeményezését és nyitott volt a személyes találkozás lehetőségére. Bár a levélváltás teljes rekonstruálása nehézségekbe ütközött, mivel a gróf Halil bejnek küldött levelei közül csupán egy üzenet őrzött meg a TREN iratanyaga, illetve másik oldalról a főkonzul 1877. december 20. utáni levelei állnak rendelkezésre.⁴⁴ A Vay Dániel által a Cserkoszorú Bizottság tagjai számára készített jelentés mentén azonban az oszmán képvisellel történő egyeztetések fő állomásai ismertek. A gróf és a főkonzul személyes találkozására és a II. Abdul Hamidnak szánt ajándék átadására 1877. december 20-án került sor. Mielőtt azonban ismertetnénk ennek körülményeit, mindenképpen ki kell térnünk a szeptember 18-i kezdeményezés gyakorlati megvalósításának módjára.

A szeptember második felében elindult adománygyűjtésről szóló felhívást több fórumon tették közzé és 100 darab aláírási ívet bocsátottak ki, amelyeket a városi társulatok és közintézetek, valamint a Cserkoszorú Bizottság tagjai között osztottak szét.⁴⁵ A felajánlásokat hivatalosan október 14-ig lehetett megtenni, de ténylegesen heteket csúszott az aláíró ívek visszaküldése.⁴⁶ Végül 79 aláíró íven, közel 800 adományozó⁴⁷ járult hozzá az arany cserkoszorú elkészítéséhez, 960 forint összegben. Összehasonlításképpen a Debreceni Jogakadémia korábbi kezdeményezésével kapcsolatban a városi tanácsnak megküldött jelentése alapján, az 1877 tavaszán szervezett gyűjtés ideje alatt 29 íven, 477 forint 94 krajcár bevétel jött össze, amely jóval elmarad a fenti adatoktól.⁴⁸ Ennek a különbségnek több oka lehet, amelyek feltárása egy alaposabb vizsgálat tárgya lehetne, egy tényezőre azonban mindenképpen érdemes rávilágítani. Az adománygyűjtés az orosz–török háború előestéjén zajlott, a tényleges háború azonban majd csak

⁴³ Vay Dániel levele Halil beyhez. TREN. R 736. Abdul Hamid iratok. 4.

⁴⁴ Consulat Général Ottoman. Budapest, le 2 Mars, 1878. Consulat Général Ottoman. Budapest, le 20 Décembre, 1877. TREN. R 736. Abdul Hamid iratok. 5., 7.

⁴⁵ Debreczen, 1877. szeptember 29.

⁴⁶ Debreczen, 1877. október 10.; október 25., október 29.

⁴⁷ Becsült adat a TREN-ben megőrzött ívek alapján. Valószínűleg azonban az ívek hiányosak, mert a Beer Kálmán által készített elszámolásban 79 aláíró ív tételes felsorolása szerepel, míg az elérhető irat-együttesben összesen 65 db őrződött meg.

⁴⁸ No. 252. Jelentés. 1877. április 13. MNL-HBML. IV. B. 1406/a. 2. d.

1877. április 24-én kezdődött meg.⁴⁹ Az április vége és szeptember közötti időszakban az Oszmán Birodalom korábban meglévő orosz fenyegetettsége már nem pusztán politikai frázis vagy jövőbeli alternatíva volt, hanem valós tény, amelynek eseményeiről és a török haderőt ért folyamatos katonai kudarcokról a debreceni olvasók nap, mint nap értesültek. A megváltozott helyzet feltehetően szerepet játszott abban, hogy a civis polgárok pár hónappal később sokkal fogékonyabbnak mutatkoztak a törökbarát kezdeményezésre.

Az összegyűlt adományok jelentős részét a Bizottság az arany cserkoszorú előállítására fordította. A koszorúról nincs pontos képünk, a Vasárnapi újság egyik cikke ellenben részletes leírást közölt a cserkoszorúról és annak ünnepélyes átadásáról. A gyűjtési ívek fejléces papírján is szerepel a tervezett cserkoszorú egyfajta ábrázolása, amely több ponton egyezést mutat az említett újságban közölt jellemzőkkel, azonban úgy véljük, hogy a szeptemberben nyomott gyűjtési íveken a szultáni ajándék egy előzetes ábrázolása látható.⁵⁰ A decemberre elkészült verzió már új elemekkel bővült. A felső részén található félhold két oldala Debrecen város és Magyarország címereivel egészült ki, míg a cserkoszorú levelein híres török tábornokok nevei olvashatóak,⁵¹ a félholdon pedig az „*Abdul Hamid ottomán császárnak és vitéz ozmán hadseregének*”⁵² felirat szerepel. Az impozáns koszorú elkészítésével Lőrincsák László debreceni aranyművest bízták meg, aki 126 darab arany felhasználásával öntötte végső formába a cserkoszorút. Az elkészült művet a Bizottság döntése alapján több helyen is közszemlére tették, az érdeklődők pedig 10 krajcárnyi összegért cserébe tekinthették meg a mesterművet. A szervezőknek ezzel az volt a szándékuk, hogy a szultáni ajándéokra fordított bevételen túl további pénzadománnyal is támogassák az oszmán hadsereget.⁵³

⁴⁹ Diószegi István: *A hatalmi politika másfél évszázada*. Budapest, 1994. 169.; Heraklides, Alexis – Dialla, Ada: *Humanitarian Intervention in the Long Nineteenth Century. Setting the Precedent*. Manchester, 2015. 177.

⁵⁰ Sajtóértesülés alapján tudjuk, hogy a cserkoszorú készítésére a Bizottság pályázatot írt ki, ennek részleteiről vagy a szelektálás folyamatáról azonban nincs bővebb információ. Lásd: Debrecen, 1877. október 29., november 5.

⁵¹ Ez utóbbi motívum a korai ábrázolásban is megtalálható.

⁵² Vasárnapi újság, 1877. 51. szám. 816.

⁵³ Debrecen, 1877. december 17.

Az adománygyűjtés számszerűsített adatai

Gyűjtő ívek száma	79 db	Ebből 69 aláírt, 10 üresen érkezett vissza
Befolyt összeg	960 forint (+2 db császári arany)	
Legnagyobb adományozási tétel	20 forint*	
Legkisebb adományozási tétel	10 kr.	
Kiadások	960 forint	
Egyéb költségekre	4 forint	
Az arany cserkoszorú elkészítésének költsége	882 forint	
Gróf Vay Dániel részére átadott összeg	74 forint	Ebből 50 forint az Oszmán Birodalom budapesti főkonzulátusának lett átadva az arany cserkoszorú ünnepélyes átnyújtásával egy időben.**A fennmaradó összeg feltételezhetően Vay Dániel budapesti útjának egyéb költségeit fedezte.
Kiadási tételek összesen:	960 forint	

*Saját szerkesztés Beer Kálmán bizottsági pénztárnok
1878. június 19-i jelentése alapján⁵⁴*

A cserkoszorú átadására 1877. december 20-án, az oszmán főkonzulátuson került sor. A debreceni polgárok tiszteletadásaként II. Abdul Hamidnak szánt ajándékot gróf Vay Dániel nyújtotta át ünnepélyes keretek között Halil bejnek, kiegészítve további 50 forinttal, amelyet a „(...) a császári ottoman hadsereg

* A Fővárosi Lapok, 1877. szeptember 23-i számában számol be a debreceni törökbarát kezdeményezésről: „*Debrecenből 1 arany cserkoszorút küldenek (...) a mire gr. Zichy Ernő egymaga száz forintot irt alá.*” Gróf Zichy Ernő 100 forintjáról azonban nincs adat. A TREN-ben elérhető aláírói íveken nem szerepel az adományozó neve, sem az összeg. Ezt támasztja alá, hogy a Beer Kálmán által készített – teljes bevételi adatsort és az íveken szereplő összesített összegeket mutató – jelentésben kizárólag 100 forint alatti értékek szerepelnek. Magyarázatul szolgálhatna, ha a listás adományozás mellett, külön beérkező személyes felajánlások is lettek volna (minthogy erre volt példa a két császári arany felajánlás esetében), ettől függetlenül azonban a pénztárnok által készített számadásban ennek az összegnek mindenképpen szerepelnie kellett volna.

** Császári Ottomán Főkonzulátus. 1877. december 20. TREN. R 736. Abdul Hamid iratok. 9.

⁵⁴ TREN. R 736. Abdul Hamid iratok. 15.

*sebesültei számára szives volt átadni (...).*⁵⁵ A főkonzul, a konzulátus teljes személyzetével együtt fogadta a felajánlásokat, amelyet mind Vay Dániel, mind Halil bej részéről francia nyelvű beszéd kísért. Ezt követően a konzul ígéretet tett arra, hogy a cserkoszorút külön futárral Konstantinápolyba küldeti, és mielőbb szorgalmazni fogja kormányzatánál, hogy a koszorú méltó módon kerüljön kiállításra a török hadsereg hőseinek tiszteletére.⁵⁶

A budapesti látogatást követően a Cserkoszorú Bizottság 1877. december 23-i ülésén Vay Dániel részletesen beszámolt az adományok átadásának módjáról. A bizottsági ülésen a résztvevő tagok külön köszönetet mondtak a grófnak áldozatos munkájáért, továbbá úgy határoztak, hogy a török konzulátussal folytatott levelezés és az egyéb iratok „(...) örök emlék gyanánt a debreczeni főiskolai múzeumnak fog átadatni.”⁵⁷ Erre pár hónappal később, 1878. augusztus 19-én került sor.⁵⁸ A Cserkoszorú Bizottság, „(...) melynek működésében a legnemesebb, legszentebb cél vezetett, minden zajt kerülve, csendben működve, olyan eredményt mutathat föl, amely Debreczen városának dicsőségére szolgál.”⁵⁹ A jegyzőkönyv összegző szakasza, a kissé szentimentális megfogalmazásán túlmenően, egy lényeges momentumra világított rá, miszerint a városi kezdeményezés – amellet, hogy határozottan foglalt állást a fennálló nemzetközi helyzet alakulását illetően – mindvégig tartózkodott a befelé irányuló, az osztrák–magyar politikai vezetést közvetlenül érintő kritikai megfogalmazásoktól. Az Oszmán Birodalom melletti rokonszenv továbbá egyet jelentett Oroszország Balkán térségben való hatalom kiterjesztésének elutasításával és egyúttal a saját önvédelmi reflexek megnyilvánulásával. Ennek a gondolatiságnak a kifejező eszköze, szimbóluma lett az török szultánnak küldött arany cserkoszorú.

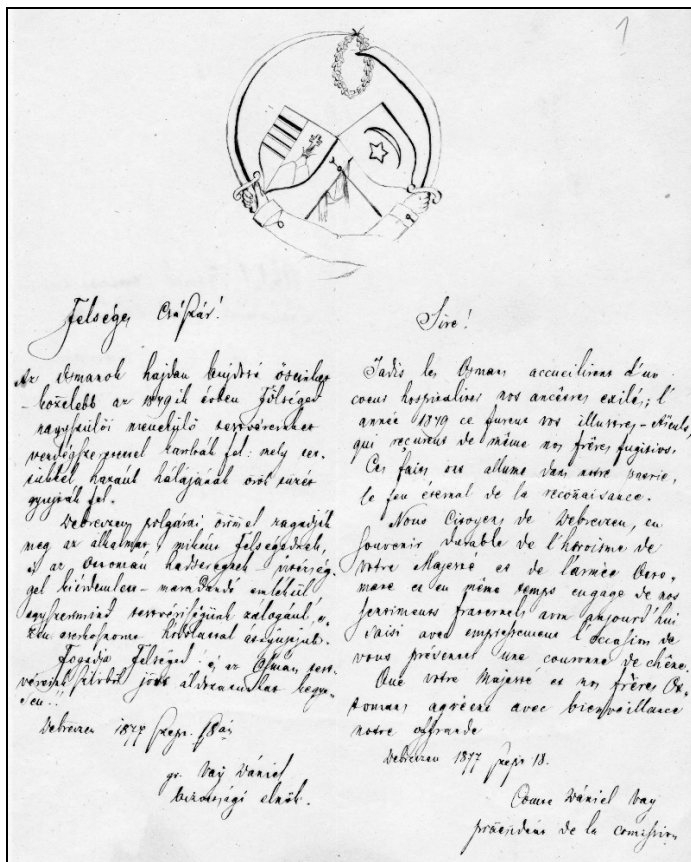
⁵⁵ Császári Ottoman Főkonzulátus. Budapest, 1877. december 20. TREN. R 736. Abdul Hamid iratok. 9.

⁵⁶ Jegyzőkönyv a török szultánnak, s a török nemzet hős vezéreinek elküldött aranycserkoszoru tárgyában létrejött bizottságnak 1877. december 23-ik napján tartott ülésről. TREN. R 736. Abdul Hamid iratok. 11.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ TREN. R 736. Abdul Hamid iratok. 13.

⁵⁹ TREN. R 736. Abdul Hamid iratok. 11.

A II. Abdul Hamid szultánnak szánt levél
 Forrás: TREN. R 736. Abdul Hamid iratok

**AZ ARISZTOKRÁCIA SZEREPE
AZ AMERIKAI MAGYAR EMIGRÁCIÓ ÉLETÉBEN
A 20. SZÁZADBAN KÁLLAY MIKLÓS KAPCSOLATI HÁLÓJÁN
KERESZTÜL**

A 20. század eseményei igen sok alkalmat adtak az amerikai magyar emigráció létszámának növekedéséhez. Az országból történt kivándorlás több hullámban zajlott, értelemszerűen a világégésekhez és gazdasági válságokhoz kapcsolódva. Ezek következtében a magyarság társadalmának széles köre életének egy következő szakaszát az amerikai kontinensen kezdte meg. Ebben a körbe beletartoztak az ország régi arisztokrata családjainak tagjai is, akik közül legtöbbször a második világháború utáni diktatúrák tombolása idején hagyták el Magyarországot, a visszatérés reményében. Leggyakrabban ez nem következett be, de voltak, akik a rendszerváltás után, illetve az azt megelőző időszakban hazalátogattak. Ezek azonban már csak könnyes nosztalgikus vagy éppen kiábrándult vendégeskedések maradtak, hiszen az életük és a közvetlen családjuk másik földrészhez kötötte őket.

Maga az emigráció olyan mértékű változást hozott minden emigráns életébe, amire előtte semmilyen módon nem tudtak volna felkészülni és bár a kiutazást a kinn élő rokonok, barátok segítségével bonyolították le és talán várta is őket a kikötőben egy jóakarójuk, aki ellátta őket gyakorlati tanácsokkal, mégis a hétköznapi élet fonalát nem vehette fel helyettük senki. Idegen országban, idegen kultúrában egy ismeretlen kontinensen kezdtek új életet, ami nem mindenkinek ment egyformán és nem mindenki számára járt együtt a sikerrel. Az alábbi tanulmányban változatos példákat olvashatunk az emigrációban betöltött szerepekről a Kállay Miklós kapcsolati hálójához tartozó arisztokrata családok egyes tagjainak élettörténetén keresztül, akik a világégések után az Amerikai Egyesült Államokban vették fel a hétköznapi élet fonalát és kezdtek valami egészen újba.

BÁRÓ BAKÁCH-BESSENYEI GYÖRGY (Budapest, 1892–1959. New York)

Báró Bakách-Bessenyei György (1943-tól 1944. március 19-ig berni követ) Kállay Miklós miniszterelnök bizalmasaként a külföldre menekített miniszterelnöki alap (Kállay Rendelkezési Alap) egyik diszponense volt,¹ amely később az

¹ Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985. I–II.*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989. 32., 33., 34. (továbbiakban Borbándi, 1989.)

emigráció működésének fenntartását is szolgálta. Bakách-Bessenyei ugyan a német megszállás után mondott le tisztségéről, ám ezután is Horthy megbízására tevékenykedett. Továbbította a szövetségesek üzeneteit, így a magyar vezérkar tudtára adva, hogy Magyarországot szovjet megszállás fenyegeti. A vezérkar azonban nem kezdeményezte a szovjetekkel való kapcsolatfelvételt, így Bakách-Bessenyei nem játszotta tovább közvetítői szerepét.

Barcza György volt londoni követ kezdeményezésére 1944. április 3-án megalapították a Követi Bizottságot, s a disszidens követekből álló szervezet célja volt, hogy a fasizmus és a nemzetiszocializmus bukásáig a szövetségesek mellett a magyar vonatkozású kérdésekben tájékoztató és tanácsadó szervként működjön, hiszen a Követi Bizottság tagjai a német megszállás idején alakult magyar kormányt nem ismerték el legitimnek. Ezzel szemben a szervezet természetesen üdvözölte a Debrecenben 1944. december 22-én megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormányt és táviratokban közölte a kormány külügyminiszterével, Gyöngyösi Jánossal a Bizottság álláspontját, alapelveit. Azonban sem ők, sem a később megalakult Tildy-kormány nem tartottak igényt a Követi Bizottság szolgálataira, így a volt diplomaták közül legtöbben külföldön telepedtek le.² Bakách-Bessenyei György 1946-tól az Amerikai Egyesült Államokban élt és a Magyar Nemzeti Bizottmány³ megalakulásánál is bábáskodott. A Bizottmány a Free Europe Committee (Szabad Európa Bizottság) osztályaként jött létre 1949-ben. Magát a Szabad Európa Bizottságot az amerikai kormány javaslatára hozták létre, de magánszervezetként működött. Az amerikai kormány és amerikai magánemberek támogatását élvezte, s célja volt, hogy a kelet-közép-európai szovjet térnyerés alá eső országok emigrált, demokratikus elveket valló politikusainak munkáját segítse. A Bizottságot, mint non-profit szervezetet 1949. június 1-jén jegyezték be hivatalosan, New Yorkban.⁴

Bakách-Bessenyei báró kiterjedt levelezést folytatott volt diplomatákkal, politikusokkal, a gazdasági elit tagjaival Európa és Amerika szerte. Kállay Miklós volt miniszterelnökkel pedig annak koncentrációs táborból való szabadulása után, Olaszországban töltött éveitől kezdve folyamatos levelezést bonyolítottak le. Bakách-Bessenyei többször meg is látogatta Amerikából Capri-szigetén Kállayt, más volt diplomatákkal egyetemben. Az egykori miniszterelnök olaszországi évei alatt még teljesen elzárkózott a nyilvános szerepléstől. Ennek több oka volt: három fia közül a legidősebb, Kristóf, aki a miniszterelnök személyi titkára is volt és igen ígéretes karrier előtt állt, a szovjet megszállást követően hazatért a kállósejméni Kállay birtokra és a megmaradt földeken kezdett gazdál-

² Borbándi, 1989. 32., 33., 34.

³ „Január közepén újból Amerikába szándékozom utazni, hol remélem addigra megszületik végre valami magyar bizottság, melynek szükségessége mindinkább érezhetővé válik.” Bakách-Bessenyei György levele, Kállay Miklós részére. Svájc, 1947. december 2. JAM KGY Dok.

⁴ Borbándi, 1989. 150., 151., 152., 153.

kodni, azonban nem maradt sokáig Magyarországon. A család az emigráció mellett döntött, ezért 1946. április 16-ra virradó éjszaka elhagyták az országot, s Ausztrián keresztül Olaszországba menekültek. Rómában éltek ötven éven keresztül feleségével, a Sik Sándor-díjas Vásárhelyi Vera írónővel és két fiukkal. Kristóf az ENSZ szakosított szervezetében a FAO-ban volt osztályvezető, valamint az Európai Állattenyésztési Szervezet főtitkára és máltai lovagként a Szuverén Máltai Lovagrend szentszéki nagyköveteként dolgozott 1997-ig. Kállay Miklós András nevű fia szintén a mauthauseni koncentrációs táborban raboskodott, akárcsak édesapja, de elkülönítve egymástól. A testőr főhadnagy András volt a kállósemjéni Kállay-kúria utolsó lakója: feleségével és Dénes fiával 1946. szeptembertől 1949. októberig éltek és dolgoztak a birtokon, majd miután a családot kitelepítették Mezőberénybe, 1956-ban úgy döntött, elhagyja Magyarországot és Németországban telepedett le családjával. Kállay Miklós harmadik fia, ifjabb Miklós szovjet hadifogságba került, ahol először halálra ítélték, majd huszonöt évi kényszermunkára módosították az ítéletet, végül közel tíz év után került haza Magyarországra és a három fiú közül ő volt az egyetlen, aki nem disszidált. Jogász doktori végzettséget szerzett, s dolgozott többek között az Agrárgazdasági Kutatóintézetben, majd a MÉM Információs Központjának tudományos főmunkatársa is volt, innen ment nyugdíjba. Idős korában sem vonult vissza a közélettől és bátyjához valamint édesapjához hasonlóan ő is máltai lovag volt.⁵

Mindezen súlyos körülmények mellett Kállay tisztában volt azzal, hogy mint háborús miniszterelnök, a diplomáciai korrektség kérdésében megkérdőjelezhető lenne az emigrációs politika színpadára lépnie ilyen röviddel a háború befejezése után. Erre a dilemmára reflektált Bakách-Bessenyei is egy 1947-es levelében: *„Nagyon érdekelne tudni, hogy vannak-e és milyen terveid a jövőre nézve? Nevezetesen, hogy gondolsz-e arra a lehetőségre, hogy újból bekapcsolódj az aktív politikába? (Már amennyire egy emigráció tevékenysége aktív politikának minősíthető). Ha szabad ezzel kapcsolatban nézetemnek kifejezést adnom, ez az időpont talán még nem következett be, de el tudnám képzelni, hogy valamikor a szélsőjobb és szélsőbal, a múlt és jelen ádáz küzdelmét egy a Te vezetésed alatt álló kabinet tudná megnyugtató befejezéshez juttatni.”*⁶ Az idézet rövid, mégis annyi mindent mond. Benne van az emigráns politikusok állandó dilemmája és hiányérzetének hangot adó keserű kiszólása, hogy ugyan lehet-e az emigráció mindennapi működését aktív politikának tekinteni? A kérdés fájdalmasan rávilágít a valóságra, nevezetesen igyekeznek a volt diplomaták, politikusok, még az időzítéssel is lavírozni, az alkalmas pillanatokra várnak, ami lehet, hogy sosem

⁵ *Száz Magyar Falu – Kállósemjén*, szerk. Németh Péter, Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., Budapest, 2000. 125., 126., 127., 128.

⁶ Bárány Bakách-Bessenyei György levele, Kállay Miklósnak, Svájc, 1947. december 2. JAM KGY Dok.

jön el. Akárcsak a hajótöröttek, akik nem tudják egy hónap vagy évtizedek telne el, míg megtalálják őket. Az emigráns politikusoknak pedig ezzel a tudattal kell szervezni az emigrációs létet és politikát. Erre pedig csak a végsőkéig elhivatottak voltak képesek, mint például báró Bakách-Bessenyei György, aki, mint már említettem, fontos szerepet játszott a Magyar Nemzeti Bizottmány megszervezésében, amelynek később Kállay Miklós is tagja lett. A Bizottmány célja volt a megszállt és elnyomott Magyarország képviselése a szabad világban, továbbá az, hogy Magyarország kommunista uralom alól felszabadítása esetén nyugati exil kormányként működjön. A testület New Yorkban nyitotta meg az irodáját, de működött képviselése Washingtonban is, hiszen nem elhanyagolható tény, hogy az Egyesült Államok kormányának politikai és anyagi támogatását is élvezte. A Nemzeti Bizottmány élén álló Végrehajtó Bizottság azon tagjai, akik más jövedelemmel nem rendelkeztek, először 300, később 400 dollár havi fizetésben részesültek.⁷ A Végrehajtó Bizottságnak 1950-ben 13 tagja volt, a Nemzeti Bizottmány vezetőjévé pedig Varga Bélát⁸ választották meg. Bakách-Bessenyei a Bizottmányban 1948–1956 között a külügyi igazgatói tisztséget töltötte be. Mint ilyen, értelemszerűen tájékozott volt a külföldi magyar emigráció ügyeit illetően. A Bizottmány megalakulása körüli években még bizakodóan tekintett az amerikai magyar emigráns csoportosulásra, „*Amíg tehát a helyzet az itteni magyar emigrációt illetőleg elég öröndetes (...)*” ellentétben az európai helyzettel, „*(...) addig úgy látom, hogy az Európába vezető szálak nem elég erősek (...) Itt bekértek arra, hogy igyekezzem ezeket a nehézségeket kiegyenlíteni, és így – noha igyekszem magam minél távolabb tartani attól, amit emigráns belpolitikának szeretnek nevezni meg fogom próbálni elérni legalább azt, hogy az emigráció formai egysége meg legyen mentve.*”⁹ A báró tehát diplomáciai képességét tudta kamatoztatni a Bizottmányban, valamint az ő feladata volt a külföldi képviselések megszervezése is,¹⁰ miután Barcza György Ausztráliában történt letelepedését követően rangidőssé vált a nyugati magyar diplomaták között. A politikai emigráció megszervezésében egyébként is különösen nagy szerepet szántak és nagy feladat hárult az egykori diplomatákra, hiszen az emigráció tevékenysége legnagyobb arányban külpolitikai munkát igényelt, amiben a diplomaták igencsak jártasnak bizonyultak, ráadásul hivatásuk természeténél fogva a

⁷ Borbándi, 1989. 150., 151., 152., 153.

⁸ Varga Béla (1903–1995.) katolikus pap, pápai prelátus, országgyűlési képviselő, az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, 1946. 02. 07–1947.07.03-ig az országgyűlés elnöke. 1947-től az amerikai magyar emigránsok egyik kiemelkedő politikus, a Magyar Nemzeti Bizottmány elnöke. (www.katolikus.lexikon.hu) 2019. március 4.

⁹ Bakách-Bessenyei György levele Kállay Miklós részére, New York 1948. március 5. JAM KGY Dok.

¹⁰ Tizenhét országban szervezte meg a külügyi hálózatot, amelyek élén volt diplomaták illetve kiterjedt kapcsolati hálózattal rendelkező politikusok álltak. Délamerikai Magyarság, 1959. február 26. szám

diplomataék pártpolitikán felül álltak, így legtöbbször – köztük Bakách-Bessenyei – nem vett részt az emigrációs csatározásokban.

Ugyanakkor egyik levelében megjegyzi, hogy az akkori emigrációban egyedül Kállay az, aki miniszterelnöksége mellett a külügyminiszteri tárcát is vitte abban a két évben, ami mondhatjuk, hogy duplán számít. Így gyakorlati tapasztalata miatt is szívesen fogadta őt az amerikai magyar politikai emigráció a sorába. A báró közéleti személyként gyakran szerepelt az emigrációs sajtó kiadványaiban, több interjú is készült vele, amelyek egyikében kijelentette, hogy a Magyar Nemzeti Bizottmány külpolitikai célja Magyarország szovjet uralom alól való felszabadítása és szuverenitásának helyreállítása, amit természetesen minden más cél elé helyeznek. Ennek elősegítése érdekében az Egyesült Államok támogatását keresték, s mint ismeretes, a Magyar Nemzeti Bizottmány az amerikai kormány anyagi és erkölcsi támogatását is élvezte, hiszen szovjetellenes politikája egybecsengett az akkori amerikai hidegháború propagandával. Ugyanakkor a Magyarországgal szomszédos nemzetekkel is a közös történelmi múlton és regionális együttműködésen alapuló kapcsolatot kerestek, ami természetesen egyelőre akkor csak az emigrációs politika síkján valósulhatott meg.¹¹ Bakách-Bessenyei György a Magyar Nemzeti Bizottmány külügyi igazgatói tisztségében kapcsolatot tartott az amerikai külügyminisztériummal, s több alkalommal fogadta őt az Egyesült Államok külügyminisztere, John Foster Dulles¹² is. Utóbbi biztosította az Európai Rab Nemzetek közgyűlésének küldöttségét – köztük a bárót is –, hogy az Amerikai Egyesült Államok soha nem fog a Szovjetunióval olyan kompromisszumot kötni, amely a kelet-európai nemzetek leigázásának tényét legálissá tenné.¹³ Számos előadást tartott a Rab Nemzetek Szervezetének küldöttségének tagjaként¹⁴ az Egyesült Államokban, valamint Európában is, többek között Svájcban, Franciaországban.

A báró, mint minden emigráns politikus vagy diplomata, fel volt készülve arra, hogy az Egyesült Államokba történő disszidálás az addigi életvitelének szinte teljes megváltozásával jár majd és tisztában volt azzal, hogy mint politikus csak úgy maradhat „felszínen,” ha alkalmazkodik a körülményekhez, így mindenképpen nyitottnak kellett lennie. Ezt a hozzáállást tükrözi az is, amit – az Amerikába való kiutazás előtt álló – Kállay Miklósnak ír egyik levelében *„Nem nyugszom bele abba a kijelentésbe, hogy nem tudsz angolul. Annak aki németül és fran-*

¹¹ Délamerikai Magyarorság, 1959. június 15. sz. 1.

¹² John Foster Dulles (1888–1959.) az Amerikai Egyesült Államok külügyminisztere 1953–1959. között, Dwight D. Eisenhower elnöksége alatt. Fivére Allen Welsh Dulles, aki a CIA igazgatója is volt, 1953–1961 között.

¹³ Délamerikai Magyarorság, 1956. január 27. 1–3.

¹⁴ 1956 áprilisában, Strasbourghban tartották a Rabnemzetek Szervezetének kongresszusát, amelyen Bakách-Bessenyei György, mint a Magyar Nemzeti Bizottmány külügyi bizottságának elnöke is beszédet mondott Magyarország képviseletében. Délamerikai Magyarorság, 1956. április 27. 1., 4.

ciával tud, nem különösen nehéz angolul annyira megtanulnia, hogy gondolatait kifejezni tudja. Mint tisztelő híved és barátod, engedd meg, hogy ismételten arra kérjelek, hogy foglalkozzál most a rendelkezésedre álló idő alatt az angol nyelvvel is."¹⁵ Írta ezt az akkor hatvanegy éves Bakách-Bessenyei György, az akkor hatvanhat éves Kállay Miklósnak, aki a tárgyév végén elhagyva Olaszországot, az Egyesült Államokban folytatta emigrációs éveit és igazán ekkor vált az emigráció aktív tagjává. Ez a tettekkészség nem volt mindenkire jellemző az amerikás magyarok között sem, de a politikai emigráció tagjai talán azért is válhattak az-za, akik, s az egyértelmű, hogy csak ilyen hozzáállással hallathatták a hangjukat az Egyesült Államokban.

Báró Bakách-Bessenyei György 1959. február 26-án tragikus hirtelenséggel halt meg agyvérzésben, életének hatvanhetedik évében. Élete végéig a magyar ügyet szolgálta az amerikai magyar emigrációban, fáradhatatlanul küzdött Magyarország szovjet elnyomás alól történő felszabadítása érdekében.

GRÓF SZÉKI TELEKI BÉLA (Kolozsvár, 1899–1990. New York)¹⁶

Élete kiváló példa az arisztokrata családok társadalmi szerepvállalására. A gróf nagy szerepet vállalt az erdélyi magyarság politikai képviseletében. Az erdélyi országgyűlési képviselők között részt vett 1940. december 14-én, a második bécsi döntést követően az Erdélyi Párt megalakításában. Az Imrédy-féle Magyar Megújulás Pártjával szemben az erdélyi képviselők a kormánypárt politikájának támogatóiként léptek fel, az erdélyi érdekek releváns képviselőiként.¹⁷

Az észak-erdélyi önálló magyar politikai párt alapító nagygyűlése Kolozsváron volt 1941. május 28-án, ahol elfogadták a pártprogramot és megválasztották az Erdélyi Párt vezetését. Elnökké gróf Teleki Béla, zsigóói földbirtokost választották meg, ügyvezető alelnöke Albercht Dezső országgyűlési képviselő, alelnöke pedig dr. Kolumbán József ügyvéd, Ember Géza szatmári képviselő, dr. Mikó Imre az Erdélyi Párt országos politikai főtitkára lettek. A párt törekedett arra, hogy a korábbi politikai tömörülések bázisain vármegyei, városi és községi szinten egyesítse a magyarokat. Így néhány hónap leforgása alatt tömegpárttá vált, tagsága folyamatosan bővült, szinte egész Észak-Erdély társadalma reprezentálva volt sorai között. 1943 év végére összesített tagsága több mint 220 000 főt tett ki. A német megszállást követően azonban a párt helyzete folyamatosan

¹⁵ Báró Bakách-Bessenyei György levele Kállay Miklósnak, New York 1953. június 30. (JAM KGY Dok.)

¹⁶ Gróf széki Teleki Béla (1899–1990) földbirtokos, diplomás mezőgazdász, politikus, országgyűlési képviselő, az Erdélyi Párt elnöke, az Amerikai Erdélyi Szövetség Elnöke.

¹⁷ Ludvig Daniella: *Erdélyi Odisszea – A Teleki ikrek története*, Korunk-KOMP-PRESS, Kolozsvár, 2018. 147. (továbbiakban Ludvig, 2018)

romlott, s bár Teleki Béla kereste a szövetségeseket és koalíciós tárgyalásokat is kezdeményezett, mindennek ellenére az Erdélyi Párt fokozatosan megszűnt, miután 1944. augusztus 23-án kiadásra került a politikai pártokat feloszlató kormányrendelet,¹⁸ ráadásul Románia átállásával a román csapatok a szovjetek oldalán megindultak Észak-Erdély visszafoglalására. Ekkor jött létre az Erdélyi Magyar Tanács, amelynek tagjai észak-erdélyi politikusok voltak, egyházi méltóságok, antifasiszta mozgalmak résztvevői, az erdélyi magyar értelmiségiek, szakszervezetek. Az EMT elnöke gróf Teleki Béla lett. 1944. szeptember 12-én memorandumot intéztek Horthy Miklós kormányzóhoz, amelynek célja volt első sorban Erdélynek a háborús pusztítástól való megkímélése, így tehát a sürgős fegyverszünet megkötése. Horthy néhány napon belül fegyverszüneti delegációt küldött Moszkvába, azonban az események ezt követően más irányt vettek, s a sikertelen kiugrási kísérletet követően, október 16-án Szálasi Ferenc lett Magyarország miniszterelnöke.¹⁹ Azonban az Erdélyi Magyar Tanács működése nem volt eredménytelen, tevékenységüknek köszönhető Kolozsvár fontosabb intézményeinek védelme, az egyetem és a gyárak helyben maradása a háborús inváziók alatt.²⁰

A megszálló szovjet csapatok letartóztatták és elhurcolták Kolozsvárról, fogásba került Budapesten, az Andrássy út 60. szám alatt.²¹ 1945-ben szabadult és az Egyesült Államokba disszidált. Az emigráció aktív tagja lett, emellett ingatlanforgalmi irodában vállalt munkát. Mint emigráns erdélyi politikus fontosnak tartotta, hogy az anyaországi mellett a kisebbségi magyarság összefogására is történjenek lépések. Ez azonban a Magyar Nemzeti Bizottmány egyébként is hihetetlenül széles koalíciójában nem valósult meg, így a trianoni határokon kívül eső emigráns magyarok saját szervezeteket alapítottak. Így alakult meg 1952 őszén az Észak- és Dél-amerikai Erdélyiek Szövetsége, s egyúttal felhívást is intéztek az emigrációban élő erdélyiek csatlakozására a Szövetséghez. A később egyszerűen Amerikai Erdélyi Szövetségnek nevezett szervezet célkitűzéseéhez tartozott összeköttetést teremteni és tartani az emigrációban élő erdélyiekkel, az Egyesült Államok lehetőség szerinti platformjain Erdély ügyében minden adandó alkalommal szót emelni, s nem utolsó sorban Erdélyt magát, sok évszázados történelmét, hányattatott sorsát megismertetni az amerikai közvéleménnyel.²²

¹⁸ Murádin János Kristóf: Az Erdélyi Párt dominanciája és az anyaországi pártok térnyerési kísérletei Észak-Erdélyben 1940–1944. között = *Erdélyi Múzeum*, 80. köt. 1. szám 2018. www.epa.oszk.hu

¹⁹ Ludvig, 2018. 180.

²⁰ Ludvig, 2018. 186.

²¹ Ludvig, 2018. 193.

²² Hermann Gabriella: *Az Amerikai Erdélyi Szövetség története 1952–1977*, 2011. www.academia.edu (továbbiakban Hermann, 2011.)

Teleki Béla így tehát a Magyar Nemzeti Bizottmány tagja, majd 1952–1989 között az Amerikai Erdélyi Szövetség, alapító elnöke volt.

Az Amerikai Erdélyi Szövetség az erdélyi magyarság nyugati kormányok felé történő képviseletét, valamint az erdélyi származású emigránsok összefogását, ellátását, tájékoztatását biztosító szervezet volt. A Szövetség legismertebb tagjai között volt tehát Teleki Béla, Wass Albert, Teleki Géza valamint az egykori Erdélyi Párt számos disszidens országgyűlési képviselője. A szervezet központja kezdetben Cleveland-ben, később New Yorkban lett és elnökévé gróf széki Teleki Bélát választották meg, aki volt országgyűlési képviselőként és az Erdélyi Párt elnökeként kiterjedt kapcsolati hálóval rendelkezett. Teleki ötlete volt egy szélesebb körű erdélyi szövetség tető alá hozása is, amelyben az Amerikai Erdélyi Szövetség, az Innsbruckban székelő Pro Transylvania Szövetség, az Erdélyiek Párisi Szövetsége és az Erdélyiek Müncheni Szervezőbizottsága vesznek részt, s így született meg az Erdélyi Világszövetség szervezete 1954 szeptemberében. A Szövetség 1959-ben már elegendő tőkével rendelkezett ahhoz, hogy saját folyóiratot indítson. A Transylvania Erdélyi Tudósító című lap negyedévente jelent meg. Főszerkesztője először dr. Páll György, majd az ő 1975-ben bekövetkezett halála után Teleki Béla lett, később pedig Cseh Tibor, majd Horváth Arany végezte a szerkesztési munkákat a lap 2010-ben történt megszűnéséig.²³

Kállay Miklós és Teleki Béla között egyelőre egy levélváltásáról van tudomásom, amelyben Teleki igen közvetlen hangnemben ír a volt miniszterelnöknek: „Györgytől (Bakách-Bessenyei) és Tibortól (Eckhardt) nagy örömmel hallottam, hogy készül az USAban és, hogy a Nemzeti Bizottmányban is részt szándékozik venni. Ott jelenleg olyan botrányos helyzet van és a magyar emigráció körében olyan osztatlan megvetésnek és utálatnak örvend, hogy eddig igen jó neved megóvása érdekében, bizonyos rendezéshez és elvi átszervezéshez föltétlenül ragaszkodnod kellene, mielőtt részt veszel.”²⁴ Ezzel utalt a Magyar Nemzeti Bizottmányt körülvevő vitákra és ellentétekre, amelynek okai nyilvánvalóan a Bizottmányban létrejött igen széles körű koalícióban kereshetők, így igen nagy erőfeszítést kívánt annak egyben tartása.

Teleki Béla az emigrációban fontosnak tartotta az ifjúsággal való kapcsolattartást, hiszen bennük látta a megalakult szervezetek utánpótlását és ehhez szükség volt a fiatalok tájékoztatására minden Erdélyt, Magyarországot és az emigrációt érintő ügyben. Felismerve az együttműködés lehetőségét a fiatalabb generációval, az Emberi Jogok Romániában Bizottság hatékonyabb érdekvédelmi módszerekkel dolgozó szervezete munkáját is segítette. Az emigráns szervezetek összehangolásának feladatait általában véve is az ebben nagy gyakorlattal rendelkező Teleki Béla látta el. A politikai jellegű kezdeményezés szerepét így egy idő után, az 1970-es évek végére az Emberi Jogok Romániában Bizottság vette

²³ Uo.

²⁴ Teleki Béla levele Kállay Miklósnak, New York 1952. 09. 18. JAM KGY Dok.

át, még Teleki életében, de az Amerikai Erdélyi Szövetség, mint kulturális szervezet tovább működött a kétezres évek elejéig.²⁵ Teleki Béla New Yorkban hunyt el kilencven éves korában, s életének legvégéig az Amerikában élő erdélyi magyar emigrációs közösségek aktív lelkiismeretes tagjaként dolgozott.

GRÓF SZÉCHÉNYI ENDRE (1902–1982)

A 20. század elejétől a Magyarországot gazdasági okokból elhagyó kivándorlók száma 1913-ra meghaladta a kétmillió főt. Ez a folyamat odáig vezetett, hogy az ország egyes régiói elnéptelenedtek, falvak, járások váltak a súlyos munkaerőhiány áldozatává. A kivándorlás egyik legnépszerűbb célállomása az Amerikai Egyesült Államok volt, ott azonban pontosan a tömeges bevándorlás miatt a 19. századi törvényekhez képest sokat szigorítottak a befogadás menetén és nagymértékben korlátozták a kivándorlásra jogosultak körét.²⁶

Az első világháború után újabb kivándorlási hullám érte el a tengerentúli államokat, rájuk azonban már az 1921-es *Quota Act* törvény volt érvényben, amely a korábbi szabad bevándorlási korszak végét jelentette és az egyes országokra nézve külön-külön megszabta a bevándorlási keretszámot. Ezt a törvényt azonban 1924-ben tovább szigorították az *Immigration Restriction Act* törvény életbe léptetésével.²⁷ Az új bevándorlási politika egyik célja volt a bevándorlók számának csökkentése, illetve a bevándorlók szelektálása. A törvényhozók nyíltan ugyan nem mondták ki, de a korlátozásokból kitűnt, hogy a cél elsősorban a katolikusok, a zsidók, az olaszok, a szláv népek és a magyarok bevándorlásának feltartóztatása volt. Tovább szigorítva pedig „néven neveztek a gyermeket”, s megszületett 1927-ben a *Quota of National Origin*, vagyis származás szerinti kvóta törvény, amely alapján Európából évente összesen 150 000 személy bevándorlását engedélyezték, amelynek maradék 30%-án osztozhatott az európai országok nagy része, leginkább Kelet-Közép-Európa.²⁸

A korlátozó rendeletek miatt az első világháborút követően egyre nagyobb arányban indult bevándorlás Latin-Amerika országaiba. Különösen az Egyesült Államokhoz közeli térségek vonzottak nagyobb tömegeket, így Kuba és Mexikó, de ezek mellett népszerű célország lett Brazília, ahol az 1920-as évek végén már 70–80 000 magyar élt, akik legnagyobb arányban a parasztság soraiból kerültek ki, új hazájukban ugyanis bőven találtak megművelhető földeket. Argentínában

²⁵ Hermann, 2011.

²⁶ Torbágyi Péter: *Magyarok Latin-Amerikában*. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 2004. 13–14. (továbbiakban Torbágyi, 2004.)

²⁷ Torbágyi, 2004. 42.

²⁸ Puskás Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940.*, Akadémiai Kiadó, 1982. 165., 166.

is több tízezer magyar élt, de sokan telepedtek le Venezuelában, Uruguayban, Chilében, Peruban, Paraguayban és Kolumbiában is. A Latin-Amerikában élő magyarok összlétszáma a második világháborút megelőzően nagyjából 150–180 000 főt tehetett ki. Számos emigrációs lap alapítása köthető ehhez az időszakhoz, amelyeket legnagyobb arányban, Buenos Airesben és Sao Paulóban adtak ki; ilyenek voltak a Magyar Lapok, a Délamerikai Magyarság, az Új Világ, a Délamerikai Magyar Hírlap és az Új Magyarság.²⁹ Az emigráció életének szerves részét képezte az egyesületi élet megszervezése és az abban való aktív részvétel. Minden kivándorlási hullám újabb egyesületalapításokat hozott, így volt ez a második világháború idején emigrálni kényszerültekkel is Argentínában. A régebbi egyesületek elvesztették érdekeltségeiket az újonnan érkezettek szemében, így született meg az igény arra, hogy létrehozzanak egy, a szellemi és kulturális igények kielégítésére szolgáló szervezetet.

1948. augusztus 28-án megalakult gróf Széchényi Endre és dr. Szabó Gyula³⁰ kezdeményezésére a Magyar Összefogás, ismertebb, közkezdveltebb nevén a Centro Húngaro. A dr. Luttor Ferenc³¹ vezette, nyolcvanhat főt számláló egyesület célja „az Argentínában élő magyarság közművelődési, társadalmi összefogása, gazdasági gyámolítása, valamint lelki és szellemi erőinek, nemzeti és vallás-erkölcsi alapon való fejlesztése” volt.³² A Centro Húngaro szervezet női, vigalmi, ifjúsági, sajtó és propaganda szakosztályt tartott fenn, amelyek közül fontos kiemelni az utóbbi által a deportáltak érdekében indított nagy erkölcsi és anyagi sikerrel záruló segélyakciót. 1955-ben tágasabb épületbe költözhettek, így indult be az egyesület könyvtára is. Ugyanebben az évben 426 fős taglétszámmal büszkélkedhettek. Pezsgő társadalmi és kulturális élet indult ekkoriban az argentinai magyar közösségben és eseményeik, mindennapi tevékenységük tudósítására létrejött a Magyar Ház című lap is, mely később a Magyar Ház Értesítője néven volt ismert.³³

²⁹ Anderle Ádám: Magyarok Latin-Amerikában = *Rubicon*, 2008/1 Emigrációk

³⁰ Szabó Gyula (1901–1981) tanonciskolai igazgató, országgyűlési képviselő, cserkészvezető. 1949-ben emigrált, Argentínában telepedett le, ahol az argentinai magyar emigráció kiemelkedő képviselője, illetve a Külföldi Magyar Cserkészszövetség egyik vezetője lett. (www.lexikon.katolikus.hu)

³¹ Luttor Ferenc (1886–1953) 1908-ban szentelték pappá, 1918 és 1928 között lelkész Balatonfüreden, 1929-től pápai prelátus, 1943-tól Nagyváradon kanonok. 1947-ben Argentínába emigrált és Buenos Airesben telepedett le. Óriási szerepe volt az argentinai magyar emigráció egyesületi, közösségi életének szervezésében, egyik alapító tagja a Centro Hungaró-nak, az Egyesületek Tanácsának és a Mindszenty Akadémiának, amelynek első elnöke is volt. Nevéhez fűződik a balatonfüredi, neoromán stílusú római katolikus templom (tervezte: Fábíán Gáspár), a mellette lévő iskola és a plébániaház építtetése. Platanos városában (Argentína) a Platanosi Magyar Angolkisasszonyok Intézetének templomkertjében van eltemetve. (www.ekmk.hu)

³² Torbágyi, 2004. 119.

³³ Torbágyi, 2004. 118., 119.

A Centro Húngaro székhelye a Cerrito 1241. szám alatti Magyar Ház volt, amely számos más magyar intézménynek adott helyet. Itt működött a Mindszenty Akadémia, a Pázmány Péter Szabadegyetem, az 1949-ben alakult Magyar Harcosok Bajtársi Közössége „Czetz János argentin főcsoportja”, a Szabad Fórum, a Délamerikai Színjátszó Társulat, a Mérnökök és Technikusok Köre, a Zrínyi Ifjúsági Kör, a Magvető című lap szerkesztősége, valamint két cserkészcsapat: a 39. számú Magyarok Nagyasszonya leány- és a 12. számú Kinizsi Pál fiúcsapat. Közülük a Zrínyi Ifjúsági Kör és a két cserkészcsapat voltak azok, amelyek a fiatalok magyar nyelvű oktatásában és nevelésében óriási részt vállaltak.³⁴

Széchényi Endre Somogy megye egykori főispánjaként (1939–1944) dolgozott Kállay Miklós mellett, annak miniszterelnöksége idején. 1944-ig feleségével a marcali kastélyban laktak, majd néhány hónap után tovább mentek Ausztriába és Argentínában telepedtek le. Széchényi Buenos Airesben a dél-amerikai magyar emigráció aktív tagja lett, rendszeresen tartott beszédeket például magyar nemzeti ünnepeken is, amelyeknek idegenben még nagyobb súlya volt: „(...) *Hogy ne fájna a Szent Istvánról való emlékezés minékünk mostani vándoroknak, István király tengerentúlra szakadt unokáinak, hogy ne sajdulna föl a mi szívünk az emlék ragyogásában, mikor tudjuk, hogy odahaza Szent István földjén gyász uralkodik, a magyar nép rabságban és nyomorúságban sínylődik. Hogy ne felhőznél be a mi hazavágyó lelkiünket az a tudat, hogy az otthoniaknak saját hazájukban még olyan ünnep sem jut, mint a száműzötteknek.*”³⁵

Széchényi tagja volt a dr. Luttor Ferenc által 1949-ben Buenos Aires-ben alapított Mindszenty Magyar Tudományos és Kulturális Akadémiának. Az akadémia célja volt, hogy a tudományokkal, az irodalommal, a művészetekkel, társadalmi és gazdasági kérdésekkel foglalkozó argentinai magyar emigráció tagjait összefogja, s közös tudományos platformot nyújtson számukra.

Amikor 1956 nyarán a volt miniszterelnök dél-amerikai körútját tervezte, Széchényi Endrével is felvette a kapcsolatot, aki Buenos Aires-i látogatásának egyik főszervezője volt. 1956. augusztus 20-án Kállay Miklóst az argentinai lengyel emigráció egyesületeinek elnöke meghívta az Argentínai Lengyel Unió Székházába, más argentinai emigrációban élő, vasfüggöny mögötti nemzetek emigrációs vezetőivel együtt. Az egybegyűltek ebből az alkalomból deklarációt adtak ki, amelyben egyhangúan elutasították a Szovjetunió tényrészét és a nemzetközi szinten működő kommunista szerveződések, a kommunista infiltrációt. A nyilatkozat aláírói között magyar részről ott volt Kállay Miklós, Bobrik Arno a Magyar Nemzeti Bizottmány argentinai képviselője, volt diplomata, Bethlen Gábor, Széchényi Endre és Keleméry Tamás a Magyar Harcosok Bajtársi Közösségének argentinai főcsoportjának vezetője.³⁶ Széchényi Endre rendszeresen

³⁴ Torbágyi, 2004. 119.

³⁵ Délamerikai Magyarság, 1956. augusztus 31. szám

³⁶ Délamerikai Magyarság, 1956. augusztus 18. szám

szerepelt a Délamerikai Magyarság hasábjain, mint az argentinai magyar emigráció kiemelkedő képviselője, azonban életéről ezen kívül egyelőre keveset tudunk. 1968-ban neve még szerepelt a Mindszenty Akadémia tagnévsorában, későbbi évekből azonban egyelőre nem áll rendelkezésünkre forrás. Ami azonban az ismert folyóiratokból és levelekből kitűnik az mindenképpen az, hogy gróf Széchényi Endre emigrációs éveiben sem vonult vissza a közélettől, annak kiemeltan prominens személyisége volt és tevékenységével, szervezőmunkájával a magyar ügyet szolgálta Dél-Amerikában.

SZÉKI GRÓF TELEKI ANDOR (Kolozsvár, 1902–1978. Buenos Aires)

Gróf széki Teleki Andor és ikertestvére, Ernő 1902. szeptember 11-én születtek Kolozsváron, gróf Teleki Ferenc és gróf Teleki Ferencné losonczy báró Bánffy Anna gyermekeként. A két fiú az erdélyi főnemesi széki Teleki család katolikus, paszmosi ágának utolsó férfi leszármazottai voltak. A Horthy-korszakban mindketten igen magas tisztségeket töltöttek be. Andor legmagasabb pozíciója a Magyar Királyi Külkereskedelmi Hivatal elnöki tisztsége volt, amelynek révén a külgazdasági kérdésekért volt felelős. Azonban 1945-ben ez az ígéretes karrier kettétört. Andor a szovjetrendszer előrenyomulása elől Dél-Amerikába menekült, s Buenos Airesben telepedett le. Ikertestvére, Ernő a Romániához tartozó Erdélyben maradt, megjárta a lágereket, kitelepítették, s kirekesztett osztályidegenként élt szülőföldjén. A testvérek folyamatosan tartották egymással a kapcsolatot levélváltások útján, amelyeket a román titkosszolgálat minden alkalommal előzetesen felbontott és elolvasott.³⁷

Több ezer magyar emigráns érkezett Argentínába 1945 és 1949 között, a dél-amerikai ország ugyanis nem szabott feltételeket a bevándorláshoz, aminek oka volt az is, hogy a Perón vezette ország szívesen látta a képzett, de szülőhazájukban ellehetetlenített európai munkaerőt. A magyarok szakképzettsége és fegyelmezett munkamorálja vonzóvá tette őket az argentin munkaerőpiacon. A kormány pedig számos, beilleszkedést segítő szociális juttatást biztosított nekik: ingyenes orvosi ellátásban részesülhettek, a gyerekek térítésmentesen végezheték az iskolát. Ezen kedvezmények mellett sem volt könnyű az új, választott hazában boldogulni főleg akkor, ha értelmiségi volt az illető. Teleki Andor Argentínába érkezésekor nem jól mérve fel helyzetét, visszautasított két álláslehetőséget is, amelyeket a volt budapesti olasz kereskedelmi attasé a legnagyobb olasz vaskohászati üzem elnöke, illetve a francia kereskedelmi tanácsos ajánlottak neki, s ezen felismerését ikertestvérének is megírta. Beilleszkedését nehezítette a spanyol nyelvtudás hiánya, ezen kívül pedig az, hogy ő nem tartozott azon emigránsok közé, akik bármilyen új helyzetben, új kontinensen rátermetten áll-

³⁷ Ludvig, 2018. 13.

nak a jövő kihívásai elé, s bár ez a rátermettség sokszor összefüggésbe hozható az életkorral, ám nem minden esetben, mint ez már Kállay Miklósnál és báró Bakách-Bessenyei Györgynél látható volt. Ők túl a hatvanon is aktívan bekapcsolódtak az emigrációs politizálásba, sőt Kállay az angol nyelvet is ekkoriban sajátította el.³⁸

A negyvenes éveiben járó Teleki Andor nem volt még idősnek mondható ekkoriban, s kezdetben az emigrációs élet szervezésére is tett kísérletet. Megalapította az Argentín-Magyar Társaságot, amelynek tagjai arisztokraták, volt diplomáták, földbirtokosok voltak, ám az összejövetelek jellege egy idő után közös vacsorákra, kártyapartikra, divatbemutatókra redukálódott. Leveleiből kitűnt, hogy nem érezte jól magát Argentínában, de költözésre sem vállalkozott. Családjának genealógiai kutatását végezte az Európából magával vitt, kimenekített családi iratok segítségével. Ez volt az a tevékenység, ami a szeretett múlthoz kapcsolta őt, mivel nem igyekezett beilleszkedni választott új hazájába, s inkább azon volt, hogy lakásából kizárja az idegen szót, az idegen kultúrát. Arról pedig végképp letett, hogy az emigrációban karriert fusson be.³⁹ A Mindszenty Magyar Tudományos és Kulturális Akadémia tagja lett ugyan 1961-től, de közszereplést igen ritkán vállalt. A régi barátokkal, ismerősökkel azonban tartotta a kapcsolatot, hiszen az összejövetelek az otthoni időket idézték, s hol egymásnál, hol vendéglőkben ült össze a társaság. Örömteli esemény volt 1958. június 21-én Bethlen Katalin, Bethlen István egykori miniszterelnök unokájának és báró Rosen Gergelynek az esküvője, amelyen a vőlegény tanúja gróf Teleki Andor volt.⁴⁰ A jeles alkalomra a magyar urak díszmagyart öltöttek, hiszen, aki csak tehette, magával vitte Magyarországról a drága és féltett ruhadarabot.⁴¹

Andor kiterjedt levelezést folytatott a Teleki család világban szétszóródott tagjaival, elsősorban családtörténeti munkája kapcsán. Igyekezett a rokoni szálakat felgöngyölíteni, családi történeteket lejegyeztetni levelezőpartnereivel. S időközben, mivel családot sem ő, sem ikertestvére nem alapított, úgy döntött, az általa Magyarországról kimentett Teleki-iratok helye Magyarországon van, így ennek kapcsán levelezésbe kezdett 1952-től a Levéltárak Országos Központjának egyik történészével, Borsa Ivánnal.⁴² A családi ereklyéket, amelyeket szintén magával vitt Dél-Amerikába, apránként küldte vissza, részletes leírást mellékelve hozzá a Münchenben élő unokaöccseinek, valamint testvérének, Ernőnek. Emellett az emigrációba kényszerült arisztokrata fiatalokkal tudatosan törekedett a kapcsolattartásra, mivel bennük látta ezen családok jövőjét és aggasztották a kihalt arisztokrata családokról érkező hírek.

³⁸ Ludvig, 2018. 280.

³⁹ Ludvig, 2018. 281.

⁴⁰ Délamerikai Magyarság, 1958. június 27. szám

⁴¹ Ludvig, 2018. 282.

⁴² Ludvig, 2018. 284., 285.

Amikor Kállay Miklós 1956 nyarán dél-amerikai körútjára indult, ellátogatott Argentínába is. A Délamerikai Magyarság című lap hasábjain szerepel Teleki Andor neve is azok között, akik a repülőtéren fogadták a volt miniszterelnököt. Kállay utazásának előkészítésekor felvette a kapcsolatot a dél-amerikai emigrációban élő ismerőseivel, volt kollégáival, többek között Teleki Andorral is, aki így írt Kállaynak 1956. június 8-án Buenos Airesből: „(...) *sem a múltban, – sem a jelenben, de a jövőben sem vagyok foganatos semmiféle „közszereplésre” – és pedig azon egyszerű oknál fogva nem, – mert Ernő ikertestvérem Romániában 3 és fél esztendő telt el kényszermunkán, – Degenfeld Miksa sógorom pedig fiával együtt ugyancsak be volt börtönözve, – tehát velük szembeni legelementárisabb kötelességem az, hogy soha semmi tekintetben ne hallassak magamról, – mellyel esetleg súlyosbíthatnám amúgy is szörnyű helyzetüket.*”⁴³

Az igaz, hogy Andor Kállay látogatásakor semmilyen nyilvános szereplést nem vállalt, kivéve a reprezentatív megjelenéseket, hiszen számos partit és fogadást adtak a volt miniszterelnök tiszteletére, ami valószínű nosztalgikus hangulattá válhatott a régen látott barátok, ismerősök körében. Azonban Andor élethelyzetét ismerve, nem lehet elmarasztalni azért, amiért nem írta meg Kállaynak, hogy számára az emigrációs élet csupán a régi életének halvány mása, aminek foszlányait lakása falai között őrizte. Ugyanakkor elévülhetetlen érdeme, hogy minden szabadidejét a genealógiai kutatásoknak és a családi kapcsolatok ápolásának szentelte, így az emigráció életének csendes tanúja volt, akiről elmondhatjuk, hogy a magyar ügyet szolgálta ő is, mint az emigráció „harcos” politikusai, de egészen más módon alkotva maradandót.

1974 októberében hazalátogatott Kolozsvárra, hogy több mint harminc év után találkozhasson súlyos beteg ikertestvérel. Otthoni tartózkodását természetesen ügynöki jelentésekből is ismerjük, ám azok sokkal többet feltételeztek Andor emigrációs tevékenységéről, mint amivel ő valóban „szolgálhatott”. Ezek azért annyit elárulnak, hogy nem voltak túl jól informálva a személyét illetően. Andor és Ernő két hetet töltöttek együtt, sok mindent kellett bepótolniuk, a viszontlátást pedig fényképen is megörökítették. Ekkor látták egymást utoljára. Andornak Argentínába való visszatérése után folyamatosan romlott az egészségi állapota, szervezete torokrákkal küzdött. Az Ernőnek írott levelekből kiderül, hogy nyomorúságos állapotban, rettentő nélkülözésben élte utolsó éveit, folyamatos kórházi ellátásra szorulva. Egyre kevesebb barát volt mellette, de ők – a szűk baráti kör – a végsőig kitartottak mellette. 1978. január 22-én hunyt el, hamvait a Rio de la Plata folyóba szórták.⁴⁴

⁴³ Teleki Andor levele Kállay Miklósnak 1956. június 8. JAM KGY Dok.

⁴⁴ Ludvig, 2018. 305., 307., 319., 320., 321., 322.

GRÓF SZÉCHENYI GLADYS

(Newport, Rhode Island 1886–1965. Washington D.C.)

A gróf Széchenyi László feleségeként ősi magyar családnevet viselő amerikai milliomos lányból lett grófné Cornelius Vanderbilt⁴⁵ vasút- és gőzhajómágnás unokája volt. A korántsem olyan jómódú Széchenyi gróf nem hajszolta a dollármilliomos amerikai „hercegnők” kegyét. A fiatalok állítólag Karlovy Varyban találkoztak először, mások tudni vélik, hogy Londonban keresztezték egymás útját. Gladys Vanderbilt, II. Cornelius Vanderbilt hetedik, legkisebb gyermeke volt. A kislány elképzelhetetlen gazdagságba született, családjának vagyona a Rockefellererekével vetekedett.

Széchenyi László és Gladys Vanderbilt élete egészen egyszerűen úgy alakult, hogy a 22 éves amerikai mágnáslány beleszeretett a 27 éves magyar grófba, akivel 1908-ban házasodtak össze és öt lányuk született, akiket később osztrák, magyar és angol arisztokraták vettek feleségül. László és Gladys Budapesten megvásárolták⁴⁶ az Andrássy út és Bajza utca sarkán álló Erdődy-Semsey-villát, amelyet kibővítettek,⁴⁷ így az épület a Andrássy út legpazarabb, 4000 négyzetméteres palotája lett.⁴⁸ Gróf Széchenyi László 1921-től a magyar kormány megbízásából a Magyar Királyság washingtoni követségének vezetője, majd londoni követe lett, 1938-ban halt meg 59 évesen. A Times magazin nekrológiájában megemlékezett arról, hogy a gróf és felesége odaadó társadalmi és jótékonyági tevékenységet folytatott élete során.

Gladys Vanderbilt nem volt arisztokrata származású, újjgazdag család hetedik gyermekeként mégsem hiányzott belőle az odaadó segíteni akarás. Számos újságcikk szól segélyakcióiról, jótékonykodásáról. Már házasságkötésük után nem sokkal olvashatjuk a Heti Szemle hasábjain az 1910. április 20-i számban, hogy

⁴⁵ Cornelius Vanderbilt (1794–1877.) amerikai üzletember, vasút- és hajómágnás, az USA valaha élt egyik leggazdagabb embere volt.

⁴⁶ „Adásvételi szerződés, ingatlanok átruházása – mindez olyan szürkén és jelentéktelenül hangzik. (...) Néha azonban mégis megesik, hogy e poros szavak mögött elrejtőzik egy-egy társasági szeszenci egy kis romantika és az említésük révén föltámadnak elmúlt idők elhomályosuló emlékei. Mindjárt érdekes, romantikus és pikánszine van a dolognak, ha a két szerződő felet például Bánffy Dezső bárónak és Széchenyi László illetve Széchenyi Lászlóné Vanderbilt Gladysnek hívják.” Független Újság, 1909. május 29. szám)

⁴⁷ Az átépítéshez egy new yorki építésszt bíztak meg. Ernst Flagg (1857–1947) a párizsi École des Beaux-Arts-on végzett amerikai építész volt, aki ekkor már másfél évtizedes tapasztalattal rendelkezett. A munka 1911-re készült el és az így 4000 m²-es lakóterületüre bővített Széchenyi-Vanderbilt palota vetélytárs nélkül maradt az Andrássy úti villanegyed épületei között. Az eredetileg Erdődy-Semsey villaként ismert épületet előző és következő tulajdonosai több alkalommal átépítették, azonban a Széchenyi-Vanderbilt féle építkezést arányaiban meg sem közelítették. Gábor Eszter: Az Erdődy, Semsey, Vanderbilt Gladys palota, Budapesti Negyed 1. 1993. nyár – Az Andrássy út

⁴⁸ Horváth Sándor: *Feljelentés – Egy ügynök mindennapjai*. Libri Kiadó, Budapest, 2017. 7., 8., 9.

600 000 koronás alapítványt juttatott a Széchenyi-Vanderbilt házaspár a Magyar Tudományos Akadémia részére, hogy annak kamataiból külföldi egyetemeken magyar közjog, irodalom és történelem tanszékeket alapíthassanak. Ugyanebben az évben, októberben arról írtak, hogy a házaspár a remetevasgyári⁴⁹ római katolikus iskola építésére 3500 koronát és saját birtokok telkét adományozták. 1932-ben a los angelesi olimpiai játékok szervezésekor költséghiány merült fel a magyar vízi sportok tagjainak kiutaztatásánál, amelynek kiküszöbölésére Széchenyi László ajánlotta fel segítségét.⁵⁰

Emellett az amerikai magyar emigrációt megsegítő segélyakciók is fűződnek a nevéhez. Élete során több kivándorlási hullámnak lehetett tanúja, az eseményeket élénk figyelemmel kísérte és ahol csak tudott segített. Így tehát a század elején 1904 novemberében újjá alakult New York-i Magyar Menház az emigránsok segítése érdekében mecénásai között ott találjuk gróf Széchenyi Vanderbilt Gladyst, aki férje révén közismerten magyarbarát volt.⁵¹ A Magyar Vöröskereszt újjászervezése érdekében indított országos gyűjtés során Széchenyiné távirati úton 5000 dollárt adományozott a szervezet javára, írta a Magyar Országos Tudósító 1940 júliusában. A második világháború után, az akkor már özvegy Gladys Vanderbilt részt vett az Amerikai Magyar Segélyakció munkájában is. A segélyakció hét éven keresztül működött, s először a magyarországi magyarokat majd 1947 után főleg a nyugat-európai menekülttáborokban élő magyaroknak nyújtott segítséget. Megalakulásakor gyógyszer szállítmányt küldtek Magyarországra, később élelmiszert, ruhát, cipőt és más használati holmikat több ezer magyar család részére. A kommunista térnyerést követően a segélyezés iránya az emigrációba kényszerülő, s emiatt menekülttáborokban élők felé fordult.⁵² 1946 márciusában Széchenyiné Gladys Vanderbilt nem kevesebb, mint tízezer dollárt adományozott az Amerikai Magyar Segélyakciónak, amely adomány a legnagyobb volt, amit addig egy személy juttatott a szervezet által a segítségre szoruló magyar családok részére.⁵³

Bakách-Bessenyei György levelezéséből azt is megtudjuk, hogy a Magyar Nemzeti Bizottmány elnökével, az emigrációban élő Varga Bélával is megismerkedett, akit – ismeretlen lévén amerikai felső körökben – Széchenyiné Vanderbilt Gladys olyan estélyekre hívott meg, amelyeket ő adott, és amin alkalma nyílhatott a társasági életbe való bekapcsolódásra.⁵⁴ Az 1956-os forradalom és

⁴⁹ A Széchenyi-Vanderbilt házaspár 800 000 koronáért vásárolták meg a remetevasgyári birtokot és erdősegeket előző tulajdonosától, gróf Károlyi Imrétől. Zemplén, 1908. május 6. sz.

⁵⁰ Délamerikai Magyarság, 1932. február 20. szám

⁵¹ Várdy Béla: *Magyarok az Újvilágban*. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia – Budapest, 2000. 234. (továbbiakban Várdy, 2000.)

⁵² Várdy, 2000. 439. 440.

⁵³ Délamerikai Magyarság, 1946. március 21. szám

⁵⁴ JAM KGY DOK.

szabadságharcot követően Széchenyi Gladys és Mrs. J. Hughes védnöksége alatt gyorssegélybizottság alakult New Yorkban. A First Aid for Hungary részére megalakulásától kezdve azonnal folyósították az adományokat.⁵⁵ Az özvegy grófné élete végéig segítette a nehéz helyzetben élő magyar családokat, Magyarországon és az emigrációban egyaránt. Ha arra volt szükség, a vagyonát osztotta meg, de láthattunk példát arra is, hogy kapcsolatai révén nyújtott segítséget közvetlen vagy közvetett magyar ismerőseinek. Élhetne volna a gazdagok könnyed életét, gondolhatta volna úgy, hogy népes családjának tagjai majd adakoznak helyette is. Özvegységre jutott, férjét harminc év házasság után elveszítette, de a tragikus esemény után is a magyarok segítője maradt.

GRÓF ZABOLAI MIKES JOHANNA (Budapest, 1911–2008. Washington)

Gróf zabolai Mikes Johanna is az emigrációba vonuló arisztokrácia sorait gyarapította, mégsem arról emlékezem meg vele kapcsolatban, hogy milyen bizottságban, egyesületben vagy jótékonyági szervezetben tevékenykedett. Férje gróf Teleki Géza⁵⁶ volt (Teleki Pál miniszterelnök fia), ám házasságkötésükre Teleki Géza válását követően került sor. Teleki Géza első felesége Darányi Jolán volt, akitől három gyermeke is született, de 1940-re kapcsolatuk megromlott. Válásukat 1943 februárjában mondták ki, s még ugyanebben a hónapban Teleki Géza elvette feleségül a gyermekkorá óta jól ismert Mikes Johannát. Az esküvőt követő tizedik hónapban megszületett egyetlen gyermekük, Géza.⁵⁷

Idősebb Teleki Géza a világháború vége felé titkos fegyverszüneti tárgyalásokon vett részt Moszkvában. A Debrecenben megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormányban 1944. december 22. – 1945. november 15-ig vallás- és közoktatásügyi miniszteri tárcát vitte, majd 1945 után visszavonult a politikai élettől. Ezt követően a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen oktatott, részt vett a Duna-völgy térképének szerkesztésében.

A nyilvánvalóvá váló kommunista hatalomátvétel és a koncepciós perek elől a család egy fiúgyermekükkel kalandos, veszélyekkel teli úton jutott ki az országból és az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le.

Hanna grófnő, ahogy mindenki hívta, már gyerekkorában megtanulta: „*Úgy nőtünk föl, hogy az ember azért van, hogy tegyen, és nem azért, hogy a zsebibe tegyen.*” Édesapja, Mikes Ármin zabolai birtokán láthatta ennek ékes példáját. A gróf komoly és felelős munkáltató volt, sorházat építtetett, iskolát, óvodát dolgozói gyermekeinek. Az erdélyi arisztokratáktól egyébként sem állt távol a társa-

⁵⁵ Délamerikai Magyarság, 1956. november 9. szám

⁵⁶ széki gróf Teleki Géza (1911–1983) etnográfus, geológus, egyetemi tanár, politikus, cserkészvezető. Gróf Teleki Pál miniszterelnök fia.

⁵⁷ Hulej Emese: *Egy Teleki gróf Afrikában*, Helikon, 2014. 36., 37., 38. (továbbiakban Hulej, 2014.)

dalmi felelősségvállalás és a vállalkozások világa. Birtokaikat, ahogy lehetőségeik engedték, fejlesztették, korszerűsítették. A zabolai Mikes család kiemelkedő példája mindennek, s a birtokain dolgozók biztos megélhetést találtak ott: a fakitermelésben, fűrésztelepen, gyufagyárban, a malomban és a mintagazdaságban.⁵⁸ A munkához és az élethez ez a szüleitől örökölt tette kész hozzáállás jellemezte az emigrációba kényszerülő Hanna grófnőt. Édesanyja, Bethlen Klementina, Bethlen István miniszterelnök nővére, a zabolai birtokon élő rászorulókon segített, az első világháború után árvaházat létesített a helyi árva gyerekek részére, gondoskodott ruházkodásukról. Ennek utánpótlása végett szövődött alapított Zabolán, amely az ő vezetése alatt működött, később pedig Hanna grófnő vette át idősödő édesanyjától az ezzel kapcsolatos munkákat.⁵⁹

A Teleki család 1949 júniusában érkezett New Yorkba, majd Charlottesvilleben telepedtek le. A családfő munkát kapott a Virginia Egyetem földrajzi intézetében. Telekiék az emigráns élet azon szegletével ismerkedtek meg, ahol nincsenek magyar közösségek, ráadásul mivel kisgyermekkel érkeztek Amerikába, gyakorlatilag muszáj volt beilleszkedniük a hétköznapi amerikai életbe, már csak az iskoláztatás miatt. Azonban a kis Gézát kommunistának titulálták és nem csak az amerikai gyerekek, akikkel egy közösségbe járt, hanem a tájékozatlan szülei is, s mindezt csak azért, mert Közép-Kelet-Európából érkezett. Óriási lelki vívódást okoz ez a kisfiúnak, aki úgy érezte, csak akkor fogadják majd be, ha tökéletesen megtanul angolul mi több, otthon is angol nyelven fog ezentúl beszélni. Ezt természetesen édesanyja, akinek Erdély után fájt a szíve és nagyon nehezen viselte az emigrációt, nem nézte jó szemmel. Idősebb Teleki Géza ezzel szemben érdeklődve figyelte az amerikai világot maga körül, új életet akart kezdeni Amerikában, felesége viszont nem tudott elszakadni a múlttól, Erdélytől s ez az ellentét a házaspár között végül váláshoz vezetett.⁶⁰ Ennek már csak következménye volt, hogy a családfő megismerkedett egy hölgygel, aki miatt kezdeményezte a válást.⁶¹

1954-ben Hanna a fiával New Yorkba költözött, ám volt férjétől gyerektartást nem kapott. Vagyis az erdélyi grófnő New Yorkban gyermekét egyedül nevelő, elvált asszony lett, aki semmilyen szakmával nem rendelkezett. Volt viszont kiváló neveltetése, jó modora és tetterekészsége. Divatszalonban dolgozott, főzött és varrt pénzért, mosogatást vállalt, később pedig amerikai gyerekek táboroztatásában vett részt, ahol franciát és németet tanított. Mindezekben nem csak az motiválta, hogy fiát és magát eltartsa, hanem természetesen úgy érezte, hogy az otthon maradt családtagoknak is segítenie kell.⁶² Egy egyszobás lakásban lakott, amihez fürdőszoba sem tartozott. Hanna grófnő végül szembe találta magát az

⁵⁸ Hulej, 2014. 51.

⁵⁹ Hulej, 2014. 52., Háromszék, 1991. szeptember 3. szám

⁶⁰ Hulej, 2014. 66., 67., 68., 69.

⁶¹ „Hanna grófnő”, magyar dokumentumfilm, 2002., rend.: Sztanó Hédi

⁶² „Hanna grófnő”, magyar dokumentumfilm, 2002., rend.: Sztanó Hédi

emigráns szülők égető kérdésével: gyermeke anyanyelvi oktatása milyen módon történjen, vagy bekövetkezzen-e egyáltalán? A grófnő ragaszkodott a hivatalos magyar nyelvű iskolai oktatáshoz, ezért az amerikai állami iskola után Géza dél-utánoként a buffalo-i piaristáknál tanult, igaz rengeteg nélkülözés mellett.⁶³ Édesanyja ezt megelégtelve, s arisztokrata családi kapcsolatait latba vetve pártfogókat keresett – számos barátnője ment férjhez amerikai mánásokhoz, amely házasságokban az évszázados arisztokrata nevek és az óriási vagyonok szerencsésen kiegészítették egymást – és talált fia számára, aki így bejutott a felső tízezer egyik elitiskolájába a St George's Schoolba.⁶⁴ Egy anekdota szerint éppen az éves „Szülők Napját” szervezték az iskolában, ahova Hanna grófnő nem tudott eljutni a munkahelyéről, ezért megkérte egy kedves barátnőjét, hogy menjen el helyette. Ez a barátnő pedig nem más, mint gróf Széchenyi Lászlóné Vanderbilt Gladys, aki egyébként jól beszélt magyarul is és több alkalommal vendégül látta Gézát, hiszen tudta, otthon milyen nélkülözések között éltek. Míg New Yorkban élt, Hanna számára elsődleges volt, hogy az Erdélyben maradt családtagokon segítsen, így gyűjtött ruhaneműt, szappant, élelmiszert, mosószert, gyógyszereket majd megrakott bőröndökkel – volt rá példa, hogy hét telepakolt bőröndöt hozott át Amerikából – nyáron Erdélybe ment, hogy szétossza az ajándékokat a nélkülözőknek. A rendszerváltás után többször látogatott haza, de már nem költözött vissza Magyarországra, mert, bár Amerikát igazán sosem szokta meg, végeredményben a családja ott élt. Washingtonban hunyt el 2008. március 10-én. Hamvait végakarata szerint hazahozták Zabolára, s a zabolai református templomban helyezték örök nyugalomra.⁶⁵

Az arisztokraták szerepe az amerikai emigráció életében a 20. század folyamán nem volt elhanyagolható és ezt már csak ebből a néhány, jelen tanulmányban felsorolt példából is láthatjuk. Azok az arisztokraták, akik a 20. század derekán az Egyesült Államokba emigráltak, vállalták azt a felelősséget, ami a nevükkel és címükkel járt, ha másképp nem akkor úgy, ahogyan Teleki Andor: visszavonultságban családtörténeti kutatásoknak szentelve idejét. Láthattunk példát egy erdélyi nagyasszony emigrációs megpróbáltatásaira, ami egészen eltér a férfiak kinti életétől, nekik ugyanis volt szakmájuk, végzettségük. Mikes Hanna mégis megtalálta a boldoguláshoz vezető utat ráadásul úgy, hogy önzetlenül, vagyon nélkül is mindig arra törekedett, hogy az Erdélyben maradt családtagjainak és a zabolaiaknak segítsen. Láthatjuk, hogy nagyon változatos módon éltek a fent említett arisztokraták Amerikában, de egy valami közös bennük: a belső késztetés a társadalmi felelősségvállalásra.

⁶³ Hulej, 2014. 71.

⁶⁴ Hulej, 2014. 75.

⁶⁵ „Hanna grófnő”, magyar dokumentumfilm, 2002., rend.: Sztanó Hédi

KÁROLYIAK A TULIPÁNMOZGALOMBAN

Az 1905–1906-os kormányzati krízis Magyarország dualizmus kori politikatörténetében mérföldkönek tekinthető. Közvetlen előzményként az 1904. november 18-ai ún. zsebkendőszavazást jelölhetjük meg. Tisza István miniszterelnök a parlamenti munkát megbénító obstrukció letörésére kidolgozott akciótervének lényege abban állt, hogy a rendkívül liberális házszabályok módosítását szabályellenesen szavaztatta meg a kormánypárti többséggel.¹ A kormányfő eljárását a Tisza-ellenes politikai csoportok alkotmányértésként, törvénytelenségként interpretálták. Megalakították az ún. ellenzéki koalíciót, amely a Szabadelvű Pártból kilépett politikusokat is tagjai között tudhatta és megnyerte az 1905-ös parlamenti választásokat. A győztes koalíció az uralkodótól azonban nem kapott kormányalakítási megbízást. Néhány hónapig még Tisza István töltötte be a miniszterelnöki pozíciót, majd 1905. június 18-án Ferenc József Fejérváry Gézá, a darabonttestőrség parancsnokát kérte fel kormányalakításra. A képviselőház felhívására a vármegyék jelentős részében ún. nemzeti ellenállás bontakozott ki az illegitimnek nyilvánított „darabont kormány” ellen, ami gyakorlatilag a törvény-

¹ Tisza István 1904 nyarán dolgozta ki házszabály-módosító tervezetét, melyben a napirend előtti felszólalások, a zárt ülések, a név szerinti szavazások lehetőségének szűkítését, a képviselőházi beszédek idézetekkel való nyújtásának tilalmát és a házelnök jogkörének kibővítését irányozta elő. Ezt, valamint a költségvetés és az újoncmegajánlás záros határidőn belüli elintézését tartalmazó javaslatot 1904. november 15-én Dániel Gábor képviselőtársával terjesztette be. 1904. november 18-án délelőtt a Szabadelvű Párt az „agyonbeszélés” megnevezítése érdekében paralel ülésezést javasolt. Ezt az ellenzéki politikusok házszabályellenesnek titulálták, és tiltakozásul elhagyták az üléstermet. Kivonulásukat követően az indítvány elfogadásra került, így délután ismét összeült a képviselőház. Megjelentek az ellenzéki pártok képviselői is. Több órási vita után a miniszterelnök emelkedett szólásra. Felelőtlenséggel vádolta az ellenzéket, majd így fejezte be beszédét: „itt egy marad hátra, vagy sorsára bízni az országot, vagy véget vetni az egész komédiának”. A Pesti Hírlap tudósítása szerint, amit több visszaemlékezés is megerősít, Perczel Dezső házelnök a kormánypárti értekezleten elkészített forgatókönyvnek megfelelően közvetlenül Tisza beszéde után, belefojtva a szót a még szónokolni kívánó ellenzéki honatyákba, tehát a vita befejezése előtt egy kendővel, talán zsebkendőjével jelet adott a szavazásra. Ezt a jelet a kormánypárti képviselők már felállva várták, hiszen a kor szokásai szerint az álló testhelyzet jelentette az igen szavazatot, az ülve maradás pedig az elutasítást. Pesti Hírlap, 1904. november 19.

hatósági, elsősorban vármegyei tisztviselők és a kormány kötelhúzásaként értelmezhető. Az 1906 tavaszáig elhúzódó kormányválságot eredményező rezisztencia a Fejérváry-kormány utasításainak szabotálásában, a katonai szolgálat megtagadásában és az állami adók be nem szolgáltatásában nyert kifejezést.

Az 1905–1906-os politikai krízis idején több Károlyi gróf is politizált az „ellenzéki koalíció” kötelékében. A legnagyobb aktivitást Károlyi István (1845–1907) fejtette ki. A kortársai által Károlyi Pista grófként emlegetett főúr nem tartozott a legjelentősebb közszereplők közé, de korának jellegzetes közéleti személyisége volt. Arisztokrata körökben véleményformáló tényezőnek tekinthető elsősorban vagyoni helyzete, érdekérvényesítő képessége, valamint karizmatikus személyisége miatt.² Károlyi István – Apponyi Albert magatartását követve – a Függetlenségi és 48-as Párt tagjaként csatlakozott az „ellenzéki koalícióhoz”. Veje, a politikai pályáját ekkor kezdő Károlyi Gyula (1871–1947) is ehhez a platformhoz tartozott a vizsgálat alá vont időszakban. Az agrárius vezér, Károlyi Sándor ugyan nem tett eleget Apponyi invitálásának, de beszállt barátja függetlenségi táborba tartozó bizalmasai kampányának finanszírozásába, továbbá az 1905-ös választáson szintén függetlenségi párti színekben induló unokaöccse, Károlyi Mihály választási költségeinek fedezésébe is.³

Károlyi István Pálma húgának férje, Dessewffy Aurél is a családi hálózat meghatározó alakjának tekinthető, ő azonban nem a Függetlenségi és 48-as Párt-hoz, hanem az ifjabb Andrassy Gyula nevével fémjelezhető pártformációhoz csatlakozott. Dessewffy Aurél főszerepet vállalt a főrendiházban „a darabont kormány” elleni bizalmatlansági indítvány benyújtásában, majd a Szabolcs vármegyei ellenállás irányításában.⁴ A Szatmár vármegyei rezisztencia élén álló Károlyi Pista gróf egyetlen fia, Károlyi György (1871–1954) a „darabont belügyminiszter” szövetségeseként azonban határozottan szembement a család fentebb vázolt politikai irányvonalával.

1906 első felében a tulipánmozgalom keretén belül a nők egy része is bekapcsolódott a „nemzeti ellenállásba”. Tanulmányunk a Károlyi család hölgytagjainak (Károlyi Istvánné Csekonics Margitnak, Károlyi Gyuláné Károlyi Melindának és Dessewffy Aurélné Károlyi Pálmának) a tulipánmozgalomban történt részvételére fókuszál, miközben választ keres arra a kérdésre is, mennyire tekinthetjük szerepvállalásukat autonóm döntés eredményének vagy csupán a férfi hozzátartozók iránti köteleességteljesítést jelölhetjük meg motivációként? E problémakör felvetése azért is indokolt, mert Magyarországon a nők a 19–20. század

² Károlyi István politikai identitásához, politikai-közéleti stílusához lásd Zsoldos Ildikó: A Károlyiak szerepvállalásai az 1905–1906-os kormányzati krízis idején. = *Századok*, 2019. 1. sz. 123–150. (továbbiakban Zsoldos, 2019.)

³ Zsoldos, 2019. 132.

⁴ Zsoldos Ildikó: *Hatalom és pártstruktúra a századelő Szabolcsában*. Nyíregyháza, 2009. 146. (továbbiakban Zsoldos, 2009.)

fordulóján még mindig a politikai jogokkal nem rendelkezők körébe tartoztak, ami nem tekinthető kuriózumnak a korabeli Európában. Természetesen Magyarországon számos művelt, befolyásos hölgy élt a századelőn, akik társadalmi kapcsolataik révén komoly érdekérvényesítésre voltak képesek, de a vizsgált időszakban még mindig az a jellemző, hogy a nők elsősorban a férfiakhoz fűződő viszonyukban definiálódnak (feleség, leány, anya, testvér). A nőszervezetek túlnyomó többsége elfogadta azt a konzervatív nőképet, amely a nők feladatait a Kirche-Küche-Kinder (templom-konyha-gyerek)-modellben határozta meg. A görcső alá vett Károlyi hölgyek is aktívan kivették részüket az ilyen típusú nőszervezetek munkájából. Károlyi Istvánné Csekonics Margit többek között például az elsősorban jótékonyági funkciót betöltő, de természetesen közösségformáló erővel is bíró nagykárolyi nőegylet elnöknőjeként. Fontos hangsúlyozni, hogy a tulipánmozgalom céljai között nem szerepelt a nők politikai jogokkal való felruházása, nem ilyen értelemben kapcsolódtak be a politikába.

Országszerte nagy visszhangot váltott ki Dessewffyné Károlyi Pálmának 1906. március elején gróf Batthyány Lajosné Andrássy Ilona⁵ budapesti szalonjában egy estélyen elindult azon kezdeményezése, hogy gyűjtést kell indítani a vármegyei ellenállás anyagi támogatására, amit igazgyöngy nyakláncával nyomban el is kezdett. Példáját követték az estély mágnás hölgyei, akik a rajtuk lévő ékszereket szintén felajánlották az illegitim „darabont kormány” elleni vértelen küzdelem finansiális hátterének biztosításához.

A Pesti Napló 1906. március 24-ei számában arról adott hírt, hogy március 15-én egy nemzeti érzéstől fűtött hölgytársaság elhatározta, tulipán jelvény viselésével kívánják kinyilvánítani hazafiságukat. Az összefogást szorgalmazó asszonyok – akik között ott találjuk Dessewffyné Károlyi Pálmát és Károlyi Gyuláné Károlyi Melindát is – felhívást bocsátottak ki a következő célkitűzéssel: *„a magyar nők közreműködésével minél szélesebb körű propagandát fejteni ki a társadalomban a nemzeti szellem és hazafias együttérzés hathatós megnyilatkozása s a magyar ipar védelme érdekében.”*⁶ A tulipán jelvények a Fejérváry-kormány elleni „nemzeti ellenállás” szervezettségét reprezentálták, kitartásra, küzdelemre buzdítottak. A forgalmazásukból származó bevétel pedig a koalíciós pártok hatalmi érdekeit volt hivatva szolgálni. Többször előfordult, hogy a tulipánt ősmagyar virágként említették, ami nem fedti a valóságot, hiszen etnográfusok kutatásai bebizonyították, hogy a tulipánt, mint virágot a magyarokkal nyugat-európai kertészek ismertették meg a 18. században. A tulipán tehát ilyen értelmezésben nem magyar virág. Az azonban vitathatatlan, hogy a tulipán motívumot a magyarok az őshazából hozták magukkal, ősi magyar népművészeti

⁵ Andrássy Ilona (1858–1952) férjének a vértanú miniszterelnök az anyai nagyapja volt. Gudenus János József: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. 1. kötet, Bp., 1990. 124.

⁶ Pesti Napló, 1906. március 24.

jelkép, a legősibb magyar virágmotívum. Létezik olyan – számos régész és történész által bíralt – álláspont, amely szerint a tulipán az ősvallás égigérőfa-jelképe, ami nem élethű, hanem jelszerű ábrázolás.

Az előkelő hölgyek felhívásában megjelent – emlékeztetve az 1844-ben életre hívott védegyeleti mozgalomra – a hazai iparvédelem eszméje is: „*első sorban saját példánkkal, de egyszersmind minél szélesebb körű agitációval való közreműködés arra, hogy magyar ember lehetőleg minden szükségletét magyar termelőkől és iparosoktól, magyar eredetű cikkekből szerezze be.*”⁷

Károlyi Istvánné elsősorban a fővárosi tulipán-rendezvényeken vett részt.⁸ Károlyi Melinda 1906. március végén Arad megyében szervezte a Tulipánkeretet,⁹ ahol férje nem sokkal később főispáni kinevezést kapott, de a grófnő a szomszédos Temes megyében is szerepet vállalt. A Károlyiak birtokközpontját is magába foglaló Szatmár vármegyében csak áprilisban vált igazán aktívvá. Itt elsőként gróf Teleki Árvédné született gróf Teleki Bella szólította fel nőtársait a nemzeti küzdelemben való részvételre. Tanulságokkal szolgálhat a tulipánmozgalom keretében kibocsátott felhívások retorikájának vizsgálata. „*A mi mostani vértelen dicső küzdelmünkben nem vár-e szerep a magyar nőre? Nem kell-e most is buzdítani, vigasztalni a küzdőket, öntudatra ébreszteni az ingadozókat, szítani a lelkesedést, mely az erőket megszámszorozza? Nem a mi gondunk-e ez magyar nők!?*”¹⁰ – tette fel sugalmazó kérdését a grófnő. „*De igenis, a mienk, és hasson át mindnyájunkat szent kötelességünk tudata, legyen minden családi tűzhely a hazaszeretet lobogó oltára is és mi legyünk az oltár gondozói ó magyar nők!*”¹¹ A felhívás él a manicheus oppozíció eszközével, a társadalmat hazafiakra és hazaárulókra osztva fel. Utóbbiak ellen társadalmi bojkott formájában harcot hirdet, tehát egyfajta kirekesztést is kilátásba helyez: „*míg a mostani küzdőket lelkesítjük, a gyengéket erősítjük, az árulókat a társadalomból kitaszítva, megvetésünkkel sujtjuk, gondoljunk már ma a jövőre is és olyan fiakat neveljünk, kikből nem kerülnek ki hazaárulók. Erre tegyünk mindnyájan szent fogadalmat!*”¹²

Az erősen nacionalista szölamok hangoztatásával egyidejűleg ellentmondásosan hat az etnikailag vegyes összetételű törvényhatóságban az összefogás jegyére

⁷ Pesti Napló, 1906. március 24.

⁸ Károlyi Istvánné Csekonics Margit palotahölgy a koalíciós Wekerle-kormány idején kitüntetésben részesült. 1907. július 7-én a közjótékonyság terén szerzett érdemeit elismerve az uralkodó az első osztályú Erzsébet-rendet adományozta részére. Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára IV. B. 751. Szatmár vármegye és Szatmárnémeti törvényhatósági joggal felruházott város főispánjának iratai 4. d. 4556 sz./Eln. Gróf Andrássy Gyula belügyminiszter értesítése Szatmár vármegye főispánjához Budapest, 1907. július 11. Csekonics grófnő 1908. január 23-án vette át a kitüntetéséről szóló oklevelet.

⁹ Pesti Napló, 1906. március 26.

¹⁰ Szatmárvármegye, 1906. március 17.

¹¹ Szatmárvármegye, 1906. március 17.

¹² Szatmárvármegye, 1906. március 17.

ben a nemzetiségek megnyerését célzó felszólítás: „*Fel hát Hazám női! Fogjunk mindnyájan kezét, tömörüljünk párt, osztály, vallás és nemzetiségi különbség nélkül, csak az egységben van az erő...*”¹³ Ezeknek a törekvéseknek a kinyilvánítása egyértelműen Szatmár vármegye román ajkú, de a Román Nemzeti Párt mellett még el nem kötelezett választópolgárainak a megszólítását célozta. 1906 tavaszára ugyanis már nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzetiségi problematika tekintetében kompromisszumképtelen koalíciónak a Román Nemzeti Párt irányába tett közeledési kísérletei eredménytelenül zárultak.¹⁴

A hazafiasságra buzdítás után a nemzeti ipar támogatásának fontossága került fókuszba, hiszen a tulipánmozgalom zászlajára tűzte a hazai ipar támogatásának és fejlesztésének gondolatát is, melyet deklarált célként kezdett hangoztatni: „*Vigyük át a társadalmi térre a nemzeti küzdelmet, hozzuk divatba a magyar ipart, ne vásároljunk külföldi cikkeket és különösen ne sokat vásároljunk ma fölöslegest.*”¹⁵ A lényegét, a valódi cél meghatározását azonban a végére hagyta Telekiné: „*takarékoskodjunk egy nagy nemzeti alap számára, mely halmozódjék össze a gazdagok arányaiból, a szegények filléreiből, semmi sem igen sok semmi sem igen kevés.*”¹⁶ A legfőbb feladat tehát annak megakadályozása volt, hogy a rezisztenciában részt vevő, fizetésükből élő, elsősorban vármegyei, esetleg városi tisztviselők az államtól való függőségükből kifolyólag egzisztenciális problémákkal találják magukat szembe.

A „nemzeti ellenállás” utolsó fázisában indult tulipán mozgalom deklarált céljait illetően, majd strukturálisan is összekapcsolódott az 1844-es Védegylet megalapításának 60. évfordulója alkalmából életre hívott Magyar Védő Egyesülettel.¹⁷ A Budapesten, 1906 elején már bizonyos aktivitást mutató Magyar Védő Egyesület női osztálya a tulipánmozgalomhoz hasonlóan törekedett a nőegyesületek megnyerésére. S bár a tulipánmozgalom aktivistái kezdetben nem szándékoztak egyesületi keretet adni kezdeményezésüknek,¹⁸ mivel ők is ugyanazt a női tömeget kívánták megszólítani, mint a Magyar Védő Egyesület, előbb-utóbb megfogalmazódott a két, kezdetben külön vonalon szerveződő kezdeményezés összekapcsolásának igénye.¹⁹

¹³ Szatmárvármegye, 1906. március 17.

¹⁴ Ehhez lásd Zsoldos Ildikó: *Hatalmi törekvések és politikai platformok Szatmárban az 1905–1906-os kormányzati krízis idején*. Erdélyi Tudományos Füzetek 288. Kolozsvár, 2018. 119–128. (továbbiakban Zsoldos, 2018.)

¹⁵ Szatmárvármegye, 1906. március 17.

¹⁶ Szatmárvármegye, 1906. március 17.

¹⁷ A Magyar Védő Egyesület célkitűzéseire, strukturális felépítéséhez, továbbá a tulipánmozgalommal történt fúziójához lásd Zsoldos, 2009. 146–161.

¹⁸ Pesti Napló, 1906. március 24.

¹⁹ A fúzió azonban csak a politikai válság lezárulását követően, 1906 nyarán merült fel és 1907 elején valósult meg. A Tulipán-Szövetség – Magyar Védő Egyesület alakuló közgyűlésére 1907. február 3-án került sor. A székhely továbbra is Budapest maradt, logója és pecsétje: ko-

A Magyar Védő Egyesület női osztálya nevében elnöki minőségében Dessewffy Károlyi Pálma menyee, Batthyányné Andrássy Ilona leánya, Dessewffy Emilné Batthyány Ella intézett felhívást a Szamos 1906. március 28-i számában Szózat a magyar nőkhez címmel a szatmári honleányokhoz: *„Nőegyesületek széles e hazában! Ti hozzátok is szól csengő szózatunk! – Karoljátok föl e szent ügyet, ez a ti hivatástok, ez a ti emberbaráti kötelességetek! Lejárt a XX. században a pusztá alamizsnaosztás ideje, embernek embert segíteni csak úgy van emberi joga, ha munkát ad neki. Magyar nőegyesületek, mentsük meg a magyar népet a nyomortól, a magyar ipar pártolása által! [] Mindenekelőtt a sok magyar női egyesület nyújtson kezet egymásnak, [] de siessen, mert a vándorló milliók áradatában elvész a nemzet”*²⁰ – utalt a grófné az iparfejlesztés szempontjából is negatívan ható kivándorlás problémájára.

Andrássy Katinka memoárjában a politika iránt nagyfokú érdeklődést tanúsító, a kormányzati válság első időszakában megözvegyült édesanyjának, Andrássyné Zichy Eleonórának tulajdonította a tulipánmozgalom ötletét. *„Anyámnak támadt az az ügyes ötlete, hogy a társaság sznobizmusát ki lehessen használni pénzforrásként politikai célra. Ő indította meg a „tulipán-mozgalmat” a honi ipar támogatása céljából; mindenki, aki lépést akart tartani a divattal, tulipános mellűt viselt ruháján vagy tulipános jelvényt kabátja hajtókáján, és ezzel kötelezte magát, hogy ’csak magyar gyártmányt vásárol’. A Váci utcai ékszerészek rubin- és smaragdköből kirakott tulipánokat készítettek, a kalaposok tulipánnal díszítették a női kalapokat.”*²¹ Tulipános levélpapírokon folyt a korrespondencia, tulipánmotívummal ellátott árjegyzéken kínálták az 1906-os választási kampányban a korteskellékeket, tulipánnal ábrázolták a Wekerle-kormány tagjait. Tulajdonképpen politikai reklámfogás volt ez a koalíciós pártok népszerűsítése érdekében. Andrássy grófnő arról is írt, hogy a tulipánmozgalomhoz csatlakozó hölgyek ennek ellenére Bécsben és Párizsban vásárolták toalettjeiket, gyermekeiknek Londonból hoztak matróruhát,²² ami természetesen felveti a hitelesség problematikáját.

Horváth József függetlenségi párti képviselő, a Vármegyei Tisztviselők Országos Egyesületének titkára, az 1905–1906-os vármegyei ellenállás krónikása Andrássyné Zichy Eleonóra sógornőjét, Batthyányné Andrássy Ilonát az akció másik motorjaként tartotta számon.²³ Nem tudjuk biztosan, mely arisztokrata

ronás hármashalmon álló kettős kereszt cserkoszorúval övezve, a tulipán befoglalásával és az egyesület nevének köriratával. Célkitűzéseiről részletesebben lásd Zsoldos, 2009. 151–152. Az egyesület az 1907 februárjában létrehozott formájában 1909 végéig működött. Eddig használta a központ a Tulipán-Szövetség – Magyar Védő Egyesület szövegű emblémás cégjelzést. 1910-től az iratokból eltűnt a Tulipán Szövetség megnevezés. Zsoldos, 2009. 152.

²⁰ Zsoldos, 2009. 152.

²¹ Károlyi Mihályné: *Együtt a forradalomban*. Bp., 1967. 19. (továbbiakban Károlyiné, 1967.)

²² Károlyiné, 1967. 19.

²³ Dr. Horváth József: *Az 1905/6. évi vármegyei ellenállás története*. Bp., 1907. 70–71.

származású hölgy vagy férfi az ötletszülő, de annyi bizonyos, hogy a kitűnő szónoki képességekkel rendelkező Károlyi István, akinek rendkívül jó érzéke volt a propagandához, már 1905. januári programbeszédében²⁴ hangsúlyozta a nők mozgósításának fontosságát: „*E honszerelem adjon erőt, bátorságot, kitartást a szövetkezett ellenzéknek és minden egyes honpolgárnak, de a honleányoknak is! Mert ezeknek is ki kell venni részüket e létért való küzdelmükben, serkentve férjeiket, gyermekeiket, rokonaikat a velünk tartásra, hisz Isten után a nő a legnagyobb hatalom a földön!*”²⁵ A karizmatikus gróf tehát már több mint egy évvel a tulipánmozgalom szervezését megelőzően a nyilvánosság előtt vetette fel a hölgyek bevonásának gondolatát. Károlyi István választási győzelmének kihirdetését követően küldöttség hívta meg a főurat a lokális politizálást szimbolizáló nagykárolyi városháza dísztermébe. A díszterem karzatán „honleányok” várták a nagykárolyi várkastély urát, élükön Csekonics Margit grófnővel.

Károlyi István talán édesanyja reformkori példájától vezérelve vetette fel a magyar nők szerepvállalásának ötletét. A reformkorral foglalkozó szakirodalom rámutat, hogy a magyar történelem ezen időszakában a Károlyiak szalonvilágában a politizálás a hölgyekre is kiterjedő társasági cselekmény volt. A temperamentumos Károlyi Györgyné Zichy Karolina (1818–1903) pesti szalonját a reformeszmék népszerűsítésének szolgálatába állította, és a titkosrendőrségi jelentések szerint a pozsonyi országgyűlés karzatán ő vezényelte az ellenzéki követek melletti rokonszenv-nyilvánításokat. Széchenyi István naplóbejegyzéseiben sűrűn szerepel a főúri társasági életben a nemzeti szellem terjesztését szívügyének tekintő Karolina grófnő.²⁶ A Batthyány Lajos és Kossuth Lajos nevével fémjelozhető védegyleti mozgalom is élvezte Károlyiné támogatását. Hozzá és testvéréhez, a szintén erőteljesen magyar érzelmű, a nemzeti törekvésekben példát mutató Batthyány Lajosné Zichy Antóniához írta Petőfi Sándor 1844-ben a Batthyány és Károlyi grófnék című versét.²⁷ Az aktív közéleti szerepet játszó Zichy-nővérek lelkes és sikeres „PR-tevékenységet” fejtettek ki a reformgondolatok népszerűsítéséért.

²⁴ Károlyi István az 1905-ös, majd az 1906-os országgyűlési képviselő-választáson a nagykárolyi választókerületben indult a Függetlenségi és 48-as Párt színeiben.

²⁵ Szatmármegyei Közlöny, 1905. január 15.

²⁶ *Széchenyi István. Napló.* Szerk. Viszota Gyula–Károlyi Árpád. Bp., 1978. 933., 935.

²⁷ Eötvös Károly: *Gróf Károlyi Gábor följegyzései.* 1. kötet. Bp., 1902. 60.; Károlyi Mihály: *Egy egész világ ellen.* Bp., 1965. 13. A vértanú miniszterelnök özvegye 1856-ban tért vissza Magyarországra a svájci emigrációból. A téli időszakokban a fővárosban tartózkodott, a melegebb hónapokat az arisztokrata szokásokhoz híven a Veszprém megyében található dáki birtokán töltötte. Tevékenyen vett részt oktatási intézmények, árvaházak alapításában és működtetésében, töretlenül jótékonykodott, de magányosan élt 1888-ban bekövetkezett haláláig. A Pesti Hírlapban olvasható nekrológja kiemelte a Magyar Gazdaasszonyok Országos Egyletének megszervezésében játszott szerepét. Pesti Hírlap, 1888. október 1.

Batthyány Lajos és sógornője között rendkívül bensőséges kapcsolat alakult ki.²⁸ Zichy Karolina élete végéig nem tudta megbocsátani Ferenc Józsefnek sógora kivégeztetését és a Károlyi famíliát ért sérelmeket.²⁹ 1850 márciusában Károlyi Györgyné elhagyta az országot, és csak az 1880-as években települt haza.³⁰ Külföldi tartózkodása alatt szalont működtetett, amely elősegítette a magyar függetlenség elkötelezett hívei közötti kapcsolattartást. A vagyonos Károlyiné anyagilag is támogatta a Kossuth-emigráció tevékenységét. A kalandos vállalkozásokban örömet lelő Károlyi István Tibor bátyjával együtt 1866-ban belépett a Klapka-légióba. A porosz-osztrák háború ugyanis megcsillantotta a magyar szabadság reményét, de mivel Otto von Bismarck a magyar légiónak csak riogató szerepet osztott, a szuverén Magyarországért harcolni indulóknak ismét bele kellett törődniük a nagyhatalmi érdekek érvényesülésébe.³¹

A népszerűség-kereső magatartásformáktól nem idegenkedő Károlyi István mind az 1905-ös, mind az 1906-os országgyűlési képviselőválasztások küzdelmeiben felhasználta családjá „1848–49-es” múltját, de saját „szabadságharcos epizódját” is kampányelemként alkalmazta. A Szatmár vármegyei ellenállás csúcspontjához közeledve, 1905 novemberének második felében felhívást intézett Magyarország honleányaihoz, amelyben adakozásra és gyűjtésre szólította fel a magyar nőket a nagykárolyi Kossuth-szobor javára. Az ikonná vált Kossuth Lajos emlékművének felállítására 2000 koronát ajánlott fel a maga és további 1000 koronát néhai édesanyja nevében. A bátor, temperamentumos, erős nemzeti elkötelezettségű Zichy Karolina nevében tett adománnyal a grófnő emlékének ébren tartásán túl nyilvánvalóan az is célja lehetett Pista grófnak, hogy emlékeztesse a magyar nőket – már korábban is hangoztatott – hazafias feladataikra. A felhívásból nem maradt ki az aktuálpolitikai üzenet: „*a magyar honleányok [...] forró imájukat vive a mindenhatóhoz, esdve tőle áldását nehéz, elszánt küzdelmünkhöz, melyet nemzeti önérzetünk parancsszavára hallgatva alkotmányunk védelme, szabadságunk és függetlenségünk kivívása érdekében folytatunk.*”³²

²⁸ A Zichy Karolina és sógora közötti – a szakirodalomban sokáig elhallgatott – intim viszonyt a modernebb Batthyány-kutatások egyértelműen igazolták. Szerelmi-szeretői viszonyuk 1846 és 1848 között dokumentálható, ám azt megelőzően is tartott. Feltételezhetően már 1841-ben is fennállt. Velkey Ferenc: „Este társaság hozzánk. Batthyányival sokat beszélünk.” Széchenyi és Batthyány közös-közélete társas- és magánszíntereken. = *Aetas*, 2009. 1. sz. 83–93. Lehetőséges, hogy Károlyi István biológiai apja Batthyány Lajos volt. Annyi azonban bizonyos, hogy Károlyi György fiaként kezelte Istvánt.

²⁹ Pesti Napló, 1903. február 1.

³⁰ Hazatérését követően magányos, zárkózott életvitelt folytatott. A fővárosi Egyetem utcai Károlyi-palotában lakott, a nyári időszakokat Sasvár nevű, parádi kastélyában töltötte. Vasárnapi Ujság, 1903. február 8., Pesti Napló, 1903. február 1.

³¹ Károlyi István Klapka-légióbéli szerepvállalásához részletesebben lásd Zsoldos, 2018. 217–218.

³² Pesti Hírlap, 1905. november 23.

Károlyi István az ellenzéki koalíció kormányra jutásáért folyó harcba feltételezhetően azért is tartotta kívánatosnak a hölgyek bevonását, mert egyetlen fiával kialakult konfliktusos viszonya miatt leányának szerepe felértékelődött.

Károlyi György problémás ifjú lehetett, a család fekete báránya, akárcsak nagybátyja, Károlyi Gábor. Az arisztokrata szalonokba bejáratos, filozofikus alkatú, jó „profilozó” író, Justh Zsigmond 1889. április 15-i naplóbejegyzésében Károlyi Pista és Csekonics Margit „kedvenc gyermekeként” írt Károlyi Melindáról.³³ György gróf 1891-ben azzal irányította magára az ország figyelmét, hogy Amerikába szökött rangon aluli választottjával, a budai színikör, majd a Népszínház egyik soubrette-dívájával, Frank Boriskával. 1891. február 2-án házassodtak össze Kalifornia államban.³⁴ Az ifjú ara ellen polgári származásán túl izraelita vallása is kifogásként merült fel. A katolikus arisztokrata család társadalmi és kulturális előítéletén túlmenően jogi akadály is nehezítette a szerelmespár helyzetét, hiszen zsidó és keresztény vallású személy között a vegyesházasság Magyarországon az 1894. évi XXXI. törvénycikk meghozatala előtt kivitelezhetetlen volt. A házaspár 1893-ban hazatért, kapcsolatuk azonban megromlott és válással végződött.

Vizsgált időszakunkban a Károlyi István és fia közötti konfliktusos viszony nem korlátozódott a privátszférára, politikai dimenzióban is kimutatható. György gróf politikai karriere 1904-ben vette kezdetét. A család „ösi fészkeként” emlegetett nagykárolyi választókerületben indult egy időközi országgyűlési képviselő-választáson. Pártonkívüli politikusként, de gyakorlatilag a Tisza István nevével fémjellezhető Szabadelvű Pártot erősítve. A Tisza István-ellenességéről híres, gyomorrákból szenvedő Károlyi István 1904-ben nyíltan csatlakozott Apponyi Albert újjászervezett politikai platformjához, a Nemzeti Párthoz, majd az 1905-ös választások előtt Apponyi magatartását követve belépett a Függetlenségi és 48-as Pártba. 1905-ben – nem engedve teret fiának – ő maga indult csatába a nagykárolyi mandátumért.³⁵ Károlyi György 1905 decemberében kilépett a Szabadelvű Pártból, mert nehezményezte, hogy a pártvezetés egyre inkább közeledik a koalíció programjához.³⁶ Ebből arra következtethetünk, hogy Kristóffy József csekély támogatottsággal bíró platformjához tartozott. Károlyi György és a „darabont belügyér” közötti szövetségre szolgál bizonyítékkul az a tény is, hogy a grófot 1906. április 4-én az uralkodó fumei és magyar-horvát tengerparti kor-

³³ *Justh Zsigmond naplója*. Sajtó alá rendezte, bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel ellátta: Halász Gábor. Bp., é. n. 345. 1889. április 15-i bejegyzés

³⁴ A házasságból két leány született. 1891-ben Oaklandban Melinda (aki 1894-ben elhalálozott) és az USA-ból történt hazaköltözésük után 1894-ben Budapesten Georgina. Éble Gábor: *A Nagy-Károlyi gróf Károlyi család leszármazása a leányági ivadékok feltüntetésével*. Bp., 1913. Leszármazási tábla (továbbiakban Éble, 1913.)

³⁵ Károlyi István pártpreferenciáihoz, a pártváltás körülményeihez és motivációihoz, választási szerepléséhez részletesebben lásd Zsoldos, 2019. 137–148.

³⁶ Pesti Hírlap, 1905. december 19.

mányzóvá nevezte ki, ráruházva a fiumei tengerészeti hatóság elnökségét is.³⁷ S bár mivel a megbízást a legitimitáshiánnyal küszködő Fejérváry-kormány végnapjaiban kapta, hivatalát már nem foglalhatta el, tulajdonképpen „darabontisztviselővé” vált, amit édesapja nem bocsátott meg neki.

Apa és fia konfliktusa Károlyi Pista gróf végrendeletében is visszaköszönt. Lányát tette meg általános örökösévé, György grófot a törvényes köteles részre szorította. Ez azt jelentette, hogy fiát a 18 millió koronában megállapított hagyatéki érték egynegyed része illette meg.³⁸ Csekonics Margit még életében ugyanilyen arányban ajándékozta el vagyontát gyermekeinek. A fia iránti bizalmatlanság jeleként értelmezhető az ajándékozási szerződést kiegészítő rendelkezés végrendeletben történő rögzítése, minek értelmében, ha György gróf ellenszegülne akaratának, terhére be kell számítani azokat a 260 508 korona 87 fillért kitevő összegeket, melyekkel 1907 előtt kisegítette fiát, amikor annak finansziális nehézségei támadtak.³⁹

Visszakanyarodva a Károlyiak birtokközpontjában a nőegyletnek, a nagykárolyi ipartestületnek, valamint a megyei közigazgatási hálózat rezisztenciát támogató tagjainak összefogásával elindított szervezkedésekhez, megállapíthatjuk, hogy az első lépést az 1906. március 18-i összejövetelen tették meg. Határozat született az előmunkálatok megtételéről, ám a nagykárolyi Tulipán-szövetség és a Magyar Védő Egyesület nagykárolyi fiókjának megalakítására csak a kormányválság megszűntét követően, az 1906-os választási kampány finisében, 1906. április 22-én került sor. A dátumválasztás is rámutat, hogy a rendezvények elsősorban politikai reklámfogásként értelmezhetőek. Károlyi Melinda „a Nagyasszonyhoz”, azaz Károlyi Györgyné Zichy Karolinához méltó unokaként öltötte magára a vezér szerepét. *„Méltó szülőknek legméltóbb leánya s a Nagyasszonynak dicső unokája Károlyi Melinda grófnő, gróf Károlyi Gyuláné lett a mi vezér-lő csillagunk!”*⁴⁰ – adott hírt a Nagykároly és Vidéke a tulipánmozgalom lokális megindításáról. Melinda grófnő édesapja, a nőegyesületi tagok, báró Vécsey

³⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, (továbbiakban MNL OL) Károlyi-levéltár, P 2226, Károlyi II. György iratai, 1902–1946. Lad. I. No. 1/b Hivatali működéssel kapcsolatos iratok 1834/ME I. Miniszterelnöki értesítés a kinevezéséről, 1906. április 5. *Budapesti Közlöny*, 1906. április 6. Ám mivel a megbízást a Fejérváry-kormány végnapjaiban kapta, hivatalát már nem foglalhatta el. Szatmár-Németi, 1906. április 12.

³⁸ MNL OL, Károlyi levéltár, P 416, Károlyi Gyula iratai (továbbiakban P 416) Lad. 60 No. 10/1b. Károlyi István hagyatéki ügye

³⁹ MNL OL, Károlyi levéltár, P 416, Lad. 60 No. 50. Károlyi Istvánné Csekonics Margit végrendelete 1931. november 14. Károlyi Melinda és fivére azonban még édesanyjuk életében, annak végrendeletben rögzített akaratától eltérően megállapodott abban, hogy anyjuk halálát követően Csekonics Margit Reviczky utcai palotájának tulajdonjogán, mint ahogyan értékpapírjain is, 1/2-1/2 részben osztoznak. Azonban a tulajdonost megillető összes jogok gyakorlása, valamint a palota teljes berendezése kizárólag Károlyi Melindát illette. MNL OL, P 416, Lad. 60 No. 50 1933. december 9. Károlyi Melinda és Károlyi György egyezségéről felvett jegyzőkönyv

⁴⁰ Nagykároly és Vidéke, 1906. április 26. Szatmárvármegye, 1906. április 28.

László aranyosmeggyesi alkotmánypárti képviselőjelölt, valamint Kovács Leó nyugalmazott ezredes kíséretében délután három órakor vonult be a városháza nagytermébe. A szövetkezett ellenzék mellett lelkes PR-tevékenységet kifejtő grófnő ismertette törekvésük fő célját: *„a hazai ipar pártolása és megvédése az egész vonalon, föltétlen előtérbe állítása a külföldi termékek fölött. De ezenkívül még más, hogy úgy mondjam erkölcsi jelentősége is van. Oly időben keletkezvén, melyről méltán mondhatjuk, hogy sötét, borult idő volt, minden igaz hazafi aggodó hazaszeretetének mintegy közvetlen megnyilatkozása volt a hozzá való csatlakozás. És annak is szükségét érezte minden jó magyar, hogy egy táborba tömörüljön, egyesüljön, e tömörülésnek külső jelével is tüntessen és jelben vigye győzelemre a Haza szent ügyét! [...] Ezen tulipánok viruljanak örökké, mint béke-küzdelmünk jelképei!”*⁴¹ – buzdított a grófnő a választásokat megelőző héten, amely időszakban, bizonyos választókerületekben a tulipán inkább harci virágként funkcionált. Majd hozzátette: *„egyesítsen ezután is mindnyájunkat, hogy kivívhassuk közös odaadással és erővel Hazánk felvirágoztatását és minden fiának boldogulását! Isten vezérelje jóra törekvéseinket!”*⁴²

Ezt követően megalakult a Tulipánkert vezetősége, amelynek elnökévé egyhangúlag Melinda grófnőt választották. A 90 tagú – fele részben nőkből, fele részt férfiakból álló – választmányt a későbbiek során a tulipánmozgalom egész vármegyére történő kiterjesztése során bővíteni kívánták. A továbbiakban Cseh Lajos főgimnáziumi igazgató méltatta Károlyi Melindát, aki a grófi családnak egy, az 1906-os választási kampány során már többször elhangzott, a hallgatóságra mély érzelmi hatást gyakorló hazafias történetét osztotta meg a jelenlévőkkel. Károlyi Melinda *„midőn egyszer a mácsai parkban járt, messziről a Hymnus hangjai ütötték meg füleit. Nem csodálkozott ezen, hiszen igen gyakran megtörténik ez abban a parkban, hova sokan zárandokolnak el az ott nyugvó Damjanich és Lahne[r] vértanuk sírjához.”*⁴³ Közelebb jöve észrevette, hogy gyermekhangok éneklék a magyarok imádságát, majd ennek elhangzása után a Kossuth-nóta hangjai keltek szárnyra s midőn az éneklők is láthatók lettek, a grófnő három kis comtesse énekelte azt szívből, lélekből s éppen akkor hangzott el a legkisebb 4 éves kis comtesse ajkairól tele tüdővel, hogy *„mindnyájunknak el kell menni. A kis grófnők, ha rosszul viselik magukat édes mamájuk azzal ijesztgeti őket, hogy fekete-sárga ruhát kapnak, s ők ezt tekintik a legnagyobb bünte-*

⁴¹ Nagykároly és Vidéke, 1906. április 26.

⁴² Nagykároly és Vidéke, 1906. április 26.

⁴³ Az Arad vármegyei mácsai kastély történelmi nevezetessége, hogy parkjában temettek el két aradi vértanút: Damjanich János és Lahner György honvéd tábornokokat. A főúri lak az 1860-as években került Károlyi István szintén erős nemzeti elkötelezettségű Tibor bátyjának a tulajdonába. Károlyi Tibor megőrizte a mácsai park kegyeleti jellegét. Erről részletesebben lásd Püski Levente: *A Horthy-korszak szürke eminenciása. Károlyi Gyula (1871–1947)*. Pécs–Bp., 2016, 13–15.

tésnek”⁴⁴ – fejezte be a Károlyi család 1848–49-es múltját a koalíció népszerűsítésére felhasználó szónok.

A Tulipánkert megalakítása után a Magyar Védő Egyesület nagykárolyi fiókja következett, amelynek elnökévé gróf Károlyi Istvánnét választották. Csekonics Margit sürgönyét lánya olvasta fel, amelyben kifejezte sajnálatát, amiért nem lehetett jelen a rendezvényen a budapesti Tulipán-szövetség gyűlésén való részvétele miatt. A nap a nagykárolyi nőegylet tulipán estélyével zárult. A hangversenyt követő vacsora előtt Károlyi István pohárköszöntőjében megemlékezett a „nemzeti küzdelemben” jelentős szerepet vállaló honleányokról, kiemelten „a magyar tulipán isteni teremtményéről”, Batthyány Lajosnéról, s a tőle megszokott kurucos retorikát alkalmazva lányát a nagykárolyi kastély leendő úrnőjeként ajánlotta a résztvevők figyelmébe.⁴⁵

A nagykárolyi Tulipánkert-szövetség szervezeti kiépítése a választások után vette kezdetét. Az 1906. május 31-i közgyűlésen került sor a szakbizottságok megalakítására. Károlyi Melinda kezdeményezésére 1906 júniusában, Nagykarolyban gyermeknapot szerveztek. A grófnőről a helyi sajtó a már régóta működő Melinda leány árvaház kapcsán is cikkezett. A Magyar Védő Egyesület nagykárolyi fiókja június 17-én tartotta első közgyűlését, amelyen Károlyi Istvánné is megjelent. Ezt követően azonban a lokális sajtóorgánumok közlései, illetve a hírek hiánya a mozgalom gyors elszorvadására engednek következtetni. A Nagykaroly és Vidéke 1906 nyarán, miközben még erőteljes agitációt fejtett ki a hazai ipar támogatása érdekében, hírt adott arról is – megerősítve ezzel Andrássy Katinka emlékeit – hogy Károlyi István felesége Karlsbadban üdült, tehát az „iparpártoló mozgalom” hitelességéhez szükséges személyes példamutató mintha hiányzott volna.

A koalíciós Wekerle-kormány megalakulása után fél évvel a Nagykaroly című lap a magyar iparfejlesztés egyik meghatározó kerékkötő tényezőjére, a tökehiányra rámutatva kérte számon a nagykárolyi kerület képviselőjét. Gyáralapításra szólította fel Károlyi István grófot. *„Méltóságod, mint hazánk egyik legilusztrisabb és leggazdagabb mágnása, eleget tett-e a multban magyar iparpártolási kötelességének, – házán kívül? Tudunkkal csak arról vagyunk meggyőződve, hogy kiváló kastélyát meglehetősen részben nagykárolyi iparosok látták el gyönyörű asztalos és lakatos munkákkal.”*⁴⁶ Majd utalva a tulipán mozgalom pusztán politikai jellegére, így folytatta: *„Az is tudjuk, hogy utóbb összes gazdasági épületeit befestette tulipánnal, olyan tulipánnal, a mely magyar iparpárto-*

⁴⁴ Nagykaroly és Vidéke, 1906. április 26.

⁴⁵ Nagykaroly és Vidéke, 1906. április 26., Szatmárvármegye, 1906. április 28.

⁴⁶ Nagykaroly, 1906. október 10.; Károlyi István 1894–96 folyamán építtette újjá a nagykárolyi kastélyt, mely az ő birtoklása idején vidéki rezidenciaként funkcionált, amire már generációk óta nem volt példa a Károlyi családban. A nagykárolyi kastély 19. század végi metamorfózisához lásd Éble, 1913. 69–70.

lási szempontból halva született eszme, respektive szalmaláng volt, a minthogy ez ma már be is bizonyult. Ellenben nem tudjuk azt, hogy Méltóságod az ország bármely területén gyárat alapított, avagy csak abban részes lett volna”⁴⁷ – utasította példamutatásra a lap a honatyát. Ezt követően felvillantotta az iparfejlesztés kérdéskörében az angol és a magyar előkelők közötti mentalitásbeli különbséget: „Közvetlen összeköttetése van Méltóságodnak a legelőkelőbb és leggazdagabb angol urakkal, akik itt urak, otthon gyárosok: iparosok. Ha nem derogál Méltóságodnak velük bankettezni: hisszük, nem fog derogálni velük városunkban gyárt, avagy gyárat alapítani sem. [...] Hát miért ne volna Méltóságod a magyar mágánások között a kezdeményező, aki megragadja az alkalmat s a város örök hálájára gyárt létesít városunkban?”⁴⁸ – fogalmazódott meg a magyar gazdaság fejlesztését célzó kíváncsi Károlyi felé.⁴⁹

Összegzőképpen elmondható, hogy az 1905–1906-os politikai válság utolsó fázisában jelentkező, az 1844-es védegyleti akció megújításaként is értelmezhető tulipánmozgalom a Károlyiak uradalmi központjában valójában csupán politikai célok szolgálatában állt, az 1906-os választási kampányban a szövetkezett pártok jelöltjeinek népszerűsítésére használták fel. A koalíciós főispán monogramját tulipánokból rakták ki a bevonulása tiszteletére emelt diadalkapun, a tulipán bokréták a koalíciós politikusok nélkülözhetetlen kampánykellékeiként funkcionáltak. Károlyi István 1906-ban – életének utolsó politikai szerepvállalásaként – ellenjelölt hiányában szerezte meg a nagykárolyi mandátumot. Az erősen hazafias érzelmű, beteg gróftól egészségügyileg minden valószínűség szerint megterhelte a kormányválság alatti politikai küzdelem irányításában vállalt aktív szerep, mégis nagy lelkesedéssel vett részt mind az ellenzéki koalícióhoz tartozó politikusok kampányában, mind az ellenállási akciók koordinálását végző 60-as bizottság munkájában. Minden bizonnyal felismerte azt a számára utolsóként kínálkozó lehetőséget, hogy látványos szerepvállalásaival beírja magát a történelembe, hozzájárulva ezzel családjá hírnevének öregbítéséhez.

Károlyi István húgának, feleségének és leányának a tulipánmozgalomban való részvételét minden valószínűség szerint a testvér, a férj, illetve az apa elvárásainak való megfelelés motiválta, tehát nem autonóm döntésként értelmezhető.

⁴⁷ Nagykároly, 1906. október 10.

⁴⁸ Nagykároly, 1906. október 10.

⁴⁹ A magyarországi iparosítást akadályozó tényezők közé tartozott a hagyományos elitnek és az úri középosztálynak az ipari és kereskedelmi tevékenységet lenéző, elutasító gondolkodásmódja, mely még a századforduló után is tartotta magát. Eszerint csak a hivatali állás szerez az embernek tiszteletet, becsületet, míg az iparos pálya alantas. Ennek a helytelen közfelfogásnak az átférforgása – mellyel kormányzati szinten szintén foglalkoztak – számos Szatmár megyei sajtóorgánum is dolgozott. Küldetésüknek tekintették továbbá az ipar fejlesztését gátló tényezők feltárását, a problémafelvetést, ostromozták a vállalkozói szellem, a kockázatvállalási hajlandóság hiányát. Ehhez lásd többek között: Nagykároly és Vidéke, 1905. július 6., Nagykároly, 1910. július 20.

Ezzel együtt bizonyosak lehetünk abban, hogy neveltetéséből, gondolkodásmódjából fakadóan mind Károlyi Pálma, mind Csekonics Margit, mind Károlyi Melinda helyeselte, hogy a nők figyelemfelkeltő véleménynyilvánításukkal bekapcsolódjanak a politikába, amely terep ebben a korszakban egyáltalán nem tekintendő magától értetődőnek a szebbik nem számára. A hölgyeknek a politikába való átmeneti jellegű bevonása, illetve politikai célok érdekében történő felhasználása azt az üzenetet is magában hordozhatta, hogy a szövetkezett ellenzék politikusainak nagyon is komoly krízisszituációból kell kivezetnie Magyarországot, ha már a nőknek is a tettek mezejére kell lépniük. Azoknak a nőknek, akiknek az emancipációját a politizáló férfitársadalom döntő többsége – párthovatartozástól függetlenül – mind az oktatási, mind a munkavállalási, mind a politikai dimenzióban határozottan elutasította. Ez a konzervatív nőkép a dualizmus kori férfi-központú hatalom fenntartását szolgálta.

Az esetenként magyar virágnak kikiáltott piros tulipán a „nemzeti ellenállás” utolsó fázisában az összetartozást szimbolizálta. Ugyanakkor – élve a manicheus opposíció eszközével, s a Függetlenségi és 48-as Párt kurucos retorikáját alkalmazva – a tulipánmozgalom kibontakozása során kibocsátott felhívásokban tetten érhető a társadalom felosztása hazafiakra és hazaárulókra, utóbbiakkal szemben kirekesztő magatartásra buzdítás. Tehát az eszköztárban az ellenségképzés is megtalálható. A jó hazafiságot szimbolizáló virág a kormányzati válság lezárulását követően politikai bosszúállási szituációkban is felbukkant,⁵⁰ ami jelzi a társadalomban jelen lévő igényt a felelősségre vonásra, hiszen ez a krízis alatti harc egyik fontos elemét alkotta. Az elszámoltatás lehetőségét azonban éppen a politikai válságot megszüntető 1906 áprilisában kötött megállapodás zárta ki, melynek tartalmáról azonban csupán az „ellenzéki koalíció” vezetőivel legbizalmasabb viszonyban álló politikusok – mint például Károlyi Pista gróf – rendelkeztek információval.

⁵⁰ Szatmár vármegyében, a közgyűlési ügyeket előkészítő 1906. május 25-i állandó választmányi ülésen az egyik bizottsági tag indítványozta, hogy a megyeháza lépcsőházának előcsarnokában Kristóffy József exfőispánnak és Szatmár vármegyében 16 évig az alispáni székben ülő, majd „darabont főispánná” kinevezett Nagy Lászlónak a lokális politizálást szimbolizáló épület-együttes századelőn történt felújításakor emléket állító márványtábláról – amelyet a koalíciós főispán installációjakor gyászposztóval vontak be – távolítsák el a neveket, helyükre pedig a győzelem jelképeként három tulipán kerüljön. Szatmárvármegye, 1906. május 26.

KÁROLYI GYULA GRÓF: EGY ARISZTOKRATA IDENTITÁS ÖSSZETEVŐI

Károlyi Gyula (1871–1947) karrierje eleinte a korban megszokott mágnás életpályát mutatta. A későbbiekben azonban részben magas államigazgatási pozíciói, részben a Horthy-korszak második felében a kormányzati politikára gyakorolt befolyása kiemelte őt kortársai közül.¹ Politikusi tevékenységét bizonyos fókig rekonstruálni lehet a hagyományos források – parlamenti naplók, kormányzati iratok és a napilapok vonatkozó cikkeinek – feldolgozásával, annál nehezebb feladat azonban a közszereplés mögött meghúzódó személyiség megismerése. Különösen olyan ember esetében, mint Károlyi Gyula, akitől eredetileg alig maradtak fenn személyes dokumentumok, amelyekből mindennapi élete, kapcsolatrendszere, vagy éppen gondolkodása feltárható lenne. A kihívást fokozza, hogy a kortársi megnyilatkozások szerint Károlyi nehézkesen mozgott a protokolláris rendezvények világában, szűkszavú, visszahúzódó egyéniség volt, aki nem egykönnyen nyílt meg mások előtt. Bár hitelessége nem feltétlenül bizonyítható, de valószínűleg bizonyos fókig reális képet nyújt magatartásáról az az anekdotikus történet, amelyet Milotay István újságíró örökített meg, feltehetően miniszterelnöksége idejéből. Darányi Kálmán hozott össze egy beszélgetést kettejük között, ami nagyon hamar elakadt. Ekkor – Milotay elmondása szerint – „arra fordítottam a szót, hogy gyermekkoromban még én is jártam a híres ecsedi láp roppant mocsárvilágát, ezt a hetvenezer holdas ősi nádrengeteget, amely kilenc falu határát borította..... Károlyi szó nélkül tovább pipázott, s én, kínomban, hogy a politika iránt is érdeklődjem, megkérdeztem, hogy érzi magát ebben a neki szokatlan pozícióban, és mik a tervei? Ezt majd a kormányzó mondja meg, felelte hosszas gondolkodás után, s itt aztán úgy éreztem, hogy végleg megrekedtünk.... Másnap vagy harmadnap Darányi azzal fogott meg a Ház folyosóján, hogy a miniszterelnök haragszik rám. Reggel azzal fogadta őt, nem érti, miért nem írtam az újságba semmit a látogatásomról, mikor pedig olyan jól elbeszélgettünk.”²

¹ Életútjának részleteire nézve. Püski Levente: *A Horthy-korszak szürke eminenciása Károlyi Gyula (1871–1947)*. Pécs–Bp., 2016.

² Milotay István: *Egy élet Magyarorszáért (ami Horthy emlékirataiból kimaradt)*. Bp., 2001. 96–97.

A hiány persze valamelyest pótolható az induktív módszer segítségével, amikor a róla – elsősorban a sajtóban és a kortársak részéről megjelent – információ-részletek bizonyos fókig általánosítható következtetések levonására is lehetőséget nyújtanak. További segítséget jelenthetnek olyan, őt jól ismerőktől származó források, melyek csak viszonylag későn váltak hozzáférhetővé és felhasználhatóvá a szakemberek számára. Utóbbiak között kell megemlíteni Izinger Pált, aki, mielőtt a század második felében a magyar agrárpolitika egyik kiemelkedő szakemberévé vált volna, másfél évtizeden keresztül Károlyi gazdatisztjeként tevékenykedett. A Hanák Gábor által vele készítette interjúkat lánya, Izinger Anna szerkesztette önálló kötetbe, s jelentette meg 2014-ben. Ehhez társult egy beszélgetés, melyen a már említett Izingeren kívül, Károlyi egyik unokája, valamint egy másik unokájának férje vett részt.³ Az 1994-ben, Izinger Anna bécsi lakásán elhangzott beszélgetésről készült hangfelvétel a közelmúltban kutathatóvá vált, további néhány, Izinger Páltól fennmaradt levéllel egyetemben.⁴

A jelzett személyek közül azonban csak Izinger ismerte közelebbről Károlyit, és ő is elsősorban a személyes emlékezetére hagyatkozhatott, ebből következően érdemi eseménytörténeti rekonstrukcióra csak kevés tér nyílhat. Az egyetlen kivételt az 1944–1947 közötti időszak jelenti, amelyből számos, egymással folytatott levélváltás is fennmaradt. Ezek alapján kijelenthető, hogy Károlyi 1944 őszén nem akart elutazni lakóhelyéről, Tiborszállásról, végül felesége és gazdatisztje győzték meg őt a távozásról. Kastélyról, kastélyra utazva haladtak nyugat felé, Egerig. Egerben Izinger tanácsára nem a pesti házuk felé mentek, hanem lányukhoz, Majkra és ott vészelték át a háború utolsó hónapjait.⁵ Aztán valamikor 1945-ben költöztek Budapestre, a Jégverem utcai házba. 1947 áprilisában az idős házaspár azt tervezte, hogy átköltöznek György sógorukhoz, ám Károlyi Gyula időközben, április 23-án elhunyt.⁶

A tárgyalt életrajzi adalékon túl persze a fő kérdés továbbra is az, hogy mennyire lehet a jelzett forrásadottságok mellett közelebb jutni Károlyi személyiségéhez. Mindenekelőtt megállapítható, hogy élete során egyfajta magától értetődő adottságként kezelte azt a tényt, hogy az egyik legtekintélyesebb és leggazdagabb arisztokrata nemzetség tagjaként látta meg a napvilágot 1871-ben. Rokonától, Mihálytól eltérően soha nem volt lelkiismeretfurdalása, vagy egyszerűen elbizonytalanodása származásával kapcsolatban, s mindig öntudattal fogad-

³ Esterházy Mónikáról és Andrássy Ilona férjéről, Berényi Lászlóról van szó.

⁴ Beszélgetés, Izinger Annánál, 1994. (továbbiakban: Beszélgetés, 1994.) Ezúton szeretnék köszönetet mondani, Izinger Annának, hogy a beszélgetés anyagát és a leveleket hozzáférhetővé tette a számomra.

⁵ Annyi bizonyos, hogy október 23-án Pesten voltak, átutazóban, de november 1-én már Majkon tartózkodtak. Károlyi Gyula levele Izinger Pálnak, 1944. 11. 10. A levél másolata a szerző birtokában.

⁶ Beszélgetés, 1994. Izinger Pál hozzászólása. Károlyi Gyula levele Izinger Pálnak, 1947. 04. 17. A források másolatai a szerző birtokában.

ta el arisztokrata, valamint nagybirtokos mivoltát. Jól dokumentálható, hogy fiatalemberként teljes mértékben beilleszkedett a 19. század végi főúri világba. Tanulmányai viszonylag gyors befejezése után a fővárosi társasági élet egyik ismert alakja lett. 1892-ben belépett a mágnás réteg gyűjtőhelyének számító Nemzeti Casinóba.⁷ Igaz, ott vezető pozíciót soha nem vállalt, de tagságát mindvégig fenntartotta, majd 1934-ben készségesen vállalkozott arra, hogy a társaság legnagyobb éves rendezvényén, a Széchenyi-lakomán ő mondjon beszédet. A 20. századra a koronaőri tisztség már inkább csak reprezentatív méltóságnak számított, s a Horthy-korszakban tovább élt az a hagyomány, hogy kizárólag arisztokraták nyerhették el ezt a méltóságot, s 1928-ban az országgyűlés Károlyit választotta meg az egyik koronaőrnek, aki két évig töltötte be a posztot.

Rendszeresen részt vett, elsősorban a rokonai birtokain megrendezett vadászatokon, de legnagyobb szenvedélyének a lovak bizonyultak. Tehetséges úrlovasként tartották számon, aki éveken át sorozatosan részt vett a különféle versenyeken és több ízben díjat is nyert. Továbbá rendezőként és a versenybíróság tagjaként időnként a versenyek lebonyolításába is belekóstolt, s egy időre a Lovaregylet vezetőségébe is bekerült. A századforduló után azonban szereplései meglehetősen hirtelenséggel abbamaradtak, amire logikusnak tűnő magyarázatul szolgálhat apja betegsége, majd 1904-ben bekövetkező halála, s az a tény, hogy ő lett a főörökös. Bár ez a magyarázat sem zárható ki, úgy tűnik, a meghatározó tényezőt máshol kell keresni. A két világháború között a kortársak körében ismert volt Károlyi a gyenge szeméről, melyre az 1994-es beszélgetés résztvevői is utaltak. Konkrétan arról van szó, hogy egy lovasbaleset miatt szemsérülése keletkezett, amelyen a későbbi műtét is csak részlegesen tudott segíteni. Így vélhetően a további versenyzés feladására kényszerült, s távol maradt a vadászatoktól is. A lovak iránti vonzalmát azonban nem adta fel és tenyésztőként komoly tekintélyt vívott ki magának. Egyfajta elismerésnek is fel lehet fogni, hogy 1907-ben meghalt apósa, Károlyi István a végrendeletében külön kikötötte, hogy a ménését a veje kapja meg.⁸ A későbbiekben számos történet vált ismertté arról, hogy a tiborszállási gróf számára a lovakhoz való viszony mennyire fontos volt. Nem meglepő, hogy a lányai is jól lovagoltak, amikor pedig Izinger állásért folyamodott hozzá, akkor Károlyi egyebek mellett aziránt érdeklődött, hogy az ifjú pályázó milyen lovas.⁹

1894-ben saját köreiből választott magának házastársat, amikor unokatestvérét, Károlyi Melindát vette feleségül,¹⁰ és – igazodva a szokásokhoz – gyermekei

⁷ Az egyesületre nézve: Eöry Gabriella: A kaszinók elterjedése Magyarországon. = *Századok*, 2017. 4. sz. 809–842.

⁸ Pesti Hírlap, 1907. 08. 3. 10. és 08. 18. 11.

⁹ Beszélgetés, 1994. Izinger Pál és Esterházy Mónika hozzászólása.

¹⁰ Feleségének a száradelön folytatott közéleti tevékenységére nézve lásd e kötetben Zsoldos Il-dikó tanulmányát.

is főúri házastársat választottak maguknak. Három leánya közül kettő házasodott meg: Margit 1918-ban ment feleségül Esterházy Móric grófhhoz, Gabriella pedig 1924-ben Andrássy Mihály grófhhoz. Károlyi mindkét vejével jó viszonyt alakított ki, így ha nem is feltétlenül szándékoltan, de – mágnás körökben bevett módon – a rokoni viszonyok bővülése a társadalmi kapcsolatrendszer kiszélesedésével járt együtt.

Egy 19. századi nagybirtokos arisztokrata számára magától értetődő lehetőségként kínálkozott, hogy mindennapjait a vidéki főúr kényelmes, a hagyományok által szabályozott, de bizonyos városi szórakozások által színezett keretei között éli le. Annak, aki ennél többre vágyott a közélet számos tere kínált érvényesülési lehetőséget, mégis a politika világa volt, amely a legegzenesebb utat nyújtotta, és a közfelfogás szerint egy úriemberhez a leginkább méltó volt, s ez alól bizonyos főkig Károlyi sem lett kivétel. A századelő politikai küzdelmeibe – vélhetően apósa hatására – a Függetlenségi Párt oldalán kapcsolódott be, előbb kortesként és főrendiházi tagként, majd 1906–1910 között Arad vármegye és Arad város főispánjaként. A Wekerle-kormány bukása után ismét s főrendiház tagja lett és 1918-ig az maradt. Már pályája első időszakában látható volt, hogy a nyilvános politikai szereplés kevésbé vonzza. A sajtónak csak elvétve nyilatkozott, cikkeket soha nem írt, s bár több alkalommal is szóba került, hogy valamely választókerületben képviselőjelöltként induljon, ő mindig következetesen elhárította magától a lehetőséget. A Tanácsköztársaság kikiáltását követően, 1919 áprilisában Aradon egy szűk középosztályi-értelmiségi csoport szervezkedésbe kezdett. Károlyit kérték fel a vezetőjüknek, aki igent mondott, így végül ő lett a május végén, Szegeden megalakult ellenforradalmi kormány elnöke is. Bár jelentős erőfeszítéseket tett kormánya pozíciójának erősítése, és a hön öhajtott nemzetközi elismerés megszerzése érdekében, végül – belefáradva a meddő küzdelmekbe – július elején a lemondás mellett döntött. Ezt követően a visszavonultság évei következtek, előbb Romániában, majd – áttelepülése után – Magyarországon.

A közéletbe való visszatérés részeként az arisztokrata tagok választottjaként 1927 elején bekerült a magyar országgyűlés felsőházába és a kormányzóval való viszonya is egyre szorosabbá vált. Közvetlenül Horthy támogatása volt az a kulcs tényező, ami az állami élet csúcspontjaira vezette őt: előbb 1930 decemberében a Bethlen-kormány külügyminisztere, majd 1931 augusztusában miniszterelnök lett. Jelen munkának nem része Károlyi kormányzati, illetve tágabb értelemben politikai tevékenységének a részletesebb elemzése. Ezért csupán annyit szükséges kiemelni, hogy a szatmári gróf kormányfőként nagy elszántsággal próbálkozott az állam pénzügyi viszonyainak rendbehozatalával, s a gazdasági világválság legsúlyosabb következményeinek az elhárításával. Törekvései ugyan hoztak bizonyos eredményeket, de egyre inkább a különböző politikai irányzatok és csoportok keresztüztüzébe került, melynek következtében igen hamar, 1932 szeptemberében a lemondás mellett döntött. Egyelőre a bevált módszert választotta és visszatért tiborszállási birtokára. 1933 elején azonban ismét bekerült a felső-

házba, s az évtized közepére, a testületnek egyfajta informális vezetője lett. Helyzetét tovább erősítette, hogy a kormányzóhoz való közeli viszonya is változatlan maradt és a mindenkori kormányfők is jónak látták, ha állandó együttműködést alakítanak ki vele. Így az 1931-es évek második felére Károlyi a politikai élet egyfajta szürke eminenciásává vált. Bár 1939-ben a második zsidótörvényjavalat körüli sikertelen tárgyalások miatt lemondott felsőházi tagságáról, bizonyos konzervatív körök nyomására 1942 elejétől visszakerült a második kamarába és tágabb értelemben ismét elfoglalta korábbi pozícióját, egészen 1944 őszéig, a kormányzó lemondásáig.

Karrierjének fordulatai és kacskaringói személyiségének sajátos kettősségből fakadtak. Egyik oldalról láthatóan vonzotta a politika világa. Azt azonban soha nem egyszerűen úri passzióknak tekintette, az öncélú pozíciószerezést pedig mindig is elutasította, sőt megvetette. Számos kortársához hasonlóan munkált benne egyfajta kötelességtudat, ahogyan Tisza István egy ízben kifejtette: „*A politikai tanulmányokra nem azért adtam magamat, mintha a politikai pályát a legháládatosabbnak találnám... hanem kötelességérzetből. Noblesseoblige; annak, aki elég szerencsés helyzetben született arra, hogy mentve legyen az élet fenntartásáért vívott küzdelmekről, más bajával is kell egy kicsit törődnie.*”¹¹ Károlyi esetében a mondottakat azzal lehet kiegészíteni, hogy mindig vigyázott arra, hogy politikusi pályáját, pozícióit ne használja fel semmilyen közvetlen egyéni haszonszerzésre. Egyik diplomatatársa, Hory András külön meg is jegyezte memoárjában, hogy ő volt a Horthy-korszak egyetlen külügyminisztere, aki az állásával járó reprezentációs költségeket saját zsebből állta.¹²

Ugyanakkor Károlynak már fiatalon bizonyos képességbeli korlátokkal kellett szembesülnie, amelyek a kormányzati tisztségek betöltésénél újra és újra előjöttek. Számos politikustársa állapította meg róla, hogy mennyire szófukar, kifejezetten rossz szónok. Még a vele szemben megértő, s 1931–32 közötti időszakban miniszterként tevékenykedő Zsitvay Tibor is úgy látta, hogy Bethlen sziporkázó és fényes szónoki képessége „szinte kirívó ellentétként hatott Károlyi Gyula rideg, tárgyilagos, de egyúttal darabosan nehézkes és szavakat keresgélő előadási módjával szemben”.¹³ Idővel azzal is szembesülnie kellett, hogy egyáltalán nem pártember. Láthatóan nem értett a taktikai küzdelmekhez, ahhoz, hogyan lehet híveket, szövetségeseket szerezni, a kicsinyes politikai intrikákat pedig egyenesen megvetette. Eleinte csak annyi tudatosult benne, hogy a képviselőiség nem neki való, ezért aztán csak akkor lett rövid időre a képviselőház tagja, amikor ezt miniszterelnöki tiszte szükségessé tette. 1932 őszére azután azt is belátta, hogy a kormányzati politika világa is távol áll tőle és ettől kezdve soha

¹¹ Szentpéteri Kun Béla: Tisza István ifjúkori levelei. In: *Tisza-émlékkönyv*. Debrecen, 1928. 61.

¹² Hory András: *Bukaresttől Varsóig*. Sajtó alá rendezte Pritz Pál. Gondolat K. Budapest, 1988. 412.

¹³ Zsitvay Tibor: *Magyarország, 1921–1941*. Szerk: Sipos Péter és Csiffáry Tamás, Palatinus-Ráday gyűjtemény, Budapest, 1999. 191.

nem is törekedett efféle poszt betöltésére. Ugyanakkor túlságosan is vonzotta a politika ahhoz, hogy a teljes visszavonulás mellett kötelezze el magát. Hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a felsőházban találhatja meg a számára leginkább testhez álló terepet.¹⁴ A második kamara elitista összetétele, döntően konzervatív szellemisége, valamint az a tény, hogy az intézmény – a képviselőháztól eltérően – többnyire egy méltóságteljes, higgadt, a nyílt és durva személyi harcoktól, küzdelmektől mentes testület képét mutatta, jól illeszkedett a szatmári gróf egyéniségéhez. Ehhez kapcsolódva az 1930-as évek közepére a politikai élet egyik keveset szereplő, de a háttérben jelentős befolyással bíró személyiségévé vált, aki egyfajta összekötő szerepet töltött be a kormány-kormányzó-felsőház hármában. Kállay Miklós miniszterelnökként találóan úgy jellemezte őt, hogy „ha népszerűsége nincs, de súlya van az országban”.¹⁵ Ez a háttérpolitikusi tevékenység egyértelműen illett hozzá. Szerinte ugyanis sokkal eredményesebben lehet a lényegi kérdéseket a nyilvánosság és a közhangulat befolyásának kikapcsolásával, az érintett döntéshozók és szakemberek szűk fórumain elintézni. Az őt ismerők pedig megbízható tárgyalópartnernek tartották – róla lehetett volna megmintázni a diszkréció szobrát –, aki véleménykülönbségek esetén is rendszertartóan valamilyen kompromisszumos megoldásra törekedett. Óvatossága odáig fajult, hogy Izinger szerint a második világháború alatt több ízben előfordult, hogy – a postacenzúrára gondolva – leveleit, melyekben többek között Magyarország háborús szereplésével kapcsolatos álláspontját fejtette ki, vele legépeltette, majd más településen adatta fel a kormányzó részére.¹⁶

A politikán túl persze számos egyéb lehetőség is kínálkozott egy arisztokrata számára, ha közéleti ambícióit ki akarta élni. Károlyi esetében azonban úgy tűnik, ha vállalt is efféle, az inkább csak formális, látszólagos volt. Már a századelőn bekapcsolódott a földbirtokosok legfőbb érdekvédelmi és szakmai szervezeteként működő Országos Magyar Gazdasági Egyesület /OMGE/, munkájába és s tagja lett a Magyar Földhitelintézet felügyelő bizottságának.¹⁷ Ám viszonylag hamar kiderült, hogy nincsenek különösebb ambíciói az agrárius mozgalom terén. Az MTA igazgatótanácsába is bekerült, de ott sem tűnt ki aktivitásával. A vármegyei közéletben alig vállalt szerepet, állami kitüntetésekre nem vágyott és efféle elismerésben csak egyszer részesült.¹⁸ Az egyetlen kivételt az jelentette,

¹⁴ A Pesti Napló újságírója – mintegy megérezve a jövőt – már 1932 őszén úgy látta, hogy Károlyi olyan otthonosan mozog a testületben, mintha „beleszületett volna” és „ideális felsőházi 'leader' lenne”. Pesti Napló, 1932. 10. 14. 2.

¹⁵ *Horthy Miklós titkos irata*. Sajót alá rendezte Szinai Miklós és Szücs László, Kossuth k. Budapest, 1962. 322.

¹⁶ Beszélgetés, 1994. Izinger Pál hozzászólása.

¹⁷ Budapesti Hírlap, 1913. 03. 16. 44., Pesti Hírlap, 1904. 10. 22. 18.

¹⁸ A miniszterelnökségről való lemondása után Horthy a magyar érdemrend nagykeresztjét adományozta neki, ami azt az üzenetet közvetítette a közvélemény felé, hogy a kormányzó nem tekinti őt bukott politikusnak.

amikor 1928-ban elvállalta a koronaöri posztot. Ám két évvel később megszabadult tőle és amikor 1933-ban a neve ismét felmerült, határozottan elutasította a felkérést. Méghozzá arra hivatkozva, hogy neki „csak kellemetlen teher minden díszes állás”. A reprezentációs szereplés iránti elutasító magatartása egyébként egy idő után közimert volt a környezetében, ami időnként meglepő szituációkat eredményezett. Egy ízben Horthy a szegedi ellenkormány megalakulásának jubiláris ünnepségére hívta meg Károlyit, hozzátéve, hogy így együtt mehetnek a különvonaton. A szatmári gróf azonban röviden és velősen válaszolt: „Mivel nem megyek Szegedre, nem utazhatom veled együtt a különvonaton”.¹⁹

Életvitele, amely a 20. század elején még nem sokban különbözött a legtöbb arisztokrataétól, különösen 1919 után egyre visszahúzódóbb lett és viszonylag egyszerű ritmust követett. A tavasztól ősziig tartó időszakban a tiborszállási kastélyában tartózkodott, a telet pedig többnyire Budapesten, a Reviczky utcai palotában töltötte. Jellemző módon Tiborszálláson érezte magát a legjobban, s a politikai életből való visszavonulásait követően mindig ide vonult vissza, mintegy kipihenni a fáradalmakat. A két világháború között már alig utazott külföldre, estélyeket nem adott, pesti társasági rendezvényeken csupán alkalmasszerűen vett részt, mint ahogyan ritkán járt opera és színházelőadásokra is. Életét soha nem kísérték magánéleti botrányok, a Nemzeti Casinó nagy kártyacsatáitól mindig távol tartotta magát. Az újságszerkesztőségek berkeiben jól ismert volt viszonylag puritán életvitele, az, hogy személyes igényei mennyire minimálisak, egyszerű ruhát visel és többnyire polgári vendéglőkben étkezik. Még a sörözés és a pipázás iránti kedvtelését sem lehetne szenvedélynek nevezni. Bár politikus ismerőseivel, s nemzetségének tagjaival bizonyos fókig tartotta a kapcsolatot, számára a környezetet elsősorban szűkebb családjá jelentette, ami feleségét, lányait, anyósát és Gabriella nővérét foglalta magába. A családi emlékezet szerint egyébként legkisebb leánya, Emma állhatott hozzá a legközelebb.²⁰ Antal nevű testvére költekező életmódja miatt fiatal korától problémás esetnek számított, s vele való kapcsolatát inkább a gondoskodás határozta meg. Imre öccsével való viszonyát pedig, azon túl, hogy egyéni habitusuk gyökeresen eltért, konkrét ügyek is terhelték.²¹ Károlyi Gyula nehezményezte, hogy fivére meg sem próbálkozott azzal, hogy nyírbátori birtokrészt neki adja el, később pedig kritikusan viszonyult ahhoz, hogy Imre 1931-ben egy erőteljesen kapitalizmusellenes könyvet jelentetett meg.²²

Károlyiról még a hozzá közel állók se állíthatták, hogy olyan intellektuális alkat lett volna, aki műveltségével, olvasottságával és fellépésével lenyűgözi beszélgetőpartnerét, amivel különösen külügyminiszterként kellett szembesülnie.

¹⁹ Beszélgetés, 1994. Izinger Pál hozzászólása.

²⁰ Beszélgetés, 1994. Esterházy Mónika és Izinger Pál hozzászólása. Károlyi Emma állítólag a maga halk és csendes viselkedésével magatartásában is az apjára ütött.

²¹ Beszélgetés, 1994. Esterházy Mónika és Izinger Pál hozzászólása.

²² Gróf Károlyi Imre: *A kapitalista világrend válsága*. Bp., 1931.

A korszak egyik ismert diplomatájának, Barcza Györgynek – római találkozásuk után – egyszerű, pipázó, gyenge nyelvtudással rendelkező falusi úrként maradt meg az emlékezetében.²³ Személyiségének ezt az oldalát más kortársak is szóvá tették. A neves író és melleleg publicista Márai Sándor megjegyezte, hogy szerrinte „nem nagy charmeur, szokásai túlzottan patriarchálisak”.²⁴ A bele konfliktusba keveredő, így iránta pozitív irányú elfogultsággal aligha vádolható Marschall Ferenc pedig, valamivel mélyebb, de az előbbiekkal egybecsengő jellemzést adott róla. „*Gőg, hiúság és becsvágymentes egyéniség... Csaknem a teljes igénytelenségig takarékos. Személyi kiadásait gonddal naponta feljegyzi. Egész életvitele a kicsinyes puritánság ismert vonásait tükrözi.*”²⁵ Szívesen hangoztatja a *‘proculnegotiis’* horatiusi életszemléletét, a politikai fórum sistergésének határozott utálatát mutatva.”²⁶ (Bellatus ille, qui procul negotiis: boldog az, aki távol van a közügyektől.)

A szatmári gróf birtokosként azonban nagyon is racionális gazdálkodónak bizonyult. Apjától, Károlyi Tibortól egy eredetileg is jól karbantartott birokkomplexumot örökölt, amit azután ő is fenntartott. Az Arad megyei Mácsán lévő uradalom azonban Trianonnal, illetve a romániai földreformmal lényegében véve elveszett. Károlyi 1922-ben útlevelet kért és kapott, s Magyarországra költözött. Sok más arisztokratát is ért hasonló veszteség, akik utóbb nehéz anyagi helyzetbe kerültek, Károlyi azonban talpra tudott állni. Energiáit saját, illetve felsége földjeinek a kezelésére fordította, méghozzá kiemelkedő sikerrel.

Különösebb elméleti tudással nem rendelkezett, szakértőnek aligha lehetne nevezni, amit azonban egyéb tulajdonságai bőven pótolnak. Mindenekelőtt egyfajta nyitottság jellemezte, különösen a mezőgazdasági termelés megújítása terén. Birtokain elsősorban gabonát, szemes takarmányt, kendert, dohányt és burgonyát termesztettek, de híres volt méneséről és mangalicatenyészetéről is. Izinger Pál nem alaptalanul hangsúlyozta, hogy a tiborszállási uradalomnak a két világháború között országos híre volt. A birtokokat általában véve magas fokú technikai színvonal – villamosítás, gépesítés, gazdasági vasút alkalmazása stb. – jellemezte, valamint a természeti adottságokhoz jól alkalmazkodó, és kiemelkedő hozamokat biztosító gazdálkodás. „*A hét év alatt, amíg ott voltam, a burgonya átlaga holdanként 170–180 mázsa között mozgott. A magyar átlag akkor holdanként 30 mázsa volt.*” – tette hozzá.²⁷ Az újítás iránti nyitottság jegyében

²³ Barcza György: *Diplomataemlékeim*. I. k. Bp., 1994. 277.

²⁴ Ujság, 1931. 11. 8. 5.

²⁵ Unokája Esterházy Mónika egyébként a református anya, Degenfeld-Schonburg Emma hatásának tulajdonította Károlyi eme jellemvonását. Beszélgetés, 1994. Esterházy Mónika hozzájárulása.

²⁶ Márkus László: *A Károlyi Gyula-kormány bel- és külpolitikája*. Bp., 1968. 115–116.

²⁷ Izinger Pál *életútja az uradalmak világából a XX. századba*. Hanák Gábor interjúja alapján szerkesztette Izinger Anna. Bp., 2014. 39.

igyekeztek a legújabb, nemesített vetőmagokat használni, a nyírcsászári birtok pedig a Szegedi Növénytermesztési és Növénynemesítő Intézet gabonatermesztési kísérleti telepe lett.²⁸

Persze főúri körökben a magas színvonalú gazdálkodás megvalósítása, ha nem is ennyire kiemelkedő módon, de nem számított kivételnek. Az ő esetében azonban nem pusztán presztízszorientáltságról volt szó, hanem kifejezetten racionális, haszonelvű gondolkodásról. Ennek kiindulópontját pedig – Károlyi felfogása szerint – a megfelelő alkalmazottak jelentették. Az uradalomban a gazdatisztakat szigorú vizsgálat után, kizárólag szakmai-rátermettségi szempontok alapján vették fel, s tevékenységüket nem az elvégzett munka mennyisége, hanem eredményessége alapján értékelték.²⁹ Amennyiben beváltak, nemcsak további előrelépésre nyílt lehetőségük, hanem a hatékonyabb munkájukat anyagi téren is honorálták.³⁰ Károlyi nagyfokú önállóságot biztosított a számukra, szakmai ismereteik bővítését pedig kifejezetten ösztönözte. Izinger szerint egy alkalommal odament hozzá Károlyi „és odanyújtott egy könyvet, azzal, hogy *'magát ez biztosan érdekelni fogja'*. Kovatsits László, magyar silógazdálkodás című könyve volt. Az arcomon láthatott valamit, mert megkérdezte: ismeri? Mondtam, hogy ismerem, jó barátom a szerző Óvárról. Károlyi meghívta Kovatsitsot Magyaróvárról Tiborszállásra, a silógazdálkodás miatt.”³¹ Károlyi hozzáállását számos más eset is bizonyítja, így például egy ízben elküldte Izingert, hogy tapasztalatszerzés céljából személyesen nézze meg az egri káptalani uradalmat, s azon sem sértődött meg, amikor gazdatisztje meglehetősen kritikus véleményt mondott az ottani viszonyokról.³² A fentiek fényében nem meglepő, hogy a Károlyi-birtok anyagilag végig stabil lábakon állt és egyes források a Horthy-korszak második felében éves jövedelmét 100 ezer pengő körülire tették, ráadásul úgy, hogy Károlyi elutasította az adócsalás gondolatát és alkalmazottainak nem engedte a kettős könyvelés vezetését sem. Számos esetben Károlyi magatartása nem pusztán maradisággal, vagy valamiféle eltúlzott kicsinyességgel, hanem pénzügyileg is ésszerű gondolkodással magyarázható. Egy ízben arra kérdésre, hogy miért nem vesz autót, így felelt: „én vettem a mátészalkai fuvarozó embernek, aki személyautóval visz vendégeket... egy autót... Megmondtam neki, hogy egyetlen kikötésem van ezzel kapcsolatosan, az, hogy ha nekem szükségem van az autóra, akkor minden egyéb rendelkezéssel szemben nekem van előjogom. Ez

²⁸ Köztelek, 1944. 3. 19. 278.

²⁹ „Attól kezdve, hogy megkaptam az intézői kinevezést, soha nem keltem fel hajnalban. Borzasztóan utáltam azt a rendszert, hogy a gazdatiszt, már hajnali 4-kor odakint bókálszik és azt csinálja amit a felügyelő embereknek kellene, és pontosan arra nincs már energiája, ami egy intézőnek a feladata lenne.” – fejtette ki Izinger Pál. Beszélgetés, 1994. Izinger Pál hozzászólása.

³⁰ Izinger Pál mellett ezt másik kiváló gazdatisztje, Felszeghy László is megerősítette. Beszélgetés Felszeghy Lászlóval, Budapest, 1999. A beszélgetés hanganyaga a szerző birtokában.

³¹ Izinger Pál, 2014. 41.

³² Beszélgetés, 1994. Izinger Pál hozzászólása.

*nekem így sokkal kényelmesebb.... miért legyen eggyel több naplopó. Mert ugye hova megy, ha nem vezet, hát a műhelybe, de ő ott nem fog dolgozni.”*³³

A szűkös forrásadottságok ellenére Károlyi Gyula meglehetősen hosszú élete során több arcát is megmutatta. Mindenekelőtt ki kell emelni a konzervatív arisztokratáét, aki természetes módon fogadta el főúri mivoltát és azt a társadalmi közeget, ami vele együtt járt, még ha idővel egyre több arisztokratikus viselkedésformát elhagyott. Ehhez jól illeszkedett politikusi attitűdje. Bár idővel belátta, hogy a vezető pozíciók, és a velük járó reprezentációs feladatok nem neki valók, informális szinten szívesen politizált, azt sohasem csupán terhes kötelességként fogta fel.

Ugyanakkor – különösen a két világháború közötti évekre – hiányzott belőle apjának közéleti nyitottsága, sokoldalú társadalmi tevékenysége. S itt nemcsak arról van szó, hogy mentes volt mindenfajta főúri allűröktől. Magatartása egyre inkább egy egyszerű, józan, visszafogott birtokos nemesére kezdett hasonlítani, akitől a költséges szórakozások és a hozzá kapcsolódó városi lét meglehetősen távol áll, s birtokán gazdálkodva, szűkebb családjá körében érzi magát a legjobban. A Magyarság című lap riportere egy 1931-es tiborszállási látogatást követően mindezt plasztikusan így festette le: „*A fényűző ősök, az oroszlánvadász Károlyi Istvánok, az Esterházyakkal vetekedő gavallérok... után valahogy a patriarkális kinemes józansága, a gyűjtögető, rendezgető, ültetgető, vagyonát méhmódra szaporító Károlyi ősök szelleme ütött ki Károlyi Gyula grófban.*”³⁴ Végül személyiségének negyedik elemét a polgáriasult vállalkozó alkotta. Ez a vállalkozó mentalitás ütközött ki benne, ahogyan az alkalmazottaival viselkedett, ahogyan össze tudta egyeztetni a haszonelvű mentalitást – gazdatiszjei felé mindenképp – egyfajta modern munkatársi viszonyal. Számára gazdálkodás fő mércéjét a modernitással párosuló pénzügyi racionalitás határozta meg.

A bevezetőben leírt Milotay-történethez kapcsolódva, a kortársak nem látták Károlyi Gyulát egy nagyon bonyolult, összetett egyéniségnek. Élete többnyire kiszámítható és behatárolható keretek között mozgott, látványos törések, meglepőnek és nehezen megmagyarázhatónak tűnő fordulatok nélkül. Másképp fogalmazva, miközben Károlyi egy gyakorlatias gondolkodású, s inkább befelé forduló személyiségnek bizonyult, ő ezzel teljes mértékben megbékélt és nem is akart más lenni, vagy másnak látszani. Személyiségében azonban még így is négy különböző habitus, társadalmi magatartásforma keveredését lehetett megfigyelni, melyek végül egységes egészzé álltak össze.

³³ Beszélgetés, 1994. Izinger Pál hozzászólása.

³⁴ Magyarság, 1931. 10. 7. 5.

MELLÉKLET³⁵

1. sz. levél

*T. Izinger Pál úrnak
Urad. intéző
Tiborszállás*

Engedélyezzek önnek annyi szabadság időt, hogy módjában legyen családját az itteni bizonytalan viszonyokból nyugodtabb országrészre vinni.

Szabadság idejét pontosan megállapítani nem tudom, de megkívánom, hogy amint családját megfelelően elhelyezte, hivatalos teendői végzésére azonnal visszatérjen.

Tiborszállás, 1944. okt. 10.

Károlyi

2. sz. levél

Tisza Tarján, 1944. X. 12.

Igen tisztelt Jószágigazgató Úr!

Azzal a kéréssel fordulok Önhöz, legyen szíves , hogy menekült társaságunk Egerben vagy a közeli majorban egy napi megszállásra helyet kaphasson, és lovainkat beköthessük. A részleteket Izinger Pál intéző úrral beszélje meg. Én családommal úgy 3 óra tájban érkezem Egerbe. Szíves fáradozását előre is hálásan köszönöm.

Őszinte tisztelettel

Igaz híve

Károlyi Gyula

(A lap hátoldalán: Gróf úrék Frindt Jenő Kanonok, jószágkormányzó, Eszterházy tér 1.)

3. sz. levél

Majk, 1944. XI. 10.

Kedves Izinger,

Okt. 23 érkeztünk Bpestre, nov. 1. Majkra. Soós és Becsky Csákváron leadták a lovakat. Ők azóta Bpesten a Reviczky utcában. Kiss Lajosék és Mogyoróssyék Egerben vannak. Tóth Árpádról nem tudok semmit. Toóth Sándor Sopronban. ? Kekéts ? Gyöngyösoro-

³⁵ Az alábbi leveleket Izinger Pál lánya bocsátotta a rendelkezésünkre, jelenleg is a tulajdonában vannak. Publikálásukra első ízben kerül sor, külön is köszönjük Izinger Annának az ehhez nyújtott segítségét.

sziba érkezett, Csákvárra készült, de ma még nem érkezett meg. Felszeghyék visszafordultakányiné miatt. Halmosra mentek okt. 22 jött utolsó hír. Mi egyelőre itt maradunk, jelenleg semmi tervet nem tudunk csinálni, várni kell az események alakulását. Most visszamenni természetesen nem lehet senkinek. Hogy mikor lesz lehetséges, és mit találunk ott, azt a jó isten tudja.
Őszinte üdvözléssel

Károlyi

(Borítékon címzett: T. Izinger Pál úrnak Urad. intéző Magyaróvár Sóház II. em. Siegl Gusztáv jószágfelügyelőnél. Feladó: Gróf Károlyi Gyula, Majk, u.p. Kecskéd Komárom m.)

4. sz. levél

Nagyméltóságú Grófúr, Kegyelmes Uram!

Hálás köszönettel vettem Kegyelmes Úr hozzám intézett kitüntető levelét. Sajnos a tisztikarról újabb híreket nem hallottam, de remélem, hogy az egriek azóta már útban vannak errefelé. Talán Felszeghyék is ki tudtak jönni az utolsó pillanatban. Tóth Árpádot mi hoztuk el Győrig egy német teherautóval. Ők felesége szüleinél vannak Sárás pusztán, közvetlenül Győr mellett. A napokban találkoztam vele itt Óvárótt, amikor együtt voltunk a katonai parancsnokságon jelentkezni, illetve a felmentettekre vonatkozó parancs értelmében bevonulni. Ott egyelőre beosztást nem adtak, hanem hazaküldtek azzal, hogy lakásváltozásunkat azonnal jelentsük, mert a névre szóló behívót minden nap várhatjuk.

Időközben kaptam Kecskédről, Horváth felügyelő Urtól egy levelet, amelyben felszólított, helyettesítsem a győrszentjánosi gazdaságból bevonult Molnár főszámtartó urat. Természetesen nagy örömmel készültem eleget tenni a felszólításnak, amikor jött egyrészről a bevonulási parancs, másrészről megtudtam, hogy az illető úr időközben leszerelt. Egyelőre tehát továbbra is munka nélkül kényszerülök lenni, de ha ez a bevonulási ügy megoldódik és legalább pár hétre biztosítva leszek, ismételten fel fogom keresni az uradalom felügyelőiséget.

Méltóztassék megengedni, hogy hálásan megköszönjem Kegyelmes Úr jóindulatát, melylyel állásba jutásomat lehetővé tette!

Magyaróvár különben tömve van menekültekkel. A városházán azt mondják, hogy a lakosság pontosan megduplázódott. Meglehetősen nehezek a lakás és élelmezési viszonyok és mi még hálásak lehetünk, amiért viszonylag jó elhelyezésben vagyunk.

Ismételten megköszönve Kegyelmes Úr jóindulatú támogatását, maradok Nagyméltóságú Gróf Úr

Alázatos szolgálja

Magyaróvár, 1944. XI. 26.

A „LEGERŐSEBB OSZLOP” – ESTERHÁZY PÁL HERCEG MECENATÚRÁJA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZTI MAGYARORSZÁGON¹

Az utolsó Esterházy herceg, Pál (1901–1989) életéről, főként a II. világháború alatti és utáni tevékenységéről – a svájci követség befogadásáról, illetve a Mindszenty-perben való meghurcoltatásáról – nemrégiben született egy tanulmánykötet Stefan August Lütgenau szerkesztésében, valamint a házasságáról is ismert az osztrák újságíró, Hanna Molden kissé romantikusra színezett életrajzi könyve, amit magyarra is lefordítottak.² Esterházy Pál két világháború közötti közéleti, társadalmi, mecénási szerepvállalása kevésbé ismert,³ tanulmányomban az 1920–1945 közötti időszak legfőbb ilyen jellegű aspektusait szeretném felviláncsillítani, konkrét példákon keresztül. Az eredmények a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található Esterházy hercegi család levéltárában végzett kutatásokon alapulnak, elsősorban Esterházy Pál herceg (P 146) és személyi titkára, Horváth Gábor jogtanácsos (P 178) anyagán, a levéltárra vonatkozó iratokon (P 114), valamint korabeli hírlapi tudósításokon. Ez utóbbiak közül főleg a két világháború közötti időszak félhivatalos napilapja, a *Budapesti Hírlap*, illetve *Pesti Hírlap* tudósításait és híreit vettem figyelembe.

A CSALÁD: FÉLÁRVASÁG, ÁRVASÁG

Az 1898-ban összeházasodott Esterházy Miklósnak (1869–1920) és Cziráky Margitnak (1874–1910) öt gyermeke született, Mária Róza (1900. január 25.), Antal Pál (1903. július 22.), László Antal Miklós (1905. június 4.), Bernadette (1910. augusztus 17.). Pál 1901. március 23-án első fiúként látta meg a napvilágot Kis-

¹ A tanulmányban ismertetett kutatómunka az EFOP-3.6.1-16-00011 jelű „Fiatalodó és Megújuló Egyetem – Innovatív Tudásváros – a Miskolci Egyetem intelligens szakosodást szolgáló intézményi fejlesztése” projekt részeként – a Széchenyi 2020 keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

² *Esterházy Pál 1901–1989. Az utolsó herceg a szélsőségek évszázadában.* Szerk. Stefan August Lütgenau. Bp., 2008. (a továbbiakban *Esterházy Pál 1901–1989.*); Hanna Molden: *Griff és róza. Esterházy Pál és Ottrubay Melinda története.* Bp. 1999. (továbbiakban Molden, 1999.)

³ A főbb szempontokra ld. Püski Levente: Főúri identitás a két világháború közötti Magyarországon. In: *Generációk a történelemben.* Szerk. Gyáni Gábor, Lácza Magdolna. Nyíregyháza, 2008. Bp. 1989. (továbbiakban Püski 2008.)

martonban.⁴ Még nem töltötte be a nyolcadik évét, amikor Horváth Gábort alkalmazták mellé házitánítónak, aki nem csak a gyermekéveiben, hanem élete végéig hűséges kísérője és tanácsadója maradt. A kis herceg különösen vonzódott a zenéhez, zongorázni és orgonán játszani is tanult és tehetségesnek mutatkozott a nyelvekben is. 1910-ben váratlanul és fiatalon elhunyt Cziráky Margit. Pál és a testvérek mindennapjai az édesapjuk irányításával folytak tovább, Esterházy Miklós nem nősült meg újra.

Pál 1911–1912-től a pesti piaristáknál (hivatalosan a Kegyes tanítórendiek Budapesti Főgimnáziumában) folytatta tanulmányait magántanulóként – öccseivel, Antallal és Lászlóval együtt – kitűnő eredményekkel,⁵ és mivel 1918-ban az érettségi jegyei közé egy négyes csúszott, ezért egy évvel később megismételte a vizsgákat és kijavította a matematika jót jelesre.⁶ Ezt követően a bécsi Kereskedelmi Akadémiára iratkozott be, de félbe kellett szakítania az ottani tartózkodást, mert édesapja, Esterházy Miklós vadászbalesetet szenvedett, és agyvérzés következtében hirtelen meghalt 1920. április 6-án. Pál tehát 19 évesen az Esterházy Herceg Hitbizomány élére került 12. herceggént, ehhez előbb nagykorúsítani kellett, ami meg is történt a Sopron vármegyei árvaszék gyámhatóságánál.⁷ Nem csupán a hatalmas vagyon irányításának terhei hárultak rá, hanem négy kiskorú testvérének a gyámjává is vált nagyapjával, Cziráky Antallal (1850–1930) együtt. Ezeket a feladatokat immár egyetemi stúdiumok mellett látta el: a müncheni erdészeti főiskola rövid látogatása után 1920 őszétől a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karára járt. Ennek befejeztével 1924. december 6-án doktorrá avatták, társai nevében ő tartotta az ünnepi beszédet és egyben adományt is tett több szervezetnek.⁸ Három évvel később, 1927 tavaszán, ugyanezen az egyetemen jogtudományból szerzett doktori címet *A szövetzeti alapgondolat és viszonya az utolsó évtized magyar törvényeihez* című dolgozatával.⁹

A majdnem húszévnyi tanulási folyamat tehát szép sikerrel zárult, arisztokratától szokatlan komoly erőfeszítései és az ekkorra már megmutatkozó társadalmi szerepvállalásra való hajlandóság a közvélemény figyelmét is felkeltette. Esterházy Pálnak azonban nem csupán családi tragédiák szegélyezték fiatal éveit, hanem az I. világháború utáni válsághelyzetben a békeszerződések által vágyonában is sújtva a hitbizomány helyzetét szintén újra kellett gondolnia. A birtokok, várak, kastélyok és házak egy része Ausztriához került, Kismarton az új

⁴ Stefan August Lütgenau: Esterházy Pál 1901–1989. In. *Esterházy Pál 1901–1989*, 15. (továbbiakban Lütgenau, 2008.)

⁵ Az adatokat ld. Kegyes-tanítórendiek Budapesti Főgimnáziumának Értesítője 1911–1919 között.

⁶ Pesti Napló, 1927. augusztus 14. 3.

⁷ Budapesti Hírlap 1920. április 17. 6.

⁸ Pesti Hírlap, 1924. december 7. 9.

⁹ Budapesti Hírlap, 1927. március 27. 17.

osztrák tartomány, Burgenland székhelye lett. A fraknói kincstár, a kismartoni könyvtár és a levéltár legértékesebb részeit még 1921 nyarán Magyarországra menekítették a hercegi alkalmazottak, félve az osztrák államhatóságok és katonaság rekvirálásától.¹⁰ A herceg maga is Budapesten élt, testvéreivel és személyzetével a budai vár Tárnok utcájában fekvő Esterházy-palotát foglalta el.¹¹

Az első nagy portré 1927-ben jelent meg róla a *Pesti Napló*-ban. Dernői Kocsis László újságíró a hitbizomány tisztviselőivel, így Szolnoky Dezső központi igazgatóval folytatott beszélgetések alapján vázolt fel egy nem szokványos képet a tanuló és dolgozó 26 éves fiatalemberről, aki nem a szórakozásban és nem a politikában keresi a jövő útját, hanem a munkában. A 220 000 holdat bíró, évente 60 milliárd korona adót fizető hitbizomány 100 000 embernek adott munkát. 180 községnek viselte a kegyúri terheit és 120 plébániának volt a fenntartója. *„Ez a hatalmas vagyon óriási erkölcsi felelősséget jelent. Aki ennek a vagyonnak ura, parancsolója, annak a magyar kultúra a magyar nemzeti gondolat, minden kulturális, hazafias megmozdulás legerősebb oszlopának kell lennie”*¹² fogalmazódott meg a cikk során.

1. kép. Esterházy Pál 26 évesen
(*Pesti Napló*, 1927. augusztus 14.)

¹⁰ Ress Imre: Hajnal István, a kismartoni hercegi levéltáros. = *Korall*, 2004. 15–16. sz. 284–315. Horváth Hilda: *Nemzeti kincstárunk, az Esterházy hercegi kincstár 20. századi története*. Bp., 2014. Illetve lásd Kunt Gergely tanulmányát ebben a kötetben.

¹¹ Molden 1999, 86–87.

¹² Dernői Kocsis László: A kontinens leggazdagabb földbirtokosa. *Pesti Napló*, 1927. augusztus 14. 3–4.

A TÁRSADALMI SZEREPVÁLLALÁS FŐBB TERÜLETEI: TUDOMÁNY, OKTATÁS, MŰVÉSZETEK

A fiatal herceg egyik első nagy vállalása a háború után csödközelbe került Magyar Tudományos Akadémia megsegítése volt.¹³ A csökkenő bevételekkel és növekvő kiadásokkal küszködő intézmény, amely korábban ráadásul hadikölcsönökbe fektette tőkéje egy részét, kénytelen volt a tudományos kiadványain spórolni.¹⁴ Erről még Münchenben tudomást szerzett Esterházy Pál. 1920. december 29-i, Berzeviczy Alberthez, a Magyar Tudományos Akadémia elnökéhez címzett levelét két nappal később több napilap is közölte. Ebben 250 000 koronát ajánlott fel szabad felhasználásra, ahogy fogalmazott, „*köteles adómat akarom leróni a magyar Génusz és annak legelőkelőbb képviselője, a Magyar Tudományos Akadémia iránt.*”¹⁵ Akciójával társadalmi mozgalmat indított, számos arisztokrata, nagypolgár és tudós adott még kisebb-nagyobb összegeket, bár az ő nagylelkű ajándékát meg sem közelítették. Orosdy Fülöp báró, második legnagyobb adakozóként, 100 ezer koronát szánt e célra. 1921 februárjában Berzeviczy arról tett jelentést, hogy az adományok összességében elérték a 2 millió koronát, amit elsősorban az MTA kiadványainak (szakkönyvek, illetve a Budapesti Szemle és a Történelmi Szemle) gyakoribb megjelentetésére kívánnak fordítani.¹⁶

Pál herceg nagyságrendileg kisebb, de fontos pénzadományt, 150 000 koronát juttatott a Szent István Akadémiának 1921-ben. Édesapja, Miklós herceg, még részt vett ennek a katolikus szellemiségű Akadémiának az alakuló ülésén 1915-ben, amikor társulatból tudományos intézménnyé váltak.¹⁷ Esterházy Pál az elnöknek, Apponyi Albert grófnak írt leveléből több napilap is idézett: „*A Szent István Akadémia működése iránt érdeklődvén, tudomásomra jutott, hogy sikeres tevékenységének legfőbb akadálya az anyagiakban való elégtelenség. Engedje meg tehát, hogy Nagyméltóságodnak az Akadémia elnöki székébe törtenként megválasztatása alkalmából, a Nagyméltóságod iránt érzett mély tiszteletnek megnyilvánulásaként, az Akadémiának szabad rendelkezésre 150.000 koronát ajánlhassak föl.*”¹⁸

Hasonló jóindulatot mutatott az egyetemek felé is. Horváth Gábor iratai között ma is megtalálható az a nyomtatott felhívás, amelyet a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karának egyetemi tanára, Concha Győző küldött el a titkárnak. A *Veszélyben a magyar tudomány!* címet viselő kiáltvány a magyar ér-

¹³ Püski 2008, 172.

¹⁴ Berzeviczy Albert elnöki megnyitó beszéde az MTA 81. közülésén. = *Akadémiai Értesítő*, 32. (1921) 156.

¹⁵ Az Ujság, 1921. január 1. 6.

¹⁶ Budapesti Hírlap, 1921. február 1. 2–3.

¹⁷ Budapesti Hírlap, 1915. november 30. 6.

¹⁸ Esterházy Pál Apponyi Albertnek, 1921. május 17. Budapesti Hírlap, 1921. május 20. 5.

telmiség képviselőit szólítja meg, s a Felső Oktatásügyi Egyesület és az aláíró 18 professzor nevében tanácskozára hívta az érdekelteket a tudományosság megmentésére a következő érveléssel: „*A magyar tudományos élet műhelyeiben, a laboratóriumokban, klinikákon és könyvtárakban megáll a bűvárlat, megbénul a tudományos munka és megszibbad az oktatás. Megszűnik nélkülözhetetlen kapcsolatunk a külföld tudományos haladásával, mert még közkönyvtáraink sem szerezhetik be a külföldi műveket. Szellemi munkásaink ellankadnak a reménytelen küzdelemben s tudományos színvonalunk alászáll.*”¹⁹ Concha abban kérte Horváth tanácsát, hogy meghívják-e a herceget – „*mint aki oly komoly tettekkel bizonyított érdeklődést tanúsított szellemi életünk színvonalon tartása iránt*” – a tanácskozássra vagy sem.²⁰ Nem ismert Horváth válasza, de az 1922 júniusában megalakult ún. Tudománymentő Bizottság még három éven át működött és sikeresen gyűjtött tudományos műszerekre, laboratóriumi felszerelésekre, könyvtárakra, fiatal tudósok támogatására.²¹

Pál herceg az egyetemek, illetve a saját egyeteme és a jogi kar segítségére másképpen, személyesebb formában gondolt. 1921 karácsonya előtt felkereste Angyal Pál dékánt, hogy a jól tanuló, de szegény joghallgatók között osszon szét 200 000 koronát. A dékán a Joghallgatók Segélyegyesületére bízta a feladatot.²² Esterházy 1924-ben történt fokozatszerzésekor megismételte adományát a jogász egyetemisták számára, 10 millió korona értékben.²³ Horváth Gábor ezekben az években folyamatosan kapcsolatban állt Angyallal, aki nemcsak a herceg tanulmányait felügyelte, hanem Horváth ügyvédi vizsgájára való felkészülésben is segédkezett.²⁴ A későbbiekben további támogatásban részesítette a pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemet olyan formában, hogy belépett a Baráti Egyesületbe, és 500 pengőt adományozott az egyetemnek.²⁵

Az 1930-as években a herceg tudományos célú támogatásai közül leginkább egy új, orvosi ösztöndíj alapítása számottevő,²⁶ elhatározására kétségkívül nagy hatással lehetett Szent-Györgyi Albert 1937-ben elnyert orvosi és fiziológiai Nobel-díja. 1938 elején egy 10 éves programot hirdetett meg, évenként 30 000 pengőt ajánlott fel fiatal kutató orvosoknak tudományos kutatómunkájuk támo-

¹⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Esterházy hercegi család levéltára (a továbbiakban MNL OL, E. cs. lt.), P 178 Horváth Gábor jogtanácsos iratai, 1. cs.

²⁰ Concha Győző Horváth Gábornak, Budapest, 1922. március 7. MNL OL, E. cs. lt., P 178. Horváth Gábor jogtanácsos iratai 1. cs.

²¹ Budapesti Orvosi Újság, 1925. június 25. 792–793.

²² Az Est, 1921. december 24. 6.

²³ Budapesti Hírlap, 1924. december 7. 9.

²⁴ Angyal Pál Horváth Gábornak, Balatonszemes, 1923. augusztus 14. és Budapest, 1923. november 14. MNL OL, E. cs. lt., P 178 Horváth Gábor jogtanácsos iratai, 1. cs.

²⁵ Dunántúl, 1937. november 26. 5.

²⁶ Püski 2008, 172.

gatására. A bíráló bizottságba olyan jeles személyiségeket kért fel, mint Johan Béla államtitkár, Korányi Sándor, Grósz Emil, Verebély Tibor, Herzog Ferenc, Szent-Györgyi Albert, de a döntést a beérkezett javaslatok alapján magának tartotta fenn.²⁷ Az *Orvosi Hetilap*ban Grósz Emil ismertette a program lényegét, kiemelve, hogy „Esterházy Pál már régebben foglalkozott azzal a tervvel, hogy az orvosi tudományos kutatómunka támogatására jelentékeny összeget fordít. ... Ezen hetekig tartó megbeszélés után 6 szakembert hívott meg együttes megbeszélésre, kikkel teljesen kidolgozott tervet közölt.”²⁸ Szent-Györgyi Alberttel valószínűleg szívélyes kapcsolatba kerültek egymással, legalábbis ezt jelzi a tudós egy 1940-es tréfás hangnemű levele:

„Inst. Med. Chem. Univ. Szeged
Főméltóságú Uram!

Szeged, 1940. január 10-én

Engedje meg, hogy a nagyszerű borért és szíves jókívánságaiért hálás köszönetet mondjak. Néhány év előtt angol barátaim társaságában meglátogattam Főméltóságod badacsonyi pincéjét és a borokat is végig kóstolgattuk, aminek eredménye az lett, hogy csak a legerélyesebb közbelépésemnek volt köszönhető, hogy barátaim a pincét elhagyták. Kijelentették, hogy életük hátralévő részét ott kívánják tölteni. Főméltóságod nagylelkűségével most a pincét otthonomba varázsolta és most azt tényleg sokáig nem kell elhagynom.

*Köszönetem ismételt kifejezésével maradok Főméltóságod
Igaz tisztelője:*

Szent Györgyi Albert”²⁹

A kiírt pályázatra 145 orvos, sőt, fizikus jelentkezett – nemcsak fiatalok, hanem professzorok is –, a bizottság 1938. április 11-én zárt ülésen döntött a herceg elnöklésével, a tervezett 30 000 pengőt 60 000-re emelték, amelyből 31 pályázó részesült. A benyújtott témák a legkülönbözőbbek voltak, a közegészségügytől – mint a tifusz terjedése – a szkizofrénia gyógyításáig, a szociálhigiénitől a halál kutatásáig. A nyertesek között egyetlen nőként Lengyel Júlia tanársegéd a mesterséges szívkiérleteivel vívta ki a zsűri elismerését.³⁰ A nagy érdeklődésre való tekintettel Pál herceg 1939-ben kibővítette az anyagi kereteket, s immár 120 000 pengő állt rendelkezésre, amelyből 45 kutatót jutalmaztak. 1940-ben 33 000 pengő támogatásban részesült 23 kutató.³¹ S bár 1941-re is meghir-

²⁷ Budapesti Hírlap, 1938. január 23. 2.

²⁸ Grósz Emil: Herceg Esterházy Pál adománya. *Orvosi Hetilap*, 1938. 4. sz. 91.

²⁹ Szent-Györgyi Albert Esterházy Pálnak, Szeged, 1940. január 10. MNL OL, E. cs. lt., P 146. Esterházy Pál iratai, 4. doboz

³⁰ Budapesti Orvosi Újság 16. (1938) 330. Magyarország, 1938. április 14. 5.

³¹ Magyar Nemzet, 1940. február 4. 13.

dették a támogatást, úgy tűnik, hogy a háború véget vetett a nagyvonalú programnak. Szent-Györgyi Albert sem sokáig ült a kuratóriumban, sőt, a hazai orvostudomány korifeusa, Korányi Sándor is a megbízatás alóli felmentését kérte 1940-ben a hercegtől, idős korára való tekintettel.³²

A művészetek mecenatúrája még közelebb állt Esterházy Pál hercegehez, mint a tudományé. Különösen szerette a zenét, tanulta is a kor egyik legismertebb zenetanáránál és zeneszerzőjénél, Járai Janetschek Istvánnál, aki 1920–1936 között a Zeneakadémia zongora-melléktanszak tanáraként működött. Kapcsolatukról ezt írták a *Zene* című folyóiratban: „Járai legjelentősebb műveinek forrását az Esterházy Pál herceggel való intim tanári és baráti összeköttetésben is kell keresnünk. Zeneszerzői kifejlődésének fénykorát ugyanis épp az a korszak jelzi, amikor a zeneíró, nagylelkű és zenét szorgalmasan művelő Esterházy Pál dr. herceg kismartoni, eszterházi és budai palotájában Járaitól tanult zongorát és orgonát, amikor Járai szinte Haydnnek egykori szerepét töltötte be ennél a művészek világában olyan nagy népszerűségnek örvendő főúri családnál. Ebből a kapcsolatból születtek Járainak legmodernebb darabjai, a Hubaynak³³ ajánlott nemesveretű hegedűszonáta, a sokszor szinte atonális gordonkaszonáta és a gracióz stílusban, archaizálóan kecses fuvolaszonáta.”³⁴ Járay István több zeneművét is a hercegnek ajánlotta, a kották ma is ott rejtőznek a levéltárban.³⁵ Sorsa és pályafutása a hercegnek is fontos volt, erről tanúskodik egy Horváth Gábor anyagában lévő aláíratlan levél (feltehetőleg Horváthtól), amelyben Járai támogatását kéri egy magas rangú személytől:

„Kegyelmes Uram!

nagyon kérlek, ne neheztelj jelen soraimért, de légy meggyőződve arról, hogy ha nem méltányos kérésről volna szó, nem is mernék nagy elfoglaltságod közepette zaklatni. A szegény Járai zenetanárról van szó. Most, hogy Őhercegsége zenekutatását ismét elkezdte, szereztem értesülést az ő nagy nyomoráról, amely főleg az által állott elő, hogy a véglegesítése még mindig nem történt meg. A neve európai hírű, kiválóságáról meggyőződhetsz, ha Hubaytól, vagy a Zeneművészeti Főiskola egyeteménél érdeklődsz. Ezen főiskola igazgatósága egyhangúlag ajánlotta már Járait a kinevezésre, de amint jól méltóztatol tudni, ennek a méltányos kérésnek Klebelsberg gróf kultuszminister³⁶ egy jobb ügyhöz illő következetességgel ellene szegült. Most arra kérnék Kegyelmes Uram, vedd Te Járait jóin-

³² Korányi Sándor Esterházy Pálnak, Budapest, 1941. január 14. MNL OL, E. cs. lt., P 146. Esterházy Pál iratai, 4. doboz.

³³ Hubay Jenő (1858–1937) zeneszerző, hegedűművész.

³⁴ Kozáky István: Egy hetvenöt éves élet margójára (Járai István). = *A Zene*, 25. (1943–1944) 12. szám, 179–181., itt 181.

³⁵ MNL OL, E. cs. lt., P 146 Esterházy Pál iratai, 10. doboz.

³⁶ Klebelsberg Kuno (1875–1932) miniszter, művelődéspolitikus.

dulatodba, s ha lehetséges, szólj érdekében egy-két jó szót Bethlen³⁷ miniszterelnöknél. Csak Klebelsbergnek ne tégy említést.

Jóságodat előre is nagyon köszönöm s midőn arra kérlek, hogy a Kegyelmes Asszonynál kézcsókomat jelentsed,
 vagyok Kegyelmes Uram mindenkor készséges híved,
 Eszterháza, 1923. szept. 24.³⁸

Pál herceg orgonán játszani még egy másik személyiségtől, Szokolczay-Riegler Ernő orgonaművész, zeneakadémiai főiskolai tanártól is tanult, akinek 1942. december végén azért szabadkozik, hogy „az alattomos sárgaság sajnos testileg nagyon levert, úgy hogy az elmúlt két hónap alatt még zongorázni sem volt energiám, eltekintve attól, hogy sokat kellett feküdnöm.”³⁹ De más neves zeneszerzőkkel is kapcsolatban állt a herceg. 1940-ben Weiner Leónak, ugyancsak a Zeneakadémia kiváló tanárának köszönte meg a zeneelméleti anyagot, amelyről egy gépelt másolatot is készíttetett magának.⁴⁰

A háború utáni években a kulturális intézmények is nehéz helyzetbe kerültek. 1924-ben a Magyar Királyi Operaház működéséhez hiányoztak az anyagi eszközök, ezért a társulat több társadalmi akciót indított, hogy elkerüljék az ún. B-listás elbocsátásokat, valamint, hogy meg tudják tartani a tervezett előadásokat. Bankokhoz és arisztokratákhoz fordultak, Pál herceget Márkus László főrendező kereste fel, hivatkozva a Magyar Tudományos Akadémia felé mutatott nagylelkűségére és a zeneszeretetére. A herceg rendszeresen látogatta az opera- és balettelőadásokat. 1924 októberében pedig valóban eljuttatott Horváth Gáborral 100 millió koronát a gazdasági igazgatónak, Csavojszky Vincének.⁴¹

Ezen kívül számos zenei eseményen, koncerten vállalt védnökséget, amely azt is jelentette, hogy valamilyen formában támogatta a rendezvényt. Az Országos Magyar Dalosszövetség által kétévente megrendezett dalárdaversenyeken többször is díszvédnök volt, így 1925-ben Sopronban, 1927-ben Szegeden, 1929-ben Debrecenben, ahol az ő ezüstserleg vándordíját adták át a második helyezetteknek.⁴² A Franz Schubert halálának 100. évfordulóján rendezett zenei ünnepségsorozatban védnökként működött közre.⁴³ 1931-ben Esterházy egy

³⁷ Bethlen István (1874–1946) miniszterelnök, politikus.

³⁸ Horváth Gábor ismeretlennek, Eszterháza, 1923. szeptember 24. MNL OL, E. cs. lt., P 178. Horváth Gábor iratai, 1. cs.

³⁹ Esterházy Pál Szokolczay-Riegler Ernőnek, Budapest, 1942. december 31. MNL OL, E. cs. lt., P 146. Esterházy Pál iratai, 4. doboz.

⁴⁰ Esterházy Pál Weiner Leónak, h.n., 1940. április 1. MNL OL, E. cs. lt., P 146. Esterházy Pál iratai, 4. doboz.

⁴¹ Magyarország, 1924. október 22. 11. Staud Géza: *A budapesti operaház 100 éve*. Bp., 1984.

⁴² Pesti Hírlap, 1925. augusztus 18. 10. Az 1927. augusztus 13–16. közötti szegedi verseny meghívója és programja ld. MNL OL, E. cs. lt., P 146 Esterházy Pál iratai, 5. doboz.

⁴³ Budapesti Hírlap, 1928. október 14. 17.

Steinway-zongorát ajándékozott a soproni Liszt Ferenc Zeneegyletnek, amit a fiatal francia Jeanne-Marie Darré zongoraművésznő avatott fel a soproni Kaszinóban adott hangversenyén, többek között a herceg részvételével, ahol többek között a már említett Járai István szerzeményeiből is játszott.⁴⁴ Az 1933-ban először megrendezett nemzetközi Liszt Ferenc zongoraverseny két héten keresztül zajlott a Zeneakadémián, Esterházy az egyik védnökként a második helyet elérő fiatal számára ajánlott fel 2000 pengő pénzdíjat, amit az orosz Mykyscha Taras nyert el, az első helyezett egyébként Fischer Annie lett.⁴⁵

A család Joseph Haydnhoz kötődő zenei hagyománya is többféle kötelezettséget rótt az Esterházyakra. A családot hosszú évtizedekig szolgáló nagy zeneszerző emlékét hűségesen ápolták Kismartonban és Eszterházán. Haydn születésének 200. évfordulója különleges ünnepekre is alkalmat adott 1932-ben. Budapesten nagyszabású Haydn-koncerttel készültek a jubileumra. Pál herceg ismét fővédnökként szerepelt, a *Teremtés* című oratóriumot a Filharmóniai Társaság adta elő Dohnányi Ernő vezényletével április 1-én az Operaházban.⁴⁶ A koncert nagyméretű plakátja több példányban is megvan a levéltárban.⁴⁷

Kismartonban Haydnnek egy új mauzóleumot kívánt állítani a herceg.⁴⁸ A zeneszerző 1820 óta a kismartoni Szűz Mária látogatása zárandoktemplom kriptájában nyugodott többedmagával. 1931-ben feltárták a sírt és hét személy csontjait agnoszkálták, köztük Haydnét, akinek viszont hiányzott a koponyája. Az exhumálás jegyzőkönyvét megszerezte a Hajnal István hercegi levéltárossal jó kapcsolatot ápoló Papp Viktor zenei író, kritikus, ekkoriban minisztériumi tanácsos és nyilvánosságra hozta.⁴⁹ Esterházy Pál kitartó erőfeszítésekkel próbálta megszerezni a koponyát a neves bécsi zenei egyesülettől, a Gesellschaft der Musikfreunde-től, amely azonban nem adta át az ereklyét. Így a köralakú, neobarokk mauzóleum ugyan elkészült az említett templom északi tornya alatt, benne Oskar Thiede bécsi szobrász díszes márványszarkofágjával, de az újratemetés nem történt meg.⁵⁰ Az 1932. június 1-re tervezett Haydn-ünnepségeket lemondták, a mauzóleumot pedig bezáratta a herceg.⁵¹ A művészek kiválasztását, a koncepció minőségét az is mutatja, hogy a sarkofág latin nyelvű feliratát is a lehető

⁴⁴ Pesti Hírlap, 1931. március 17. 13.; Magyarország 1931. március 8. 21.

⁴⁵ Pesti Hírlap 1933. május 19. 17.

⁴⁶ Budapesti Hírlap, 1932. április 2. 8.

⁴⁷ MNL OL, E. cs. lt., P 146. Esterházy Pál iratai, 10. doboz.

⁴⁸ Haydn koponyájának történetéről: Gerlinger Imre: Haydn koponyájának kalandos története. = *Lege Artis Medicinae* 19. (2009) 76–79., újabban Martin Krenn: „*Drum schaff den Schädel mir, den braven...*” *Der lange Weg des Haydn-Craniums von Wien nach Eisenstadt*. Eisenstadt, 2012 (Burgenländische Forschungen 104).

⁴⁹ Pester Lloyd, 1932. március 13. 9–10.

⁵⁰ Valkó Arisztid: Haydn emlékművek kivitelezői és mesterei. = *Művészettörténeti Értesítő*, 1963. 29–37., itt 33. és 37. (továbbiakban Valkó, 1963.)

⁵¹ Budapesti Hírlap, 1932. május 29. 5.

leggondosabban tervezték meg, itt két változat közül kellett választani, a szöveget Alföldi András, a Pázmány Péter Tudományegyetem archeológia tanára fordította latinra.⁵²

Kismarton mellett Eszterháza Haydn helyszíneit is bevonták az ünnepségsorozatba: a herceg Bory Jenő szobrászművésszel, a Képzőművészeti Főiskola tanárával készítette el Haydn bronz emléktábláját. Bory 1931 őszén utazott Eszterházára,⁵³ hogy szemrevételezze a környezetet, majd ezt írta a hercegnek: „*Hárich János levéltáros úrral a helyszínen a szükséges adatokat összegyűjtve, lefényképeztem a Muzsikaházat, s hozzávetőlegesen berajzoltam az emléktábla tervét arra a helyre, ahol azt elhelyezendőnek gondoljuk. Az emléktábla tehát az utca felőli részen, az épület sarkához legközelebb lévő két földszinti ablak között lenne. Az emléktáblát azon okból kellene ezen a falon elhelyezni, mert ez a fal nyugatnak néz, tehát déltől kezdve a tábla direkt napvilágítást kapna, s így annak plasztikus formái teljesen érvényesülnének. Ha azonban az épület északi falára tennénk, ahol az iskola bejárata van, direkt napvilágítást a mű csak nyáron késő délután kapna, ami művészi hatását károsan befolyásolná.*”⁵⁴ Bory összesen öt tervet nyújtott be,⁵⁵ végül az elsőt választotta Esterházy Pál, amelyről így szólt a szobrász véleménye: „*Az I. sz. terven a nagy zeneköltő profilban van ábrázolva, profilja a nap felé délnek néz; alatta a feliratú tábla, melyen az operának főhomlokzata volna ábrázolva, az 1784-ben megjelent kiadvány szerint. A portrét egy erősen plasztikus rokokókeret övezné, melyben zenélő alakok vannak elhelyezve, s a keret homorulatában hangjegyek röpködnek, fent koronázásul a hercegi címer. Az egész mű egy darab bronzöntvény volna. (Egy darab márványból a tervet megvalósítani igen nehéz lenne.)*”⁵⁶

A költségeket 12 000 pengőre becsülte a szobrász. A mű megformálásához a László főmérnök által készített fotókat küldtek neki olyan családi tulajdonban lévő festményekről, amelyeken Haydn és az Operaház volt látható.⁵⁷ Az emlékmű tehát az eszterházai Muzsikaház falára került, oda, ahol a zeneszerző lakott, a következő felirattal: „*E házban lakott 1766–90 tájt Haydn József, az Esterházy hercegi család zenekarának három évtizeden át volt karmestere. E mulandó falak között alkotó a nagy zeneköltő sok halhatatlan művét. Midőn a világ népei*

⁵² Hárich János a Hercegi Központi Igazgatóságnak, Budapest, 1932. február 11. MNL OL, E. cs. lt., P 114. A levéltárra vonatkozó iratok J1 köteg.

⁵³ Horváth Gábor Hárich Jánosnak, Párizs, 1931. október 15. MNL OL, E. cs. lt., P 114 A levéltárra vonatkozó iratok J1 köteg.

⁵⁴ Bory Jenő Esterházy Pálnak, h.n., d.n. MNL OL, E. cs. lt., P 114 A levéltárra vonatkozó iratok J1 köteg.

⁵⁵ Valkó 1963. 33.

⁵⁶ Bory Jenő Esterházy Pálnak, h.n., d.n. MNL OL, E. cs. lt., P 114. A levéltárra vonatkozó iratok J1 köteg.

⁵⁷ Hárich János Esterházy Pálnak, Budapest, 1932. április 12. MNL OL, E. cs. lt., P 114. A levéltárra vonatkozó iratok J1 köteg.

1932-ben születésének 200 éves évfordulóján babérral övezték a Haydn nevet, az örökség harmónia nemesszívű mesterének emlékére létesített e tábla. Őszinte kegyelele jeléül Esterházy Pál herceg”.⁵⁸ A táblát 1932. szeptember 25-én vasárnap délután leplezték le a soproni Liszt Ferenc Zeneegyesült énekkara közreműködésével.⁵⁹

2. kép. A Haydn-emléktábla Eszterházán

A két világháború között több középület belső díszítése is Pál hercegnek köszönheti létrejöttét. Első helyen az Országos Levéltár historizáló stílusú palotáját kell említeni, az 1913–1923 között emelt épületen a kor legkiválóbb művészei dolgoztak. Köztük Dudits Andor festőművész,⁶⁰ aki az előcsarnokok és termek nagy történelmi freskóit készítette 1925 és 1929 között, ehhez pedig az előtanulmányokat Kismartonban és Fraknón végezte.⁶¹ Mivel a nádorok levéltárai a későbbi Országos Levéltár fontos részét képezték, ezért azt a jelenetet is megfestette Dudits, amikor Esterházy Miklós nádor a rendek jelenlétében átvette Illés-házy István özvegyétől, Pálffy Katától az ország iratait 1625-ben, és fogadalmat tett ezek megőrzésére. Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter így

⁵⁸ Pesti Hírlap, 1932. szeptember 11. 18.

⁵⁹ Budapesti Hírlap, 1932. szeptember 24. 9.

⁶⁰ Személyéhez ld. Reisz T. Csaba bejegyzését: http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/dudits_andor_festomuvesz_emlekezete (letöltés: 2019. január 22.)

⁶¹ Budapesti Hírlap, 1924. augusztus 23. 8.

számolt be a falfestmények jelentőségéről: „*Levéltárunk ezeréves történelmünk nyolc századának írott emlékeit őrzi. Gondolattársulás révén tehát éppen e Levéltár csarnokai voltak alkalmasak arra, hogy képsorozattal mutassuk be művelődésünk történeti fejlődését, ennek kimagasló mozzanatait. Így jött létre 1924-től 1929-ig Dudits Andor freskó-ciklusa, amelynek költségeihez József királyi herceg és Esterházy Pál herceg, meg közgazdasági életünk egy magát megnevezni nem kívánó tagja is hozzájárult.*”⁶² Duditsot 1931-ben Corvin-koszorúval tüntették ki a több mint 30 szekkő elkészítéséért. A kutatóterem üvegmennyezete és a freskók, köztük az Esterházy Miklóst ábrázoló is, 1945-ben elpusztultak.⁶³

A herceg másik ilyen jellegű támogatása – összefüggésben sportszeretetével, hiszen rendszeresen tornázott és teniszezett – a Magyar Királyi Testnevelési Főiskola felé irányult. A felsőoktatási intézmény meghívásainak már többször is eleget tett, például 1935 tavaszán részt vett a főiskola kápolnája felszentelésén.⁶⁴ Ekkoriban fogott hozzá az aula monumentális freskójához Ungváry Sándor festőművész. Bár a vállalkozásra szóbeli megállapodást még Dudits Andorral kötött Klebelsberg Kuno, a miniszter halálával ezt érvénytelennek tekintették utódai, így került sor Ungváry megbízására.⁶⁵ Az 1925-ben alapított felsőoktatási intézmény a Győri utcában, a Hauszmann Alajos által tervezett épületben kapott helyet, ahonnan elköltöztették a Polgári Iskolai Tanárképzőt Szegedre. Ungváry az Esterházy Pál adományozta 40 000 pengőből 1935-ben kezdte meg a falak kifestését.⁶⁶ A sporttörténeti képek körüli keretben „*a főiskolával vonatkozásban álló személyek, és hatóságok címerét örököltette meg Ungváry Sándor*”,⁶⁷ Horthy Miklósét, Esterházy Pálét és Klebelsberg Kunoét, mint a főiskola alapítóját. Az avatási ünnepségen 1936. november 26-án Szukováthy Imre igazgató a főiskola jubileumi emlékérmével tüntette ki Pál herceget. Hóman Bálint kultuszminiszter beszédében Esterházy Pált állította példaként a hallgatóság elé, mint olyan mecénást, aki „*saját személyében tett tanúságot ennek az elvnek a helyességéről és egyben biznyságot arról, hogy megérti a régi magyar főurak kötelességét és igyekszik azt a maga lelkesedésével teljesíteni*”.⁶⁸

Esterházy Pál egy érdekes akciója volt a kőszegi Jurisics-vár elajándékozása. 1927-ben Hajnal István levéltárosnak kellett egy összeállítást készíteni a vár történetéről és szerepéről az Esterházy család életében. A várat még Esterházy Pál

⁶² Gróf Klebelsberg Kuno: A gyűjtemény-egytemek. = *Budapesti Szemle*, 643. (1931), 339–340.

⁶³ *Archivum Regni – Regnum Archivi. A Magyar Országos Levéltár palotája*. Szerk. Érszegi Géza. Bp., é. n. 6.

⁶⁴ *Sport hírlap*, 1935. március 20. 7.

⁶⁵ Reisz T. Csaba bejegyzése: http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/dudits_andor_festomuvesz_emlekezete (letöltés: 2019. január 22.)

⁶⁶ *Sport hírlap* 1935. október 26. 7.

⁶⁷ *Budapesti Hírlap*, 1936. november 27. 8.

⁶⁸ *Budapesti Hírlap*, 1936. november 27. 8.

nádor szerezte meg a 17. század végén, s ahogy Hajnal megállapította, „*nem tartozik a Hercegi Ház legősibb birtokai közé. A vár fontosabb történeti szerepe még a hercegi tulajdonba való átvétel előtt játszódott le [...], mélyebb történeti vonatkozások nem fűzik a Hercegi Ház történetéhez. Tudtommal mint állandóbb hercegi rezidencia sem szerepelt soha.*”⁶⁹ Nyilvánvalóan Hajnal véleménye hatására is igyekezett a herceg értelmes funkciót keresni a nem túl jó állapotban lévő várnak, s így 1931. április 30-án a honvédségnek ajándékozta. Gömbös Gyula honvédelmi miniszter a háláját fejezte ki és megindultak a tárgyalások a hitbizományi bíróságtól nyerendő jóváhagyásért.⁷⁰ A honvédség elsősorban egy üdülőttelep kialakítását tervezte a tiszteknek, de 1932-ben egy zászlóaljat helyeztek oda.⁷¹ Az elajándékozással megszűnt a várkapolna és ezzel az ott tartott alapítványi misék is.⁷²

3. kép. Hóman Bálint felavatja a Testnevelési Főiskola auláját,
a sarokban Esterházy Pál
(*Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató*, 1936. 897.)

⁶⁹ Hajnal István Esterházy Pálnak, Budapest, 1927. november 2. MNL OL, E. cs. lt., P 114. A levéltárra vonatkozó iratok J1 köteg.

⁷⁰ Pesti Hírlap, 1930. november 11. 8.

⁷¹ Kis Újság, 1932. szeptember 27. 6.

⁷² Esterházy Hercegi Hitbizomány Központi Igazgatósága Hárich Jánosnak, Sopron, 1932. február 29. MNL OL, E. cs. lt. P 114. A levéltárra vonatkozó iratok J1 köteg f.1653–1654.

A képzőművészet szeretete és a művészek pártfogása a hercegi család mecenatúrájának szintén kiemelkedő vonása. Az 1861-ben alakult Képzőművészeti Társulatnak⁷³ Esterházy Pál Antal herceg 1863-tól a haláláig a védnöke és pártfogó tagja volt, 8 000 forinttal járult hozzá az egyesület tőkéjéhez.⁷⁴ Pál a dédapja példáját követhette, amikor 1927-ben maga is belépett az Országos Magyar Képzőművészeti Társulatba, sőt, a választmányába is bekerült. Ugyanebben az évben a Műcsarnok őszi tárlatának vásárán kb. három tucat képet vásárolt a kiállított képekből: 12 képet Bosznay Istvántól, háromat Burghardt Ferentől, egyet Váradi Gyulától és 16 festményt fiatal művészekről, összesen 30 ezer pengő értékben. Rábeszélésére a Nemzeti Kaszinó tagjai is vettek műalkotásokat.⁷⁵ 1936-ban a Társulat fennállásának 75. évfordulója alkalmából tartott díszülésen – megemlékezve a mecénás Esterházy családról – tiszteleti taggá választották a herceget Hóman Bálinttal és Wlassics Gyulával egyetemben.⁷⁶ Esterházy Pál ekkor határozta el, hogy hosszabb távon és rendszeres formában is támogatni fogja a képzőművészeket, erről írt a Társulat elnökének, Glattfelder Gyulának:

„Nagyméltóságú és Főtisztelendő Megyéspüspök Úr! Kegyelmes Uram!

Az Országos Magyar Képzőművészeti hetvenötéves fennállása alkalmából rendezendő díszülésre szóló meghívót őszinte köszönettel vettem kézhez.

E szép és örvendetes jubileumnak családommal kapcsolatos jelentőségéről most nem kívánok megemlékezni, valamint a Társulatnak a magyar képzőművészet s ezen keresztül nemzetünk kultúrájában betöltött nagy és döntő szerepéről sem. Ez a nemes és szép feladat legyen továbbra is az arra illetékes szakírók becsvágának célja.

Én most csupán arról a sok és tiszta örömről, magasabbrendű élvezetről kívánok megemlékezni, amelyeket a Társulat kiállításai számomra jelentettek. Nehéz gazdasági és egyben nagy felelősséggel összekötött teendőim között a legnemesebb pihenést, lelki üdülést képezte számomra a Társulat minden egyes kiállítása, s ép azért sietek is örvendező szívvel köszönteni Excellenciádat, mint a jubiláló társulat méltó Elnökét, aki áldásos főpásztori működésének szintén jubileumi évét ünnepli. E kettős jubileumban magasztos szimbólumot látok; azt, hogy az Egyház, amely a művészeteknek mindenkor nemes támogatója volt, azokat szellemével állandóan és termékenyítően irányította is.

⁷³ Nagy Ildikó: *Aranyérmek, ezüstkoszorúk, Művészkultusz és műpártolás Magyarországon a 19. században*. Szerk. Nagy Ildikó. Bp., 1995. 241. (továbbiakban *Aranyérmek, ezüstkoszorúk*, 1995.)

⁷⁴ Sinkó Katalin: A művészi siker anatómiája 1840–1900. In. *Aranyérmek, ezüstkoszorúk*, 45.

⁷⁵ Az Est, 1927. november 17. 8.

⁷⁶ Budapesti Hírlap, 1936. június 13. 12.

Szívből köszönöm tehát Excellenciádnak, valamint a Képzőművészeti Társulat egyetemének a tiszteleti tagságra való emeléssel csekélységem iránt megnyilvánuló oly megtisztelő bizalmát s ígérem, hogy a Képzőművészeti Társulat ügyének, bár szerény, de mindenkor hűséges munkása leszek. Ennek külső megnyilvánulása gyanánt van szerencsém Excellenciáddal közölni, hogy a Képzőművészeti Társulat nemes céljaihoz öt éven keresztül évi 3 000 pengős díj kitűzésével kívánok hozzájárulni és az erre vonatkozó részletesebb feltételeket Excellenciád nagybecsű közreműködésével, később szándékozom megállapítani.

Adja a Mindenható kegyelme, hogy Társulatunk a múlt nemes hagyományai által kijelölt úton tovább haladva, a magyar Géniusz világát átölelő hatalmának, nemzetünk törhetetlen élni akarásának s a dicső és jobb jövő megvalósulásának legyen továbbra is hatékony tényezője.

Ily ünnepi gondolatokkal és érzelmekkel eltelve, kérem Excellenciádat, fogadja őszintén érzett kiváló tiszteletem kijelentését.

*Esterházy Pál herceg*⁷⁷

A díj a Képzőművészeti Társulat téli éves tárlatának a legjobb három művészt kívánta jutalmazni. A főbb irányvonalak szerint csak olyan alkotásokkal lehetett pályázni, amelyek még nem voltak kiállítva. Egy bírálóbizottság három alkotást terjesztett fel a herceg elé, aki döntött az az évi nyertesekről. A díjat nem lehetett megosztani és az alapító elővételi jogot tartott fenn a kitüntetett mű megvásárlására.⁷⁸ A Társulat Esterházy Pál nagylelkűségét azzal a figyelemességgel igyekezett meghálálni, hogy 1937-ben a Műcsarnok biedermeier kiállításán a hercegi ház 250 éves fennállásának megünneplésére kiállították Borsos József Esterházy Pál Antalt ábrázoló képét⁷⁹ a díszteremben, amelyet egyébként Pál herceg kölcsönzött a számukra.⁸⁰

A díjak kiosztására először 1937-ben került sor, 1942-ig minden évben meghirdették a pályázatot. Az 1937-es és 1941-es tárlatok nagyméretű plakátjai megvannak a levéltárban, az előbbi sárga-kék színei és a hatalmas hercegi címer, valamint a felirat (Herceg Esterházy Pál jubileumi emlékdíjának első pályázatával) is jelzi az Esterházyak érdekeltségét.⁸¹ 1940-ben bejelentette a herceg, hogy a Társulat 80. születésnapjára kibővíti a programot és három új művészeti díjat alapít magyar történelmi festészeti, magyar életkép festészeti és szobrászati kategóriákban. Egyben megemelte a díjak összegét 5 000 pengőre és vigaszdíjakat

⁷⁷ A levelet közölte a Budapesti Hírlap, 1936. június 17. 11.

⁷⁸ Budapesti Hírlap, 1936. szeptember 15. 10.

⁷⁹ Borsos festményéről ld. *Borsos József festő és fotográfus*. Szerk. Veszprémi Nóra és Szücs György. Bp., 2009. 122.

⁸⁰ Budapesti Hírlap 1937. december 7. 10.

⁸¹ MNL OL, E. cs. lt., P 146. Esterházy Pál iratai, 10. doboz

is meghirdettek, tehát 1941-től már összesen 24 000 pengő értékben osztottak el ismeréseket.⁸² A következő táblázat a hat év díjazottait sorolja fel:

Év	Díjazottak
1937	Burghardt Rezső Páholyban olajfestmény (3000 pengő) ⁸³
1938	Szemerey Zoltán Hajdú olajfestmény (3000 pengő) ⁸⁴
1939	Horváth József Tükör előtt vízfestménye (3000 pengő) ⁸⁵
1940	Unghváry Sándor Gizella királyné festmény (3000 pengő) ⁸⁶
1941	– történelmi kompozíció kategória – Szopos Sándor Mádéfalvi veszedelem festmény (5000 pengő) – magyar életkép kategória – Haranghy Jenő, Debreceni nagyvásár a 18. században (5000 pengő) – szobrászati kategória – Kalotai Ottó Az árvíz kútszobor (5000 pengő) – jubileumi emlékdíj – Feszty Masa, Boldogasszony magyar szentekkel (3000 pengő) ⁸⁷
1942	– magyar történelmi festészeti kompozíció kategória – bacsai Szánthó Mária Rege a csodaszarvasról (5000 pengő) – szobrászati kompozíció kategória - Farkas Béla Kiűzöttek (5000 pengő) – szobrászat akt kategória – Gáldy Lajos Kútfigura (5000 pengő) ⁸⁸

1942 után azonban nem hirdették meg a díjat többet, az okokat egy személyes hangulatú levélben sorolta Bosznay István festőművésznek, magyar királyi kormányzófőtanácsosnak: „Nagyon köszönöm az évforduló alkalmával küldött szíves jókívánatait, s azokat a magam részéről is a legjobbakkal viszonyozom az elkövetkező új esztendőre... Karácsony előtt sikerült egy délelőttre kiszaladnom a Műcsarnokba. Kissé sajnálom már, hogy a múlt évi sok támadás miatt a jövő évre nem tűztem ki semmiféle díjat, mert attól tartok, hogy ennek folytán a kiállításokon csak kisebbszerű művek lesznek majd láthatók. Máris töröm a fejemet valamilyen újabb terven...”⁸⁹

⁸² Magyar Nemzet, 1940. március 6. 8.

⁸³ Budapesti Hírlap, 1937. február 19. 8.

⁸⁴ Budapesti Hírlap, 1938. február 27. 12.

⁸⁵ Budapesti Hírlap, 1939. február 24. 8.

⁸⁶ Ujság, 1940. január 13. 9.

⁸⁷ Pesti Hírlap, 1941. március 22. 7.

⁸⁸ Pesti Hírlap, 1942. április 26. 7.

⁸⁹ Esterházy Pál Bosznay Istvánnak, Budapest, 1942. december 31. MNL OL, E. cs. lt., P 146. Esterházy Pál iratai, 4. doboz

4. kép. Szánthó Mária festőművész Csodaszarvas című festménye és a művésznő a műtermében (Film, Színház, Irodalom, 1942. május 8.)

A díjak anyagi költségeinek viselésén túl még képeket is vásárolt Esterházy, például 1937-ben Domián Árpád *Múlt és jövő* című olajfestményét 2000 pengőért, 1940-ben közel 10 000, 1941-ben pedig további 15 000 pengő értékben más műtárgyakat.⁹⁰ Az egyik festőnő, Barabás Gizella, köszönőlevelet is küldött a hercegnek a *Mi Balatonunk* című akvarellje megvételéért.⁹¹ A művészekkel sokszor személyes kapcsolatot ápolt a herceg. Levelezésében van erre egy érdekes példa:

„Kedves Grófnő!

A napokban kaptam meg e hó 2.-áról keltezett szíves sorait és sietek megnyugtattani, hogy Komáromi-Kacz Endrének segítségére siettem még Grófnő levelének kézhezvétele előtt.

A szegény művész hosszú ideig súlyos állapotban feküdt az új Szent János Kórházban, de érdeklődésemre épp a napokban jelentették, hogy e hét végére már felgyógyulva visszatérhet családjá körébe.

Grófnőt bizonyára érdekelni fogja, hogy a művész házaspár egyetlen leánya is szintén igen tehetséges, s az idei téli tárlaton vettem meg egypár igen sikerült vízfestményét.

Talán szabad hinnem, hogy soraim Grófnőt megnyugtatták, s ebben a reményben.”⁹²

Komáromi-Kacz Endrét egyébként már korábban ismerte Esterházy, 1928-ban megrendelt tőle egy festményt Beethoven 1802-es maratonvásári hangversenyéről. A szokatlanul nagyméretű alkotást a Műcsarnok 1928. év végi téli tárlatán mutatták

⁹⁰ Budapesti Hírlap, 1937. február 19. 8. Pesti Hírlap, 1941. március 22. 7.

⁹¹ Barabás Gizella Esterházy Pálnak, h. n., d. n. MNL OL, E. cs. lt., P 146. Esterházy Pál iratai, 4. doboz

⁹² Esterházy Pál Béli Mária Emmának, h. n., 1940. február 14. MNL OL, E. cs. lt., P 146. Esterházy Pál iratai, 4. doboz

be.⁹³ Máskor a műhelyükben keresett fel művészeket Esterházy Pál és munka közben figyelte őket, 1941 júniusában Kézdi-Kovács László festőt a Rómaifürdő-telepen, Ambrózy Sándor szobrászművészt Bálvány-utcai műtermében látogatta meg.⁹⁴

Végül a művészeti jellegű mecenatúra területéről visszakanyarodhatunk Esterházy Pál gimnáziumi tanulmányainak színteréhez, a pesti piaristákhoz. A herceg nem feledkezett el az alma materről, és amikor megkeresték egy-egy ötlettel, szívesen adakozott. 1926-ban Vörösmarty Mihálynak, az iskola egykori diákjának, a *Zalán futása* című eposza centenáriuma alkalmából tervezte emléktábla állítását a gimnázium vezetése. Ennek a teljes költségét, azaz a szobrászművész, Damkó József tiszteletdíját (20 millió korona), a betűvésést (400 500 korona), a szállítást (100 000 korona), a festőt (100 000 korona) és a kőművest (983 000 korona) a herceg állta.⁹⁵ Kisparti János igazgató 1926. március 6-án hívta meg Pál herceget a tábla felavatási ünnepségre, amelyet 1926. március 15-én rendeztek meg. A nyomtatott programra Esterházy Pál sajátkezűleg írta be, hogy ő fog beszédet mondani az igazgatót követően.

Ennek a gépelt, pirossal korrektúrázott változata megmaradt:

„Nagyságos és Főtisztelendő Rendfőnök Úr!

Főtisztelendő Tanári Kar!

Tisztelt Közönség!

Igen köszönöm a személyemről való megemlékezést. Örömmel működtem közre e művészi alkotás létrehozásánál, mert úgy érzem, hogy a mostani szomorú időkben különös fontossággal bír a nemzet nagyjainak kultusza. Vörösmarty szelleme most egy szétdarabolt országra tekint le. Ha azonban a mi nemzedékünk is oly csendes, de odaadó szeretettel munkálja az ország érdekeit, mint aminővel Vörösmarty és kortársai szolgálták földi életükben hazánk ügyét, nincs veszve a nemzet jövője.

Ebben a reményben, szívből kívánom, hogy a nemes tanítórend az ifjúság sok-sok nemzedékét gyűjtse ez emléktábla köré, s mutassa Vörösmarty költészetén keresztül nemcsak a régi dicsőséges múlt képét, hanem ébren is tartsa a fényesebb, szebb és boldogabb jövő reményét az ifjúság lelkében. Adja a jó Isten, hogy a szenvedő magyarságot átható sok és nemes vágyból mielőbb édes valóság legyen.

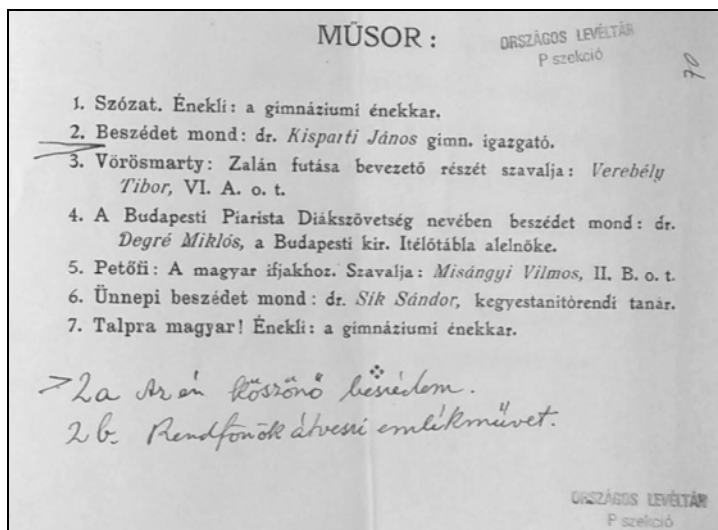
Arra kérem nagyságodat, mint hazánk kultúrájában oly kimagasló kegyes tanítórend ezidei fejét, méltóztassék az emlékmű leleplezésére engedélyt adni.”⁹⁶

⁹³ Budapesti Hírlap, 1928. december 16. 21.

⁹⁴ Film Színház Irodalom, 1941. június 20. és 1941. június 27.

⁹⁵ Kisparti János, a Budapesti Kegyesrendi Gimnázium igazgatója Horváth Gábornak, Budapest, 1926. április 24. MNL OL, E. cs. lt., P 178. Horváth Gábor jogtanácsos iratai, 2.cs.

⁹⁶ Kisparti János, a Budapesti Kegyesrendi Gimnázium igazgatója Esterházy Pálnak, Budapest, 1926. március 6., az ünnepség hivatalos meghívója, Esterházy Pál beszéde, MNL OL, E. cs. lt., P 146. Esterházy Pál iratai, 1. doboz.

5. kép. A Vörösmarty-emléktábla leleplezése ünnepi programja
Esterházy Pál jegyzeteivel (EP iratai)

Vörösmarty Mihály márvány emléktáblája a mai napig megvan a Piarista Gimnázium első emeleti dísztermében Széchenyi Istvánéval együtt, akiét 1928-ban készítette el ugyancsak Damkó József.⁹⁷

6. kép. Vörösmarty Mihály emléktáblája
a budapesti Piarista Gimnáziumban

⁹⁷ Budapesti Hírlap, 1928. november 4. 12.

ÖSSZEGZÉS

A Magyarország történetét képeken keresztül bemutató kötet egyik fejezete a két világháború közti arisztokrácia életét szinte felhőtlenül láttatja, a fotók idilli képet mutatnak egy letűnt világról.⁹⁸ Esterházy Pál bállokba és koncertekre járt, sokat utazott külföldön, sportolt és vadászott és Daimler autómobilt vásárolt magának.⁹⁹ Ugyanakkor a maga eszközeivel enyhíteni igyekezett a háború utáni Magyarország társadalmi bajait. Itt most nem esett szó a hitbizomány megreformálásáról, a birtokpolitikáról, a modern gazdasági birodalom kiépítéséről – olyan ékkövekkel, mint a kapuvári húsgyár, a dombóvári hengermalom, a dunántúli fűrésztelepek –,¹⁰⁰ amelyek a mecénási szerepkör alapját képezték, sem pedig a karitatív jellegű támogatásokról.

Klebsberg Kuno 1928-as költségvetési beszédében összefoglalta, hogy a művészetek területén milyen állami kötelezettségek vannak: „összesen 4 743 000 pengőt emészt fel négy művészeti iskolánk fenntartása – a képzőművészeti, a zeneművészeti főiskoláé, a színművészeti akadémiáé és az iparművészeti iskoláé. Az állami színházak 3 075 000 pengőt kapnak, amihez járul még az Operaház zenekarának céljaira 50 000 pengő a zenei javadalmakból. Irodalmi célokra 122 000 pengő, a műemlékek fenntartására pedig 61 000 pengő szolgál. Ha mindezeket az összegeket levonjuk és ezenkívül még a 14 000 pengőt kitevő személyi járandóságokat is, akkor évente összesen 273 000 pengő marad a művészetek támogatására.”¹⁰¹

Esterházy Pál fent részletezett támogatásait a két világháború közötti magyar állam itt felsorolt kiadásaihoz érdemes és lehet viszonyítani. Mindezen tények alapján leszűrhető, hogy a herceg sokszor állami feladatokat vállalt magára, amikor egy-egy nagyobb összeggel kíségetett egy kulturális vagy tudományos intézményt (Magyar Tudományos Akadémia, Operaház). Orvosi és képzőművészeti ösztöndíj programjai is egyedülállónak bizonyultak összegük nagyságát és stabilitásukat tekintve. A hosszabb távú gondolkodást azonban megakadályozta a II. világháború, majd az azt követő rendszerváltozás. Esterházy Pált a Mindszenty-per egyik vádlottjaként 1949 elején 16 év fegyházra ítélték, ahonnan 1956-ban a forradalom idején szabadult ki. Élete utolsó három évtizedét Svájcban, emigrációban töltötte, Zürichben hunyt el 1989. május 25-én.¹⁰²

⁹⁸ Magyarország története képekben. II. kötet. A két világháború között. Szerk. Gyurgyák János. Bp., 2008. 142–157.; Gyáni Gábor: *Hétköznapi élet Horthy Miklós korában*. Bp., 2006. 24–27., 46–47.

⁹⁹ Molden 1999, 122–133.

¹⁰⁰ Gaál László: Az Esterházy hercegi hitbizomány gazdálkodása, 1930–1940. = *Agrártörténeti Szemle*, 13. (1971) I. rész 86–127., II. rész 14. (1972) 475–518.

¹⁰¹ Gróf Klebsberg Kuno: A magyar művészet, mint nemzeti erőforrás. = *Pesti Napló*, 1928. július 29. 1.

¹⁰² Lütgenau 2008, 21–22.

Az alábbiakban közre adom Horváth Gábor titkár életrajzi vázlatát, amelyet 1936-ban állított össze Esterházy Pálról. Bár az irat nincs befejezve, adatok hiányoznak belőle, ennek ellenére jó áttekintés a fentiekben részletezett témához.

FORRÁS

„Horváth Gábor életrajza Esterházy Pál hercegről 1936-ból”¹⁰³

Esterházy Pál herceg magyarországi hasonnevű nagy nádorától alapított hitbizomány ura, született Kismartonban, 1901. március 23-án. Elemi és középiskolai tanulmányait részint magán úton, részint a Budapesti Kegyesrendi gymnasiumban végezte el. Egy évet a bécsi Handelsakadémiában tölt a kereskedelmi ismeretek elsajátítása végett, s mint a főiskola hallgatóját érte atyjának, Miklós hercegnek váratlan gyorsasággal bekövetkezett korai halála. Alig 19 éves korában nagykorúsíttatván, mint tizenkettedik hitbizományos herceg átveszi a két nagy Esterházy nádor által alapított vagyon birtokát. A világháború, s a magyarországi kommunizmus által előidézett rendkívüli nehéz viszonyok között folytatja, hitbizományának vezetése mellett, egyetemi tanulmányait előbb Münchenben, majd Budapesten. Ez utóbbi egyetemen kitüntetéses szigorlatok után megszerzi az állam, majd jogtudományi doktori értekezése: A szövetkezeti alapgondolat és viszonya az utolsó évtized magyar törvényeihez a szigorúságáról híres Magyary¹⁰⁴ professzor bírálata szerint: Igen nagy készséggel és szép nyelvezettel írt jeles dolgozatot. Kíváncsinos volna, hogy kibővítve, a szerző könyv alakjában is kiadja.

Egyetemi tanulmányainak befejezése után teljes erővel és lelkesedéssel vagyonának korszerű fejlesztésével foglalkozik, s bár testvéreivel atyja magánvagyonára alapján ... [kipontozva!] kat. holdat tömegel ki hitbizományából, melyet a földbirtok reform is még ... [kipontozva!] csökkent, – birtokait, európai fogalmak szerint is, mintaszerűekké fejleszt. Nagy anyagi áldozatokkal a Hanyaságban ... [kipontozva!] kezd, s ezzel kapcsolatosan ... [kipontozva!] új, modernül felszerelt majort létesít. Házi kezelésű birtokait bérletek visszavételével nagyobbítja, s ... [kipontozva!] szinte rekord színvonalra emeli. Eszterházában létesített növénynevelője egész Európában ismertté lett. Mezőgazdasági ipari létesítményei közül kiemelkedik a kapuvári húsgyár, mely ... [kipontozva!] családnak nyújt megélhetést, s melynek termékeit már egész Magyarországon ismerik. Jelentős alkotásai még a dombóvári uralom, valamint az endrédi sajtógyár. – Erdőüzemeiben nagy változást idéz elő az a körülmény, hogy a kaposvári bér-erdészetet is házi kezelésbe veszi, úgy hogy egész erdőbirtoka visszakerül saját kezelésbe. E téren különben legnagyobb létesítménye a lenti-i és rédcisi fűrésztelepek, melyek nemcsak modern technikai berendezésekkel, de az alkalmazottakkal kapcsolatos szociális gondoskodásukkal is kitűnnek.

Külön kell felemlíteni, hogy mint az ország legnagyobb kegyura, a kegyurasága alá tartozó közel 100 templom fenntartásáról a legnagyobb bőkezűséggel gondoskodik a hitélet terén elmaradt zalai lakosság részére.

... [kipontozva!] lelkészségeket létesítette Csornán az új templom építéséhez ... [kipontozva!] pengővel és ... [kipontozva!] adománnyal járult hozzá.

¹⁰³ MNL OL, E. cs. lt. P 114. A levéltárra vonatkozó iratok 39. doboz Kutatási csomagok A. köteg

¹⁰⁴ Magyary Zoltán (1888–1945) jogtudós, egyetemi tanár.

Nagy gazdasági elfoglaltsága mellett időt talál a tudomány, művészet, irodalom támogatására. Íme néhány adat: A világháború nyomán előállott pénzügyi krízis a Magyar Tudományos Akadémiát is az anyagi válság szélére juttatta, amelyből Esterházy Pál herceg 250 000 koronás adománya segítette ki (1921). Jelentősen támogatta a Szt. István Akadémiát (1921-ben 150 000 K), a Petőfi Társaságot ... [kipontozva!]. Nagy áldozatkészséggel lehetővé tette Esterházy Miklós nádor kormányzattörténeti iratainak kiadását (1930), valamint a világ szakkörei előtt méltó feltűnést keltő, ugyancsak Miklós nádor török iratainak publikálását (1932). – Tudományos társaságokat ... [kipontozva!]

A képzőművészet támogatása nála nemcsak családi tradíció, de lelki szükséglet és szenvedély is. Elég legyen e tekintetben az Országos Levéltár dísztermében a levéltár alapítását ábrázoló freskóra, a Testnevelési főiskola dísztermének egész falazatát betöltő monumentális festményre (1936), a fejedelmi pompájú Haydn síremlékre Kismartonban, az eszterházi Haydn domborműre hivatkozni. – 1924-ben a válságba jutott Budapesti Operaházat segítette ki jelentős adománnyal. Állandó művásárlásaival pedig a képzőművészek anyagi gondokkal küzdő osztályát is támogatja. Külön felemlítést érdemel, hogy 1930-ban a kőszegi Jurisich várat ingyen átengedi a magyar hadsereg céljaira.

Közismertek a jótékonyság terén hozott nagy áldozatai: 1928-ban a Magyarországi Hírlapírók Nyugdíjintézetét örvendezteti meg 40 000 pengős adományával, s évenként főleg a karácsonyi időszakban enyhíti a téli nyomort jelentős természetbeni segélyeivel. 1931-ben a ... [kipontozva!] Tüdőbetegek Szanatóriumában 12 000 pengővel 2 ágyalapítványt létesít. Azonkívül a birtokával kapcsolatos közsegeket, az ország különféle jótékonysági, kulturális stb. egyesületeit állandó és hathatós támogatásban részesíti. E tekintetben álljon itt néhány kiragadott adat: 1922-ben Földtani Társulat 100 000 korona, 1922-ben Láthatatlan Vendégjótékonysági akción 500 000 korona, 1922 ... [kipontozva!]

Összeállította Dr. Horváth Gábor hercegi tanácsos 1936. május”

**„A MAGYAR CULTURÁNAK MEGMENTENI” –
AZ ESTERHÁZY HERCEG FELELŐSSÉGVÁLLALÁSÁNAK FORMÁI
BURGENLAND ELCSATOLÁSA IDEJÉN***

Az első világháború után létrejött Osztrák Köztársaság eredeti területi követelése között nem szerepelt Burgenland, amelynek túlnyomó többségét németek lakták. A vidék népességének mintegy a tizedét alkották a magyarok, ám összefüggő magyar nyelvtömbök helyett inkább csak szigetekről beszélhetünk a későbbi osztrák tartományban, amely lakosságának kétharmada német volt. Az 1920-as népszámlálás szerint mintegy majd 25 000 főre lehetett tenni a magyar anyanyelvűek számát. A legnagyobb magyar tömb a hercegi uradalom központjában, Kismartonban élt, azonban a magyarok egyértelmű kisebbségi helyzete itt is látható abból, hogy a lakosoknak még itt is csak 35%-át tették ki. Az 1919-es Saint Germain-i békeszerződés Burgenlandot Ausztriához csatolta, amit Magyarország kénytelen volt elismerni a trianoni szerződésben. Azonban az önkéntes szabadcsapatok felvették a harcot a területre bevonuló osztrák csendőrséggel, ennek nyitánya 1921. augusztus 28-án volt, amely a magyar történetírásba a „nyugat-magyarországi felkelés” kezdeteként került be. Szeptemberben a magyar csapatok Burgenland teljes területéről kiűzték az osztrák csendőröket és október elején kikiáltották a Lajtabánságot. Ez nagy szerepet játszott abban, hogy tárgyalás indult a két állam között, amelynek eredményeként a velencei jegyzőkönyvben Magyarország vállalta a szabadcsapatok támogatásának megszüntetését, míg Ausztria elfogadta a Sopron és környékén kiírandó népszavazás gondolatát. Ennek értelmében azonban a népszavazás által nem érintett burgenlandi területen 1921. november 26-án vették át véglegesen a hatalmat az osztrák csapatok.¹

* A tanulmányban ismertetett kutatómunka az EFOP-3.6.1-16-00011 jelű „Fiatallódó és Megújuló Egyetem – Innovatív Tudásváros – a Miskolci Egyetem intelligens szakosodást szolgáló intézményi fejlesztése” projekt részeként – a Széchenyi 2020 keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

¹ Éger György: *A burgenlandi magyarság rövid története*. Bp., 1991. 156. Lökkös János: *Trianon számokban. Az 1910. évi magyar népszámlálás anyanyelvi adatainak elemzése a történeti Magyarországon*. Bp., 2000. 383. Gerhard Baumgartner: *A burgenlandi magyarság az első világháború végétől a soproni népszavazásig (1918–1921)* In: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerk. Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László, Bp., 2008. 114–118. Ormos Mária: *Civitas fidelissima. Népszavazás Sopronban 1921-ben*. Győr, 1990. 156.

E tanulmány a két osztrák bevonulás – 1921. augusztus és november – közötti igencsak zavaros időszakot egy sajátos perspektívából vizsgálja, a kismartoni Esterházy uradalom és a Budapesten székelő hercegi személyi titkárság levelezésének segítségével. Esterházy Pál herceg (1901–1989) ekkor már a magyar fővárosban élt életvitelszerűen és innen irányította vagyona átmentését, birtokai védelmét. A hercegi család alkalmazottainak levelezéséből kirajzolódik, hogy a herceg egyszerre igyekezett megfelelni az eltérő politikai elvárásoknak, s különféle politikai erők támogatásával felkészülni minden esetleges kimenetelre. Ennek keretében a támogatta a szovjet polgárháborúban a fehérek élén harcoló tisztek családjainak a befogadását, oly annyira, hogy az antibolsevista erők főparancsnokának, Pjotr Nyikolajevics Vrangel bárónak és családjának is menedéket nyújtott. Másrészt titokban mindvégig kiállt a magyar érdekek védelme mellett. Ez nemcsak a szabadcsapatok titkos támogatását jelentette, hanem azt is, hogy a magyar kultúra számára igyekezett az ekkor még igencsak ideiglenesnek tekintett határon a családi gyűjtemények színe-javát átmenteni. Végül, de nem utolsó sorban az osztrák hatóságokkal – kénytelen kellen – is együttműködött, annak érdekében, hogy családi birtokokat kár ne érje és az új osztrák államban zökkenőmentesen működjön a hitbizomány tovább.

KISMARTON 1920–21-BEN – EGY CSALÁDI BIRTOK „KÜLPOLITIKÁJA” A HATÁRMÓDOSÍTÁSOK IDEJÉN

1921 augusztusában Kismartont – és a kastélyt is – elfoglalták az osztrákok. Azonban az uradalom inkább a herceg sikeres diplomáciai érdekérvényesítéseként élte meg, hogy az antant kivonulásra szólította fel az osztrákokat. Az uradalom érdemi fegyveres erővel nem rendezett, bár voltak hercegi vadászok és Fraknó várában gránátosok, ezek modern hadsereggel szemben nem tudtak védelmet nyújtani a hercegi birtokoknak, azonban kisebb-nagyobb fosztogató bandákkal szemben már megállták a helyüket. A herceg mindvégig egy antantbarát, de semleges politikát folytatott annak érdekében, hogy a birtokait megvédje, abban bízva, hogy azok idővel vissza fognak kerülni Magyarországhoz.

Az osztrák csapatok első, ideiglenes bevonulása során szerzett tapasztalatokról szól Gaszner József hercegi főlevéltáros 1921. október 15-én kelt levele, amelyet Kismartonból írt Horváth Gábor hercegi személyi titkárnak Budapestre. *„Múlt levelemben jeleztem, hogy az osztrák megszállás idején a vár körül teljesített fűrésztő szolgálatért kik érdemelnek elismerést. Természetesen magamat teljesen háttérbe szorítottam, mert gondolom mélyentisztelt Titkár Úr ügyis sejtí, hogy miként áll a dolog. Úgy értesültem azonban, hogy egyesek érdemtelenül érdemeket vindikálnak maguknak. Lehet, hogy nem így van, mert hozzá szoktam itt minden hírt bizalmatlanul fogadni, azonban mégis ki kell jelentenem, hogy én pl. az igazgató urat az egész osztrák megszállás alatt a várban nem is láttam s*

csak egy dologban vett részt, mikor az ententehez intézett beadvány átnyújtására kértem. Most odaadással részt vesz mindenben s intézkedik. Praznovszky úr minden este bejött a várba s vagy három vadász is ott aludtak, illetve őrködtek. Ez volt a szerepük s pontosan végrehajtották. Az osztrákoknak megmagyaráztam, mikor okvetetlenkedtek, hogy miért történik ez, s így megnyugodtak Egyébként hála Isten, szükség nem volt rá, hogy védekezzünk. Polszterer főszereelő úr különösen a várt éjszakai támadások s az osztrákok kivonulása idején, tehát csak a legkritikusabb pillanatokban volt szükség, hogy tűzoltóival készen legyen a várban. Ezt a legteljesebb rendben végrehajtotta kérésemre. Merényi tanácsos úr is pontosan helyt állt. Azonban feltétlenül hiszem, hogy a többi hercegi tiszt is szükség esetén talpon lett volna, de legyen mindenkinek az érdeme szerint.”²

A semlegesség egyértelmű deklarálását misem jellemezte jobban, minthogy sem osztrák, sem pedig magyar zászlót nem tűztek ki a kismartoni kastélyra. Ennek ellenére Friedrich Istvánnak, a felkelés egyik vezetőjének szállást biztosítottak. Bár Gaszner némi irónival jegyezte meg, hogy „Fri[e]drich körülbelül 10 napja itt tartózkodik inkognitóban, de természetesen mindenki tud róla. Ő vezeti a szabad csapatok ügyét.”³ Ugyanakkor az antant előtt nagyban rontotta volna a hitbizomány tárgyalási pozícióját, hogyha kiderült volna a magyar csapatokkal való szoros együttműködés. Az uradalom aktív támogatását a magyar felkelők felé, nemcsak a levelezés, hanem számos más forrás is megerősíti. Így Missuray-Krúg Lajos két világháború között megjelent *A nyugatmagyarországi felkelés* című könyvében Kismartont a magyar felkelők hazájának nevezte, akiknek az egyenruhája barna sportruhából és zöld kalapból állt. Ezt a központi szerepet és Kismarton ellenállását támasztja alá, hogy számos prominens személyt vittek magukkal túsul az osztrákok az első megszállás alkalmával, így a plébánost, a polgármestert, a közjegyzőt, segédlelkészt, egy középiskolai tanárt, valamint több hercegi alkalmazottat, így Praznovszky Kálmán erdőfelügyelőt és Szinay István hercegi tisztviselőt.

A kismartoni kastély kvázi semleges területként menedéket biztosított olyanoknak is, akiket az antant kiutasított. Erre a sorsa jutott gróf Esterházy János is, akinek a Sopronból való kiutasításához elég volt egy feljelentés, miszerint a magyar felkelőkkel érintkezik, ő a felkelés irányításában ugyancsak kulcsszerepet játszó Ostenburg-Moravek Gyula tanácsára húzta meg magát a herceg birtokán. Gaszner levele alapján egyértelmű, hogy a kismartoni birtok a szabadcsapatok egyik központja volt „*Most ő [Ostenburg-Moravek – K. G.] is itt lakik, de természetesen Ő Hercegsége parancsa nélkül nem kezelhetjük mint hercegi vendé-*

² Gaszner József Horváth Gábor hercegi titkárnak. Kismarton, 1921. október 15-én. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Esterházy hercegi család levéltára (továbbiakban MNL OL EL) IV. P 114. 46. cs.

³ Gaszner József Horváth Gábor hercegi titkárnak. Kismarton, 1921. október 15-én. (MNL OL EL) IV. P 114. 46. cs.

get. Kint ékezik a városban. Szintén inkognitóban. Természetesen Friedrich-[k]el van állandóan. Egyelőre csend van. Az osztrákok megszállva tartják a lajtaújfalui lignit bányát, mást nem. A múlt héten Szarvkő felé két műegyetemi hallgatót, kik őrsként kint voltak, de vigyázatlanul a fűben fekvő rajzolgattak, egy biciklista árulása folytán a kukoricásban odalopódzó katonák, pár lépésről orozva, gyáván, minden szól nélkül lelőtték.”⁴ Más források konkrétan beszámoltak arról, hogy miként vesztette életét a két műegyetemista, Lossonczy Antal és Vámosy Tibor, akiket egy osztrák kerékpáros járőr ölt meg: „Lossonczy bajtársával együtt Kismartonból jött – kerülő úton, a felkelőfrontvonal mentén, összekötő, illetőleg felderítő járőrbe –, Szárazvám felé haladva. Említett útkereszteződésnél lepihennek az útparti árok martjára és néhány üdvözlő sort írnak levelezőlapokon. Egyszerre a távolból egy német anyanyelvű nénike integet és kiabál feléjük a szőlők közül, de ők nem értik meg, hogy mit. A lapságból kiemelkedő úttest amúgyis bokros, indás, gazos előterepe és a magasra nőtt kukorica eltakarja előlük a Lajtaújfalu felől közelgő osztrák kerékpáros járőrt. Egyszerre csak két–három lövés dördül el... Lossonczy a fejéhez kap, rémséges hangon felhördül és holtan rogy össze. Vámosy súlyos fej- és haslövése szédíti el és üti le lábáról. A fegyverropogásra felfigyelő győri diákfelkelők a közeli malomból rohannak elő vérbefagyott bajtársaik megsegítésére, de már csak kerékpárnyomokat látnak ellenség helyett.”⁵

Az események után egy bő héttel írt levelében a hercegi levéltáros úgy látta, hogy fegyveres erőkkal szemben nem védhető a kismartoni kastély, de osztotta a felkelők azon elképzelését, hogy ez a terület az ország része fog maradni: „Sajnos a helyzetünk igen nehéz itt, mert bár teljesen neutrálisan viselkedünk, de ha a Volkowehr⁶ ide jönne, aligha visszük el szárazon. Reméljük, hogy az itteni ententebeliek segítenének s ezért igyekszünk irántuk igen figyelmesek lenni egy szóval körütekintéssel s előrelátással igyekszünk dolgozni. A múlt héten szóbeli parancsot adott dr. Wein a felkelők itteni főparancsnoka, hogy a várra a magyar zászlót tűzessem ki. Bár lelkem szerint tettem volna ezt, mégis hivatkozva arra, hogy semlegesen kell viselkednünk, a parancsot megtagadtam. Ő ragaszkodott hozzá, erre azt mondtam, adja be a parancsot írásban az igazgató úrhoz, hogy fedjük magunkat. Ez megtörténvén, a zászló ki lett tűzve. Megjegyzem, hogy mindez a legudvariasabb formák közt történt, mert Wein is teljes mértékben belátja a nehéz helyzetünket. Különben kifogástalanul viselkednek az uradalommal szemben s mi is amiben lehet kéz alatt a segítségükre vagyunk, mert ha Nyugat-magyarország megmarad, amire ők esküsznek, ebben nekik is nagy érdekük

⁴ Gaszner József Horváth Gábor hercegi titkárnak. Kismarton, 1921. október 15–én (MNL OL EL) IV. P 114. 46. cs.

⁵ Missuray–Krug Lajos: *A nyugatmagyarországi felkelés: huszonhét képpel és a kirschlagi csata vázlatával*. Sopron, 1938. 311.

⁶ Az osztrák hadsereg korabeli megnevezése (Volkswehr = „Népi Véderő”)

lesz. Nehogy ezután ez esetben az uradalmat részvétlenséggel, vagy egyebekkel feketítsék be a nemzet előtt, mert ez igen kellemetlen lenne Igazgató úr előtt is jeleztem, hogy ezt az álláspontot gondolom helyesnek s így is dolgozunk.”⁷ Bár a helyi felkelők parancsnoka, az említett Dr. Wein Dezső – aki civilben főorvos volt – vakon hitt abban, hogy nemcsak ezeket a területeket sikerül visszaszerezni, hanem az egész egykori monarchiát vissza tudják állítani, az uradalom vezetősége ennél jóval realisabban látta a helyzetüket. Gaszner szerint nem köteleződhetek el egyik fél mellett sem nyíltan, mert még nem dőlt el, hogy a kiszámíthatatlan helyzetből ki fog a terület uraként kikerülni és a hercegi levéltáros arra számított, hogy a határt a gazdasági érdekek fogják eldönteni, amely szempontból az uradalmi központ lényegtelen. „Egyszóval úgy igyekezzünk lavírozni az uradalom szempontjából, hogy minden eshetőségre jó legyen, mert a helyzet bizonytalan. Magam részéről ugyan teljesen bízom abban, hogy bár tartós huzavona után, mégis megmarad Nyugatmagyarország. Talán Lajtaiújfalu pár faluval a lignitbánya miatt elesik.”⁸ Egy hónappal később, 1921. november 13-án szállta meg immár véglegesen az osztrák hadsereg Kismartont. Így Gaszner már csak titokban tudta tájékoztatni – egy igencsak nehezen olvasható gépelt levélben – a történésekről a hercegi titkárságot, mert a postaforgalmat is korlátozták az osztrákok.

AZ ANTIKOMMUNISTA TÖREKVÉSEK TÁMOGATÁSA: A VRANGEL-CSALÁD BEFOGADÁSA

A szovjet polgárháborúban vereséget szenvedő fehér csapatok evakuálását az antant segítette és a menekülteket többnyire hosszabb rövidebb időre szövetséges országokban telepítették le. A Dél-Ukrajna területén – krími központtal berendezkedő – monarchista erőknél volt a vezetője Vrangel, Pjotr Nyikolajevics, akit azonban 1920 novemberében a vörösök kiszorítottak, s az antant menekítette ki a hadseregével együtt a Szerb–Horvát–Szlavón királyságba és Romániába. Az evakuálást az egykori osztrák–magyar gőzösök is segítették, így az ekkor már francia zászló alatt hajózó „Szeged” és „Corvin”.⁹ Oroszországból való menekülését követően Vrangel emigrációban működött tovább, s Budapesten is volt külön képviselője, akinek egyik feladata a Vrangel-hadsereg menekültjeinek

⁷ Gaszner József Horváth Gábor hercegi titkárnak. Kismarton, 1921. október 15-én (MNL OL EL) IV. P 114. 46. cs.

⁸ Gaszner József Horváth Gábor hercegi titkárnak. Kismarton, 1921. október 15-én (MNL OL EL) IV. P 114. 46. cs.

⁹ Kolontári Attila: Magyar felderítő a Krímben 1920-ban: Dokumentumközlés. II. rész. = *Acta Scientiarum Socialium*, 2014. 17. sz. 127–153.

magyarországi befogadásának előkészítése volt.¹⁰ Az ellenforradalmi tisztek táborításának talán legismertebb példa Anton Antonovics Gyenikin korábbi cári tábornok befogadása volt, aki az egykori dél-országi ellenforradalmi erőnek volt a főparancsnoka, miután szovjet nyomásra Bulgáriából kiutasították. Ő 1922-től titokban Sopronban, egy helyi panzióban élt egész családjával, majd pedig Budapestre költözött, ahol villát vásárolt, majd egy évvel később Angliában telepedett le véglegesen.¹¹

Esterházy Pál herceg a birtokainak védelme és megtartása érdekében helyi szinten próbálta segíteni az antantot a fehér csapatok kimentésében, ilyen módon is pozicionálni magát, s ezzel is egyértelműen jelezve együttműködését és antikommunista elkötelezettségét. Ennek keretében a kismartoni kastélyban külön lakosztályt biztosított Vrangel családjának, így feleségének és lányainak. A Krimi félszigetről Konstantinápolyon keresztül Kismartonba érkező menekült család rendkívül megviselve érkezett meg: „*Wrangel [sic!] báró a családjával ide-érkezett. Fogadtam őket. Roppant megviselve vannak, úgy néznek ki mint az orosz agárok.*”¹²

A menekült család befogadását, s mindennapjait a hercegi hivatalnokok szemszögéből dokumentáló levelezésben, továbbá magáról a családról és annak mindennapjairól viszonylag kevés szó esik. Horváth Gábor hercegi titkár a következőképpen tájékoztatta 1921. szeptember 28-án a Kismartonban dolgozó Gaszner József főlevéltárost. „*[...] Őhercegsége megengedni méltóztatott, hogy Wrangellének [sic!] kisebbik /: 8 éves:/ leánya, valamint anyja is Kismartonba jöjjenek és a várban megszálljanak. Ennélfogva az eddigi lakosztályt egy szobával kellene kibővíteni. Ennek azonban különösebb nehézsége nincs, mert a kastélynak Wrangellék [sic!] által lakott részében egy szoba /: az, amelyben Őhercegsége is tanult:/ üresen áll. Ha másként nem lehetséges, szíveskedjék ezt is berendeztetni.*”¹³ Minden valószínűséggel, ha nem is titokban, de feltűnést és nagy nyilvánosságot kerülve igyekezett segíteni a fiatal herceg a megtépázott ellenforradalmi erőket. A hivatalnokok levelezéséből az rajzolódik ki, hogy különösen attól tartottak, hogy vendégeik olyan ételeket fogyasztanak, amelyek a korabeli sanyarú viszonyok között visszatetszést kelthetnek. Kérdéses, hogy a herceg miért utasította az alkalmazottait arra, hogy erre szigorúan ügyeljenek. Minden va-

¹⁰ Kolontári Attila: *Alekszej von Lampe, Vrangel báró katonai képviselője Magyarországon. = MOSZT (Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti Kutatócsoport) Füzetek*, 2015. 1. sz. 1–95. Kolontári Attila: Horthy Miklós és Pjotr Vrangel: Az együttműködés lehetőségei és akadályai. In: Szerk. Halász Iván, *Az orosz „fehérgárdista” emigráció Magyarországon, 1918–1945*. Bp., 2011. 62–84.

¹¹ Simkovics Gyula: Gyenikin tábornok Sopronban, 1922. = *Soproni Szemle*, 1962. 4. sz. 357.

¹² Gaszner József levele Horváth Gábor hercegi titkárnak. Kismarton, 1921. október 15-én. (MNL OL EL) IV. P 114. 46. cs.

¹³ Horváth Gábor hercegi titkár levele Gaszner Józsefnek. 1921. szeptember 28. (MNL OL EL) IV. P 114. 46. cs.

lósínúséggel emögött két dolog állhat. Egyrészt tarthatott attól, hogy ez alátámasztja a kommunista propaganda azon szölamait, miszerint az arisztokrácia és köre dőzsöl, akkor is, amikor a hétköznapi emberek nyomorognak. A másik ok, ami e mögött lehetett, hogy ilyen módon nagyobb feltűnés nélkül húzhatták magukat a menekültek a vidéki kastélyban. „*Őfőméltóságától nyert szigorú meghagyásból kifolyólag, bátor vagyok ismételten rámutatni Őhercegsége eredeti intenciójára, arra t. i., hogy vendégei jól érezzék magukat, kényelmükről, ellátásukról kellőképpen gondoskodás történjék, de mindennemű fölösleges kiadás, ami főleg a mostani nyugatmagyarországi viszonyokkal kapcsolatban esetleg még feltűnést is keltene, feltétlenül mellőzendő.*”¹⁴

FELELŐSSÉGVÁLLALÁS A HERCEGI GYŰJTEMÉNYEK MEGŐRZÉSÉÉRT

Az osztrákok két bevonulása közötti bizonytalan hónapokban megkezdődött az Esterházy kincstár legértékesebb darabjainak gyors Magyarországra szállítása. A herceg utasította az alkalmazottait, hogy az évszázadok során egységben kezelt gyűjteményeket bontsák meg és a legértékesebb darabokat juttassák át Magyarországra. Ennek a válogatásnak elsősorban a fraknoi kincstár fegyvergyűjteménye esett áldozatul, amely azonban olyan hatalmas volt, hogy egyszerűen nem tűnt fel bizonyos darabok hiánya. Minderről Gaszner a következőképpen számolt be: „*Igyekeztünk továbbá elhozni azokat, melyek ritkaságok, hadtörténelmi vagy egyéb szempontból becsesek. Az összes amit elhoztunk 3 vagonnal volt s mindent Eszterházára beraktak. Megtörtént minden baj nélkül. A nagymartoni bíró az albíróval beszaladt ugyan Sopronba az ententéhez, de semmi eredményt nem ért el. A bécsi lapok tele vannak a dologgal s oly formán írnak, pl. a Wiener Journal, hogy ők nem barbárok, nem ázsiai nép, hogy félteni kellene tőlük Ő Hercegségének a dolgait, ha pedig arra gondol Ő Hercegsége – mint írják, – hogy a magán tulajdona veszélyben van, abban nagyon csalódik. Nem mint ellenség, hanem mint barát jön, stb. Ily formán írnak. Fraknón különben meg sem látszik amit elhoztunk. A helyeket kitöltöttük a fegyverkamrából s olyan minden mint volt. A bécsiek a nagy láрма után csalódni fognak. Csak szakember veheti észre a ritkább s ismert tárgyak hiányát. A kincstárból szintén elhoztunk 4 ládával. Maradt még itt meglehetősen anyag, de valami kiválóbb dolog már nincs.*”¹⁵

Ezzel szemben a kismartoni könyvtárat és levéltárat nem tervezték átmenékíteni az ideiglenes raktárrá alakuló fertődi Esterházy kastélyba, amelyben egy

¹⁴ Horváth János levele Gaszner Józsefnek 1921. szeptember 28. (MNL OL EL) IV. P 114. 46. cs.

¹⁵ Gaszner József levele Horváth Gábor hercegi titkárnak. Kismarton, 1921. október 15-én. (MNL OL EL) IV. P 114. 46. cs.

múzeumot szerettek volna kialakítani.¹⁶ A múzeum létrehozása a hatalmas anyag gyors átválogatását jelentette, amely a műtárgyak rongálásával is együtt járt. Ezért a levéltár magyar területre juttatását Gaszner főlevéltáros nem támogatta, a terv ellen azzal érvelt, hogy még akkor sincsen a herceg magántulajdona veszélyben, hogyha a terület netalántán tényleg Ausztria területévé válik. Ennél sokkal nagyobb kockázatnak látta a gyűjtemények gyors átmenekítését és a rossz raktározási körülményeket, amelyek azok megrongálásához vagy megsemmisüléséhez vezethetnek. Külön leszögezte: *„Én kijelentem, hogy teljes morális felelőséget vállalom s egész reputációmot kötöm hozzá, hogy semmi baj sem lesz az itt maradt gyűjteményekkel és levéltárral. Megőrzöm az utolsó darabig azzal a nyugodtsággal, mellyel értük felelőséget vállaltam. Más részt pedig ha mindent összebolygatunk, vagy tűzveszélyes helyre szállítunk, lomtárt csinálunk, felelőséget mindezekért magamról teljesen elhárítom. A levéltárt különben csomagolom. Négy szoba anyaga rengeteg ládát igényel. Részbeni átszállítását s ezzel használhatatlanná tételét a legteljesebb mértékben elítélném. Ha [a kismartoni levéltár Eszterházára történő] az átszállításhoz a parancsot megkapom, én készséggel engedelmeskedem, de meggyőződése ellenére cselekszem. Ezért kénytelen voltam még egyszer feltárni a helyzetet és mindezért a magas családi tanács előtt is nyugodt lelkiismerettel helyt állok. Nagyon kérem mélyentsített Titkár Úr legyen kegyes súlyos aggodalmaim Ő Hercegsége előtt feltárni, de természetesen amennyiben táviratilag rendelkezést kapok elszállítására minden további szó nélkül végrehajtom. Minden esetre kérnék egy rövid távirati értesítést.”*¹⁷ Mindezt nyíltan a hercegi titkár elé tárta 1921 szeptemberében kelt levelében, abban a reményben, hogy a herceget sikerül jobb belátásra bírnia. *„E cél [Eszterházán egy múzeum létrehozása – K. G.] azonban most már azért sem vihető keresztül, mert a gyűjtemények nem teljes egészükben ennek a határozott célnak szem előtt tartásával lettek a magyar területre átvive, hanem csak megbolygattuk azokat. Egyrésze itt maradt a másik átment. amit így összehozhatnánk magyar területen, az már nem mutatná ezen évszázados gyűjtemények nagyszerűségét és szépségét teljes egészében. Fél munkát végzünk ebből a szempontból. Semmi értelme sincs annak, hogy megbolygassunk valamit s lomtárt csinálunk oly helyen, mint az Eszterháza, mely tűzbiztonság szempontjából semmi védelmet sem nyújt. Egy vilámcsapás esetleg elintézheti három évszázad minden gyönyörű, rengeteg értékű dolgait. A közelmúlt eseményei mutatták, hogy a magánvagyon mentési kísérletei csak kárral jártak, csak balul ütöttek ki. Elég csak a családi ékszerekre hivatkozni. Nekem meggyőződése, hogy az osztrákok nem fognak semmi magán tulajdonhoz nyúlni. Ott van Pottendorf és Bécs [azaz az ottani Esterházy-kastélyok – K. G.]. Semmi baj sem lett volna Bécsben sem, ha lomtárrá nem tette volna a*

¹⁶ Ress Imre: Hajnal István, a kismartoni hercegi levéltáros. = *Korall*, 2004. 15–16. sz. 286.

¹⁷ Gaszner József levele Horváth Gábor hercegi titkárnak. Kismarton, 1921. október 15-én. (MNL OL EL.) IV. P 114. 46. cs.

bútorokat s minden egyebeket egyesek fontoskodása. Szembe kell nézni nyugodtan az eseményekkel s ezzel sokkal többre megyünk. Ugyanazt fogjuk csinálni az Eszterházán, mint a bécsi palotában van. Ha túlzott aggodalommal nézve az eseményeket lomtárt csinálunk rengeteg értékű dolgokból s esetleg pusztulásnak teszünk ki olyant ami teljességgel pótolhatatlan, mint a családi levéltár. Én e folyamatban lévő lomtározást magam részéről a legveszedelmesebbnek tartom, mert mérhetetlen károkkal jár. Egyéni szempontból nem beszélhetek, mert ezt tekintve nekem talán mégis jobb lenne az eszterházai eldoráóban élni, mint itt küzködni. Egy pillanatra sem nézek erre a szempontra, mert minden erőmből csak a rengeteg értékű gyűjtemények megőrzése lebeg a szemeim előtt. Mindezekért igazán boldog voltam, mikor mélyentisztelt Titkár Úrral a további bolygatás felett egyértelműleg pálcát törtünk, miután a múzeum létesítése most alig vihető keresztül. Annál jobban deprimált azután az Eszterházáról jött újabb intézkedés, hogy a levéltárt vigyük. Elvigyük egy teljesen tűzbiztos helyről Eszterházára, hol ennek a veszélynek teljesen ki van téve. Minden pótolható, de a levéltár anyaga soha. És tiszta képtelenség négy szoba rengeteg anyagát az Eszterházán kijelölt szobában összezsúfolni. Még egymásra rakott ládákban sem fér oda el. Eltekintve attól, hogy ezt az állapotot a levéltár anyaga nagyon megviselné. Dolgozni belőle pedig teljesen kizárt lenne. S miért teremtsünk ilyen lehetetlen helyzetet? Kitől féltsük? Az osztrákok soha nem nyúlnak hozzá, ebben feltétlenül bízom. S vagy visszaáll a monarchia, vagy Ausztria németeké. Ez azt hiszem annyira kétségtelen, hogy nem is lehet vitázni róla. A csehek pedig ide emberi számítás szerint alig juthatnak. Vagy német területnek tartják ezt a németek, vagy nem. Ha igen úgy a csehek elől a németek meg tudják védeni. Ennyi erejük mindig van még. S ez irányban még egyéb okok is aggodalmunk ellen szólnak. Másrészt pedig mi magyarok sohasem mondhatunk le erről a részről. A reménynek feltétlenül élni kell, hogy visszaszerezzük. Ha nem tudjuk akkor úgyis végünk van. És én azt hiszem, hogy a magas Esterházy család minden esetre túl éli Nyugatmagyarország nehéz napjait. Mi indokolja hát az elvitelt. A központ úgyis pontosan hozzájut a kívánt levéltári jelentésemhez, de egymásra rakott ládákából sem dolgozni, sem a rendezést folytatni nem tudom. Nemzeti szempontból felmerült aggodalmakkal szemben Nagy Emil jogtanácsos úr, ha jól tudom megfelelő helyen megvédte álláspontját. A magyar historiára, semmi sem veszett el, mert a magyar tudósok előtt ezután is nyitva áll Ő Hercegsége vendéglátó kastélya és levéltára minden fennakadás nélkül. A nemzetnek pedig lemondani semmi esetre sem szabad ennek a területnek visszaszerzéséről.”¹⁸

A herceg parancsára az alkalmazottai továbbra igyekeztek az értékes műkin- cseket a határon átjuttatni még a terület végleges osztrák megszállása előtt. Ennek megfelelően a herceg tulajdonát képező ingatlanokat is átvizsgálták. A na-

¹⁸ Gaszner József levele Horváth Gábor hercegi titkárnak. Kismarton, 1921. október 15. (MNL OL EL) IV. P 114. 46. cs.

gyobb gyűjteményeken kívül eső műkincsek azonosítása a hercegi alkalmazottak, különösen pedig a régiségeket leginkább ismerő levéltárosok feladata volt. Erre a folyamatra a legjobb példa egy értékes barokk festménynek a magyar fővárosba való csempészése.

1921. szeptember 28-án a Horváth Gábor hercegi titkár írt Budapestről Gaszner József levéltárosnak Kismartonba. A levél vége felé megemlített egy értesülést, amelyet Budapesten hallott és ennek a leellenőrzésére utasította a hercegi levéltárost. Eszerint Kádár Lehel hírlapíró említette neki, hogy a lorettomi plébánián található egy értékes kép, amely a hitbizomány és így a herceg tulajdonát képezi.¹⁹ A szóban forgó nagyméretű – 1,85 m hosszú, és 1,40 m széles – „Ecce homo” című kép azért keltette fel a hercegi titkárság figyelmét, mert az a korszakban igencsak nagyra értékelt német barokk festő Johann Rottenhammer munkája volt, mintegy háromszáz évvel korábról. Egy bő héttel később – 1921. október 8-án – már utasították a lorettomi plébánost arra, hogy elismervény ellenében mihamarabb adja át a hercegi vagyont, mert a tulajdonos attól tart, hogy – amennyiben értesülést szereznek róla – az osztrák állam kezébe kerülhet. *„Míután a mai viszonyok között kénytelenek vagyunk a képet biztosítani, a magyar culturának megmenteni az osztrák kommunisták elől, a csatolt reversális ellenében kérnénk a képet emberünknek átadni, hogy becsomagolva Kismartonba hozhassa. Most huzamosabb tárgyalásra a feszült viszonyok folytán időnk nem lévén, a kép biztosítása iránt azonnal kellett intézkednünk. [...] Ő Hercegsége rendelkezését végre kellett hajtanom annál is inkább, mert véleményem szerint is föltétlenül hitbizományi tulajdonról van szó. Ő Hercegsége mindenestre teljes belátással fogja a kép további sorsát eldönteni Főtitisztelendő Uramnak teljes megnyugvására.”*²⁰

A soproni társaskáptalan örkanonokja, Mohl Adolf találta meg a képet, rossz állapotban a lorettomi zárda lomtárában, aki korábban itt volt plébános. A képet a megtekintés után 3–400 ezer koronára értékelte a levéltáros és minden kétséget kizáróan megbizonyosodott annak eredeti voltáról. *„A kép a plébános úr egyik szobájában volt felakasztva. Festője, mint a képen levő signaturából kivehető Rottenhammer Mihály, fecit 1606. [...] Provenienciájára vonatkozólag azt sikerült megtudnom, hogy valamikor a zárda szertárában illetve lomtárába volt több mindenféle képpel s egyébekkel felhalmozva, de mint a többi kép ez is rongált állapotban volt. A lomtárt Bubics²¹ alaposan kitakarította s úgylátszik, amit még otthagyt, azt Mohl szedte össze, ki régebben plébános volt Lorettóban. Így e*

¹⁹ Horváth Gábor hercegi titkár levele Gaszner Józsefnek. 1921. szeptember 28. (MNL OL EL) IV. P 114. 46. cs.

²⁰ Gaszner József levele Horváth Gábor hercegi titkárnak. 1921. október 15. (MNL OL EL) IV. P 114. 46. cs.

²¹ Utalás Bubics Zsigmond püspökre, aki az Esterházy vagyok zárgondnokra volt.

*képnek is gazdája lett s így ezt 150 forintért kijavította s nagykegyesen a plébániának ajándékozta. A plébánia leltárába így van bejegyezve.*²²

Részen eltérő álláspontot képviselt a plébános, aki csak az elődjétől örökölte a plébánia falán függő képet, és maga a kanonok, aki a sajátjának érezte azt. Az ekkor már Sopronban élő Mohl minden bizonnyal mintegy húsz évvel korábban 1902-ben találhatta a képet, mert ekkor szolgált Loretomban. A hercegség jogi álláspontja az volt, hogy a festmény mindenképpen a hitbizomány részét képezi, ezt az érvüket azzal támasztották alá, hogy Esterházy Miklós 1806-ban megvásárolta a vallásalaptól a zárdát, így az hercegi tulajdonnak tekinthető. Ez a tulajdonjog, pedig minden ingóságra és ingatlanra kiterjed, így szerintük a kanonok sem adományozhatta volna azt a plébániának, mintha az övé lett volna, hiszen az nem volt az ő tulajdona. Gaszner rosszálló szóhasználatát nem véletlen, amikor azt írja, Mohl „nagykegyesen” ajándékozta azt a plébániának, ezzel azt sejtetve mintha egy donátori szerepben tetszelegne. Mohl számára az igazi presztízskérdés inkább az volt, hogy az ő adományozásának tényét ne tekintsék semmisnek. Ezt a következő érveléssel utasította vissza hercegei levéltárosa: *„Elismeri, hogy a képet a zárda lomtárában találta s átjavította. Ő ezt a képet elhagyott dolognak /:Res derelicta:/ véli s joggal ajándékozhatta a plébániának. Ez természetesen nem áll, mert ha lomtárban volt is, az nem volt res derelicta, hanem a vétel folytán igen is hercegi tulajdon. Ha valaki felmegy a kanonok úr padlására s valamit ott az összehányt dolgokból lehoz és szónélkül elviszi, ami utóbb esetleg igen értékesnek bizonyul, nem hinném, hogy a kanonok úr szóltanul hagyná s res derelictának ismerné el. Ezt természetesen előtte is hangsúlyoztam. Delique a képet a csatolt szövegű elismervény ellenében s a plébános úr azt természetesen készséggel odaadta.*²³

A Gaszner által majdnem félmillió koronára becsült Rottenhammer képet Loretomból Kismartonba szállították, a helyet azonban – a lehetséges osztrák meg szállástól tartva – nem tartották kellően biztonságosnak. Így került először Eszterházára, majd onnan a levelezés szerint Gaszner személyi poggyászként hozta magával Budapestre, a hercegi titkárságra. Sajnos a kép későbbi története ismeretlen. Ugyanakkor a Rottenhammer-kép Magyarországra történő csempészése is jól jelzi, hogy mennyire felelősséget vállalt a herceg azért, hogy a kincseit Magyarország számára megmentse.

²² Gaszner József levele Horváth Gábor hercegi titkárnak. 1921. október 15. (MNL OL EL) IV. P 114. 46. cs.

²³ Gaszner József levele Horváth Gábor hercegi titkárnak. 1921. október 15. (MNL OL EL) IV. P 114 46. cs.

„FEKETE BÁRÁNYOK”
ARISZTOKRATÁK ÉS A MAGYAR „ALVILÁG”
A KÉT HÁBORÚ KÖZÖTT

PROBLÉMAFELVETÉS

A magyar arisztokrácia két világháború közötti társadalmi nexusai és reprezentációja kapcsán a témaválasztás „vadhajtásnak,” sőt akár szenzációkereső bulvárnak is tűnhet. Tagadhatatlan, hogy egy ilyen témának megvannak a veszélyei, többek között az is, hogy az anyaggyűjtés és az írás folyamán a kutatót magukkal ragadják a korszakban megbotránkozást kiváltó történetek, és munkája öncélú „sztorizássá” válhat. Erre csábíthatják a forrásadottságok is, hiszen a korabeli, szenzációra éhes sajtótermékek minden lehetséges alkalmat megragadva, olykor bámulatos részletességgel (esetenként talán még kárörömmel is) írtak azokról az arisztokrátákról, akikről kiderült, hogy társadalmi rangjukhoz méltatlanul, valamilyen formában és okból kifolyólag eltértek a tőlük elvárt normáktól.

Az akkori orgánumok közül elsősorban – nem meglepő módon – a bulvárkategorijájába sorolható lapok (főképp a *Friss Ujság* vagy *Az Est*), illetve a fennálló rendszerrel legmarkánsabban szembenállóak (mint például a *Népszava*) foglalkoztak az ilyen esetekkel.¹ Ám általánosságban megfogalmazható eltérés a két hírlapi kategória között: az utóbbiak a beállítottságukból következően az ilyen ügyek kapcsán olykor megfogalmaztak általános értékítéletet is nemcsak a – korabeli szóhasználatból élve – „történelmi osztály” kollektívumára, hanem akár a társadalmi és politikai berendezkedésre vonatkoztatva is. A sajtó általánosító „megnyilvánulásait” jól szemlélteti a *Népszava* 1932. március 31-i lapszámában megjelent cikk, amelynek szerzője a fiatal arisztokraták „felelőtlen”, erkölcsi és jogi értelembe is bűnökhöz vezető életével kapcsolatban a következőképpen fogalmazott: „Szédületes összegű váltók körül szövődnék családi és hamisítási bűnügyek és szereplői, hősei ezeknek a váltóügyeknek mind fiatal arisztokraták, grófok, bárók, akiket rendőrségen faggatnak, fogházba visznek. [...] Ezek az ügyek a mocsár illatát lehelik. Lokálok, lebujok talmi csillogása mögül árad felénk ez az illat, amelynek émelyítő parfümjéből is kiérzik a bomlás, a pusztulás lehelete. Ez az atmoszféra, amiben ifjú arisztokraták jól érzik magukat, itt csillogtatják mo-

¹ A korabeli sajtóról lásd részletesen Sipos Balázs: *A politikai újságírás mint hivatás. Nyilvánosság, polgári sajtó és a hírlapírók a Horthy-korszak első felében*. Bp., 2004. Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Bp., 2016. 319–390.

noklijaikat, pezsgődurrogás, vásárolt csókok mámorában tesznek tanúbizonyságot arról, hogy milyen bravúros könnyedséggel tudják elkölteni azt a pénzt, amit mások kerestek meg számukra. Ha nem futja ebből a jövedelemből, nem lehet többet kipréselni a földből, a béresekből, akkor jön a váltómanipuláció.”²

Mindezek ellenére a „bulvárveszély” elkerülésének szem előtt tartásával társadalomtörténeti szempontból releváns kérdés lehet az, hogy a két háború közötti időszakban milyen okok vezethetnek ahhoz, hogy egy arisztokrata, tehát a korabeli „hagyományos” fogalmi értelmezés szerint a születési előjogaiból adódóan a társadalmi hierarchia csúcsán elhelyezkedő személy, kapcsolatba kerüljön a másik „végtel””, a társadalom perifériájának tekintett alvilággal. Más szavakkal tehát nem maguk az „ügyek” az érdekesek, hanem a motivációk, illetve az „ügyekhez” vezető egyéni utak.

KÖZELÍTÉSEK

A megfogalmazott problémafelvetés azonban számos további kérdést is magában hordoz, amelyek akár messzire is vezethetnek, és a jelen tanulmány keretei nem teszik lehetővé mindegyik kifejtését. Az egyik ilyen izgalmas kérdés (lehetne) az, hogy vajon a korszakban hogyan értelmezték, definiálták az „alvilág” fogalmát, mit jelentett ez a kortársak számára. A részletekbe menő kitérő helyett most csak arra szeretnék utalni, hogy a két háború közötti Magyarországon az „alvilág” fogalmát gyakran az amerikai típusú bűnözéssel azonosították. Különösen igaz volt ez a sajtóra,³ de az akkori rendészeti szakirodalom néhány darabjára is. Ezek burkoltan vagy nyíltan azt igyekeztek mutatni, hogy Magyarországon (konkrétan a fővárosban) nincs olyan jellegű alvilág, mint az Egyesült Államokban, különösen New Yorkban vagy az Al Capone nevével összefonódó Chicagóban (vagy ahogy a korabeli források magyarosan írják: „Csikágóban”). Például 1931 decemberében az akkori újpesti rablássorozat kapcsán a következő rendőri nyilatkozatot idézte a konzervatív *8 Órai Ujság*: „Hangsúlyozni kell, hogy a nálunk az utóbbi hetekben történt rablási eseteket nem lehet összehasonlítani bűnözés szempontjából a külföldön, főként Amerikában történt esetekkel. Kül-

² Arisztokrata-váltók. Népszava, 1932. március 31. 6.

³ Ugyanakkor a sajtóval kapcsolatban fontos rámutatni arra a jellegzetességre, amit Gyáni Gábor a következőképpen fogalmazott meg: „az újfajta, a mindinkább magában a néphangulatban feloldódó, ilyenformán a tömegtársadalom igényeinek is megfelelő közvélemény eleve nem a társadalomban, a sajtót fogyasztó olvasóközönségben már meglévő tudás és vélemény megszólaltatására, hanem egy efféle tudás és vélemény beléjük csepegtetésében és annak mint saját véleményüknek a kifejeződésében találja meg igazi hivatását”. Tehát a sajtóban megjelenteket nem lehet „közvéleménynek” tekinteni, jelen esetben is csak példaként szolgálnak arra, hogyan kívánták láttatni (vagy relativizálni) az „alvilágot”. Gyáni Gábor: Sajtótörténet a társadalomtörténelem szempontjából. = *Médiakutató*, 2006. 1. sz. 57–64.

*földön az ilyenfajta rablásokat mind rovott múltú emberek, jól szervezett, bűnözésre berendezkedett társaságok tagjai követik el. Nálunk ilyen alvilág egyáltalán nincsen. A Budapesten és Újpesten elkövetett rablótámadásokat mind alkalmi bűnözők, nagyrészt suhantok követték el.*⁴ Számos más forrás viszont (köztük például Tábori Kornél önállóan vagy szerzőtársával, Székely Vladimírral megjelentetett, a magyar szociális riport úttörőinek számító publicisztikái)⁵ arról számol be, hogy a magyar fővárosban is létezik szervezett, „hivatásos” alvilág⁶ (mint az urbanizáció kísérőjelenségeként megjelenő modern nagyvárosi bűnözés), amely sajátos belső társadalmi hierarchiával, argóval, álnevekkel, módszerekkel rendelkezik.⁷

Az arisztokrácia oldaláról közelítve leszögezhetjük, hogy a korszak más társadalmi rétegeihez hasonlóan ez sem tekinthető egységesnek, mégis – Püski Levente szavaival – a történelmi rangon kívül „*valamiféle általános társadalmi norma- és értékrendszer – a hagyományos társadalmi érintkezési formák betartása és betartatása, vallásosság, egyfajta tradicionális erkölcsiség – elfogadása és követése biztosított némi összetartozást közöttük*”.⁸ Éppen az arisztokráciának tulajdonított utóbbi „kohéziós tényező”, az „erkölcsiség” miatt válik társadalomtörténeti szempontból izgalmas kérdéssé az, hogy miért és milyen módon fordul a „történelmi osztály” tagja az alvilág, a modern nagyvárosi bűnözés felé. Hozzátehetjük ehhez – ismét Püskit idézve – azt is, hogy a mágán réteg számára „*a történetiségben gyökerező társadalmi tekintélynek és elismertségnek szerves részét képezte az a megkülönböztetett figyelem és érdeklődés, ahogyan a korabeli átlagember viszonyult az arisztokratákhoz: viselkedésükhöz, beszédmódjukhoz, öltözködésükhöz, a társasági élet nagy rendezvényein való megjelenésükhöz*”.⁹ Ebből adódóan a kérdésfelvetés tovább is vezet, mivel az arisztokrácia egyfajta „mintát” jelent a korabeli társadalom számára, tehát ha egy arisztokrata a viselkedésével vagy cselekedeteivel eltért attól a „normától”, ami a korszak általános

⁴ Budapesten nincsen alvilág... 8 Órai Ujság, 1931. december 8. 2.

⁵ Lásd részletesen Perényi Roland: *A nyomor felfedezése Bécsben és Budapesten. Szociális riportok a 19–20. század fordulóján.* Bp., 2018. 57–72., 136–145.

⁶ Például a már említett *8 Órai Ujság* zszurnalisztája, Petur László 1935 januárjában nyolc részes (!) szociariport-sorozatot közölt Budapest anyalföldi részének alvilágáról (ami szintén elvezet egy fontos, ám jelen tanulmány kereteiben nem vizsgált problémakörhöz, a bűnözés fővároson belüli lokalitásához). A cikksorozat első része Petur László: *A pesti gangstervilág rejtelmek.* A „vagányok” főhadiszállásán. 8 Órai Ujság, 1935. január 19. 7.

⁷ Lásd például Kemény Gábor: *A tolvajnevek.* Magyar Rendőr, 1937. február 1., 54–56., Laky Lajos: *Az alvilág társadalmi osztályai.* Magyar Rendőr, 1937. december 1., 535., és Uo. 1937. december 15., 559–560. Tábori Kornél – Székely Vladimír: *A tolvajnép titkai. Tolvaj szótár.* Bp., 2014. Általában a fővárosi bűnözés társadalomtörténeti előzményeiről lásd Perényi Roland: *A bűn nyomában. A budapesti bűnözés társadalomtörténete, 1896–1914.* Bp., 2012.

⁸ Püski Levente: *Arisztokrácia a 20. századi Magyarországon I. = Korunk,* 2008. 9. sz. 89.

⁹ Uo. 88.

felfogásában a rangjához mérten elvárt volt, akkor személyét különleges figyelem kísérte, szélsőséges esetben megbotránkozás és/vagy kirekesztés ér(het)te. Ezt természetesen nem csak a modern bűnözéssel való bármilyen szintű kapcsolat válthatta ki. Ehhez bőven „elegendő” normaszegő magatartás volt egy arisztokrata és egy közrendű között kötött rangon aluli házasság (messalliance) is. De – konkrét eseteket említve – szemléletes példa erre gróf Zichy Tivadar, aki miután felhagyott a már önmagában nagy feltűnést keltő „hobbijával”, az autóversenyzéssel, több erotikus témájú regényt írt az 1930-as évek folyamán,¹⁰ vagy az öslénykutató báró Nopcsa Ferenc, aki kalandos élete utolsó éveiben Bécsben élt, a szeretőjévé váló albán származású személyi titkárával.¹¹

Noha első ránézésre (és a korabeli leegyszerűsítő, sztereotipizáló gondolkodás szerint is) az arisztokrácia és az „alvilág” is mereven zárt réteget alkot, amik egymástól látszólag nagyon „távol” esnek, mégis egy arisztokratának több módja is lehetett arra, hogy kapcsolatba kerüljön a korabeli nagyvárosi bűnözéssel (ugyanaz persze fordított megközelítésben is igaz). Az egyik ilyen „lehetőség” az volt, ha a jóhiszeműségét kihasználva megkárosították (lopás, betörés, csalás), tehát a vagyona, rangja, presztízse miatt az alvilág célpontjává, áldozatává vált, amire más ismert közéleti személyiségek esetében is akadt példa. Előfordult az is, hogy arisztokraták nevével követtek el visszaéléseket,¹² leggyakrabban úgy, hogy csalók gazdag főnemesnek adták ki magukat, tehát az arisztokrata mentalitást és attitűdöt ki-/felhasználva követtek el bűncselekményeiket. Ez – egy korabeli rendőri lap szerint – viszonylag könnyű „vállalkozás” volt, mivel „voltaképpen nem kell[ett hozzá] más, mint fellépés, egy jó szabó, hidegvér, egy kis racscolás és más hasonló külsőségek”.¹³

A másik lehetőség hasonlóan kézenfekvő. Különösen a fiatal arisztokraták gyakori szereplői voltak Budapest éjszakai életének, és a főváros orfeumai, kávézóit, illetve más szórakozóhelyei az alvilág tagjainak is az egyik legfontosabb környezete volt. Sajátosan ragadta meg ezt a „keveredést” 1932 májusában a *Népszava* zsrnalisztája: „*Kétségtelen, hogy a nagyváros dzsungeljében mindig megvoltak az alvilág mocsarai, amelynek lakói azonban tanyájukon belül éltek,*

¹⁰ Különösen nagy figyelmet kapott a gróf Orgia R.T. című regénye, aminek elkobzásáról például a konzervatív *Nemzeti Újság* címlapon és vezércikkben számolt be. Orgia R.T. *Nemzeti Újság*, 1936. február 5. 1–2. – Egyébként a pesti éjszakai életben csak „Tivi gróf” néven emlegett „különc” arisztokratát – saját bevallása szerint – már gimnazista (!) korában letartóztatták gyorsajtásért (!), 1929-ben Budapesten egy bárban történt verekedés miatt, 1933-ban pedig Bécsben csalás miatt állt bíróság elé. Híres emberek esetei a rendőrséggel. = *Tolnai Világlapja*, 1930. április 30. 42. Gróf Zichy Tivadar és a bárzenész bokszpárbaja a bárban. Az Est, 1929. április 13. 5. Zichy Tivadar grófot Bécsben letartóztatták. 8 Órai Újság, 1933. január 8. 4.

¹¹ Róla legújabbán lásd Báró Nopcsa Ferenc: *Sárkányok magyar királya*. Szerk. Gyurkovics Györgyi. Bp., 2018.

¹² Például: A leányszöktető ál-Zichy gróf. Friss Újság, 1928. július 26. 8.

¹³ (t.e.): Ál-arisztokrata szélhámosok. A Magyar Detektív, 1929. november 15. 16–18.

szórakozásban, életmódban, sőt ruházatban is elkülönülten a »becsületes« társadalomtól. Sőt speciális jellegében volt valami kedélyesség is, amelyet a polgár kíváncsisággal vegyes nyugalommal nézett, mint ahogy dús szemétdombokon játszadozó patkányokban is szoktak messziről gyönyörködni. Mostanában azonban megduzzadtak az alvilág mocsarai és láthatjuk, hogy itt is az a talpalatnyi tócsa jókorára kiszélesedett. Nem is inkább a bűncselekmények megnövekedésében nyilvánul meg ez az erősödése, mint szellemének hódításával, amely nemcsak a hívek számbeli növekedésével jut kifejezésre, hanem abban, hogy az alcaponei [sic!] eszme kezd népszerűvé, »divatos« válni. A régi ligeti jassz, az alvilág romantikus és bizarr kedélyességében inkább novellisztikus, mint veszedelmes alakja, levetette a csikós trikót, a hetykére csapott micisapkát és angol sportruhát, sőt szmokingot öltve, a verkli-hangulatú bódék és külvárosi kocsmák homályából átlépett nemcsak a lokálok, luxuséttermek parkettjére, hanem mármár a közélet fórumára is.” A cikkíró szerint kezdett „szalonképessé” válni az „alvilági figura”, méghozzá „nem is annyira azért, mintha az arisztokrata, a kereskedő, a hivatalnok torz divatörület alapján vágya ezel a körön kívül álló csapattal önzetlen ismeretséget kötni, hanem azért, mert maga a csapat bátorságával, merészségével áttörte a polgári tisztesség omladozó falait és némely vonatkozásban **szükségessé tudta tenni magát** [kiemelés az eredetiben – K. R.]. Hogy minden tagadás ellenére mennyire így van ez, csak át kell tekinteni akár egy hét eseményeit és már tárul előttünk a furcsa keveredés, amikor nemcsak bűnügyi, hanem annyi egyéb vonatkozásban is láthatjuk, hogy a politikus, az ügyvéd, sőt a gróf mellett együtt van az eseményekben **az ugrató ügynök, a koincsempész, az éjszakai mulató portása, a ruhatáros, a kerítőnő, a találkahely-tulajdonos** [kiemelés az eredetiben – K. R.] és miközben szégyenkezve fintorognak az érdekeltek a nyilvánosság világosságánál a nem gusztusos [sic!] társak miatt, az események története kíméletlenül mutatja a velük való intim kapcsolataikat.” Nem kevés malíciával állapította meg, hogy „a régi uzsorás személytelen volt bagolyodvában, akitől a polgár, az arisztokrata fölvette a pénzt, de undorral fordított hátat neki, ma már azonban gyakori látvány, hogy bárókban, éttermekben, a jól szabott szmokingban alvilági ember pertu és együtt van, kéznél van a különben úriságára és tisztességére büszke polgárral.” S azt is, hogy a tárgyalótermekben már nem ritka látvány „a patinás nevű arisztokrata”, aki „rosszillatú váltóügyei miatt” kerül a törvény elé, ahol „vádolt társai, a terem hallgatóközönségei az alvilágból rekrutálódnak... ugrató ügynökökből, koincsempészekből és selyemfiúkból, magukat művésznőknek nevező, nem is kétes foglalkozású hölgyekből”.¹⁴

Nem feledve a zsrnaliszta nyilvánvaló politikai elfogultságát megfogalmazhatjuk, hogy a „különc”, „bohém” és fiatal arisztokrata urak vagy hölgyek és a cikkíró által felsorolt alvilági szereplők kézenfekvő találkozási pontja: a pesti éj-

¹⁴ (b.gy.): Demokratizálódás az alvilág felé. Népszava, 1932. május 5. 9.

szaka.¹⁵ Ám ebből – természetesen – még nem feltétlenül következett az, hogy az arisztokrata maga is bűnelkövetővé vált, abban az értelemben azonban már „deviánsnak” tarthaták a viselkedését, hogy az éjszakai életben való részvétel nem „fért bele” az arisztokratától elvárható „normákba”. Tulajdonképpen éppen erre világít rá egy 1924 tavaszán lezajlott sajtóper, amit Kiss Sándorral, a jobboldali radikális Ébredő Magyarok Egyesülete egyik vezetőjével szemben indítottak el „osztályellenes izgatás vétsége” miatt. Kiss „*A főnemesség szociális értéke*” és „*A főnemesség származása és neveltetése*” című cikkeiben azzal támadta a mágnás réteget, hogy az arisztokraták fiatalága „mulatozással, orfeumokban, tivornyákban, kártyázásban telik el”.¹⁶ Tehát a pesti éjszakában szövődő kapcsolatok révén az arisztokrata az alvilág mintegy „részévé” válhatott már úgy is, hogy az akkori jogi kategóriák szerint nem követett el bűncselekményt (sajátos esete ennek az, ha egy arisztokrata morfium- vagy kokainfüggővé vált: a kábítószer-fogyasztás nem számított büntettnek, ám nyilvánvalóan a beszerzés alvilági kapcsolatok kialakulásához vezetett, amire a későbbiekben még látunk példát, báró Kövess Jenő esetében).

Nem sűrűn, de előfordult az is, hogy maga az arisztokrata lépett a bűn útjára. Számottevő részüket azonban politikai bűncselekmény, tehát a fennálló rendszerrel szembeni magatartás miatt tartóztatták le. Ide tartoznak azok, akik a Tanácsköztársaság ideje alatt túszként kerültek börtönbe (például báró Szerényi József, gróf Szapáry György, gróf Almásy Imre, gróf Eszterházy Pál, gróf Bethlen Ádám),¹⁷ vagy azok, akiket (például gróf Sigray Antalt, gróf Andrássy Gyulát) IV. Károly második, 1921. őszi visszatérési kísérlete után, vagy akiket a nyilas mozgalomban való részvétel miatt tartóztattak le az 1930-as évek folyamán (például gróf Széchenyi Lajost).¹⁸ Ám a jelenlegi téma szempontjából most nem

¹⁵ Budapest éjszakai élete elsősorban a belső részekre, főképp a VI. és VII. kerületre koncentráldott, itt működött a szórakozóhelyek (orfeumok, mulatók, kávéházak, kocsnák) jelentős része, illetve magas volt a szállodák és penziók aránya is. (Vö. *Budapesti cím- és lakásjegyzék 1928*, 1. rész. Bp., 1928. 796–799, 807–810.) Egyébként a korabeli bűnügyi hírekben leggyakrabban szereplő fővárosi utcák (elsősorban a Nagykörúton belüliek, köztük a Nagymező utca, az azt keresztező szűk utcák, mint a gróf Zichy Jenő utca és az Ó utca, valamint a Dob utca, a Dohány utca és a Népszínház utca) földrajzilag viszonylag közel voltak az arisztokraták által lakott negyedekhez (például a Múzeum körúthoz és annak szomszédságában elhelyezkedő Palotanegyedhez, illetve az Andrássy úthoz). Vö. Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Bp., 2001. 234–235., Kerepeszki Róbert: *Kövess báró halála – Egy Horthy-kori arisztokrata és a kábítószeresek világa*. = *Kommentár*, 2017. 4. szám, 79–80. (továbbiakban Kerepeszki, 2017.)

¹⁶ A kurzus sajtókilengései a büntető bíróság előtt. Friss Ujság, 1924. május 9. 1.; Fajvédők szereplése a bíróság előtt. Szózat, 1924. május 10. 5.

¹⁷ A Tanácsköztársaság alatti túszzedésekről lásd legújabban B. Müller Tamás: *Vörösteror az Országházban 1919*. Bp., 2016.

¹⁸ Széchenyi Lajos gróf letartóztatásáról és az arisztokraták nyilas mozgalomban való részvételéről lásd *Rendőrségi célkeresztben a szélsőjobb. Dr. Sombor-Schweinitzer József feljegyzése a szélsőjobboldali mozgalmakról, 1932–1943*. Bev. és jegyz. Kovács Tamás, Bp., 2009. 69–70., 85. Paksa Rudolf: *Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója*. Bp., 2013.

ők érdekesek, hanem azok, akik – ma úgy mondanánk – „köztörvényes” bűncselekményt követtek el.

Budapest Főváros Levéltárának folyamatos bővülés alatt álló fogolytörzskönyvi adatbázisában¹⁹ egyelőre alig több mint egy tucat olyan arisztokratát találunk, akiket nem politikai bűntett miatt tartóztattak le. Kivétel nélkül mindegyikük vagyon elleni bűncselekmény (csalás, okirat-hamisítás, orgazdaság, sikkasztás) miatt került valamelyik büntetés-végrehajtási intézménybe. Feltűnő, hogy alig találunk köztük olyat, aki úgymond „első vonalbeli”, ismert, tradicionális nagy arisztokrata család tagja lett volna (kivételnek számít ifj. Festetics Andor gróf, akit 1922-ben csalás miatt tartóztattak le).²⁰

Ha általánosságban akarunk választ találni arra, hogy mi vezet(het)te el ezeket az arisztokratákat ahhoz, hogy a bűn útjára lépjenek, több megközelítést kellene együttesen figyelembe vennünk. A társadalomtudományos nagytón át ugyanis a deviáns viselkedésformák, így a bűnözés is olyan cselekmény, amely – Pikó Bettina szociológus szavaival – „*csak a biológiai, pszichikai és társadalmi okok komplex tanulmányozásával érthető meg,*” mivel „*az ember egyszerre biológiai lény, akinek metabolikus folyamatai vannak, de emellett pszichikai lény is, akinek érzelmei-gondolatai befolyásolják élettani funkcióit, és szociális lény is, aki az adott kultúrában és társadalmi-gazdasági környezetben próbál a mindennapi élet kihívásainak megfelelni*”.²¹ Tény, hogy a források hiányossága miatt ilyen komplex képre nem vállalkozhatunk, azonban az egyén és a közösség oldaláról, azaz a pszichikai és társadalmi okok felől közelítve néhány óvatos megállapítás megfogalmazható.

A 19. század második felében és a 20. század elején a dualizmus liberális légkörében meginduló modernizáció és ezen belül az urbanizáció, Budapest koz-

¹⁹ Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban BFL), Fogolytörzskönyvek és -nyilvántartások. Online: <https://hungaricana.hu/hu/adatbazisok/leveltari-iratgyujtemeny/budapest-fovaros-leveltara-fogolytorzskonyvek-es-nyilvantartasok/> és <http://bparchiv.hu/adatbazisok/fogolynyilvantartasok> (2019. február 13.)

²⁰ BFL, Budapesti Királyi Büntetőtörvényszéki Fogház iratai (VII.102.a) – fogoly – 1922 – 2273. Ifj. Festetics Andor gróf fogolytörzskönyve. Online: [https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Fogoly/171174/view/\(letoltve:2019.februar.13.\)](https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Fogoly/171174/view/(letoltve:2019.februar.13.)) – Megjegyzendő, hogy az ő ügye sem egy „alvilági” eset: az 1921-ben kötött házasságához apja feltételül szabta, hogy a menyasszony szülei kifizessék a fia adósságait, ám csak az esküvő után derült ki, hogy Festetics Andor gróf kiskorúságát meghosszabbították, így a frigy törvénytelen volt. Az évekig elhúzódo pereskedésbe Andor testvére, a korábbi hadügyminiszter, majd kormánypárti, később nyilas országgyűlési képviselő, Festetics Sándor gróf is belekeveredett. Lásd Gróf Festetics Sándor nem köteles fizetni apjáért és testvéréért. Az Est, 1936. június 24. 13. – Festetics Sándorról lásd Püski Levente: Festetics Sándor, a „nyilas gróf” politikai pályája. In: *Történeti Tanulmányok XIII.* Debrecen, 2005. 157–168.

²¹ Pikó Bettina: A deviáns magatartás értelmezési keretei a biopszichoszociális elmélet tükrében. In: *A deviáns magatartás szociológiai alapjai és megjelenési formái a modern társadalomban.* Szerk. Pikó Bettina, Szeged, 2011. 10–11.

mopolita nagyvárossá válása számos társadalmi feszültséget hozott felszínre, és táptalajává vált a különböző devianciák terjedésének is. Társadalomtudományi megközelítések közül ennek elsősorban az az oka, hogy minél inkább individualizáltabb egy társadalom, annál inkább „kiütköznek” és annál inkább gyakoribbak benne a normaszegő magatartásformák, ezzel együtt pedig a „kezelésük” is egyre nagyobb kihívást jelent. A liberalizáltabb kort a két háború között egy konzervatívabb követte, a kettő között pedig elsősorban a „Nagy Háború” kollektív traumái²² (például az erőszak hétköznapivá válása, a vereség), illetve az azt követő véres, drasztikus, egymást gyorsan követő változások (forradalmak, ellenforradalom) hatottak további katalizátorként a devianciák terjedésére. Tehát mind az egyénre, mind a mikro- és makroközösségekre jelentős hatást gyakoroltak. A „Nagy Háború” utáni helyzetben kialakult a társadalmi dezorganizáció, a francia szociológus, Émile Durkheim által a 19. század végén megfogalmazott „anómia” állapotának tipikusnak tekinthető esete, amikor a korábbi társadalmi normák meggyengültek, a hagyományos értékrend megváltozott, ami akut és állandó feszültséghelyzeteket eredményezett a közösség szintjén.²³ A világháborút követően gyakoribbá váltak az érték- és szocializációs zavarok, a normaszegő cselekmények, a korábbiakhoz képest jelentősen terjedt szinte valamennyi deviancia, így a bűnözés, az alkoholizmus, a prostitúció, a kábítószer-fogyasztás és emelkedett az öngyilkosságok száma is.²⁴ A kábítószer-fogyasztás kapcsán, de általános érvényben megfogalmazva írta a 8 *Órai Ujság* 1923 decemberében: „Soha annyi szertelen, furcsa, a helyét sehol sem találó ember nem került ki az iskolákból, mint az utolsó évek alatt. [...] Hát lehetett nyugodtan tanulni a folytonos hadi jelentések izgalmában, az egyre növekvő otthoni gondok közt, rossz élelmezés, nélkülözés közepette. Aztán a »forradalom« és a kommün eseményei,

²² Vö. Erős Ferenc: Háború és forradalmak – A trauma és az erőszak szociálpszichológiai megközelítésben. In: *Az első világháború következményei Magyarországon*. Szerk. Tomka Béla. Bp., 2015. 135–164.

²³ Az anómia fogalmára és különböző értelmezéseire Piczil Márta: Anómia-elméletek. In: *A devians magatartás szociológiai alapjai és megjelenési formái a modern társadalomban*. Szerk. Pikó Bettina, Szeged, 2011. 19–26.

²⁴ A bűnözés két háború közötti terjedésének vázlatos áttekintését adja Gyáni Gábor: A bűnözés Horthy-kori történetéhez. = *Történelmi Szemle*, 2005. 3–4. szám, 381–392. – Az említett devianciák (főképpen budapesti) terjedésére a korabeli – elsősorban statisztikai vonatkozású – irodalomból lásd Pálosi Ervin: *Budapest kriminalitása és moralitása az 1909–1925. években*. Budapesti Statisztikai Közlemények, 55/3. sz. Bp., 1927.; Melly József: *Az öngyilkosságok Budapesten és az európai nagyvárosokban*, Budapesti Statisztikai Közlemények, 56/2. sz. Bp., 1928. Gortvay György: *Az alkoholkérdés társadalompolitikai megvilágításban*, Bp., 1929. Doros Gábor – Melly József: *A nemi betegségek kérdése Budapesten*. II. rész. Budapesti Statisztikai Közlemények, 61/2. sz. Bp., 1930. (Különösen: 647–932.); Buziásky Károly: *Budapest szeszitalfogyasztása*, Budapesti Statisztikai Közlemények, 73/3. sz. Bp., 1935. Nyigri Imre: A budapesti rendőrség hatvan éve a bűnügyi statisztika tükrében. In: *A 60 éves magyar rendőrség 1881–1941*. Szerk. Borbély Zoltán, Kapy Rezső. Bp., 1942. 497–594.

majd a legújabb kor, mely például az egyetemi ifjúságot minduntalan politikával zavarja meg az előadások hallgatása közben – mindez igazán nem mondható a gyermekévek és az ifjúság szempontjából kívánatosnak. Nem csoda, hogy azok a fiatal lelkek, akik mindezt átszenvedték, megbillentek s a politikai érvényesülés, a hirtelen meggazdagodás és egyéb új lehetőségek megszáditották őket. Érdekes, hogy nemcsak életmódjukban, vágyaikban és érdeklődésükben, de szórakozásaikban és szenvedélyeikben is milyen szélsők és szertelenek ezek az emberek. Valósággal azt lehet mondani róluk, hogy a fizikai kilengések emberei ők, mert vagy agyondolgozzák magukat a hazard spekulációval elérhető anyagi jólétért, vagy agyonmulatják magukat, de jóformán mind hódol valami szélsőséges szenvedélynek.”²⁵ A Népszava már idézett, közel egy évtizeddel később megjelent cikke ugyanezt tömörebben a következőképpen fogalmazta meg: „A gazdasági és politikai rázkódtatások alaposan megrongálták, szétmálasztották a polgári morál falait, amelynek résein keresztül megindult az áradás az alvilág felé és viszont.”²⁶ A korabeli lapokból vett idézetek kapcsán azonban arra is rá kell mutatni, hogy a világháború alatt és azt követően a sajtó hangneme is megváltozott, és gyakran keltett „morális pánikot” a devianciák terjedése kapcsán, ami hozzájárult a jelenség feltűnővé válásához.²⁷

A jó tollú újságírók által szinte „apokaliptikusként” bemutatott állapotok vagyoni és mentális szempontból az arisztokráciát sem hagyták érintetlenül. A világháborús összeomlás, majd a területi elcsatolások számos főrangú család anyagi helyzetét megingatták, vagy a földtulajdon elvesztésével kifejezetten nehézzé tették. Kézenfekvően egyszerűnek látszik az az általános magyarázat, hogy az addig fenntartott vagy a közösség felé mutatott előkelő életmód bizonytalanná válása, az anyagi kényszer vezette a valamilyen bünt elkövető arisztokráciát az „alvilág” felé. Ezt támaszthatja alá az is, hogy – amint azt a budapesti fogházak adatbázisának érintőleges vizsgálata során láttuk – a letartóztatott főnemesek vagyon ellen elkövetett bűncselekmények miatt kerültek börtönbe.

Azonban az okok összetettebbek. Szó volt már arról is, hogy az érintett arisztokraták többsége nem „első vonalbeli”, közismert családból származott, és ha a társadalmi helyzetüket tovább vizsgáljuk, akkor megállapítható, hogy mindannyian már valamilyen „hétköznapi” polgári foglalkozásból tartották fenn magukat (ez is magyarázza a vagyon elleni bűncselekményeket), tehát eleve bizonytalanabb körülmények között éltek, és nem rendelkeztek nagy vagyonnal. Érdekes

²⁵ Pestre is megérkezett a kokainszenvedély. 8 Órai Újság, 1923. december 6. 5.

²⁶ (b.gy.): Demokratizálódás az alvilág felé. Népszava, 1932. május 5. 9.

²⁷ Vö. Sárosi Péter: Kokain és morális pánik Budapesten az 1920-as évek média-beszámolóí alapján. = *socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 2017. 4. szám, 43–76. – A magyar sajtó világháború alatti és azt követő változásához lásd legújabban Klestenitz Tibor: Sajtó és újságírás Trianon árnyékában. In: *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után. Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás nyomán*. Szerk. Bódy Zsombor. Bp., 2018. 301–336.

lenne tehát, ha eseteiket lélektani oldalról, a személyiség felől megvizsgálni, ám ebben a megközelítésben súlyos hiátusokkal találkozhatunk, hiszen számos meghatározó és döntő elemre nem világítanak rá a források. Nem vagy csak nagyon szórványosan, mozaikszerűen ismerjük meg azokat az egyéni életeseményeket (családi háttér, esetleg családon belüli konfliktusok, szocializációs problémák), személyiségfejlődést, tapasztalatokat, az egyedi lelki alkatot, amik fontosak lennének az okok megértéséhez, és gyakran intuitív feltételezésekre hagyatkozhatunk. Jó példa lehet erre a már említett gróf Zichy Tivadar esete. Róla tudjuk, hogy lényegében „kétlaki”, „gyökértelen” gyermekkort élt, mivel édesanyja angol volt, ezért gyakran kellett ingáznia a két ország között; részben ez is hozzájárulhatott a „lázado”, bohém, nyughatatlan természetének és normaszegő mentalitásának kiformálódásához. Ebben fontos motivációs tényező lehetett az új, izgalmas „ingerek” keresése is, amire maga is utalt a különböző korabeli nyilatkozataiban és a beszédes című visszaemlékezésében.²⁸

A belső, lélektani összetevőkkel kapcsolatban tett megállapításokhoz hasonló fogalmazható meg a közelebbi körülményekre vonatkozóan is. Alig van lehetőségünk arra, hogy részletesen vizsgáljuk azokat az élethelyzeteket és szűkebb közösséget, amiből (véltetően) a menekülés egyfajta útjaként „választják” a deviancia valamelyik formáját, valamint végső soron szinte lehetetlen megtalálni, azonosítani az ún. „első lépést”, a normaszegő cselekményt kiváltó erőteljes katalizáló körülményt/eseményt, akut feszültséghelyzetet, és felvázolni az ahhoz vezető utat.

Ugyanakkor az „alvilággal” kapcsolatban érdemes még egy további aspektust is szem előtt tartani, ami az egyéni motivációk szempontjából is fontos tényező lehet. Ugyanis az „alvilág” már említett, mereven zárt jellegéből adódik egy „előnye” is a felé fordulóknak (nem csak arisztokrata) számára, nevezetesen az, hogy „kifelé” rendkívül diszkrét, tehát az idetartozó körökkel, személyekkel történő kapcsolatépítésről mások, elsősorban az egyén társadalmi környezete nehezen vagy egyáltalán nem szerezhet tudomást. Szó volt már arról is, hogy a devianciák felé fordulás egyfajta menekülés is, és a magasabb társadalmi körök élete rendkívül sok elvárással járhat. Az egyik ilyen alapvető elvárás az, hogy a törvényes keretek között folytatott társadalmi életben fent kell tartani a „becsületet”, „jó” ember képét, az alvilági kapcsolatokon keresztül és azok diszkrétciója által viszont az egyén olyan lehetőségekhez férhet hozzá, amikben például kiélheti az elnyomott érzelmeit, vágyait (például kábítószer-fogyasztás, prostitúció). A felsorolt közelítések akkor válnak „megfoghatóbbakká”, ha megpróbáljuk példák-
kal illusztrálni őket. A következőkben bemutatásra kerülő két esetben sem világítanak rá minden fontos összetevőre a források, de remélhetőleg így is szemléletes adalékként fognak szolgálni.

²⁸ Count Zichy, Theodore: *That Was No Gentleman, That Was Zichy*. (Nem gentleman volt, hanem Zichy) London, 1974.

ESETTANULMÁNYOK

Az első példa báró Kövess Jenő esete, amit egy korábbi tanulmányomban már részletesen bemutattam, ezért most ennek csak rövid összefoglalását kívánom nyújtani.²⁹ A Kövess-család egyike az utolsó magyar arisztokrata rangra emelt famíliáknak. A család erdélyi német származású volt, Kövess Jenő nagyapja, a szintén jelentős katonai karriert befutó Kövess Albin 1873-ban kapott osztrák nemességet. IV. Károly, az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó uralkodója 1917-ben ruházta fel a magyar bárói cím viselésével fiát, Kövess Hermannt (teljes nevén Kövess Hermann Albin József, Temesvár, 1854. március 30. – Bécs, 1924. szeptember 22.), aki látványos tiszti pályát tudhatott maga mögött, emellett nemcsak a Monarchia, hanem később a trianoni Magyarország megbecsült, köztisztetben álló tagjaként tartották számon. Több katonai sikert aratott a „Nagy Háborúban”, császári és királyi titkos tanácsosi cím birtokosa, a főrendiház választott tagja, a katonai Mária Terézia Rend középkeresztjének birtokosa, Nagyszeben, Máramarossziget és Temesvár díszpolgára volt. Az 1892-ben kötött házasságából három fiúgyermek született, a legkisebb, Jenő 1898. június 21-én látta meg a napvilágot a stájerországi Kroisbach bei Graz-ban.³⁰ Életéről meglehetősen csekély információk állnak rendelkezésre. Egyes források szerint „magyar nevelésben részesült”, és a Nagy Háború előtt Nagyszebenben végezte a középiskolai tanulmányait. Bátyjaihoz hasonlóan aktív szolgálatot vállalt a háborúban, amiben legidősebb testvére korán, már 1914 szeptemberében életét veszítette.

Báró Kövess Jenő krónikus sebesüléssel és állandó légzőszervi bántalmakkal szerelt le. Az Osztrák–Magyar Monarchia széthullását és a trianoni békeszerződést követően a családja lényegében kettészakadt. Édesanyja az Andrássy úti dohány-nagytőzsde egyik társtulajdonosa lett, ám 1920 után nem költözött Budapestre, hanem Bécsben telepedett le, és férje, Kövess Hermann halála után nagyon ritkán járt a magyar fővárosban. Két életben maradt gyermeke közül az idősebb, Géza vele élt Ausztriában, míg a fiatalabb, Jenő pedig a budapesti üzlet vezetője lett. A biztos jövedelmet jelentő vállalkozás mellett az Általános Hitel- és Kereskedelmi Részvénytársaság igazgatóságának tagja és a Magyar Dohány-nagyárusok Országos Szövetségének ellenőre is volt.³¹ Kövess számára ezek a pozíciók az elit életmód fenntartásához jelentettek stabil alapot. Noha a fiatal báró nem rendelkezett saját lakással a fővárosban, albérletét a VI. kerület elit környéken, az Andrássy útba torkolló Bajza utca 3. szám alatti Lánczy-palotában vette ki.³²

²⁹ Kerepeszki, 2017. 81–92.

³⁰ Gudenus János József: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. II. kötet, Bp., 1993. 117–118.

³¹ *Budapesti cím- és lakásjegyzék 1928*, 1. rész, 319. és 333.

³² Uo. 2. rész, 444.

Kövess alvilági kapcsolatainak kialakulásához alapvetően két tényező vezetett. Az egyik (és leginkább döntő) motiváció a krónikus fájdalommal járó sérülése volt, ami miatt kábítószer-függőség alakult ki nála. Erre erősített rá a családja kettészakadása. Az utóbbi kialakíthatott a fiatal báróban egy „elhagyatottság” vagy „gyökértelenség” érzetet is, emiatt egyfajta külső támaszkeresésre szorult, ami hozzájárulhatott a szenvedélybetegsége elmélyüléséhez. Ha báró Kövess Jenő esetében figyelembe vesszük, hogy édesapja egy rendkívül megbecsült, köztisztviselőként álló, kiváló karriert befutó és magas rangú katonatiszt volt, aki hivatásából adódóan vélhetően a családon belül is autoriter személyiség lehetett, akkor talán nem túlzás megkockáztatni azt a következtetést, hogy gyermekeiben, különösen a legkisebbikben kialakulhatott a „függő” személyiség, amely a tekintélyelvű katonás nevelésből adódóan az apa szeretetének – feltételezett – hiányától szenvedhetett.³³ Az ebből adódó frusztráltságot pedig még tovább fokozhatta a legidősebb báty hősi halála az első világháborúban. Az ő áldozatvállalása és az apa tekintélye, illetve életpályája elérhetetlen példaként állhatott a fiatal báró előtt, ami egészségtelen önértékelést, kompenzálhatatlan megfelelési kényszert válthatott ki, az ehhez járuló, háborúban szerzett fizikai és idegi sérülés pedig az addikciója kezelhetetlenné válását eredményezhette. Ez a függőség közvetve hozzájárult Kövess 1929 januárjában bekövetkezett halálához.

A tragikus eseményt alapvetően két narratívával mutatták be a korabeli sajtóorgánumok. Az egyik lényegében csak arra fókuszált, hogy léha, kicsapongó életet élő aranyifjúként ábrázolja a fiatalon elhunyt bárót, aki nem elsősorban a háborúban szerzett sebesülése, hanem sokkal inkább az alantas társasága és „különös szenvedélyei” miatt folytatott züllött életmódot. A másik (és egyébként gyakoribb) interpretáció a báró életmódját egyfajta részletesebb „áldozatnarratívával” mutatta be, amely egy szépreményű fiatalról szólt, akinek az élete végzetesen félrecsúszott a háborúban szerzett sebesülései miatt kialakult morfium- és kokainfüggőség következtében. A Kövess haláláról szóló tudósítások a nyomozás előrehaladtával egyre kényesebb részleteket közöltek a báró életmódjáról és kapcsolatairól. Kiderült, hogy rendszeresen érintkezésbe lépett a főváros kábítószer-üzereivel, sőt gyakori „vendége” volt egy Zichy Jenő utcai bordélyháznak is (1929. január 15-én éjszaka is itt járt, ami után olyan súlyos állapotban került haza, hogy másnap a Fásor Szanatóriumba szállították, ahol egy héttel később a szövődményként fellépő tüdőgyulladás következtében hunyt el).³⁴

³³ Egyes modern családpszichológiai kutatások rámutattak arra, hogy a tekintélyelvű családban felnövő gyereknek állandó frusztráció alakulhat ki attól a félelemtől, hogy a környezete – főként az apa – gyengének tartja őt. Somlai Péter: *Család 2.0 – Együttélési formák a polgári családtól a jelenkorig*. Bp., 2013. 56–58.

³⁴ Báró Kövess Jenőhöz hasonló Erdődy János Nepomuk gróf esete: az osztrák fővárosban élő és a súlyos kábítószer-függősége miatt több nyilvános botrányt okozó arisztokratát a családja 1929 februárjában egy Bécshez közeli szanatóriumba utalta, később ki is utasították Ausztriából, majd Párizsban telepedett le, és néhány évvel később, 29 éves korában itt is hunyt el züllött életvitelének

Ügye a két világháború közötti magyar kábítószeres alvilágról és a narkotikumok terjedéséről szóló korabeli diskurzus meghatározó részévé vált. Ez a sajtótudósításokban is megfigyelhető, ugyanis semelyik másik eset sem váltotta ki ilyen mértékben a vonatkozó cikkek tematikai átrendeződését: már a báró halála utáni napokban a lapok és általában a közélet számára egyre kevésbé a tragikus sorsú fiatalember állt az érdeklődés középpontjában, hanem sokkal inkább a kábítószer és annak társadalmi hatásai, amelyek szorosan összefonódtak a titkos prostitúció problémájával is.

A másik példa, gróf Klebelsberg Jenő esete, bizonyos szempontból hasonlít a Kövess-ügyhöz, noha a motivációk szempontjából sokkal homályosabb és egészen más alvilági/bűnügyi aspektusokra világít rá. Klebelsberg Jenő, a két háború közötti korszak nagyhatású vallás- és közoktatásügyi minisztere, Klebelsberg Kunó másodunokatestvére, 1886. május 16-án született Szentesen.³⁵ Középiskolai tanulmányait a gyulafehérvári Római Katolikus Főgymnasiumban folytatta. Az iskolai értesítők tanúsága szerint – a később egy évtizedig kormányzati pozíciót betöltő rokonával ellentétben – egyáltalán nem számított jó tanulónak, sőt bizonyos tárgyakból kifejezetten gyenge eredményeket ért el. Leggyakoribb érdemjegyként az elégséges szerepelt a tanévvégi értékeléseiben, latin nyelvből háromszor, magyarból kétszer, természetrajzból és földrajzból pedig egyszer-szer megbukott, de a leggyengébb mennyiségtanból volt, amiből négyszer is az akkoriban bukást jelentő 4-es osztályzatot kapta. Ám a rossz tanulmányi eredményekhez kifejezetten jó magaviselet társult, ami azt sugallja, hogy nem különösebben szorgalmas vagy okos, de alapvetően normakövetőnek vagy – tisztelőnek tűnő személyiség lehetett.³⁶

A két háború közötti időszakban Klebelsberg „sokoldalú” magánvállalkozásba fogott, tehát Kövesshez hasonlóan modern polgári foglalkozást és életmódot folytatott. A budapesti cégbíróság 1922. szeptemberi dátummal jegyezte be őt, mint „élőállat, élelmiszer, vegyicikkek és textiláru cikkeknek fogyasztók és továbbárúsítók részére való árusításával foglalkozó iparüzlet-tulajdonost”, VIII. kerületi, Tisza Kálmán (ma II. János Pál pápa) téri székhellyel.³⁷ 1924 januárjában a 20 millió korona (20 ezer darab 1000 koronás részvényben lévő) alaptőké-

köszönhetően egészségileg teljesen leromlott és anyagilag tönkrement állapotban. Párisban meghalt egy hányatott életű Erdődy gróf. 8 Órai Ujság, 1933. szeptember 12. 10.

³⁵ A Klebelsberg-családról röviden lásd Gudenus János József: *A magyarországi főnemesség*, i. m. II. kötet, 83–87., Ujváry Gábor: *„Egy európai formátumú államférfi”. Klebelsberg Kuno (1875–1932)*. Pécs–Bp., 2014. 11–12.

³⁶ *A Gyulafehérvári Római Katolikus Főgymnasium értesítői, 1896–1904*. Gyulafehérvár, 1897–1905.

³⁷ *Központi Értesítő*, 1922. október 26., 930., *Budapesti cím- és lakásjegyzék 1928*, 1. rész, 541.

vel akkor megalakult, Üllői úti székhellyel működő Nyomdaipari Részvénytársaság igazgatósági tagjai között találhatjuk.³⁸

Már ebben az időszakban is „kétes” ügyletekkel hozták őt összefüggésbe, amik elérték a miniszteri poszton lévő másodunokatestvérét is. A jobboldali radikális Ébredő Magyarok Egyesülete 1923 augusztusában tartott gyűlésén az egyik szónok a következőkkel vádolta: *„Egy ma is aktív miniszter unokaöccse önönmagát részvénytársasággá alakította és mint ilyen, babra kiviteli engedélyi kapott. A kiszállított babot azonban a vámörtség megvizsgálván, egy kémiai csudának jutott nyomára, amennyiben a bab, úgy látszik a magyar vegyi ipar fejlettségének igazolására – libamájja változott, vagyis az unokaöcs részvénytársasága a megengedett bab helyett a sokkal nagyobb nyereséget jelentő libamájban váltotta kivittelé a nagybátya kultúrtámogatását.”*³⁹ Noha a szónok neveket nem említett és a rokon kapcsolat szintjét is eltévesztette, mégis egyértelműen a Klebelsberg-családra utalt, amit alátámaszt az, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter Klebelsberg Kunó már a gyűlésről és az ott elhangzottakról szóló hírlapi tudósítások megjelenésének napján (!) felszólalt a Nemzetgyűlésben, és a következő szavakkal igyekezett védekezni, illetve tisztázni a közte és Klebelsberg Jenő közötti viszonyt: *„Soha még galádul megrágalmazott könnyebb helyzetben nem volt, mint amilyenben én ma vagyok. Én Klebelsberg Jenőt soha életemben nem láttam, vele nem beszéltem, vele levelet nem váltottam. Klebelsberg Jenő soha kísérletet nem tett, hogy hozzám közeledjék. Reámnézve tehát egy abszolút idegen valaki. A megtámadatáshoz tehát még a legtávolabbi támpont is hiányzik, hogy ezzel elő lehessen állani.”* A hárító magyarázatához még hozzátette: *„Én nemcsak nem támogattam Klebelsberg Jenőt, akit nem is ismerek, aki-ről sem kedvezőt, sem kedvezőtlen nem tudok, de óvintézkedéseket is tettem az ellen, hogy bárki az én nevem felhasználásával megengedhetetlen protekciókat gyakoroljon.”*⁴⁰

Néhány héttel később egy másik ügyből kifolyólag is kényelmetlen helyzetbe került a kultuszminiszter, a saját bevallása szerint nem ismert rokona miatt. Klebelsberg Kunó 1923 szeptemberében tett feljelentést a rendőrségen a nevével történt visszaélés miatt, aminek nyomán letartóztatták a Budapesti Útmutató (Compass) című kötet – mint később kiderült – „rovott múltú” és a kaposvári rendőrség által is körözött szerkesztőjét. A „szerkesztő” állítólag Klebelsberg Jenő megbízásából előfizetéseket és hirdetéseket gyűjtött a kiadvány számára. A

³⁸ *Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz 1925–26. évre.* Szerk. Kallós János. Bp., 1925. 1320. *Nagy magyar compass (1922–1924) az 1925-ik évre. II. rész: Biztosító-, ipar- és közlekedési vállalatok, Budapest főváros pénzügyei.* Bp., 1925. 994.

³⁹ Újabb panama-vád egy ÉME-gyűlésen. Pesti Hírlap, 1923. augusztus 29. 4., Heinrich Ferenc a józan polgári elvek diadalát reméli. Az Újság, 1923. augusztus 29. 2.

⁴⁰ *Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés nyomtatványai.* Napló, XVI. kötet. Bp., 1923. 255–256. A Nemzetgyűlés 178. ülése, 1923. augusztus 29., „A nemzetnek becsületes miniszterei vannak”. 8 Órai Újság, 1923. augusztus 30. 2.

módszere az volt, hogy a gróf „magántitkáráként” kereste fel a támogatókat, és azzal tévesztette meg őket, hogy Klebelsberg Jenő a vallás- közoktatásügyi miniszter öccse, sőt a telefonos hirdetésszerzések során maga mutatkozott be „gróf Klebelsberg” néven.⁴¹

Az eddigi esetekben Klebelsberg Jenő neve csak közvetve került összefüggésbe valamilyen bűncselekménnyel, egy 1928 tavaszán kirobbant ügyben viszont már más volt a helyzet. A gróf néhány társával céget alapított „Műszaki és Építési Vállalat” néven, amely számos ún. „kaució” alkalmazottat vett fel, azonban munkát nem biztosított a számukra. A felvettek gyanút fogtak, és visszakövetelték az „óvadékként” befizetett pénzüket, amit azonban a soha be nem jegyzett cég vezetői megtagadtak. Ezért a póru jár alkalmazottak feljelentést tettek a rendőrségen, amely kaucióssikkasztás miatt indított nyomozást a cégvezetők ellen, akiket – Klebelsberg Jenő kivételével – csakhamar le is tartóztattak. A gróf azonban „ismeretlen helyre” távozott, ezért körözést adtak ki ellene, és kiderült, hogy a letartóztatás elől a Lipótmezei Elmeógyógyintézetbe vonult. Ez a bűnössége látszatát erősíti, ám a letartóztatása után a vizsgálóbíró mégis szabadlábra helyezte, mivel az előzetes kihallgatások során olyan információk jutottak tudomására, hogy a gróf „jóhiszeműen” járt el az ügyben, ugyanis ellenezte a kaucióss alkalmazottak felvételét.⁴² Ám később Klebelsberg Jenőt is vád alá helyezték és bíróság elé került. A per 1931 júniusában ért véget, a grófot hathavi, egyik társát egyévi, másikat nyolchónapnyi börtönre ítélték, két további társuk pedig az ítélethirdetéskor szökésben volt.⁴³ Klebelsberg Jenő végül 1936-ban töltötte le a rabtörzskönyve szerint csalás, magánokirat-hamisítás és sikkasztás miatt kiszabott büntetését a budapesti Gyűjtőfogházban.⁴⁴

⁴¹ Visszaéltek a kultuszminiszter nevével. Az Est, 1923. szeptember 19.

⁴² Az ügygel napokon keresztül foglalkoztak a különböző sajtóorgánuk, és Klebelsberg Jenő személyéről is sokat írtak. Például az egyik cikk dehonesztálón a következőkkel jellemezte a grófot: a sikkasztó cég ötletgazdája, főszervezője „legelsősorban egy hangzatos nevű vezérigazgatót szerzett a be nem jegyzett vállalat élére, gróf Klebelsberg Jenő személyében. Gróf Klebelsberg Jenő, akit egyébként egész családja megtagadott [!], mindenféle vállalkozásokra könnyen volt kapható és a grófi név természetesen nagyon sok embert megtévesztett.” Az óvadéksikkasztás miatt körözött gróf Klebelsberg Jenő napok óta elmeógyógyintézetben van. Esti Kurír, 1928. május 12. 3. Lásd még: Kauciószédelgésért körözik gróf Klebelsberg Jenőt. 8 Órai Ujság, 1928. május 10. 12. Gróf Klebelsberg Jenő elfogatása elől a lipótmezei tébolydába vonult. 8 Órai Ujság, 1928. május 12. 12. Letartóztatták Klebelsberg Jenő grófot. Magyarság, 1928. május 16. 10. A vizsgálóbíró szabadlábra helyezte gróf Klebelsberg Jenőt. Pesti Napló, 1928. szeptember 23. 19.

⁴³ Sorozatos óvadékcshalások miatt elítélték Klebelsberg Jenő grófot és társait. Magyarság, 1931. június 25. 10. A gróf büntetését később felemelte a bíróság. Lásd még: Az óvadékcshaló Klebelsberg Jenő gróf büntetését súlyosította a tábla. 8 Órai Ujság, 1933. február 28. 5.

⁴⁴ BFL, Budapesti Királyi Országos Gyűjtőfogház iratai (VII.101.d) – rab.IV – 2496/1936. Klebelsberg Jenő gróf rabtörzskönyve. Online: [https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Fogoly/23400/view\(letoltve: 2019. február 13.\)](https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Fogoly/23400/view(letoltve: 2019. február 13.))

Az említett ügyek azt mutatják, hogy az ő esetében egy lecsúszott személyről van szó, aki az anyagi haszonszerzés reményében vágott bele a „kétes” ügyekbe, de a lélektani tényezőkre nem világítanak rá. Ám magánéletének egyes mozzanatai tovább árnyalják a róla formálódó képet. Egy arisztokratától szokatlan módon Klebelsberg Jenő háromszor nősült. Első felesége 1920-ban kezdeményezte a válást.⁴⁵ Az 1929-ben kötött második házasságából egy fiúgyermek született, azonban ez a frigy is boldogtalan lehetett, aminek okai szintén a család anyagi helyzetében keresendők. Ezt támasztja alá az, hogy már a férj 1931-ben zajló pere alatt is külön éltek, és az is, hogy a nyomorúságos életkörülményei miatt a második feleség 1932 októberében gyermekükkel a Dunába akarta ölni magát.⁴⁶ Harmadik feleségével 1943-ban kötött házasságot.⁴⁷ Ezek a magánéleti események – noha a házasságok párkapcsolati jellemzőit nem ismerjük – arra utalnak, hogy Klebelsberg Jenő vagy „nehéz” természetű, vagy megállapodásra képtelen nyughatatlan személyiség lehetett, ami magyarázhatja azt, hogy a vagyonszerzés érdekében kétes ügyletekbe keveredett. Noha ez – források hiányában – meglehetősen merész feltételezés, annyi azonban nagyobb biztonsággal elmondható, hogy foglalkozásai, magánéleti eseményei és végső soron a vele összefüggésbe hozható bűnesetek azt mutatják, hogy bár Klebelsberg Jenő arisztokratának született, ám életformájában ettől teljesen elszakadt, és – úgymond – „modern” és „polgárosodott” mentalitással élte az életét.

Túlzás lenne azt állítani, hogy ezek a bemutatott – valójában elszigetelt, kuriózumnak számító – példák vagy a többi, ehelyütt nem részletezett esetek alapjaiban ásták volna alá a magyar arisztokrácia korabeli társadalmi megítélését, ám hatásuk néhány forrásban mégis visszaköszön. Például 1939 őszén egy vidéki lap gróf Széchenyi Bálintné valutaspekulációs ügye és gróf Almássy Pál pásztori földbirtokos kihágási esete kapcsán a következőket írta szemrehányóan az arisztokráciáról: *„Hát hogyan várjunk kötelességteljesítést, áldozatkészséget, önfeláldozást az ország egyszerűbb fiaitól, akiknek csak a gyötrelmes munka biztosítja a csupasz megélhetést, ha ilyen példát lát maga előtt. Ha ifjabb arisztokratáink névsorát csak a botránykrónikákban olvashatja, de nem a nemzeti kötelességteljesítés hősei között. Mit szólna a legnagyobb magyar, ha nevét a valutaügyészségen, s főnemes társát a rendőrbíró előtt látná? [...] Ne panaszkodjanak a tekintélytisztelet hiányáról azok, akik önmaguk rombolják szét időszerűtlen viselkedésükkel azt a megbecsülést és tiszteletet, amely megilletné a történelmi osztályt, ha hivatása magaslatán állna.”*⁴⁸

⁴⁵ BFL, Budapest Királyi Törvényszék iratai, Polgári peres iratok, VII.2.c – 1920 – 35898.

⁴⁶ Gróf Klebelsberg Jenőné kisfiával a Dunába akart ugrani. 8 Órai Ujság, 1932. október 26. 4.

⁴⁷ Érdemes megemlíteni, hogy harmadik feleségével is meggyült a baja a hatóságoknak Szegeden, egy mozi-engedélyeztetési botrány miatt. Lásd Szeged város állást foglal a határán épülő mozi ellen. Délmagyarország, 1943. július 22. 5.

⁴⁸ Történelmi név és kötelesség. Dunántúl, 1939. november 19. 1.

Ezek a marginálisnak tűnő esetek csak kisebb részben járultak hozzá ahhoz az erodálódáshoz, ami arisztokrácia rétegében is megfigyelhető a 20. század első évtizedeiben. Ezt a kortárs grófnő lesújtóan, de találóan a következőképpen fogalmazta meg: *„Jelenleg (az arisztokrácia) nagy krízisen megy keresztül, krízisen, melyben legalább ötven százalék azokból, akik nincsenek a helyzet magaslatán, alá fog merülni. Ennek az ötven százaléknak egyik része pedig azokból áll, akik nem akarnak alkalmazkodni a mostani dolgozó, örökké siető világrendszerhez, akik ősdi elmaradottságban szép lassacskán mindenről lemaradnak. Ezekért kár, mert sok érték vesz el velük. A másik része azokból áll, akik átöröklött léhaság és »inefficiency« folytán komoly, kitartó vagy alkotó munkára nem képesek, de amellet nem tartanak ki »kaszt«-juk jeligéi, eszméi mellett, hanem a régi rendszerrel ítélőképességüket elveszítve, életmódjukkal lejáratják magukat és aláássák »kaszt«-jukat. Ezeknek pedig semmiféle léjogosultságuk nincs, és eze-kért egyáltalán nem kár.”*⁴⁹ Ugyanakkor láthattuk, hogy noha a „krízis” (vagy anómia) nyilvánvaló az arisztokrácia és az egész társadalom szempontjából is, ám az egyéni okok összetettek, amikből kiderül, hogy egy arisztokrata is ember, és olykor ugyanolyan gyarló motivációk mozgathatták, mint a „hétköznapi” személyeket.

⁴⁹ Idézi Gyáni Gábor – Kövér György, 2001. 227.

MÁRFFY-MANTUANO JUDIT (JUDITH LISTOWEL) ANGLIAI TEVÉKENYSÉGE ÉS KAPCSOLATRENDSZERE

BEVEZETÉS

A magyar arisztokrácia politizáló, közéleti szerepet vállaló tagjainak egy része, családi kapcsolataikat is kihasználva, a 20. században aktív nemzetközi tevékenységet fejtett ki, ami ugyan nem minden esetben hasznosult, de kétségtelenül alakította, befolyásolta a Magyarországról külföldön alkotott képet. Ebbe a körbe tartozott Márffy-Mantuano Judit, aki a manapság divatos és az angol nyelvű történetírás által kedvelt kifejezéssel élve a nonkonformista (*nonconformist*) arisztokraták¹ közé tartozott. Persze nem elsősorban azért, mert hölgyként szerzett nemzetközi ismertséget, hanem inkább kalandos, az elvárt és megszokott arisztokrata életmódtól eltérő karrierje, szerteágazó hazai és külföldi kapcsolatai miatt és annak okán, hogy „polgári” foglalkozással rendelkezett (közgazdász és újságíró volt) és életének nagyobb részében ez jelentette számára a megélhetést.²

A tanulmányban Márffy-Mantuano Judit pályafutását és kapcsolatrendszerét elsősorban angliai tevékenysége tükrében vizsgálom. Mindezzel azt kívánom alátámasztani, hogy a két világháború közötti, és részben az 1945 utáni politizáló

¹ A szó eredeti jelentései: 1. Olyan személy, aki a hivatalos anglikán egyházon kívül van. 2. Aki elveti az általánosan elfogadott szabályokat, a szokványostól eltérő módon él és cselekszik. In: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/nonconformist> – 2019.01.22. A korabeli brit arisztokrácia köreiből leginkább W.S. Churchill-re alkalmazták ezt a kifejezést. Erről bővebben: John Charmley: *Churchill. The End of Glory*. London, 1993. 7–139.

² Márffy-Mantuano Judit életéről és tevékenységéről mindeddig nem készült összefoglaló történeti munka. 1943-ban Londonban megjelent angol nyelvű könyve (*This I Have Seen*) önéletrajzi ihletésű és pályafutásának első szakaszát tekinti át. A továbbiakban ld. még: Lajos Z. Tamás: *Egy rendkívüli utazás*. Pécs, 2017. András D. Bán: *Hungarian-British Diplomacy 1938–1941. The Attempt to Maintain Relations*. London, 2004. 73–74. Andrea Orzoff: *Battle for the Castle. The Myth of Czechoslovakia in Europe, 1914–1948*. Oxford, 2009. Judith, Countess of Listowel = *The Telegraph*, 22, July, 2003. In: <https://www.telegraph.co.uk/news/obituaries/1436725/Judith-Countess-of-Listowel.html> – 2018.09.24. *Egy kalandos életű magyar származású újságíró harcos száz éve*. In: https://24.hu/belfold/2003/07/31/egy_kalandos_élet_369_magyar/ – 2018.09.24. Ötvös István: Államvédelem a kalapszalonn nyomában. Márffy Mantuano Tamás sikertelen szervezési kísérlete. = *Kommentár*, 2012. 3. sz. Online: http://kommentar.info.hu/iras/2012_2/allamvedelem_a_kalapszalonn_nyomaban – 2019.01.22.

*Márfffy-Mantuano Judit (Judith Listowel) 1903–2003,
a fotó forrása: <https://www.librarything.com/author/listoweljudith>*

magyar arisztokrácia markáns részét alkották a nyugatbarát-anglofil személyiségek, még akkor is, hogyha tevékenységük jórészt az informális kapcsolatok világában, a nagypolitika és a diplomácia második, harmadik vonalában zajlott.³

CSALÁD ÉS PÁLYAFUTÁS

Az 1903. július 12-én, Kaposváron született Márfffy-Mantuano Judit apai ágon a Vas megyei (verseghy) Márffyak (az 1754/55. évi országos nemesi összeírás alapján) és a 12. századig visszavezethető itáliai (olai és modenai) Mantuano családok összeolvadásából, illusztris arisztokratának számított. A Mantuano családi legendárium egy, a szentföldi keresztes hadjáratokban is harcoló lovagig vezette vissza a család eredetét, amit a családi címer szimbolikája is reprezentált (vörös mezőben koronán átszúrt fekete kardot tartó kar; sisakdísz: két fekete sas-szárny között a kard). Ugyanakkor anyai ágon (Maár Ilona) jobbára köznemesi ősök voltak.⁴ A verseghy Márffyak nevét és nemességét 1902-ben ruházták át Mantuano Raoulra, innentől kezdve használták a kettős családnevet (Márfffy-Mantuano). Márfffy-Mantuano Judit édesapja Mantuano Raoul (Rudolf, Rezső) hat nyelven beszélt, diplomataként az Osztrák–Magyar Monarchia római nagy-

³ Az 1945 előtti angol-magyar kapcsolatokra és az angolbarát magyar elitre legújabbán lásd: Frank Tibor: *Britannia vonzásában. Angol-amerikai Történelmi tanulmányok*. Bp., 2018.

⁴ <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Kempelen-kempelen-bela-magyar-nemes-csaladok-1/7-kotet-C-2019.01.22>.

követségén szolgált, közgazdasági szaktudósító és minisztériumi osztálytanácsos volt. Politikai nézeteiről azon túl, hogy Tisza István híve volt, sokkal többet nem tudunk. Az 1903. július 12-én, Kaposváron született Juditnak egyetlen fiútestvére volt, az 1907-ben született Tamás, akinek mozgalmas életútja⁵ számos ponton befolyásolta nővére pályafutását. Márffy-Mantuano Judit 1914 és 1926 között Budapesten élt, viszonylagos létbiztonságban, bár a *The Telegraph* haláláról megemlékező 2003-as cikkében kiemelte, hogy az ifjú hölgy időnként fel-fellobbanó forradalmi radikalizmusát vélhetően az 1918–19-es forradalmak szemtanújaként szerezte. Ezzel együtt mélyen hívő római katolikus volt és felháborította az 1919-es vöröskatonák harsány ateizmusa és egyházellenessége. Az arisztokrata körökben átlagosan induló életpálya azzal vett szokatlan irányt, hogy Márffy-Mantuano Judit 1926 és 1929 között a London School of Economics hallgatójaként közgazdaságtant tanult, a korszak neves, többnyire baloldali, liberális szakembereit hallgatva (Elen Powel középkorász, Harold Laski közgazdász, Leonard Hobhouse szociológus).⁶ A londoni évek alatt érlelődött meg benne az elhatározás, hogy újságírói pályára lép, amit édesapja teljesen haszontalan tevékenységnek tartott: „... *Tudod mit jelent újságírónak lenni? Az egy olyan személy, akit sohasem engednek be egy ház főbejáratán, a zsebében pedig egy állandóan szivárgó tintásüveg van és mellel sohasem józan.*”⁷

Az apai intelmek ellenére Márffy-Mantuano Judit mégis az újságírói pályára lépett, s döntésében nagy szerepet játszott a munkával járó folyamatos külföldi utazások lehetősége, és az, hogy londoni tanulmányai alatt ismerkedett meg William Hare-el (5th Earl of Listowel),⁸ aki angol-ír származású arisztokrataként baloldali (munkáspárti) nézeteket vallott, ugyanakkor a brit politikai elit első vonalába tartozott. 1932-től folyamatosan a Lordok Házának tagja volt, 1941 és 1944 között a Lordok Házának munkáspárti frakcióvezetője. 1944–1945 között, majd 1947 és 1948 között India és Burma ügyeiért felelős miniszter, később Clement Attlee kormányában postaügyi, majd mezőgazdasági és halászati ügyi miniszterként tevékenykedett. Politikai karrierjét Ghána utolsó brit kormányzója-

⁵ Márffy-Mantuano Tamásról bővebben: Ötvös István: Államvédelem a kalapszalonn nyomában. Márffy Mantuano Tamás sikertelen beszervezési kísérlete. = *Kommentár*, 2012. 2. sz. Online: http://kommentar.info.hu/iras/2012_2/allamvedelem_a_kalapszalonn_nyomaban – 2019.01.22.

⁶ A családban az angliai tanulmányoknak kiemelt jelentősége volt, mert Márffy-Mantuano Judit öccse, Tamás is angliai egyetemre, Cambridge-be járt mielőtt 1930-ban magyar külügyi szolgálatba lépett.

⁷ Judith, Countess of Listowel = *The Telegraph*, 22, July, 2003. Online: <https://www.telegraph.co.uk/news/obituaries/1436725/Judith-Countess-of-Listowel.html> – 2018.09.24.

⁸ William Hare, 5th Earl of Listowel (1906–1997) angol-ír származású munkáspárti politikus. Márffy-Mantuano Judit 1933 és 1945 között volt a felesége. Házasságukból 1935-ben egy lány született. Earl of Listowel-ről bővebben: <http://www.thepeerage.com/p3817.htm#i38165> – 2019.01.23. Lányukról, Lady Deirdre Elisabeth Mary Freda Hare-ről bővebben: <http://www.thepeerage.com/p3819.htm#i38190> – 2019.01.23.

ként fejezte be (1957–1960). Márffy-Mantuano Judit családjában William Hare-t időnként kommunistának tartották,⁹ ami persze túlzás volt, mindenesetre Juditot ez nem zavarta és újságíróként inkább profitált férje politikai kapcsolataiból. Noha a Budapesten 1933-ban megkötött házasságuk¹⁰ – ami az év egyik nagy társasági eseménye volt – csak 12 évig tartott, a hagyományos, konzervatív elveket valló Márffy-Mantuano Judit a későbbiekben is, haláláig viselte a Lady (Judith) Listowel és/vagy a Judith Hare nevet és ezzel együtt 1945 után is folyamatosan felhasználta volt férje baloldali, munkáspárti politikai kapcsolatait.

ANGOL ORIENTÁCIÓJÚ LOBBI TEVÉKENYSÉG ÉS KAPCSOLATOK

A rendkívül energikus Márffy-Mantuano Judit 1926 és 1939 között szinte egész Európát bejárta. 1936-ban az Egyesült Államokban is járt és ebben az évben még egy hathetes szovjetunióbeli körutat is tett. Az 1944-ben, már negyedik kiadásban megjelent önéletrajzi ihletésű könyvében¹¹ rövid fejezetek kronologikus sorrendjében írt családjáról, gyerekkoráról, tanulmányairól, utazásairól és az általa készített interjúkról. 1939 augusztusában a Galeotto Ciano gróf olasz külügyminiszterrel készült interjújában burkolt formában ugyan, de felhívta a világ figyelmét a várható német katonai agresszió veszélyeire. 1932 nyarán a berlini Operában találkozott és rövid beszélgetést folytatott Adolf Hitlerrel, aki nem tett rá kedvező benyomást. Ezek után érthető, hogy a nemzetiszocialistákkal kapcsolatban többször is figyelmeztette távoli rokonát, gróf Teleki Pált, akinek egyetemi gazdaságföldrajzi kurzusait 1926 előtt a budapesti egyetemen több alkalommal is látogatta. A Teleki rokonság Márffy-Mantuano Judit öccsének, Tamásnak volt köszönhető, aki 1934-ben Teleki lányt vett feleségül (Teleki Margit Sarolta), akinek édesanyja Teleki Eduardina a kövívívidéki Teleki-ághoz, édesapja, Teleki Domokos a széki Teleki-ághoz tartozott.¹² Márffy-Mantuano Judit 1940

⁹ Lajos Z. Tamás: *Egy rendkívüli utazás*. Pécs, 2017. Online: https://www.novumpublishing.hu/konyvek/eletrajz-politika-kortoertenet/toertenelmi-eletrajzi.html?tx_mdprodukte_pi1%5BshowUid%5D=22906&tx_mdprodukte_pi1%5Bmode%5D=reading&cHash=45f28dc93ed533cf15a102cc5e88ff6f – 2019.01.23.

¹⁰ Eljegyzésükről és közelgő esküvőjükről még a Prágai Magyar Hírlap 1933. május 4-ei száma is közölt egy rövid hírt, kiemelve, hogy a rendkívül művelt és feltűnő szépségű Márffy-Mantuano Judit a cambridge-i egyetemen ismerkedett meg William Hare-el. A cikk azt is hangsúlyozta, hogy a Prágai Magyar Hírlap korábban az újságíró nő több írását is közölte. Online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/PragaiMagyarHirlap_1933_05/?pg=15&layout=s – 2019.01.23.

¹¹ Judith Listowel: *This I Have Seen*. London, 1944. 327.

¹² <http://www.macse.hu/gudenus/mfat/fam.aspx?id=2571> – 2019.01.23. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Ablonczy Balázsnak a Márffy-Mantuano-Teleki családi kapcsolatok felderítésében nyújtott segítségéért.

májusában Teleki Pál miniszterelnökkel hosszabb interjút készített, amelyben a magyar miniszterelnökkel együtt hangsúlyozta, hogy rendkívüli kockázattal jár a hitleri külpolitikát támogatni és követni. Márffy-Mantuano Judit hasonló figyelmeztetést küldött Ciano-n keresztül Mussolininek is. 1932-ben Berlinben, az akkor már nemzetközi ismertségű magyar újságíró interjút készített Ernst Franz Sedgewick Hanfstaengl-el, a náci párt sajtófőnökével, akit nemzetiszocialista párttársai csak „Putzi”-nak neveztek.¹³ A náci gazdaságpolitikát firtató újságírói kérdésekre Hanfstaengl olyan ostoba válaszokat adott, hogy a dologból nemzetközi botrány kerekedett. Két évvel később, immár Lady Listowel-ként férjével együtt újra Németországba utazott, ahol a frissen felállított koncentrációs táborokban kívánt vizsgálgódn. Ehhez nem kapott engedélyt és William Hare-el együtt felkerült azok listájára, akiket Anglia tervezett német megszállásakor el kellett fogni. A Listowel házaspár tehát ugyanúgy feketelistára került, mint W.S. Churchill későbbi irodalmi- és sajtóügynöke Révész Imre (Emery Reves), aki, felszámolva sajtóirodáját, már 1933-ban elmenekült Berlinből.¹⁴ Márffy-Mantuano Judit éles fasizmus- és náciellenessége, amely az antikommunizmussal együtt egész pályafutását jellemezte, valószínűsíthetően az olasz fasiszta és a német nemzetiszocialista berendezkedés kapcsán szerzett gyakorlati élményekből táplálkozott. Az 1944-ben, immár negyedik kiadásban megjelent első könyvének (*This I Have Seen*) utolsó fejezete¹⁵ hosszan tárgyalja Magyarország német megszállását, nem rejtve véka alá a szerző erőteljes náci és nyilasellenességét. A *Magyarság*, a *Nemzeti Újság*, valamint a *Pester Lloyd* londoni tudósítójaként dolgozó Márffy-Mantuano Juditnak azonban még kiváló arisztokrata kapcsolataival sem volt egyszerű a brit politikai és diplomáciai elit első vonalához férkőznie. Ehhez minden követ meg kellett mozgatnia, amit jól illusztrál az, hogy 1935-ben hogyan jutott el a ritkán nyilatkozó Winston Churchill-hez. Az eset jól illusztrálja a korabeli brit elitben működő politikai, közéleti, informális kapcsolati hálókat: „*A mellőzött és anyagi gondokkal küszködő Churchillt tisztelője, a filmmogul Korda Sándor környékezte meg. Tisztes előleg ellenében felkérte, hogy írjon filmet V. György királyról, aki akkor ünnepelte trónra lépésének harmincadik évfordulóját. Hogy a forgatókönyv formailag is jó legyen Korda elküldte Churchill Chartwell-i kastélyába két legjobb szkriptíróját, Anthony Asquith-et és Bíró Lajost [...] Bíró Lajos felesége, Vészi Jolán, a Pester Lloyd*

¹³ Ernst Franz Sedgewick Hanfstaengl (1887–1975) amerikai–német származású üzletember. Az 1920-as években az NSDAP lelkes támogatója, a *Mein Kampf* és a náci pártlap, a *Völkischer Beobachter* kiadásának egyik finanszírozója. 1933-ig a náci párt sajtófőnöke. Később kegyvesztetté vált, Svájcba, majd az Egyesült Államokba menekült, ahol aktív részese volt a náci elit megismerésével és jellemzésével kapcsolatos amerikai kutatásoknak. Életéről bővebben: <https://www2.gravestone.com/people/hanfstaengl-ernst-franz-sedgewick-putzi/> – 2019.01.23.

¹⁴ Révész Imre (Emery Reves) pályájáról bővebben: Barta Róbert: *Az államférfi és a világpolgár. W.S. Churchill és Emery Reves*. Máriabesnyő, 2013. (továbbiakban Barta, 2013.)

¹⁵ Judith Listowel: *This I Have Seen*. London, Fourth Impression, 1944. 214–241.

főszerkesztőjének, Vészi Józsefnek (Sárközy Mátyás dédnagyapja – B.R.) volt a lánya. A lap megbízásából Márffy-Mantuano Judit utat talált Churchill-hez.”¹⁶

Sárközy Mátyás és az interjút publikáló Lojkó Miklós is kiemeli, hogy Márffy-Mantuano Judit mennyire meglepődött Churchill alapos tudásáról a közép-európai térség történetét illetően. Ez valószínűleg Emery Reves-nek volt köszönhető, aki folyamatosan ellátta Churchill-t Magyarországgal kapcsolatos információkkal. Reves nemzetközi sajtóügynökségén (*Cooperation Press Service*) keresztül 1937 júliusa és 1938 júliusa között a *Pesti Hírlap*, a *Pester Lloyd* és az *Újság* hasábjain tizenöt Churchill cikket jelentetett meg.¹⁷ Ugyanakkor Churchillnek ez a fajta tájékozottsága a háború végére már alig volt érzékelhető. Amikor a potsdami értekezlet során Szálin kérdést intézett Churchillhez London magyarországi szándékait illetően, a brit államférfi egyszerűen nem tudott válaszolni. Churchill ilyen irányú felkészületlensége még saját delegációjának tagjait is meglepte.¹⁸

A Judith Listowel néven tíz önálló kötetet¹⁹ publikáló újságíró irodalmi munkássága 1932-ben kezdődött, amikor angolra fordította Viski Károly néprajztudósnak a magyar parasztság népszokásairól szóló munkáját.²⁰ Későbbi szépirodalmi tevékenysége jól tükrözte pályájának alakulását és szerteágazó érdeklődését. A családi gyökereket, hátteret, egyéni életsorsokat bemutató munkái (*This I Have Seen* – 1943, *The Golden Tree: The Story of Peter, Tomi and Their Family Typifies to Enduring Spirit of Hungary* – 1958) mellett nagy sikert arattak és több kiadásban is megjelentek a társasági étellel, az előkelő háztartások és szalonok vezetésével, szervezésével kapcsolatos kézikönyvei (*Manual of Modern Manners: A Practical Up-To-Date Guide For All Occasions* – 1959, reprint-1960, *The Modern Hostess: a Practical Guide to Entertaining with Ease and Economy on All Occasions* – 1961). A társadalom, a közélet, a politika és a történelem iránti mélyebb érdeklődését jelezte két munkája; az 1920-as évekbeli

¹⁶ Sárközy Mátyás: Vízszintes zuhanás. Naplójegyzetek, 2006–2007. = *Kortárs*, 2007. 7–8. sz. Online: <http://epa.oszk.hu/00300/00381/00117/sarkozi.htm> – 2019. 01. 23. Miklós Lojkó: Churchill, Eden and Hungary. In: *British-Hungarian Relations Since 1848*. Eds. László, Péter; Martin, Rady London, 2004. 217–235.

¹⁷ Barta, 2013. 59.

¹⁸ John Lukacs: *A párviadal*. Bp., 1993. 362. Idézi: Bán D. András: A közép-kelet-európai brit külpolitika és Magyarország 1939–1947. In: *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században*. Szerk. és bev. Romsics Ignác, Bp., 1995. 146.

¹⁹ *This I Have Seen* (1943), *Crusader in the Secret War* (1952), *The Golden Tree: The Story of Peter, Tomi and Their Family Typifies to Enduring Spirit of Hungary* (1958), *Manual of Modern Manners: A Practical Up-To-Date Guide For All Occasions* (1959, reprint-1960), *The Modern Hostess: a Practical Guide to Entertaining with Ease and Economy on All Occasions* (1961), *Dusk on the Danube* (1969), *The Making of Tanganyika* (1965), *Idi Amin* (1973), *The Other Livingstone* (1974), *A Hapsburg Tragedy-Crown Prince Rudolf* (1978).

²⁰ Károly Viski: *Hungarian Peasant Customs*. Bp., 1932. (Translated by Judith Márffy-Mantuano Hare Listowel)

magyar városi társadalom viszonyait rövid történetekben bemutató, *Dusk on the Danube* című 1969-ben megjelent könyve és a tragikus sorsú, Habsburg Rudolf trónörökösről szóló, nagyobb terjedelmű, monografikus feldolgozás (*A Habsburg Tragedy-Crown Prince Rudolf*, 1978.). Ez utóbbi kötet bizonyos tekintetben a Rudolf trónörökös öngyilkosságát a pszichotörténelem kutatási szempontjait és módszereit alkalmazó, későbbi történeti feldolgozások²¹ előfutárának tekinthető. Afrika iránti érdeklődése, mely különösen 1945 után erősödött föl, részben volt férjének afrikai diplomáciai kapcsolatrendszerével magyarázható, részben pedig azzal, hogy ekkor már felkérésre, tetemes honoráriumért is írt könyveket. Így született meg 1965-ben a Tanganyika függetlenségéről szóló kötet (*The Making of Tanganyika*), melyben általános optimizmussal írt az ekkor sorra önállósodó afrikai gyarmatok jövőjéről. Ez a derűlátó optimizmus az Idi Aminről szóló könyvének²² 1973-as megjelenésére már szertefoszlott, mert ekkorra már nagy nemzetközi nyilvánosságot kaptak az afrikai államokban tapasztalható hatalmi visszaélések és korrupciós ügyek. A David Livingstone-ról szóló munkája (*The Other Livingstone*-1974) Judit Listowel kritikai érzékét és a hamis mítoszok iránti fenntartásait bizonyította, amennyiben meggyőzően érvelt a mellett, hogy a 19. századi viktoriánus, keresztény missziós erkölcsi elveket valló skót felfedező valójában álszent volt és sohasem látta a Viktória-vízesést, azt hallomásból írta le. A Jan Kowalewski²³-ről szóló kötete (*Crusader in the Secret War* – 1952) nem csupán egy kalandos életű lengyel hírszerzőtízt története, de tisztelgés a szovjet és németellenes lengyel emigráció előtt és gesztus Kowalewski felé, aki 1955-ig a Lady Listowel által életre hívott *East-Europe and Soviet Russia* című folyóirat főszerkesztője volt.

1939-től 1941-ig a brit Tájékoztatási Minisztérium (*Ministry of Information*) polgári előadójaként, majd 1942 és 1944 között a brit hadsereg polgári alkalma-

²¹ Itt elsősorban John T. Salvendy: *Rudolf. Egy lázadó Habsburg lélektani tükörben*. Bp., 1988. és Brigitte Hamann: *Rudolf trónörökös*. Bp., 2008. munkáira gondolunk.

²² A kötet megszületését botrányos események kísérték. Lady Listowel hat hét alatt írta meg a könyvet, akkor jelentős, 300 fontos honoráriumért. Az ugandai diktátornak annyira megnyerte tetszését a kötet, hogy meghívta az írónőt egy fényűző ugandai fogadásra. Lady Listowel repülőgépe azonban az ugandai-szudáni határon kényszerleszállást hajtott végre és csak két nap múlva sikerült kimenteni az utasokat. A későbbiekben a kötet bizonyos állításai miatt peres eljárásra is sor került, melynek nyomán Lady Listowel-t pénzbüntetésre ítélték (az ugandai kormány még aranysempézzéssel is megvádolta).

²³ Jan Kowalewski (1892–1965) lengyel származású kódfejtő, katonai hírszerző, mérnök és újságíró. 1919-ben létrehozta az első lengyel kódfejtő irodát. 1920-ban Varsónál meghatározó szerepet játszott a szovjet Vörös Hadsereg fölött aratott lengyel győzelemben. Lengyelország német megszállása után előbb Franciaországban, majd Portugáliában a lengyel ellenállási mozgalom egyik vezetőjeként tevékenykedett, szorosan együttműködve a brit katonai hírszerzéssel. 1945 után Angliában telepedett le és újságíróként aktív tagja volt a kommunistaellenes lengyel emigrációnak. Életről és tevékenységéről bővebben: Nigel Cawthorne: *The History of Code Breaking*. New York, 2018. 102–104.

zottjaként Lady Listowel közvetlen kapcsolatba került a felsőbb brit kormányzati, katonai körökkel és döntéshozókkal, ami azért nem volt egyedi eset. Andrea Orzoff 2009-es munkájában hangsúlyozza, hogy: „[...] számos brit külügyminisztériumi alkalmazott szoros kapcsolatokat épített ki magyar arisztokratákkal [...] Márffy-Mantuanó Judit, Teleki Pál gróf rokona, aki Lord Listowel felesége, közvetíti Teleki különféle üzeneteit a briteknek.”²⁴ Noha Barcza György londoni magyar követ, aki jól ismerte Lady Listowelt „intelligens, de szereplésre vágyó valaki”²⁵-nek titulálta, ez talán túl sommás és elfogult ítélet volt, aminek Bán D. András szerint „[...] az lehetett az oka, hogy Teleki időnként kisebb-nagyobb feladatokkal, többnyire nem hivatalos, vagy félhivatalos közlések átadásával bízta meg rokonát, s ezekről Barcza csak utólag értesült, ha egyáltalán.”²⁶

Hasonló, informálisan működő kapcsolatokat bizonyít a brit külügyi levéltári anyagban található, 1942. szeptember 5-ei feljegyzés, miszerint Sir Robert Campbell lisszaboni brit nagykövetet ifj. báró Radvánszky Béla informálta az 1942 kora őszi magyar helyzetről, kiemelve Kállay Miklós miniszterelnök nyugatbarát politikáját.²⁷ Mindezek tükrében nem meglepő, hogy politikai kapcsolatait kihasználva Lady Listowel 1944. december 30-án levélben fordult a brit külügyminisztériumhoz, személyesen Anthony Eden külügyminiszterhez, hogy az angol külügy vesse latba befolyását magyarországi barátai megmentéséért, akiket a nyilasok bíróság elé akartak állítani. Ügyes újságírói érveléssel az egész kérdést a magyar kiugrási kísérlethez és az ország akkori súlyos helyzetéhez kötötte:

„Tisztelt Mr. Eden

Most amikor törvényes magyar kormány jött létre az oroszok által felszabadított magyar területeken, szeretném felhívni a figyelmét arra, hogy közben mi zajlik hazám németek által megszállt részén. A Szálasi bábkormány által bevezetett terror olyan durva, hogy még a német katonai hatóságokat is aggodalommal tölti el. December 28-án arról kaptam híreket, hogy a magyar külügyminisztérium teljes korábbi állományát letartóztatták. Közülük négyen személyes jó barátaim, őket rögtönítélő bíróság elé kívánják állítani és közülük Zilahy-Sebess Jenőnek már meg is volt a tárgyalása, ahol kötél általi halálra ítélték.

Ön sokkal jobban tudja, mint én, hogy a Kállay-kormány 1943 tavasza óta kapcsolatban állt a szövetséges hatalmakkal és a Liszabonból érkező instruk-

²⁴ Andrea Orzoff: *Battle for the Castle. The Myth of Czechoslovakia in Europe, 1914–1948*. Oxford, 2009. 107. jegyzet.

²⁵ Barcza György: *Diplomataemlékeim. Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból 1911–1945*. Bp., 1994. 2. kötet. 265.

²⁶ Bán D. András: *Illúziók és csalódások. Nagy-Britannia és Magyarország 1938–1941*. Bp., 1998. 180.

²⁷ The National Archives, London-Kew (továbbiakban TNA) TNA FO/371/30962 Central, 1942, Hungary, File No. 81. – with minutes of Carlile Aylmer Macartney.

cióknak megfelelően egy titkos összeesküvést szerveztek, melynek célja Magyarország háborúból történő kiléptetése és a szövetséges hatalmakhoz történő átállítása volt. Nem szükséges részletesen ismertetnem Önnek a szervezkedés részleteit és azt sem, hogy ez miért vallott kudarcot. Az akkori magyar külügyminisztériumban Ghiczey Jenő külügyminiszteren kívül három személy volt felelős a liszaboni brit követségről érkező insztrukciók megvalósításáért, Szegedy-Maszák Aladár, Bede István és Kállay Kristóf (Kállay Miklós volt miniszterelnök fia). Magyarország 1944. március 19-ei német megszállása után ezt a három fiatal diplomatát letartóztatták. A Sztójay- és Lakatos-kormányok idején Zilahy-Sebess Jenő megpróbálta tovább vinni ezt az ügyet, fenntartva a kapcsolatot Lisszabonnal. Az a tény, hogy Horthy sikertelen kiugrási kísérlete után őt is letartóztatták és halálra is ítélték, azzal együtt, hogy a másik három személy március óta csak most kerül rögtönítélő bíróság elé, egyetlen irányba mutat; nagyon valószínű, hogy a németeknek és nyilas kiszolgálóiknak bizonyítékok kerültek a kezükbe arról, hogy a magyar hazafiak az ország német megszállása után is folytatták titkos akcióikat a kiugrás érdekében.

Látva azt, hogy Ófelsége kormánya mennyire elkötelezett a háborús bűnösök felkutatásában, szeretném megkérdezni Öntől, tudna-e valamit tenni, hogy nyomást gyakorolva a Szálasi-kormányra megmenthessük négy barátom életét. Egy nagyhatalom számos olyan eszközzel rendelkezik, melyekről a közvélemény semmit sem tud és én tudom, hogy az ilyen fajta beavatkozás már sok ember életét megmentette. Ebben a tragikus pillanatban, amikor a magyar főváros romokban hever és budapestiek tízezrei pusztulnak el teljesen értelmetlenül, Ön joggal kérdezheti, hogy én miért lépek fel négy fiatal élet megmentéséért. Ők azonban személyes jóbarátaim és olyan magyarok, akik nagy szerepet játszhatnak majd az új Magyarország életében.

Noha tisztában vagyok vele, hogy mennyire elfoglalt, mégis levelemhez csatolom a magyar kiugrással kapcsolatos feljegyzéseimet. Sajnos a történet nem teljes, az ezzel kapcsolatos események leírása csak 1944 július végéig tart. A feljegyzésben ('Hungarian Record') csak egyetlen személyt nevezek meg, Keresztes-Fischer Ferencet, mert ő már meghalt, Gestapósok verték agyon, felesége szeme láttára. Ami a magyar külügyminisztériumot illeti, a szövetséges hatalmak ügyét az a már említett négy személy képviseli, akiknek sorsa jelenleg hajszálon függ. Kérem, ha módjában áll, segítsen.

Öszinte tisztelője

Judith Listowel²⁸

²⁸ TNA FO/371/48461 Southern, File No. 26. R.. 305/26./21. A file-ban található Judith Listowel levelet a tanulmány szerzője fordította magyar nyelvre.

A levélben tehát Zilahy-Sebess Jenőről, Szegedy-Maszák Aladárról, Bede Istvánról és Kállay Kristófról²⁹ volt szó, akik mindannyian Márffy-Mantuano Judit angolbarát szűkebb köréhez tartoztak. Effektív brit tiltakozásnak az ügy kapcsán nem maradt fenn nyoma, viszont Anthony Eden külügyminiszter 1945. január 15-én egy rövid levélben udvariasan, de határozottan visszautasította a brit közbenjárást „[...] Nagyra értékelem a magyarok sorsa iránt érzett szimpátiáját, de sajnos Öfelsége kormánya semmit sem tehet értük. Még ha esetleg módunk is nyílna arra, hogy valamilyen módon nyomást gyakoroljunk a Szálasi-kormányra, nagyon nehéz lenne ezt azzal magyarázni, hogy mindezt négy személy érdekében tesszük. Annál is inkább, mert jelenleg magyarok százai, vagy ezrei vannak hasonló helyzetben [...]”.³⁰ Végül az említettek mindegyike „megúsza” a nyilas uralmat, bár Szegedy-Maszák Aladár megjárta a dachau-i koncentrációs tábort. Lady Listowel lankadatlan aktivitását jelezte következő akciója. A *The Economist*-ban közzétett, 1945. január 13-ai olvasói levelében nyíltan megvédte Dálnoki Miklós Bélát, az Ideiglenes Kormány miniszterelnökét a német és nyilas kollaboráció vádjával szemben és a magyar helyzet téves bemutatásával vádolta meg a tekintélyes és befolyásos brit sajtóorgánus szerkesztőjét: „Uram, ön a december 30-ai számban úgy jellemzi a Debrecenben létrejött Ideiglenes Magyar Kormányt, mint a helyi darlanisták és a baloldali pártok furcsa koalícióját. Darlanhoz hasonlítja Dálnoki Miklós Béla tábornokot, a nagy tiszteletnek örvendő magyar katonát, aki már a müncheni szerződés idején is kifejezte nyílt németellenes álláspontját? Vörös János tábornokot is hozzá hasonlítja, aki a náci börtönéből szabadulva végrehajtotta Horthy proklamációját, átállt a Vörös Hadsereg oldalára és harcot hirdetett a németek ellen? Vagy esetleg Teleki Géza grófra gondol, akinek az apja a néhai Teleki Pál miniszterelnök 1941 áprilisá-

²⁹ Zilahy-Sebess Jenő jogász, 1936-tól a magyar külügyminisztérium tisztviselője, 1942 és 1943 között a külügyminisztérium sajtóosztályának irányítója. 1943 és 1944 között a brassói magyar konzulátus vezetője. 1944 végén a nyilasok letartóztatták. A háború után Argentínába emigrált. Szegedy-Maszák Aladár közgazdász, 1928 és 1937 között a magyar külügyminisztérium alkalmazottja, 1937 és 1942 között a berlini magyar követség titkára, 1943–44-ben a külügyminisztérium politikai osztályának helyettes vezetője, majd vezetője. Magyarország német megszállása után letartóztatták, majd Dachauban deportálták. 1945 és 1947 között washingtoni magyar követ, majd az Egyesült Államokba emigrált. Visszaemlékezése: Szegedy-Maszák Aladár: *Az ember ősszel visszanéz*. Bp., 1996. Bede István diplomata, szerkesztő, 1929-től a magyar külügyminisztérium alkalmazottja, 1943 és 1944 között a külügyminisztérium sajtóosztályának a vezetője. 1947 és 1948 között londoni magyar követ. Londonból nem tért haza, előbb az angliai magyar emigráció aktív tagja, majd 1955-től 1974-ig a müncheni székhelyű Szabad Európa Rádió szerkesztője és a szerkesztőség vezetője. Kállay Kristóf diplomata, Kállay Miklós miniszterelnök fia, 1942 és 1944 között magántitkára. 1946-ban Rómába emigrált és az ENSZ élelmezési szervezetének (FAO) tisztségviselőjeként, valamint a Máltai Lovagrend vatikáni nagyköveteként tevékenykedett. 1997-ben családjával hazatelepült és Nyíregyházán megalapította a Kállay gyűjteményt.

³⁰ TNA FO/371/48461 Southern, File No. 26. R. 305/26./21. A file-ban található Eden levelet a tanulmány szerzője fordította magyar nyelvre.

ban inkább a halált választotta, minthogy engedélyezze a német csapatok áthaladását Magyarországon? Személye minden magyar ember számára a mártírság szimbóluma, fia az elismert tudós a magyar konzervatív politikusok egyik legjobbjá. A *The Economist* magyar belpolitikával kapcsolatos tájékoztatlanságát az is jelzi, hogy fogalmuk sincs a magyarok mélyen gyökerező alkotmányos hagyományairól, ami miatt sohasem tisztelnének egy illegitim kormányt. A Dálnoki Miklós Béla vezette kormányt az Ideiglenes Nemzetgyűlés Elnöksége nevezte ki, ez a testület jelenleg a magyar szuverenitás letéteményese. A *The Economist* semmit sem tud a magyar helyhatósági választások nagy hagyományairól. Az oroszok által felszabadított országrészen ezeket a választásokat titkos szavazással nemrégén sikeresen megtartották. Jellemzően nem a régi rendszer szélsőséges hívei nyertek mandátumokat, hanem azok a személyek, akik a magyar nép igazi akaratát képviselik. A választásokkal kapcsolatban Magyarországon a szovjet katonai hatóságok Molotov ígérete szerint jártak el, miszerint a szovjetek nem avatkoznak azon országok belügyeibe, melyeket katonai megszállás alatt tartanak. Üdvözlettel, Judith Listowel”³¹

A *The Economist* szerkesztőjének válasza rámutatott arra, hogy Lady Listowel mennyire szubjektíven tekint az eseményekre és ő sem rendelkezik pontos információkkal: „A *The Economist* Dálnoki Miklós Bélát, az Ideiglenes Magyar Kormány miniszterelnökét helyi Darlan-ként aposztrofálta. Lady Listowel valószínűleg nincs tisztában a darlanizmus jelentésével, vagy elfelejtette, hogy milyen szerepet játszott Darlan admirális. Francia katonaként ő is nagy tiszteletnek örvendett, aki miután a németekkel kollaborált, átállt a szövetségesek oldalára. Mindenesetre, ellentétben Horthyval ő nem vált Hitler utolsó szövetségesévé. A magyar választásokkal kapcsolatos érvelése sem állja meg a helyét. A Debrecenben létrejött Ideiglenes Nemzetgyűlés jogi státusza csak egy politikai fikció, mert nem parlamenti választások alapján jött létre. Az üdvözlendő, hogy a helyhatósági választások titkos szavazás alapján zajlottak le, de jó lenne tudni azok eredményeit és azt is, hogy a nemzetgyűlésben szereplő pártok milyen szavazati arányokat értek el. Ezen a ponton a *The Economist* elfogadja, hogy hiányosak az információi, mert a választások részletes eredményeit mindezekig hivatalosan nem tették közzé. Ugyanezért Lady Listowel információi a magyar belpolitikát irányító igazi erőkről szintén bizonytalanok.”³² A *The Economist* szerkesztői válaszával jórészt megegyező kommentárt fűzött az üggyhöz a Foreign Office ekkori első számú Magyarország szakértője, a neves történész Carlile Aylmer Macartney

³¹ TNA FO 371/48461, Southern, 1945, Hungary, File NO. 26.-with minutes of Carlile Aylmer Macartney. Judith Listowel olvasói levelét a tanulmány szerzője fordította magyar nyelvre.

³² TNA FO 371/48461, Southern, 1945, Hungary, File NO. 26.-with minutes of Carlile Aylmer Macartney. A *The Economist* szerkesztői válaszát a tanulmány szerzője fordította magyar nyelvre.

is, aki 1942 és 1946 között szinte minden magyar tárgyú külügyi dokumentumot ellátott jegyzeteivel és megjegyzéseivel.³³

1944 és 1954 között az egyre inkább írói tevékenységet folytató Lady Listowel az élesen szovjet és kommunistaellenes *East Europe and Soviet Russia* című hetilap kiadásával a szovjet blokkban is feketelistára került, hasonlóan ahhoz, ahogyan 1932 után a náci Németországban is nemkívánatos személynek nyilvánították. A hetilap, mely az 1944-ben a Foreign Office-ban belső használatra kiadott *Soviet Orbit* című sajtószemle folytatásának tekinthető nem csupán hidegháborús szócső volt, de folyamatosan gúnyolta a szovjet rendszert.³⁴ A 41 országban terjesztett hetilap egyik számában például a „Butaság Akadémiája” (*Academy of Nonsense*) címmel közöltek írást, miszerint a szovjet tudományos akadémia egy hölgy tagja meg van arról győződve, hogy 150 évig lehet élni, hogyha mindennap pezsgőfürdőt veszünk.³⁵

Lady Listowel öccsét, Márffy-Mantuano Tamást 1948-ban politikai okokból eltávolították a magyar külügyminisztériumból, aki ezek után az emigrációt választotta és emiatt nővérével együtt hamarosan a magyar állambiztonság látókörébe került. Ötvös István, a Márffy-Mantuano Tamás sikertelen szervezési kísérletéről szóló tanulmány szerzője kiemeli, hogy 1953-ban a magyar állambiztonság megállapította és tényként kezelte azt, hogy Lady Listowel nem csupán a Londonban élő magyar fasiszta emigráció központi alakja, de a brit titkosszolgálat embere is és angol nyelvű folyóirata folyamatosan rágalmazza Magyarországot.³⁶ Az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) londoni rezidentúrája³⁷ el is kezdte Lady Listowel és a folyóirat szerkesztőségének megfigyelését és ezzel párhuzamosan itthon adatokat próbáltak felkutatni Lady Listowel-re vonatkozóan. Ennek során Ignó Pál, a Nyugat alapítójának fiától vettek fel vallomást, akit koholt vádak alapján 1950-ben a Szakasits Árpád és társai elleni perben tizenöt év fegyházbüntetésre ítélték. A vélelmezhetően kikényszerített vallomás szerint Judit Listowel a háború alatt a Horthy-rendszer híveként tevékenykedett London-

³³ Carlile Aylmer Macartney ekkori tevékenységére: Barta Róbert: Történész a Foreign Office szolgálatában: C.A. Macartney (1895-1978) tevékenysége és írásai Magyarországról. In: *Diplomata írók-író diplomaták*. Szerk. Bárány Attila – Pusztai Gábor, Debrecen, 2018. 131–146.

³⁴ Erről bővebben: John Jenks: *British Propaganda and News Media in the Cold War*. Edinburgh, 2016. 27–61. 108.

³⁵ Judith, Countess of Listowel=*The Telegraph*, 22, July, 2003. Online: <https://www.telegraph.co.uk/news/obituaries/1436725/Judith-Countess-of-Listowel.html>–2018.09.24.

³⁶ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban ÁBTL) 3.2.4 K-1019, 10–11. Feljegyzés, 1953. július 2. Idézi: Ötvös István: Államvédelem a kalapszalonn nyomában. Márffy Mantuano Tamás sikertelen szervezési kísérlete. Kommentár, 2012. 2. sz. Online: http://kommentar.info.hu/iras/2012_2/allamvedelem_a_kalapszalonn_nyomaban–2019.01.22. (továbbiakban Ötvös, 2012.)

³⁷ Az Angliában működő 1945 utáni magyar hírszerzésről bővebben: Rainer M. János: Kémeink az Oxford Streeten. Esettanulmányok a magyar hírszerzés történetéből, 1957–1967. In: *1956-os Intézet Évkönyv IX*. 2001., 69–86.

ban és nemcsak a kormánypárti-konzervatív körökkel, hanem munkáspárti politikusokkal is kapcsolatban állt.³⁸ Lady Listowel szerteágazó angliai társadalmi kapcsolati hálója miatt Ignótus Pál szerint ez a kör eléggé változatos volt. A Daily Herald egyik szerkesztőjével, Barcza György volt londoni követtel, az Amerikai Magyar Nemzeti Bizottmány irányítóival állandó kapcsolatban volt, így a már említett Szegedy-Maszák Aladár mellett Eckhardt Tibort is jól ismerte. A szociáldemokrata Peyer Károly köréhez sorolt néhány személy mellett az angliai emigrációja előtt a Katonapolitikai Osztály helyettes vezetőjeként tevékenykedő Kruchina Viktor, valamint Sztankovich Viktor, a háború alatti brit hírszerzés magyarországi ügynöke is helyet kapott Lady Listowel politikai szalonjában. Sir Ian Jacob tábornok, a BBC európai-kontinentális és tengeren túli kimenő adásainak politikai ellenőre szintén ebbe a körbe tartozott, s mindez némileg alátámasztotta Lady Listowel feltételezett brit titkosszolgálati kapcsolatait. Ignótus Pál szerint ebben a körben mindenki valamilyen mértékben klerikális volt és a külpolitika terén mindannyian egyetértettek abban, hogy Nagy-Britanniát és Németországot a háború után meg kell békíteni, akár úgy is, hogy kommunista-ellenes alapon támogatják a német újjáépítést és újrafelfegyverkezést.

Az Ignótus-féle feljegyzésből képet alkothatunk a londoni magyar követség felé irányuló szálak tekintetében is. Lady Listowel kapcsolatban állt Szabó Tamás követségi titkárral, akit Nagy Ferenc volt miniszterelnök bizalmasának tartott, és aki a Magyar Testvéri Közösség-ügy kirobbanása, valamint Nagy Ferenc lemondása után 1947 nyarán disszidált. Luby Géza követségi titkár, Bede István követ bizalmasa szintén Lady Listowel belső köréhez tartozott, annak ellenére, hogy Bede viszonya Szabó Tamással nem volt felhőtlen. A későbbiekben a Luby Gézát felváltó Pulay Gábor is feltűnt Lady Listowel környezetében, ami azt bizonyítja, hogy a követségen lezajlott személyi változások ellenére Judith Listowel folyamatos információkhoz jutott a magyar külképviseletről. Emiatt személye mindenképpen gyanússá vált. Ráadásul a későbbiekben Chornoky Viktor, Tildy Zoltán veje, az ellene zajló eljárás egyik kihallgatása során azt közölte, hogy Tildy Zoltán külföldre távozása ügyében Judith Listowel-el is levelezett.³⁹ Judit Listowel 1945 utáni angliai tevékenysége nem csupán a magyar kommunista rendszernek okozott problémát, de Moszkvának is, hiszen a *Soviet Orbit* és az *East Europe and Soviet Russia* című sajtóorgánumok, ha döntő módon nem is, de valamennyire mégis ellensúlyozták és csökkentették a külföldre irányuló szovjet propaganda hatását és segítették a nyugat-európai és amerikai közvéleményben, valamint a kelet-európai emigráció körében a szovjetellenes gondolkodás megerősödést. Ezért Judith Listowel semlegesítését, de legalábbis megfigyelését a magyar állambiztonság öccse beszervezésével kívánta elérni, akit csa-

³⁸ ÁBTL 3.2.4 K-1019, 47–65. Ignótus Pál feljegyzése a börtönben, 1950. Idézi: Ötvös, 2012.

³⁹ A Chornoky Viktor elleni perrel részletesen: Szűcs András: *Az akasztófa két oldalán. Chornoky Viktor és Szász Béla*. h. n., 2007. 110. Idézi: Ötvös, 2012. 7. jegyzet

ládegyesítési kérelme ürügyén próbáltak megzsarolni. Az állambiztonsági iratok alapján a beszerzési fedőnéven „Ajtay”-ként említett Márffy Tamásról 1952 óta gyűjtöttek információkat. Egy 1954-es állambiztonsági jelentés szerint: „[...] Az üggyel két éve foglalkozunk, mivel Magyarországon élő 9 éves fiúgyermekén és apósán keresztül lehetőségünk van vele kapcsolatot felvenni és rajta keresztül a nővére által irányított objektumról fontos hírszerzést szerezhetünk. Céljuk, hogy gyermekét és apósát magukhoz kiviessék Londonba [...]”.⁴⁰ A cél tehát az volt, hogy testvérén keresztül – Magyarországon tartózkodó kisfia kiutazási engedélyének megtagadásával zsarolva – megismerjék Judith Listowel politikai szalonját és befolyásolják a *Soviet Orbit* című lapot. Márffy Tamás beszerzése végül okafogyottá vált, mert 1954 őszén a *Soviet Orbit* és az *East Europe and Soviet Russia* kiadása terjesztési nehézségek miatt megszűnt. Ugyanakkor Judit Listowel ez ügyben hatékonyan gyakorolt nyomást a magyar hatóságokra, kihasználva volt férje munkáspárti politikai kapcsolatait. Ennek eredményeképpen a budapesti angol követség 1955-ben távozó első titkára a magyar külügyminisztériumban tett búcsúlátogatása során Márffy-Mantuano Tamás fiának függőben lévő ügyét is megemlítette és ezzel egyidőben Lord Listowel még levelet is küldött Rákosi Mátyásnak. Ennek következtében a magyar kémelhárítás kínosan magyarázzkodó igazoló jelentést volt kénytelen írni a belügyminiszternek és Rákosinak, majd 1955-ben az ügyet végleg lezárták. Márffy-Mantuano Tamás fiát végül 1956 tavaszán külön engedéllyel kiengedték az országból.⁴¹ Az 1956-os forradalom idején Judith Listowel az osztrák-magyar határhoz utazott és a határon átszökve Budapestre próbált eljutni. Egy sofőr azonban figyelmeztette, hogy a szovjet katonák válogatás nélkül lőnek mindenkire, így visszatért osztrák területre. A forradalom leverése után meglátogatta a magyar menekültek ausztriai táborait és a velük készült interjúkból készült hosszabb írását az amerikai *Saturday Evening Post* két részletben közölte. Ebben a cikkében és a későbbiekben is úgy vélte, hogy a Nyugat túlságosan el volt foglaltva az ugyanakkor zajló szuezi válsággal és ezért nem érzékelték a magyar forradalom igazi üzenetét, miszerint az „*emberek lelki erejét nem lehet megtörni*.”⁴² Ezek után érthető, hogy magyarországi beutazását egészen 1964-ig megtagadták, így az 1980-as évek végéig inkább Lengyelországot látogatta. Noha a rendszerváltás után többször is járt Magyarországon, sőt az államosított családi vagyon után némi kárpótlásban is részesült, igazán mindvégig az Egyesült Ki-

⁴⁰ ÁBTTL 3.2.4 K-1019, 74–75. Jelentés, 1954. március 26., BM II/1. alosztály. Idézi: Ötvös, 2012. 9. jegyzet

⁴¹ A *The Telegraph* információi alapján 1956-ban Judith Listowel beszélt rá sógornőjét, hogy levélben egyenesen Hruscsovhoz forduljon fia ügyében. In: *The Telegraph*, 22, July, 2003. Online: <https://www.telegraph.co.uk/news/obituaries/1436725/Judith-Countess-of-Listowel.html> – 2018.09.24.

⁴² Judith Listowel: Hungary's Terrible Ordeal.=*Saturday Evening Post*, Jan 5, 1957. 22–23. Jan 12, 1957. 26–27.

ráltságban fejtett ki intenzív magyarbarát tevékenységet. Az *Anglo-Hungarian Society* és az *Oxford-Hungarian Society* rendezvényeinek aktív látogatója volt és rendszeresen megjelent a londoni magyar követség és a magyar kulturális központ március 15-ei és október 23-ai megemlékezésein is. Erről Sárközy Mátyás is említést tesz naplójegyzeteiben: „[...] *Lady Listowel négy éve, kilencvenkilenc éves korában még eljött a magyar nagykövetség március 15-i ünnepségére. Az állófogadáson mindössze két szék árválkodott a fal mellett, az egyikre letelepedett Határ Győző, a másikra Márffy Judit. Maga kicsoda? – kérdezte éles fiszulahangján Győzőtől az öreg hölgy. Határ Győző író vagyok – hangzott a válasz. Hiába mondja. Már megint nem működik a hallógépem – legyintett a grófné.*⁴³ Márffy-Mantuano Judit (Judith Listowel) három nappal századik születésnapja után, 2003. július 15-én hunyt el⁴⁴ angliai otthonában.

ÖSSZEGZÉS

Márffy-Mantuano Judit (Judith Listowel) életpályája, tevékenysége arra példa, hogy a 20. század első felében a magyar arisztokrácia köréből már kikerültek olyan egyéniségek, akik szembeszálltak a társadalmi konvenciókkal, polgári, sokak által megvetett foglalkozást választottak (újságírónő), akkoriban modernnek számító tudományokkal foglalkoztak (közgazdaságtan, szociológiai) és fontosnak tartották a külföldi tanulmányokat. Ez utóbbi azért nem állt távol a magyar arisztokrácia értékrendjétől, mint ahogyan a katolicizmus hagyománytisztelete sem, ami sokukat nem gátolt abban, hogy radikálisabb, liberális-baloldali eszmékkel is rokonszenvezzenek. Mindezt Márffy-Mantuano Judit esetében több szempontból is szokatlan pályáiv keretezte, hiszen házassága William Hare-el már az 1930-as évek közepétől kiszakította őt a magyar arisztokrácia hagyományos világából. Folyamatos utazásai és újságírói munkája során nem csupán a korszak híres politikusaival, közéleti személyiségeivel került személyes kapcsolatba, de vilásképe, gondolkodásmódja is kiforrálódott. Konzervativizmusát, mélyen megélt hívő katolikusságát otthonról hozta, ami számára összeegyeztethető volt a mérsékelt reformok és változások elfogadásával, valamint a modern, karriert építő nőideál nyílt felvállalásával. Náci-, fasizmus- és bolsevizmus ellenessége egyértelműen arra predesztinálta, hogy 1945 előtt a Horthy-rendszer nyugatbarát elitjéhez kapcsolódjon. Angliai tevékenységével megkísérelte a

⁴³ Sárközy Mátyás: Vízszintes zuhanás. Naplójegyzetek, 2006-2007. = *Kortárs*, 2007. 7-8 sz. Online: <http://epa.oszk.hu/00300/00381/00117/sarkozi.htm> – 2019.01.23.

⁴⁴ Lady Listowel egyetlen lánya, Lady Deirdre Mary Hare 1955-ben ment férjhez John Richard Brinsley Norton-hoz, Grantley hetedik bárójához. A házasságból két fiú született; 1956-ban Richard William Brinsley Norton a bárói cím örököse, majd 1960-ban Francis John Hilary Norton. Online: https://www.findagrave.com/memorial/83268685/john-richard_brinsley-norton – 2019.01.30.

számára fontosnak tartott magyar érdekeket képviselni, különösen a háború évei alatt, amikor valószínűsíthetően kapcsolatba került a brit polgári és katonai hírszerzéssel. 1945 után intranzigens antikommunizmusa és szovjetellenessége világosan kijelölte helyét a hasonlóan gondolkodó angliai magyar emigránsok között. Az írói munkásságával is nevet szerzett Judith Listowel szervesen beépült a brit arisztokrácia körébe, de ez számára nem jelentette a teljes asszimilációt. Ahogyan a *The Telegraph* nekrológja is hangsúlyozta, élete végéig harcos magyar hazafi maradt.⁴⁵ Lady Listowel számos alkalommal csak közvetítőként és a háttérből, de mégis fontos szerepet töltött be abban, hogy az 1945 előtti időszak magyar politikai elitjének angolbarát része egyáltalán megjelenhetett az akkori brit politikai, külpolitikai döntéshozatal látóterében.

⁴⁵ *The Telegraph*, 22, July, 2003. Online: <https://www.telegraph.co.uk/news/obituaries/1436725/Judith-Countess-of-Listowel.html>–2018.09.24.

ARISZTOKRATÁK, KISPOLGÁROK, PARASZTOK ÉS EGYÖNTETŰ SÜTEMÉNYEIK

Egy főúri család gyermekgondozója és hagyatéka

Nagymama emlékének

A 18. század második, a 19. század első felében a (későbbi) néprajztudomány kutatási tárgyát, majd fokozatosan metodikai készletét megfogalmazó – írjuk így, a nép kultúrájának alkatát a megismerés igényével megközelítő – érdeklődők (papok, írók, „művelt urak”, majd lassan szakemberek) anyaggyűjtése (leírás, rendszerezés) mellett az egyik legkorábbi kérdésként megjelent a paraszti műveltség *eredetének* problematikája.¹ Honnan származik, milyen forrásokból merít a „nép” az életmódját átható, számos szálból összeálló, bonyolult kulturális szövet létrehozásában? A parasztság, mint „társadalmilag egységes, zárt, kulturális doboz” elv tarthatatlanságát az európai néprajztudomány a 20. század fordulóján határozottan felismerte, sőt, ezzel párhuzamosan, a parasztság önálló teremtményét egyenesen meg is kérdőjelezte. Hans Naumann (1886–1951) elképzelése, amely a paraszti műveltség alapvető (szinte kizárólagos) forrásaként a felsőbb társadalmi rétegeket jelöli meg, a magyar néprajztudományt *elméleti szinten* lényegében meg sem érintette.² Az ideához kötött vita,³ amely fontosságában magát az alaptételt is felülmúlja, azért nem jutott el a naumann-i gondolat még csak a megfontolásig sem, mert a magyar néprajz kutatói számára: „[...], nem volt kétséges [...], hogy az általuk régiségük okán legértékesebbnek tudott kulturális elemek nem »szállhattak alá« sehonnan sem, folytonos, a szó teljes értelmében eredeti népi hagyománnyal állnak szemben.”⁴

A honi néprajz tudománytörténete végigtekintette azokat a kutatókat és akár paradigmatis megújulási lehetőségeket, akiknél, amelyeknél a népi kultúra

¹ A tanulmány az OTKA NKFIH K115886 program és az EFOP-3.4.3.-16-2016-00021. pályázat keretében készült.

² L. Solymossy Sándor: A németiség néptani irodalma az utóbbi években. = *Ethnographia*, 1921. 142. Báltky Zsigmond: Tárgyi néprajzi feladataink és akadémiánk. = *Ethnographia*, 1933. 15–17. Ortutay Gyula: *Magyar Népismeret*. Bp., 1937. 45.

³ L. Gerhard Lutz: *Volkskunde*. Berlin, 1958. 102–192. Reinhard Schmook: „*Gesunkenes Kulturgut – primitive Gemeinschaft*”. Wien, 1993. Wolfgang Kaschuba: *Bevezetés az európai etnológiába*. Debrecen, 2004. 55–58.

⁴ Kósa László: *A magyar néprajz tudománytörténete*. Bp., 1989. 151. (továbbiakban Kósa, 1989.)

eredetének kérdése, műveltségi rétegeinek származása komoly vitaindítóként felmerülhetett volna. Ám a magyar néprajz ezt az álláspontját nagyon későn és nagyon nehezen vizsgálta felül. A magyar parasztság összetett eredetű műveltségének árnyalt elemzésére, továbbá az agrárnépesség igen komplex *rétegzettségének* tudományos vizsgálatára egészen a két világháború közötti falukutató mozgalomként összegezhető terepkutatásokig, szociográfusi elemzések és szépírói művek megjelenéséig kellett várni.⁵ Hiszen a falukutató mozgalom a *jelen* valóságának megismerésére törekedett, elsősorban tehát éppen a társadalmi, társadalomtörténeti folyamatok érdekelték, amely nézőpont új volt a néprajztudomány addigi, egyoldalú kultúrtörténeti kérdésfeltevéshez képest.⁶ Erre a szemléletváltásra volt szükség ahhoz, hogy az etnográfia a népi és közkultúra kérdéseit újszerű módon *szemlélő* és *megközelítő* vizsgálati lehetőséget is jelentsen. Nevezetesen: minden kulturális megnyilvánulás egyúttal társadalmi jelenség is.⁷ A magyar néprajz tehát nehéz úton, de lassan feladta a „társadalmi rétegek, mint teljesen elkülönülő »tartályok«” elgondolást. Ám a tudomány az utóbbi évtizedekben már nem csak az agrárnépesség ún. „belső” vagyoni, családi, foglalkoztatottsági törésekkel tagolt összetettségét értelmezi, hanem a hazai, egyre erőteljesebb társadalomtörténeti kutatások hatására az életmód, a mentalitás hasonlósága miatt nyitotta szélesebbé vizsgálatának látószögét az egykori parasztsággal együtt élő kisnemesség, alsóbb polgári rétegek felé is.⁸ Jól mutatja, hogy a parasztság fogalma mennyire sokrétű, és éppen ezért a fogalom (paraszt) meghatá-

⁵ L. Kósa, 1989. 189–242; Némédi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Bp., 1985. Csíki Tamás: *Társadalomábrázolások és értelmezések a magyar történeti irodalomban (1945-ig)*. Debrecen, 2003. Erős Vilmos: *A szellemtörténettől a népiségtörténetig*. Debrecen, 2010.

⁶ Az első világháború és az azt követő 1920-as békeszerződés az egész országot és a tudományos életet is alapjaiban rázkódtatta meg. A századforduló évtizedeiben intézményekkel is megerősödő néprajztudomány a területi változások miatt több részre szakadt. Az állam területi változásának következtében a magyar nyelvű néprajzi kutatások az egész Kárpát-medencében – kisebbségi létben vagy államalkotó nemzetként – új kihívásokkal szembesültek. Egyrészt a magyarság központi kutatóintézete (ekkor még a Néprajzi Múzeum) és az „ittthon” kutatói számára megnehezültek a „klasszikus” terek (Erdély, Felvidék) vizsgálatai. Ennek ellenére a nemzeti elkötelezettségű néprajz szinte kötelességének érezte, hogy a kisebbségi helyzetű magyarság kultúráját „amíg nem késő” jelszóval értékmentésként igyekezzék intenzíven gyűjteni. Másrészt azonban az egész Kárpát-medence radikális államterületi, politikai átalakulása *lendületet adott a társadalmi érdeklődésnek*, ugyanis szembe kellett néznie a hazai politikai elitnek és a magyar értelmiségi rétegnek (a határokon belül és túl) azzal a ténnyel, hogy az ország (és a kisebbségi magyarság) külső segítségre nem számíthat. Úgy vélték, hogy a reménytelennek tűnő helyzetből, amelybe az összmagyarság 1920-ban került, csak a belső erők, társadalmi tartalékok mozgósítása jelentheti az egyedüli kiutat. Mind az anyaországnak, mind a kisebbségi helyzetbe került magyarságnak újra kellett tehát fogalmaznia saját helyét, szerepét. A magyarországi és a kisebbséggé váló magyar értelmiség érzékenyebb lett a társadalmi problémák iránt.

⁷ Kósa, 1989. 21.

⁸ Lásd ehhez szintézisként: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII*. Budapest, 2000.

rozása milyen problematikus, az a társadalomnéprajzi próbálkozás, amely a lokális közösségekben indirekt módon közelíti meg a parasztságot. Arról van szó, hogy ez a módszer pontosan körülrajzolja a faluközösség *nem* agrárműves szereplőit (tisztviselők, papok, tanítók). Akik viszont nem tartoznak e körbe (a „maradék”), azok mind parasztok a faluközösségben.⁹

De nem csupán a parasztsággal nagyrészt közvetlenül együtt élő, a parasztsággal a hétköznapiakban a falvakban, mezővárosokban kapcsolatokat tartó, szélesebb kézműves, kereskedő, nemesi, kismanesi rétegek műveltségi befolyását, akár mintaadó életmódját lehet a népi kultúra lenyomataiból felszínre hozni, hanem a társadalmi *elit*hez tartozó csoportok kulturális elemeit is, hiszen ezek szintén ott vannak a paraszti világ bonyolult szövetében. Gondolhatunk itt a mára jól feltárt magas művészeti stílusok népi építészeti és tárgy-kultúrában mutatkozó hatásaira¹⁰ vagy akár – csak egyetlen kiragadott példaként – az igen csak „népiesnek látszó” adventi koszorú eredetének egyházi gyökerére (templomi kultúra), majd az innét történő széles elterjedésére.¹¹ Ezekben az esetekben tette fel a néprajztudomány azt a kérdését, hogy honnan származik az a tudás, az a szakértelem, amely a paraszti kultúrában a magas műveltség számos jellegzetességét, legalábbis formai lenyomatait eredményezte? A Katona Lajostól (1862–1910) Ortutay Gyulán (1911–1978) át napjaink kolozsvári egyéniségkutató néprajzi vizsgálataiig egyre markánsabban lépett a néprajztudományban is előtérbe az a nézőpont, hogy számos alkotói életút részletes elemzésére, a teremtető *egyének* iskolázottságának, kapcsolati hálójának, sorsának feltárására van ahhoz szükség, hogy a paraszti műveltség összetett eredetének egyes szálait megértsük.¹²

Igencsak megkésve, alapvetően nem szakirodalmi előzményekre (hiszen ezek igen szórványosak),¹³ hanem személyes emlékekre, naplókra támaszkodva, de ugyanez a figyelem irányul napjainkban már mind a társadalomtörténet, mind a történeti antropológia, sőt akár az építészet-, művészettörténet részéről azon foglalkozási csoportok, specialisták életmódjára, életére, akik közvetlen kapcsolat-

⁹ Szabó László: *Társadalomnéprajz*. Debrecen, 1993. 190–208.

¹⁰ Paládi (főszerk.) 2000. 357–358. Verebelyi Kincső: *Korok és stílusok a magyar népművészetben*. Bp., 2002.

¹¹ Hermann Bausinger: *Adventkranz*. Würzburg–München, 1977; Liszka József: Az adventi koszorú. = *Fórum*, 2000. 1. sz. Online: <http://forumszemle.eu/2000/06/02/liszka-jozsef-az-adventi-koszoru-egy-felmeres-elozetes-eredmenyei/> (letöltés: 2019. 02.28.)

¹² Lásd ehhez a néprajz kutatási területéről: Keszeg Vilmos (szerk.): *Specialisták, életpályák és élettörténetek*. Kolozsvár, 2006. Jakab Albert Zsolt – Keszeg Vilmos – Keszeg Anna (szerk.): *Emberek, életpályák, élettörténetek*. Kolozsvár, 2007. = *Belvedere*, 2013. 2. sz. tematikus számát (Tanulmányok az élettörténeti kutatások területéről.)

¹³ Lásd pl. Podhorányi Zsolt: *Mesélő felvidéki kastélyok*. Göd, 2014. 239–244. (továbbiakban Podhorányi, 2014.)

ban éltek a legszűkebb arisztokrata családokkal.¹⁴ A vidéki udvarokban, fővárosi palotákban élő különböző rendű szolgák (komornyik, komorna, inasok, szobalányok, lovászok, szakácsok, cselédek, kertészek), főszakács, dajkák, nevelőnők, tanítók,¹⁵ akik nem csupán látták és részt vettek az arisztokraták életében, hanem tulajdonképpen fenntartották és *alakították* a munkájukkal, személyes, sokszor bizalmi jelenlétükkel maguk is ezt az életformát. Természetesen ez a hatás kölcsönös volt. Az arisztokrata udvartartásban való tevékenységgel, ottléttel szerzett tudás, eltanult (ellessett) ismeretek, tapasztalatok formálták a család kiszolgálásában részt vevők saját személyes értékrendjét, ízlését, és egyáltalán, *élettartását* is. Az elsajátított példa lehetett olyan ismeret, amelyet a kastélyban/főúri városi rezidencián dolgozó a saját családjában tovább adott, folyamatosan újra mondott, emlékként lejegyzett, vagy leszármazottai felé e tartást, a műveltség fontosságát tovább adta, esetleg éppen a főnemesi házban átéltek miatt egykori munkáját és munkáltatóit határozottan megtagadta. Ám annyi bizonyos, hogy a főúri kastélyban látottak, eltöltött évek, élmények, tapasztalások *radikálisan mások* voltak a közvetlen személyzet számára, mint amit a saját származásuk alapján a saját társadalmi rétegükben, akár közvetlen családjukban megéltek. Olyan élményként rögzültek tehát ezek az évek, amelyek az önazonosság számára kitüntetett helyzetűek, méltóak a történetmondásra, az elbeszélések folytonos ismétlésére.¹⁶ Jelen írás szempontjából: emlékfűzet jellegű lejegyzésre, levelezés megőrzésére.

Az arisztokrata emlékiratok lineáris időrendet követnek, a visszaemlékezők az életük kezdetétől tekintik át megélt sorsukat, a múlt lejegyzéséig elért (vagy éppen inkább elvesztett) társadalmi helyzetüket. Ám közös az írásokban, hogy a

¹⁴ A kastélyélet berendezkedését, mindennapi fenntartásának szervezését tükrözik a fő- és a melléképületek alaprajzai, építészeti megoldásai, amelyek így közvetve segítik a történetészt, művészettörténészt a vidéki főúri rezidenciák életmódjának feltárását. Lásd pl. Sisa József: *Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon*. Bp., 2007. (továbbiakban Sisa, 2007.) lásd még: Zsidai Réka: *Egy dunántúli főnemesi udvartartás a 18–19. század fordulóján: Festetics György belső rendtartása*, 2017. Online: <https://ntf.hu/index.php/2017/06/09/egy-dunantuli-fonemesi-udvar-tartas-a-18-19-szazad-fordulojan-festetics-gyorgy-belső-rendtartasa/> (letöltés: 2019. 04. 05.)

¹⁵ Sisa József: A szolga és a gyermek a kastély társadalmában (1840–1914). = *Korunk*, 2005. 12. sz. Online: <http://epa.oszk.hu/00400/00458/00108/2005honap12cikk1183.htm> (letöltés 2019. 01. 28.); Kollega Tarsoly István (főszerk.): *Magyarország a XX. században* I. Szekszárd, 1996–2000. (Társadalom, életmód és életviszonyok.) Apponyi Albert: *Emlékirataim*. Bp., 1922. 7–24. Podhorányi, 2014. 14–21. Károlyi Mihályné: *Együtt a forradalomban*. Bp., 1967. 13–179. (továbbiakban Károlyi Mihályné, 1967.) Pulszky Ferenc: *Életem és korom*. I. Bp., 1958. 43–114. Podmaniczky Frigyes: *Egy régi gavallér emlékei*. Bp., 1984. 15–66. Odescalchi, Eugénie: *Egy hercegnő emlékezik*. Bp., 1987. 15–127. (továbbiakban Odescalchi 1987.) Gr. Károlyi Széchenyi Ilona: *Kileng az inga*. Bp., 2005. 13–66. Böröczné Márfy Ellas: *Semmi különös. Csak életem...* Bp., 2010. 6–76. Károlyi Mihály: *Hit, illúziók nélkül*. Bp., 2013. 9–40. Sisa, 2007. 116–117.

¹⁶ Keszeg Vilmos: *A történetmondás antropológiája*. Kolozsvár, 2011. 36–86.

gyermekkorukat, az első évtizedeket, azaz a tanulmányaikat, a személyiségfejlődésükben meghatározó egyéneket, illetve azt a miliót, amelyben felnőttek, az emlékirat teljes terjedelméhez képest nagy fejezetekben (akár önálló kötetben),¹⁷ igen aprólékosan, gyakran a napi ritmus részletes bemutatásával, elégikus hangnemben taglalják. A főúri családokban meglehetősen szertartásos, szigorú módon szabályozott, éppen ezért igencsak rideg gyermek-szülő kapcsolat ábrázolása nem maradhat ki természetesen ezen memoárokból. Ezek azok az ifjúi évek tehát, amelyekben az ifjú urak, kisasszonyok a szeretetet, törődést nem a vérszerinti felmenőktől, hanem a szolgaszemélyzettől, dadáktól, gyermekgondozóktól, majd nevelőktől kapták meg, olyannyira, hogy az emlékezésekben kitüntetett melegséggel emlékeznek meg róluk.¹⁸ A gyermekük életében betöltött pótszülői szerep fontosságát általában maga az arisztokrata szülői pár is elismerte, nem ritkán a nevelőnők a hosszú, együtt töltött évek alatt szinte családtaggá váltak, az ifjú generáció kirepülése után is akár a főúri házban maradtak.¹⁹ Ha viszont eltávoztak a nevelőnők a rezidenciákról, a család a legtöbbször igyekezett kapcsolatot tartani az egykori alkalmazottakkal.

EGY FŐÚRI GYERMEKGONDOZÓŰ ÍROTT HAGYATÉKA

Amint arról a táplálkozaskultúra és az emlékezet kapcsolatáról szóló előző, e tárgyban készült tanulmányokban szoltam, az írott források, művek formai és tartalomelemzését a jól kiválasztott, és az értelmezés folyamatában következetesen érvényesített *nézőpont* határozza meg.²⁰ A népi írásbeliségről szóló, összefoglaló szintézis igényű monográfia átfogó képet ad a populáris írás-műveltség legváltozatosabb megjelenési formáiról, tartalmairól, határtartományairól, akár pillanatnyi aktuális, de letűnő nyomairól (pl. firkákról).²¹ A kötet az írástípusok mellett árnyalt képet ad a kontextusokról is. Arról tehát, hogy milyen módon, milyen különböző paradigmákban, – az előbb említett – eltérő látószögek érvényesítésével bonthatjuk fel az írás/írásosság kulturális szövetbeli szerepeit, értelhetjük meg az így nyert jelentéseit. A populáris kultúra bonyolult női írásbeliség értelmezésében alapvetően három fő elemzési szempont érvényesíthető, három meghatározó téma szervezi az írás-hálót. Egyrészt a *tudásfelhalmozás* igénye

¹⁷ Lásd pl. Marion Gräfin Dönhoff: *Kindheit in Ostpreußen*. München, 1998.

¹⁸ Odescalchi, 1987. 23–25; Cieger András (sajt. rend.): *Levelek az Andrássy-házból*. Bp., 2007.

¹⁹ Podhorányi, 2014.

²⁰ A két írást lásd: Keményfi Róbert: Táplálkozaskultúra, írásbeliség, emlékezet. = *Néprajzi Látóhatár*, 2014. 1–2. sz. 129–165. Uő: Egy magyar gazdasszony ételrecept-gyűjteménye. = *Néprajzi Látóhatár*, 2014. 3–4. 5–31. (továbbiakban Keményfi 2014a, 2014b.)

²¹ Keszeg Vilmos: *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. Kolozsvár, 2008. (továbbiakban Keszeg, 2008.)

(praktikus, a legszélesebb értelmű feljegyzések, cetlik tudástárak létrehozása), másrészt az *emlékezeti/élettörténeti* megfontolások, harmadrészt pedig a *kommunikáció* legváltozatosabb útjai. Ez az elkülönítés természetesen csupán paradigmákat jelent, hiszen ugyanazon írásnyom más-más kontextusban jelenhet meg egyazon időben.²² A kolozsvári folklórkutató letisztult elméleti rendszere, több évtizedes kutatói tapasztalata biztos alapot, eligazító iránymutatást ad a mindennapi élet legkülönbözőbb helyzeteiben született vagy összegyűjtött írásos dokumentumtárak feldolgozásához, tudományos értelmezéséhez. Legyen szó akár családi levelezésről, vagy – mint jelen esetben – egy háztartást vezető asszony ételrecept-hagyatékáról.

CSALÁDI HÁTTÉR ÉS RECEPTES GYŰJTEMÉNY

P. Anna (1944–2013) életének kereteit és két kötetes receptes gyűjteményét részletesen bemutató írásomban szóltam arról a társadalmi háttérrel, amely Anna asszony életének lehetőségeit meghatározta.²³ Anna két nagyformátumú receptes gyűjteményét az első nézőpont alapján elemeztem, azaz az életmódja, a főzési ismeretei emlékezetének írott regiszterként közelítettem meg. Anna receptes hagyatékában fennmaradt e két kötet mellett egy iskolai írka füzet, amely *Sütemény receptek* címmel részben édesanyjától, részben nevelőanyjától származó (alapvetően tehát két kézírástípusú) recepteket tartalmaz. Ez a füzet funkcióját tekintve azonban alapvetően eltér Anna kétkötetes gyűjteményétől. Nem gyakorlati szerepe volt, hanem *emlékezeti* helyet töltött be az életében.

RECEPTGYŰJTEMÉNY, MINT EMLÉKEZETI FORMA

Az írott emlékezeti formák értelmezésének alapvetően két útját különíthetjük el. Az egyik kutatási irány az írásbeli forrásokat az emlékezet *írott regisztereként* értékeli.²⁴ Ezekben az esetekben a papírra vetett személyes feljegyzések, memoárrok, akár saját archívumok annak a megértését segítik elő, hogy az egyén vagy a család, illetve más, szűkebb emlékezeti közösség (pl. egy gyülekezet) milyen tudással rendelkezett, azaz milyen módon szervezte életét, mindennapjait, és – a gasztronómia területén – hová helyezte (vagy kénytelen volt helyezni) az ételfogyasztási hangsúlyokat, milyen táplálkozási módokat követett. Az emlékezet/felejtés/megtartás bonyolult szövetében az elbeszélte történetek és írott forrá-

²² Keszeg Vilmos: Az írás szerepe egy asszony életében. In: *Specialisták. Életpályák és élettörténetek*. Szerk. Uő, Kolozsvár, 2006. 583–663.

²³ Keményfi 2014b.

²⁴ Keszeg Vilmos: 2011 Gasztronómia és emlékezet. = *Erdélyi Múzeum*, 73. 187.

sok kettőssége, esetekben ellentmondó viszonya, vagy éppen egymást kiegészítő szerepe, azaz a két műfaj együttes kezelése, az elsődleges olvasatoknál az adott (mikro)történet jóval több réteget képes feltárni. Az adatok ütköztetése az elbeszélés másodlagos jelentéseit, rejtett (azaz nem nyilvánvaló) társadalmi és kulturális kontextusait, az egyéni és/vagy mikroközösségi (családi) képzetek tényleges hálóját, esetlegességeit, szituatív voltát, a történet valós részeit és fiktív árnyalatait tudja a felszínre hozni.²⁵ Másként fogalmazva, az évek folyamán összeállt receptes gyűjtemények, írott naplók, feljegyzések forrásként szolgálhatnak a családi emlékképek, családi szerepek, családtagokról fennmaradt egyedi képek (képzetek) rögzült elbeszélte történeti formáinak vagy éppen esetlegességeinek, változásának feltárására, értelmezésére.

Az elemzés *másik* útja, amikor – jelen esetben – egy receptes gyűjtemény vagy egy szakácskönyv *maga* az elemzés elsődleges tárgya, illetve az adott kötetnek a kollektív, vagy a személyes emlékezetben betöltött szerepe. Ezekben az esetekben az írásművek önmagukban töltik be a norai *emlékezeti hely* szerepét. Olyan „helyekhez” köthető kulturális mintákat, képeket igyekszünk e gyakorlatlaltal a felszínre hozni, amelyek az egyén számára kiemelt jelentőséggel bírnak, az önazonosságuk megjelenítésének, értelmezésének „darabjai”. A hely e megközelítésben – még akkor is, ha az a konkrét fizikai térben van – alapvetően mentális tartalmakra, a hely szimbolikus feltöltöttségeire utal.²⁶ Minden lehet tehát „hely”, ami azonosulási pontot jelenít meg, akár egy könyv, vagy receptes füzet. Az elméletben a történelemszemlélet linearitása megbomlik. A múlt megidézése nem az eseményláncolathoz, hanem a múltra vonatkozó kötődési pontokhoz, reprezentációs formákhoz kapcsolatosan megy végbe.

Anna kispolgári családban, Aszódon született és élt egészen a férjhez menetelég, 1965-ig. Gyermekkorát a szigorú rend határozta meg, melyben a munka állt a középpontban, mint legfőbb kötelesség, ám egyben, mint elsőrendű érték és mint alapvető erény. Édesapja reggeltől estig a kiskereskedelmi forgalom egyik üzlethelyiségében beosztott eladóként dolgozott, akit a család ritkán, főként a közös napi étkezéseknél, illetve a vasárnapi asztalnál látott csupán. A család összetartó ereje így a háztartásbeli édesanya volt, aki minden tekintetben ellátta gyermekeit és kiszolgáltá meglehetősen öntörvényű, a saját életét élő férjét. Ez a családi kapcsolati háló szakadt visszavonhatatlanul szét az édesanya hirtelen bekövetkezett halálával (1951). A szülőanya elvesztése alapvetően meghatározta Anna további életét. Az elhunyt a hétéves leány mellett még két fiúgyermeket (1939, 1942) hagyott özvegyen maradt férjére. A családi emlékezet szerint elsődlegesen ennek a helyzetnek a megoldása vezette a megözvegyült férjet, azaz

²⁵ Gyáni Gábor: Emlékezés és oral history. In: Uő: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, 2000. 128–144.

²⁶ Nora, Pierre: Emlékezet és történelem között. = *Aetas*, 1999. 3. sz. 142–157. K. Horváth Zsolt: Az eltűnt emlékezet nyomában. = *Aetas*, 1999. 3. sz. 132–141.

a három gyerek ellátásának megszervezése, illetve addigi életvezetésének fenn-tartása, munkájának folyamatos (és zavartalan) ellátása, hogy felesége halála utáni évben ismételten megnősüljön (1952).

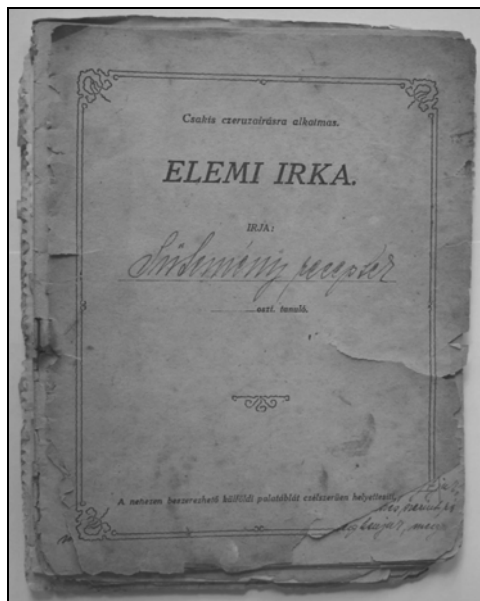
A NEVELŐANYA EMLÉKEZETE

A házasságáig hajadonként élő nevelőanya, K. Margit (1906–1974), aki – a nap-jainkig tartó családi nagy narratíva (emlékezet) szerint – a második világháború végéig nevelőnőként – nagy valószínűséggel – a Széchenyiek-nél, szolgált, majd egy vidéki csecsemőotthonban töltött szolgálat után az egészségügyi szakellátás egyik rendelőjében lett asszisztens, elfogadta a neki szánt család-összetartói szerepet. Igyekezett az élete új tagjainak mindenben megfelelni, aminek eredményeként a férjével, illetve nevelt gyermekeivel az évek során lassan kialakuló, majd folyamatosan formálódó, ám alapvetően elfogadó szeretetközösség alakult ki (1. ábra). Jóllehet a nevelőanya fiatal éveit is gyerekek felügyeletével töltötte, ám *főzési ismeretekkel nem rendelkezett*. Részben hajadon volt, részben pedig egyszerűen nem ez volt a dolga. A családi emlékezet-mondás újra és újra felemlíti viszont, hogy a nevelőanyának Anna édesapja a házassága előtt már udvarolt, ám az ifjú leány ekkor még kikoszorúzta, tovább akart lépni szülőtelepülése, családja (édesapja kisiparos pék) nyújtotta és egyben behatárolt szűk lehetőségeitől.

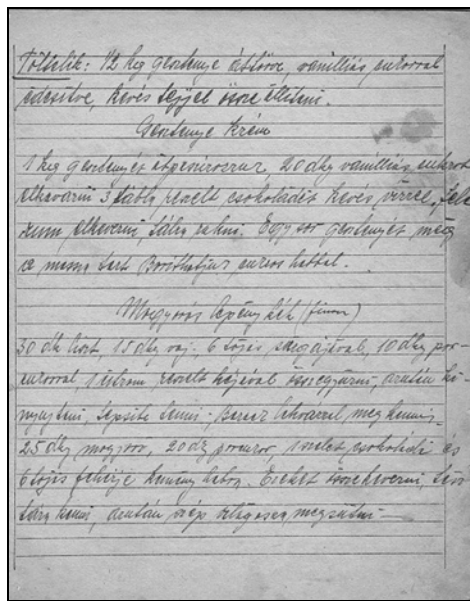

1. ábra. K. Margit (1906–1974) gyermekgondozó
Forrás: Magánarchívum

Valószínű, ez az elhatározása vezette, hogy csecsemőápolói végzettségével a főváros főúri köreiben keressen munkát. Mindez a háttér azért érdekes, mert Anna hagyatékában lévő süteményes füzet nem a jól főző édesanya elsődleges gyűjtése

2. ábra. K. Margit süteményes füzet
Forrás: Magánarchívum

3. ábra. A süteményes füzet belső lapja
Forrás: Magánarchívum

volt, hanem vezetését éppen a főzési sütési ismeretekkel nem rendelkező nevelőanya kezdte meg, a füzet habitusából ítélve, még jóval a házassága (1952) előtt. A jegyzet ugyanis a két világháború között készült „elemi irka” címet viseli, cízelált szélekkel (2. ábra). Már maga a díszes borító hívja fel a figyelmet arra, hogy az irka „A nehezen beszerezhető külföldi palatáblát czélszerűen helyettesíti”. A füzetben kívül fennmaradt írásos nyomok hiányában csupán az emlékezet, illetve az általános társadalomtörténet bizonytalan területén mozogva, e tényből kiindulva óvatos feltevéseket fogalmazhatunk meg. A tizenhat lapos füzet harminchat süteményreceptet tartalmaz. Ám inkább inventárium-jellege van az irkának, mintsem gyakorlati célokat szolgáló tudástárat lapozhatunk. Részben azt láthatjuk ugyanis, hogy a mappa írója mintha egy lendületből, egy nap írta volna le ezeket az édességeket (3. ábra). Ugyanazzal a töltőtollal, ugyanazon tintával jegyzetelt le minden receptet, illetve látni még azokat a helyeket is a szövegben, amely pontokon a toll kifogyott, majd új töltéssel indul az írás. Másrészt abból is következtethetünk, hogy az irka inkább leltár volt, mint gyakorlati ételkotta, hogy nagyon jó állapotban maradt meg. Habár a borító ugyan levált, de nem szakadt, illetve a hasonló célokat szolgáló jegyzetöbökkel ellentétben a füzet nem esett szét.²⁷ Azaz, óvato-

²⁷ Hasonló, nagy családi becsben tartott, ám egykor „használati szolgálatot” betöltő süteményes füzetek rongy-jellegű állapotáról remek történetek, fényképek: <http://mno.hu/nyokki/inez-neni-receptkonyve-1085713> (látogatás 2016. 09. 30.) <http://szepsegtar.blogspot.hu/2010/02/feltett-kincseim-b-felhivarsa.html> (látogatás 2016. 09. 30.)

san arra következtethetünk, hogy Anna *nevelőanyja számára inkább volt ez az irka egy emlék (hiszen sütni sem tudott), mintsem szakácskönyv*. A receptek között találunk több, bonyolultabb munkafolyamatot igénylő és drágább alapanyagokból készülő, nehéz krémes tortát, roládot, desszert krémet, amelyek elkészítése komoly képességeket, szinte cukrászati szakértelmet igényelnek. Az emlékszerpet erősíti az is, hogy a füzet nem tartalmaz semmilyen gyakorlati tanácsot, azaz a sütés közben szerzett saját tapasztalatok bejegyzését. Hiszen a mai recepttárolási technikákkal ellentétben, ez az a korszak, amikor „*a tényleges felhasználást [...] lehet [...] a receptfüzet fizikai állapotából megítélni.*”²⁸

Nincsenek tehát ceruzás, pótlólagos észrevételek, javítások, variánsok, esetleges „történeti adatokká” váló irkák akár az elkészítés első dátumairól, vendégségekről, az eredeti receptekben szereplő összetevőket esetleg helyettesítő alapanyagokról, s folytatható a sor. Tulajdonképpen mindazon írás- és tartalomtípusok tehát, amelyek egy gyakorlati szakácskönyv tartozékai. A füzet nem több mint egy letisztult, hiba nélküli írásmű. Egy kerek, szép, kalligrafikus kép, vizuális élmény, s nem gyakorlati sütési sorvezető.²⁹ Talán úgy foglalhatnák az előzőekben leírtakat a legkifejezőbben össze, hogy a receptes irka mögül *hiányzik a konyhai élettapasztalat lenyomata*.

A NEVELŐANYA EMLÉKEZETÉNEK ÚJABB RÉTEGEI

Az előző bekezdésben azt írtam, hogy „a napjainkig tartó családi nagy narratíva (emlékezet) szerint” úgy tudták Margit asszony leszármazottai, hogy Margit egy főúri – a Széchenyi – családban volt nevelőnő a második világháborúban. Azonban a jelen írással kapcsolatban (2018/2019 fordulóján) végzett újabb családi interjúk felszínre hozták, és nevelt leánya, Anna napjainkban megtalált hagyatékából előkerült dokumentumok határozott tényekkel *megegyeztetették* a nevelőanya, Margit asszony életére, illetve egykori foglalkozására irányuló ezen eddigi homályos emlékeket.

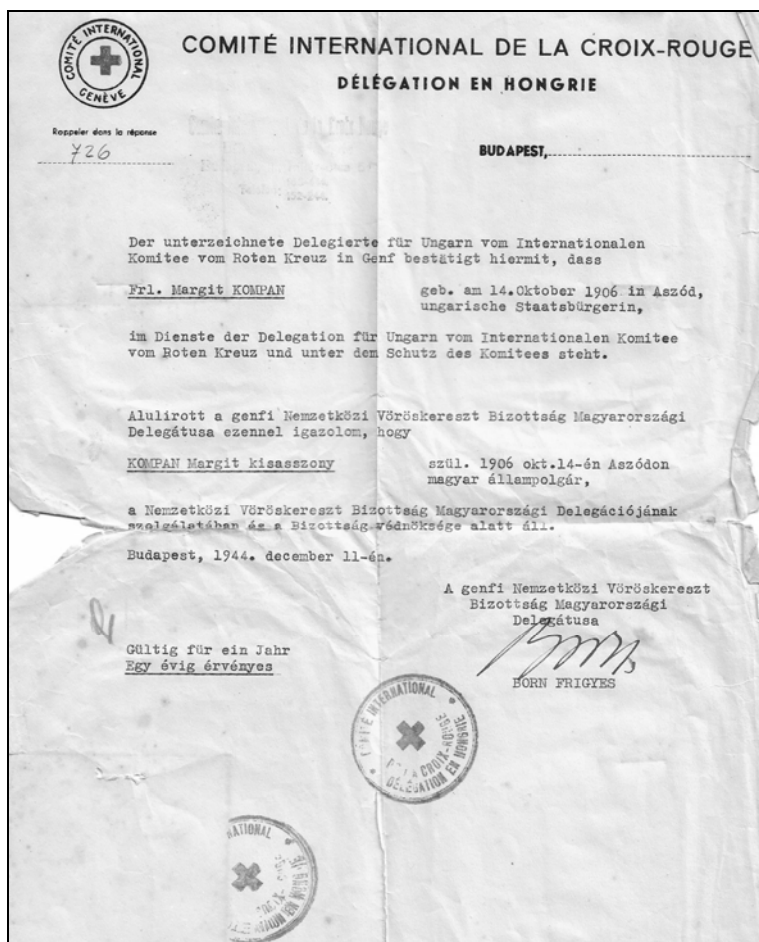
Margit a nyugdíjazási kérelméhez benyújtott, napjainkban megkerült életrajzi dokumentum szerint meglehetősen korosan (25 évesen), 1931-ben kezdte meg tanulmányait a Pécsi Tudományegyetem Gyermekklinikáján, mint csecsemő- és gyermekgondozó növendék. Két évvel később, 1933-ban szerezte meg kitűnő eredménnyel a képesítését. A végzést követő két évben privát háznál volt gyermekgondozó, majd 1935–1938 között osztályvezető főnővérként dolgozott a Pécsi Tudományegyetem gyermekklinikáján.

²⁸ Báti Anikó találó megjegyzése (Báti, 2010. 351). Itt köszönöm meg Báti Anikónak a tárgykörben zajlott levélváltásunkat.

²⁹ A füzet fenti leírása részben megjelent: Keményfi Róbert: Hagyománylánc versus emlékezet. In. Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Aranyhíd*. Kolozsvár, 2017. 750.

Jelen írás szempontjából lényeges az a négy év, amelyet a klinikai munka után, 1938–1942 nyarai között végzett. Ez a kerek négy év volt az az időszak, amelyben egy főúri családnál volt csecsemő- és gyermekgondozó.

Margit ezt követően, 1942-től 1952-ig állami gyermekmenhelyi gondozónő, illetve vezető gondozóként tevékenykedett. Közben, egy fennmaradt dokumentum szerint, K. Margit 1944. december elsejétől 1945. április elsejéig a genfi Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága Gyermekosztályán szolgált (4. ábra). 1945. szeptember 3-án igazolták a háborús éveit. Férjhezmenetele (1952) után elhagyta a gyermekmenhelyi munkahelyét, és visszaköltözött szülőhelyére, Aszódra, ahol a helyi Tüdőgondozó Intézetben helyezkedett el. Szakképesítését 1959-ben szerezte meg, ahol 1961-ben érte el a nyugdíjkorhatárt.

4. ábra. A nemzetközi Vöröskereszt igazolás K. Margit tevékenységéről
Forrás: Magánarchívum

A megidézett életrajzi dokumentumok mellett Anna hagyatékában fellelt négy, a nevelőanyának, Margit asszonynak szóló levél végezetül pontosan behatárolja azt az arisztokrata családot, amelynél Margit az 1938–42-es években csecsemő- és gyermekgondozóként tevékenykedett. Jóllehet ezek a levelek nem tartalmazznak konkrét családi adatokat, csak kereszt és beceneveket, hiszen olyan illetőnek írták e sorokat, aki pontosan ismerte a család életét, ám a levelekben fellelhető közvetett nyomok aprólékos visszakövetése – a családi emlékezeti narratíva hiánya ellenére – azt dokumentálja, hogy K. Margit a *gróf Széchényi Gyula és herceg Esterházy Bernadett (Dédette)* főúri pár gyermekei nevelője volt.

A FŐÚRI CSALÁDOK – RÖVID HÁTTÉRAJZ

Az apa, sárvári-felsővidéki gróf Széchényi Gyula (Achau, 1910. október 11. – Zürich, 2008. január 13.), a Széchényi család második főágának örököséként született. Nagypja, Széchényi Gyula (1829–1921), három éven át a király személye körüli miniszter, apja, Széchényi Gyula (1878–1956), aki 1920-ban megvásárolja az aszódi Podmaniczki kastély ún. zöld szárnyát családi lakhelyként (5. ábra).³⁰ A Széchényi család harmadik Gyulája ifjú éveit részben a várbeli Széchényi-rezidencián (Úri utca 8.), részben pedig, tehát 1920-tól, Aszódon töltötte, ahol az evangélikus Petőfi Reálgymnáziumban tanult. A középiskola alapítványait a grófi apa rendszeresen támogatta.³¹

Az anya, herceg *Esterházy Bernadett* (Eszterháza, 1910. július. 17. – Bern, 1974. április. 18.), akit mindenki csak Dédettének nevezett, legkisebb, kései ajándékgyermekként született herceg Esterházy Miklós (1869–1920) és Cziráky Margit grófnő (1874–1910) ötödik utódaként (6. ábra). Bátyja, Esterházy Pál (1901–1989) a galántai Esterházy hercegi család utolsó hitbizományi örököse, aki atyja korai halála miatt, igen fiatalon, 19 éves korában vált a család fejévé, és viselt felelősségteljes szerepet különösen a második világháborúban a budapesti ostrom időszakában.³²

³⁰ Bártfai Szabó László: *A sárvári-felsővidéki gróf Széchényi család története*. III. Bp., 1926. 582.

³¹ Az aszódi ág, hitv. ev. *Petőfi Reálgymnázium Értesítője*. Aszód, 1925. 12. Online: https://medit.lutheran.hu/files/ertesito_aszod_1924_1925.pdf (letöltés: 2019. 03. 30.). Az arisztokraták gimnáziumi neveléséről l. Rébay Magdolna (szerk.): „*Szelíd, de szigorú és egyben nagyon igazságos bánásmódban*”. Szeged, 2017; Zsoldos Ildikó: *A szatmári Vécseyek a 19–20. században*. Nyíregyháza, 2011. 19–24.

³² Esterházy Pál életéről l. Lütgenau, Stefan August (szerk.): *Esterházy Pál 1901–1989*. Budapest, 2005; Berényi László: *Esterházyak. Egy ezeréves család története*. II. Eszterháza, 2014. 771–783. Püski Levente: Főúri identitás a két világháború közötti Magyarországon. In: *Generációk a történelemben*. Szerk. Gyáni Gábor Lácza Magdolna, Nyíregyháza, 2008. 167–173. Mecénási tevékenységéről ld. Viskolcz Noémi, az Esterházy kincsek Magyarországra mentéséről Burgenland elcsatolása idején Kunt Gergely cikkét a jelen kötetben.

5. ábra. A Széchényi Gyulák három generációja.
A nagyapa, (1829–1921); az apa (1878–1956); és a fiú (1910–2008).
 Forrás: <https://www.geni.com/people/Gyula-Jozsef-Pal-Sz%C3%A9chenyi/60000000017863248825> (letöltés: 2019. 02. 06.)

6. ábra. Esterházy Miklós (1869–1920) gyermekeivel, 1910-ban.
balról jobbra: László, Marie, Pál, Antal. A papa karjaiban: Dédette
 Forrás: Molden 1999. 282.

Bernadett világra jöttének tragédiája, hogy édesanyja a szülés következtében kialakult vérmérgezésben a legkisebb leány megszületése után egy hónapra meghalt. Miklós hercegre rászakadt a család fenntartásának érzelmi és értelmi terhe. Amint arról fentebb szó volt, a főúri családokban a szülő-gyermek kapcsolat eleve rideg, távolságtartó volt, az ifjúság formálása teljesen a nevelőnőkre, tanárookra volt bízva. Ám a mama, Cziráky Margit korai halála eredményezhette azt a még hidegebb, nem igen családi, hanem szinte csupán „gyermektartási” légkört, amelyet külön feljegyeztek az Esterházy családdal kapcsolatban.³³ A kilenc évvel idősebb báty viszont megpróbálta Dédette számára a hiányzó szülői melegséget pótolni, kitüntetett, szeretetteljes figyelemmel fordult mindig húgához. Amikor idősebb korában Pálnak már megromlott számos családtagjával a kapcsolata, a Bernadetthez való viszonya továbbra is bensőséges maradt.³⁴ Lényegében az ifjú Pálra szakadt az atya halála után az akkor (1920) tízéves Bernadett megfelelő neveltetésének gondja is. Kint lakásos bejáróként nevelkedett ezekben az években a Sacré Couer-ben, ám a gyermekzsúrok, bálók sem maradtak el a legkisebb hűg életéből.³⁵ Dédette hobbifényképész volt, számos fotográfiában örökítette meg a magyar arisztokrácia életét, amely felvételeket albumokba rendezte. Dédette gyermekévei Eszterháza, Fraknó, Kismarton, a bécsi és a budapesti rezidenciák között teltek. Eszterházához nagyon kötődött, Budapesten pedig a várban, a Tárnok utcai Esterházy-rezidencia egyik szárnyában lakott testvéreivel, a férjhezmenetelig.³⁶

Széchenyi Gyula és Esterházy Bernadett esküvőjét 1937. június 26-án tartották Budapesten (7. ábra).³⁷ Az ifjú pár az új, közös életének feltételeit az ekkorra már egyre hírnevesebb, négykönyves Afrika-vadász, Széchenyi Zsigmond (1898–1967) teremtette meg, aki Gyula számára nászajándékként adta a Kőrös-hegyen fekvő, akkor már (1937) hat éve nem lakott kastélyt, ugyanis a vadász-sákmányai miatt Széchenyi Zsigmond „kinötte” az épületet.³⁸ Azt a rezidenciát, amelyben a „Csui” című könyvét, és az „Ünnepnapok” egyes fejezeteit írta (8. ábra).³⁹ Az ifjú pár részben Budapesten, részben pedig Kőröshegyen rendezte be

³³ Molden, Hanna: *Griff és rózsa*. Bp., 1999, 27., 41. (továbbiakban Molden, 1999.)

³⁴ Molden, 1999, 239; Varga Kálmán: Esterházy hercegek a 20. században. = *Rubicon*, 2014. 12. sz. 65.

³⁵ Molden, 1999, 124–125.

³⁶ Molden, 1999, 86.

³⁷ Gudenus János József: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. I. Bp., 1990. 359. IV. Bp., 1998. 41. Online: <http://www.macse.hu/gudenus/mfat/fam.aspx?id=8305>; <https://www.geni.com/people/Bernadette-Maria-Alexia-Angelika-Esterh%C3%A1zy/6000000017862737038> (letöltés 2019. 03. 11.)

³⁸ Reöthy Ferenc: *Kőröshegy*, 1990, 185–196. A kastélyról: Széchenyi Zsigmond: *Ünnepnapok*. Bp. 1963. 36–65.

³⁹ <http://www.kastelyok.com/adatlap.php?details=1012> (letöltés: 2019. 03. 11.)

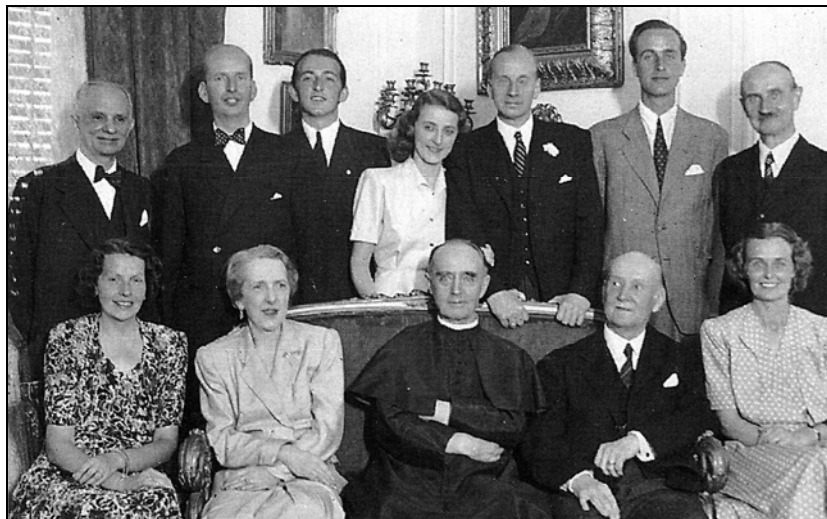
7. ábra. herceg Esterházy Dédette (Bernadette) és gróf Széchenyi Gyula esküvője, 1937.

Forrás: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/BudapestGyujtemeny/11689/?list=eyJxdWVyeSI6ICJDSU1LRT0oXCJuYWd5cG9sZ1x1MDBIMXJzXHUwMGUxZ1wiKSJ9&img=0> (letöltés: 2019. 01. 31.)

8. ábra. Kőröshegyi képeslap a kastéllal

Forrás: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/56887/?img=0> (letöltés: 2019. 05.07.)

9. ábra. Esterházy Pál esküvője, 1946.
*Balról (álló) a negyedik Esterházy Pál, mellette Széchényi Gyula
 balról (ülő) az első: Esterházy Dédette*
Forrás: Molden 1999. 295.

közös életét, Esterházy Pál rendszeresen látogatta itt is szeretett hűgát (9. ábra).⁴⁰ A második világháború vérzivataros, 1944-es évében a család Budapestről menekülve végleg Kőröshegyre költözött, ahol egészen 1956-ig éltek. A kastély ekkor már, azaz az ötvenes években természetesen állami tulajdonban volt. Az épületben öt lakást alakítottak ki, termelöszövetkezeti irodák is itt kaptak helyet, illetve gépállomás/gépjavító üzemmé vált a park. A család a földszinten élt, négy kisebb szobát hagytak meg végül a grófi famíliának. Az építésmérnök végzettségű Széchényi Gyula innét járt be dolgozni egy székesfehérvári építőipari vállalathoz.⁴¹ A család végül 1956-ban, a forradalom alatt hagyta el az országot, majd pár évvel az emigráció után sikerült önálló házat venniük Svájcban, Thun város Hünibach nevű településrészén (Mülinenstraße 35. szám alatt).

Esterházy Bernadett a házasságkötés után néhány hónapra teherbe esett. A főúri pár első gyermeke, Margit 1938. július 22-én született meg Budapesten. Életrajza szerint, K. Margit 11 nappal ez elsőszülött világra jötte előtt, július 11-én lépett a család szolgálatába, majd gondozta Széchényi Margit mellett a később született Erzsébetet (1940. április 13. –) és Alice-t (1941. november 29. –) egészen 1942. április 30-ig, amikor K. Margit kilépett a család szolgálatából. Esterházy Bernadett negyedik és ötödik gyermeke (Gyula, 1943. február 4. –; Béla, 1944. szeptember 12.) érkezésekor már nem dolgozott a főúri pár háztartásában.

⁴⁰ Molden, 1999, 168.

⁴¹ <http://www.kastelyok.com/adatlap.php?details=1012>

Jóllehet, sem a családi emlékezet, sem dokumentum nem támasztja alá, de valószínű, hogy a főúri pár és Margit között a kapcsolatot a szerencsés véletlen, a lakhely-azonossági ismeretség, a szükséges szakismeret és tapasztalat hármasa formálhatta. Amikor a főúri párnak gyermekgondozóra volt szüksége, így az ifjú férj, akár a korábbi ismeretség alapján, Margit személyében Aszódon, azaz vidéki főúri rezidenciája településén, a kívánt képesítéssel a megfelelő személyt meg is találta.

Herceg Esterházy Bernadett (Dédette) levele K. Margitnak

1962. III. 12.

Kedves Margit!

Végre megkaptam a címét, már úgy szerettem volna magának írni; mennyire örültem végre híreket kapni! Közben elküldtünk egy kis Mokka csomagot, remélem megkapta azóta? Évek óta nem tudtuk magát felkutatni, pedig igazán annyit gondoltam magára. Örömmel olvastam, hogy férjhez ment, kedves férje van, stb, és Aszódon? Vajjon nővére is ott van még, és a sógora?⁴² Úgy sajnáltam, h. utoljára még Khegyen⁴³ nem találkozhattunk és azóta sem. – Bizony sok minden történt azóta. Gizi⁴⁴ kbelül 53 ben ment haza és Liszkával és fivérével egy helyes kis házban laknak Kismartonban.⁴⁵ Minden évben meglátogatom őket, ha Bécsben vagyok és tavaly 4 hónapig itt volt nálunk! A fiúkat meg sem ismerte, mert már oly nagyok mint a férjem! Lányokat 56 óta, mikor kijöttünk és Karácsony napján meglátogattuk mindnyájan, nem látta, mert tavaly Musi⁴⁶ és Baby⁴⁷ Londonban voltak egy félévig, angolt tanulni és Olívia⁴⁸ Belgiumban, franciára, – Szegény Gizi sokat szenved az asthmával, mindent megpróbált már, azért is hívtuk ide és ugrátszik, jól tett neki a levegőváltás, mert a nyáron nem voltak olyan rohamai. –

Rendes családi fényképet sajnos most nem küldhetek, de ígérem van, h. nem-sokára kapok. Tudniillik mind tiltakoznak ha fényképezésre kerül a sor és sajnos igen ritkán vagyunk mindnyájan együtt. Karácsonykor is és újévkor csak 2 napig voltak itt a lányok, amellet jökedvűek és boldogok, ha itt lehetnek együtt. Musi már 2 éve Zürichben dolgozik egy régiségkereskedésben, metszetek, térképek és

⁴² K Mária (1899–1987), F. Vilmos (1900–1980) (jegyzetek tőlem – K. R.)

⁴³ Ti. Köröshegyen.

⁴⁴ Gizi: a további levelek szöveggörnyezete alapján valószínű, hogy személyében a K. Margit mellett dolgozó másik nevelőnőről lehet szó. „Gizivel is nagyon sokat emlegettük, de rég volt, h. együtt voltunk!” – Esterházy Bernadett 1964. december 10-én kelt leveléből.

⁴⁵ Kimcsi: azonosíthatatlan személy

⁴⁶ Musi: Széchenyi Margit (az elsőszülött leány)

⁴⁷ Baby: Széchenyi Erzsébet (a másodsülött leány)

⁴⁸ Olívia: Széchenyi Alice beceneve (a harmadik leány).

könyvek elárusít és amellet titkárnő különböző nyelveken. Olívia is Z.ben⁴⁹ volt eleinte egy gyári irodában, szintén mint titkárnő. Most Belgium után Lausanne-ba ment és tovább tanulja a franciát, mert diplomát akar, így jobban tudnak elhelyezkedni, Baby a maga kedvence, a legtehetségesebb, Primán rajzol, ki is járt innen Bernbe az ipari iskolába, de aztán rajzolással keresni nem igen lehet, akkor megcsinálta az orvossegédi kurzust és bizony rengeteget tanult, nem evett és füstölt mint egy kémény. Állandóan traktáltam ennivalóval, mert még most is rossz evő. Ő a legcsinosabb, de sovány, mint egy pizskafa. Jóval nagyobb nálam, de a legnagyobb az Alice. Musival vagyunk egyformák, a legkisebbik a családban. Szép alakjuk van és igazán helyesek mind. Gyula ifj. naponta Bernbe jár vonattal a gimnáziumba, még 2 éve van hátra, mert a nyelvek mulasztott. Béla egy itteni ép. irodában rajzoló tanonc, jól rajzoló ő is, és 3 év után Technikumba fog menni. Így szerencsére a fiúk még velünk vannak. Igaz elfelejtettem, Baby szept. óta Baselban van, mint laboránsnő a pathológiai intézetben, szeret ott lenni, de nagyon be van fogva és rosszul fizetik. Általában, ha keresnek is, a szoba és koszt annyiba kerül, h. mindig pótolnunk kell és csak 2 hetenként jöhetnek haza szombat-vasárnapra. Férjem is rengeteget dolgozik, sokat van útközt, de mindig bámulatosan energikus, soh'sem rosszkedvű, mindnyájuknak igazi őrzőangyal és megható, a nehéz idők alatt is nem csüggedt el. Pedig a gyomrával sincs mindig jól. Eleinte Innsbruckban voltam fél évig a gyerekekkel a magyar gimnázium miatt és megható volt, h. mennyire támogattak ott bennünket. Kimcsi⁵⁰ ott van férjénél és nagyon boldog. Azt talán nem tudja, h. szegény Miki pár évvel ezelőtt meghalt egy autóbaleset alkalmával.⁵¹ Rettenetes egy tragédia és még most is a szegény szülőknek, kik Bécsben laknak. Sokat vagyunk náluk, ők is évente ide jönnek, a lányok helyesek és mind tanulnak.⁵² – Azt biztos tudja, h. Trondy⁵³ apja⁵⁴ még 44 ben elesett, Trondy anyjával⁵⁵ Belgiumban él. Nővérem⁵⁶ Bkon,⁵⁷ a házban szállodát csináltak, és jól megy. Rédei szülők nem élnek,⁵⁸

⁴⁹ Zürichben.

⁵⁰ Azonosíthatatlan személy.

⁵¹ Dédette unokaöccse, idősebb testvére, Esterházy László (1905–2000) fia, Esterházy Miklós (1932–1958)

⁵² Esterházy László és Erdődy Marietta (1905–2006). Leányaik: Erzsébet (1931–?), Margit (1936–1989), Ilona (1939–?), Katalin (1943–?) .

⁵³ Trondy: (ifj.) Esterházy Antal (1936–).

⁵⁴ Trondy apja: Esterházy Antal (1903–1944), Bernadette bátyja.

⁵⁵ Apponyi Gabriella (1910–1986).

⁵⁶ Esterházy Mária (1900–1971).

⁵⁷ Borostyánkő (Bernstein, Ausztria).

⁵⁸ A rédei kastély tulajdonosai: Esterházy Pál (1874– 1942) és Cziráky Mária (1881–1953). Alice (l. következő jegyzetpont) szülei.

Alice is hősi halált halt férjével,⁵⁹ a 2 árva Ausztriában tanul,⁶⁰ 2 testvér itt Zürichben dolgozik,⁶¹ Józsi szegény a forradalom évfordulóján okt. 23-án halt meg szintén Schw-ban.⁶² Az özvegy 2 fiúval⁶³ sok gonddal küzdött, most egy kedves schwájczihoz ment férjhez.⁶⁴ A fiúk a mienkkel egyidősek. – Pécsi Mária néniék is Ausztriába vannak családotul, a szegény Magdi félig meghibbant, a szüleivel él, 4 felnőtt gyereke van, de már ismerősök tanítatják és törődnek velük⁶⁵ – Bizony mindenkinek van gondja.”

A levél tartalmát több értelemben lehet elemezni. A hagyaték számos adatot tartalmaz például arról, hogy egy volt földbirtokos család hogyan, milyen módon igyekszik a vagyonvesztés után részben egy új, napi munkával töltött polgári életformába illeszkedni, illetve a biztos, anyanyelvi szintű nyelvtudás ellenére egy másik kultúrához életvitelszerűen alkalmazkodni. K. Margit hagyatékában összesen négy levél maradt fent Esterházy Bernadett-től. Jelen írás szempontjából az a bensőséges *viszony* hangsúlyozható, amelyet a fent idézett levél, illetve az itt nem idézett másik három küldemény is jelez. A kisgyermekgondozó és a család között a kapcsolat a második világháború alatt megszakadt, az újabb kapcsolatfelvételre majd húsz év múlva, az egykori nevelőnő holléte utáni „hosszas nyomozás” eredményeként, már a család emigrációjából állt e pár levél erejéig helyre. A levelek közvetlen hangneme, információtartalma, beszámoló jellege azt mutatja, hogy a családjának hercegnő és a gyermekgondozó között bensőséges, szinte családi kapcsolat alakult ki az együtt töltött évek alatt. Esterházy Dédette beszámol a családban történekről, a gyermekei életéről, az első unoka érkezéséről, lakhatási körülményeiről úgy, hogy megidézi K. Margit számára a húsz évvel ezelőtti közös ismerősöket is.

Dédette egy későbbi leveléhez (1963. április 10.) két fényképet csatolt egy rövid szöveg kíséretében, amelyek a családot és a Hünibach városrészben vett saját családi házat mutatja (10., 11. ábra):

⁵⁹ Esterházy Alice (1910–1945) és férje Szécsen Miklós (1899–1945). A települést elfoglaló szovjet csapatok ölték meg őket. Haláluk körülményeiről: Stella Kuylenstierna-Andrássy: *Ég a puszta*. Bp., 2015. 120–121. (továbbiakban Kuylenstierna-Andrássy, 2015.).

⁶⁰ Szécsen Miklós (1941–); Szécsen Alice (1943–).

⁶¹ Szécsen Ernestína (1897–1984); Szécsen Johanna (1902–1987).

⁶² Svájcban. Esterházy József (1911–1957) Alice (†1945) testvére. (A levélben közölt adat kicsit pontatlan. Esterházy József november 27-én halt meg, Zürichben).

⁶³ Rudnay Alexia (Sya) (1917–2004). Gyermekei: Esterházy Pál (1942–?), Esterházy József (1946–?).

⁶⁴ Svájci magyarhoz: Schelling Jenő (1909–1976).

⁶⁵ Azonosíthatatlan család.

10. ábra. A Széchenyi család a svájci házuk előtt, 1962.
 Balról jobbra: Széchenyi Béla, ifj. Széchenyi Gyula, Széchenyi Alice,
 Széchenyi Erzsébet, Esterházy Dédette, id. Széchenyi Gyula
 Forrás: Magánarchívum

11. ábra. A Széchenyi család svájci háza. Thun/Hünibach, Mülinenstrasse 35.
 Forrás: Magánarchívum

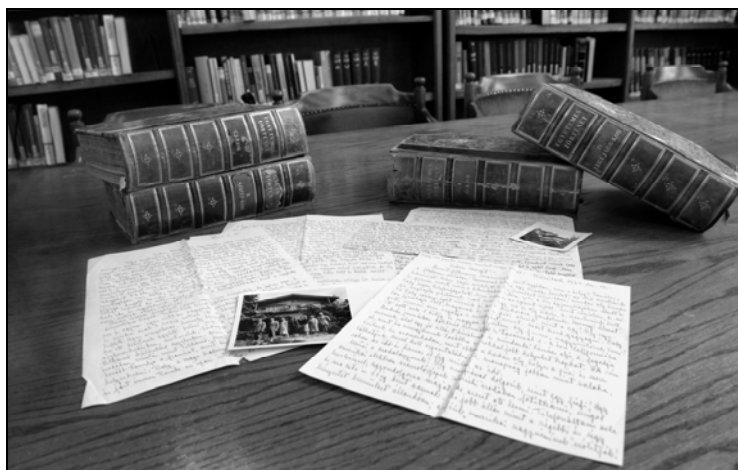
[...] Mellékelve küldök egy „családi”-t, a 25 éves házassági évfordulóhoz készült,⁶⁶ sajnos mi „öregek” rémesen nézünk ki rajta! De hát, múlik az idő! A háttérben a házikónk a családi felirattal: Si Deus pro nobis, quis contra nos? Ezt már csak nagyítóval lehet kibetűzni.[...]

[...] A télen befagyott vizek miatt spórolások voltak a villannyal, de szerencsére a háztartásban nem volt hiány, de féltünk mert itt minden, főzés, fűtés, villanyra van beállítva. Jövőre veszünk egy kis vaskályhát és egy kis tűzhelyet biztonság kedvéért, itt a kertünkben mindig találhatunk tüzelni valót.[...]⁶⁷

De szó van a levelekben Dédette egykori grófnői szerepének teljes átalakulásáról is oly formán, hogy magabiztosan tud K. Margitnak írni a háztartási teendők teljes, segítség nélküli folyamatos ellátásáról (pl. vasalás), illetve utal az egykor főzni sem tudó hercegnő a konyhai tevékenységére, a család meleg étellel történő ellátásának stabilan elsajátított ismeretére:

„Én látom el a háztartást, kérem nevéssen velem együtt!! Én, aki soh'sem tudtam főzni, naponta kotyvasztok, de már beletanultam és itt sokszor félíg kész dolgokat lehet venni. [...] Mára befejezem írományomat, mert főznöm is kell, stb. Ne haragudjon csúnya írásomért, de mindig sietnem kell!” (1964. december 10.)

Illetve a levelekben szól az Bernadett az egykor ismertetőjegyeként minden-hová magával vitt fényképezőgéppel készített fényképalbumok fájó elvesztéséről, a fiatalkori személyes naplók eltűnéséről is (12. ábra).

12. ábra. herceg Esterházy Dédette levelei K. Margithoz
Forrás: Magánarchívum

⁶⁶ A képek tehát 1962. június 26-án készültek.

⁶⁷ Idézet Dédette 1963. április 10-én kelt leveléből.

ARISZTOKRATÁK ÉS SZOLGÁLOK. AZ ÁTADÁS-ÁTVÉTEL KÉRDÉSE

Stella Kuylenstierna-Andrássy (1902–1998) visszaemlékezése azért tér el a hasonló memoárkötetektől, mert egy magyar arisztokrata családba Svédországból beházasodva, külföldiként – jóllehet megértő szeretettel –, ám mégis távolságtartással, elemző, külső szemmel volt képes megítélni a két világháború közötti magyar arisztokrácia mindennapjait, életmódját, annak visszasságait, az ország merev, feudális viszonyait. Jelen írás szempontjából a visszaemlékezés azon része lényeges, amely részletesen leírja a honi vidéki főúri élet hétköznapijait. Habár – a szerző szavaival – a magyar mágnások világa a házasságok szempontjából nagyon zárt volt, ám ez nem jelentette azt, hogy a vidéki birtokközpontokban ne lett volna kapcsolata, – sőt még számára is feltűnő, a nyugati arisztokrácia életétől nagyon eltérő –, igen *szoros* úr-paraszt együttélés Magyarországon. Kuylenstierna-Andrássy ír e feszes érintkezést kifejező települési rendről (közvetlenül a faluközpontokban felépített kastélyokról, s nem távoli birtokokon szinte teljesen elrejtett rezidenciákról), amely megjeleníti az egymásra utaltságot, a tulajdonképpen közösen megélt történelmet, hétköznapiakat, több napos ünnepi rítusokat. A memoár szerzője továbbá szól a falusi parasztok mellett egy körrel beljebből is: az arisztokrácia és az udvarház személyzete közötti – egy svéd nő számára igen mehökkentő – majdnem családközösségi, szoros (akár lelki, sőt testi) szimbiózisáról.⁶⁸ Mindez azért fontos, mert a visszaemlékezés ezen oldalai plasztikusan foglalják össze az állandó fizikai közelségből adódó *kulturális kapcsolatok szükségyszerűségét* is. Túlmutat jelen írás keretein a főúri kultúra ebből az együttlétből (is) fakadó mintakövetésének, azaz a divatozásnak részletes bemutatása. Továbbá a néprajztudomány által átmeneti társadalmi rétegekben (szolgálokbán) formálódó „magas kultúra mellett-élés” folyamatos érzetének, illetve-e műveltség természetes jelenléte és személyzetre gyakorolt hatásának részletes elemzése. Akár távoli tájak javainak, alkotásainak dísz- vagy használati tárgyként történő beszerzése, idegen nyelvű vendégek és a magukkal hozott egzotikus miliő vidéki kastélybeli megjelenése olyan komplex kulturális szövetet alakított ki az udvartartáshoz tartozó személyzetben, amely művelődési háttér a társadalmi helyzetüket tekintve egyrészt szinte emelkedett rendként jelenítette meg a kastélybeli nem családtagokat mind a falu, mind persze önmaguk számára.⁶⁹

Ebben a bonyolult, sokszálú együttélésben a hatás/nem hatás jellegét csupán apró vizsgálatokkal, mikroszintű kutatásokkal, egyedi esetek bemutatásával lehet felfejteni. Különösen összetett az étel- és jelen esetben – a süteménykultúra változásának, és/vagy eltanulásának, típusok főúri megjelenésének, akár termé-

⁶⁸ Kuylenstierna-Andrássy, 2015. 9–46.

⁶⁹ Katona Imre: Házi (Háztartás-) cselédek. In. Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz* VIII. Bp., 2000. 181–185. (továbbiakban Katona, 2000.)

szetes párhuzamosságoknak a feltárása. A magyar néprajz mára egyre árnyaltabb képet ad a korszak ételkultúrájáról, étkezési szokásairól, sőt speciálisan az édes-ségek jellegéről, sütemények elterjedéséről.⁷⁰ A néprajztudomány az alapkutató-sok sokasága nyomán ezen a ponton napjainkban már kellő körültekintéssel fogalmaz. Az átadás/átvétel leegyszerűsített kérdése, azaz elkülönült, valamiféle „dobozba zárt” paraszti ételkultúra létezése, amelyből jól leírható módon érkez-nek idegen elemek, illetve a tradicionális közösségek táplálkozási műveltségé-nek hatástörténet-mentes leírása egyértelműen a múlté. A paraszti polgárosodás folyamata,⁷¹ az agárnépesség differenciálódása, az iskolai művelődés, a migrá-ció, az életmódváltás, a városiasodás, illetve a 19. század második felének élel-miszeripari fejlődése, kisipari formáinak elterjedése (pl. cukrászatok) az „alá-szállt kultúrjavak” ideája, azaz határozottan megrajzolható egyenes vektorok mentén lezajló csere helyett a nem vertikális, hanem a horizontális egymásmel-lettiség, a hatás, a természetes és folyamatos alakulás tételét helyezték a közép-pontba. Arról van szó, hogy nem lehet a sütemények típusait a társadalmi réte-gek alapján egyértelműen elkülöníteni. Jóllehet a legfelső arisztokrata családok igyekeztek az európai főúri mintáknak megfelelően – elsősorban a nagyra tartott francia konyha miatt – francia, vagy másodsorban olasz, illetve német, főszaká-csokat alkalmazni,⁷² ám a konyhaszemélyzet, a beosztott szakácsok *parasztasz-szonyok* voltak, akik képesek voltak a megfelelő nívón és minőségben elkészíte-ni az arisztokrata családok számára az ételsorokat.⁷³ De nem csupán a kastélyok főzőasszonyai tevékenysége nyomán, hanem a főnemesi ifjak külső iskoláztatása miatt is teret nyertek a köznapi ételek az arisztokrácia körében. A 19. század má-sodik felében ugyanis fokozatosan a főúri nevelés részévé váltak a magántanító-kat felváltó neves középiskolák.⁷⁴ A főnemesi ifjúság ezekben az intézmények-ben napi szinten találkozott a családi rezidenciákon megszokott ételektől teljesen eltérő minőségű menükkel, „menza”-jellegű tömegételekkel, akár parasztnak nevezett kelt tésztákkal, vagy magával az egykor „paraszti” gulyással.⁷⁵ Az átjá-

⁷⁰ Lásd a *Studia Caroliensia*, 2010. XI. (3–4) tanulmányait.

⁷¹ Kósa László: *A paraszti polgárosodás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon. 1880–1920*. Debrecen, 1990.

⁷² Kuylenstierna-Andrássy, 2015, 25., 61., 112. Benda Borbála: *Étkezési szokások a magyar főúri udvarokban a kora újkorban*. Bp., 2014. 66–73. Erba Odescalchi Sándor: *Testamentum I–II*. Bp., 1991. 383. (továbbiakban Odescalchi, 1991.); Károlyi Mihályné, 1967. 48., 78–79.

⁷³ Katona, 2000. 184–185. Hoffmann Tamás: *Európai parasztok. Az étel és az ital*. Bp., 2001. 450–451.

⁷⁴ Rébay Magdolna: Arisztokraták a budapesti evangélikus gimnáziumban a dualizmus korában. In: *Innováció, kutatás, pedagógusok*. Szerk. Endrődy-Nagy Orsolya, Fehérvári Anikó, Bp., 2018. 382–400. Rébay Magdolna: A Sacré Coeur Magyarországon (1883–1950). In: *Tanulmányok fél évezred magyar történelméből*. Szerk. Fejérdy Gergely, Bp., 2002. 164–196.

⁷⁵ Odescalchi I. 1991. 63. Nagyváthy Éva: *Hústalan napok. Élet és Tudomány*, 1999. 54. sz. 52–54., 1644–1647. Kisbán Eszter: *Népi kultúra, közkultúra, jelkép: a gulyás, pörkölt, paprikás*. Bp., 1989.

rás természetes folyamatát felismerve szól a néprajztudomány ma már a táplálkozásokultúra mozaikszerűségéről, az ételmintázat finom, állandó alakulásáról:

„[...] a sokféleség a jellemző, az indítékok, törekvések és a tényleges gyakorlat keresztbe metszik a társadalmi jellemzőket. [...] A térbeli elterjedés két fő változata a területfedő módon való előrehaladás, illetve a pontszerű ugrás központból központba, majd a központokból kisugárzó elterjedés. A társadalmi térben mindez a helyi társadalmi rétegek, csoportok közt folyik és több irányú is lehet.”⁷⁶

A paraszti polgárosulás folyamatában a 19. század utolsó évtizedeiben a városi fogyasztásban jelen lévő torták elterjedtek a falusi vidékeken is.⁷⁷ A lekvár után a vajkrémek, mint tortatöltelékek előfordulása a cukrászatoknak, süteményes és szakácskönyvek megjelenésének köszönhető (részletesen l. lentebb). Kugler Géza kötetei, süteményes és szakácskönyve, illetve a századfordulón sorra napvilágot látott szakkönyvek, tulajdonképpen generalizálták a társadalmi rétegek közötti süteménytípusbeli különbségeket abból a szempontból, hogy nem a süteménytípusok, hanem csupán a gazdasági lehetőségek határolták be a fogyasztást, az étel sorbani megjelenésének időbeli korlátait (pl. csak ünnepeken készítették).⁷⁸ A tudástár, az elkészítési ismeret – azaz a sütési *lehetőség* – széles körben a rendelkezésre állt.⁷⁹ A táplálkozásokultúra süteményes rétegének alakulásáról a polgárosodás korában tehát nem lehet egyszerű lineáris időrendet megállapítani. Egyes sütemények, típusok elterjedése inkább időbeli ugrásokat, térbeli fehérfoltokat mutat. Torták, krémek megjelenése és eltanulása innovációs centrumokhoz (egy-egy nagyhatású cukrászda, süteményes könyv), a divathoz, illetve a gazdasági lehetőségekhez, alapanyagok elérhetőségéhez kötött (pl. a cukorfogyasztás növekedésével a cukros sütemények megjelenése), mintsem éles választóvonalakkal szabdaltszerűen társadalmi rétegek által hordozott.

⁷⁶ Kisbán Eszter: 2008 *Magyar táplálkozásokultúra Európában az ezredfordulón. 1–2.* Online: http://real.mtak.hu/893/1/43044_ZJ1.pdf (látogatás 2019. 04. 10.); Goody, Jack: *Cooking, Cuisine and Class.* London and New York, 1982. 175–190.

⁷⁷ A kérdésről l. Csapó Katalin – Éliás Tibor: *Dobos és a 19. század cukrászata Magyarországon.* Bp., 2010. 9–53.

⁷⁸ Azt, hogy egyrészt mennyire szövevényes volt a táplálkozásokultúra alakulása Magyarországon, másrészt mennyire elkülöníthetetlenek voltak a határozott társadalmi rétegek ételféleségei jól mutatja a korszakban (1850–1945) megjelent szakácskönyvek és mindenféle receptes gyűjtemények – Horváth Dezső szakíró igen találó kifejezésével élve – dömpingje. Több tucat szakácskönyv jelent meg a múlt század első évtizedeiben. l. Horváth Dezső: *A magyar szakácskönyvkiadás története a 20. század első harmadában.* (letöltés: 2019.05. 02.) – Itt köszönöm meg Bihari Nagy Évának a témakörben folytatott érdekesítő beszélgetéseket, az általa gyűjtött szakácskönyvlistákat, illetve a jelen tanulmány lektorálását.

⁷⁹ Kisbán Eszter: Táplálkozásokultúra. In. *Magyar Néprajz IV.* Főszerk. Paládi-Kovács Attila Bp., 1997. 419–583.

Másként fogalmazva mindez azt jelenti, hogy a *süteményrendben, a fogyasztási gyakoriságban*, illetve e fogyasztás *kulturális formáiban* kell inkább a társadalmi réteggülönbségeket keresnünk.

A nevelőanya füzetének *édességekészletét* tehát nem köthetjük egyértelműen a budapesti, főúri világhoz.

(*K. Margit süteményes füzetének receptjei*: Boszorkánykrém, Mézes tészta, Almás lepény, Zserbó, Gesztenye rolád, Gesztenye kifli, Gesztenye krém, Mogyorós lepénykék, Csokoládé szelet, Özgerinc, Füge golyók, Gesztenye rolád, Cukrozott narancshéj rolád, Piskótapogácsa, Nemtudomka, Diós lepény, Porhanyós kifli, Keksz, Máktorta, Gesztenye tekercs, Finom teasütemény, Marcipán golyók, Mogyorós rudacsákák, Hempergetett csokoládé, „Finom sütemény”, Gesztenye krém (változat), Mogyorós lepénykék, Puncstorta, Darázs fészkek, Csokoládé mousse, Diótorta, Forgács fánk, Sajtos stangli, Ánizs puszedli, Diós puszedli, Almás lepény – változat)

A fogyasztási „süteménytípus-képlet” ennél sokkal összetettebb, bonyolultabb volt, hiszen e házakban ugyanúgy főztek tehát paraszttasszonyok, mint ahogy eljutottak a professzionális cukrászatok egyedi termékei is (pl. zserbó, sacher torta).⁸⁰ Akár pontosan ugyanazok, amelyeket a 19. században megjelent cukrászati könyvekből egy polgári háztartást vezető asszony is megtanulhatott, vagy az anyagi helyzetének megfelelően maga is egy cukrászdában elfogyaszthatott, onnan megrendelhetett.⁸¹ Hiszen a teasütemény receptje éppen úgy szerepel Margit füzete lapjain, ahogy az arisztokráciának felszolgált és e körökben is igen kedvelt édességek között.⁸² Ezek az általa kóstolt, ismert édességek (megjegyzéseket fűzött hozzájuk: finom) emlék lehet a főúri világból, ahol négy évet dolgozott. Emlékek egy régi világból, talán olyan szándékkal, hogy valamit megőrizzen, elvigyen magával egy ott megismert ízt, annak a megőrkített (lejegyzett) lehetőségével, hogy egyszer majd ezek a sütemények, e kották alapján rekonstruálhatók és akár feltárlhatók legyenek, egy főúri csecsemőgondozó egykori státuszát reprezentáló szereppel.⁸³ Hiszen a fentebb leírtaknak megfelelően a teaához, kávéhoz felszolgálható linzersütemények mellett a füzetébe lejegyzett torták inkább a főúri házakat is ellátó cukrászipar termékei, „krém- és tortakülönle-

⁸⁰ Halász Zoltán: *Mesélő szakácskönyvek*. Bp., 1985.

⁸¹ Kisbán Eszter: Étkezések, ételek – új formák és intézmények az újkori magyar táplálkozáskultúrában. In: *A táplálkozáskultúra változatai a 18–20. században*. Szerk. Romsics Imre – Kisbán Eszter, Kalocsa, 1997. 9–24.

⁸² Ugyanezen sütemények előfordulnak paraszti vagy akár a főúri ételsorokban. Varga Gyula: *A népi táplálkozás Hajdú-Bihar megyében a XX. század első felében*. Debrecen, 1993. 126–155; Báró Bornemisza Elemérné Szilvássy Karola: *Receptek*. Kolozsvár, 2015. 55–88. Szilvássy Karola receptes könyvéről I. Bächer Iván: *Vándorbab*. Bp., 2003. 201–207. A dobos tortáról: Károlyi Mihályné, 1967. 113.

⁸³ Balatonyi Judit: Az édes tészták mint jólét- és etnikai identitás emblémák a gyimesi lakodalmi rítusban. = *Studia Caroliensia*, XI. (3–4) Bp., 2010. 183–204.

gességei” voltak, mintsem a nevelőanya az ezerkilencszázötvenes években vezetett kispolgári háztartási világának, mindennapi kultúrájának, életmódjának *elérhető* édességei.⁸⁴

A következtetést, hogy a füzet inkább emlékezeti tárgy, mintsem gyakorlati szakácskönyv volt, tehát *nem* a felsorolt és leírt süteménytípusok jelenítik meg. Hanem az, hogy a füzet receptjeinek sikeres elkészítéséhez az ételek itt szereplő, egyszerű leírásainál jóval *bonyolultabb technikai és sütési ismeretekre volt (lett volna) szükség* annál, mint amelyekkel a szerző – a nevelőanya – a füzet lejegyzésekor rendelkezett. Olyan cukrászati háttértudásra, amelyekre akár egy már gyakorlott háziasszony vagy képzett szakember támaszkodhat, de a nevelőanya ekkor még nem.

LEJEGYZÉS, ÁTJÁRÁS, TANULÁS

Az ételkultúra folyamatos alakulásához, az egyes fogások, süteménytípusok gyors elterjedéséhez, a társadalmi rétegek közötti átjáráshoz az íráskészségre, az írás természetes ismeretére volt elsődlegesen szükség. A néprajztudomány a 20. század első felében alapvetően az orális hagyományok gyűjtésére, összehasonlító elemzésére vállalkozott. Azonban a 19. század második felének kötelező iskoláztatási törvényei, az elvégzendő iskolai szint meghatározása fokozatosan kiterjesztette az írás megjelenésének lehetőségét az agrárnépességnél is. A parasztság körében megjelenő alfabetizáció kulturális következményeire csak igen későn, a 20. század második felében irányult a tudományos figyelem.⁸⁵ Magának a lejegyzésnek, illetve az írásbeliség formai kötöttségeinek fellépése az ételek elkészítésének egységesülését, a tapasztalati tudás szerepének leértékelődését, illetve a főzés/sütés elsajátíthatóságának megkönnyítését, az ismeretek elérhetőségét hozta magával.⁸⁶

Tulajdonképpen az írásbeliség elterjedése eredményezi azt a kérdésfeltevést, hogy milyen módon tisztulnak le (általános formává) ételreceptek és válnak *egyesleges* (szabvány), *követendő* mintává?⁸⁷

Az írásbeliség szerepe felértékelődésének *másodlagos* következményeként, azaz „valamilyen egyetemes” *leírt* szabvány megjelenése nyomán merülhet fel

⁸⁴ Pl. A főúri vadászatok után elengedhetetlen édességek a vajas sütemények (Károlyi Mihályné, 1967. 42.) A cukrászdák történetéről, a korszak divatozó süteménytípusairól, teljes menüsorokról lásd Gundel Imre: *Gasztronómiáról és Gundelékről*. Bp., 1987. Gundel Imre – Horváth Judit: *A vendéglátás emlékei*. Bp., 1987.

⁸⁵ Keszeg, 2008.

⁸⁶ Goody, Jack: Nyelv és írás. In. Szerk. Nyíri Kristóf – Szécsi Gábor: *Szóbeliség és írásbeliség*. Bp., 1998. 189–221; Goody, Jack – Watt, Ian: Az írásbeliség következményei. In. Szerk. Nyíri Kristóf – Szécsi Gábor, 1998. 111–128.

⁸⁷ Walter J. Ong: *Szóbeliség és írásbeliség*. Bp., 2010. 93–97.

az a második kérdés, hogy egy étel ízének végül is „milyenek kell lennie”? „Elrontott” az étel vagy csak lokális ízről van-e szó? Mennyiben térhet el egy étel, egy sütemény az írásban normaként terjedő összetevőitől, illetve elvárt zamatától? Mi az a pont, amitől már nem változat, hanem egyszerűen más süteményről, ételről beszélhetünk?

Úgy vélem, ezen kérdések megválaszolása *kiesik* a néprajztudomány érdeklődési köréből. A lokális életvilágokban a fenti felvetéseknek egyszerűen nincs értelme, ugyanis a néprajz éppen arra kíváncsi, hogy a helyi szint akár családi, egyéni ízlést tárja fel az adott vidék táplálkozási kultúrájában. Hiszen a néprajztudomány fő figyelme az ún. „népre” irányul, amelyet elsősorban földműves-rurális közösségként értelmezünk. Olyan társadalmi réteggént, amely a különböző intézmények (pl. iskola, egyház) által behatárolt területen sajátos, elsődlegesen generációról generációra *hagyományozott*, mindig individuális és közösségi igényeket kielégítő, ezért folyamatosan aktualizált kultúrát gyakorolt.⁸⁸ A népi írásbeliség *elsődleges* – jelen esetben – konyhai formái, azaz a szerkesztetlen asszonyi receptlejegyzések csupán fenntartják a családi vagy kisközösségi, lokális hagyományláncot.⁸⁹ Nincs szó csiszolt szakácskönyvekről. Fentebb azt írtam, hogy az írásbeliség *másodlagos* következménye a receptek, ételkészítési módok, szakfogások szabványosodása. Ezt úgy értem, hogy a határ nem a lejegyzés versus szóbeliség között van, hanem az ételminőség fogalmát – a néprajztudományban is az egyéniségkutatás nyomán napjainkban megjelent problémaként⁹⁰ – a *professzionalizáció* folyamatában (intézményesülés: boltok, üzlethálózatok, iskolák/képzés, tananyagok, folyamatos innováció) értelmezhetjük helyesen.⁹¹ Arról van szó, hogy a népi kultúrában nem lehet számon kérni olyan mintakövetést, amely szabványokat a professzionális elit írott ételes könyvek, szakácskötetek, receptes gyűjtemények formájában ír elő, és amely ismereteket szakiskolákban, akár felsőoktatási intézményekben adnak tovább. Ha a valamilyen egyetemesebb, szakmai ételkottától eltérő módon, ízesítéssel, nyersebben, erősebben, az „elvárt” alapoktól teljesen eltérő anyagokból készítik el egy lokális társadalomban az adott étket, attól még az a helyi közösségben *legitim*. Úgy értem, hogy akár magára az adott ételre/süteményre használt egyetemes megnevezés *érvé-*

⁸⁸ Keszeg Vilmos: *A beszélés antropológiája*. Kolozsvár, 2018. 12.

⁸⁹ Tóth István György: Az írás a paraszti kultúrában a 17–18. században. In: Szerk. Kisbán Eszter: *Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás*. Bp., 1994. 9–15. – A családi főzés női jellegéről l. Gillian Crowther: *Eating Culture*. Toronto, Buffalo, London, 2018. 119–127.

⁹⁰ A népi és közkultúrában megjelenő specializáció, majd professzionalizáció hatásáról, a szakmai elhivatottság etikai normaként való elfogadásáról, s egyáltalán, a rurális közösségekben a hivatásos munkaminőség következményeiről l. Keszeg Vilmos: Az új világ hőse: a mérnök. In: Szerk. Tóth Arnold: *Néprajz – muzeológia*. Miskolc, 2012. 101–126. Keszeg Vilmos: Előszó. In: Szerk. Keszeg Vilmos: *Specialisták*. Kolozsvár, 2006. 7–30.

⁹¹ A kérdésről lásd a Korall című folyóirat tematikus számának tanulmányait. = *Korall*. 2010. 42. sz. (Mesterségem címere... Hivatás és professzionalizáció.)

nyes még akkor is, ha a lokális forma nem egyezik a hivatásos tevékenység eredményével, sőt, a helyi íznek szinte köze sincs hozzá. Az összetett ízek felismerése tanult folyamat, az összehasonlító tapasztalat az alapja. Az étel, íz, étel-harmónia, az esztétikai megvalósulás nem tudományos kategóriái a szakmai fogások szigorú rendjének (pontos kimérés, keverési sorrend, alapanyagok precíz meghatározása, sütési hőfok, stb.) köszönhetően e formai keretekben már meghatározza, és szabványszerűen *elvárhatóvá* emeli az étel minőségét.

A magyar vendéglátás története jól dokumentált, számos könyvben megírt história. Az összegző munkák, illetve az egyes részterületekre fókuszáló kötetek szemléletesen érzékeltetik, hogy a 19. század második felében milyen szövevényes, egymást átfedő, egymást kiegészítő, egymást ösztönző módon alakult együtt a magyar étel- és konyhakultúra, illetve a vendéglátóhelyek, a szakemberképző intézmények.⁹² Számos szalon indult el a 19. század elejétől a cukrászati ipar is. A süteményválaszték nagyon lassan bővült, a múlt század fordulójára teljesedett ki az egyre több fővárosi (és vidéki) cukrászda megjelenésének köszönhetően.⁹³ A torta, a bonbon, a krémek, a vajkrém, a teasütemények, a minyon, azaz a 19. század második felének professzionális édességkölteményei és/vagy újralfelfedezései (kuglóf) általánosan elterjedtek a 20. századra már a népesség minden rétegében.⁹⁴ Az így, azaz a cukrászatok által megfogalmazott kívánalmak, azaz a rögzített merev formák között *igenis érvényesek* az előírások, és ekkor már beszélhetnek a professzionális kézikönyvek, szaklapok az ételek rossz és jó minőségi kategóriáiról (nyers, szétfőtt, túl sós, stb.).

Amint arról fentebb szó volt, illetve egy korábbi írásomban már beszéltem, az ételeknek nincs szerzője, a kompiláció kérdése teljesen értelmetlen felvetés a receptes gyűjtemények esetében.⁹⁵ Azonban a professzionális szakács- és cukrászmesterségben előfordulnak nevesített alkotók. Az előbb említett szakmaiság és minőség nevében maga Dobos C. József (1847–1924) például 1906-ban a Cukrászok és Mézeskalácsosok Ipatestületének átadva tette közzé híres tortareceptjét, mert annyi „rissz-rossz” tortát evett „dobosként” tálalva szerte az országban, hogy megelégette. Az elvárt íz és állag csak úgy érhető el, ha az ő receptjét és előállítási menetét tökéletesen betartva készítik el tortakülönlegessé-

⁹² Ballai Károly (szerk.) *A magyar vendéglátóipar története*. Bp., 1943. Csapó Katalin: *Az ingyenc polgár asztalánál*. Bp., 2012. Pető Gyula: *Ételkészítési ismeretek*. Bp., 1988. 953–956.

⁹³ Vidék: Szalai Antal: *Szállodák, vendéglők, korcsmák, kávéházak, mézeskalácsosok, cukrászok*. Pépa, 2005. Csapó Katalin–Éliás Tibor, 2010. *Mosonmagyaróvár vendéglátásának története 1900–1989*. Szerk. Ferencz Tibor, Mosonmagyaróvár, 2016. Müllner Jenő: *Hegyvidéki vendéglátás*. Bp., 2004. Kurta János – Kurtáné Cselei Ágnes: *A gyulai vendéglátás és idegenforgalom története*. Gyula, 2016.

⁹⁴ Rubovszky András – Szigeti Andor – Walkó Miklós: *A magyar vendéglátás és turizmus újkori története*. Bp., 2009. 36–38. Balázs Mester (Draveczky Balázs): *Történetek terített asztalokról és környékükről*. Bp., 1999. 141–148.

⁹⁵ Keményfi, 2018. 746.

gét. A torták tehát ne csupán „Dobos jellegűek” legyenek, hanem tényleg az eredeti, általa megalkotott ízzel, harmóniával rendelkezzenek.⁹⁶

Amíg az írásbeliség előtt a klasszikus hagyományozódási láncnak, azaz a főzési ismeretekbe való ún. belenevelődésnek volt kiemelt szerepe, addig a receptes gyűjtemények nyomtatása, szakácskönyvek fokozatos elterjedése, a professzionális szakácsok, séfek, cukrászok tevékenysége, majd ma, a főzési blogok folyamatosan aktualizált terei napi szinten alakították és alakítják át kulináris kultúránkat, az ételek megismerésének (átadás/átvétel) klasszikus útjait.⁹⁷ Napjaink étkezési közkultúrájában a bloggerek, celebek, sztárséfek mellett egy lassúbb emberi lét utáni vágyakozó társadalmi nosztalgiában azonban komoly szerepet kapnak a régi konyhák újranyomtatott receptes gyűjteményei, „nagyamamáink” korának javított kiadású szakácskönyvei, a „Horváth Ilonka” rusztikus külsejű megjelentetése vagy akár a családi archívumokban fellelt konyhafüzetek rég le-tűnt süteményes világai.

⁹⁶ Csapó Katalin – Éliás Tibor, 2010. 81–82.

⁹⁷ Lásd példaként a mai folyamatokra: Báti Anikó: *Mai menü*. Bp., 2018.

A KÖTET SZERZŐI

BALOGH JUDIT	egyetemi tanár, Esterházy Károly Egyetem, Történettudományi Intézet, Eger
BÁRÁNY ATTILA	egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, BTK, Történelmi Intézet, MTA-DE Lendület kutatócsoport vezetője, Debrecen
BARTA RÓBERT	egyetemi docens, Debreceni Egyetem, BTK, Történelmi Intézet, Debrecen
BOGDÁNDI ZSOLT	tudományos munkatárs, az Erdélyi Múzeum Egyesület Kutatóintézete, Kolozsvár
EGYED ÁKOS	akadémikus, ny. tudományos főmunkatárs, Kolozsvár, a Debreceni Egyetem díszdoktora, Debrecen
EGYED EMESE	egyetemi tanár, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, BTK, Magyar Irodalomtudományi Intézet, Kolozsvár
FAZEKAS RÓZSA	egyetemi docens, Nyíregyházi Egyetem, Nyíregyháza
GÁLFI EMŐKE	tudományos munkatárs, az Erdélyi Múzeum Egyesület Kutatóintézete, Kolozsvár
KEMÉNYFI RÓBERT	egyetemi tanár, néprajzkutató, dékán, Debreceni Egyetem, BTK, Néprajzi Tanszék, Debrecen
KEREPESZKI RÓBERT	egyetemi docens, Debreceni Egyetem, BTK, Történelmi Intézet, Debrecen
KERTÉSZ TÜNDE FRUZZSINA	múzeológus, történész, Jósza András Múzeum, Nyíregyháza, PhD hallgató, Debreceni Egyetem, BTK, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, Debrecen
KÓNYA ANNAMÁRIA	egyetemi adjunktus, Eperjesi Egyetem Történelmi Intézete, Prešov/Eperjes
KÓNYA PÉTER	egyetemi tanár, rektor, Eperjesi Egyetem Történelmi Intézete, Prešov/Eperjes

KUNT GERGELY	egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem, Történettudományi Intézet, Miskolc
MOHÁCSI ENDRE	múzeológus, történész, Jósza András Múzeum, Nyíregyháza
NAGY BETTINA	PhD hallgató, Debreceni Egyetem, BTK, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, Debrecen
NOVÁK ÁDÁM	múzeológus, történész, Déry Múzeum, Debrecen
OROSZ ISTVÁN	akadémikus, professor emeritus, Debreceni Egyetem, BTK, Történelmi Intézet, Debrecen
PAPP KLÁRA	egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, BTK, Történelmi Intézet, Debrecen
POHILEC SZILVESZTER	PhD hallgató, Debreceni Egyetem, BTK, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, Debrecen
PÜSKI LEVENTE	egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, BTK, Történelmi Intézet, Debrecen
SCHREK KATALIN	adjunktus, Debreceni Egyetem, BTK, Történelmi Intézet, Debrecen
SZABADI ISTVÁN	levéltárigazgató, a Tiszántúli Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár, egyetemi docens, Debreceni Egyetem, BTK, Történelmi Intézet, Debrecen
VISKOLCZ NOÉMI	egyetemi docens, intézetigazgató, Miskolci Egyetem, Történettudományi Intézet, Miskolc
ZSOLDOS ILDIKÓ	egyetemi docens, intézetigazgató, Nyíregyházi Egyetem, Történettudományi és Filozófia Intézet, Nyíregyháza

Speculum Historiae Debreceniense

(Sorozatszerkesztő: Papp Klára)

SOROZAT EDDIG MEGJELENT KÖTETEI

1. MATTHIAS AND HIS LEGACY: CULTURAL AND POLITICAL ENCOUNTERS BETWEEN EAST AND WEST. Eds. *Attila Bárány, Attila Györkös*. Debrecen, 2009.
2. SZŐLŐTERMELÉS ÉS BORKERESKEDELEM. Szerk. *Orosz István, Papp Klára*. Debrecen, 2009.
3. *Ifj. Barta János*: „HA ZEMPLIN VÁRMEGYÉT AZ ÚTAS VISGÁLJA...” GAZDÁLKODÁS ÉS TÁRSADALOM ZEMPLÉN MEGYÉBEN. Debrecen, 2009.
4. ARISZTOKRATA ÉLETPÁLYÁK ÉS ÉLETVISZONYOK. Szerk. *Papp Klára, Püski Levente*. Debrecen, 2009.
5. *Orosz István*: A JOBBÁGYVILÁG MEGSZÜNÉSE MAGYARORSZÁGON. Debrecen, 2010.
6. *Csorba Dávid*: A ZÁSZLÓS BÁRÁNY NYOMÁBAN. A MAGYAR KÁLVINIZMUS 17. SZÁZADI VILÁGA. Debrecen, 2011.
7. DEBRECEN VÁROS 650 ÉVES. VÁROSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK. Szerk. *Bárány Attila, Papp Klára, Szálkai Tamás*. Debrecen, 2011.
8. *Szendrei Ákos*: JUSTH GYULA POLITIKAI PÁLYÁJA. A FÜGGETLENSÉGI POLITIZÁLÁS LEHETŐSÉGEI A 19–20. SZÁZAD FORDULÓJÁN. Debrecen, 2012.
9. „... ÉLTÜNK MI SOKÁIG ‘KÉT HAZÁBAN’...” TANULMÁNYOK A 90 ÉVES KISS ANDRÁS TISZTELETÉRE. Szerk. *Dáné Veronka, Oborni Teréz, Sipos Gábor*, Debrecen, 2012.
10. „NINCS EGY IGAZ BARÁTOM SE!” TANULMÁNYOK SZÉCHENYI ISTVÁN POLITIKAI KAPCSOLATAINAK TÖRTÉNETÉHEZ. Szerk. *Velkey Ferenc*. Debrecen, 2012.
11. *Jeney-Tóth Annamária*: „... URUNK UDVARNÉPE ...” UDVAR ÉS TÁRSADALMA BÁTHORY GÁBOR ÉS BETHLEN GÁBOR FEJEDELEMSÉGE IDEJÉN A KOLOZSVÁRI SZÁMADÁSKÖNYVEK TÜKRÉBEN. Debrecen, 2012.
12. A MAGYAR ARISZTOKRÁCIA TÁRSADALMI SOKSZÍNŰSÉGE, VÁLTOZÓ ÉRTÉKEK ÉS ÉLETVISZONYOK. Szerk. *Papp Klára, Püski Levente*, Debrecen, 2013.
13. FRANCIA–MAGYAR KAPCSOLATOK A KÖZÉPKORBAN. Szerk. *Györkös Attila – Kiss Gergely*, Debrecen, 2013.
14. SMALL NATIONS ON THE BORDERLINES OF GREAT POWERS. Eds. *Attila Bárány – Satu Matikainen*, Debrecen – Jyväskylä, 2013.
15. BETHLEN GÁBOR KÉPMÁSA. Szerk. *Papp Klára és Balogh Judit*. Debrecen, 2013.
16. KULTURÁLIS IDENTITÁS ÉS ALTERITÁS AZ IDŐBEN. Szerk. *Pieldner Judit, Papp Levente, Tapodi Zsuzsa, Forisek Péter és Papp Klára*, Debrecen, 2013.

17. „EKLEZSIÁKNAK, EGYHÁZI SZOLGÁKNAK EGYETLENEGY DAJKÁJA” TANULMÁNYOK BETHLEN GÁBOR EGYHÁZPOLITIKÁJÁRÓL. Szerk. *Dáné Veronka – Szabadi István*, Debrecen, 2014.
18. MŰVELTSÉG ÉS TÁRSADALMI SZEREPEK: AZ ARISZTOKRÁCIA VÁLTOZÓ TÁRSADALMI SZEREPE Szerk.: *Bárány Attila, Orosz István, Papp Klára, Vinkler Bálint*, Debrecen, 2014.
19. JÓSIKA ANTAL KOLOZSI FŐISPÁN TEVÉKENYSÉGE ÉS ÍRÁSAI. A tanulmányokat írta: *Papp Klára*, a forrásszövegeket gondozta: *Papp Klára és Tóth Orsolya*, Jósika Antalnak a katolikusokról szóló, latin nyelvű írását átírta és a szöveget fordította: *Tóth Orsolya*, Debrecen, 2015.
20. *Ifj. Barta János*: „HA ZEMPLIN VÁRMEGYÉT AZ ÚTAS VISGÁLJA” II. ADATTÁR ZEMPLÉN MEGYE 18. SZÁZADVÉGI TÖRTÉNETÉHEZ. Debrecen, 2015.
21. *Orosz István*: A FÖNIX ÉS A BÁRÁNY VÁROSA. Debrecen, 2015.
22. A „NAGY HÁBORÚ” ÉS EMLÉKEZETE. Szerk. *Püski Levente és Kerepeszki Róbert*, Debrecen, 2015.
23. KATOLIKUS ÚJJÁSZÜLETÉS DEBRECENBEN. Szerk. *Orosz István és Papp Klára*, Debrecen, 2015.
24. *Papp Imre*: AGRÁR- ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK A 18. SZÁZADI FRANCIAORSZÁGRÓL. Szerk. *Bárány Attila, Györkös Attila és Jakab Melinda*, Debrecen, 2016.
25. MENEKÜLTEK, MIGRÁNSOK, ÚJ HAZÁT KERESŐK. Szerk. *Papp Klára és Kerepeszki Róbert*, Debrecen, 2016.